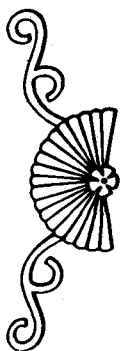

ESPAINOLAK ETA EUSKALDUNAK

Joxe Azurmendi

saioak

ELKAR

Obra honen lehen idazketak 1976ko "Andima Ibinagabeitia" saria eskuratu zuen.

Berridazteko, idazleak Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailaren 1991ko dirulaguntza izan zuen.

Azkenik, liburu hau Kultura Ministerioko Liburu eta Biblioteken Zuzendaritza Nagusiaren laguntzaz argitaratu da.

Azaleko irudia: Equipo CRONICA
Azalbarneko argazkia: Aitor BAYO

© Joxe Azurmendi Otaegi.

© ELKAR, S.A. Donostia. 1992

L.G. NA-1574/1992

ISBN 84-7917-205-3

ELKAR S.A. Argitaletxea

Igarabidea, 88-bis - Tel. 310267 - Fax. 310216

20009 Donostia

Pannecau, 52 - Tel. 59254390

64100 Baiona

ESPAINOLAK ETA EUSKALDUNAK

1. "Quitarles los Fueros no es suficiente, tenemos que quitarles ahora su lengua"

MADRID,
El Imparcial

2. "Queremos una nación con una sola personalidad: la española; y con una sola lengua: la castellana"

FRANCISCO FRANCO,
Jornal do Brasil

3. "*Paris Match*: Se hará el bachillerato en vasco o en catalán?"

A. Suárez: Su pregunta —perdóneme— es idiota. Encuéntreme en primer lugar profesores que puedan enseñar química nuclear en vascuence..."

4. "El euskera es una lengua que sirve para andar por casa y sólo entre ese 30% que es euskaldun".

FERNANDO BUESA,
Eusko Jaurlaritzako lehendakariordea

Conclusio: *Semper idem.*

AURRE-OHARRA

Joxe Mari telefonoan: “Hik lehengoan Tubal aipatu huen, ezta?”. “Bai, zer ba?”. Aitagarrebaren etxean, liburuei begira denbora pasa, S. Calleja Fernándezen Espainiako Historia xahar bat aurkitu omen du, 1915ekoa, hirurogei eta seigarren edizioa, “declarado de utilidad para la enseñanza por Real Orden”, etab. Lehen kapitulua honelaxe hasten da:

Pregunta: ¿Quién fué el primer poblador de España?

Respuesta: El primer poblador de España, después del diluvio universal, se supone que fué Túbal, hijo de Jafet y nieto de Noé, que vino a España en el siglo veintidós antes de Jesucristo: se ignora en qué punto fijó su residencia.

Ez da euskaldunona bakarrik Tubalen ipuina... Halere ez nuen uste inon iraun zuenik hain berandu arte. Aspaldikoa bait da, izan ere, ipuin hori. Aspaldikoa eta maiz-sarri erabilia euskaldunoi barregiteko. Halako iseka batek eragin zuen eskuan duzun izkribua eta halakoxe ipuinak eta beste antzeko batzuk izango dituzu bere arloa.

Noiz idatzi ziren, beraz, “Euskal Herriko historiaren beste filosofia baterako” zirriborrook? Kontuak eginez, 1976ko maiatz-ekainean izan zela, ateratzen zait, gutxi-gorabehera. Sánchez Albornozen azalpen batzuek probokatutako erantzun hase-rra dago barnean. Autoreak *Anaitasuna* eta *Zeruko Argia* aldizkarien bitartez izaten zuen orduan Euskal Herriko berri. 1976ko

maiatzaren 9ko *Zeruko Argia*-n (zenb. 687) dator Martin Ugalderen artikulua: “Sanchez Albornoiz eta euskaldun atzeratuak”. Orduantsu izango da lan hau bero-beroa hasia.

Oso presaka idatzi zen hura inondik ere, beste hainbat gauza bezala. Bi hilabete inguruan hasi eta buka, lehenengo eta bigarren idazketak. Egilearen uztailak 15eko gutun batean Joseba Intxaustiri ageri denez (gaiotan gaiago izan bait da hori beti hemengo autorea baino), lehen idazketari hark eginiko kritikei eta iradokizunei jarraiki, behar ziren zuzen eta gehiketak egin (“dena eraberritu” da gutunaren arabera) eta eskuizkribua posta bidean zetorren Alemaniatik Tolosara data horretarako.

Azkenik, 1976an bertan, azaroaren 15eko *Anaitasuna*-n (zenb. 328) “Andima Ibinagabeitia” Saria eman zaiola saio honi, iragartzen da, A. Eguzkitzaren “Jon Miranderen Haur Besoetakoaren azterketa” lanarekin erdibana. Sari hori Karakaseko *Euskara Lagunen Elkarte*a-k ematen zuen. Epaimahaikoak Alfonso Irigoien, Juan A. Letamendia eta Juan Anjel Etxebarria izan ziren.

Lantxo hura JAKINen artxiboetan egon da urteotan gordeta. Bitartean, ni ez naiz beren-beregi arazoaz inoiz axolatu, baina bestelako irakurri beharrezkoetan behin eta berriro agertzen zitzaizkidan edotariko materialak nondinahi. Ahal banuen jaso egiten nituen; osterantzean nota hartzen nuen, aukera nuenean biltzeko. Eta horixe egin dizut orain, Xabier Mendiguren gazteak sustatu eta Eusko Jaurlaritzako beka batek lagunduta: apunte zaharrak arakatu, fitxak berrikusi eta indikazioak bildu, mila bazterretara fotokopiak eskatu, Erromanistikako bibliotekan aste batzuk itxituratu, eta berriro dena birregin goitik behera, berriro presaka samar eta pixka bat nahastuta ezinbestean. Bota eta utzi egin nahi nituzke kontuok. Ez ditut gogokoak. Nolabait itsusiak dira, jolas bezala hartzen ez badira behintzat.

Dena dela, ez dakit zer balioko duen, baina makina bat irri egin digute batzuek kontu horiengatik. Ez dira zaldun ibiltari makalak sentitu beste Domingo Kanpaina batzuk beren tintazko lantzez haizerrota horiek bentzutzen gudu ikaragarrietan. Azke-

nean batek ez daki bere ipurdiaren ezjakintasuna ala bere zozokeria natural hutsa izaten den, zozoari burla egin erazten diona beleari. Errepikaren errepikaz kontu aspergarriak bihurtzen dira azkenean edonola ere, eta pixka bat inoren lotsaz lotsagarriak. Julio Urkixok 1929an engoitik honela zeritzon Erret Akademia Espainolean sarrerakoan:

¿Cómo extrañarse de que Andrés de Poza, Baltasar de Echave, Joannes d'Etcheberri, el capitán Perochegui, el P. Larramendi, Julián de Churruca, d'Iharce de Bidassouet, Darrigol y otros autores, que después de todo eran autodidactos en materia lingüística, nos hablaran del origen divino del vascuence, de su supuesta condición de lengua primitiva de la humanidad, de la lógica perfecta de su gramática, cuando los gramáticos profesionales de otros países incurrían en aberraciones similares, y ni admitían, como hoy se admite, la inconsciencia de muchos fenómenos del lenguaje, ni habían caído aún en la cuenta del carácter más emocional que lógico de las lenguas?

Precisamente, uno de los errores que más retrasó el progreso de nuestros estudios, lejos de ser de nuestra invención, nos lo inculcaron los celtistas. Davies, a través de Astarloa, es el verdadero culpable de un erróneo sistema etimológico, seguido hasta una época relativamente reciente entre nosotros. Entretenidos en la quimérica labor de buscar un significado determinado a cada una de las letras del alfabeto, muchos vascófilos dejaron de percibir que la palabra no es la definición lógica, sino el signo del objeto o de la idea que representa.

“Epoca relativamente reciente” horrekin gure Don Juliok beste Don Julio-a gomutatzen zuen, doi-doi bi urte lehen hildako filologo sonatua, Cejador y Frauca (1864-1927), Unibertsitate Zentraleko katedratikoa Madrilen, handia bere eta bere lagunen ustez, “Astarloa redivivo” eta “Erro resucitado y aumentado” Orixeren arabera. Orixek ez handi eta ez txikitat zeukan, baina ezteustzat, komediante soiltzat. (Jesuita-ohia zen eta Orixek higuina zion). Espainian halako arrakasta badu, Espainiako ezjakintasun arruntagatik bakarrik da.

Apologisten inguruko gure gerrak ia antigualeko historiak dira. Gerra aurrean, bi borrokatan ibili behar izan dute euskaltzaleek euskararen alde (beharbada gauzak ez dira gehiegi aldatu): a) behialako apologisten lepotik burlatuz, egungo euskaltzetasuna barregarritu nahi izaten zutenekin (gaurko euskal mugimendu kultural eta literariaren alde beraz); b) apologista haietxen jarraitun ilargitar modernoekin (euskararen balorapen eta ikerketa serio, objektiboaren alde).

Erret Akademia Espainoleko J. Alemanyk, adibidez, aditzaren ikerketa bat aitzakia, aurrenik Larramendi eta apologistak eztabaidatzen zituen, euskararen balioa gero *Boletín de la Real Academia Española*-n (febrero 1927, 52-81 or.): “La lengua vasca actual no tiene ninguna de las excelencias de que tanto se envanecen algunos extremados vascófilos hasta el punto de haberla llamado única y señora en el mundo. Es una lengua como otras muchas, y más imperfecta que otras muchas...” Orixek, arrazoi guztiarekin, “mejor hubiera sido que el señor Alemany hubiera dejado en paz a Larramendi y hubiera cazado alguna afirmación parecida en Azcue”, egiten zion erronka. Urkixok (RIEV 1927) errespetu guztiarekin bere erantzuna eman zion zientzi mailan. Orixek, maila berean, baina harrokeriarekin harro, zekien bezala, “modelo de indocumentación y de labor tendenciosa” epaitu zuen. Zenbat lelokeria ez da zabaltzen sinadura dotore batekin akademikoa edo zientifikoa bezala? “Hablar hoy del verbo vasco, entreteniéndose en refutar a Larramendi con mejor o peor fortuna, y no citar siquiera al príncipe Bonaparte, a Campión, a Azcue, que habían ya refutado los puntos de Larramendi que Alemany combate (...) no es para impresionar a los entendidos; pero como la firma es autorizada en otras materias, y los lectores españoles en general están ayunos en lo que se refiere al idioma vasco...” (*Euzkadi* 13.04.1927). Eztabaidak filologikoa zirudien artean, Alemany jaunaren egiazko xedea, behialako apologisten “ahoberokeriak” zentzu objektibo “zientifiko” batez kritikatzeko, honoko hauxe zen: “Por lo dicho creo yo que harían muy bien los vascuences (!), y también los demás

(?), en inventariar su lengua para que no quede olvidado ningún rasgo, frase o palabra de ella; pero no en procurar el resurgimiento y cultivo de la misma; porque a este paso, y con ese insano espíritu regional que inspira a algunos, como el de los exaltados catalanistas (...) llegaríamos a una nueva torre de Babel, cuando a lo que ha de tender todo hombre consciente de su deber humano (!) es a ver realizado en el mundo lo que leemos en el Evangelista San Juan, en X, 16: (...) *et fiet unum ovile et unus pastor*. Y una lengua también, digo yo, que aunque no lo diga expresamente el Evangelista, se desprende de lo que dijo”.

(Lehen ebanjelioaren arrazoia aipatzen zen, orain Europako batasunarena: arrazoia beti bera da, soinekoa bakarrik da difereentea).

Bigarren etsai tipoa Cejadorrengan daukagu, euskararen goreslea eta itxuraz beren laguna euskaltzaleentzat: euskara giza-diaren jatorrizko hizkuntza da eta beste guztien ama, etab. Mundu guztiko idazkerak ere euskararenetik dira jalkiak, Alcoyko berunak frogatzen duenez: “el estudio del alfabeto ibérico nos ha mostrado que de él salieron los alfabetos más famosos del viejo continente (...); ese alfabeto ibérico es el alfabeto del vascuence, de la más antigua lengua conocida europea, de *la lengua nacional de los españoles*”. A, bai! Euskararenak, Espainiaren handitasunak dira. Berun horrek, izan ere, espainolen aitzintasun literari eta kultural paregabea frogatzen omen bait du halaber: “Nadie se figuraría que en un plomo con letras ibéricas iba a encontrarse con un trozo literario tan artístico, tan preñado de chiste, de fina guasa, de buen humor, un diálogo que parece arrancado a la realidad por el mejor de nuestros dramaturgos posteriores. Ello supone gran cultivo de las letras entre los españoles en su propia lengua, el vascuence, antes de llegar acá los romanos”. Alegia, ez Erromak, mundua Espainiak zibilizatu du. Espainiak eman dizkio artea, kultura, letrak. Ez al zion hizkuntza ere berak eman? Bidezkoa da, bestalde, halaxe izatea: “el idioma primitivo y su escritura tenían que ir a la par y hallarse en la misma RAZA ESPAÑOLA”. Nola ez.

Esan izan da, euskaltzale atzerritarrei batez ere zor dieguna —Humboldt, Bonaparte, Schuchardt— euskararen ikusteko modu berri zabalago eta libreagoa dela, giro berriztea, planteamenduen modernitatea, betiko tema ideologiko apologetikotik askatuz hizkuntzaren arazoa. XIX. mendean hasi eta gaur arte, hizkuntzalarari arrotzek asko lagundu dute euskararen ikerketa-mundua guztiz aldarazten. Ipuinak bere denborak baditu, zientziak legez, pentsa liteke, hizkuntzaren inguruko mitologia haienek eta mitologia haien gainditzaille ilustratuenek halaber, aspaldi paseak izan behar zuketela historian. Beste garai batzuetako historiak dira benetan. Baina agian ez dira hain guztiz paseak. Edo, bestela esan, euskaltzaleok bai —atzerritarrei eskerrak bada ere— aspaldi enteratu ginen eta utzi behar izan genituen ipuin haiek, zer erremedio; baina beren Espainiatxokoa beste kulturarik zinez ezagutzen ez duten batzuk dira agian enteratu ez direnak, denborak eta gaiak eta interesak aldatuak direla, eta oraindik oso garrantzizkotzat dauzkatenak arazo horiek oraintxe (“para impresionar a los no entendidos”, Orixeren eran esateko).

Zer gertatzen da? Besteak beste, barneean itsukeria edo inkultura problema bat ere susma daiteke. Tubalismoa, kantabrismoa, etab., ez dira historia oso interesgarriak berez. Baina euskal historiako bitxitasun eta fenomeno espezifikotzat hartzen badira, euskaltasunaren edo euskal mentalitatearen azterketarako interesgarriak bihur litezke. Orduan “euskaltasun esentziala”ren edo “euskal mentalitate” tipiko baten zeinu bateko zein besteko bilatzaileak mito haietara itzultzen dira gose-egarri, arrazoa ziurtatuko dien frogaren bila bezala. (Oraingo borroka bat borrokatu nahi dute iraganean eta, deskuidatzen bazara, borroka politiko bat egin luma zientifikoarekin). Kritiko moderno ilustratuak (ilustratuak beti euskaldun xumearen gainetik egon ziren, orain ere bai) “begira euskalduna, zein barbaroa, irrazionala” esateko ikertuko dituzte apologista mitozaleak: bekatu nazionala balira bezala purgatu beharko ditugu sekulorun sekulotan.

Ematen zidan lotsa pixka bat komeria hauekin orain ateratzeak. Tenore honetan eta, sentimendu gaiztoak nahasten oraindik herrien artean? Aspaldiko historiok, ez ote da hobe ahaztu eta utzi? Benetan Testamentu Zaharreko historiak dira. Animo pixka bat eman dit, hortaz, Callejaren Espainiako Historia xaharrrak bere Tubalekin eta Jafetekin. Ia errepublikara arte irakaspen espainol ofiziala izan da beraz! Beti ideia onen batekin Joxe Mari.

Solas horiekin enplegatzen da liburu hau. Ez dakit merezi duen. Esan bezala Sánchez Albornozen deklarazio batzuek sortarazi zuen oinarrizko testua eta beste mila zapi eta adabaki gehitu zaio gero. Ikerketa bat halere ez da. Jolas bat, agian: ez, ordea, gogoetatxo bat ere izateko guztiz asmo gabe. Eta haserre bada, umorez ere bai: gure ilustratzaile eternoak atzera ilustratzeko ez bada —euskaldunentzat idazten dut— gure barregileei barregiteko balio diezagun pixka bat ausaz, arratsalde libreetako irakur orduetan.

I

**EUSKALDUNAK: ERROMANIZATU
GABEKO HUTSAK**

TESTUTXO BAT ETA BERE INGURUTXOA

Jaun Claudio Sánchez Albornoz jaun bizkorra da, nola ez. Euskal Herriko ahuntz denak batera gauerdi-gauerdian eztulka hasita ere, ez lukete ahuntz horrek adinako gauerdi eztulik botako, galantik eta ederrik.

Mire, los catalanes son inteligentes y por lo tanto comprenden que su papel es lograr cierta autonomía..., no creo que en Cataluña haya ningún problema separatista...

Los gallegos son gente inteligente y no creo que allí haya tampoco problema alguno.

El problema es Vascongadas. Sé que los vascos se van a irritar por lo que voy a decir, pero, como es verdad, no temo ese enojo:

LOS VASCOS SON LOS ULTIMOS QUE SE HAN CIVILIZADO EN ESPAÑA; TIENEN MIL AÑOS MENOS DE CIVILIZACION QUE CUALQUIER OTRO PUEBLO... SON GENTES RUDAS, SENCILLAS, QUE ADEMAS SE CREEN HIJOS DE DIOS Y HEREDEROS DE SU GLORIA. Y NO SON MAS QUE UNOS ESPAÑOLES SIN ROMANIZAR...

Pero yo le decía al presidente del Gobierno Vasco cuando yo era presidente de la República (en exilio): hablen el vasco, si es que pueden, porque la mayoría no lo saben, pero a pagar impuestos como todos los españoles.

Adarrak dakartza okerrak arrazoibide aker horrek. Baina zuzena intentzioa. *Los catalanes son inteligentes... Los gallegos son gente inteligente... El problema es Vascongadas.*

Gu ez gara inteligenteak. Hori aspalditxotik dakigu, jadanik, ondo kostata, baina azkenean ikasi ere ikasi bait diegu espainolei, zein tontoak garen. Eta Sánchez Albornozeak dakikeenez, tontoak lehenengo egiten duena, inteligentearen inteligentzia ez ezagutzea omen da. Sánchez Alborno ez da harrituko, orduan, bere pasarte horri behintzat inteligentzia handirik nekez sumatzen badiogu.

Tontoari tontoa esateak ez dirudi inteligentearena. Nagusi harroarenagoa bai. Bestalde, Sánchez Albornozen inteligentzia mandoak tontoago ez gaitu bihurtzen. Baina apenas egin gaituen inteligentzago. Lehen bezalatsu gelditu dira gauzak. Esan ere, Sánchez Albornozeak esan diguna, aspalditxokoa bait da. Urteak eta mendeak dira, espainolak hori esaten ari zaizkigula. Euskal Herrian *leloak beti bere leloa*, esaten dugu. Baina handik behera, dirudienez, beti bere leloarekin segitzen duena inteligentea izan ohi da.

Inondik ere, Sánchez Albornozi, bera inteligentea izan arren, apart inteligenteak batez ere bere ideia horiek iruditzen zaizkio nonbait. Eta, egia, ez dira nolana hikoak. Asko pentsatu eta gerokoak dira. Urre gorrizkoak. Behin eta berriro errepikatzen dizkigu, han eta hemen. Sakonki aztertua du Euskal Herriaren nondik norakoa: *y me parece seguro que quienes hoy se llaman vascos —en verdad están vasconizados— no son, mal que les pese, sino españoles todavía no romanizados de manera integral*. Horixe da Euskal Herria eta besterik ez: *no romanizada, o, lo que es igual, no occidentalizada aún...* Baina inzibilizatu, mendebaldu gabekook badugu, zorionez, “comunidad de destinos de todos los hispanos” horretan parte (ez ote dugu hizkuntzaje ezaguntzua, nondibait?...). Eta, horri eskerrak, Espainiari eskerrak alegia, munduan zertxo-zertxobait bilakatu da Euskal Herria ere. Bestela? Bestela kito. Euskal Herria, Espainia hori gabe, kito eta miserere.

El País Vasco ha escrito páginas brillantes de la historia española, como las otras comunidades históricas que integran

España. Los vascos han hecho maravillas... como españoles y conforme a la contextura temperamental hispana. Sus magnas figura históricas no han pensado, ni han escrito, ni han obrado como vascos; todo lo que han hecho de grande y de universal ha sido dentro de la órbita vital y cultural de España. Desde Elcano, Francisco de Vitoria —era burgalés, pero de remota estirpe vasca—, San Ignacio y Legazpi, hasta Unamuno, Zuloaga y Baroja, cuantos vascos famosos pueden señalarse han sido españoles ante todo y por encima de todo; y como españoles han colaborado a las grandes aventuras culturales de Europa. España los debe al país vasco; pero sin España ninguno de esos nombres figuraría hoy en los anales de Occidente. Y hasta el mismo nombre de Vasconia sería una sombra sin vida perdurable. Gracias a no haber vivido una pura vida aldeana y marinera entre el mar y los montes, a haber sido preciadísimas y preciosísimas porciones de España y del pueblo español, Vasconia y los vascos han ocupado y ocupan aún un puesto al sol de la historia.

Begira, ba. Hori dena zor diogu Espainiari: historian “cara al sol” berak ipini gaitu. Serbitzen utzi digu berari. Eta gu, eskergaiztook, beti okerrera eta ilunera nahita! Egia da, izan ere. Ez dago eskubiderik. Eskerrak, bai, Sánchez Albornoz bezalako gizon inteligenterik ez zaiola Espainiari falta, euskaldunok behin eta berriz bide zuzenera ekartzeko. Eskerrak.

Beraz, hasierako pasarte horren ondoren haserretzen bagara, jakin beza Sánchez Albornozek, halako inteligentziari obeditzeagatik bakarrik haserretu garela, hori egin behar dugula profetizatu duelako berak. Pixka bat haserretu gara ere bai, hainbeste denbora euskaldun artean bizi gu geu eta Jainkoaren seme bat sekula bidean topo egin ez dugulako. Eta berak hainbeste. Horra inteligenteak tontoari daramaion aldea. Sánchez Albornozek halako hainbeste aurkitu dizkigu bere inteligentzia argiarekin, euskaldun guztiongatik esan bait dezake, *los vascos... se creen hijos de Dios y herederos de su gloria*. Bestelako amaren semerik ez da ikusten Euskal Herrietan.

Beraz, guk ez dugu Sánchez Albornozekin norgehiagokan hasi nahi, zein inteligentean; galegoekin eta katalanekin are gutxiago, eta zer esanik ez gaztelauekin. Tontoak hobe du etxean gelditu. Eta guk etxean gelditu nahi genuke. Sánchez Albornoz ere bere etxean geldi dadila, nahi genuke. Bere inteligentzia gutzia etxean kabitzen bazaio behintzat. Zeren eta guk, gure arbaso tontoek irakatsitako lezio bat, gogoan bait dugu: *hoboro (gehiago) daki erhoak bere etxean, ezi ez zuhurrak bertzerenean*. Jakina, erromatar zibilizaziorik ez da etxean gelditze hori, besteren etxean ere nagusitzea baizik. Eta Sánchez Albornoz hain erromatarki zibilizatua izanik, aise konprenitzen ditugu haren etxean ezin egonak eta sartu beharrak inzibilizatuon etxean. Oso espainola horixe.

Sánchez Albornoz politikoaeren taktoa, pertsona edukatuaeren gustoa, zeini erasotzen dion eta eraso diona nola dabilen begiratu behar lukeenaren zalduntasuna eta edozer gauzaren falta sumatuko diogu. Inteligentzia faltarik ez. Oso inteligentzarena da tontoen eta inteligenteen arteko harremanak honela bururatzeta:

— *hablen el vasco, si es que pueden...*

— *pero a pagar impuestos...*

Zesar hil da, biba Zesar! Ezagun du, bai, gu baino mila urte zibilizatuagoa dela, kontuak horrela ateratzen dituena. Hori ez da Jainkoaren semea. Jainkoaren aita eta aitona da hori, gutxienez.

Mila urteko gure atzerapenaz, gu gaizki ibiltzen gara kontzeptuekin. Gainera, euskararik ez zekiten gaztelauen batzuek zekitenez, kontzeptu abstrakturik ezin adieraz daiteke euskaraz. Gu bezalako batek inteligentzia zer denik izan ere ez jakitea, harritzekorik apenas izango da Sánchez Albornoz bezalako jaun inteligente eta zibilizatuarentzat. Gure esker ona agertu nahi genioke, inteligentea nor den, hain garbi esplikatu digulako: inteligente izatea da separatista ez izatea. Sánchez Albornozek bategatik bestea nola ateratzen duen, hori zer inteligentzia espainol

edo logika erromantzatu den, jende inzibilizatuontzat ilun gelditzen da. Separatista izatea zer den ere, ez digu esplikatu. Baina hori beste batean egin diezaguke, dena batera ikasteko tontotoak ginateteke eta. Orain badakigu gaztelauen mila urteko zibilizazio aurrerapena, eta galego eta katalanen inteligentzi abantaila salto batekin nola harrapatu. Ez, oraindik ez dakigu. Sánchez Albornozekek eskolastiko batek baino garbiago esplikatu dizkigu gauzak. Eta hori definizio negatiboa bakarrik da. Euskaldun inteligentearen definizio positiboak (euskaldun hipotetiko hutsa da hori, noski, oraindik horrelakorik ez bait dago) beste hau eskatzen du: erromanizatu, eta *a pagar impuestos*.

Sánchez Albornozekek hitz gutxitan asko esan digu. Zibilizazioa zer den ere zirti-zarta garbitu digu. Zibilizazioa erromanizatzea da. Erromanizatzea zer den ez digu esplikatu berriz ere, bistan da, gure buru-muinak ez gehiegi nekatzeko. Beste batean hori ere. Guzti horretan, halere, korapilorik franko utzi digu. Izan ere, nolabait erromanizaturik euskaldunok ere ba omen gaude, eta dexente. (Beharbada Sánchez Albornoze horrek esan nahi digu, erromanizazio hori zibilizaziorik ez dela. Eta ez genioke kontra egingo). Bestalde, Autore handiak aurkitu izan ditugu, Espainia prerromanikoak dena galdu zuela alegia, hizkuntza erromanikoa hartu zuela, baina erromanizatu sekula ez zela egin, esaten zutenak. Espainia edozer gauza dela, baina erromanizaturik ez. Espainolik ere ikusi dugu, gotoen odoleko nahiz arabeen zibilizazioko sentitzen zenik, harro-harro. Eta guri porru zuri bat inporta zaigu, espainolek erromatar, goto, agote ala arabekume sentitu nahi duten, Jainkoaren seme sentitzen ez diren artean. Ze, hori utz diezagutela guri. Halere, erromanizatu gabeko ala gotoen odolik gabeko ala arabizatu gabeko izatea, berdin bat ala beste, badakigu zer kalamitate izugarria den guretzat beti ere, eta zein inzibilizatu garen hortakoz. Badakigu lehenbailehen zer egin. Eta gero *a pagar impuestos*.

A pagar impuestos horretan espresatzen da, nonbait, Sánchez Albornozen inteligentziaren, zibilizazioaren eta erromanismoaren funtsaren funtsezko funtsa. Hortik aurrera, euskaraz hitz

egiteko eskubide eta guzti emango liguke Sánchez Albornozek. Ikus zer mutiko demokratikoa. Dirudienez, espainol erromanizatu-zibilizatu demokrata baten eta espainol erromanizatu-zibilizatu ez demokrata baten artean dagoen aldea, euskaldunei buruz, funtsean horretantxe datza: demokratik euskaraz hitz egiten ere uzten digu (ahal baldin badugu eta zergak pagatzekotan), besteak ez digu euskaraz hitz egiten ere utzi nahi. Bestela, espainola, demokratiko ala ez, beti ere zibilizatua eta inteligentea da euskaldunaren aldean. Eta hainbeste zibilizazio eta inteligentziari euskaldunek zergak pagatzea, ez ote da munduko gauzarik zuzenena? Auzoan hainbeste zibilizazio edukitzea ezin egon liteke debalde.

Franco hil da. Sánchez Albornozek politikoko tipoko berri bat errepresentatzen omen du. Politikoko erromanizatu-zibilizatu demokratikokoaren tipoa. Zibilizazioari Espainia deritzon politikoa. Espainia zer den berak definitzen duelarik, zibilizazioa zer den ere berak agintzen duelarik. Besteak, politikoko erromanizatu-zibilizatu ez demokratikoak, arraz diferenteak ziren. Horiek gaiztoak ziren. Ikaragarri zibilizatuak bai. Oso erromanizatuak ere bai, antza: Jainkoaren seme zela uste zuen beste bat, gurtzifikatu egin zuten erromatarrek; eta horregatik, dudarik gabe, erromanizatuok beste hainbestetsu egin nahi izan dute euskaldunekin, horiek ere Jainko seme direla uste omen dute eta. Oso erromanizatu-zibilizatua, jokabide hori. Baina politikoko ez ziren demokratikoak, ez dituzte gurtzifikatu euskaldunak bakarrik, ezpada erromanizatu-zibilizatu batzuk ere bai, pare bat, eta horretarako eskubiderik ez dago. Ez zegoen eskubiderik, Sánchez Albornoz bezalako jaun intelenteak, desterruan bizitzera obligatzeko.

Orain erromanizatu-zibilizatu demokratikoei tokatzen zaie berriro txanda. Gauzak arraz kanbiatuko dira. Jakina, agintzen intelenteek segitu beharko dute. Besteak baino mila urte zibilizazio gutxiagoz, euskaldun jende *rudas y sencillas* horiei tokatzen zaie parte, zergak txintxo-txintxo pagatzea da, jakina. Zer egin behar genuke guk, jende erromanizatu, zibilizatu, intelente horiek, gutaz kupiturik, gobernatuko ez bagintuzte?

Euskaldun eta espainol artean problema asko sortu da. Konprenigarri da. Tontoen elkartasunak hain jende inteligentearekin derrigor zaila izan behar. Inzibilizatu batzuk jende zibilizatuekin batera bizitzen jartzen badira, zibilizatuak bizimodu zaila dute, ezinbestezkoak dira konfliktuak. Makina bat sofriarazi diegu, horratio, espainolei! Konprenitzen da, noizean behin beren onetik aterarazi baditugu eta, pazientzia galdurik, gogortxo tratatu bagaituzte.

Horrelakorik berriz ebitatzeko, oinarri berri-berrien gainean antolatu behar dira espainol eta euskaldun arteko harremanak. Sánchez Albornozek argitu dizkigu oinarriok, eta oinarriok aseguratuko dute gure elkartasun demokratikoa. Hona oinarri demokratiko eta zibilizatuok:

Bat: Euskaldunak *no son más que unos españoles sin romanizar.*

Bi: Euskaldunak *son gentes rudas, sencillas, que además se creen hijos de Dios.*

Hiru: *Los vascos... tienen mil años de civilización menos que cualquier otro pueblo.*

Lau: *A pagar impuestos.*

Politiko eta politika tipo zeharo berri honekin, azkenean bukatu dira euskaldunon zorigaitzak. Biba demokrazia!

XENOFOBIA PROBLEMAK

No son más que unos españoles sin romanizar: zer esan nahi du horrek zehatz? *Sin romanizar* horrek, pentsa genezake zer esan nahi duen. Baina zein bururen mihik eta bihotzen ahok atera du *no son más que unos españoles* hori? *Sin romanizar* hartatik, behinik-behin, ez da ondo segitzen bestea, *no son más que unos españoles*. Eta alderantziz gauzek ez dute hobeto irriten.

Jakina, horrek beste nondibait irten du.

Horrek ez du historiaren ezagumendutik eta jakitunaren jakintzatik irten. Historiak ere historia besterik ez du erakusten. Eta esaldi horrek historia baino gehixeago erakusten du.

Bestalde zer kontzientzia kristau da *no son más que* hori? Jainkoaren seme izatea baino gutxiago ote da espainol izatea, erromanizatu gabeko gaixoa izanda ere?

Polita beste dena ere:

— *Los vascos... son gentes rudas, sencillas, que además se creen hijos de Dios.*

— *Los vascos... tienen mil años menos de civilización que cualquier otro pueblo.*

— *Los vascos son los últimos que se han civilizado en España.*

Zibilizazio mailaren estatistikarik egin ahalko balitz, konforme, euskaldunok igoyal aterako genuke bostehun edo seirehun

urtetako zibilizazio atzerapena gaztelauen, katalanen eta galegoen aldean. Ez dakit. Baina nondik daki Sánchez Albornoze, justu mila urtetako atzerapena daukagula, eta ez bostehunekoa edo bi milakoa?

Kalera irten ohi dugun euskaldunok, besteek baino gehiago agertu dugunik, *gentes rudas, sencillas*, garela, ez dugu estatistikarik ezagutzen. Jainkoaren seme denik uste gabe bizitzea, inposible ez omen da banaka batzuentzat behinik behin, Euskal Herrian ere. Zer euskaldun dira hor goiko horiek?

Zuzen ulertzen badugu, hor aipatzen diren euskaldunak ez dira oraingoak, ezpada oraingoak, XVI. edo XVII. mendekoak, X. mende aldekoak eta beharbada Jesukristoren garaikoak ere bai, dena batera. Halaxe da, izan ere: *cuando San Isidoro resumía en el siglo VII la cultura clásica de Sevilla, los vascos eran todavía paganos y adoraban el fuego, y así siguieron hasta el siglo IX*, arrazoizatzen du Sánchez Albornoze. Gauzak urrutitxotik probatzen dizkigu, apika? Kalera irteten duzun euskaldun hori, su adoratzailea zara; Aymeric Picaudek deskribatu zuena zara; Garibay eta Astarloa zara, eta abar. Eta kalean dabilen gaztelaua, ez ahaztu, San Isidoro Sevillako da, Cervantes da, Kristobal Colombo da, eta abar, eta halakoxeari egoki dagokion aipu eta itzal handikoa duzu, azkeneko kakalardoa bada ere.

Hori da hori historiaren sentidua izatea! Kolektibitate historikoen sentidu harrigarria!

Ezagutzen ditugu guk beste Autore batzuk horrelakoxe historiaren sentidu biziarekin: Maurice Barrès eta besteak, Maurrasen *Action Française* ingurukoak. Haientzat ere, hezur eta haragizko gizon korrienteak ez zuen kontaktzen, *integralak* baizik, hots, berek asmatzen zuten frantses nolabait historikoak. Erdi Aroko eta lehenagoko kutxatila zaharretatik ateratzen zituzten esentzia nazionalen batzuek, osatzen zuten horien frantsesa. *Frantsesa zera da*, esanez, begiekin ikusita behintzat frantsesak ez dirudien txorimaloa egiten zuten, heroi nazional puskaz eta adabakiz. Hori da frantsesa. Frantses bakoitza heroi nazional

bat... Antz-antzeko jokabideak Pirinioetatik behera ere ikusi izan omen dira.

Barkagarri bekigu: euskaldunon azalpen eta konparazio horiek, nahi ezta ere, *Action Française* hura gogorazi digute, lehenengo Mundu Gerraren bezperako mugimendu nazionalista frantsesa. Hitez-hitz, Sánchez Albornozek euskaldunongatik bota dituen perla horietxek aurkitzen dira han, aleman barbaroen kontra. Frantsesak jende zibilizatua dira eta *civilisation* horrexen gainean eraikitzen da ideologia nazional-xobinista guztia. Beste herri zibilizaturik ez dagoela, ematen du. *Civilisation* horretan oin hartzen du Frantziaren misioak munduan. *Civilisation* horrengatik erori dira soldadu frantsesak edonoiz eta edonongo gerra guztietan. *Civilisation* horren babes-muga da Rhin ibaia... Alemanak barbaroak dira. Frantsesak erromanizatuak, erromatar kulturaren oinordeko zuzenak. Mila ezezik, bi mila urte zibilizazio gutxiago dute alemanek. Frantsesak berak, erromanizatuak ezezik, helenizatuak ere bai bait dira. Kultura grekoaren oinordeko eta jarraikile zuzenak ere frantsesak dira. Proventzaren bidez, esate baterako, ik. Ch. Maurras, *Anthinea*. Alemanak basati, harro, astakirten, saldomordokoi, neurrigabe, zakarrak dira, eta abar.

Begira: ez dugu ezer gehiago esan nahi, esan duguna baino. Ez dugu Sánchez Albornoz derrigor *Action Française* horren ondoan jarri nahi, bera jartzen den baino gehiago behintzat. Baina guk, alde guztietatik *nazionalista* garelako etengabe salatuok, badugu susmoa, gurea ez dela nazionalismo bakarra munduan. Eta herriren bat inzibilizatu, tonto, artaburu, kirten edo inuzente denik, nahiago dugu inori ez entzun testuinguru politikoan. Nahiago genituzke politikan beste kontzeptu batzuk, inteligenteen ahotan ere.

Gainera, herri batekoak bestekoari basati, harro, inzibilizatu eta holakoak eriztea, ez ote da kontu zaharregia eta zabaldua? Euskaldunok ere izan dugu Autore bat —Arana Goiri— bestela makina bat zor dioguna, erdaldunengatik oso gauza politak beti esaten ez zituenena. Eraman ditu jipoi galantak. Eta guk

geuk onartzen ez dioguna, maite ez dioguna, horixe da: xenofobia printzipio politiko bihurtzea.

Europako historia holako aurreritiz eta klitxez josita dago. Daniel de Foeren *The true-born Englishman* hartan ikus daiteke antologia bat: *Pride*, espainolak, italianoen odola *ferments in Rapes and Sodomy*; mozkorrak, alemanak; *Ungovernd Passion*, Frantziaren dohaina, eta frantsesak, *a dancing natio, fickle and untrue...* Herri kanta espainolean: “El aragonés tozudo / el navarro fanfarrón / el andaluz pinturero / y el valenciano traidor”.

Honelako lorategietan aberatsak dira literatura guztiak Erdi Arotik egunotaraino. Literatura espainola bera ez da pobreena. Jacobo de Vitryk halako burla zerrenda luze bat utzi digu XIII. mendean: ingelesak mozkor, alemanak haserrekor, frantsesak harro eta eme txirriporro, etc. Lorategiok ikusita, ea zeinek aurkitzen duen Europan inzibilizatu, sokor-mazo tonto, eta abar, ez den herri bakar bat.

Zenbatek ez ditu azaldu espainolak alfer, nagi, zikin, lukur, ezjakin, superstizioso, anker, handiputz, harro, fanatiko, odolzale bezala, XVII. eta XVIII. mendeak ezker bereberki?

Alderantziz ere ohituta gaude: munduko hizkuntzarik ederrena duten herriak munduan asko dira, etc.

Zer egin behar dugu hainbeste tonto-listorekin munduan? Zein da hemen auzokiloa eta inzibilizatua?

Badirudi, ordua dela, beste kategoria batzuetan pentsatzeko. Hortik ez dago elkarrekin adibiderik, eta bai burlabidea.

KULTURARIK EZ, HERRIRIK EZ

Beno, ba: ez omen gaude erromanizatuta... Zer egingo diogu: ez baldin bagaude, ez gaude. Ba omen daudenak, daudela berak, Jainkoaren izenean, eta utz biezagute guri erromanizatu gabe egoten eta jarraitzen, halaxe gusto badugu.

Euskaldunak, egia da, erromanizatu horiekin aspaldian muturka dabilta. Horiek entseiatzen ari diren Estatu modernoan (beti ere “comunidad de destinos de todos los hispanos” edo holako zerbaitetan oinarritua, eskuineko nahiz ezkerreko entseietan), ez da euskaldunen gustokoa. Haserre historia luzea da. Beraz —colofón— Sánchez Albornoz, den bezalako inteligenteari, txepelkeriak iruditzen zaizkio erromanizatu gabekoon burugogorkeria eta seta.

Vasconia o la España sin romanizar. Sí; y además la abuela de España... Vasconia o la España sin romanizar es la abuela de la España actual. La abuela gruñona que no se reconoce en su nieta y reniega de ella. La abuela que sueña grandezas de tiempos pasados y que repite gestos y dichos de entonces. *Jaungoikoa eta Legizarra* (sic) —Dios y fueros— es un lema digno de labios medievales. La abuela tozuda que quisiera vivir como antaño...

Sánchez Albornozek, nolana ere, liberal bezala agertu nahi luke. Euskaraz hitz egin nahi badugu, ba, utzi egingo liguke. Amona xahar bat izan nahi badugu, ba, utzi egingo liguke.

Eta reserbazioetako indioak izan nahi badugu, ba, hor konpon. Ez dago problemarik. Euskal Herria da:

La abuela que todos comprendemos y amamos con filial devoción; a la que es prudente dejar vivir a su agrado dentro de la patria común española — también su hija, Castilla, gustó en tiempos de vivir libremente. La abuela que guarda todavía recuerdos de nuestro más remoto ayer, de un ayer muchas veces milenario, cuyas raíces se hunden en la primigenia tierra de España.

Beraz, “recuerdos de nuestro más remoto ayer” batzuen museoa, edo amona zaharren asiloa, hori al da liberalentzat eta demokratentzat Estatu honetan Euskal Herriari tokatzen zaion lekua? Hori al da Euskal Herriaren tokia Estatu espainol, demokrata nahiz antidemokrata, beti derrigor espainolisimoan?

Sánchez Albornozen ahotik politika bat mintzo da. Urte asko duen politika. Ia kasi tradizio den politika.

Eta garbi esateko: zibilizazioaren, progresoaren izenean euskaldunok behin eta berriro zanpatu gaituen politika. Euskaldunoi beti burla egin digun eta beti zanpatu egin gaituen politika.

Hori hain zaharra da, hain artxiklasiko eta nabarmena, ze, bat harritzen duena, politiko espainol batek arrazoibide horiek oraindik hain lasai erabili ahal izatea bait da, XX. mendea bukatze aldera doala. Espainia frankismotik demokraziara omen doala. Ezer ez da kanbiatu.

Dirudienez, politiko “liberal” horiek ez daude prest, euskaldunok beste jendeen mailan onartzeko eta Euskal Herria beste herriak bezalakotzat ezagutzeko. Gero nahi dena esango da: herri bakoitza bere buruaren jabe izanen dela, federazio eder bat asmatuko dela, eta beltza zuri bihurtuko dela. Baina euskaldunongan *españoles sin romanizar* hutsak besterik ezin ikusi duten horiek, besteak baino mila urte zibilizazio gutxiagoz dabiltzan *gentes rudas, sencillas, que además se creen hijos de Dios* uste gaituzten horiek, esplika biezagute, nondik nora espero duten,

partaidetzat har ditzanik euskaldunak, beroriek dioten bezain tonto lerdoa izanik ere. Horiek erromanizatua *homo celsius* deklartatu dute. Horientzat, gu gara, ez garenak: erromanizatu gabekoak. Euskaldun izatea ez da zerbait izatea, zerbait ez izatea baino. Berak ez izatea. Berak bezalakoxeak ez izatea.

Ikuspide horrekin, horiek onar diezaguketen askatasun eta jabetasun guztia, amerikanoek indioei reserbatuetan aitortu dieten askatasun eta jabetasuna da, gehienez ere. Zuzenean herri bat likidatu nahi izatetik, soil bizitzen uztera, heriotzaren mugan, badago aldea, moduan batipat. Itxuratsuago da. Baina euskaldunek ez dute oraindik asmorik agertu, indioen antzera reserbatuetan bizitzeko, federazioa aipatzen duen askok horrelako zerbait adierazi nahi duela, susmo hartzen bada ere.

Jende inzibilizatuentzat reserbatuak antolatuko dituen demokrazia: ez da hori euskaldunok nahi dugun demokraziarik.

Guk ez dugu batere asmorik, euskaldunek XX., XIX. ala XVIII. mendeetan ibili dituzten lehenagoko bideak besterik gabe ontzat emateko, euskaldunek ibili zituztelako soil, ezta euskaldunen alde ibili zituztelako ere. Besteren batzuek ere, ordea, ezin eternalki jarrai dezakete liberalismo zaharkote baten eta absolutismo sasi-ilustratu baten ikuspideekin. Euskaldunok gure mitoak erre behar baditugu, besteek beren ipuinak ez dituzte gutxiago kiskali behar. Gure etxea etorkizunean dagoela, uste dugu. Baina etorkizunik ez dago halako lagunekin. Absurdua da, herrien berdintasunik aitortzen ez den lekuan, herrien elkartasunik aipatzea.

Euskaldunon basakeria, arlotekeria, aspaldiko ipuin bat izan eta gero, XVIII. mendean hasi da Espainian printzipio politiko bihurtzen. Orduan hasi ziren esaten, euskaldunek ez dutela historiarik, ez dutela kulturarik eta zibilizaziorik, basapizti hutsak direla, hizkuntza tartaila dutela, beren Foruak Erregek emaniko pribilegioak direla eta, beraz, euskaldunek ez dutela zergatik beren buruen jabe izan eta Erregeri menperatu behar dutela. Hone-la harturik, euskaldunon basakeriaren kontua euskaldunoi askatasunik ez uzteko printzipio politikoa besterik ez da. Eta erdal-

dunen erromanismoa, zibilizazio gailena, inteligentzia zorrotza, kultura garaia, inperialismoaren aitzakiak besterik ez dira. Euskaldunengatik bezalaxe esan dute, inkak eta aztekek ere historia gabekoak, zibilizazio gabekoak, hizkuntza zirtzilekoak zirela...

Zein da, hemen, artoberoa? Baina artoberoak izatea gabe, kontu guztia artoberoak erromanizatuak izatea da.

Sánchez Albornosi eta haren eskolakoei, Llorentegandik Unamunoganaino, aitortu beharrea gaude, euskal kultura problema latza dugula. Ez, noski, erromanizatu gabekoak izatea. Guretzat hori ez da problema apartik. Izatekotan, hala nahi gaituztenek bihurtzen digute problema. Erromanizatu gabekoak gara, eta zer? Ez bagara, ez gara, eta kito. Bada beste herririk ere munduan erromanizatu gabe... Baina problema gaitza da, bi kultur herri handiren artean eta bion zeharo menpean bizi beharrez, euskal kultura dagoen egoeran egotea. Bi herriok ez dira, hain zuzen, berena ez beste kulturei oso lagundu zale. Espansionista amorratuak dira zein baino zeinago. Politika mailan zentralista hertsia agertu dira gaurdaino. Eta, era berean, inguru guztiak *integratu*, *asimilatu* zaleak, kultura mailan. Ez kultura “txiki-kin” bakarrik, Estatuaren barruan —eta, beraz, kondizio txarra-goetan— harrapatu duten edozein kulturarekin baizik. Euskara ahula bezalaxe nahi izan da xahutu eta *asimilatu* aleman sasoi-koa Elsasian. Eta Frantziako hizkuntz politika azter dezanak, laster aurkituko du, alemana ere zibilizazioaren izenean suntsitu nahi izan dela. Frantsesa zibilizatuago da, nonbait, erromanizatu gabeko alemana baino. Italianoa, halere, erromanizatu da, eta Frantzian ez du kontsiderazio gehiago aurkitu, katalanak eta galegoak Espainian baino. Hego Ameriketara jatorrizko hizkuntzek eraman duten paraderoa, gogora beharrik ere ez. Zibilizazioaren izenean hori ere, jakina.

Apenas den zibilizazio problemarik, bistan da. Estatu kontzeptua da problema. *España una, España grande*. Eta: *Nous sommes le grande, l'unique peuple français*.

Alabaina gauzak hala izanik —eta hemen aztertzerik ez dago, zergatik halaxe diren— zaila da herri txiki batentzat bizitzea

“kultura txiki” batekin. Inguruan gizarte espansionista biok di-tuela, irents dezaten arriskuan dago beti Euskal Herria. Bion presio beltza jasan beharrean. Alegia, hain auzo bortitzek beste-rik gabe sortzen duten presioa; eta, gainera, biok tradizionalki, zuzen-zuzen eta eskrupulo gutxiz, aginpide absolutistaz nahiz demokratikoz, egin eta egingo duten presioari eutsi beharrean. Erromanizatua izatearekin zerikusi gutxi du horrek. Ikus biarne-sa, okzitanoa, katalana. Eta bistan da, euskara itotzen badute, Euskal Herria beste edozein maneratan oso erraz asimila, hau da, oso-osorik irents dezaketela.

Eta horra egia: Euskal Herriak ez du presioari buru egin ahal izateko kulturarik. Batez ere kultur batasunik. Euskal Herria pipiak janda dago barrutik. Erdarak janda. Eta herri bezala irautekotan, batasuna euskaran berregin beharko du eta laster egin ere. Bestela gureak egin du. Euskarak, ordea, kultura eska-sa du oraingoz. Euskarak ez du Euskal Herriak eskatzen duen kultur mailarik, eta ez funtzio sozialik eta politikorik.

Baina gauzok nahikoa esan dira urteotan.

Nola heldu da Euskal Herria kinka honetara? Etsaiak baka-rrik ez dira Euskal Herriaren etsai. Zenbait adiskide ere etsai du herri honek. Asko izan dira, eta dira, euskaldunak *españoles sin romanizar* bezala soil ikusi dituzten euskaldunak etxean bertan. Zibilizazio gabeko herritzat daukatenak Euskal Herria. Eta eus-kaldunak *integratu* besterik nahi ez dutenak. Edo *asimilatu*. Oraintxe bertan, Euskadiz mintzo den asko, autodeterminazioa eta agintzen duen asko, euskal kulturaz ez da zipitzik ardura-tzen. Indioen reserbatuak agintzen dizkigute euskararentzat. Besteak, euskal kulturaren arazoan insistitzen dutenak, ezin ulertu dituzte *politiko* horiek, politiko hutsez politikorik batere ez direnok. Fanatikoak iruditzen zaizkie halakoak. Eta euskara-ren arazoa ez dela esajeratu behar, esango dizute. Euskal Herria ez omen bait da euskara...

Horixe da, ba, kontua: zoritxarrez (bai, zoritxarrez!) orain Euskal Herria lehen-lehenik euskara dela.

Euskal kultura indartzen zinez ahalegiten ez duenak, euskalduna defentsa gabe uzten du eta Euskal Herria saltzen du. Hori agertzen digun neurrian, behintzat, Sánchez Albornozek mesede egin digu. Jakin, Euskal Herriak ez du euskara bakarrik behar. Behar duena kultura bizkorra da, euskaraz.

Kulturarik ez, herririk ez, esaten dugu. Zentzu politikoan ulertzen dugu hori, ez inolako metafisikarik bezala. Justu Sánchez Albornoz horiek eman dioten zentzu politikoan. Errealitatean duen zentzuan, hain zuzen. Pasa ditugun berrehun urteok errealitate baldin baldira behintzat.

II

MITO ZAHARRETIK IPUIN BERRIRA

ESPAINOLAK ETA EUSKALDUNAK

Badakizu euskaldunok zer garen: inzibilizatu alen hutsak, barbaro dorpeak, basa-kristauak. Eta buru gutxikoak, gainera. Astakirtenak. “Judu” madarikatuak.

Hori baitesten duena ez da Sánchez Albornoz bakarrik. Tradizio luze-luze bat da. Tradizio guztiz espainol bat. Hobeto esan, mito benetan iraunkor eta espainolen buruetan ongi finkatu bat. Gaingiroki bederen begiratu bat ematea komeniko zaigu tradizio horri, mito horri, behin eta berriro altxatzen zaizkigun Sánchez Albornozak nondik nora datozkigun, konpreni dadin.

Oso erraza da antisemitismoaren iturburuak “zientifikoki” aztertzea: Vienako edo Pragako antisemitismoaz ari bagara. Espainiako antisemitismoaren edo “antisemitismoen” iturburuak aztertzen, denbora gutxiago gastatu da... Berriz ere, Caro Barojak eta, izan beharko dute, horretan saiutzen direnak.

Oso erraza da euskal edo katalan nazionalismoak aztertzea, hotz-hotz eta “zientifikoki”... Eta sententzia borobilak ematea.

Espainolek, beste guztiek bezala, kontrastatuz lortu dute beren talde —nazio— kontzientzia: “horiek holakoak dira, eta gu beste holakoak”. Nazio kontzientziak horrelaxe egiten dira bazter guztietan. Antzinakoa da eta arrunta da jendearen joera nazionalitatetan mugatzera, bereztera. Espainolek arabeei buruz buru, euskaldunei buruz, etc. mugatu eta berezi dituzte beren buruak. Historian zehar kanbiatuz doan gauza da hori.

Nazionalismoak berezkuntza hori politiko bihurtzen du. Eta beti, edo ia beti, 1. nazionalitate bereziari misioaren bat aitortuz,

eta 2. nazio bat beste guztiak baino gehiago dela sentiaraziz. Besteak beste, nazionalista euskaldunak espainolak baino gehiago sentitzen dira; nazionalista espainolak euskaldunok baino gehiago sentitzen dira. Hori euskaldunoi sarri egin zaigun akusazioa da. Ondo egina. Bakarrik, espainolei ez egiteko arrazoirik ez dago batere. Bai, euskaldunei egiteko baino mila aldiz arrazoi gehiago.

Espainol harrokeria proberbiala da mundu guztian. Horrek ez digu inporta. Harrokeria hori, ordea, funtsean ez da nazionalismo espainol artxiklasikoa besterik. Beti euskal nazionalismoa aipatzen bait da gure gizarte xeble honetan. Nazionalismo klasikorik inon badago, halere, Frantzian eta Espainian da.

Nazionalismo horren historia luzean sortu da euskaldunen basakeriaren mitoa. Mito hori, garbi esateko, nazionalismo espainolaren produktu naturala besterik ez da. Espainol kontzientzia nazionalistan mito honi parez-pare dagokiona, aldiz, hauxe da: 1. Espainia munduan kultura garai paregabe baten jabe dela, eta 2. Espainia errealitate sakrasantua dela.

ERROMATARRAK ETA BARBAROAK

Hasteko, has gaitezen izenarekin. Guk *euskalduna* esan ohi diogu geure buruari. Baina arrotzek *baskoin/vasco* eta *vascongado* esan ohi izan digute. Lehenago serio-serioski esaten zen, *vasco* edo *basko/baskoin* horrek “basoko” esan nahi zuela: basati, basakume.

Nola ez, ba! Gure inguruko denak betidanik hain zibilizatuak izaki... Basakeria da gure ezaugarria. Esentzia.

Vasco eta beste horiek, keltei edo latinoei zor dizkiegun formak dira. Dirudienez *Vascones* hitza lehenengo erabili zuena Salustio izan zen. Idazle latino bat, historiazalea, Zesarren garai-kidea.

Grekoentzat eta erromatarrentzat, greko edo erromatar ez ziren guztiak, barbaroak ziren. Euskaldunak ere bai, noski: Iberoak eta galoak bezain barbaro, gutxi gorabehera, horiek beren buruak oso zibilizatutzat badauzkate ere orain.

Greko ez ziren guztiei, esaten zitzairen barbaro: greko hitz egiten ez zekitelako; “bar-bar” hitz egiten zutelako (ez al digu besteak esan, euskaldunek, mintzatzerakoan, zaunka egiten dutela?). Gero, greko hitz egiten ez zuenak, kulturarik batere ez zuela, pentsatu zuten grekoek. Eta, geroago, kulturarik ez omen zutenok, basapiztia hutsak zirela. Horrela, grekorik ez zekitenak basapiztia bihurtu ziren. Eta grekoek “kolonizatu” egin behar zizuten. Munduak bi parte zuen: grekoak eta besteak; zibilizatuak eta barbaroak.

Euskaldunak, ba, grekorik eta latinik ez bait zekiten, barbaro barbaroak ziren. Kulturaren eta zibilizazioaren monopolioan ez zuten parterik, ez marterik.

Estrabon grekoa zen. Iberia Iparraldeko menditarren bizi-modua deskribatu digu. Geografo sonatu hori, 63 K.a. sortua zen, 20 K.o. hil zen. Erromatar Inperio guztia ibili zuen eta hamazazpi liburukitan deskribaturik utzi zizkigun Inperioko lurralde eta herrialde guztiak: *Geographica*, hots, lurralde (*Geo*) deskribizioak (*graphica*). Ondoko testua ez da propio euskaldunetz idatzia, baina Autoreek uste dute, orduko euskaldunetz ere funtsean balio duela. Ikus:

Todos estos montañeses son sobrios; sólo beben agua, y duermen sobre el suelo; llevan los cabellos largos y sueltos, a estilo de las mujeres; mas si han de pelear luego se ciñen la frente con una venda. Se alimentan comúnmente de macho cabrío... Las tres cuartas partes del año, bellotas de roble es el mantenimiento, las cuales, secas y majadas, sirven para hacer pan... Cerveza de cebada es la bebida diaria. El vino escasea, y el poco le consumen en los convites familiares, a que son muy aficionados esos pueblos. En vez de aceite, manteca. Siéntanse a comer según la edad y dignidad. Corren los manjares de mano en mano. Sin interrumpir la bebida, los hombres se ponen a bailar, ora en coros al son de la flauta y trompeta, ora brincando uno por uno, en porfía de quién da el brinco más alto y cae después con más gracia sobre las rodillas. En Bastetania las mujeres bailan mezcladas con los hombres, enfrente de su pareja, a la que, ahora sí, ahora no, dan las manos [Honelako zerbaitek bururazi ote du, “andra-gizon euskaldunak lotsariak elkarri erakutsiz egoten dira berotzen” hura?]. Todos los hombres visten ropas negras y puede decirse que no se quitan los sayos, y los tienden, para dormirse, sobre las camas de paja seca. Estas capas, como las de los keltas, son de lana burda o pelo de cabra. En cuanto a las mujeres, sólo llevan capas y vestidos de color y de telas floreadas. Peñas arriba no usan de moneda; el comercio es cambio, o cortan a pedacitos una plancha o lámina de plata, y ellos son el dinero. A los criminales condenados a muerte, los despeñan, y a los parricidas, los apedrean; pero le-

jos de la frontera... Exponen los enfermos al público, como los asirios, por aconsejarse de quienes hubiesen padecido enfermedad análoga... Hasta la expedición de Bruto usaron barcas de cuero.

Polliki deskribatu dizkigu Estrabonek menditarrak. Indioak eta, deskribatzen diren moduan.

Erromatarrak sarri ibili dira euskal herriotan eta mendiotan barrena, are gehiago inguruetan eta mugetan, ordekan. Eta, esan beharra dago, dexente “erromanizaturik” utzi zituzten parajeok: ohiturak, lan moduak, bideak, etxegintza, landare eta zuhaitzeria. Eta hizkuntza bera, euskara: hainbestetaraino, beste espainol guztiz inteligente batzuek, euskara hizkuntza erromaniko hutsa dela, uste izan bait dute! (Usteok, jakina, politikarekin ez dute batere zerikusirik izaten).

Halere ez zuten nonbait aski erromanizatu, Sánchez Albornozen gustorako behintzat. Mendalde hau —*Saltus vasconum*, Plinioz gero— paraje txarra da zibilizatzaileak bertan pausatze-ko, gehienez ere pasatzeko dira onak, beste norabait.

Erromatarrak, egia da, zibilizatu-berriak genituen berak ere. Larri eta estu ikusten dugu, behintzat, Zizeron bera, hizkuntza latinoaren trakeskeriagatik, esate baterako, eta Arteetako gora-beherak latinez nola adierazi asmatu ezinda: «aut enim nova sunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda». (Beraz, euskara garbi ala mordoiloaren buruhaustearekin Zizeron ere!). Bere estuasunean, ba, eta hitz greko pila hartu ondoren, azkenean, asmatzen ausartu da neologismo bat, *qualitas*, bestela ez bait zekien nola esan latinez (“*qualitates igitur apellavi quas poiotitas Graeci vocant*”). Zilegi da, ezta? Zizeronek dialektiko onaren moduan defendatzen du bere asmaketarako eskubidea: grekoak, hizkuntza aurreratua eta kultura handikoa izanik, hitzak asmatzen baditu, gero herriak ulertuko ez baditu ere, zientzia gaietarako (“*non est vulgi verbum sed philosophorum*”), zenbat gehiago egin beharko du hori bera latinak, hizkuntza txiroa eta Arteetan hasi-berria izanik? *Quod si Graeci*

faciunt qui his rebus cedendum est, qui haec nunc primum tractare conamur... Ez zaizkio akordatu gabe pasa gure Larramendiri Zizeronen larritasun horiek, ez horixe. «Nunca estuvo el latín —hona haren iruzkina— en estado más florido que en tiempo de Cicerón: no obstante, se queja en varios lugares de sus obras filosóficas, de la penuria de su lengua latina, para hablar en ellas. Lo mismo diría si quisiera hablar en cosas matemáticas, médicas, anatómicas y otras muchas. Y de hecho la lengua latina apenas tiene vocablo propio suyo en esas artes y ciencias, pues los más de los vocablos son griegos». Zibilizatuak, erromatarrak? Basapiztia galantak ziren zazpi muinoetako seme horiek! Grekoentzat, barbaro hutsak; etruskoentzat, inzibilizatuak. Baina erromatarrok, barbaro eta inzibilizatu bai, baina gerrazale porrokatuak ziren. Eta laster hartu zituzten zangopean bai etrusko eta bai greko zibilizatuak. Besteak birrinduz gero, erromatarrak munduko zibilizatuak ziren. Eta zibilizazioa munduan barrena zabaltzen hasi ziren: beren kultura (grekoei eta, harrapatua), beren jainkoak (etruskoei eta, harrapatuak), beren legeak..., eta beren hizkuntza, noski. Konkistatzen zituzten lurraldeetan eskolak eta irekitzen zituzten, jauntxoak semeak erromatar kulturaren hezitzaileak eta latina, erromatar tradizioak, erlijioak, arteak, irakasteko. Sertoriok holako eskola bat Oskan ireki zuen, Euskal Herrietan izan den lehenengo eskola dudarik gabe. Sarri eramatean zituzten Erromako bertako eskoletara ere jauntxo-semeak. Metodo zaharra da hori, menperatuak “zibilizatzeko”: Grezian ezezik, Egipto zaharrean oso ezaguna zen, Eufrate aldeko erresumetan halaber. Gero ere metodo hori probetxu handiz aplikatzen jakin dute XVI. mendeko nahiz XIX.eko inperialismoek, espainol eta frantses erromanizatuak ezezik, erromanizatu gabeko ingelesek ere. Erromatarrek beharbada ez zuten oraindik beren jarraitzaileon perfekzioarekin erabiliko metodo hori, baina ez pentsa nobizio hutsak zirenik:

Desconocemos los caracteres precisos de los primeros momentos de la romanización de cántabros y astures en el terreno

lingüístico, pero teniendo en cuenta los datos relativos a la transformación radical que intentó Augusto en la economía y en la estructura de ellos, y las normas seguidas por los romanos en otros países, cabría pensar que se llevó a cabo una intensa acción cultural con objeto de hacerles abandonar la lengua primitiva. Un pasaje de Tácito indica como Agrícola alternaba en Britannia la acción guerrera con la de captar a los hijos de los caudillos vencidos en la lucha, haciéndoles aprender el latín... (J. Caro Baroja, *Los Pueblos del Norte*).

Zeinek esan du, inperialismo linguistikoa eta, burgesiak asmatu omen dituela?... Zaharrak zituen maisuak, Kardinal Cisnerosek.

Zaharragoak, erromatarrek berek bazituzten. Historiaren hastapenetarainotsu itzul bait gintezke bide honetan gora. Antzina zaharreko Txinan, XVIII. mendean Kristo aurretik hasita (han ere eta orduko!), inperialismoa eta konkistak, “barbaroei” txinar zibilizazioaren bendizioak eraman beharrekin zuritzen zituztela, ikusten dugu. Ez da, beraz, oraingoa. Periklek, Tukididek hala dio behintzat, ederki zuritzen zuen Athenairen espansioa: “gure menpean egotea ez bait da menpetasuna, pribilegioa baino”... Eta nola ez, besteak beste, hizkuntza perfektoa, munduan, Platonek *Kratilo*-n erabaki zuen legez, grekoa da eta. Grekoen menpean egotea, perfekzioan parte izatea besterik ez da. Ez pribilegio kaskarra, alajaina! Makedoniarrak arrazoi izango du, hizkuntza ofizialtzat *koiné* hartu eta gizadi guztiarentzat erresuma bakar bat egitera konkistari irten duenean mundura...

Historian menperatzaile guztiek goiz-goiz ala geroxeago bezala, beraz, erromatarrek ere ikaragarri zibilizatu eta zibilizatzaile kausitu zituzten beren buruak, ikaragarri barbaro menpekoak. Euskaldunak, h.d., varduliar, autrigoi, baskoinak, eta kantabresak eta beste lagunak orobat, sekulako barbarotzarrak ziren erromatarron begiotan. Hauen ohitura basatiak eta bitxiak esplikatzeko, Estrabonek arrazoi bat ere badaki: aparte bizi direla, mendi eta baso artean, biziera oso gogorrean. Orain ezin gera gintezke ohitura horiek ikusten. Bakarrik, hain barbaroak irudi-

tzen zaizkie haien mintzairak, ez latino, ez greko eta ez keltikoak, batzuetan herri edo tribuon izenik aipatu ere ez bait dute egingo, erromatarren belarri finei minik ez egiteko (Pomponio Mela: "... quorum nomina nostro ore concipi nequeant"). Erromatarrontzat beste denak ziren barbaro, noski. Baina barbaro eta barbaro artean ere badago alderik. Kategoriak, hor ere. Eta badi-rudi, "que los romanos y griegos encontraron más suave o más dulce el habla de unas partes de España que de otras, y que la del N. (como ocurre ahora exactamente con el vasco) les parecía más áspera" (J. Caro Baroja)... Bai, barbaroak ziren jendeok: barbaroak beren ohiturak, barbaroa eta iluna hizkuntza, barbaroak kantak berak. Ah, bai: ipar herriok kantazaleak omen ziren. Ez dakit nik zein doinu erabiliko zituzten kantatzeko. Baina Galiziako muturretik baskoinen Pirinioetaraino, ohitura berdinak omen zituzten jende guztiok. Agian berdintsuak kantak ere. Silio Italicok, haiek beren "jatorrizko hizkuntzan" (alegia, ez latinez eta ez keltaz) kantatzen zituzten kanta galaikoak aipatu ditu, euskaldunek berdintsu kantatuko zutela, pentsa bait genezake: "*barbara nunc patriis ululantem carmina linguis*"... Barbaro eta zaunka: ikusiko dugu, kantatu gabe ere, erromanizatu zibilizatu batzuentzat, euskara "barbaroa" hitz egite soila, zaunka aritzea izando dela...

Erromatarrak eta grekoak aipatzeak badu hemen bere arrazoia. Greko-romatarrek, euskaldunak barbarotzat dauzkate (oso erlatibo da hori), baina ez daukate euskaldun bereziki barbaroaren mitorik. Haien "ondorengoek" sortuko dute hori. Eta horixe da kontua: alegia, "ondorengo" horiek, alde batetik, harro-harro, greko-romatarren ondorengo sentituko direla eta, bestetik, haien testuez baliatuko direla, itxuragabeki, euskaldun basatiaren mitoa muntatzeko.

Beraz, grekoak barbarotzat zeukan erromatarra: baina erromatarrak grekoa ezpataz garaitu zuen eta zibilizatu egin zen. Erromatarrak barbarotzat zeukan germanoa: baina germanoak erromatarra ezpataz garaitu zuen eta zibilizatu egin zen (bisigoto, franko). "Barbaroak", orduan, euskalduna jo zuen barbaro-

tzat. Eta horra komeria: euskaldunak ez du oraindik “barbaroa” ezpataz garaitu, zibilizatuena bera izateko.

Bestela, erromatarrek ez digute euskaldunen berri apartik eman. Ipartar herriok —funtsean denak berdinak—, eta euskaldunak horien artean, beste herrien antzik ez dutela, esango dute. Borrokari eta gerrazaleak direla. *Inquietos Vascones* zeritzen Rufo Festo Avienok. Eta, dudarik gabe, geroago europarrei Ameriketako indioak ibiltari piztiak iruditu zaizkien moduan, irudituko zitzaizkien *inquietos* erromatarrei menditar euskaldunak. Ez ziren hirietan geldi egoten ohituak. Etxeari lotuak. Legeari atzekiak. Arina eta zalua —*Vasco levis*— dela, esango du Silio Italicok (*Punic.*, lib. X); buru hutsik sartzten dela batailan, kasko gabe, alegia (*Punic.*, lib. III eta V): *Vasco insuetus galeae; galeae contempto tegmine Vasco*. Bisigotoen garaian bariazio bitxi bat ikusiko du informe honek: euskalduna arina dela, gorputzez bai, armaz ere bai, eta buru arina ere bai (*gens... corporum, armorum, atque etiam ingeniorum levitate insignis*). Handik hara, euskalduna burugabekoa izango da. Txoriburua.

Gudari onak omen ziren, hots, gaiztoak: Sulpizio Galbak euskal kohorte batzuk Erromara eramane zituen eta Germaniako kanpainan aipatzen dizkigu gero Tazitok. Silio Italicori sinestekotan, Hanibalen armadan bertan agian, euskaldunik ez zen falta. Marioren goardia pertsonala varduloak omen ziren eta abar.

Cantabri haietaz esaten diren guztiak, batzuek euskaldunei aplikatu nahi izaten dizkiete. Zer bai, zer ez, eta zenbateraino, ez da gauza garbia. Gerran, gerraraz gero, baskoinak ere ez ziren oso gozoak apika. Kalagurriko defentsan elkar jateraino —antropofagiaraino— ailegatu omen ziren, ez errenditzearren inguratzen zituen erromatarrari (Val. Max., lib. VII, cap. VI). Legendaria bihurtu da “euskaldunen” gogorkeria hura:

Vascones fama est alimentis talibus usi Produxere animas
(*Juvenal, Sat. XV, 93*).

Baina geroagoko beste Kalagurri batean, XI. mende alderaino gutxienez, euskaraz hitz egin bazen ere, horko Kalagurri hori, erromatarrei hain gogorki buru egin ziena, Afraniok birrindu zuena, keltiberikoa zen, ez baskoina, eta ez dakigu keltiberiar horiek eta euskaldunek zer ikusi zeukaten elkarrekin. Hiri setiatuen antropofagiarena topiko arrunt samarra da bestalde literaturazaharretan (Jerusalengo setioan, etab.). Dena dela, euskaldunon kanibalismoaren mitoak nahikoa berandu arte iraun du. *Essai sur les mœurs*-en, Voltairek hau idazten zuen oraindik: «Les habitants des côtes de la Biscaye et de la Gascogne s'étaient quelquefois nourris de chair humaine. Il faut détourner les yeux de ces temps sauvages, qui sont la honte de la nature». Ipuinak indar handia du.

Makina bat beste jende bezala, euskaldunak ere mertzenari joaten ziren munduan barrena: Kartagotarrekin Italia eta agian Libia eguzkitsuetaraino, erromatarrekin Germania eta Hibernia ilunetaraino (Ameriketaraino joango diren bezala, geroago, espainolekin: ez, ordea, ohore espainolaren eraikile gisa, ezpada pagatzaile hoberenaren zerbitzari hoberen bezala baizik). Ofizioa zen, jende pobrearentzat, gerra egitea, inork pagatuta. Jende pobrearen ofizioa da serbitu behar izatea. Eta euskaldunak, pagatzen zitzaian artean, berdin joaten ziren kartagotarrekin ala erromatarrekin, Zesarrekin nahiz Ponpeiorekin, eta sarri aurkitzen ziren frontearen alderdi bietan, euskaldunak euskaldunen kontra, bando bietan. Pobrearen historia horixe izaten da.

Pentsa litekeenez, beste mila herriren modukoak izango ziren euskaldunok. Erromatarrei, behintzat, ez zaizkie besteak baino okerragoak iruditu.

BARBAROAK ETA EUSKALDUNAK

Euskal barbarokeriaren mitoa, batez ere, barbaroen garaian hasten da. Barbaroak heldu zirenez gero, ditugu euskaldunak, besteak baino barbaroago. Hain zuzen antonomasiaz barbaroak asmatu zigun euskaldun barbaroa.

“Ipurbeltz”, esaten omen bait zion ez dakit beleak zozoari ala alderantziz, berdintsu izango da.

Agian erromatarrei gauza normala iruditzen zitzaien, berek azpiratu nahi zituztenek, ez azpiratu nahi izatea eta buru egitea. Erromatarrek bazekiten Kalagurriko heroismoa miresten ere. Espainia eta Frantzia erromatarren ondoren okupatu zituzten zakur barbaroek, aldiz, ikaragarri barbarotzat zeukaten, inork berei buru egiteko ausardia hori. Beren azpian burua ez makurtze hori. Barbarook, erromanizaturik eta kristauturik, birtute handi eta askoren jabe uste zituzten beren buruak; baina “besteak” birtuterik izan zezakeenik, txiki eta gutxi bederik ere, ez zitzaien sekula kaskotik pasa. Horrela eraiki zen, nik birtute guztiak eta zuk batere ez, edukizko zibilizazio berria. Kristau-barbaroa.

Barbarook samaldaka heldu ziren, uholdeka, alanoak eta bandaloak eta sueboak, Bordeletik Astorgarako galtzaratik barrera.

Jendeok, ikusten zutena ikusi, hartu ere har zezaketela, uste zuten, eta hartzen zutena berena zela. Euskal Herria ere hartu nahi izan zuten, Espainia eta Frantzia bezalaxe. Baina Euskadik, Frantziak eta Espainiak ez zeukaten defentsa bat zuen: mendia. Mestia zen euskaldunen arma. IV. mendean Ausonio poetak

kantatu dituen “las selvas de Vasconia en los nevados albergues del Pirineo”. Euskaldunen babesleku deritze mendioi Venancio Fortunato Apezpiku eta poeta frankoak ere. Eta haiei apelatzen zien Dantek: *beata Nabarra, si s'armase del muro che la fascia!*... Bisigotoek eta frankoek arma bortitzak eta armada zabal gogorrek zituzten, bai. Baina mendiko gerran gauzak ez dira ordeka zelaian bezala. Ezin burubidatu ziren. Gainera, euskaldunek, garai honetan, askatasunaren maitasun amorratua erakutsi dute, ia konprenitu ezinezkoa. Bisigoto eta frankoentzat, nolana ere, inola konprenitu ezinezkoa.

Orduan, barbaro haiek beste arma bat asmatu zuten euskaldunen kontra: beren zibilizazioaren ideologia.

Erromatar Inperioaren hondakinak astiro-astiro bereganatuz joan ahala, zibilizazio ziztrin baten jabe baizik ez ziren, baina ikaragarri zibilizatu sentitu zaizkigu barbaroek. Erromatar zibilizazioaren desegileak, haren oinordeko eta salbatzaile sentitu dira.

Zibilizazioa, franko eskasa zen haietxena. Baina faktore miragarri bat etorri zitzaien lagungarri: *kristautasuna*. Barbaroek kristautasunera konbertitu ziren. Eta kristautasunak, txit erromatar sentitzen zen kristautasunak, Romulus Quirinus-en ekainaren 29a San Pedroren jaiegun bihurtutako Inperio berriak, kristau izatea zibilizazio askoz handiagoa dela, sinestarazi zien, Erromatar Inperioaren jentil-obra galant guztiak baino. Ur bedeinkatu xurrusta bat burutik behera, eta edozein mandil kirten Augusto bera baino gehiago da. Kristau izatea da zibilizaturik zibilizatuena izatea.

Handik hara, barbaroon autokontzientzia ez da edozer gauza izango. Klodobeok bere buruari “Konstantino berria” deritzo, eta abar. Gauza bera eginez sartuko da Nafarroan Fernando Katolikoa.

Hego Galiako hilarri batek ederki adierazten digunez, bataioak “jatorrizko bekatutik” garbitu zituen, han dautzan bi jaunak: hain zuzen jatorri barbaroaren bekatutik... Haien bien jatorrizko bekatua beren jatorri barbaroa da. Bataioak, jatorri barba-

roaren lotsa garbitzen zuen, erromatar gizartean integratzen zuen, erromatar zibilizatu ohoragarri bihurtzen zuen! Horra, ba, erromatar berriak, Ravennan, Akisgramen, Narbonan, Toledon. Elizak lan handiak egin zituen barbarook “erromatartzeko”. Hala Kasiodoro monjeak; Aita Santu Gregorio Handiak batez ere. San Gregorio Toursekoarentzat —hori bait da frankoen kronista, historiagileen Aitagoia Frantzian— frankoak *Jainkoak ekarri zituen*, Inperio dekadentearen zikinetatik Eliza garbitzeko eta deabru ariotarren erasoetatik babesteko. Horiek eraiki behar zuten Inperio berria, Erroma berria, Jainkoaren erreinua. Zibilizazio berria: erromatarra baino gehiago Eliz-erromatarra, “goti-koa”, Jainkoaren Erroma.

Erromatar izateak asko harrotzen zuen behinola gizona. Ez da edozein, gero, munduko nagusien kastako! Kategoría ematen zuen. Noranahi ailegatu, besteak baino gorago ikusten zuen bere burua. “Ni erromatarra naiz”, esaten zuen, eta nagusietako zen, burua ttente-ttente.

Honez gero, ba, frankoak eta bisigotoak izango ditugu erromatar berriak. Zibilizatuak. Mundua zibilizatzeke enkargua dutenak. Eta gauza jakina da, zibilizazioak, mundua zibilizatzeke, beti barbaroekin gerran aritu behar izaten duela. Aspaldi esaten zuen Tito Liviok: «Greziaren eta barbaroen artean etengabeko gerra dago». Bisigotoek eta frankoek euskaldunei egin dieten etengabeko gerraren arrazoia, horixe da, noski. Bisigoto eta franko haien umeek ere ahaleginak egin dituzte zibilizazio lan horretan: beren gerra guztiak ere zibilizazioaren alde izan bait dira, guzti-guztiak. Eta, agian, oraindik zenbait gerra egin beharko dute, zibiliza gaitzaten artean...

Harrokeria horren gainean eraiki da frantsesen eta espainolen kontzientzia kolektiboa. Lehenengo erromatarrak barbaroak mesprezatzen zituen. Gero, barbaroak nahitaez nagusi zirela, ikusi zuenean, barbarook erromatar bihurtu zituen. Denak erromatar. Eta, harrez gero, ez da, gero, edozer gauza, espainol edo frantses izatea!

Jende ilustre edo “jetxiberri” dotore-dotoreon aldean euskaldunak ezin izango dira *gente feroz y bárbara* besterik. Hots, *españoles sin romanizar...* Hori desgrazia munduan! Besteak baino mila urte kultura gutxiagoz behin eta betiko...

Nahi bada, aspaldiko gauzak dira bisigotoen eta frankoen eta erromatarren hantustekeria horiek. Bai, baina

Mila vrte ygarota

Vra vere videan...

INPERIOAREN HONDAMENDIA ETA EUSKALDUNEN INDEPENDENTZIA

Inperio erromatarraren hondamendi osteko mende ilun eta barbarootan, Euskadi independente izaten hasi da eta independentista izan da gogorki. Beregain eta beregainzale porrokatu.

Baina borroka militar nahiz ideologiko amorratu artean desarroilatu dira Euskadi zaharraren beregaintasun eta beregainzaletasun hasierok. Euskadik, orduan ere, botere militar eta politikoko nagusien kontra ezezen, botere ideologiko nagusien kontra ere behar izan zuen defendatu bere independentzia. Historiako konstanteak dira...

Ahularen ahul zebilen erromatar Inperioa, 407an, urtearen lehen egunean hain zuzen, aurreneko barbaro taldeek, trumilka, galdi, zaldi eta ukuilu, Rhin izoztua iragan zutenean. Gero inbasio uhin berriek jarraitu zuten atzetik. Uhinka, uhin geroz eta bortitzagoetan, zetorren eta zabaldu zen, oztoporik parean kasik aurkitu gabe, barbaroen uholde ikaragarria Inperioan gaindi. Munduaren azkena zirudien. Jainkoaren zigorra. 410, Alariko-ren Erromako sakoia.

Eliza, intziri eta mintziri ari zen Jainkoari, Babiloniako gati-bitate berri honetatik atera zezan.

Baina barbaroak, Inperio zaharra xahutzera baino, salbatzera zetozen, Ataulfok esana omen zuenez...

Eta bai: lau urte eskas orduko, Ataulfo, Alarikoren koinatua, Narbonan finkatzen da, Teodosio Handiaren alaba Galla

Placidia esposatzen du, Honorio Kaiserraren arreba bera, Kaiser hau paganoak pertsegitzen gogor eta Eliz politikan bizi sarturik bait zebilen (donatisten eta pelagianoen etsai). Galla Placidia figura hobea da filme baterako. Ataulfo hori, barbaroa, erromatar gisara hasi zen harekin ibiltzen, jazten eta jaten, palazioetan bizi bitzen, etab... Horra barbaroak erromatar bihurtu.

Ez zen, noski, goizetik guera burutuko erromatarren eta barbaroen ezkontza. Baina, honez gero, elkarrekin bizi beharrean zeuden eta elkarrekin bizitzeko modu bat asmatu beharrean. Astiro-astiro, barbaroak erromatartuz joango dira, hots, “zibilizatuz”, eta kristautuz. Monastegiek paper inportantea jokatu zuten egiteko honetan.

Euskaldunak, luzaro erromatar Inperioan koadraturik egonak, bake-bakean egon ere, barbaro-erromatar koadro honetatik kanpora gelditu dira orain. Alde batetik ez aski “erromanizaturik”, inork esango lukeenez eta, bestetik, barbaro ofizialen barbarokerietatik aparte, euskaldunak beren mendi bizitzara itzuli ziren, goitik behera amiltzen zihoan “zibilizazio” erromatarra ahazturik.

Inperio erromatarra ere, azken denboretan, ez zen behinola-ko diziplina eta ordenu erreinu xuxen tinkorik. Ez ordenu eta ez indar: dekantentziako gaitz guztiek jota, lardaspila hutsa zen, politiko nahiz sozialki. Kaos bat. Intrigak eta trikimainak gobernuan, erreboltak armadan, lapurretak eta biolentziak nonahi, barbaroak etorri baino lehen ere franko barbaroki itzulipurdikatura zegoen Inperioa. Caro Barojak “la gran cantidad de bandidos que infestaban todo el territorio del Imperio en el siglo III”, seinalatzen du, Rostovtzeff aipatuz jarraitzeko: “La frase siguiente: *algunas tribus montańesas renovaron la antigua costumbre del robo organizado y actuaron en gran escala*, parecería escrita pensando en nuestro caso particular si en vez de referirse al siglo II, se refiriera al IV”... Orduan ere berandu iritsi ziren euskaldunak!

Heldu zirenean, halere, benetan heldu bide ziren:

Avieno, en la *Ora maritima*, en un pasaje de su propia cosecha probablemente, habla de los “inquietos vascones”, y esto, sin duda, está relacionado con el hecho de que en su época ya estaban revueltos los habitantes de las montañas. Una inscripción de Oteiza (Navarra) indica que en la zona de Estella había partidas de bandoleros en pleno Imperio: conforme a los datos generales, no sería muy aventurado colocarla en el siglo III. Pero el robo de “tribu”, la incursión organizada, nos revela, sobre todo, la correspondencia de Ausonio con San Paulino de Nola, en que se ve la gran fama que los bandidos vascones adquirieron a fines del siglo IV en el S. de Francia. Por ella sabemos también que su refugio seguro, su mansión, estaba en la zona montañosa cercana al Cantábrico y que no habían influido mucho en la psicología de la gente del monte cuatro siglos de relaciones, más o menos estrechas, con los romanos civilizados (Caro Baroja).

Ausonio horrentzat, euskal herria, mendi eta baso beltz, lurralde egiaz barbaroa da. Eta Paulinok haria jarraitzen dio, euskal herria lapur mendi eta barbaroen inguru moduan aipatuz¹.

---

1 “quod tu mihi uastos
Vasconiae saltus et ninguida Pyrenaei
Obicis hospitia, in primo quasi limine fixus
Hispaniae regionis agam nec sit locus usquam
Rure uel urbe mihi, summum qua diues in orbem
Usque patet mersos spectans Hispania soles:
Sed fuerit fortuna iugis habitasse LATRONUM:
Num lare BARBARICO rigui mutatus in ipsos,
Inter quos habui, socia FERITATE colonos?
Non recipit mens pura malum neque leuibus haerent
Inspersae fibris maculae: si Vascone saltu
Quisquis agit purus sceleris uitam, integer aequè
Nulla ab INHUMANO morum contagia ducit
HOSPITE. Sed mihi cur sit ab illo nomine crimen,
Qui diuersa colo, ut colui, loca iuncta superbis
Urbibus et laetis hominum celeberrima cultis?
At si Vasconicis mihi uita fuisset in oris,
Cur non more meo potius formata FERINOS
Poneret, in nostros migrans, GENS BARBARA RITUS?
Nam quod in euersis habitacula ponis Hibera
Urbibus et deserta tuo legis oppida uersu
Montanamque mihi Calagurrim et Birbilim acutis
Pendentem scopulis collemque iacentis Hilerdae
Exprobras, uelut his habitem laris exul et urbis
Extra hominum tecta atque uias...

Harritzekoa ote da? Decimus Magnus Ausonius batentzat, Bordele aberatsean sortua bera, erromatar erretoriko eta poeta, Galiako Prefekto, Kontsul, printze-hezitzaile Treverisko Gorte Inperialean, etab., etab., agian zibilizazioa palazioetan hasten da eta bukatzen da. Palazio ataritik aurrera, basakeria. Euskal Herria, palazio guritasunetatik urruntxo zegoen, hori bai. Erromatar via handietatik ere aldera samar. Euskal Herriak ez zuen ezagutzen patriziado erromatar dekadentearen mizkeria eta milikarik, ez erretorika eskola bateko gizalege eta etiketarik, ez hirietako molde leuntasunik. Paraje apartearen zen. Mendia eta basoa. Ohitura zakarrak, jauntxeria erromatarraren aldean behintzat.

Inperioa halere gainbehera dator. Hiriek beren nagusitasuna galdu dute. Nekazaldea berriro gailendu da: bizitza, hiriak utzi eta, baserrietara itzuli da. “Las ciudades, sin fuerza, y el campo, independizado de su autoridad. Y hay un instante trágico en que no se sabe si a manos de los propios rústicos, aunque parece más probable que fuera en una de las primeras invasiones bárbaras, Pamplona e Iruña, los municipios romanizados más septentrionales de entre los de cierta consideración, son incendiados” (Caro Baroja).

Krisialdi honetan latzak egon dira borroka sozialak, latzak ere. Goseak dagoenak ez du bakerik. Begia erne.

Segurantzia politikorik ez, segurantziarik ez bideetan ere —eta garraioen negozioa atzera doa—, segurantziarik ez gaur irabazi duzuna bihar edozein lapurrek ez ote dizun eramango, edo ez irentsiko administrazio despotiko apetatsu batek.

Eskea urritu, komertzioa atzendu, artisautzak ez du irtenbiderik produktuentzat aurkitzen. Administrazioak, ordea, zerga geroz eta astunagoak ezartzen ditu, Inperioaren kargak eramateko.

Bideak lander gorritz bete ziren: soldadu desertariz, merkatarari arruinatuz, zorrak jandako maizterrez, meatzetako lan infernuzkoetatik ihes egindakoz, inseguritatea aprobetxatuz hanka egindako esklabuz, edo merkaturik ez egotean lur jotako latifun-

dioetan abandonatuta gelditutakoz, krisiak esklabu asko utzi bait zuen airean, eta holako situazioetan beti sortzen den mila alproja suertez. Era guztietako lapur eta gaiztagin bandak sortu ziren Inperio bazter guztietan.

Euskal Herrian, gogorra zen miseria, gogorrek izan ziren erreboltak, erreketak, hilketak, lapurretak.

Jakina, mendi-mendiak zer lapurto gutxi du. Lautada abe-rats eta erromanizatura jo beharko dizute, miseriaren ihesi, lapur euskaldunek, hots, *bagaudek*. Sortu, Akitanian sortu zela, uste da, bagauda mugimendua, h.d., nekazari goseak etenen banda organizatuak. Baina laster sonatuak izango dira Euskal Herriko lapur bandak, kronista frankoek, behin eta berriro eta beti euskaldunak “lapur” bezala eta Euskal Herria “lapur mendi” bezala aipatzea, edo, euskaldunez ari direnean, Avienoren gisara, *vasco vagus*, *montivagi*, etab., eta euskaldunen *turba nefanda*, espresioak erabiltzea, aparte mitoa, garai honetarako aski justifikatua bait dago apika.

Egiaz, asko zakartu ziren ohiturak aldi hartan, ez Euskal Herrian bakarrik. Baina inguru herrietan euskaldun basati, barbaroaren irudia finkatu duena, lapur banda zalapartari gose batzuk baino zerbait gehiago izan da: euskaldunen hizkuntza, euskara, ez latin eta ez erromaniko izateagatik soil, barbaro bilakatzen zen beste gabe; euskaldunen ohiturak, erromatarrei arrotz eta bitxi irudituz, barbaro bilakatzen ziren halaber; administrazio erromatarren eskuari ihes egiten zion neurrian, eta horregatixe, barbaro bilakatzen zen euskal jendea bera, etc. Baina kronista franko eta bisigotoen begitan euskaldunak barbaro bihurtzen zituzten garai honetako bi arrazoi bereziki bereziki begiratu behar diogu. Arrazoiok, *euskaldunen paganismoa* eta *beren independentziaren defentsa amorratua*, dira.

Zabaldua zen jadanik Inperio guztian kristautasuna. Zabaldua ezezik, Konstantinok Inperioko erlijio ofizial deklaratu zuenez gero, erromatar aristokraziaz ere laster jabetu da. Honez gero, pagano izate hori “superatuta” dago. Lehen, esklabuak eta jende txiroa bakarrik ziren kristau; kulturadunak, nagusiak, jen-

de dotoreak eta klase gorenak, paganoak ziren. Plebetarkeria erdeinagarria zen kristautasuna. Pobreen eta ezjakinen asuntua. Kaiserrak erabakia kristautasunaren alde hartu zuenetik, ordea, administrazioeko postuak, armada, hiriak, merkatariak, berehalaxe kristautu dira. Eta, orain, erdeinagarria, arlotea, paganismoa da. Jentilak auzozulo, basakristau, mozoloak dira. Hiritarrak eta jende fina bataiatu egiten da orain. Apezpikutzak kargu inperiala da. Sinodoak eta Kontzilioak Kaiserraren babespean egiten dira eta han hartu erabakiek —dogma nahiz kanon— Kaiserraren aginte zigilua daramate... Kalagurrin ere, *ager Vasconum* aberatseko hiri handian, erlijio berria nagusitu da. Orain ez da ikusten Kalagurrin jainkoen idolorik, destainaz gogoratzen da paganismo garaia. Prudentzio “euskaldun” poeta latinoak, herriko kristau martiri batzuk goretsez, garai hura gogoratzen du: *Iamne credis BRUTA quondam VASCONUM GENTILITAS / , quam sacrum crudelis error immolari sanguinem?*

Jentiltasuna, lehen ohoragarri, dagoeneko ez da jentiltasun hutsik ere, “bruta gentilitas” baizik... Eta kuriooa da terminologikoki ere: *gentes* eta *gentilitas*, alde batetik barbaroen (gotoen) izendapena bilakatuko dira, bestetik paganoena (jentilak). Barbaroak dira *gentes*, eta paganoak, landa eta menditarrak (jentilak), *cives* direnen kontrastean.

Euskaldunek, haatik, eboluzio honetan ez dute parte hartu. Jentilak dira, hiri-bilgune banaka batzuk han-hemen izan ezik, X. mende aldera arte gutxienez eta, gero ere, “tenemos derecho a imaginar que desde este siglo al XV hubo un ambiente de confusión religiosa, como en otras partes de Europa. El año 1120, en pleno siglo XII, un obispo, de vuelta a Portugal, atraviesa las provincias por su corazón, y lo primeo que hace al emprender su viaje inusitado, es quitarse los hábitos eclesiásticos. El Gerundense, en el siglo XV, se lamenta de las peculiares ideas de los vascos en punto a disciplina eclesiástica, etc”. (Caro Baroja)¹.

---

1 Hona hemen Gerundensearena: “De Galatis Hispaniae refert Strabo libro tertio de *Orbis situ*, quod Gallecii Hispaniae olim nullum habebant Deum, quod *Biscayae* usque ad ha-

Euskaldunen paganismoa, halere, ez zen pagano izate hutsa: baldinkizun haietan, euskaldunak, antikristau gertatu ziren. Kristautasunaren etsai. Hobeto, Elizaren etsai. Izan ere, kristautasuna, hots, Eliza, momentu hartan, zeharo Inperioarekin identifikaturik zegoen, bateginda (36an berriro gertatu zaiguna). Elizak, publiko eta ofizial bilakatu orduko, bere koadroak eta hierarkiak, administrazio erromatarraren koadroen gainean, eratu zituen: Inperioaren organizazioa kopiatu zuen, hortakoz. Are, administrazio inperialak itzala galdu ahala, Elizak autoritatea irabazten zuen; hiri eta eskualde askotan, egiazko autoritatea Apezpikua bilakatu bait zen. Apezpikua, horrela, hiriko juez nagusia bilakatzen zen; administrazioaren buru; magistratu; eta, maiz, goarnizoi militarren buruzagi ere bai. Leskarreko Apezpikua, esate baterako, Alariko II.aren aurka gerran, armak eskuan zituela batailan hil zen Mimizanen, Klodobeo inbasore katolikoaren alde altxatu bait zen bere jendearekin. Geroxeago ikusiko da historia hori.

Beraz, euskaldunen paganismoa ez zen paganismo soilik, baina Eliza ere ez zen Eliza soila: Inperioa zen. Inperioaren organizazioa. Inperioaren defentsa. Eta, beraz, euskaldunek, beren irtenaldietan lautadako hirietara, elizarik kiskaltzen, apezik masakratzen eta gorpurik lur gainean abandonatzen badute, zaku-rrentzat eta beleentzat, edo Apezpikurik asasinatzen badizute (449an bagaudek Tarazonako Apezpikua garbitu zuten), edo —historigile batzuek uste dutenez— Novempopulaniako Apezpiku sedeak denak desegiten badituzte (Beneharnum, Oloroe, Akize, Bazas), etab., testuinguru guztia eduki behar da gogoan. *Vasconia*-k egiten duena [Krutwig], poesia hutsa da: egintza ho-

---

ec tempora perdurat, quae regio intra Gallaecia fines sita est, et licet *ejusdem incolae* Christianae religionis cultores apellentur, ab illis tamen *nullum venerari, colique Deum certum est, solumque Christianam religionem labiis profitentur*”, ik. in J. Caro Baroja, *Los Pueblos del Norte*, 1973, 137, oin-ohar 150.

rietxengatik kronista frankoek euskaldunen kontra egin duten poesia berbera, orain alde.

Prudentzio poeta kalagurritar horrexek ederki azaltzen digu, kristauon histori-filosofian, teoria politikoan, nahiz funtsean teologikoa izan, Inperioak zuen funtzioa, oinarri-oinarrizkoa: «Nahi duzu jakin, erromatar horrek —idazten du Prudentziok, *Contra Symmachum* II—, zergatik duen zure ospeak mundua bete-betetzen eta zure manupean biltzen? Jainkoak nahi izan duelako herri sakabanatuak oro batu eta zure aginteari azpiratu. Jainkoak nahi izan duelako herri banatuak oro bildu eta aginte bakar batean azpiratu, gero, Kristoren erlijioak, gizaseme guztion bihotzak bakea eta batera zitzaizkion... Orain denok aberri bat berean bizi gara, supazter berbatetan. Erromatar Inperioaren garaitia ugari eta bikainen bidez erdietsi da hori. Mundua, baturik eta bakean Erromari eskerrak, gertu dago, oi Kristo!, zu errezipitzeko»... Erroma, hola, salbazio historian integratuta geratzen da —beraz, Testamentu Zaharreko profeten pare—, probidentziaren planetako tresna gisa. Prudentziok ez ditu batere orijinalak ideia horiek: Origenek berak esaten zuen jadanik, Jesukristok monoteismoa eta guztion zeruetako aita bakarra predikatu behar zuenez gero, egoki zela Augustok mundua aurretik bateratuta edukitzea (*Contra Celsum* II, 30). Ideia berdinak irakatsi dituzte, Apokalipsiko Erroma putaren ideiarekin oso egoki ez badatoz ere, San Ambrosiok (*Exp Ev Luc*, II, 1), San Leon Handiak (*Sermo* 82, 1), etc., etc. Pentsaera teologiko arrunta zen. Elizak, ba, Erroma, Inperioa, ebanjelioaren baitaratua zuen. Handik aurrera, Inperioari eta ebanjelioari, biei batera baitetsi beharko zitzaizkien, edo biei batera zaputz egin.

Inperioaren eta Elizaren arteko identitate horrek esplikatzeko du buruzagi barbaro askoren “konbersioaren” esanahia ere. Kristautuz, Inperioan sartzen ziren. Buruzagi horiek, orduan, erasotzen zioten Euskal Herriari, eta Inperioaren izenean erasotzen zioten, h.d., zibilizazioaren izenean eta kristautasunaren izenean.

Al començar la época bárbara, la totalidad de Galicia cayó en poder de los suevos, cuyos primeros reyes eran paganos: mas ya a mediados del siglo V Rechiario se hizo católico. Este, en una de sus expediciones, arrasó el territorio vascón... (Caro Baroja).

Berdin alderantziz: erasotzen zioten euskaldunek Inperioari, eta kristautasunari erasotzen zioten; erasotzen zioten inbasore barbaroari, edo buru egiten zioten haren erasoari, eta kristautasunaren kontra ari ziren...

586an Rekaredok tronu bisigotora igo zuen eta berehalaxe katolizismora “konbertitu” zen. Apezpikuetxe eta Monastegiek eresi eta gorazarre kantaz eman zioten ongietorria “Konstantino berriari”. Euskal Herriarentzat ordura arte bere historiako aldi beltzena hasten da, handik aurrera etengabeko gerra itsuan aritu beharko bait du bisigoto katolikoekin. 589ko maiatzean, Toledoko hirugarren Kontzilioa: han da Iruñeko Lilioko Apezpikua ere... Bai, badira Apezpikuak Euskal Herrian, bisigotoek menpean hartu ahal izan duten partean behintzat, zelaian. Baina ez dira euskaldunak. Zapaltzaileak dira: zapaltzaileak ezarriak, zapaltzailearen ordezkariak, zapaltzailearen Kontzilioetara doazenak eta zapaltzailearen defentsaren kargua dakartenak. Beren menpeko sinestunei, euskaldun *perfido*, *heretiko* eta *rebeldeen* aurka *kupida gabe* gerra egiteko ebanjelioa predikatzen dutenak. Erresuma bisigotoa bere batasuna lortzen ari da (Toledoko 17. Kontzilioak, 694ean, onetsi zuen juduen pertsegizioaz, esate baterako), eta Eliza du laguntzaile kementsuena lan horretan, batasunaren ardatza. Euskal Herriak, alabaina, ez Elizaren predikazioari eta ez anatemari egin nahi dio jaramonik, eta ez Konstantino berriaren armadari makurtu. Euskal Herriak beregain izan nahi du. Independiente.

Eta hori da bigarren arrazoia, kronistek (eta kronistok Monastegietatik edo Apezpikuetxeetatik datoz) euskaldunei basati eta barbaro erizteko: euskaldunek ez dutela Errege katolikoan obedientzian bizi nahi.

Euskaldunen gerra urte, gerra mende luze, gogorrok, sarri deskribatu izan dira gure artean. Gauzak, baina, hola edo hala ikus daitezke: “durante siglo y medio, con raros intervalos, los vascos vivieron, pues, a su arbitrio, sin otra ley que su capricho”, idazten du Sánchez Albornozekek, eta baita, “llevaban ya dos siglos sin sujetarse a ley alguna, dos siglos, combatiendo, a su capricho...”, etc. Caro Barojak, aldiz, independentziaren aldi bezala ikusten du garai horixe bera; ez, “sin otra ley que su capricho”, “anarquía” eta “acefalia” gisa, Sánchez Albornozekek egin duen legez. Agerian dagoena, da, hemen, ez Inperioak eta ez inguruetako Erregeek zeukatela esatekorik. Eta hori era batean ala bestean adieraz daiteke.

Caro Barojak bi kapitulutuan biltzen du euskal historiako aldi hau osoa:

1. *Independencia política*

2. *Independencia cultural: persistencia del paganismo*

Independentzia politikoa zenbat gerra kosta izan den, Caro Barojaren labur-bilduma honek adierazten digu:

En el período de hegemonía visigótica los vascones no admiten ni siquiera teóricamente el dominio de la raza extranjera, como habían admitido el Imperio romano. Esto es causa de que para los historiadores hispano-romanos servidores del poder estatal, así como para los francos, etc. estos montañeses fueron la quinta-esencia de la ferocidad y de la perfidia.

Los siglos VI y VII parecen ser el período de su mayor fuerza. La arruinada Pamplona estaba en sus manos, así como la zona montañosa de Navarra y Aragón que está al N. del Ebro.

Las líneas avanzadas de godos e hispano-romanos van a lo largo del mismo río por sus dos orillas.

Para defender el N. de Castilla fundó Leovigildo, después de una guerra feliz contra ellos, la ciudad de Vitoria (año 581), no lejos de la vieja y quemada Iruña. Su hijo Recaredo también hubo de combatirlos, así como Gundemaro. Hacia el año 623 Suintila llevó a cabo una expedición eficaz contra los constan-

tes enemigos, pero después aún lucharon contra ellos Recesvinto y Wamba. En la epístola del obispo Tajón a Quirico, refiriéndose a la sublevación de Froja contra Recesvinto, se pinta de un modo significativo la incursión gravísima de los vascones en el valle del Ebro, a que dio lugar tal sublevación: “Hujus itaque sceleris causa gens effera Vasconum Pyrenaeis montibus promota, diversis vastationibus Hiberiae patriam populando crassatur”. Siempre el vascón sale de los montes. Y sus entradas en las tierras del S. no le impedían lanzarse también a la rapiña hacia las llanuras aquitanas.

El poeta Venancio Fortunato canta las luchas de Chilperico contra él y los éxitos del “comes” de Burdeos, Galactorio. Gregorio de Tours, narrando los hechos del año 787, pinta una típica expedición vascónica: “Vascones vero de montibus prorumpentes in plana descendunt, vineas, agrosque depopulantes, domos tradentes incendios, nonnullos abducentes captivos cum pecoribus, contra quos saepius Austrovaldus dux processit...”

Fredegario alude a las luchas de Teudeberto y Teudérico (años 601-602) y de Dagoberto, entre otras. La técnica guerrera de los vascones fue siempre la misma: atacar imprevisamente y retirarse a las montañas en cuanto encontraban un enemigo superior, lo cual no era difícil, dado su escaso número. La frecuencia con que quebraban los pactos y alianzas les dio fama de ligeros. El biógrafo de Ludovico Pio, por ejemplo, dice en cierta ocasión: “Vascones, ut sunt natura leves”. Existen otros textos parecidos.

Barbaro inbasioen dilubiotik salbatu ahal izan du Euskal Herriak, baina, mendi gainean, alde orotatik inguraturik, setiatu-rik, geratu da. Ideia erlijioso eta politikoaren eboluzioan ere aparte geratu da, harkaitz bat bezala. Sortzen hasi den gizarte molde —organizazio sozial, politiko, erlijioso— berriaren kontra, zutik, beregain eta pagano, mendez-mende aritu beharko du nekagabe borrokan. Borroka armatuan, eta borroka ideologikoan.

GOTO BARBAROAREN IPUINETIK ESPAINOL PRESTUAREN MITORA

Espainia munduan dagoen herririk bikainena eta distiratsue-
na da. Eguzkiaren azpian sekula egon den Inperiorik ederrena
jaso du. Baina frantsesen inbidiagatik, ingelesen perfidiagatik,
ez dakit zergatik, beste nazio guztien artean deusgabetu egin du-
te. Horregatik da orain pobrea. Guk buruz ikasten genuen esko-
lan:

Y es más fácil, ¡oh España!, en muchos modos
que lo que a todos les quitaste sola,
te puedan a tí sola quitar todos.

Quevedo-ren soneto famatu hori zera da: “Advertencia a
España de que así como se ha hecho señora de muchos, así
será de tantos enemigos envidiada y perseguida, y necesita de
continua prevención por esta causa”. Honelaxe hasten da: “Un
godo, que una caverna en la montaña / guardó, pudo cobrar las
dos Castillas...” Gero Colón-ekin gotoak Ameriketara pasatzen
dira, etab., loriazko historia bat. Espainia gotoaren historia.

Espainia jatorra, kristaua, mairuetatik garbitua (eta judueta-
tik), Espainia gotoa da. Mairuak eta juduak zikinak ziren. Odola
zeukaten zikina (arima ere bai). Horregatik espainolek irazi
egin zituzten kanpora. Garbiak, gotoak ziren. Eta oraingo espai-
nol garbiak gotoak dira. Gotoa izateak, espainolez, noblea eta
ilustrea izatea esan nahi du. “Godo Quijote, ilustre y claro”,

idatzi du Cervantes-ek. Lope de Vega-rentzat (*El triunfo de la Iglesia*) San Isidro, nekazarien patroia, da «un labrador de Madrid / del linaje de los godos».

Baina nola “un godo pudo *cobrar* las dos Castillas?” Ez al zen bera mairuak bezain arrotza eta etorkina kanpotik Espainian? Lur horren lapurra? Bai. Baina ez. Lapurrak eta barbaroak eta inbasoreak, hori lehenago izan ziren gotoak Espainian. Orain kristau zintzoak eta espainol garbi-garbiak dira, berak dira hain zuzen garbitasun espainolaren iturria...

Taloari buelta Elizak eman zion. Eliza Katolikoaren produktu politikoa eta ideologikoa da Espainia. Kultura espainola berdin. Erromatarra baldin bada, esatea gustatzen zaien eran, monastegietakoa da erromatarra. Eliz erromatarra. Monjeek eta gotzaiek erditu dute Espainia: barbaroa bataiatuz.

Klitxe erromatar Erromakoan, barbaroak ifarraldeko lautada elurtsuetan bizi dira. Han beti iluna eta hotza dago. Baso, mendi, negu. Beti *tenebrosa* da Tazito-ren Germania. Germaniar horiek, berriz, basati ohil apartak, salbaiak, “misilak” disparatzen ibiltzen dira basoetan, garrasika eta oihuka, irrintzika, beti lasterka edonondik edonora, *nudi aut sagulo leves*, larrubixian edo mantu arin batez gehienik, eta *vix uni alterive cassis aut galea* (bat edo bestek bakarrik larruzko edo metalezko kaskorik due-la). Beste mito batzuetan alderantziz da, barbaroek animaliak dirudite: goitik beheraino larruz jantzita. “Gurdi-etxe errariatetan” bizitzen dira, hara-hona nomada ibilki. Ez dakite egoten. Hiririk ez daukate. Animalia talde trashumanteak dira.

Umeak larru gorrian eta lokatz artean hazten dira, *nudi ac sordidi*. Borroketan edo gerran ez dabiltzanean, sekulako mozkorrak harrapatzen dituzte adinekoek. Piztia hutsak dira jaten eta edaten. Kiratsa eta zikina dariela bizi dira. Eta denak dira horrelakoxeak, klase edo kasta diferentzia gabe. Jaunaren eta morroiaren diferentziarik apenas dagoen: *dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas*. Seinorito finik ez dagoela, alegia, jauntxoenetan ere. Denak berdin trauskilak. Oihesak, edozein erraz hiltzaileak, brutalak, kaikutzarrak.

Barbaro horien izen poetikoa, konbentzionala, *eskita* edo *geta* izaten zen. (Aymeric Picaud-ek «Getis et Sarracenis consimilis» definituko du euskalduna). Eпитeto jakin batzuk ohi zegozkion tradizio klasikoan izen horri: *ferox* eta antzekoak (ikus Horatioren Odak: I, 35; IV, 5 eta 14; Virgilio, En., VIII, 728). Ovidiok inoiz bere begiekin ikusi ere egin omen zituen, Pontoko desterruan, eta ia ez omen dago horiek gizasemetzat edukitzerik: *vix sunt homines hoc nomine digni*. Bildur-bildurgarriak ikusteko ere. Tazitoren germanoek, era berean, aurpegia nolabait gizakumeena dute, baina gorputza eta soinalak piztienak bezalakoxeak: *ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum*. Beti termino horietan aipatuko dira Erroman barbaroak: *fera* (*fera gens*), *feritas*, *trux*, etab.; edo *veloces*, *errantes*, *vagantes*, eta gisakoak, beren gizarteari erreferitzeko. Western filmeetan indioak zuriei bezain absurduak iruditzen zitzaizkien ifarraldeko barbaro geldi-egonezinak erromatarrei. Hiriarri absurdua egiten zaio landa.

Beste ezaugarri arrunt bat barbaroaren *perfidia* da (Hego Afrika-ko zuriek horixe bera zinegiten dizute beltzengatik, Yukatango jauntxoek maya indioengatik): itunak egin eta gero bost axola, kontratuak, ordutegiak, ez dituzte batere kunplitzen. Zerbait esan, “bai, bai”, eta gero nahi dutena egin. Ez zeruko eta ez munduko zuzenbiderik errespetatzen dute. Benetan, ez hiri, ez etxe, ez zuzenbide, ez lur landu: basapiztiak dira. “Nec domus illis ulla, aut tectum, aut sedes est..., et per incultas solitudines errare solitis”, pintatzen ditu eskitak Justino historilariak.

Moralki, ez dago esan beharrik, inolako moral zuzenik ez dutela. Sexualki batipat lohi hutsak dira, likits ustelak (beste klitxe kontrario baten arabera, garbi hutsak!). Ingalaterrako biztanleak “dendetan bizitzen dira, inolako jazki gabe, oinetako gabe, denek elkarrekin baterakoak dauzkate umeak eta emakumeak”, diosku Cassio Dio historilari latinoak. Kaledoniarren buruzagia Argentocorus bat da. Haren emazteari, edozein gizonekin etzaten dela, aurpegiratzen dio Kaiser Severoren ama Julia Domnak. “Eta zer, naturari guk hobeto obeditzen diogu, zuek

andre erromatarrok baino”, osteratzen dio kaledoniarrak (eta oso polita da ikustea, hain jende barbaroak alde batetik, naturaren filosofia hain erromatarra edukitzea bestetik; are, bizitza sexualaren arazoak naturaren kategorietan filosofikoki planteatuta edukitzea). Barbaroen beste topiko bat izango da hain zuzen hori: barbaria sexualarena.

Ez naiz alferrik luzatuko: Augustoren garairako jada, “eskita” barbaroaren klitxe ongi trazatu bat dauka Erromak, nahiz eskita famatu horiek ia ipuinetatik bakarrik ezagutu jendeak Erroman (“Scythas auditu modo cognitos”, aitortzen du Suetoniok). Klitxe hori poeten eta historilarien irudimenez jantzi da eta etsaiaren betiko klitxea da funtsean, kristauen deabruaren antzekoa. Adjektibo topiko jakinek ezaguarazten dute.

Egun batez, askoz geroago, erromatarren bildurretako barbaroak, hesiak hautsi eta uholdean inbaditu egin zuten goitik behera Inperioa. Egia esan, ugaldtu egin bait ziren, ifarragoko eta ekialdeagoko herrien presioa jasaten bait zuten, emigratu egin zuten soil-soil, non bizi bila. Zer larriak Erroman, baina! Eskiten aurkako artileria topiko guztia, goto horien aurka itzuliko da orain. Gotoak: Gog eta Magog-en leinukoak, deabruaren beraren bixkiak! Baina honetan ere ez gara luzatuko. *Gothia* sinonimo bilakatzen da *barbaria*-rekin (*Romania* zibilizazioarekin). Goto gaiztoak lehengo eskita imaginarioen epitetoz jantzi dira. Dena da: *saeva barbaries, effera barbaries, effrenatam barbariem, barbarae nationes, bestias pulsa feritate*. Basapiztiak dira: *Gothi ut ferae, ut rabidas feras, barbarica rabies*. San Jeronimorentzat barbaroak animaliak dira, otsoak dira. Piztiak ezezen, amorratuak, *rabiem barbarorum*. Prudentziok barbaroa eta erromatarra, lauhankakoa eta hankabikoa bezala kontrajartzen ditu, eta animalia mutua izaki hiztunari bezala (barbaroa ere hiztun motela nonbait, latinoaren aldean): “Sed tantum distant Romana et barbara, quantum / Quadrupes abiuncta est bipedi, vel muta loquenti”.

Tribu germanoen korrieriak Inperioko lurretan gora eta behera, inon hiritartu gabe, edozein kronikatan termino estereotipo

berdinez adierazten dira: *subitus impetus barbarorum, incursio-
ne barbarorum, inruptione barbarica, Gothorum inruptionem*.
Aditz obligatuak, hein berean, *inrumpere, inruere, incursari, in-
fundere, vastare, depraedari*. Barbaroen *vagantes* topikoa, or-
dea, *bacchantes* eta *bacchari* bihurtuko dute laster idazle kris-
tauek. Herri txiro, ahul batzuen gosezko emigrazioa, odol eta
hilketazko orgia bihurtzen da. *Debacchantibus per Hispanias
barbaris et saeviente nihilominus pestilentiae malo*.

Jende zikinak, etab., direla, orobat, zer esanik ez. Kiratsa
darie: *corporum atque induviarum barbaricarum foetore*. Mo-
ralki ere (sexualki) ezer ez da aldatu: *barbarica libido*, esango
du San Agustinek (topiko hori Horatio baitan aurkitu zuen, *bar-
bara libido*, eta berdin errepikatuz jarraituko du Laktantziok),
barbaricae impuritati, San Ambrosiok.

Are perfidoak dira, behar zuten bezala: *Gothos perfidos,
Gothorum gens perfida, fallaces et perfidi, natura barbaros es-
se infideles*. *Gens perfida* gotoen sinonimo bezala erabiliko da.
Gainera, matiz berri bat erantsiko dio erlijioak: bitartean Inpe-
rioa kristaua da; beraz, *impius pestifer, sacrilegus* bilakatu da
barbaroa bere progresioan. Gudariok, paper gabe, gerra deklarazio
gabe, asaltoz, bapateko erasoz, jotzen bait zuten, perfidoak
izango dira beti erasotuentzat: gotoak literaturan behin eta berri-
ro *dolis et periuriis instructi* aipatuko dira, *mentientes ingre-
diuntur, solita arte perfidiae, solito more perfidiae Lusitaniam
depraedatur, in solitam perfidiam versi*. Gero, hirien asalto eta
sakoak errealitatean —Erromarena bereziki— ez ziren batere
barbaroak izan. Aitzitik, harrigarriro bigunak ziren. Sakoetan
ohi den basakeriarik batere ez zerabilten barbarook. Erromata-
rrek baino gerra mila bider zibilizatuagoa egiten zizuten barba-
roek. Hori, orduan, Jainkoaren mirari batekin esplikatzen zen. Eta
gotzaien eta Aita Santuen legenda pila batekin: barbaroak zinez
barbaroak ziren, idazten zuen kronista elizarrak; sakoak ikara-
garriagoak izan ez baziren, Elizak hiriak nolabait salbatzen zi-
tuelako zen. (Atila bera otzantzen du legendan Aita Santuak!).

Barbaroak izugarri barbaroak ziren, baina, eskerrak Elizari, gauzak ez ziren ikaragarri gaizkiago ateratzen.

Teologia eginez, San Agustinek, bihotz erdizkatsu bederen, ametitzen die barbaroei, gizakiak direla: *dominatione gentis, licet barbarae, tamen humanae*. Poetek eta kronistek propagandari zerbitzen diote, ez teologiari. Horien karitate kristaua ez da hain toleranttea izango. Intoleranteena, Kalagurriko Prudentzio izan dugu gainera. Barbaroak ez dira eta ez daukate izaterik pertsonak. Antinomia lehendik dago jarrita, oraingo erromatar kristautuek ez dute jarraitu baino egiten: erromatarrak/barbaroak (gero: erromatarrak/gotoak). Alde batean kultura, bestean basakeria; batean zuzenbidea, bestean perfidia; garbitasuna, zikinkeria, etab. Hitz batean: barbaroen kalamitatea, azken finean, erromanizatuak ez izatean datza prezeski! Beste guztia handik ondorioztatzen da. Zoritxarreko jendeok dira *Populi*, Maximianok formulatu duen moduan, *quibus numquam contigit esse Romanis*. Sanchez Albornoz edozein batek bezalaxe.

Esaten da, eguzkiaren azpian ezer berririk ez dagoela. Herri handiek txikiak mesprezatzea da, ezer berririk ez denena.

Taloari buelta Elizak eman diola, esan dugu. Bi gauza eduki behar da kontuan. Bat: Inperioak erlijio ofizializat kristautasuna hartzean, Erroma puta paganoa Jerusalem berri biblikoa bilakatu zela kristau kastigatuentzat. Jainkoaren erresumaren hiriburua. Berebizikoak izan dira kristauen gorespenak Erromari. Haren esanahiaren teologizazioa. Garaipen militarren teologia kristaua (Milvio Zubiko gurutzea eta “in hoc signo vinces”). Kristau guztien aberria bilakatu da Erroma. Jainkoaren ordezkari probidentziala Inperatorea. Inperioak berak zentzu teologiko bat aurkitzen du: Inperioa mundu guztian hedatua dago, Jainkoak halaxe nahi zuelako, ebanjelioa mundu guztian zabal zedin aurretiazko gisa. Augustoren bakea, Kristo jaio ahal izateko, Jainkoak nahi izandako baldintza da, etab. Pseudo-Hegesipok dioenez, Jainkoaren planetan sartzen diren herri eta jende guztiak erromatarrak dira, hots, bake eta zuzenbide erromatarra gozatzen dute, han bildu ditu Jainkoak bere probidentzian: *qui-*

cumque enim in orbe terrarum sunt Romani omnes sunt. Inperio barruan ez daudenak mundutik at bizi dira: *quasi mundi exules*, mundutik desterruan. Elizatik kanpo bezala, Erromatik (Inperio-tik) kanpo ez dago salbaziorik. *Orbis romanus*, esango da: mundua erromatarra da. Erroma bera, aldiz, betirakoa: *Roma aeterna*.

(Ideologiok heredatu ditu Espainiak: horretan egia da, erromanizatua da).

Bi: Mundua Erroma da; eta Erroma katolikoa da, mundua katolikoa da.

Barbaroak ariotarrak ziren, ordea, ez katolikoak. Eta ez ziren erromatarrek ere. Beren Dretxoa zuten, ez erromatarra. Beren hizkuntza, ez latinoia. Eta jaun eta jabe zebiltzan Inperioan! Munduaren eta historiaren filosofia (“teologia politiko”, hots, oportunistak) guztia pikutara joan da!

Aldakuntza, hortakoz, goitik behera, Teodosiorekin barbaroak Inperioan kolaboratzen hasi direnean, eta konbertitzen direnean, abiatzen da. Ez al zion Eusebiok “garaipenaren teologia” oso praktikoa utzi Elizari eskuan? Garaipenak Jainkoari zor zaizkio: gotoek garaitu badute, Jainkoak nahi izan du. Lehenengo, Erroma bere bizioengatik zigortzeko, nahi izango du Jainkoak. Jainkoaren zigorra dira. Gero, halere, poliki-poliki, balio geroz eta positiboagoa aurkituko dute Jainkoaren planetan. Behin konbertituz gero batez ere. San Jeronimo batek, barbaroek beti basapiztiek bezala higuinez mintzatu zenak, ezin ulertu zuen, animalia zikin horiek fededun bilaka zitezkeenik: “*Quis hoc crederet, ut barbara Getarum lingua Hebraicam quaereret veritatem?*”.

Baina Erroma zaharra porrot egina dago. Eta *quando cadet Roma, cadet mundus*, Bada beneragarriak idatziko duenez. Agintari “erromatarrek” ez zuten ezer agintzen, Jainkoa beste nonbait zebilen enplegatuta, aginpide zinezkoa barbaroek zeukaten. Hobe zen haien babesak, babesik batere ez baino. Haien esku jarri zen Eliza. Bisita turistiko batean Ravennara, traktatu historiko batean adina ikas daiteke.

Espainiari gagozkiola, Orosio eta Isidoro Sevillakoaz hasi, Toledoko Kontzilioekin jarraitu, Julian Toledoko historilariak bukatu, metamorfosia burutua geratzen da: Wamba erregea *piissimus* izango da, Konstantino berri bat. “Barbaroak”, haren etsai baskoinak eta frankoak dira honez gero: koldarrak, zikinak, perfidoak eta errosario zahar guztia. Jende pobreentzat dohatsutasunak predikatzen dituen Elizak, herri txikientzat dohakabetasunak bakarrik ezagutzen ditu.

San Isidoro ez da etimologista bitxia bakarrik izan. Genealogista biziki azkarra ere izan da. Iberiako lehen biztanleak, San Isidorok argitu ahal izan zuenez (deskubrimendua santu bisigoto horrena da), Tubalen umeak izan ziren. Gotoak, berriz, Magog-en umeak ziren. Tubal eta Magog, ordea, Jafet-en bi semeak omen ziren: beraz, iberiarrak eta goto inbasoreak lehengusuak ziren, horra! Ez zegoen batere inbasiorik eta lapurretarik. Familia banatuaren elkarpen berria besterik ez... Konkistatzaileak eta konkistatuak bake-bakean bizi zitezkeen, Elizaren argipean, familia puskatu berbatuaren batasunean.

(Berebiziko fortuna izatera deituriko iberiarren aitagoi Tubal-en kontua, Flavio Josefo-ren pasarte faltsu batetik atera zuen San Isidorok. Tubal hori Jafet-en semeetariko bat zen; Jafet bera Noe-ren hirugarren semea, txikiena).

Poema de Fernán González-ez oroitzen bazara, badakizu nola bilakatu ziren gotoak, bataiatuak izan zirenetik, Jainkoaren herri hautatu berria (horregatik ez dute inoiz beren lurretan jauduen konkurrentziarik toleratu). Ideia haxe bera lehenago Prudentzio Kalagurritarrak asmatu zuen: *Hispanos Deus aspicit benignus*. Oraingo Jesusen Bihotz horietaraino, Jainkoak ez du beste lanik mila urte honetan izan, beste denak baino espainolak maiteago izatea besterik.

Hegoaldean historia horrela ibili bada, iparraldean, alde-rantzizkoa izanik, ez da oso bestela ibili. Frankoak eta gotoak ahaideak dira, hauek bezain barbaroak haiek. Diferentzia da, Toledoko goto bataiatuei goiko frankoak barbaroak iruditzen baizaizkie, Pariseko frankoei berdin iruditzen zaizkiela beheko go-

toak¹. Baina barbaro purua, diferentziarik gabe, euskalduna izango da bientzat. Erromanizatu gabe geratu da.

---

¹ Espainiaren kontra zein Alemaniaren kontra, goto basatiaren mitoak Frantzian luzaro iraungo du, Hegoaldeko transformaziorik gabe. Espainia eta Alemania beti barbaroak izango dira. Erljio gerren erdian, Alemaniaren antzera, Espainiak interbenitzeko arriskuarekin, Frantzia bakean bil dadin erregearen inguruan, hotsegiten du Ronsard-ek. Alemanak eta espainolak ez bezala, beraiek nazio kultu, zibilizatua direla, gogoratuko die. Uzteko gerrak. Egoteko bakean.

“De Beze, ce n’est pas une terre Gottique,
Ny une région Tartare, ny Scythique.
C’est celle où tu naquis, qui douce te receut
Alors qu’à Veszelay ta mère te conceut,
Celle qui t’a noury, et qui t’a faict aprendre
La science et les ars dés ta jeunesse tendre”.

FRANKO GUZTIZ PRESTUEN MITOA

Erromatar Inperioa suntsitu zen eta Europa suntsitzea zen hori. Europa bat. Inperioa berriro eta, beraz, beste Europa bat, eraiki duena, Karlomagno omen da, esan ohi denez: Europa berrriaren kreatora. Hor, Ibaineta aldean, jipoi eraman zuena.

Zehazki hori esaterik ez dago, baina puntualki mintzatzekotan, horrelako zerbait esatea, zilegi izan liteke. Frankoek berre-raiki dute Inperioa, inork egin badu. Klodobeok —alegia, Kol-dobikak— ia Karlomagnoaren Inperio berbera konkistatu eta eraiki zuen, eta hark baino 250 urte lehenago. Karlomagnoaren obra, historia luze baten fruitu da. Franko herriaren historia da.

Hemen, frankoen historiari baino gehiago, historia horretan nagusi dabilen ideologiari, begiratu nahi diogu. Eta ideologia honetan hiru punturi baino ez, ideologia “nazionalen” arazora mugatzeko.

Egin dezagun eskema simple bat:

1. Lehenengo puntua da, frankoak kristautasunaren babesle eta begirale direla: beraz, misio santu horixe duela franko herriak, besteek ez bezala.

2. Bigarren, frankoak, horregatixe, Jainkoaren herri hautesia sentitzen ziren.

3. Hirugarren, frankoek eraiki dutena, galdutako Inperio erromatarra dela; beraz, erromatar erromatarrenak, denborotan, frankoak omen direla. Katolizismoaren eta zibilizazioaren ardatza, muina eta bihotza.

Eta, guzti horrengatik, frankoak herri guztiz garai eta pribilegiatua dira. Nagusi herri. Engelsek esango zigukeenez, historia burutik daraman herri.

Honek zer ikusi behar duen euskaldunokin, galdetuko du irakurleak. Itxaron. Lehenengotik ezer ez. Baina gero, ez dugu ahaztu behar, Europa modernoaren oinarriak frankoek ezarri dituztela, Inperio erromatar hautsiaren hondakinen gainean. Eta ideologia modernoaren oinarriak ere haiek taxutu eta eratu zizkigutela funtsean. Nazionalismo espainolaren eta frantsesaren oinarritzko tankera, frankoen ideologian aurkitzen dugu jadanik. Bigarren, frankoek borroka luze bat izan zutela euskaldunekin: hain zuzen, euskaldunek inorekin izan duten lehenengo borroka luzea, dakigunik. Eta inportante dela, agresorearen ideologia ezagutzea. Gaur arte apenas kanbiatu den.

Ikusiko dugunez, euskaldun barbaroaren mitoak borroka horretan hartzen du hasiera. Honek ere harrigarri dirudi, lehenengotik: zeinek eta, hain zuzen barbaroek asmatu ote digute, bada, euskaldun barbaroaren mitoa? Halaxe da. Eta, ongi begiraturik, ez da hain harrigarri. Ikusiko duzu, zein ideologiaren funtziotan sortu zen uste edo ipuin hori.

Beste gabe, har dezagun haria.

Frankoak, herri germanikoa, barbaroak ziren. Urteetan, Inperio mugan, erromatarrekin borrokan aritu eta aritu ondoren, Rhin ibaia pasa, Inperio lurretan asentatu eta erromatarren aliatu bihurtu ziren: Inperioaren muga defendatu behar zuten, beren atzetik zetozenen aurka. Alde guztietatik barbaroak Inperioan sartu nahita bait zebiltzan. Hemendik aurrera ezagutzen dugun herri frankoak, bere buruaren kontzientzia harro-harroa du. Beste herri barbaroak baino zibilizatuago sentitzen dira: erromatarren aliatu dira "barbaroen" kontra. Erromatar dekadenteak baino bortitzago sentitzen dira: indartsu dira, gudari bizi eta ausartak dira. Frankoak herri garaia dira.

Bere buruaren uste harro hau frankoaren mitoetan sumatzen dugu, esate baterako. Jatorri mitoetan. Ez luzatzeko, merowingiar familiaren jatorri mitoa bakarrik aipatuko dugu. Jatorri mitoak oso inportanteak dira kasta ideologietan. Geroago ihardungo gara horretaz, XVI. mendeaz aritzean.

Merowingoek bildu zuten Frankoen Erresuma: Merowechen semeek. Merowech hau honela sortu omen zen mundura: Chlodio erregetto frankoa etxetik kanpo zebilen batean, emazte bizi-alarguna itsasora joan omen zen igarira. Hondartzan zegoe-la, itsasotik zezen bat agertu da eta erregina bortxatu eta umatu du eta handik sortu zen Errege frankoen leinua. Irakurleak ezagutzen du legenda hori beste leku batetik. Frankoek, dudarik gabe, Erromatar Inperioarekin kontaktoan ikasi dute ipuin hori. Polliki-polliki barbaroak zibilizatzen ari dira. Erregetto merowingiarrak Jupiterren seme egiteko eta Kaiser Augustorekin parkeatzeko balio zuen mito horrek. Merowingiarren autoritatea bermatzen zuen jatorri jainkozko hark. Azpikoen obedientzia absolutua konsakratzen zuen, erlijiozko obligazio bezala konsakratu ere. Edozein ez bait da jainko-seme. Euskaldunok bakarrik ez behintzat. Erregegoaren signifikazio dibinoa adierazten zuen. Mito honek, Errege frankoak kristautu eta oso gerora arte, erakutsiko du bere efikazia. Errege frankoen potentzia sexuala oinarrituko du batipat. Baina Errege frankoen anbizioek eskatzen zuten era-erako erreferentzia egiten dio Europari ere.

Klodobeo bataiatu zenean, jainkozko jatorriaren mitoak bere balio gehiena galtzen zuen, halere. Zezen itxuran disfrazaturiko Jupiterren seme izateak ez zuen kristauarentzat ezer balio. Franko barbaroek ipuin hari kasu egiten jarrai zezaketen; baina menpeko berriek, aspalditik erromatar eta kristau zirenek, ez zioten jaramonik egingo. Nola konformatu ote zen Klodobeo, merowingiar monarkiari sostengu ideologiko guztia ematen zion famili mitoa, galtzera? Ez zen konformatu. Klodobeok armak bezain trebe manejatzen zituen ideologiak bere politikarako. Eta bataiatu bazen, ez zuen arma ideologikoetara renunziatu, guda-losteak bezain beharrezkoak zituen eta.

Klodobeoren kristautasunera konbertitzeko arrazoia badakigu: muga estuetan bizi zen eta mugan bisigotoak zeuzkan, hegaldetik. Ezin Erresuma zabaldu, bisigotoak Loiratik behera bota gabe. Bisigotoak, ordea, Erresuma bortitza ziren. Klodobeok luzaro bilatu zuen, bisigotoen puntu flakoa non zegoen. Bai aurki-

tu ere. Bisigotoak ariotarrak ziren, heretikoak; haien azpiko populu erromanikoa, aldiz, katoliko. Beraz, eten bat zegoen populuaren eta nagusi bisigotoen artean. Katolikoek (hots, hiriek, populu laborariak eta kleroak) ez zituzten oso begi onez ikusten bisigoto inbasoreak: barbaro zirelako, inbasore zirelako eta, batez ere, heretiko zirelako. Klodobeok, katolizismora konbertituz, bere burua, lehenik, erromatar egiten zuen: katolizismoa "konfesio erromatarra" bait zen (arianismoa, aldiz, konfesio orientala). Beraz, konbertituz, erromatar bihurtzen zen barbaroa. Bigarren, populu erromatar katolikoaren eta Elizaren lagun itxura hartzen zuen, zapaltzaile bezala ikusita zeuden bisigotoen kontrast. Hartu ere, Klodobeok lurralde bisigotoak inbaditzen dituenean, Elizak libertatore bezala hartuko du. De fakto badakigu, Klodobeok ez zuela Eliza bisigotoek baino batere gutxiago mendean eduki eta lotu. Baina Klodobeok bazekien, jadanik, jendaurrean solemnitare handiz Apezpikuekin eta batera agertzen, elizetan bere burua otoitzean eta erakusten, erritoak populuaren bistan egiten. Oso politikoa da hori. Propagandistikoa. Ikusi dugu Francorekin. Elizak ere errazago jasan ohi ditu tirano katolikoek zapalketak, heretikoek edo erlijio gabekoenak baino. Izan ere, eta hori da konbersioaz Klodobeok irabazten zuen hirugarren tantoa, populu katolikoak, eta bereziki kleroak, *beretako* bat bezala ikusten zuten Errege frankoa¹.

---

1 Hemen ez diegu BISIGOTOEI espreski begiratu, parentesitxo bat eskainiko diegu, funtsean frankoen antz-antzeko gauzak esan beharko genituzkeelako. Pentsamenduaren historian frankoak inportanteagoak izan direla, iruditzen zait; eta frankoak, eta haiengandiko tradizioak eta ideiak, beti eraginkor izan dira Espainian, Erresuma bisigotoa arabeek xahutu eta gero Berkonkista egin zenean batez ere. Aurretik ere, bisigotoak berak laster hasiko dira, derrota ondoren, frankoak imitatzen. Bestalde, "Eliza toledanoa" eta "teologia toledanoa", Estatuaren zerbitzari zuri-zuriak diren Elizaren eta teologiaren kasik prototipo eta sinbolo bihurtu dira; Estatu-Eliza sinbiosi horretatik sortu bait da gure Espainia politikoa.

Bisigotoak herri germanikoa ziren, frankoak bezala; eta haien antzera, Inperioa inbaditu zuena (ekialdetik hauek), Inperio lurretan finkatu zena; erromatarren aliatu gero; azkenean Italia, Frantzia (ipar aldean Loiraraino) eta Espainia okupatu zituen. Euskal Herria uharte bat bezala gelditzen zen Erresuma bisigotoaren erdian.

Errealitate berrian gainean, merowingiarren famili mitoa gutziz itxuraldatuko da, bere funtzioetan berdin geldituz. Hobe-ki esan: egoera berriari egokituz.

Konbersioaz, Errege frankoak famili mitoa galdu badu, Elizak berehalaxe konpentsatu du beste mito eder batez: Jupiterren

---

Bisigotoak ariotarrak ziren, heretikoak. Elizarekin oso tolerante: monastegiak, kultura katolikoa, eta abar, gutziz errespetatu zituzten. Baina erlijio diferentziagatik, beti arrotz bezala ikusita zeuden. Beraz, funtsean bi gizarte dauzkagu Erresuman: bisigotoena, nagusi kasta arrotz bat; eta, haien azpian, populu erromanikoa, beste ohitura, hizkuntza, erlijio batzuekin. Horrezaz gainera, bisigotoek Eliza, organizazio mailan, Erregegoaren menpeko lotzen zuten, kleroaren eta monastegien oso disgustora, fede kontuetan independentziarik aski uzten zitzairen arren (eta organizazio mailan, hain zuzen, Errege katolikoek Elizari askatasun gehiagorik ez utzi arren bisigotoek baino). Konstantinoko gero, nagusiekin eta agintariekin eskuz-esku ibiltzen ohiturik zegoen Eliz Hierarkia. Klodo-beok derrotatu ondoren, bisigotoen erresuma gainbehera sartu zen. Anarkia, sesio eta dibisio aldi nahasi baten ondorenean, azkenik, Leobigildok Erresuma indarberritzeko eta bateratzeko ekinaldi energiko bati ekin dio. Erresuma indartzeak eta aseguratzeak, ordea, mugak aseguratzea eskatzen du. "Leobigildok gudaketa makur bat egin zuen baskoinen kontra, 581ean. Nafarroa ez zuen, ordea, ikutu. Bureba eta Arabaren kontra eraso bait zuen. Horrela Amaya arrapatu zuen Bureban, eta Euskal Herriko zenbait alderdi ere bai. Orduan eraiki zuen Vitoriano zeritzan gaztelu bat. Izen honek ez du adiarazi nahi gero gure Arabako gaurko hiriburua... Leobigildoren Vitoriano horrek, berriz, Arabako ifarraldean izan behar zuen inondik ere. Gorbea inguruan, hala dio behintzat iritzirik ziurrenak" (F. Zabala, *Euskal Herriaren Historia I*, 1971, 51).

Rekaredo (586-600) hainbat gogotikago lehiatu zen eta gogorrago enplegatu zen Erresuma bateratzeko eta berdintzeko lanetan: frankoen erakusbidea ikasirik (frankoek 507an derrotatu zituzten bisigotoak Poitiers inguruan), Rekaredo katolizismora konbertitu zen, Elizaren laguntasuna aseguratzeko eta herri erromanikoa irabazteko; gainera, bisigotoen eta populu erromanikoaren batera-nahaspena edo *conubio*-a biziki faboratu zuen; bisigotoak erromanizatu zituen. Handik aurrera Eliza izango da Errege-politika bateratzailearen sostengu eta eragile bortitza. Toledoko Sinodoak ia Erregeren Gobernu Gorteak bilakatu dira. Estatu unitarismoa puntuz-puntu Elizaren zentzu estuan eramango da: juduen pertsegizioak ere hasiko bait dituzte jadanik. Rezeswintho (649-672) eta Wamba (672-681) izango dira beste monarka batasungile inportante bi. Wamba gutziz piadoso hori beste leku batean aurkituko dugu oraindik.

Elizaren eta Estatuaren politika unitarista guzti hori bitartean, hamaika eraso gaitz eraman zuen Euskal Herriak bion aldetik. Etengabeko gerran biziko dira euskaldunak hirurehun urteotan, hegoaldeko bisigotoen politika unitarista dela eta (Ifarraldeko politikak bere arrazoiak ditu).

"Gundemaro, Sisebuto eta Suintila bisigoduak asper gabe jardun ziren gudu-ekinean baskoinen aurka. Geroago, Wamba erregea era berean jardun zen Euskal Herrian. Hala dio Albeldako kronikak: *Prius feroces vascones in finibus Cantabriae perdomuit*. Bil-durgarrienak Wambak eginak dira: lurra hondatu, basoak txikitu, herriak txahutu, ha-

seme eta Kaiser Augustoren pareko ez bada, Klodobeo Kaiser Konstantino berri bat da. Augustoren pareko izatea baino askoz gehiago zen hori gizarte kristau superstizioso hartan. Kristauari Augusto baino askoz Kaiser handiagoa iruditzen zitzaion bisio batean Jesukristo bera agertu zitzaion Konstantino.

Klodobeoren konbersio historia guztia ez da Konstantinoren Milvio Zubiko ipuinaren kalko besterik. Errege frankoa, Konstantino bezalaxe, Jainkoaren interbentzio direktoari eskerrak konbertitu zela, adierazteko mitoa. Miraria bataila baten erdian gertatzen da bietan: Klodobeoren armada, indar militarra, probidentiak arretaz begiratzen duela erakusteko. Jaungoikoak nahi ditu Klodobeoren konkistak, horra konkista harrigarri horien sentidua! Garaipen armatuaren teologia kristaua. Biolentzia sa-

---

rrapatzen zuen guztia lapurtu, erre, hil..., zer ez zuen egin harek! Azkenean baskoinek burua makurtu egin behar izan zuten. Baina, ez luzarorako, dirudienez. Bisigodutar azken errege Errodrigo, Iruñea harrapatu nahirik setiaketan ari zela ekin bait zioten arabiarrek beroni" (F. Zabala).

Jimeno Juriok honela aipatu digu Eliza bisigotoaren papera Iruñean (*Punto y Hora de Euskal Herria*, 1/15 Enero 1977, 25):

"... Nació una tremenda historia de protestas vitales a cargo de un Pueblo que luchará contra el extranjero para mantener su independencia y libertad, iniciando tres siglos de insumisión que certificaron la relativa mentira isidoriana del "domuit Vascones".

"Mentira relativa solamente la del arzobispo de Sevilla. Porque, si es cierto que, desde Leovigildo hasta don Rodrigo, los reyes de Toledo no lograron someter a los Vascones, también lo es que la tierra llana, el camino de Olite hacia Iruña y la ciudad misma con sus aldeaños cendearios, fueron conquista firme del invasor. Convertida en acuartelamiento y sede episcopal, los visigodos emplearon ambas armas — guerra y religión — para lograr la sumisión de los Vascones".

"El año 589 un obispo pamplonés, Liliolo, asiste a la proclamación de la unidad religiosa peninsular, en el III Concilio de Toledo... Por los años del reinado de Suintila, un monje visigodo de la comunidad local escribió el documento titulado "De laude Pampilonae"; tras describir enfáticamente las características urbanas, se gloria de que la Ciudad, emplazada "en medio de un pueblo bárbaro y enemigo", lucha contra él, exhortando a proseguir la guerra: "Que nadie se duela de ir contra quienes la combaten". Iruña "es un lugar siempre victorioso, tesoro de virtudes. No sirve a los herejes, resiste contra los Vascones". Begira, euskaldunak ferozes eta un pueblo bárbaro direla; heretikoe-kin batera aipatzen dira.

Funtsean bisigotoek eta frankoek berdin legitimatuko eta ideologizatuko dituzte, Elizaren laguntza baliotsuaz, beren gerrak euskaldunen kontra. Euskal Herria — Poloniaren modura — bi herri espansionistaren erdian harrapatuta bizi da historia guztian!

kramentu bezala. Klodobeoren konbersio ipuina hauxe da: Tolbiacungo batailan, alamannen aurka, frankoak galtzen ari ziren, eta gudariak hasiak ziren ihes egiten etsirik eta larri. Klodobeok, orduan, promesa egin zuen, bataiatu egingo zela, kristauen Jaungoikoak laguntzen bazion bataila hura irabazten. Eta begira: kristauen Jaungoikoak segituan lagundu zion! Handik aurrera frankoen armadak Jainkoaren armadak izango dira, eta —zenbait Gotzairen kolaborazio armatuz, besteak beste— garaitu egingo dute beti.

Konstantinorekin berdintasun gehiago emateko, Klodobeoren emazte Chrodechilde bera, Sana Helena (Konstantinoren ama) berri baten antzeratuko du legendak (atergabe ari omen zitzaien Klodobeori, konbertitzeko eta konbertitzeko).

Konbertitu zen, bada, konbertitu bazen. Kronistek espreski ohartzen dutenez, "Konstantino berri bat bezalaxe" joan zen Klodobeo, tente-tente, zuriz jantzita, Reimsgo bataio kaperara. Jakin ere Klodobeok ongi bait zekien, huraxe zuela bere biziko garaipen diplomatiko distiratsuen.

Egia historikoa Klodobeok xantaia zikin bat egin ziola da Elizari, konbertitzeko. Tratueta hasi zen Remigio Apezpikua-rekin, konbertitu egin nahi zuela eta. Hirurogei urte beteak zituen franko Erresumako Eliz buruzagi honek. Klodobeok, Elizak berari men egitea eta buru aitortzea, esijitzen zuen. Remigiok ezetz, hori ezetz. Hain zuzen, Elizak bisigotoen aurka gogotik predikatzen zuen gauza bat, Elizaren independentzia zen. (Ariotarrek esaten zuten, Jesukristo gizon aparta zela, bai, baina ez Jainkoaren Seme, Aitarekin berdin, izaki zerutar eta jainkozko; gizaseme soil baina; horregatik, Elizaren autoritatea ere ez zen dibinoa haientzat). San Remigiok ez zuen Jainkoaren Eliza Erregeren esku utzi nahi. Klodobeok, orduan, mehatxatu zuen, amore ematen ez bazuen, Eliz Mandatari ariotarrek tratatuko zuela, eta hark Elizaren gain autoritatea segituan aitortuko ziola eta arianismora konbertituko zela. Errege bat gehiago ariotar? Jentila baino okerrago zen hori. Remigio tranpan erori zen. Erregek nahi zituen kontzesio denak egin zizkion. Klodo-

beo franko Erresumako Elizaren buru aitortu zuen. Beraz, haren baimen espreso gabe ez zeukan ezein apezek ofizioa praktikatzerik. Apezpikuen harremanak Erromarekin kontrola zitzakeen. Berak hots egiten eta biltzen eta gidatzen zituen Eliz Sinodoak.

Elizak ongi eskertu zuen, konbersioarekin Errege frankoak egiten zion ohorea, Errege eta jaun bisigoto denak Elizatik aparte zebiltzan garai hartan. Hemendik aurrera monje eta kleriko armada bat Klodobeoren zerbitzuan enplegatuko da. Klodobeok ezpataz egiten zuen espansioa, monjeek eta klerikoek sermoiez eta lumaz osatuko dute, konkistatik integrazioa helduz; hots, asimilazioa.

Beraz, aurrerantzean Errege frankoak —katolikoak— Konstantino berriak dira. Jainkoaren ordezkari eta Jainkoaren ministro. Ateak zabal-zabalik daude teologia karolinorako: Karломagnoren Inperioa Jainkoaren Erreinua izango da. "Jaungoikoak frankoak hautatu ditu *bere* herrizat", proklama dezake Klodobeok. Lehen, jainkozko, merowingiarren leinua bakarrik zen; orain franko herri guztia da dibino. Eta, honez gero, frankoak misio berezi bateko herri aparta dira herri guztien artean: Eliza salbatzea, Erroma defendatzea, eta abar, herri honen misio dira; munduan Probidentziaren esku izatea egokitu zaie.

Frankoen signifikazioa, kristautasunaren eta Erromaren babesle bezala (eta Erromak, kristautasuna ezezik, zibilizazioa ere adierazi nahi du), denborarekin, indartuz eta gertakariak berek legitimatuz joango da. Aita Santua larri aurkitzen denean, frankoen Erregeri eskatuko dio laguntza. 754ean Aita Santu Eztebe II.a Champagneraino ailegatu zen Pipino Motzari laguntza eske longobardoek kontra. Bai Pipino Motzak longobardoak garaitu eta kastigatu ere. Aita Santuak *Patricius Romanorum* titulua eman zion: alegia, Ravennako Esarka bizantinoari, ez besteri, zegokion ohorezko titulua. "Erromatarren patroia" hainbestetsu esan nahi bait zuen. Geroago Leon III.a berdin joango zaio Karломagnori Paderborneraino. Ekialdeko Inperatore erromatarrak urrunegi daude. Errege frankoek laguntzen diote Aita Santuari; kristau herriaren aurrean, Errege frankoen signifikazioak geroz

eta gora handiagoa hartzen du. Azkenean, Aita Santuak Karlo-magno Erroman Kaiser koroatu duenean, prozesu hau koroatu du: monarkia frankoan Inperioa berbiztu da. Frankoen Inperioa Erromatar Inperio kristaua da, Jainkoaren Erreinua, eta Karlo-magno da *caput orbis*, Aita Santua baino gehiago.

Kontzientzia honek historia loriatsu bat korrituko du. Napoleonen abokatuek arrazoi handiak atera dituzte haren konkistak zuzenesteko: herriak zibilizatzeko dira eta konkista horiek. Beste Errege Eguzki haren esalegea *Nec pluribus impar* zen: hura ez zela, gero, besteen pareko! Eta Corneillek (XVII. mendean, beraz) monarkia frantsesaren unibertsal eta beste guztien gainetikoz izateko pretentsioak poesiara eraman zizkigun:

Je sais ton Etat...
doit s'accroître, et que les grands destins
ne le borneront pas les peuples latins;
que les dieux t'ont promis l'empire de la terre.

Frankoak, eta gero frantsesak, ez dira nolanhiko jendea. Misio handia dute munduan. Eta *grands destins* horiek zeini ez diote *destino en lo universal* eta hura dena gogoratzen?

Beti ere gogoan izan behar dugu, biluz-biluz esaten ari garen guzti honen barneko esanahi sakrala. Hortik sortzen bait da frankoen Erresuma kontzeptua: aginterri sakratuaren kontzeptua.

Beste gauza batzuen artean, Inperioaren sakralismoak, Inperioaren unibertsaltasuna esan nahi du. Egungo mintzaeran esateko, Erresuma kontzeptu internazionalista da frankoena, Elizarena bezalaxe: herri denak dira Jainkoaren Erreinu batekoak. Hots, internazionalismoak historian beti erakutsi duena, agertzen zaigu: hemen ere internazionalismoak eta inperialismoak elkar hartzen dutela. Zenbait eta inperialistago, are internazionalistago.

Gorteko teologo guztiek baino hobeto Karlomagnok berak formulatzen zuen inperialismo frankoaren ideologia: "Bat Jaun-

goikoa, bat Eliza, bat Fedea: horregatik, bat Erresuma ere, buruzagitza bakarraren azpian, bakean eta elkartasunean". Bat mundu osoa. Eta Karlo magno *caput orbis*. Zeren eta, gizon guztiak bat izan daitezten, Jaungoikoak bere semea eman zuen. Jesukristoren odolak herri guztiak berdindu ditu gurutzean. Ez dago herri diferentziarik: ez dago judu, barbaro, eskitarik; ez dago longobardo, burgundo, akitanorik... Jainkoaren obra salbatzailearen kontrario da, munduan hainbeste erresuma, hainbeste lege eta hainbeste hizkuntza eta diferentzia egotea! Jaungoikoak elkartu egin ditu eta gizonek elkartu egin behar dute...

Ez du besterik egiten Karlo magnok bere konkistekin, horixe baino. Jainkoaren obra. C. Dawsonek arrazoirik badu nahikoa, horrek denak islamismoa dirudiela, ohartu duenean. Guri gehiago oroitarazten digu Hitler. Eta gure gertuagoko beste internazionalismoren batzuk.

Karlo magno sinestuta zegoen, bera zela "kristau guztien Jaun eta Aita, Errege eta Apez, Buruzagi eta Babesle". Aita Santu Leon III.ari gutun batean, "Jainkoaren ordezkari, kristau guztiak zaintzeko eta gidatzeko", ez deritzo Aita Santuari ez, bere buruari baizik; Kaiserraren eginkizuna da, esaten du Kaiserrak, "Eliza gobernatzea eta zaintzea"; Aita Santuaren lana Kaiserrari bedekazioa ematea da. Elizaren misioa (alegia, hura zaintzea kaiserraren eginkizun omen den Elizaren misioa) espansioa da, ordea. Mundu guztian zabaltzea: Elizak eta Inperioak biak batera zabaldu behar dute mundu guztian.

Franko herriak, hain misio altua duelarik herri guztien artean, kasik edozer gauza zilegi du, edozein beste herriren kontra.

Klodobeo barbaro bildurgarria zen. Historiak ezagutu duen agintari krudel zipotzenetakoa. Konkistatore zital gaiztoenetakoa —eta gaiztorik ezagutu da, gero!—, traidore, kriminal, ezertan eskrupulorik gabekoa. Ez lagunik eta ez familiarik ezagutzen zuen. Tratatuak egin, eta komeni zitzaion lehenengo aukean hausten zituen. Aliatuak saltzen zituen; kontrinkanteak afaltzera gonbidatu eta afaritan, lasai-lasai, asasinarazten zituen. Sendikoak ere aise garbitzen zituen, enbarazorik egiten bazio-

ten, edo berak susmo txarrik hartzen bazien. Horregatik frantsek beren santu nazional bezala beneratzen dute: San Clovis.

Aldamenetako erregetto franko denak likidatu zituenean, Rhin aldeko frankoak falta zitzaizkion, franko guztien buru altxatzeko: ripuarioak (merowingiarrak franko "salioak" bait dira). Franko ripuarioak, ordea, aberatsak eta indartsuak ziren. Eta aliatuak zituen, gainera. Nola konkistatu? Klodobeok ez zion buruz-buru atakatzen, bera bezain indartsu izan zitekeela, iruditzen zitzaionari. Beraz, Koloniako Sigebert Erregeren semea konplikatatu zuen aita hiltzeko konplot zikin batean. Klodobeok berak plan egin bezalaxe, semeak Sigebert asasinatu zuen, eta Klodobeoren laguntza esperoan gelditu zen, bera Errege altxatzeko. Baina Klodobeok, eskandalizaturik, munduko inuzenteenak bezala, justizia esijitu zuen. Beraz, ripuarioek Sigebert hila-ren semea atzeman eta ajustiziatu egin zuten. Aita hilda, semea ere hilda, Klodobeok aise okupatu zuen Kolonia eta ripuarioak menpeko zituen. Orain plaza bat dauka bere izenean Kolonian.

"Egunero haren eskuetan erortzen uzten zituen Jainkoak haren etsaiak, Jaunaren begietan bihotz oneko bait zen eta Jaunaren bidean bait zebilen eta Jainkoari atsegin zaizkion gauzak, egiten bait zituen", esplikatzeko digu San Gregorio Toursekoak.

Irabazleak irabaztea beti izan da Jainkoak nahi zuena. Edo destinoak nahi zuena. Edo progresoak eta zibilizazioak nahi zutena. "Vinieron los sarracenos / y nos molieron a palos: / que Dios ayuda a los malos / cuando son más que los buenos", kantatu beharko genuke.

Galtzaileak irabaztea merezi zukeen histori filosofiarik ez dago. Zer sentidu luke horrek, izan ere. Marxek bezain ongi zekien filosofia hori San Gregorio Toursekoak. Armen teologia kristau puru-purua da hori: hots, erabat judaikoa.

Klodobeo hori izan zen, bisigotoak derrotaturik, frankoen Erresuma Garonaraino zabaldu eta armada frankoak Pirinioetaraino ekarri zituena. Hemendik aurrera frankoak eta euskaldunak etengabeko gerran biziko dira elkarrekin. Baina frankoak katolikoak dira, Apezpikuen eta monastegien ongileak, Erroma-

ren defendatzaileak, eta abar, eta abar. Hitz batean: jende guztiz prestua. Zer izango dira euskaldunak horien aldean?

KRISTAUAK ETA BARBAROAK

Espainolen eta frantsesen kontzientzia kolektiboa taxutzen duen bigarren faktorea erlijioa izan da. "Erromanismoak", munduko zibilizazio garaiena berena dela, sinestarazten die; kristautasunak, berena nazio santu eta sakratua dela, sinestarazi die.

Euskaldunok, munduko zibilizazio ederrenik eta bikainenik nola ez dugun, eta nola nazio santu eta sakraturik ez garen, nekez aurkitzen dugu esistitzeko arrazoirik eta eskubiderik, auzo bi horien aldean. Horiek, ordea, arrazoi guztiak, gureari burla egiteko, edo gurea —sinplekiago— zanpatzeko.

Sánchez Albornoz jauna, gure sorpresatarako, euskaldunen erlijioaz ere arduratu zaigu: guztiz atzeraturik zeudela euskaldunak, erabaki digu, jentilak omen zirelako, eta sua edo ez dakit zer adoratzen omen zutelako, sevillanoak aspaldi kristau zirenean eta obediencia eta kastiarekin botoak egiteraino ailegaturik zeudenean. Sánchez Albornoz jauna, hain zuzen, euskaldunen paganismoaren aldean sevillanoen debozio katolikoa zibilizazio handitzat edukitzen!

Sorpresa? Ez hainbeste. Arrazoi guztiak onak dira, nahi dena eskuratzeko. Makina bat espainol ikusi dugu euskaldunei, hain zuzen kristau finak zirelako, burla egiten, atzerakoi eta oskurantista zirela eta. Prieto eta sozialistak, adibidez, *minoría vasco-romana* deituz euskaldun diputatuei eta Euskal Herria *un Gibraltar vaticanista* egin nahi zutela, eta abar. Zenbat irri eta burla! Eta horiek denak atxakia onak zitzaizkien Estatutoaren kontra. Geroxeago, beste espainol batzuek, euskaldun kristauok

berberok tiroka erabili dituzte, kristau aski finak ez zirelakoxe. Eta kristautasun finaren izenean kiskaldu digute aldenik alde gure herria. Lehengo burlatzaileek, ordea, euskaldunok ikaragarri estimatzen eta alabatzen zituzten orain, katolikoak zirelakoxe hain zuzen! Katoliko batzuk, behintzat, bazeuden Errepublikaren alde: eta oso inportantea zen hori munduaren aurrean. Lehen burla, gero losintxa.

Kristau finegi ala ez aski fin, beti izango da zerbait. Espainian, egun arrazoi ona da, euskaldunak kristau ez direlako zantpatzea; eta bihar arrazoi ona izango da, kristau direlako zantpatzea.

Beraz, ez gara asko harritzen, Sánchez Albornoz euskaldunen erlijioaz arduratzen bada. Errepublikano batek egiteko, modu franko harrigarrian egiten badigu ere.

Arduratzen hasita, zer zapata numero jazten dugun ere arduratuko dira, komeni bazaie...

Ez dakigu euskaldunak noiz kristautu ziren. Edonola ere, paganismoak, zenbait lekutan batipat, berandutxo arte iraun omen zuen. Horrek ez du esan nahi hemen kristaurik ez zegoenik. Esan nahi du, bakarrik, jentilik ere bazegoela. Aztikeria praktikatzen zuten antzinako euskaldunok; zaletasun handiz eta maina handiagoz, egin ere. Alesander Severo laudatu nahiz, Lanpridiok esaten zion, *gran agorero, hasta el punto de aventajar a los Vascones*. Prudentzio poetak esaten digu —eta Kalagurritarra baldin bazen, zekiena genuen apika— giza bizitzazko sakrifizioak egin izan zizkietela euskaldunek beren jainkoei. IV. mendekoa dugu Autore hau.

Gero, santu eta ez santu asko enplegatuko da, euskaldunen aztikeriaz, idolatriaz, fede okerraz eta abar: *ita ut auguris, vel omni errori dedita, idola etiam pro deo coleret* (San Amandoren historia). Santa Riktruderen garaiko euskaldunek demonioak adoratzen omen zituzten: beharbada haien laguntza lortzearren, Jainkoak hobeto laguntzen ez bazien.

Ez ziren sineskeriak bakarrik. 1023. urtean, Apezpiku Olivak, *inter cetera vitia*, hiru bekatu ikaragarri salatzen du Nafa-

rroan: inzestua, mozkorkeria, aztikeria. Honelako ohitura on bazuk gehiago ikusteko izango dugu astia geroago.

Ekandu gaiztoak bakarrik ere ez ziren. Euskaldunek errespetu gutxi zioten Eliza Ama santari eta haren etxe eta pertsona santuei. Receswinthoren aurkako iraultzan, euskaldunek ez zuten tenploen, ez aldareen, ez klerikoen miramenik agertu. Aldean harrapatu zuten dena erre eta kiskali zuten, elizak apurtu, monastegiak eraitsi, aldareak porrokatu, monje eta klerikoak jo eta garbitu, hilak bazterretan bota, zakurren edo beleen janaritarako...

Zer izan zen iraultza hau? Euskaldunentzat Errege bisigotoaren kontra erreboltatzeko aukera. Froia zen, erreboltatu zena Erregearen kontra; euskaldunek mugona aprobetxatu eta lagundu egin zioten. Okasio honetan euskaldunek erakutsitako kristautasunaren gorrotoak, bazituen bere kausak. Eta horiek, Errege guztiz kristauaren portaeran eta teologia "toledanoan" bilatu behar dira, dirudienez. Zaragozako apezpikuak, euskaldunen krudelkeriak aipatuz batera, *quidam homo pestifer atque insani capitis* deritzo, euskaldunen buruzagi zebilen Froia horri: burutik nahastutako ustel zikin eta ero bat. Erregeari, ordea, *orthodoxum magnumque Dei cultorem*, hots, ortodoxo zintzo eta jainkolario. Hor galdu ziren euskaldunak: horrek ere "mundu zibilizatutik" kanpora jartzen zituen.

Euskaldunei zer axola ote zitzairen Receswinthoren ortodoxia eta debozioa? Zaragozako Apezpikuari eta Espainiako klerikoei bai, ordea. Ortodoxo eta deboto bazen, beste denak bost axola. Bati lepoa moztu ala besteri begiak atera, Errege ortodoxo eta debotoak "Jainkoaren obra" egiten zuen beti.

San Julian Toledoko Metropolitano harek, esate baterako, Wamba printze guztiz debotoak nola gerra egin zuen kontatzen digu euskaldunen kontra; ez, euskaldun basati eta oihsen kontra: *religiosus Uvamba princeps feroces Vasconum gentes debellaturus aggrediens... ut Vascones ipsi, animorum feritate deposita...* Jakina, basatiak eta piztiak beren etxea defendatzen duten

euskaldunak dira; gerran eraso egin diena, Errege deboto eta otzan-otzana.

Laterango III. Kontzilioak (1179), euskaldunak jentilen modura portatzen direla, esango du berriro —*more paganorum*— eta ontzat emango dizu euskaldunen kontra "gerra santua".

Gerra santua, euskaldunen kontra, aspaldidanik zekiten egiten inguruetako jauntxo eta erregetxoek, beren Gorteko teologo eta apezpikuen bedeinkapenarekin. Azkenean halako gerra santu batek hondatu du Nafarroa, Aita Santu sifilitiko baten laguntza baliosaz orduan ere.

Gerran, behintzat, Jaungoikoa gutxi akordatzen dela euskaldunekin, ematen du. Gehienetan etsaien alderdian ibili zaigu... Frankoak eta bisigotoak ere, beren armada zabalak eta buruzagi prestuak eta gerra-eskola luzea gutxi balituzte bezala, DEO AUXILIANTE sartzen ziren beti euskaldunekin gerrara: Jainkoa bera hartuta aliatutzat. Nik uste dut, euskal Elizaren lehenengo lana, Jainkoak irabazi dizkigun gerra guztien zerrenda bat egitea litzatekeela.

Jainkoaren laguntzaz behin eta berriro menperatzen zituzten, ba, frankoek euskaldunak; eta kiskaltzen zituzten euskal herririak eta egiten zituzten petxero eta obligatzen zituzten errentak pagatzera eta kentzen zizkieten lurak; eta ezartzen zizkieten Duke frankoak agintari eta nagusi. Ikus Fredegarioren Kronikan (beste leku batean berriro aurkituko dugu Fredegario hau):

Teudebertus et Theudericus exercitum contra Vascones dirigunt —602. urtean zen hori— ipsosque DEO AUXILIANTE dejectos suae dominationi redigunt et tributarios faciunt, Ducem super ipsos nomine Geniale instituunt...

Gerra barbaroa zen euskaldunek egiten zutena frankoen kontra; gerra santua frankoena euskaldunen kontra. Hori da zerruetan aliatu onak garaiz aurkitzeak dakarren aldea.

Ez dago zergatik berriro gogoratu, Elizak sortu duela, era konstantiniano jatorrean, Errege franko eta bisigotoen "ideo-

logia", monarki kontzientzia. Monarkia santu eta sakratuak dira monarkiok. Erregeok Jainkoaren mandatari eta ordezkari ziren. Erregeon obrak Jainkoaren obrak ziren. Ezaguna da *Gesta Dei per Francos* esalegea: frankoen bitartezko Jainkoaren obrak. Espainian, noski, bisigotoen bitartez egiten zituen Jainkoak bere obrak.

Ez da figura literario hutsa, Quevedok Erregeari esaten badio, *Dios en la tierra os hizo deidad*. Monarkiari buruzko teologia tradizional bat da. Eta, Espainian eta Frantzia, tradizio bortitza eta luzea. Guevara euskaldun Apezpikuak idatzi zuen Erregearen zerbitzari zen bezalako gisa, printzeak direla "dioses en la autoridad que tienen sobre las cosas temporales". Lope de Vega: "que los reyes son deidad..., son divinidad los reyes". Calderonek: "es tan augusta / de los reyes la deidad". Barroko espainol guztia. Lehenago, 1441ean, Gaztelako Gorteeke Olmedoko Batzarrean aitortua zuten erregeari, "es vicario de Dios e tiene su lugar en la tierra". Askoz lehenago, Alfontso Errege Jakitunaren Código de las Partidas-ek irakasten zuenez, Gaztelan Erregeak dira *vicarios de Dios, cabeza de su reino, cuyo mandamiento deben obedecer los miembros como los sentidus obedecen a la cabeza*. Horixe zen garaiotan euskaldunek Erregeari egiten ez ziotena: obeditu, Jainkoari bezala.

Errege santu eta sakratuari ez obeditzea, ordea, sekulako basakeria da. Fedearen kontrako bekatu beltza da orobat. Frantzoek eta bisigotoek behin eta berriro bortxaz menperaturik, euskaldunak behin eta berriro errebelatu egiten dira. Kasi sakrilegio bat da hori. Kronistek eskandalizaturik apuntatzen dute: "euskaldunak berriz errebelatu dira", "Erregek euskaldunak berriz menpera ditu". Uda eta negua bezain seguru datoz bi kapituluok, bata bestearen segidan. Kronistek euskaldunen perfidia salatuko dute: traidore direla, eta ez nolana hikoak, "fedea hausten" dutenak baino. Jentilak eta barbaroak dira euskaldunok, Errege sagaratuari obediencia ukatzen diotenok: *feroces Fascaones, feroces Uvasconum gentes, gentem nequissimam Wasconum*, eta abar, nahitaez. Euskaldunak erreinu santutik kanpora

gelditzen ziren. Kanpora ezezik, ez zuten nahi erreinu santu horretan sartu eta geldi-geldi egon. Begira zer barbaro alen barba-roak!

Izan ere, zer dira Erregeen obrak: beren gerrak, biolazioak, asinatioak, hilketak eta erreketak? Esan duguna: Jainkoaren obra. Monarkok —Pipino Motzaz gero batipat— "Jainkoaren graziaz" dira Errege. Olio igurtziaz eta, koroarazten dituzte beren buruak. Erregeok misio "katolikoa" dute; hots, internazionalista. Beren misioa "Jainkoaren erreinua zabaltzea" da; jentilen erasoetatik Eliza Santua babestea; "Jesukristoren Gorputz bat eta bakarra" biltzea, Agobardok teologizatzen duenez: "batasun obra kristaua burutzea, beren *aginterrian giza lege bakar bateko erreinua* prestatuz". (Aginpide politiko eta Estatu teoria unitarista honen jarraikile —sekulartu— pijoak izango ditugu Ilustratuak) Erregeak Eliza babesten du eta Elizak Erregea. Apezpikuek deklaratu dutenez —Pipino Motzaren koroapenean, esate baterako— bekatu mortala eta oker eta krimen ikaragarria izango da, Erregeren aurka eskua altxatzea, aginpide santu eta sagaratua delarik.

Karlomagno Kaiser koroatu Gabon-gauean, "Jainkoak berak koroatu" zuela, hots egiten zuten Erromako Basilikan: "maiestate nagusien artean piadosoena... Kaiser handi eta bakezale hori".

Errege katolikoari, Jainkoak berak koroatu duenari eta "Jainkoaren graziaz" Errege denari (edo Caudillo), obedientzia santua zor zaio. Albako Dukeak Nafarroa Jainkoaren laguntzaz eta deabruaren mainaz konkistatu zuenean, San Frantziskoren konbentuan bildu zituen errepresentazio ofizialak eta hiritarrak. Eta honelaxe hasi zuen bere hitzaldi famatua: *De derecho divino y humano es obedecer a los mayores; y ninguno hay en nuestros tiempos, entre los principes cristianos y moros, a quien se deba acatamiento y obediencia, como al Católico Rey de España, mi Señor*. Horra konkistatzaile espainolaren armen betiko teologia.

Zentralismoa ez da "frantsesa", batzuek —konbertitu diren oraingo Euskadizale batzuek, adibidez: konbertitu dira, baina

beti onak izanak dira, halere— sinestarazi nahi liguketen moduan. Eliz egiturak hartu dituzten barbaro guztiena da zentralismoa. Autoritatea sakratua bait da elizakume horientzat. Eta Gorputz Mistiko —lege bat eta bera, hizkuntza bat eta bera gorputz guztiarentzat— gizartea. Zentralismoa, patatak bezala nahi baduzu, hartarakoxe lurretan sortzen da. Historian ez dira gauzak hain erraz inportatzen eta esportatzen bestela Parisetik Madrilerara.

Errege barbaroak eta Eliza Ama ezkondu ziren egunaz gerozkoa da beraz guzti hori. Galiako apezpikuek "gure seme" deritzote Klodobeori. Eta Avitus Vienneko apezpikuak argi eta garbi deklaritzen zion Errege piztia horri ("bestia horri", esango zukeen Leizarragak): "Zure fedea gure garaipena da... Zuk borrokatzen duzun gudu bakoitza, gure garaipena da". Erregeak, alderantziz, bere erresuma Eliza besterik ez dela, esango du. Imperialismoa, espansionismoa, ez da misio apostolikoa besterik izanen.

Beraz, Autoritate santu eta sakratu bat sortu da. Hots, funtsean, zentralismoa sortu da: "gorputz mistiko bat" da Erresuma. Inguruetako herriak ebanjelioaren eta Jainkoaren izenean konkistatzeko Dretxoa sortu da. Eta ideioek, sekularturik, indar eta bizi luzea erakutsiko dute: "interes komun" edo zernahi dela, esango da, baina beti ere instantzia sakratu hark goian jarraituko du; Erresumaren osotasuna ukitu ezina da, etc.

Errege bisigotoek nahiz frankoek, makina bat aldiz eraso diote, goitik eta behetik, Euskal Herriari: honez gero oso ekintza erlijiosoa zen hori eta Jainkoaren laguntzaz egiten zena.

Gutziz bidezko eta egoki da, bai, Venanzio Fortunato Poirersko Apezpikuak (580) Txilperiko animatzen badu, euskaldunei egurra ematera, "para que ningún rebelde armado haga correrías por los campos de las Galias". Apezpiku hori poeta zen. Garai hartan ere literatura konprometatua eta zinez konprometuduna egiten zekiena. Poesia soziala, politikoa eta inperiala, dena perfektua. Gomendio berdinak egiten zizkion Apezpiku poeta horrek Galaktorio Konteari: "Cobre horror a las armas el

vascón, abandonando el refugio de la Cordillera Pirenaica". Opamen ederrak. 593an, Txilperiko Errege zela, Bladaste Dukeak ia bere armada osoa galdu zuen mendiotan txikituta... Apezpikuak ez zuen, nonbait, nahikoa errezatu haren alde. Poesiak egiten distrahituta zebilen bezala, ez da harritzekoa.

Modu berdintsuan desarroilatu da herrion nazio kontzientzia. "Biba Kristo, frankoen maitatzailea!", ezarri zuen Klodobeok lege salikoaren buruan. Asmatuta zegoen erreketea.

Gure hazaldiari askotan suertatu zaio *España sacrosanta* eta *España realidad suprema* entzun beharra. Ahoberokeriak direla, pentsatzen dugu, eta nahiago izaten dugu gauza horiek une historiko txar bateko itxuragabekeriak bezala bazterrera utzi. Hala ere, gauza horiek ia mila eta bostehun urte luzeko tradizioetan finkatzen dira. Ez dira grina aldiko ahoberokeria hutsak. Hori ez genuke ahaztu behar. Oso espainolak dira. VI. mendean Rekaredok Eliza eta Erresuma uztartu zituen zituenez gerozkoak dira gutxienez. Oso frantsesak orobat. Oso "katolikoak" alegia.

Handik aurrera lerro xuxen-xuxen bat datorkigu XX. mendearaino. Oraindik ez da urte asko, beren Gotzainak irakasten ziela ikasle euskaldunei, Espainia maitatzea Jainkoa maitatzea dela:

En la Iglesia española y en la Patria deben estar concentrados todos los amores. Al decir España, digo Iglesia. En el amor a nuestra Patria residen los grandes amores a la Iglesia. Amar a España es amar lo más grande, lo más sublime. Despreciarla, es despreciar lo más sagrado.

El que ame de verdad a España y a su Iglesia es el que obtendrá el galardón en esta tierra y en el Cielo.

Escolares: amad a España y amaréis a Dios, y España os dará la felicidad en la tierra, y Nuestro Señor, la gloria en el Reino de los Cielos.

(*Boletín Ecl. del Obispado de Vitoria*, 1937, or. 454).

Historia zaharra eta Berkonkistak berriro eta indar berriz abiatu zuena da guzti hori: Covadonga, Santiago... Covadonga-

ko Ama Birjina "La Virgen de las Batallas" da, edo "de las Victorias": Don Paleuk Ama Birjinaren laguntzari eskerrak garaitu omen bait zuen (bide nabar, Zaragozako ere Ama Birjina guztiz militarista dugu, antza). Ovidoko Katedralean dago, Don Paleuri bere estualdian garaitzen lagundu zion gurutzea ere, "Cruz de la Victoria", 34eko erreboltan "minero sakrilegoek profanatutako" *Cámara Santa* famatuan. Han ikusten da espainol gudari zintzoei beren gerra santu ugarietan lagundu izan dien beste hamaika erlekia ere, *Arca Santa*-n: Jesukristoren Gurutze ezpal bi, Kristoren odol tantak, Azken Afariko ogi apurrrak, San Pedroren zandalia bat, Maria Madalenaren ileak, Judasen zilar txanpon bat, Jainkoaren Amaren bularreko esnea, eta gehiago... Zeruaren laguntza gabe ez zeuden, horratio, Espainiaren berkonkistatoreak.

Izan ere, munduan Espainiarik dagoenez gero, espainolen ustez Jaungoikoak ez du gau eta egun Espainiaz arduratu beste zereginik: ezpairik gabe, Jainkoaren erreinua Espainia delako; "betor gugana zure erreinua" errezatzen dugun hori, alegia. Eta nola datorkigun, etorri ere! Santiago atsedean gabe Espainiaren etsai guztiei buruak mozten ibili ohi da, arabeei nahiz Ameriketako indioei eta filipino baketsuei eta edozein kuittaduri. Eta Santiago ez da santu matamoro bakarra: norgehiagoka pietatetsu horretan lehiakideei nagusitu zaien txapelduna bakarrik da bera. Zeren eta, Donemiliagako Portalean irudi galant askoan zaldun ikusi ahal izango duzunez, San Milan ere bere ahaleginak egina da mairu akabatzen. Eta Leongo San Isidoro eliz-hondarretan esplikatuko dizutenaz, beste horrenbeste ibili omen zen santu hau ere Baezako batailan. (Francori uste dut Santa Teresak ere laguntzen omen ziola). Zeru guztiak ez du beste lanik izaten Espainia salbatzea baino. Santiagok ordea denei irabazi zien eta Espainiako patroia bera da. Matamoroena.

Espainiaren beste arma sekretu handia Ama birjina da: Covadongakoa, Guadalupekoa, Zaragozako... Eta Zaragozako Ama Birjinaren Pilarea, Jakob hark lotan burukotzat eduki zuen berbera da, *y que luego trajo a España el nuevo Jacob del Nue-*

vo Testamento: juduak hain gaiztoak direnez geroztik, Espainia bait da Jainkoaren Herri berria. Beraz, ulertzen dugu zergatik *la Virgen, de no haber sido judía, hubiera sido española* (hori hankasartzea, Jainkoarena!). Eta abar, eta abar. Piropo modu espainola da horixe nonbait. Isabel Erregina Katolikari, poeta batek, lehenago sortua izan balitz, beragandik nahi izango zukeela jaio izan Jesukristok, abesten zion: "Alta reina soberana, / si fuéades antes vos / que la hija de Santa Ana, / de vos el Hijo de Dios / recibiera carne humana". Kabitzen ote da baldreskeria txaldanagorik? Kabitzen da: kardiologia hispano-teologikoa. Aita Ho-yosek eta Ama Rafolsek eta, Jainkoari ikasi ziotenez —baina hori Jainkoak baino lehenago bazekiten espainolek— Jesusen Bihotz txit maitatiak guztiz bereziki eta espezialki erreinatzen du Espainian. Euskal herriko etxe pila batean ikusten da oraindik. Eta, beraz, Musde Zacarías Vizcarra txit ongi konprenitzen dugu eta, halaber, Antonio María Claret txit beneragarriaren, *la triología Dios-Iglesia-España...* Beraz, *España sacrosanta* eta *España realidad suprema*. Horrek forma sekularituak aspalditxo hartu baditu ere.

Horrela sortu zen Estatu Fetitxea... Horrela sortu zen, alegia, ideologia batekin zein besterekin, beti Espainia sakratu horrekin kointziditzen duen "interes supremoaren" Fetitxea. Estatu moderno liberala, Estatu arkaiko teologikoa besterik ez da, trapaak aldatuta. (Historiak, izan ere, errazago aldatzen ditu formak, edukinak baino).

Euskaldunak, jentil bezala ere, edo erresuma kristauetan ko-adratu gabeko gizarte bezala ere, barbaroak ziren. Ez ziren erromatarrak eta ez ziren kristauak... Erremedio gabe, barbaro izatea besterik ez zitzaien gelditzen. Ez zegoen lekurik haientzat munduan.

Behin, denborak ibili ahala, tradizio erromatarra eta kristaua elkartu ziren, eta hala sortu zen zibilizazioaren espresio erpina eta gailur-gailurra: "HABLE UD. CRISTIANO!" (Lekurik gabe, hitzik ere gabe geratu da euskalduna munduan). Hizkuntz

arazo guztien soluzioa¹. Estatuak, erlijoak eta hizkuntzak bat egin dute: horra Espainia, Israel berria.

---

1 Mendez-mende latina izan da Elizaren hizkuntza. Eta Elizari, ez besteri, zor zaio hizkuntza “zibilizatu” bakarra latina den ustea (latinaren kumeak, gero). Ideologia honek latinetik hizkuntza erromanikoetara igarotzea toleratuko du. Baina ez latinarekin zerikusirik ez duten “basa-hizkuntzetara”. Euskara halako “basa-hizkuntza” den mitoa, eliztar zirkuluetan sortu zaigu. Euskal Herriko monastegietan, horregatik, ez da euskara behin ere kultibatu: gaztelania, bai. IV. mendean gero, latinaren zoria Elizarenari baturik ibili da. Mendebalean Elizak ez du latina beste hizkuntzarik aintzakotzat hartu (Inperio erromatarretik kanporako lurraldeetan bakarrik onartu du, zehatzago esateko: Ziriloren eta Metodioren eguzkialdeko misioetan, hain zuzen. Elizak erromanismoa salbatu beharrik izan ez zuen tokietan).

EUSKALDUN BASATIAREN MITOA

Extraña raza vasca —harritzen zen H.S. Chamberlain— *cazada, expulsada, perseguida por los indoeuropeos...* Mitoaren fededun deboto bat Chamberlain horixe zen. Bil dezagun orain labur-labur mitoa, ikusitako historiaren arabera.

Harrapakariak muntatu du historia honetan harrapakinaren basakeri mitoa. Miruak esaten dio basati oiloari. Euskal basakeriaren mitoa bisigotoek eta frankoek oinarritu dute irmoki: barbaro inbasoreek.

Nola eta ere ezaguna den, martiriek Erromako lehoi denak jaten omen zituztela. Zital haiek. Lehoi gaixoak ikaratuta, eskandalizatuta.

El Baskón de los documentos godos y francos, y de los sucesores nacionales inmediatos, es personaje repulsivo. El odio, desde los campamentos subió a la celda de los monjes y al camarín de los obispos que escribían las crónicas. Sirviéndonos de frase moderna, podríamos decir que "tuvieron muy mala prensa". Ese odio, como tradición de raza, duró mucho, y se derramó en una sistemática denigración de los Baskones y sus cosas (A. Campión).

Zer gertatu da? Jende barbaro horiek, zibilizazio erromatarren izenean eta Jainkoaren mandatuz eta Apezpiku toledanoen bedeinkazioz, Euskal Herria menderatu nahi izan dute. *Prendieron apoderarse de la Baskonia, sobre todo de la parte latinizada. Mas los Baskones no lo soportaron, y comenzó una*

guerra encarnizada que duró tanto cuanto la monarquía goda... La frase sempiterna de los cronistas, "domuit vascones" [euskaldunak menderatu zituela], delata un estado de guerra inabable y no de sujeción. Esta fué parcial, y hasta en los cronicos enemigos se trasluce, a veces, la verdad. Singular sujeción sería ésta con que sueñan los sectarios de la superstición gótica, tan grata a las clases intelectuales de España!

Etengabeko gerra egon da bisigotoen eta euskaldunen artean. Kapitulu honek Kanpionen erretorika sustatu digu:

Ellos pelearon contra Riciario; y contra el Conde Gauter; y contra Eurico; y contra Leuwigildo; y contra Recaredo; y contra Gundemaro; y contra Sisebuto; y contra Suintila; y contra Uvamba; y contra el último rey de los godos.

Beraz, Kronikak beterik daude euskaldunentzat holakoxe lorez: *Irruptiones Vasconum; Vascones in montibus rebellantes; incursus Vasconum Tarrac. provinciam infestantium; Vascones ipsi, animorum feritate deposita; feroces Fascones in finibus Cantabriae perdomuit*, eta abar. Literatura ezaguna, ezta?

Euskaldunak, etsaiek menderatu bazuten eta besterik ezin bazuen, obediencia agindu behar izaten zuen. Baina burua jaso ahal orduko berriro altxatzen zen. Eta ohi den moduan, beti bezala, etortzen zen gerra bat bestearen ondoren, kasi erritual baten arabera, Fredegarioren Kronikak esaten digunez (*quod more solito sicut semper fefellerunt — Vascones*).

Parez-pare, Erregeen letania daukagu: *Vasconias depredatur; Pampilonam capit; partem Vasconiae occupat; Vascones una expeditione vastavit; Vascones humiliavit; cum omni exercitu Vasconiae partes ingreditur; feroces Uvasconum gentes de bellaturus aggrediens*, eta abar.

Hori zen historia. Berdintsua bisigotoekin zein frankoekin. Berdin da etsai hegoa zein ifarra mendi-sume biluziarentzat.

Hau da, euskaldunak errebelatu egiten dira beti, goberna ezinak dira, basatiak, ohilak, piztiak dira.

Kronista frankoek, beren Agintari frankoen morroi guztiz manukor horiek, mendilapur jende bandidoa bezala pintatu digute hortakoz euskalduna. San Gregorio Toursekoak, adibidez:

Baskoinak mendi gainetatik behera abailan lautadara jeisten dira, mahats eta soro lurraldeetan auzoak suntsituz, etxe bizitokiak sutan kiskaliz, ganadua harrapatuz eta jenderik ere gabitu atzemanenez... (*Anales de Historia Eclesiástica de los Francos*, lib. 9, kap. 8, zenb. 7).

Gregorio Tourseko Apezpikuak aipatzen duen hori 587an agitu omen zen; justu sei urte lehenago gertatua zen, gorago esan dugun Bladasteren kanpaina hura euskaldunen kontra, Txilperiko Erregeren aginduz (eta Txilperiko hori, Poitiersko Apezpiku poetak euskaldunen kontra animatzen zuena da).

Euskaldun haiek nahikoa barrabasak izango zirela, ez da dudarik. Frankoak eta bisigotoak ez ziren bake aingeruak. Kanpionek, beraz:

Estos Baskones, no dudo yo que serían fieros, y aún feroces acaso en los momentos de coraje y desesperación durante las guerras por la independencia patria. Mas, de actos feroces suyos, poquísimas memorias particulares guarda la historia, escrita por enemigos. Los Godos y los Francos, en todo caso, no tienen derecho a arrojarles la primera piedra...

Aldi hartan euskaldunen beste akusazio larri bat sortu zen: faltsuak eta ezin fidatzekoak zirela, maltzurak eta iruzurtiak, traidoreak, hitz emana jaten zutenak, *gentem nequissimam* (*Lib. de miraculis S. Martialis*). Arrazoi bi batera du salakuntza honek: bat, euskaldunak, garailei manupe hitza eman arren, jeiki egiten zirela; bestea, euskaldunek egiten zuten gerrila.

Euskaldunak, ahal zuten guztietan errebelatu egiten zirela, ikusia da. Historia horrek berdintsu jarraituko du aurrerantzean ere. Askoz geroago, espainolek, erresistentzia handirik aurkitu gabe, Nafarroa konkistatu zuten. Baina nafarrak behin eta berri-

ro errebelatu egiten ziren. Acuña, Errege Katolikoek Ordezkoak, Nafarroan inorekin ez zegoela fidatzerik, esaten zuen orduan: nafar denak faltsuak zirela eta Nafarroa *un reyno de traidores*. Konbentzio Gerraren ondorenean, *en el círculo oficial madrileño fue indeleble la falsa idea de que Guipúzcoa era traidora*, Lasalak dioskunez. Traidore zikin hutsak, karlistak ere, XIX. mendean: traidoregatixe "kastigatu" gintuzten. 1936an, badakizu, Bizkaiari eta Gipuzkoari tokatu zaie "probin-tzia traidore" izateko ohorea. Historia. Tradizioa.

Euskaldunei faltsu eta traidore erizteko beste arrazoia —hau ere gure egunotarainoxe ailegatzen dena— euskaldunen gerra modua da: gerrila.

Silenseak ederki eman digu gerrilaren berri:

Abandonando las llanuras, los nabarros se refugiaban en las ciudades y defensas puestas en las gargantas de las montañas; y como tan curtidos por el frío y el trabajo y ligeramente armados, atravesando los collados y frondosos bosques y serpeando de improviso hacia los campamentos de los enemigos sin que éstos se dieran cuenta, los destrozaban con frecuencia. Y este modo de guerrear jamás pudo ser vengado, porque los nabarros, ágiles y ligeros, se diseminaban por varios puntos, según las circunstancias.

Silenseak mairuen kontrako gerrila deskribatu digu. Frankoen eta bisigotoen kontrako berdina izan zela Kronikek erakusten dute. Gerrila tankera berdina erabiltzen zuten iberoeak, Estrabonek esan digunez. Pobrearen gerra da.

Gerra-eskola honi frankoek izugarritzko higuina hartu zioten: beren eskalabroak dinakoxea. Eta harritzen gaituenik, behintzat, ezin da izan horixe.

Karlomagoren kronista Eginhardok Orreagako ausiabar-tzaz idatzi duena aldatuko dugu hona, *Vita Caroli Magni*-ko 9. kapitulutik:

Vuelve el ejército, salvo y sin daño alguno, excepto el que hubo de sufrir en la cumbre del Pirineo por la PERFIDIA DE LOS BASKONES. Pues marchando el ejército en hileras, a causa de la estrechez del lugar, los Baskones, emboscados en la cima por ser sitio muy a propósito por la abundancia de árboles [*in summi montis vertice positus insidiis... insidiis ponendis opportunus*], acometiendo desde arriba a la última parte del bagage y a los que iban a la cabeza para defender a la vanguardia, los arrojaron a un profundo valle, donde, trabada la lucha, mataron a todos. Después de robar el bagage, amparados por la noche, que se aproximaba, se diseminaron velozmente por diversas partes, merced a la ligereza de sus armas y a la disposición del lugar donde se luchaba. Los Francos, por el contrario, quedaron inferiores a los Baskones, por el peso de las armas y la aspereza del terreno. En esta batalla fueron muertos... Este hecho no pudo ser vengado hasta el presente, porque el enemigo, una vez realizada la hazaña, se dispersó, de tal modo que ni siquiera quedó noticia de dónde pudiera ser hallado.

Karlomagnok, bere erresumetako lorea eta loria bildu zuen, osatu zuen armada distirante bat, eta eragozpenik gabe iragan zituen mendiok Iruñeraino. "Entonces el Rey... habiendo atacado en primer término a Pamplona, ciudad de los nabarros, la recibió a discreción" (Eginhardo); "y derruidos los muros de la misma ciudad, subyugados ya los Españoles, los Wascones y los Nabarros, regresó a Francia" (*Anales Metenses*). Itzuleran akordatuko zen, zer egin zuen Iruñean. 778an agitu zen hau, abuztuan.

"Frankotarrak — irakurtzen dugu Zabalaren *Historia*-n — ez ziren luzaro egon berriro ere Pirinioetatik honantz agertzeke... Frantzia aldeko euskaldunekin Akitaniako erresuma berri bat eratu zuen Karlomagnok eta bere seme Ludobiko Piori eman zion". Ikus Zabalarenean Orreagako bigarren eta hirugarren batailak.

Hirugarrena, goian aipatu dugun lehenaren antz-antzekoa zinez, Eneko Haritzena da. "Astronomoak" kontatu digu guda-keta hau, *Vita Ludovici Pii*. Ohi bezala sartu ziren berriro euskal

mendietan armada bikain batez —*cum magnis copiis*— Eblo eta Asinario jaun Konteak. Ezin inork buru egin eta eutsi ahal izan zien. Biok, hortakoz, okerrik gabe sartu ziren Iruñean bitore. 824a da. Itzuleran, ordea, horiek ere oinak han galdu dituzte: Eneko Haritza zain zeukaten mendi zokoetan, *et inde negotio peracto redirent, SOLITAM loci PERFIDIAM habitatorumque GENUINAM experti sunt FRAUDEM...*

Lekuaren zitalkeria eta euskaldunaren berezko malezia eta maltzurkeria!

Borroka ez zutela kondizio berdinetan egiten, euskaldunek abantaila zutela beti, aterako dute frankoek aitzakia: lekuaren zakarra, armen arina, bentajak zituzten euskaldunek; frankoek arma astunak zeramatzen, lekua desegoki zuten, desbentajan aurkitzen ziren... *Wasconicam perfidiam*, esan beharko da; *loci perfidiam habitatorumque genuinam experti sunt fraudem*, topiko bihurturik jadanik. San Leon ezin zen Baionan sartu, *propter insidias Vasculorum molestantium nocte et die civitatem*.

Orain, menditar barbaro horiek umilatu eta desmoralizatu duten Errege sakratuaren armada loriosoa, monjeek eta apezpikuek moralki eta psikologikoki berrarmatu behar dute: etsaiak etoi traidoreak dira. Hori beti arrazoi ona izan da.

Berriz Kanpionekin bukatuko dizut:

Los cronistas godos y francos, cuando narran las guerras de sus naciones respectivas contra los Baskones, sin empacho los califican de "rebeldes"... Vencidos a veces, la impotencia momentánea los constreñía a las apariencias de una vana sumisión. Fredegario nos advierte que el juramento prestado por los Baskones a Dagoberto fué "el que acostumbraban"... Juramento de vivir sometidos al extranjero mientras no pudieran expelerle. Sin duda es esta la materia más grave de la ponderada perfidia baskónica. Porque las "insidias", que consisten en aprovecharse de los valles angostos, las oscuras selvas y los altos montes, todo combatiente las usó si pudo. Pero, los invasores, naturalmente habrían preferido que las allegadizas huestes montañesas, medio desnudas y mal pertrechadas, les atacasen a campo

raso. Entonces no hubieran mentado los cronicos las insidias del mayor número, de la organización, de las lanzas, caballos y corazas...

Los Baskones practicaron la guerra de emboscadas, la eterna táctica de las guerrillas hispánicas: movimientos veloces, poca impedimenta, elección del sitio y la hora, y después del lance, pronta dispersión, aun más que la inopinada acometida.

Dena den, hori hor geldituko da: euskalduna basapiztia beltz eta traidorea dela, barbaro maltzurra, tranposoa, fida ezinezkoa, zitala. Baskoinek, bene-benetan, "tuvieron muy mala prensa". Eta, egiaz:

Mila vrte ygarota
Vra vere videan...

MITOAREN ZABALKUNDE BIDEA

Euskadiko lur hau bera barbaroa da, jendea barbaroa, hizkuntza barbaroa, jendearen aurpegiak izugarrizko barbaroak, guztiz dena da barbaroa. Monastegiak, bide nagusietan kokatuta, «bidai-agentziak» bezala bihurtu ziren XII. mendean: zein lur, bide, jende modu, ostatu, etab. bidaztiak bidean aurkituko zuen, informatzen zuten. Eta esandako horixe zen, Santiago bideko monastegietan ematen zen informazioa euskaldunoi buruz. Errebarbaroak dira. Euskaldun bat ikusteak bihotza jeltzen dizu. «Ipsi sunt feroces et terra in qua commorantur ferox et silvestris et barbara habetur; ferocitas vultuum similitudinisque lingue barbare eorum, corda videncium illos expavescit». Hori irakurtzen da *Liber Sancti Jacobi* edo *Codex Calixtinus* deritzonaren V. liburuan, hain zuzen "Erromesaren gida" ohi deritzonengan, Aymeric Picaudena omen dena.

Euskaldunen "prentsa txarra" Santiago bidea izan da: erromes edo pelegrinoen bidea Santiagora. Erresuma frankoaren propaganda organo bortitzena.

Santiago bidea, ez ahaztu, Europako "periodiko" inportanteena izan zen Erdi Aroan. Periodiko honek barreiatu zuen euskal basakeriaren mitoa mundu zabalera. Aurrez esan dezagun, ordu-rako Euskal Herrietan franko asko bizi zela. Santiago bideko burgo edo hirietan batez ere. Eta franko horiek ere ez bide zirela euskaldunekin beti oso ondo etortzen.

En la Edad Media hubo focos de antibaskonismo que difundían su inquina y malquerencia por los más remotos países. Insigne entre todos, y por tanto, muy dañoso a ese viso, fué Santiago de Compostela, devoto centro de peregrinaciones mundiales. Puede sospecharse que allí alternaban las alabanzas al Santo Apóstol con los improperios a los Baskones. Las diatribas, por lo menos, silban como culebras en las páginas de monumentos tan solemnes como la *Historia Compostelana*, escrita para glorificación del arzobispo Gelmírez. Reciben los Baskones los dicerios de gentes crueles y feroces, a cualquier linaje de maldad dispuestas, y atravesar el país de ellos se asemeja a una jornada por tierras salvajes (CAMPION).

Informazio historiko jakingarririk eman digute erromesok euskaldunei buruz: Aymeric Picauden eta Arnold Harffekoren hiztegitxoak, adibidez. (Santiago euskaraz "Iaona domne Iacue" esaten dela, idatzi du A. Picaudek. Axularrek Iondone Iakue esaten du; Leizarragak Jacques. (Nik "Jaume bidea" ikasi nuen Zegaman). Aymeric Picaudi sinestekotan, inguruotan erromesak nahiko larri ibiltzen ziren; Arnold von Harffena ikusiaz, erromesak dibertitu ere apurtxo bat diberti zitezkeela, ematen du, eta euskal neskek behintzat ez dirudite "infunden terror a los que les miran" zirenik...

Erdi Aroko erromes tokiak eta erromeriak ez ziren penitentzi bideak soil. Eginkizun politiko eta sozial ezberdinenen sistema aparatoak ziren, beren zeregin erlijiosoak alde batera.

Lehen-lehenik, ideologia jakin bat kontzentratzen zuten, erreferentzia —izen, toki, historia edo legenda— guztiz konkretuz hornitzen zutela. Jerusalem, Erroma, Iondone Iakue nahiz Arantzazuko Ama Birjina, ala Efesoko Diana, ala Mekkako Kaaba, ala Benaresko Ganges tenploak, gorputz ideologikoak dira. Eta San Jaumek, Iondone Iakuek, badakizu zein ideologia gorputzen zuen eta duen. Ez dago Espainiako historia ulertzerik —esan du Américo Castrok— Santiago Apostoluaren kultura eta Compostelako kultulekua aintzat hartu gabe. "Santiago!", zantzoka erasotzen zuten kristau espainolek batailan; "Mohamet!"-

ka ari ziren beste espainol batzuk beste alderdian... Alfontso VI.ak 1072an deklaratu zuen, Santiagoren "poderioak oinarritzen duela Espainia guztiko erresuma eta gobernu". Alfontso X. Jakitunak "gure Jaun eta gure Aita" zeritzon. Isabel Katolikak, "Espainiako erresumen argi, babes eta gidari". Santiagok finkatzen zuen Errege Aginpide sakratuaren eta erresuma santuaren jarraikitasuna. Santiago ez zen alferrik Erregea koroatzeko Eliza.

Santutegion inportantzia komertziala aparte, ideologiko-propagandistikoa destakatu behar da, kultural arruntean. XII. menderako Santiago Compostelak bazuen *Collegium Maior* bat: Europako lehen Unibertsitateak baino ehun urte lehenago! Eta, esate baterako, XII. mende horretantxe ailegatu zen epika heroi-koa Erdialde Europan *Chanson de Roland* bat paratzera... Poema hori, poesia epiko bikainenez beste, bere garaiaren espresio ideologiko leiala bait dugu.

Hain zuzen XII. mendekoa duzu, halaber, Kanpionek aipatu digun Gelmírez Artzapezpikua, Clunytar erreformazale bihurtu zena. Bide batez, Europako mugimendu monastiko eta erlijioso bizenekin lotzen zuen Santiago. Badu horrek bere esanahia. Europako mugimendu politiko eta ideologikoekin batera konprenitzen da bakarrik Santiago.

Alabaina, ohartaraz dezagun hementxe, *Historia Compostelana* horretan, jadanik, euskaldunak barbaroak direla; baina barbaro ez dela euskaldun jendea bakarrik, euskara bera ere baino (*barbaram linguam Blascorum*)¹. Ordurako hizkuntza erromani-koek abiatua zuten beren bidea, latinetik aparte (galaikoak, adi-

---

1 Hona hemen, aipatzen ari naizen testu hori, *Historia Compostelana*, II, 20, azpimarkatu batzuekin, osorik: "Sapientia itaque usus consilio Portugalensis Episcopus confestim iter suum recipit, rediens... ad Labordensem Civitatem. Tunc depositis pontificalibus vestibus cum duobus vernulis, adhibito sibi quodam indigena, qui et BARBARAM LINGUAM BLASCORUM et viam per in via noverat, Alpes ingreditur: inde per Ispuciam, et per Navarram, et per Viscayam, et per Asturiam praeter mare quod extremis Hispaniae rupibus alliditur; nunc eques, nunc pedes praeterit. In illis montium REMO-TIS atque INVIIS LOCIS, HOMINES TRUCES, IGNOTAE LINGUAE, AD QUOLI

bidez; galaikoaren kanta bilduma zaharrena Santiagokoa da hain zuzen), Elizak onginahiez begiratuta gainera, monjeek bereziki. Baina euskara ez da latinkumea. Mintzaira *ignota* da, guztiz arrotza. Arras besteak ez bezalakoa, inorekin antzik gabekoa, San Leonen bizitzaren Autoreak ere ohartu bezala (*cum illorum idioma nullo linguagio sit consunum, imo penitus alienum*). Beraz, monjeontzat, hizkuntza barbaroa...: Berceok —XIII. mendekoa dugu— euskara bazekiela, ematen du, baina ez du erabiliko *Don bildur* esateko eta hola besterik. Hizkuntza barbaroa gehienez ere bitxitasun bat da... Hemengo parajeak, zer esanik ez, bildurgarriak dira. Eta mendi bildurgarri horietan are jende bildurgarriagoa bizi da: anker, basati, edozein oker eta gaiztakeriatarako beti prest, eta gehiago (*in illis montium remotis... homines truces, ignotae linguae, ad quolibet nefas prompti habitant, nec immerito locis, asperrimis atque inamaenis homines efferi atque effraenes habentur Episcopus nec locurum asperitatem, nec incolarum atrocitatem... pertimescens...*). Heroikoa, ia-ia martiriorainoko adorezkoa, Gotzain Jauna.

Ez da ahaztu behar, Santiagok egiten zuela zubia —arte aldetik nabar-nabarmen daukazu— Asturiasko erresuma “bisigototik” Europako “Inperio karolingiarrera”, zer ere izan zitezkeen “bisigoto” eta “karolingiar” horiek XII. mendean... Dena den, nazio kontzientziaren berbizkunde bat sumatzen dugu garai horretan, Frantzian batipat. Eta nazio kontzientzia horrek handikeriaz betetako taxu guztiz karolinoa hartzen du. Santiago edo Jaume bidean erromesek zer abesten zuten begiratzuz, halaber, tematika karolinoaren ugaritasuna eta inportantzia laster ohar-tzen dugu. Erromes kanta asko eta asko Karlomagnoren inguruan mugitzen da. Goian aipatu dugun *Chanson de Roland* haren girotan dabilta, hortakoz, erromes kantak ere. Hortik ezin

---

BET NEFAS PROMPTI habitant, nec immerito LOCIS ASPERRIMIS atque INAMOENIS HOMINES EFFERI atque effraenes habentur: quippe haec semita in via per rupes, per dumeta, per loca deserta viam ostendebat”.

gauza onik sortuko da euskaldunentzat. Frankoek aspalditik ez zuten euskaldunen oroitzapen onik.

XII. mendearen azterketa zehatzagoak argi asko emango liguke, baina ez gara luzatuko. Gorde dezagun horixe bakarrik: *Historia Compostelana* eta Gelmírez Artzapezpikua, erromes kantak eta epika heroiko frantsesa, monastegiak eta Santiago bidea eta gurutzari mistika, eta abar, elkarrekin ikuskizun asko duten gauzak direla denak. Detaileetaraino sartu ahal izango genuke, astirik izanez gero (*Pórtico de la Gloria*-ren azterketa “politiko” bat interesgarria litzateke). Eta horrek denak espresatzen duen “politika”, ideologia, pentsa eta sentiera, azaldu ahal izango genituzke. Puntutxo batera mugatuko naiz, hemen Aymeric Picaudengana heldu nahi dugu eta.

Epika heroikoa: Bédier-*ez gero* —*Les légendes épiques*— ez da gelditzen dudarik, *Chansons de geste* edo epika heroikoa-*ren* sorreran monastegiek parte handia izan dutela. Hain zuzen erromes bideotan kokaturiko monastegiek bereberki (haien inguruan antolatu ohi zen hainbeste festa, azoka eta besterekin). Monastegiok, ostera, izan ohi zuten zer ikusirik epopeietako heroiekin: berek sortu zituztela, edo bisitatu, edo lurraldez aberastu, edo erlekiak hornitu... Monastegiok heroi haien benetako kultu bat esplotatzen zuten. Eta Karolomagnorena batez ere, Elizaren “ongile” handia izan bait zen.

Gainera dezagun, orduantxe ari zela Gurutzada ideia zabalitzen: erromesen izpiritualitatea moldatuko duen erlijiojera militante bat biztuz. Gurutzari mistika. Mairuen arras higuinezkoa.

Eta horra *Chanson de Roland*-en korapilo guztia: Karlo-magnok mairu gaiztoak Pirinioez bestaldean kastigatzen ditu; itzuleran, mairuek erretagoardia zeharo birrintzen diote, Errolan buruzagi zuela: hau traizioz hiltzen dute; mairuok asko dira, Errolanenak oso gutxi, etc., kronikari frankoengandik ezagutzen ditugun gauzak dira horiek. Errolan gurutzari bat eta heroi tragiko bat da. Hain zuzen, Errolan honen hilobia Blayen dago, Errolanen adarra Bordelen: Santiagora zihoazen erromesen bide-bidean! Eta Orreaga.

Errolanen guruztari eta martiri karakterea poemaren ondorenean geroz eta bortizkiago destakatuko da (Konraden *Rolandlied*-ean batez ere). Euskarazko *Rolanen Trajeria* pastora-lean, esate baterako —XVI. mendekotzat ematen da— hauek dirudite Errolanen obrak:

O ezpata baliusa, hire parerik eztuk...
Infidelen odolak hik iradoki dutuk,
etsaiak hanitzetan susprenitu dutuk,
hanitz *paganuen* menbriak hik trenkatu dutuk.

Errolanen legenda nola Jaume bidearekin lotu den, ederki erakusten du XIII. mendeko *Roncesvalles* kantikak (Ik. Menéndez Pidal, *Tres poetas primitivos*). 1310 aldera Nafarroan kopiatutako eskuzkribu batean aurkitu da kantika hori. Karlomagno Errolanen gorpua ikusten du: *El rey cuando lo vido... oit lo que diráde*:

... Con vuestro esfuerzo arriba entramos en España, matastes los moros e las tierras ganabas, adobé los caminos del apostol Santiago, e.a.

Legenda horrek gaur arte irauten du nonbait. A. Daudet-en *Lettres de mon Moulin*-en, artzain probentzal gazte batek zerua honela esplikatzan du: «justu gure gaineko izar horiek, hori Santiago bidea da. Galizako Santiago Apostoluak ipini zuen hor, Karlomagno zangarrari bide zuzena erakusteko, sarrazenoen aurka gerrara joan zenean». Karlomagnoaren denboran Galizan Santiagorik ez zegoela, gutxi axola dio: mitoaren egia ez da historikoa, bestelakoa da. Efikazagoa.

Errolan Euskal Herrira, erromes eta martiri bezala ez, baina martirizatzaile eta bandido feudal bezala, sartu zenean, Santiagoren ipuinak ez zituzten oraindik asmatu monje Jainkoaren bezain Erregeren piadosoek. Propagandaren poderioz, Euskal Herrian bertan sartu da mitoa, euskara barbaroaren ipuina sinestera ere euskaldun ez gutxi ailegatuko den bezalaxe.

Poema inguruko joan-etorri politikoak Manteyer-ek, Fawtier-ek, aski zehatz ikusirik daude; eta XII. mende hasieretako Espainiako egoerarekin erlazionatuz, bereziki, P. Boissonadek aztertu du, Nafarroako Konkista espainolaren historigileak (*Du nouveau sur la Chanson de Roland*, 1923). Ezin horretan geldi gintezke orain. Komeniko litzateke norbaitek hau dena sakonago ikustea.

Mitoaren bertsio berrian euskalduna mairu bilakatu da. Euskaldunik ez da sekula Errolanen poeman ezertarako aipatu; alderantziz, euskaldunik bestela aipa dadinean, jentil edo mairu bihurturik agertuko zaizkigu euskaldunak (*Historia Compostelana, Codex Compostellanus*): Euskadin gaindi iragatea ia-ia Gurutzada bat ere bada... Aintza eta ohore, gero, hemendik ibili diren erromesei!

Artzapezpiku Gelmírez hori, Euskadin barna Carrionera ailegatzeko, apezpiku jantziak erantzita ibiliko zaigu, jentilek pertsegiturik balebil bezala, ikaragarritzko arrisku artean, sekulako odisea bat... Gelmírez zer ibili zen, deus ez dakigu azken finean. Baina badakigu, Gelmírez bat ohoratzeke, nola ibili behar zen! “Erromesen epopeia” prefiguratzeko digu. “Martiriak” egoteko martirizatazailak behar bait dira. Bat ez da on-on, inguruan gaizto-gaiztorik gabe (*Historia Compostelana*-k zergatik euskaldunak horrela gaitzetsi eta beztu dituen, ikus arrazoi politiko jakin batzuk in A. Campi3n, *Nabarra en su vida hist3rica*, 1971, or. 15 eta 164).

Epika heroikoa *propaganda politikoa* zela, Karlomagnoaren gesta ziklo osoak erakusten du: *Aiquin*, *Fierabras*, *Chanson d’Aspremont* eta *Destruction de Rome*, Jehan Bodel Arraskoaren *Saisnes*, etc. Eta beti “jentilen” kontra ari dira Karlomagno eta bere paladinak.

Beraz, giro politiko-kultural honetan, Euskal Herria Orreaga dagoen tokia da; eta Orreaga, Karlomagnoaren gurutzada eta Errolanen heriotza heroikoa da, alde batetik, mairu beltz eta jentil traidoreak bestetik. Ideologiaren poderioz, euskaldunek ez daukate mairu beltz eta traidore ez izaterik! Errolanekin identifi-

kutzen dena erromesa da. Euskaldunek ikaragarri jende beltz eta gaiztoa izan behar dute nahitaez. Bestela eskemak ez dira kunplitzen, ideologia guztia pikutara doa, bere Karlomagno, Errolan, traizio, istorio, mito eta Santiago guztiekin. Ideologiak hain miresgarri eta hain bero egiten dituzten elementu guzti horiek, eskatzen duten “gaiztoa” da, justu, euskalduna. Beste eremu batzuetan turkoek, edo Atilak, betetzen duten funtzioa, tokatzen zaio Jaume bidean euskaldunari. Hori horrelaxe zela Nafarroan bertan, hango monastegietan alegia, ik. J. Horrent, *Roncesvalles*, 1951. Orobat beraren *La Chanson de Roland dans les littératures française et espagnole au Moyen Âge*, 1951.

Euskalduna, ideologiak eskatzen duen eta irudimenak asmatzen duen adina gaizto eta bildurgarri izango da.

Eta hemendik Santiagora joan eta etorri den erromesa, lasai-lasai bidean ibili bada ere, ibili, heroi handi izango da bere herrian: konta diezaike entzule harritupei, sutondoan, nola ibili zen Errolan hil zuten paraje haietan..., zein izugarriak diren mendiak, jendea, bidea, gaua.

Testuinguru erlijioso, kultural eta politiko honetan dago Aymeric Picaud.

Aymeric bera erromesa baino, “kleriko” bat izan zela ematen du, idazkari bat alegia. Girberga izeneko andre flandriar aberats bat izan ei zen erromesa, segizioaren bidai kostuen ordaintzailea orobat. Aymeric hori Parthenay-Le-Vieuxkoa izan daiteke, Poitiers ondoan. Testua Aita Santu Kalixto II.ari atribuitzea, autoritatea emategatik zen (faltseria korrientea orduan).

Alegia, Aymeric horrek frankoen gorroto tradizionala euskaldunenganako etxetik zekarren ausaz; monastegian indartuago ere zuen apika, Kronika zaharrak irakurriz; Euskal Herrian euskaldunen eta frankoen gatazkak eta liskarrak ezagutu zituen hirietan ere noski: bere herrikide frankoek ez bait zioten euskalduna oso polita pintatuko; berak ikusi zuena ere, aski basati iruditu zitzaien, menditarrenak baino modu finagoetara ohituriko frantsestoari... Baina, azkenean, Aymeric ez da bere garaia bes-terik; hori bai, punta zorrotz-zorrotzuta.

Euskaldunak mitoko “gaiztoaren” paper denak bete behar ditu: munstro bat izan behar du, gorputz alde nahiz arima alde (gaizto, zikin, itsusi); misteriotsu, ohi ez bezalako; bildurgarri ikusi hutsez, eta abar.

Aymeric Picaudek ez du fantasiako fantasma huts bat deskribatu, irudikizun hutsa (Aralarko herensugea den bezala). Baina, barbaro getak eta eskitak, deabru tankerako turkoak eta, mongolak eta, adardun, begi bakar, isatsez, etc. deskribatu dizkigutenek bezalaxe deskribatu digu —mitoaren arabere— “errealitatea”. Santiago bideko turkoa eta mongola duzu euskalduna. Honetaz ikus bedi Lazkano Mendizabal, *Gizona abere hutsa da*, JAKIN 1975, 65-68.

Hona hemen, ba, Aymeric Picaud horrek zer dioen:

Después, cerca del puerto de Cisa se encuentra la tierra de los Vascos, que tiene por ciudad a Bayona, en las costas del mar hacia el septentrión.

Este país habla un lenguaje bárbaro; es selvoso, montañoso, carece de pan, vino y demás alimentos materiales, pero está provisto de manzanos, garbanzos y leche [hiztegitxoan, halere, *ogui, ar dum, aragui, araign* bakarrik aipatzen dira: ogi, ardo, haragi, arrain].

En esta tierra hay malos alcabaleros; es a saber, cerca del puente de Cisa, en la villa de Hostavaylles, San Juan y San Miguel al pie del puerto. Estos son dignos de vituperio; salen al encuentro de los peregrinos, con dos o tres dardos por armas, cobrándoles injustos tributos, y si alguno de los transeúntes se niega a pagar lo que le piden, hiérenle con los dardos, le quitan el censo denostándole, y hasta exigen femorales.

Son feroces, y la tierra en que habitan es también feroz, silvestre y bárbara. La ferocidad de sus rostros y su bárbaro lenguaje infunden terror a los que les miran.

No debiendo cobrar lícitamente el tributo sino a los mercaderes, se lo cobran injustamente a los peregrinos y a todos los viandantes. La costumbre es cobrar por una cosa cualquiera cuatro o seis monedas; pero ellos toman ocho o doce, ésto es, el doble. Por lo tanto, prevenimos y suplicamos encarecidamente:

que estos alcabaleros, y el Rey de Aragón y los demás ricos que la manda del tributo reciben de ellos, y todos los consintientes, es a saber, Raymundo de Sola y Bibiano de Acromonte y el Vizconde de San Miguel con toda su futura descendencia, a una con los predichos barqueros, los de Gascaña, de quienes hablo en otro pasaje, y Arnaldo de Guinia con toda la progenie venidera y con los demás señores de los predichos ríos, que de los mismos barqueros reciben injustamente el precio del pasaje, y asimismo con los sacerdotes que, sabiéndolo, les administran la Penitencia y la Eucaristía, o les rezan el oficio divino, o en la iglesia les admiten, hasta que se enmienden por larguísima y pública penitencia y pongan moderación en sus tributos, SEAN EXCOMULGADOS...¹.

También se encuentra en la tierra de los Vascos y en el camino de Santiago un monte, a mucha altura, cuyo nombre es puerto de Cisa... En la cima del mismo monte se encuentra el lugar llamado “Cruz de Carlos”, porque caminando militarmente a España, abrió el camino con segures, azuelas, azadas y otras herramientas manuales, y lo primero que hizo fué erigir la Cruz del Señor...

En este monte mismo, antes que la cristiandad se hubiese propagado por todos los ámbitos de España, los impíos Nabarrros y los Vascos no solamente acostumbraban robar a los peregrinos de Santiago, sino montarse sobre ellos, cual si fueran asnos, y matarlos.

Junto a ese monte, hacia el septentrión, se encuentra Valcarlos, en el que se hospedó el mismo Carlos con su ejército, cuando los guerreros fueron muertos en Roncesvalles; por ese lugar pasan muchos peregrinos que van a Santiago y no quieren subir al monte. A la bajada se encuentran el hospital y la igle-

---

1 Campión, *Nabarra en su vida histórica*, EKIN 1971, 18: “Mucho le escocían a Aymeric Picaud las monedas que legal o ilegalmente salieron de su bolsa, y tal vez ese escozor fue causa de que moviera con mayor ira la pluma. El Rey de Aragón a quien menta no puede ser otro que D. Alfonso I, que también lo era de Nabarra. Los gallegos tomaron partido por la reina Dña Urraca, en las disensiones matrimoniales de dichos príncipes. Santiago de Compostela había de mirar con malos ojos todo lo que de cerca o de lejos tocase al Batallador, y la ojeriza, naturalmente, alcanzó a los Baskones, súbditos entonces del insigne monarca”.

sia, donde está el peñasco que Rotland, héroe poderosísimo, partió por medio de tres mandobles. Después, Roncesvalles, donde se riñó antiguamente una gran batalla, y murieron el rey Marsilio, Rotland, Oliveros, y otros, con ciento cuarenta mil cristianos y moros juntamente. Después de esta región se encuentra Navarra, que abunda en pan, vino, leche y ganados.

Argitasuntxo bat, segitzen duenerako: “... en contra de lo que alguna vez se suele leer, la distinción de *Bascli* y *Navarri* no responde a la que hoy se suele hacer, sino a la que en los siglos XVI-XVII se establecía entre los *vizcaínos* y los *vascos* de Ultrapuertos” (L. Michelena). Arabarrei eta bizkaitarrei, Arabako eta Bizkaiko nafarrak deitzen die Aymeric Picaudek; harentzat Nafarroako eskualdea da Bizkaia.

Los Nabarros y los Baskos son de una misma semejanza y cualidad en la comida, vestido y lenguaje; pero los Baskos son de cara más blanca que los Nabarros.

Los Nabarros vístense al uso de los Escoceses, de paños negros y cortos que bajan solamente hasta las rodillas, y usan de un calzado que llaman “lavarcas”, hechas de cuero peludo, esto es, sin curtir, y las atan con correas alrededor del pie, cubriendo solamente las plantas y dejando desnudas las bases. Usan de unas capillas negras de lana, largas hasta los codos, en forma de aletas franjeadas, a las que llaman “saias”. Ellos visten feamente, y feamente comen y beben; pues toda la familia de la casa del Nabarro, tanto el siervo cuanto el señor, tanto la criada cuanto la dueña, comen todos los manjares revueltos en un plato, tomándolos, no con cucharas, sino con las propias manos¹.

---

1 Campion, aip. lib., or. 19-20: “Esta observación es muy extraña... Porque esa manera de comer era la usual en aquella época; hasta tiempos modernos no se conoció el servicio *individual* de mesa para cada uno de los comensales, y el uso de la vajilla era, por tanto, común; los convidados numerosos formaban grupos. Todo el mundo tomaba las viandas con los dedos; de aquí la costumbre de lavarse las manos antes y después de la comida. Lo que sin duda le repugnó al crítico, y explica sus observaciones, es la promiscuidad de amos y criados. Nabarra era país de instituciones nobiliarias, pero de costumbres democráticas; por lo menos, en mayor grado que las del país del crítico”. Tenedorea era-

Si les vieras comer, les equipararías a los perros cuando comen, o a los puercos; y si les oyeras hablar, te acordarías de los perros ladrones, pues hablan un idioma bárbaro [hiztegi-txoak segitzen du: ik. L. Michelena, *Textos Arcaicos Vascos*, 1964, 49-51].

Esta es gente bárbara, sin parecido con las demás en ritos y naturaleza, llena de malicia, de color negro, de aspecto repugnante, maligna, perversa, pérfida, desprovista de buena fe, corrompida, lujuriosa, borracha, diestra en todo linaje de violencias, feroz y rústica, sin probidad y detestable, impía y cruel, siniestra y terca, careciente de bienes, instruida en toda clase de vicios e iniquidades, semejante a los Getas y Sarracenos, en todo malignamente enemiga de nuestra nación francesa. Por una moneda, el Nabarro o el Basko matan, si pueden, a un francés.

Segitzen duena —sexualitateari buruz— beste leku batean aipatuko da². Buka dezagun, ba:

Sin embargo, en el campo de la guerra son de buena calidad, y para asaltar el campo del combate, atrevidos; escrupulosos en el pago de los diezmos y habituados a satisfacer las oblaciones del altar. En cualquier día que el Nabarro vaya a la iglesia, hace ofrenda a Dios de pan, o vino, o trigo, o de alguno de sus bienes.

---

biltzen denik, lehenengo aldiz Veneziatik dakigu (XI. mendean); Erdialde Europan ez dirudi tenedorea ezagutzen zenik XVI. mendea aurretik. Frantziako Filipe Ederrak behin erabili zuela, kontatzen da. Kutxara indibiduala bera Erdi Aroa bukatzeaz batera hasten da zabaltzen. Aymeric Picaud, ikusten denez, monastegi edo kapitulo edo jauregi biziki finen batean ikasia eta ohitua genuen. Denbora puska geroago, *Peru Abarca*-n hau irakurtzen dugu oraindik: “Alperrac dira nic eche batzubetan icusi ditudan oratzalle, zubez tenedoren icena emoten deutseezunac. ¿Cetaco emon euscuzan Jangoicuac amar atzac edo atzamarrac? Ascoz gozuago dira aza ta oquela zati escuz ebagui, atzacaz ta oguiz batu, ta jaten dirianac”.

- 2 Sarri aipatu izan da, gure artean, irakurleak adina, nonbait, idazleak berak dibertitzen dituen pasarte kurioso hori: ik. latinez, gaztelaniaz, euskaraz, in *Campion*, aip. lib., or. 20-21; Otazu y Llana, *Igualitarismo vasco*, 1973, 56; Satrustegi, *Euskaldunen seksu bi-deak*, 1975, 20.

Adondequiera que salga el Nabarro o Basko, pende del cuello un cuerno, a usanza de cazador, y suele llevar en la diestra dos o tres dardos que llaman “auconas”.

Cuando entra y sale de casa, silba como el milano; y cuando sin estrépito quiere convocar a sus compañeros en lugares secretos o solitarios, con propósitos de rapiña, o canta como el buho, o aúlla como el lobo.

Es fama que descienden del linaje de los Escoceses, porque son semejantes a ellos en las costumbres y en todo.

Bost aldiz esaten da *bárbaro* (hiru aldiz hizkuntzagatik), lau aldiz *feroz*. Eta gauza bera esan nahi duten bestek... Dena barbaro gara.

Orain turistak bezalaxe, Erdi Aroko pelegriñoak informazioa behar zizun biderako. Hilabeteak, are urteak, lur eta eskualde franko diferentetatik ibiliko zuen martxa. Jende eta mintzaira arrotzekin beharko zuen burubidatu. (Horregatik Picaudek ematen duen euskal hiztegitxo). Pentsatzekoa da, Iparraldeko jendeak ez zuela euskaldunez bazirenik ere jakingo, ezta Pirinio alde horretan zer parajek espero zioten ere —bera lautadakoa— asko imajinatuko. (Miltonek oraindik Hondarribia ondoan gerta-razten du Orreagako gudua: “When Charlemain with all his peerrage fell / By Fontarabia”, *Paradise Lost* I, 586-587. Baina ez ahaztu, Santiago bidearen adar bat Hondarribitik zihoala). Informazioa emango zion liburu bi zegoen: “Historia Karoli Magni et Rotholandi”, edo *Kronika*, eta Aymericen *Gida*. “Qu’est-ce que la *Chronique*? La relation clérical et dévoté de la libération de la terre de saint Jacques grâce aux croisades succesives de l’armée carolingienne commandée par Charlemagne. La plupart des combats qui ponctuent ces expéditions s’engagent —en France et en Espagne— le long des chemins qui conduisent le pèlerin à Santiago. Qu’est-ce que le *Guide*? Le vade-mecum qui réunit pour le pieux touriste tous les renseignements utiles à un bon pèlerinage, salutaire et instructif. La route minutieusement décrite traverse précisément —en France et en Espagne— les lieux illustrés jadis par les exploits de Charlemagne. Le voya-

geur qui a lu le *Pseudo-Turpini* [Kronika] et le *Guide* [Aymeric] sait ce qu'il doit faire et ne pas faire, il sait ce qu'il voit, il sait ce qui s'est passé dans les lieux qu'il visite" (J. Horrent).

Gauzak horrela muntatuta, iparraldeko pelegrinoaren pelegrinazioa Santiagora, arbaso heroikoen izpirituan bidez-bide ibiltzeko bidea bilakatzen zen, Grial santu bila edo, dramatismoz kargatuta: pelegriñoak bere aurretik pelegriño eta aitzindari Inperatore legendaria ikusten du, santua, Islamaren aurka lehenengo gurutzaria, Jainkoaren eta fedearen ezpata; eta bere bidearen erdian, indarrak urritu eta urruntasunaren eta nekearen krisiak harrapa dezatenean, "la mort de Roland, aurkituko du berri-dargarri, grandiose et théâtrale, la mort solitaire et fière, sur un terre, entouré d'immenses montagnes, loin en avant dans le pays ennemi". Sentidu historiko nazional ez eta fedezkoz betetzen zen pelegrinazio bidea.

Santiago bideak (ideologikoki Clunyren obra) momentu-momentuko izpiritua inkarnatu du: heroien kultura germaniar paganoa eta santuen kultura kristaua zalduntasunaren ideal sublime batean bateratu dira Europan, Erdi Aro handiari altuera emanaz. Monje predikariek kristandade osoan gurutzaden izpiritua borbora irakiten daukate: "Se vos murez —berak baezpadan erreza-tzen geratuko dira! —, esterez seins martirs". Monastegiz monastegi eta ostaturaz ostatu, izpiritu horretan bidazten da pelegriñoa, gauean sutondoan Santiago kantak kantatuz eta bidai kontu pelegriñoak entzunez, goizean mezatan bihotza penitentziarako eta martiriorako prestatuz. Eta euskaldunaren rola funtzio horretan justu horixe da: berak ez-santua eta ez-heroia errepresentatu behar du. Antisantua, antiheroia. Antifrantzia eta Antiespainia.

Mitoak historia egin du gero. Tradizio eliztar edo monastegitar honetantxe ezarri ditu euskaldunak Aita Mariana jesuitak berriro (Aita Larramendi jesuita sumindu zuena). Euskaldunaren estereotipoa honez gero barbaro edo basakeria hirukoitz baten osatzen du: hemen barbaroa da lurraldea, barbaroa jendea eta barbaroa hizkuntza. Hona hemen Marianaren testu sonatua ("De las lenguas de España"): "Todos los españoles tienen en este tiempo y usan de una lengua común, que llamamos caste-

llana, compuesta de avenida de muchas lenguas, en particular de la latina corrupta; de que es argumento el nombre que tiene, porque también se llama romance, y la afinidad con ella tan grande, que lo que no es dado aun a la lengua italiana [ikusiko dugu, latinaren hurbiltasun hau ohoregarri dela!], justamente y con las mismas palabras y contexto se puede hablar latín y castellano, así en prosa como en verso. Los portugueses tienen lengua, mezclada de la francesa y castellana (!), gustosa para el oído y elegante. Los valencianos otrosí y catalanes (...). Sólo los vicainos conservan hasta hoy su lenguaje grosero y bárbaro, y que no recibe elegancia, y es muy diferente de los demás y el más antiguo de España, y común antiguamente de toda ella según algunos lo sienten; y se dice que toda España usó de la lengua vizcaina antes que en estas provincias entrasen las armas de los romanos, y con ellas se les pegase su lengua. Añaden que como era aquella gente de suyo grosera, feroz y agreste, la cual transplantada a manera de árboles con la bondad de la tierra se ablanda y se mejora, y por ser inaccesibles los montes donde mora, o nunca recibió del todo el yugo del imperio extranjero, o le sacudió muy presto. Ni carece de probabilidad que con la antigua libertad se haya allí conservado la lengua antigua y común de la provincia de España. Otros sienten de otra manera, y al contrario, dicen que la lengua vizcaina siempre fue particular de aquella parte, y no común de toda España. Muévense a decir esto por testimonios de autores antiguos, que dicen los vocablos vizcainos, especialmente de los lugares y pueblos, eran más duros y bárbaros que los demás de España, y que ya no se podían reducir a declinación latina”.

BATASUNAREN KONTZEPTU MITO-PATOLOGIKO BAT

(Kapitulu honek Estatu modernoek kontzeptuen jatorri eliztarra azaltzen du eta nahiko teorikoa da: irakurleak hasi eta zaila iruditzen bazaio, hurrengora salto egin dezake edo azkenerako utzi)

San Agustin afrikarra izan da mendebaldearen maisua Erdi Aroan. Baina San Agustinek San Paulo asiaticoen baitan ikasi du. Biak, ordea, “Erromako hiritarrak” ziren, kulturaz nahiz hiritotasunez.

San Pauloren doktrinatik hiru puntuk dirudi seinagarria gure arloan:

1. Bataiatu guztien *berdintasuna* Jainkoa edo Jesukristo baitan. Paulok maiz errepikatu duena da: “Non ezpaita Grecoic ez Iudic, Circoncisionerik ez Preputioric, Barbaroric ez Scytheric, sclaboric ez libreric: baina gucia eta gucietan Christ” (Coloss. III, 11). Gal. III, 27-28 halaber, batasunaren ideiarekin lotuz: “Ecen batheyatu için çareten guziéc Christ iaunci vkan duçue. Ezta Iudic ez Grecoic, ezta sclaboric ez libreric, ezta arric ez emeric: ecen çuez gucioc bat çarete Iesus Christean”. Arraza, klase, maila, sexu diferentziek ez dute ikuskizunik. Bataioak barbaroa integratu egiten du: “errealitate” zerutar berri honetatik kanpora, beraz (laster) normaltasunetik eta sistematik baztertuta, “desberdin”, bataiatu gabekoak geratzen dira.

2. Komunitatearen *batasuna*: “Ecen gorputza bat den beçala, eta baitu anhitz membro, baina gorputz batetaco membro guciac, anhitz diradelaric, gorputzbat dirade: hala da Christ-ere. Ecen Spiritu batez gu gucioc batheyatu için gara gorputzbat içateco, bada Iudic, bada Grecoic, bada sclaboric, bada libreric: eta guciac edaran için gara Spiritu ber batez” (Cor. XII, 12-13).

“Anhitz garelaric gorputzbat gara Christ baithã” (Rom. XII, 5). Eta eredu bilakatuko den beste formula harrizko honetan, in Eph. IV, 4-5: “Gorputzbat da eta Spiritubat, deithu-ere içan çareten beçala çuen vocationearen sperança batetara: Iaunbat, Fedebat, Baptismobat: Gucién Iainco eta Aitabat, cein baita gucién gainean, eta gucién artean, eta çuetan guciotan”.

Atarramen handikoak izango dira puntu biok, pentsamendu kristauak (Erdi Aro guztian zehar) desarroilatuko duen komunitatearen kontzeptuan. Azkenean, guri helduko zaigun gizartearen eta Estatuaren kontzeptuan. (“El factor aislado de mayor peso — irakurtzen diot G. Puente Ojeari — en la conformación ideológica de la nacionalidad hispana, ya desde su adolescencia, es la tradición cristiana y los materiales acarreados por esta tradición”). Baina Erdi Aroa —eta haren ondare modernoa— ulertzeko, bi puntuok propioki politikoago hirugarren batekin batean ikusi behar dira.

3. *Autoritatearen santutasuna*, “ecen ezta potestateric Iaincoaganic baicen: eta diraden potestateac, Iaincoaz ordenatuac dirade”, eta horregatik *aginteari beti zor zaion obedientzia*. Testu klasikoak Erromatarrei epistolakoak dira (XIII): “Halacotz, potestateari resisitzen draucanac, Iaincoaren ordenañari resisitzen drauca: eta resisitzen dutenéc, bere buruén gainera damnatione erekarriren duté”. Paulok behin eta berriro errepikatzen du autoritatearen bere kontzeptu sakrala (eta autoritate paganoaz ari da): “Ecen Iaincoaren cerbitzari duc hire onetacotz: ecen Iaincoaren cerbitzari duc, mendecari hiratan, gaizqui eguiten duenaren gainean. Harren behar da içan suiect ez hiragatik solament, baina consciatiagatik-ere. Ecen halacotz tributac-ere pagatzen dituçue: eçen Iaincoaren ministre dirade, hunetara berera enplegatzen diradela”. Tito bere dizipuluari gutunean, kristauei obedientzia irakatsi beharra, errepikatzen du oraindik, “Princiey eta guehientasuna duteney obedientia ekarteco” alegia (III, 1): “Admonestaitzac Principaltassunén eta Potestatén suiet diraden, Gobernadoreac obedi ditzaten”.

Hau da funtsean boterearen filosofia (teologia) kristaua. San Pedrorena ohi deritzon epistolakoa ere berdin da garbia kapitulu horretan: “çareten bada suiet gobernamentu humano guciaren Iaunagatic: edo regueren, superioraren beçala: edo gobernadorén, harçaz igorri içan diradenén beçala, gaizquiguilén mende-quotan eta vnguiguilén laudoriotan”. Eta ebakor: “Çareten Iaincoaren beldur. Regue ohora eçaçue” (II, 13-17). Pasarte gori-goriok honelaxe itzuli dituzte izen bakarrarekin Leizarraga deritzegun autore zaharrek.

“Ces textes — abisatzen digu H.X. Arquillièrek — manifestent une conception destinée à une immense fortune: c’est ce que nous appellerons *la conception ministérielle du pouvoir séculier*. L’autorité du prince s’impose au respect et à l’obéissance parce qu’elle est *l’instrument de Dieu* pour promouvoir le bien et réfréner le mal. C’est sa raison d’être”. Gizakiak bekatu egin eta gero, Jainkoak agintea ezarri behar izan du gaizkintzari mugaren bat ipinteko.

Ikusia dugun Erdi Aroan, Inperio Erromatarra kristautu ostean alegia, “agustinismo politikoa”k zuzenbide naturala (justizia) eta justizia naturgaindikoa (grazia) berdintzera jo zuen, hots, Elizaren eta Estatuaren barrutiak bategitera, edo nahastera, hiritarrak (teorian behintzat) “arima” bezala soil ulertuz. Bost axola guri, agustinismo hori errigoroski San Agustinen testuari al dagokion. Funtsean San Agustinentzat ere miserablea zen herri ez kristaua (“miser igitur populus”) bekatuan pulunpatuta; boterea, ordea, ez kristaua ere, beti Jainkoaren instrumentua da. Azken batean, Gilsonek dioen eran, “Saint Augustin réduit l’histoire du monde à celle du péché et de la grâce parce qu’il pense le drame cosmique en fonction du drame qui s’est joué dans son âme”. Ez dago zergatik ezer pertsonalizatu halere, nik uste: ikusi dugu nola guzti hori tradizio apostolikoan dagoen doktrinalki.

Filosofia agustindarrean historia Probidentziaren teatroa eta obra da. “Hiri” bi dago: Jainkoarena eta deabruarena (eliza eta mundua gutxi-gorabehera). Munduan zernahi gerta, Jainkoak

nahita da, badu bere arrazoia (“probidentzia”) eta azken finean fededunen onerako da Jainkoaren plan ezkutuetan, hura deabruaren obra beltzena izanda ere. Agintariak, txarrenak eta gaiztoenak berak, Probidentziaren tresnak dira horrela eta errespetatu egin behar dira. Jainkoaren historia honetan berdin da esklabo izan ala jaun, garaile ala garaitu, erromatar ala Erromak zapaldu. “Quid interest sub cuius imperio vivat homo moriturus?”. Hilkorriari zer axola, zeinena den menpeko?

Hori da kristauaren ikuspegia. Bistan da, ikuspegi honetan “hiritar”ik apenas dagoen eta logikoa izango da, gizarte kristau batean gero gizonari ezagutuko zaizkion birtuteak erlijiosoak bakarrik izatea, edo lehenak haiek izatea behintzat (elizkoitasuna, etab.), eta horiek birtute zibiko printzipaltzat edukitzea. Errege ona Elizaren ongilea izango da.

Ikuspegi honetan Munduari benetako bakearen eta arimako lasaipozaren posibilitatea ukatu egiten zaio (hau bai, esperientzia pertsonalaren ondoriotzat jo daiteke). Nahi, zeinek ez du nahi bakea? “Nemo est qui pacem habere nolit”. Mundu guztiak nahi du bakea. Ez dago bakea nahi ez duenik. Bakea nahita egiten dira gerrak berak. “Pacis igitur intentione geruntur et bella”. Ez da gizadiak nahiago duen gauzarik. “Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius soleat audiri, nihil desiderabilius concupisci”. Ez Jainkoaren Hiriak bakarrik, Munduak ere, “miser igitur populus ab isto alienatus Deo: diligit tamen ipse etiam quamdam pacem suam non improbandam”, bere miserian bakea irrikatzen du, — alferrik bada ere: “quam quidem non habebit in fine”, eransten du eta segidan. Bizitzari Munduan zenbat ez-bake eta larri datxekon izan ere (etxean, hirian, lurberan, ala norbere barnetik zein kanpotik), San Agustinek mila eta mila bider gomutatzen du *De Civitate Dei*-ko orrietan. Munduan ez da eta ez da izango bakerik (“ordinata concordia” gizakien artean; “tranquillitas ordinis” orokorki). Gizadi bekatarian ozeanoan bezala omen da: urak handiago eta arriskuak gehiago... Familiar zaila bada bakea, pentsa zer izan behar duen hirian, nazioan eta are gizadian. Nola

lortu gizadi osoaren bihozkidetasunik? Eta adibide hauxe ematen digu hemen San Agustinek: gizakiak arrotzen (etsaitzen?) dituen aurrenekoa hizkuntzak dira. “In quo primum linguarum diversitas hominem alienat ab homine”. Horixe da gizadian “konkordia”rik egoteko zailtasunarentzat San Agustinek ematen duen aurreneko proba. Pentsa dezagun, darrai gogoetan, bi lagunek bidaia luze bat egin beharra daukatela elkarrekin, bata-bes-tearen hizkuntzaren ezjakinek: “errazago elkartzen dira, espezie diferentetakoak izanda ere, animalia mutuak, bi hauek baino, nahiz gizakiak izan biak”. Naturak ez bide du elkartzen, hizkuntzak banatzen duena. (“Quando enim quae sentiunt, inter se communicare non possunt, propter solam linguae diversitatem, nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturae: ita ut libentius homo sit cum cane suo, quam cum homine alieno”). Aldarte batzuetan edozein bihurtzen da hortaz Schopenhauer bat, nahiago duela zakurra lagun zenbait kide baino.

Adibide hau aitzakia bat nuen, behin eta berriro ikusten den problema orokorrago batera sartzeko. Gizakia sekula ez da izaten gizakia soil, hots, kristaua (proletaria, etab.), ezpada eskimo kristaua, euskaldun proletaria. Esanak esan, bai juduak eta bai grekoak dago. (Eta dagoelakoxe dago, ez dagoela esaten ibili beharra). Hor dago kakoa. Hau da, desarroilatzen dela ikuspegi goitar puru bat (ideologikoki), edonolako “txikikeria” lurtarren (klase, nazio) gainetik omen dagoena; baina ikuspegi trantzendente horren azpian, gero, ezinbestela irizpide oso lurtarrak izaten direla, praxian funtzionatzen dutenak (kulturalki). Hots, ideologoaren propioak, “naturalak”.

Momentu batean, Jainkoaren Hiriak ez duela arrazari eta hizkuntzari begiratzen, diosku San Agustinek (ez dago judurik eta grekorik), “ex omnibus gentibus cives evocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem, non curans quidquid in moribus, legibus, institutisque diversum est”. Horiek “bake lurtarra” edukitzeko baliapideak bait dira, ez justizia zerutarra irabaztekoak. Are, munduan dabilen artean, “dum peregrinatur in terra”, kristaua interesatua dago hiri mundutarreko ba-

kean, ez hiriaren amoreagatik, baina bere birtuteak patxadan landu ahal izateagatik: “quoniam quamdiu permixtae sunt ambae civitates, utimur et nos pace Babylonis” (XIX, 26). Hein honetan Elizak gorde eta begiratu egiten ei du herri bakoitzean bakerako dena, ordenurako alegia (aipatu ohiturak, legeak, etab.): “nihil eorum rescindens, nec destruens, immo etiam servans ac sequens, quod licet diversum in diversis nationibus, ad unum tamen eumdemque finem terrenae pacis intenditur...” Dena dela, diferentzia horiek inportantziarik eduki ez daukate ikuspegi berrian, horregatixe gordetzen dira gordetzekotan, ez balioren bat positiboki badutelako.

San Agustinek Ipar Afrikako bere ingurutik ongitxo ezagutzen zituen, Erromak menperatu eta beren ohiturak, legeak, hizkuntza ezabaturiko herriak. Nola epaitu hori? Erantzuna guztiz erromatar-kristaua da: hori *egiteak* berak ez dirudi gaizki, *nola* egiteak baino... (Euskararekin ere, gaizki ez omen dago “liberalismo”ak lehen eta Francok orain *zer* egin duten, baina nola egin duten bakarrik!). Izan ere, kalteren bat egin ote diete erromatarrek menperatu, Inperioan lotu eta beren legeak ezarri dizkieten herriei? Ez horixe, zibilizaziozko lan hori gerraren medio okerraz burutu izan dela, ez bada: “nisi quia id factum est ingenti strage bellorum. Quod si concorditer fieret, idipsum fieret meliore successu”. Egin gerra gabe gerrarekin egin dena, eta dena ondo: nazio denak bat eta berdinak izango lirateke guztien hoberako. (Batasuna beti ideala eta jomuga: armonia, bakea, ordenua). “Nonne Romanis et caeteris gentibus una esset eademque conditio?” (V, 17). Hizkuntzari, konkretukiago, erizpide horietxek dauzkagu aplikatuta. Hizkuntza txiki mordo baten lekuan, lan handia egin da, dio San Agustinek, hiri agintzailearen mintzaira ezartzeko (“ez uztarria bakarrik”) herri menperatuei, hain zuzen “gizartearen bakeagatik”, San Agustinek dioenez (“ut imperiosa civitas non solum iugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret”). Hor ere —bestela oso positiboa da: *Verum est!*— medioen basakeria bakarrik da tamalgarria: “sed hoc quam multis et quam grandibus

bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis comparatum est?” (XIX, 7).

Ipar Afrikako Probintzian erromatarra eta numidiarra, zibilizatua eta prezibilizatua bezalatsu zen. Are hezkuntza erromatar on baten gozamenak status sozialaren sinbolo gisa balio zuen (P. Brown, *Augustine of Hippo*). San Agustinen garaiko Apezpiku batek, barbaroen artean posible ote zen birtutea, galdetzen zion bere buruari. Ez birtuterik, ez kulturarik eta ez gizatasunik zirudien posible mentalitate honentzat zibilizazio erromatarretik landa. San Agustín ere naturaltasun guztiarekin erromatarra da eta berea —erromatarra— naturala eta ona eta desiragarria iruditzen zaio edozeinentzat: hau da, ez zaio erromatarra baino beste mundu zibilizatu baten posibilitatea istante batez burutik pasa. Ipar Afrikako beste mintzairak (hainbat bait ziren) “punikoa” dira harentzat (bat, “ez-latina” alegia) eta izendapena bera (“punikoa”) negatiboa da, geroago San Agustín bera mesprezatzeko erabiliko du haren antagonista batek (“barbaroa!”). San Agustín, beraz, afrikar kolonizatua da eta bere burua erromatarizat jotzen du, halakoek ohi duten era Memmik deskribatuan.

Une berean gizadiaren batasunaren kontzientzia aurkitu duen eta gogotik aldarrikatzen duen fede gazte batean, kokatzen da San Agustín. Momentu inportantea da pentsamenduan, gero katastroferik ekarri arren alde askotatik. Bat da Eliza, bat da salbatzailea, gizaki oren duintasuna bat da, bat esperantza. Baina batez ere (historiaren filosofiarako) bat da kreaizailea eta bat harek egin gizadia. Historia Jainkoagandik Jainkoagana prozesio bat bilakatzen da. Herri guztien, Inperio guztien prozesioa. Historia desberdinak historia bat bilakatzen dira. Eta historia horretan gizakiak gizartetan, gizarteak naziotan eta nazioak Inperiotan elkartzea, jatorrizko batasunera itzultzea bezala interpretatuko da. Gizakiak helburu batzuen maitasunak biltzen ditu (hori da gizartearen jatorria). “Théologiquement, le fondement de cette communauté d’amour elle-même se trouve dans le fait que Dieu a créé d’abord un homme seul, Adam, en qui les raisons séminales de tous les autres hommes étaient contenues. La con-

corde des sentiments est donc un essai de restauration de l'unité primitive de la nature humaine" (E. Gilson).

Bekatuak apurtu zuen gizadiaren batasun jainkozko eta naturala ("quando una lingua omnium fuit"). Hizkuntzen aniztasuna bekatuaren eta gizadiarentzat bekatua bera den zigorraren historia horretan dago (tradizio biblikoari jarraiki) San Agustinentzat. Gizonek Jainkoaren aurka konspiratu omen zuten, torre bat zeruraino eraiki nahiz, eta Jainkoak hizkuntza diferentetan hautsi-nahastu zuen gizadia "et per linguas divisae sunt gentes, dispersaeque per terras".

Eta kurioa da: San Agustinek elementu guztiak eskuetan zeuzkan, mito berarekin hizkuntz aniztasunaren esplikazioari itzuli guztiz positibo, antiinperialista bat asmatzeko. Izan ere —esaten du— Nebroth erraldoi ehiztaria (hots, "animalium terrigenarum deceptor, oppressor, extinator"! Ehiztariak har bezate nota) izan omen zen bere manupeko herriekin Jainkoaren aurka errebelatu zena eta Babiloniako torreatari ekin. Zergatik zigortu zuen Jainkoak hain zuzen hizkuntz aniztasunarekin? *Quoniam dominatio imperantis in lingua est* (XVI, 4). Domeinatzailearen domeinu tresna hizkuntza delako! "Era honetan, Jainkoari ulertu eta obeditu nahi izan ez ziona, berari ulertu eta obeditu ezin ziotela geratu zen". Eta "sic illa conspiratio dissoluta, cum quisque ab eo quem non intelligebat, abscederet, nec se nisi ei, cum quo loqui poterat, aggregaret". Munduko errazena zuen, hizkuntz aniztasuna, Jainkoak mundutar handinahien *superba impietas*-ari ezarritako muga bezala, interpretatzea... Baina horretarako ez-erromatarra izan beharko zukeen!

San Agustinen maisugoa Erdi Aroaren gainean, Espainiaren eta Frantziaren gainean zehazkiago, ez da izan direktoa bakarrik. "En outre, erreparazten du H.X. Arquillièrek (*L'Augustinisme politique. Essai sur la formation des théories politiques du Moyen Age*, 1972), certains auteurs, qui ont exercé une grande influence au Moyen-âge, comme Grégoire le Grand ou Isidore de Séville, se sont imprégnés de sa pensée ou en ont extrait des définitions, vulgarisées à l'époque ultérieure".

Bestetik “agustinismo” hori, historia eskema teologikoekin pentsatzea besterik ez da (drama hortxe egongo da: Estatua Eliza bat bezala bururatzean; batasunaren kontzeptu teologiko, eklesiastiko bat aplikatu nahi izatean gizarte politikoari). Orosiok historian probidentziaren lana ikusten du: beraz, Jainkoaren eta gizonaren arteko erlazioen historia bakarrik. “Los reinos e imperios son instrumentos temporales y mudables de que Dios se sirve para llevar al género humano hacia su fin. De ahí la sucesión de los cuatro imperios —Babilonia, Macedonia, Africa (Cartago), Roma— a través de los cuales se ha ido alcanzando una situación política en el mundo, necesaria para la propagación del Evangelio: la unidad de ley, de lengua y de cultura, que ha hecho posible la paz universal (!), como nivel histórico necesario para la difusión del cristianismo”. Eta, Maravallekin, Hispaniako autoreen zerrendan jarraitzeko: “Juan de Biclara, obispo de Gerona, exalta la majestad real, cuyos símbolos, según la tradición bizantina, se había atribuido Leovigildo, rechaza el rebelde como tirano, negando, pues, el derecho de resistencia, y concibe la Historia apoyada en dos puntos, el Imperio e Hispania. San Leandro, cuya homilía *In Laudem Ecclesiae* se conserva tal como debió ser pronunciada en la clausura del Concilio III de Toledo, afirma como principios fundamentales social-religiosos, que el rey ha de asegurar, los de unidad, amor y paz en el pueblo”.

Pentsamendu politiko honek San Isidoro Sevillakoan lortu du labur-bilduma eta borobiltasuna. Botere politikoa, osoki Elizaren barruan integratua, fedearen eta “bakearen” (ortodoxiaren) babeslea da. “Zenbait printze mundutarrek Elizan kargurik al-tuenak okupatzen baditu, justifikatzen du San Isidorok, beren aginpidez diziplina eliztarra jagoteko da. Bestela, hitzarekin apezek ezin dutena, terrorearen diziplinarekin ezartzen dutelako, ez balitz, ez legoke haien premiarik Elizan. Anitzetan Zeruko Erresumak lurreko erresumatik ateratzen bait du etekina: Elizaren barruan egon eta Elizako fedearen eta diziplinaren aurka dihardutenak, printzeon errigoreak errendatzen dituenean adibi-

dez. Jakin bezate munduko printzeok, Kristogandik babes dezaten hartu duten Elizagatik, kontu eskatuko diela Jainkoak”.

“Ezpata bi”en ezkontza horrek, hasierako, San Agustinen-gan aurkitu du zilegitapena (Gilson: “il admit avec de moins en moins de scrupules la légitimité du recours au bras séculier contre les hérétiques et les schismatiques”), Inperio espainolean betegintzarre osoa, bukaerako. Ez dugu bide hori jarraituko.

Ideologia honetan ulertu behar da erregearen konsakrazioa (Wamba bisigotoaz gerozkoa, 672, beranduenik), David berri baten antzera. Hispaniakoa omen da inbentua, logikoa da. “C’est le sceau ecclésiastique mis sur la royauté, komentatzen du Arquillièrek. C’est plus qu’un symbole du rapprochement des deux puissances. C’est l’incorporation officielle de l’institution royale dans l’Eglise”. Honez gero erregea “Jainkoak hautetsia” da, konsakrazio formularen esaten den legez, apezka bezalaxe. Hainbestearinaxe, ezen, San Hermenegildo, aita heretikoa-
ren aurka errebelatu den printze katolikoa “tirano”tzat jotzen bait du San Isidorok oraindik, “que por muy cristiano que sea, resulta, según ellos, incurso en tiranía en tanto que rebelde contra un rey legítimo”. (Bere matxinadak hutsegina eta martiri hil omen zela eta, Filipe II.ak kanonizarazi egingo du askoz geroago). Ona bada, ona delako (elizkoia); gaiztoa bada, Jainkoak hautetsia, erregearen kontra ez dago zuzenbiderik. Eta berdintsu izango da, finean, erregearen kontra egon, ala erregea kontra eduki, euskaldunei gertatu zaien gisan: txerren malapartatu perfidoak beharko dute izan erremedio gabe.

Geroago Erresumaren santutasuna bilakatuko dena, Erregearena izan da hasieran. Estatuaren banaezintasun politikoa izango dena, mito teologiko bat.

Iraultzak Erregeari lepoa moztu badio, gutxi-asko txarrekoa eta barbaroa irudituko da hori, nahi bada, baina egiazko esanahia hortxe dauka: egin dutenentzat (iraultzaileentzat), keinu drastiko batekin betiko definituta uztean hiritar guztien berdintasuna Legearen aurrean, hala monarkena ere (ordenu naturalaren ezarpena Dretxoan); eta horrorizatu direnentzat (kontrai-

raultzaileentzat), hain zuzen erregeak besteekin “berdinak” ez direlakoxe, ekintza horrek zinez eta espezifikoki duen horrorean —ez gizatasunaren aurka, baina— sakrilegio gisa (ordenu sakratu edo jainkozkoaren arbuioa eta ostikada). Izan ere, horientzat erregea ez bait da “edozein bezalakoa”, konsakrazioak naturgaindiko mundura jaso du eta: “le sacre le séparait des laïques de toute la distance qui, dans les idées de ces hommes, séparait de la foule l’homme consacré à Dieu” (Fustel de Coulanges). Eta Maravallek: “La unción transformaba al rey en otro hombre, en un verdadero Cristo (...) y lo convertía en inviolable, en virtud de lo mandado en el Salmo 105: nolite tangere Christos meos. La ceremonia, las consecuencias carismáticas que llevaba consigo, la glorificación real en las *laudes regiae* que se entonaban en el templo (...) convertían al rey en una naturaleza especial, situada entre la terrenal y la celeste. Aunque el texto sea de época posterior, recordemos que, según Gil de Zamora, ‘Rex autem inter deum et hominem est, inter coelum et terram’ (...). Lejos de estar mediatizada la potestad real, la unción la resaltaba, colocándola por encima del sacerdocio, ya que éste perdía el monopolio de esa excelsa condición. Los obispos se situaban por debajo de la autoridad real (hay que observar que la figura del *episcopus-rex* no se da en España, salvo rarísimas excepciones, como la de Gelmírez, bajo inspiración extraña). [Hain zuzen euskaldun basatiaren mitoaren promotore gartsuena]. Ese valor carismático de la realeza dio lugar al reconocimiento de su capacidad de hacer milagros, tal como se reconoció doctrinalmente en Inglaterra y Francia (...). En definitiva, ello implica el reconocimiento de un origen divino del poder real, que se traduce en el uso corriente de la fórmula *gratia Dei*”.

Errege txit santu, santu, santua duzu dagoeneko lehengo kaskarro barbaroa. Orain teologian bertan nahiko dizu bere hanka sartu. Txilperikok Jainkoari “pertsonea” esatea gaitzeritzi nahi izan du (“sicut homo carneus”). Baina beste lan batzuek enplegatu dute laster, hala nola gerrak euskaldunen aurka. “On voit, dans les capitulaires mérovingiens, la place considérable que te-

naient les préoccupations religieuses, morales, anti-païennes”. Toledoko Kontzilioetan, erresuma, lurtarki bezain zerutarki zuzenarautzen zen.

Bigarren puntuan, teokratikoari eta agustinistari, hereden-tzia inperiala gehitu behar zaio. Inperio Erromatarra barbaroen azpian jausi eta hautsi denean, jentilek errua kristauei egotzi diete. Hain zuzen akusazio horretatik justifikazio bila sortu da San Agustinekin historiaren filosofia kristaua. Kristauok batetik kristauak dira, fededun bezala, eta beren buruak zuritu nahi dituzte akusazio horretatik; bestetik, alabaina, pertsona landu eta ikasi bezala, berak ere erromatarrak dira bihotz-bihotzez, Erroma miresten eta maitatzen dute, ez dute erreferentzia kultural edo politiko altuagorik ezagutzen, Babiloniako desterruan sentitzen dira barbaroekin, eta sorterrri galduari bezala erizten diote mira Erromari. Bakea, zuzenbidezko ordenua, oparotasuna, kultura, positibo guztia Erromak (haren oroipenak) inkarnatzen du. Eredu ideal bat. Guzti horren desastrea, barbaroek. Boetiok Ravennan, Kasiodorok eta monjeek monastegietan, Apezpikuek Erroman zein probintzietan, San Isidorok Sevillan, Erroma hori birregiten ahalegingo dute barbaroekin, poliki-poliki. Inperioa birregin behar da. Baina probintziak birregin behar dira orobat horretarako. Europako Estatu modernoek sorreran, zergatik sortu diren —Espainia, Frantzia— horrelaxe, faktore desberdin asko sartu da. Baina guztiz garrantzizko bat, horixe izan da.

Bultzata, beraz, batera ideologia inperial monastikoak (populu erromanikoaren memoria kulturalak) eta tribu germaniarren beharrak, bestetik, eremu ongi mugatu baten jabegoan finkatzeko beren segurantzia, Galian eta Hispanian, geroko Estatu nazionalen oinarriak ezarri dira, probintzien birregiteko helmugaz. Ideologikoki Eliza da inspiratzailea. “El proceso de transformación de las antiguas provincias romanas en estas nuevas entidades políticas plenas está por estudiar en cuanto a su estructura general, a pesar de que constituye uno de los más vigorosos y constantes factores de nuestra historia europea hasta hoy. ¿Qué extrañas fuerzas de acción histórica mueven al histo-

riador merovingio Gregorio de Tours a juzgar que es indecoroso que no se extienda el poder de los reyes francos hasta los límites de la Galia y por qué la exigencia de prestigio de esa realeza ha de contenerse en esos límites, siendo así que no hay ninguna relación originaria entre el poder de los francos y la formación del antiguo concepto de las Galias? Y ese es, según el citado historiador, el sentimiento con que el rey franco mueve su ejército hacia España para dominar Septimania, ‘*quae Galliis est propinqua; quia indignum est, ut horrendorum Gothorum (!) terminus usque in Galliis sit extensus*’. A una idea análoga responde, indudablemente, la acción militar de los reyes visigodos en España, y que de ello se dan cuenta las gentes de la época es evidente, por la razón de que los cronistas no olvidan nunca ocuparse de los esfuerzos en esa dirección y de que al ser alcanzado el dominio de toda la antigua Hispania se tiene el sentimiento de haber culminado la meta. El Biclarense adelanta esa culminación a Leovigildo, pero, con más fundamento, San Isidoro la retrasa hasta Suintila” (J.A. Maravall).

Beste urrats bat eta prest geundeke Inperioaren birregintzarako Karlomagnoarekin. Urrats erabakior hori Aita Santu Gregorio Handiak (590-604) eman du, osagai guztiokin Elizaren doktrina politiko ofiziala osatuz, “la conception ministérielle de l’Empire chrétien” (H.X. Arquillière). Aita Santu handi hau (administrazio inperialeko funtzionari izana lehenengo, gero monje, Aita Santu azkenik), morroi txiki apal bat da Bizanzioko Kaiserrarekiko. “La principale cause de sa vénération pour le César byzantin réside (...) dans son rôle tutélaire envers le christianisme. Il considère l’empereur comme indispensable à son développement”. Aita Santu honek bihurtu ditu beneditarrak ere misiolari, fedearen hedakunderako. Elizaren espantsioa dator, Inperioaren eskutik. “L’empereur est donc chargé de veiller sur l’Eglise. Il doit propager la foi. Il lui incombe de *faire connaître aux autres l’enseignement dont il a été lui-même nourri*”. Misiolari behar du izan Inperatoreak hortaz: Eliza babestu, hedatu,

gidatu behar du. Bizanzioko Inperatoreari aitortzen, are gomen-
datzen, dio eginkizun hori Erromako Aita Santuak.

Aldiz erregetxo barbaroenganako autoritatez beteta senti-
tzen da Anizio familia txit noble erromatarreko Aita Santua
(Boetio bezala eta San Benito bezala). Agindu egiten du, eginez
eta deseginez interbenitzen du erresumatxootan erregeen zein
gotzainen eta sinodoen gainetik eskrupulu gabe. Eliza sendotze-
ko erregeon obligazioa behin eta berriro gogoratzen du, kunpli-
mendua errekerituz. Ohiturak garbitzeko eta katolizismoa sen-
dotzeko ardura orobat. Adibidez “le pape inculque non moins
résolument une autre obligation à la reine [Brunhilde]. Des sur-
vivances païennes subsistaient çà et là: immolation d’animaux
aux idoles, culte rendu aux arbres, sacrifices de têtes de bétail
dans les églises. Grégoire ne les détaille pas autrement. Mais il
enjoint à la reine d’employer la contrainte pour les extirper”.

Euskaldunak, erdizka baino ez, eta hura gaizki, kristautuak;
Erregeari ez menperatuak eta Elizari apenas gehiago; asko ente-
ratu gabe kargu-jende berriaren santutasunaz, kanpora geratu zi-
ren, artean munduak hartua zuen eskematik, ordenutik. Horrela
Karlomagogana iritsi gara. Orreagara eta euskaldunon madari-
kazioaren ofizialtasunera.

Karlomagnori Elizak asko zor dio. Ez gara kontatzen hasiko
haren konkistak, munduari gutxitu dizkion jentilak eta ezpataren
graziaz konbertitu eta kristautasunari aldiz gehitu dizkionak,
Elizari laguntzak eta debozioak. Orohar urte magiko horrek
—800— lehen sintesi bat adierazten du historia berrian. “Ses
grandes conquêtes sont antérieures à l’an 800. Dans l’Occident
christianisé, il apparaissait comme le protecteur tout désigné de
la religion —qu’il avait tant contribué à *dilater*— et du Souve-
rain Pontife, qu’il avait définitivement mis à l’abri des menaces
lombardes et sauvé des factions romaines”.

Quand il fut revêtu de la dignité impériale, son ambition
politique, le souci de l’agrandissement de son domaine sem-
blent céder le pas à s’absorber dans ses fonctions sacrées. Elles

ne sont plus un aspect de son activité politique, comme il était advenu chez les anciens empereurs chrétiens: elles la dominent. Quand on le compare naïvement à Constantin, Marcien, Valentinien, Théodose, c'est pour en tirer cette conséquence que l'Empire doit être essentiellement chrétien. Charles se confond avec lui. Il est le phare de l'Europe. Sa piété, «brillante comme les rayons du soleil», l'a désigné au choix de Jésus-Christ pour qu'il commandât la troupe sacrée des chrétiens, «pourqu'il devînt le rempart de la foi orthodoxe qui est la foi aspostolique». Exemple vivant de toutes les vertus, il enseignera aux représentants de toutes les classes, clercs, juges, philosophes, soldats, les vertus qui leur conviennent. C'est un pasteur de peuples, c'est un roi biblique.

Conception plus sacerdotale que politique (...).

Dans une lettre célèbre à Léon III, Charlemagne marque, avec une naïveté pittoresque, la conception qu'il s'est faite du pouvoir impérial et du pouvoir pontifical: «Pendant que l'empereur combat, le pape élève les mains vers Dieu, comme Moïse, afin que par son intercession, le peuple chrétien soit victorieux partout et toujours sur les ennemis de son saint nom, et que le nom de N.-S. Jésus-Christ soit glorifié dans le monde entier».

Dans cette conception théocratique, le rôle actif et dominant appartient au prince, le pape est délégué au ministère de la prière. Dans la même lettre, écrite à l'occasion de l'élévation de Léon III au trône pontifical, il recommande au nouvel élu de s'inspirer des canons de l'Eglise, de suivre les prescriptions des Saints Pères et de donner l'exemple de toutes les vertus. C'est Charlemagne qui intime au Souverain Pontife le rôle qu'il a à remplir, les espérances qu'il fonde sur lui, pour le bien de la société chrétienne.

Comme tous les grands politiques, le souverain franc a conçu un vaste système unitaire, dont il occupe le sommet, dont il se considère comme le gardien, dont il assurera l'ordre et la paix. (Arquillière)

Sintesi politiko honek bere *pendant* teorikoa ere ekarri du eta berriro barbaro hispano bataiatua baino gehiago bat izan da

autorea. San (!) Agobardo, arabeen ihesi joandako Lyongo Apezpikua, polemista amorratua inguru guztiarekin, Alkuinoren aurka, Felix Urgelgoaren aurka, Fridegisoren aurka, Amalario Metzekoaren aurka, baina Inperioaren batasunaren zeharo alde:

Bat bakarra izan da Jainkoak erakutsi fedea, bat bakarra Izpiritu Santuak fededunen bihotzetan isuri itxaropena, bakarra karitatea guztiongan ernea, bakarra nahia, bakarra desira biztua, bakarra otoi-tza ondorez-ondore jasoa[Karlomagno ezarri zuen liturgia erromatar bateratua]. Gizon guztiek, desberdinek nazioz, sexuz, bizimoduz, nobleziaz, onestasunez nahiz joputasunez, batera esan diezaioten guztien aita Jainko bakarrari: Gure Aita... Aita bakarrari deituz bezala, santifikazio bakarra galdeginez, erreinu bakarra erregutuz, haren nahiaren betetasun bakarra eskatuz, zeruan betetzen den bezala (...). Oi anaitasun zerutarra, oi bihozkidetasun betikoa, oi batasun banaezina, autore batengandik etorri datorrena eta gauza guztien batezkora doana joan: zeruak pozten bait dira, hori dela eta, lurak jauzkatzen, higitzen itsasoa eta haren betea, zelaiak eta haietan dabilen oro alaitzen, jende guztiek txalo jotzen eta Jainkoari pozkario kantak abesten.

Eta egoki da horrelaxe, bai, Aita Jainko bakarra inbokatzeko dutenez gero denek, anaia bilakatuta, otseinak eta ugazabak, ezeukiak eta eukitsuak, ezjakinak eta jakintsuak, makalak eta sendoak, behargin apalak eta agintari gurenak. Inork ez du jada inor destainatzen, inork ez du behekitzen bere burua besteren azpian, ez goititzen besteren gainetik. Zeren eta ogi bat, Kristoren gorputz bat, are eta Kristo bat bait gara, Apostoluaren arabera (...). Hartara, bada, ez dago jentil eta judurik, zirkunziosio eta prepuziorik, ez barbaro eta eskitarik, Akitaniar eta longobardo, burgundo eta alamanik, ez jopu eta librerik; ezpada den oro eta den orotan Kristo (...).

Jainkoak pasioa jasan badu hartarako, elkartzeko alegia bere odolean elkarrengandik urrun zirenak, eta banaketako murrua eraitsia izan bada jadanik eta suntsitua badago Harengan etsaigoa, eta Jainkoarekin adiskideturik badaude guztiak gorputz bakar batean, eta hain ere badaude izpiritu batean gorputz bat bihurturik, ezen Kristoa direla bait deritzate, kristauak dire-

la baino hobeto (...), jakin nahi nuke jakin zure onberatasunetik, jainkozko hainbat ahalegineko batasun honi zerbait ez ote zaion buruzkatzen legeetako hainbeste diferentzia, nola bait dago eskualde edo hiri bakoitzean ezezik, etxeetan ere askotan.

Erlijiosoki “Jainko bat aita duten denak anaiak direnez” (*omnes unum Patrem habentes fratres sunt*), sozialki eta politikoki ere denek familia bat eta lege batekoak izan behar dute Agobardorentzat: alegia, Baluzioren oin-oharrak zehazki jakin erazten digunez, “Franci, Alamanni, Bajovarii, Saxones, Thuringi, Fresones, Galli, Burgundiones, Brittones, Langobardi, WASCONES, Beneventani, Gothi...” Batez ere Burgundoez ari da pasarte honetan, Inperatoreari “frankoen legeen azpira alda ditzala” haiek, eskatzen dionean, beren lege tradizionala balio gabetuz (“Si autem placeret domino nostro sapientissimo imperatori, ut eos transferret ad legem Francorum”). Jainkoaren erakusbidearen jarraitasunean legoke hori eta, gainera —beti emango bait da arrazoi hau!— beraientzat ere hobe litzateke, *nobleagoak bilakatuko lirateke eta!* (“Et ipsi nobiliores efficerentur”). Prestuagoak, unibertsalagoak, modernoagoak, kultuagoak... Zapaldua bere onerako bakarrik zapaltzen du beti zapaltzaileak! (nobletzeko, zibilizatzeke, ebanjelizatzeke, etab.).

Lege bat errege baten azpian: hori da Agobardoren azken gurari eta opa, otoitza. “Atque utinam placeret omnipotenti Deo, ut sub uno piissimo rege una omnes regerentur lege, ea ipsa ad quam et ipse vivit, et proximi ejus respondent [polita hori ere: San Agustinen oihartzuna eta hegoameriketako Apezpiku espainol batzuegan birraurkituko dena]. Valeret profecto multum ad concordiam civitatis Dei et aequitatem populorum”...

Jainkoaren nahiak, munduaren armoniak, herrien berdintasunak eta justiziak, bakeak, denak lege bakarra eskatzen du nazio eta jende guztientzat. Fedeko kapitulu guztiak garraiatu, krezazioa (Adan bat), salbazioa (Kristo bat), Eklesiologia (Gorputz mistikoa) eta Sakramentologia (ogi bat), eta arrazoi teologikoez gainera politikoak aurreratzen dira: erregearen autoritatea, herrien beren ona (“progresoa”...), bakea. Nahikoa garbi eta gar-

biegi ere badagoela, ematen du, ezta? Halere bi aldiz josita hobeto eusten diolako edo, Agobardoren testu hau 1666an Parisen birrargitara zelarik (ohargarria interes hori orduantxe), editoreak oin-ohar hau gehitu zion bukaeran (alusiotxo batekin ausaz birtartean Parisen botere-politika agresibo bati ekina zion Koldobika berriari?): “Ait valde optandum esse, ut tot gentes, quae imperio Ludovici parent, una lege regi jubeat; nec sint tot leges, quot gentes (...). Valde autem optandum, ut quemadmodum hae omnes gentes uni principi parent, una etiam lege regantur, non diversis”. Dibertsitate hori jasanezina da nonbait.

Arquillièrek hau dena honela baloratzen du geroari begira: “Le système impérial, qu’il [Karlomagno] avait fondé, lui survivra, auréolé de son prestige. C’est ainsi que sa gloire est allée grandissant, à mesure que s’est développée sa légende et que les troubles et les divisions ultérieures rendaient plus poétique l’image de l’unité perdue. Mais dans cette unité rêvée, l’idée de l’Etat s’est diluée et fondue dans la haute magistrature religieuse exercée par Charlemagne sur l’Empire, — première ébauche de la chrétienté médiévale”.

Agobardoren testuan “gorputz mistikoa”ren termino klabea jo dugu. Gorputz mistikoak (Eukaristia adierazi ostean) eliza esan nahiko du; eta, mendebalde osoa kristautuz gero, kristandadea bere osoan, izpiritualki aurrenik eta gero politikoki ere. “L’idée même de l’*ekklesia* —dio De Lubacek— ayant dès les premiers temps du christianisme recouvert celle de l’*oikoumène*, le *totius Ecclesiae corpus* devait naturellement prendre la suite du *totius universi corpus*. Une fois que l’Eglise eut triomphé de l’Empire et en quelque sorte recueilli sa succession, la Rome chrétienne avait fait de la métaphore un plus large usage, mais toujours dans un sens analogue à celui de la Rome païenne, se contentant de se substituer à elle et à son César dans le rôle de tête par rapport à l’univers —ou maintenant, à l’Eglise universelle— qui jouait le rôle de corps” (*Corpus Mysticum*, 1944).

Jonas Orleansgo erregetiarraren *De Institutione regia* traktatu politikoan, IX. mendean, inolako aitzakia gabe adiera juridiko-politikoan aurkitzen dugu erabilita gorputz mistikoaren kontzeptua. “Sciendum omnibus fidelibus est quia universalis Ecclesia corpus est Christi et ejus caput idem est Christus, et in ea *due principaliter exstant eximie persone*, sacerdotalis videlicet et regalis”. Bi buruk ez du problemarik sortzen oraindik: Eliza bat da, erlijioa eta politika ere bat da.

XIV. mendean sortu dira inkaminka gaitzak, zein den buruago, Aita Santua ala Kaiserra, gorputz batek bi buru ezin omen duelako ametitu (“unum corpus, unum caput, non duo capita, quasi monstrum”, protestatuko du orain Alvaro Pelayok). Hegemoniaren gatazkak dira, biak —elkarri lagunduz— goititu eta gero. Euskaldunaren madarikaziotik begira, berdintsu da Pontzio ala Pilato. Elizarekin ala kontra. Aita Santuarekin buruan ala Kaiserrarekin. Azkenean kontu bera. Garbi ageri da, beti ere borrokak, lehenik (ebidentzia bat bezala kultura honetan) suposatu eta gero bermatu bakarrik egiten duela batasunaren dogma. Batasuna bera ez dago inoiz auzitan, zeinen pean baino. Alvaro Pelayo Aita Santu-aldeko horrek berak ez ditu pasarte txarrak erakusgarri. Gizadi guztiak izan behar du bat, buru bakarrarekin. “Istum Adam etiam solum et unum... Deus creavit”; “Finis ultimus totius politiae christianae unus est qui est supernaturalis... Sicut una est Ecclesia, ita oportet esse unum populum christianum... ita ut in populo christiano requiritur quod sit unum totius Ecclesiae caput”; “Ecce unus principatus in politia christiana et unus pastor. Ecce unus principalis rector et monarcha hujusmodi principatus et secundum hoc sunt omnes fideles Christi unum corpus mysticum”.

Bidenabar hori aipatzeko, Gaztelako errege santuen mirariak egiteko pribilegioaren lekuko bat da Alvaro Pelayo galegoa (Peláez) XIV. mendean: berak ikusia omen du bere begiekin, Antso IV.ak (Alvaro Pelayo ume bortaren ongilea, halaxe beharrez) nola deabrudun bat bere ahalmen jainkozkoekin sendatu zuen.

Gaira itzuliz, komunitate politikoaren gorputz kontzeptura. XIII. mendeko pentsamendu burgesean, O. Gierkek erakutsi bezala, indar handia hartu zuen gizartearen kontzeptu korporatiboa. Gizartea organismo bat da. “Toda la república o la comunidad es así como un cuerpo”, baitesten da gaztelaniaz in *Glosa castellana al regimiento de Príncipes*. Baina irudi honek alde desberdinetarako garapenak izan ditzake. Soinatal denak direla elkarren beharrezkoak, etab., argumenta daiteke, herrietako euskaldunek tenore honetan hartu duten joera demokratikoan: Erdi Aro Behereko kultura burgesean ideia igualitaristak franko arruntak izan dira, erreforma mugimendu erlijiosoek ere (frantziskotarrek) sustaturik. Ala, alderantziz, erregearen garrantzia berezia azpimarkatzeko balio lezake, gorputzaren ahalmenak eta baliapena buruaren gidaritzatik daudelako. “La cabeza del reino es el rey”. (Koiuntura politikoen arabera bi joerek bat egin ere egin dezakete, noblezia historikoaren aurka: baina pentsamenduko joera gisa bi korronteak elkarren kontrakoak dira). Edonola ere, beti geratuko dena azpi eta gainmarkatuta, batasunaren inportantzia da. Tinko asko eta ederki formulatuta *Partidas*-en dago: “E bien otrosi como el corazón es uno, e por el reciben todos los otros miembros unidad para ser un cuerpo, bien assi todos los del Reyno, maguer sean muchos, porque el Rey es e deve ser uno, por esso deven otrosi ser todos unos con él”.

Bitartean, “mila vrte ygarota” lasterka, Erdi Aroaren azkenetaraino etorri gara. Eta hemen bi ideia, ez berri, baina eragin berriko, markatu behar da espainolen eta euskaldunen historian.

Bat, Erkonkista bururatu aldera, loriaz betea suposatzen den iraganaldi baten errestaurazioaren ideia (“behialako handitasun” berrituarena), edo Hispania erromatarra berregiteko xedea, berriro indartzen ari da Gaztelan: *Monarchia Hispaniae*, erresuma desberdinen gaintetik eta historiaren goitibehegien esentzialki menpegabe suposatzen den Hispaniaren batasun ideala, platonikoa. Giro horretan “quedará siempre el rescoldo del recuerdo de los godos, cuando en los siglos XVI y XVII se vuelve a formu-

lar, para dar sentido a la situación española coetánea, la idea de la Monarquía de España” (J.A. Maravall).

Sánchez de Arévalo, en sus *Historiae Hispanicae*, acoge el concepto que exponemos y reúne las alusiones consabidas, prologándolas en una línea no interrumpida, según la cual, la “Monarquía de España” subsiste en todo momento, bien con existencia actual o latente. Sus provincias “olim sub uno rege unoquoque monarcha multis temporibus gubernatae fuere, qui rex Hispaniae, aliquando Imperator Hispaniarum appellabantur”. Los godos volvieron a alcanzar esa unidad de poder sobre la totalidad hispánica, perdida después. “Post dictum Pelagium in diversa regna divisa est Hispaniae monarchia”, y sólo aparece después Fernando I como “monarcha Hispaniae ulterioris”.

Esta idea de la “monarquía hispánica” llega a conseguir en el siglo XV tan sólida constitución, que se la considera dotada de un valor normativo jurídico: Alonso de Cartagena la esgrime ante el Concilio para sostener que las islas Canarias pertenecieron y pertenecen “ad Monarchiam Hispaniae cum sint eius partes”. Y el propio Sánchez de Arévalo sostiene que el rey español ha de recuperar las provincias españolas que ya estuvieron “so la grand monarchia de España”.

Tal es el punto a que, en su aplicación a un orbe particular, a la “universa Hispania”, alcanza la idea monárquica. Y lo interesante es verla terminar como formulación de un programa, de una aspiración política. A ese fin convergen los ideales del profetismo político, que encuentran encendida expresión en Diego de Valera, quien advierte al Rey Católico que es “profetizado de muchos siglos aca que no solamente sereis señor de esos reinos de Castilla y Aragón que por todo derecho vos pertenecen, mas avreys la monarchia de todas las Españas e reformareis la silla imperial de la ínclita sangre de los godos donde venís.

Eta bi, Ernazimentuaren eta Ernazimentuko harrokerien atari-atarian gaudenez, Espainiaren ideia inperiala:

La idea secular de la Monarquía de España se transforma en la Monarquía del mundo desde España. El fenómeno se pro-

duce en la segunda mitad del XV, apenas aparece en escena la pareja de los futuros Reyes Católicos.

Un año antes de que Fernando e Isabel ciñan la corona de Castilla, un barcelonés anónimo escribe en castellano un poema de salutación al rey que se espera inminente. La ilusión, llena de un místico profetismo político, del hecho extraordinario que se avecina, le hace al desconocido poeta llamar al rey Fernando

Aquel que del mundo se espera monarca.

Pocos años después, en una situación espiritual-política semejante a la del poeta de Barcelona, el bachiller Palma (...) anhela y augura un próximo día en el que “los reyes de las Españas del universo ayan monarchia”. También fray Juan da Padilla espera que, por obra de los nuevos reyes, España merezca “mayor monarquía que fue la de César”. Y respondiendo a estas mismas ilusiones utópicas, quiliásticas, que con el advenimiento de Fernando e Isabel se encendieron en España, fray Iñigo de Mendoza espera de la reina Isabel que Dios faga emperatriz monarca.

Sartzera goaz Aro Modernora. *La Idea de la razón de Estado en la Edad Moderna* liburua, bere ikerketa luzearen emaitza-bilduma honekin hasten du F. Meineckek: “El Estado es un organismo cuya fuerza no se mantiene plenamente más que si le es posible desenvolverse y crecer”... Boterearen automatismoa da: hazi ala hil. Jan ala hil. Historia horretan euskaldun basakumeari zer tokatu zaion ibiltzea, ikusiko dugu: bapatean menditik irten eta Modernian sartuta. Zer denbora suerte izan da hori?

III
ERNAZIMENTUETAKO
IDEOLOGIETAN

HANDIKERIAZKO IDEOLOGIAK

Rienzoren 1347ko iraultzak “Hiria berregin” nahi zuen: Erroma. Hots, arrotzek zanpatzen duten “Italia sakratua” askatu. “Zer oker egin du populu errugabeak? Zer, Italiako lur sakratuak? Hauts italikoa barbaroen oinek zapaltzen dute; behiala jende guztien jaun izan ginenok, oi gure!, garaileen harrapakin gaude orain bihurtuta”, idazten zion Petrarca Rienzori. Berriro “pro patria mori” ideiarda itzuli nahiko dute bi-biek, Italiaren ohorerako.

Estudioetan eta Unibertsitateetan, Italiak eta Ifar Europak (Frantzia, Ingalaterra, Alemania) historia arras bestelakoa ibili dute Erdi Aro osoan. Bi mundu izan dira. Beste ikasgai batzuk ikasten ziren, beste karrera batzuk hautatzen ziren (beste enplegu batzuk zeuden eskoladunentzat), beste kultura bat bizi zuten. Erdi Aro ahaltzu bezala ezagutzen duguna, Oxfordeko eta Pariseko zientzia filosofiko eta teologikoak, ordena erlijiosoaren bidez Italian sartu ziren sartu, baina hango hirietako gizartean apenas izan zuten oihartzunik, bazterrera utzi ziren Bolonian eta Paduan. Hain zuzen ifarraldeko zientzia “barbaro” horien erdeinuz eta zaputzez abiatu da Ernazimentua Humanisten artean. Batez ere ifarraldeko estudioetan asko estimatzen ziren logikaren eta dialektikaren irri-burlaz. Autore ifartar horien izenak berak irri-garriak iruditzen zitzaizkien italiarrei. Izen barbaroak eta ahoskatu ezinezkoak. Zer geratzen da, galdetzen du Brunik, logiko ingelesaren izenez trufatu eta gero, horiek beren lardakeriekin endredatu ez dutenik, “quod non Britannicis sophismatibus con-

turbatum sit?”. Italia zapaldu eta hustiatuan errebantxa sentimendua indartu da, Erromaren handitasun militarra barbaro horiek hautsi badute ere, gailentasun kulturala, artistikoa, literarioa oraindik beraiei dagokiela. Italiaren garaitasun poetikoa ezin izan dute barbaroek porrokatu, esango du Boccacciok (eta honek espainolei eta frantsesei ohi deritze barbaroak), “hoc saltem poetici nominis fulgore (...) inter barbaras nationes Roma saltem aliquid veteris maiestatis possit ostendere”. Ifarraldeko barbaroen barbaria totalaren ideia, edozein aldetatik, topiko arrunta izan da aurren humanismo honetan. Logika gotikoa bezala arkitektura gotikoa, barbaroa da. Gusto gabekoa. Arte gabekoa. Italiatik landa ere, handik zabalduta, Rabelaisek berak, Frantzian, estudioak bere denboran nola berritu diren, honelaxe adieraziko digu: “Eran aún tiempos tenebrosos, afectados por la miseria y la calamidad de los godos, que habían llevado a la destrucción de toda la buena literatura. Pero, gracias a la bondad divina, la dignidad ha sido devuelta en mi época a las letras”. (“Le temps estoit encores tenebreux et sentant l’infelicité et la calamité des Gothz, qui avoient mis à destruction toute bonne littérature”). Gotoak, frantsesarentzat, alemanak ziren noski.

Ernazimentua iraultza “nazionalista” baten eran hasi da Cola di Rienzorekin eta Petrarcarekin. Italiarren kontzientzia italianistaren iratzarpena da. Italianismoaren (izpiritu latinoaren) errebindikapena. “Klasikoen errebindikapena” ez da izango bere aintzazko iraganaren errebindikapen italiarra besterik. Gero, mugimendu antzinazalea, klasizista, Europa guztian zabaldu zenean, galdu egin zuen jatorrizko sentido nazionalista, regenerazionista hori. Latin klasikoan (latin eskolastiko barbaroaren aurka) italiarrek beren *viri illustres* bilatzen dituzte. Beren historia, kultura. Ohore nazional galduaren berreskurapena. Petrarcaren humanismoan hori garbi dago. Vallaren *Elegantiae*-n are garbiago: “Galdu egin genuen Erroma, galdu erreinua, galdu domeinua, eta ez gure, baina denboren erruz; eta hala eta guztiz ere, beste erreinu bikainago horrekin, oraindik munduko hainbat tokitan geu gara errege. Gurea da Italia, gurea da Galia, gureak di-

ra Espainia, Alemania, Panonia, Dalmatia, Iliria eta beste nazio anitz. Hizkuntza italiarra [latina] nagusi dagoen tokian, Inperio Erromatarra bait dago han”. Petrarca bezalaxe, Vallak, latina goraltzeko testu berean, “barbaroak” Italiatik jaurtikitzera deitzen du. Coluccio Salutati, Leonardo Bruni, etab., hamaika autore gehiago aurkitzen dugu. Machiavelliren *Printzea*-n azkeneko kapitulua izango da halere sonatuena (*Exhortatio ad capessendam Italiam in libertatemque a barbaris vindicandam*): “Vedesi come la prega Dio, che le mandi qualcuno che la redima da queste crudeltà ed insolenzie barbare”. “Non si debba, adunque, lasciare passare questa occasione, acciò che la Italia dopo tanto tempo, vegga uno suo redentore... A ognuno puzza questo barbaro dominio”.

Emanak dauzkagu hor, ideologia ernazentistetan interesatzen zaizkigun motibo gehienak: norbere nazioaren, historiaren, kulturaren, hizkuntzaren harrokeriak; beste nazioen kulturen, hizkuntzen, historien gutxiespenak. Norbere handitasunaren mitoak.

Kapitulu honen titulua horregatik ipini dut pluraletan: ideologiak. Eta Ernazimentuetakoak: ideia multzo horiek, XVI. mendean bezalatsu aurkitu ohi direlako ernazimentu karolinoan, XIX. mendeko risorgimento desberdinetan, pizkunde nazionaletan eta nazionalistetan, Peloponesoko gerran, erromantizismoan. Eta Medicitarren Florentzian bezalatsu Parisen, Ingalaterran, Espainian. Psikologia sozialari utziko diogu, zein giza mania aldakaitzi erantzuten dioten jar eta erizkerok.

Maurice Crouzet-en *Historia general de las civilizaciones*, Ernazimentuko bolumenean, hauxe irakurtzen da: “En Francia, Budé tiene conciencia de que su país esta animado por un alma colectiva, de que es una persona, y dedica su tratado *De Asse al Génie de la France* [*Volksggeist* eta, ez dira ‘inbentu’ bereziki erromantikoak, salbu ez erromantizismoa eta ez ernazimentua axial-axaletik baino ezagutzen ez dituzten batzuentzat, “eruditos a la violeta”]. Los humanistas galos proclaman la primacía francesa: Gauguin, impulsado por el amor a la patria, su madre,

enumera las virtudes particulares de Francia: bravura caballeresca, amor al trabajo y al ahorro, dulzura de la vida, humanidad de las costumbres. Valeran de Valerannes sostiene que Francia es la nación-jefe: los galos conquistaron Grecia, Jonia, Macedonia; tomaron Roma y civilizaron la Cisalpina; sus descendientes sometieron la Germania, fundaron el Estado Pontificio y detuvieron el avance de los sarracenos por Occidente. Y en estas conquistas, misionera de ideas, Francia ha sido siempre fiel a su genio de desinterés e idealismo (1508). Otro humanista, D'Angleterre, celebró la victoria de Carlos Martel sobre los sarracenos, que dio a Europa, como presente de Francia, la libertad. Los franceses se imbuyeron de estas ideas". Baina hobe du gu ipuina hasieratik hasi: Italiatik alegia.

(Garrantzitsua duzu, alabaina, kontu guztiok Moderniaren jatorri-jatorrizkoak direla, ongi ohartzea. Ez dira Erromantizismoaren eldarnioak. Hain zuzen, Erdi Aroaren aurka, modernotasunaren karakteristikoak dira. Tipikoak. Autokontzientzia modernoaren osagarri oinarrizkoak. Zientzia galileanoa, humanismoa, edo filosofia kartesianoa bezain "razionalitate moderno"aren produktu autentikoak, hasiera-hasieratik. Beste guztia ignorantzia eta gezurra da, "Pseudo-Ilustrazio" orain inbentatu baten izenean. Orain ahaztu nota azken orduan gehitu hau, irakurtzen jarraitzeko).

Italia guda bat zegoen bihurtuta. Europa osoa zebilen guztiak guztien aurkako gerretan katramilatuta. Ordenu berri bat ari zen Inperio hautsiaren arruinetatik sortzen. Estatu ernazentista berriak, martxan jadanik absolutismorantz, "patriotismo" sutsu batek suhartzten ditu ("maiteago dut aberria neure arima bera baino", idazten dio Machiavellik Vettori adiskideari): indarrak kontzientzia bilatzen du. Legitimazioa. Humanismoak emango du hori.

Italiarrek, alde batetik erraza zeukaten mundu honetan beren handitasuna baitestea: aski zuten Erromarekin identifikatzea. Bestetik, eguneroko errealitatean, tropa espainol, aleman eta frantsesen arras menpe zeuden Italiako hiriak. Humanista askok,

inbasoreon zerbitzuan behar izaten zuten bizibidea irabazi, Italian bertan zein emigrazioan. Zer ez dute sofritu, Rienzo batek Pragan, Petrarcek Avignonen, Campanok Alemanian! Honela literatura xenofobo zakar bat sortzen da, beste literatura nazional guztiei eredu izango zaiena horretan ere. Literatura nazional europarrek funtsean italiarrei kopiatu, edo imitatu, besterik apenas egin bait dute, izan ere, ideia guztion desarroiloetan.

Invectiva contra eum qui maledixit Italie baino lehen, Petrarcek *Italia mia* kanta sonatua dauka, berebizikoa izango zue-na ondorengo ernazentistengan oihartzuna. Jainkoak Italia eta barbaroak ondo aparte jarri zituen munduan: “Ben provide Natura al nostro stato, / quando de l’Alpi schermo [babesa] / pose fra noi e la tedesca rabbia”. Baina jauntxoek anbizioak eta itsukeria mediante, barbaroz bete da Italia. Gaur berak dira jaun eta jabe. Petrarcek Mario eta Zesar gogoratzen ditu, behiala barbaroak apurtu eta zangoperatu zituztenak. Barbaro horiek ez bait dira italiarrak baino berez gehiago: alderantziz, horixe besterik ez dira, barbaro piztiak. (Petrarcek hemen “tedesca rabbia”ri “latin sangue gentile” prestua kontrajartzen dio: “furore” piztitar barbaroari “vertù” noble latinoa). Gaur nagusi badabiltza, ez dabilta beren nagusitasunagatik, italiarren hutsegiteagatik baizik:

“Latin sangue gentile,
sgombra da te queste dannose some [mertzenari tropak];
non far idolo un nome
vano senza soggetto¹:
ché’l furor de lassú, gente ritrosa,
vincerne d’intellecto,
peccato è nostro, e non natural cosa”.

Jainkoak berriro begiak itzul ditzala bere herri hautetsi honengana (“che la pietà... / ti volge al tuo dilecto almo paese”), erregutzen du Petrarcek. Italian jauntxoak zentzatuko direla, es-

---

1 “nome vano” hori alemanen garaitezinen fama litzateke, iruzkile batzuen arabera, akaso Inperio Sakro Germanikoa, besteren batzuen ustez

pero du, kupituko direla herriaren sofrimendu gaiztoez (“le lagrime del popol doloroso”). Orduan bai, herria barbaroen aurka jeikiko bait da:

“vertù contra furore
prenderà l’arme, e fia’l combatter corto:
ché l’antiquo valore
ne l’italici cor’ non è ancor morto”.

1345 aldera itxaropen horiek zerabiltzan oraindik bihotzean. (Aipatu bertsook bereak eginez itxi du Machiavellik *Printzea*). Italia mila printzerritxotan zipriztinduta zegoen, jauntxoan arteko etengabeko gerretan odolusten. (Parmako gerran ziharduten orduantxe, Petrarca *Italia mia* poema idazten ari zenean, Gonzaga eta Viscontitarrek alde batetik eta d’Estetarren koalizioa bestetik, iparralde peninsularra kiskaltzen). Lehenago ere Petrarca erostatuak zituen hunkigarriri gerra zibilon hondamenak (“Le donne lagrimose, e’l vulgo inerme / de la tenera etate, e i vecchi stanchi”), kasik desesperazionainoko tristuraz (“Spirto gentil” poeman, 1337):

“Che s’aspetti non so, né che s’agogni,
Italia, che suoi guai non par che senta:
vecchia, otiosa e lenta,
dormirà sempre, e non fia chi la svegli?”

Petrarca gordinak horrela ikusi du Italia, erreakzionatu ezinda. Petrarca zaharrak, itxaropen politikoak betiko utzita nik usate, ez Italia berriaren errebindikazioan, ohore historiko eta kulturean ipiniko du Erromaren (= Italiaren) garaitasuna: “Muri quidem et palatia ceciderunt: gloria nominis immortalis est”. Polemikak, ordea, barbaroekin, lehen bezain gori jarraitzen du: “Indignetur Gallus, ut libet”, Erroma gurea da, gurea da ohorea. Eta horrek ez du bueltarik, beti horrelaxe izango da: “Non prius alme urbis, quam totius orbis fama deficiet; semper altissimus mundi vertex Roma erit... Quid hic Gallus strepit? Quid barba-

rus fremit?” (*Invectiva*). Sumindura honek barbaroekin eskola egin du.

Campano baten sarkasmoak alemanen lepotik, topikoak izanagatik, ez dira gozoagoak: alemanak basapiztiak dira, salbaiak, gizatasunaren zentzu zipitzik ez dute. Baina Campano hain zuzen eskuizkribu bila dabil hango biblioteketan: “bai, liburuak kolekzionatu eta pilatu dituzte, ulertu ez”. Ehizan eta gerran baino ez dakite. Barbaro hutsak dira. Alemaniaren izenak berak oka eragiten dio. Gau eta egun Italian baino ez du pentsatzen: “Italia, Italia est: resonat mihi dulcis in ore / Italia, Italia fixa mihi est in animo”. Alemaniako gauzarik harrigarriena da, han “hildakoak ibili egiten direla”: alegia, hildakoek baino kirats nazkagarriagoa botatzen duela inguruan dabilen jendeak. Sudurraren zoritxarra, belarriaren zoriona du: “usaindu denak egiten ditut, ulertu inor ez”.

Ernazentista italiarrek barbaroa bere forma guztietan konbatitzen dute. Eta alemanak barbaroak dira. Espainolak barbaroak dira. Frantsesak barbaroak dira. Hain zuzen Boccacciok *semi-barbari et efferati homines* deritze, ezagutzen dugun terminologia topikoan, espainolei espreski. Eta ez zen bakarra. Ernazentista italiarren artean kalifikatibo arruntak izan dira horrelakoak espainolentzat: basatiak dira, ankerrak, ezjakinak, harroputzak, *rudes propeque efferati, a studiis humanitatis abhorrentes* (euskararengatik esango dituzte gero espainolek antzeko hitzak!). B. Croce-k bildu zituen (*La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*, 1917), ikusi nahi ditzanarentzat, espainolei buruzko italiarren loreak. Frantsesak ez dira hobeak. Ez dugu Petrarcaren polemika Joanes Hesdingoarekin aipatuko: frantsesek, pentsa bezate, nahi badute, munduko handitasun eta birtute guztiak berenak dituztela, sortzez eta jatorriz *barbari tamen sunt*. Monarkia distiratsu bat, Pariseko Unibertsitatea bera, nahi duten dena, izango dute: frankoak dira, barbaroak dira erremedio gabe, errepikatuko die mendekos Petrarcek.

Asko penatzen zituen frantsesak, beren jatorriagatik, sekula sekulorun “frankoak” edo barbaroak izan behar horrek. Mila

maneratan gogotik saiatu dira jatorriaren orbain hori garbitzen. Estaltzen, behintzat. Erreferentzia nahitaezkoa (kulturalki, politikoki nahiz erlijiosoki) beti Erroma bait zen: haren analogian esplikatuko da (muntatu) Frantziaren historia; hari lotuta esplikatuko da Frantziaren jatorria (“mito troiarra”); hangoa bezain landua dela, probatuko da, Frantziako hizkuntza, literatura, etab. Eta eskema berberarekin funtzionatuko da Espainian, Alemanian, Ingalaterran. Adibidetxo batzuekin aski, ez bait da gure lana Ernazimentuko ideologia nazionalak eta errege-leinuen familiarrak arakatzea.

Du Haillan, Erromako historiarekin analogia estuan, ahaleginduko da idazten Frantziakoa. Izan ere: “Se peult dire de la France ce qui a esté dit de Rome, que jamais estat n’eust si petite et faible commencement, ny de petit commencement ne parvint à telle grandeur cestui-cy”. Arma ekintzak, zuzenbidea, morala, dena doa paralerroki.

Arte eta zientzietan, Erromaren egiazko oinordekoa Frantzia da, noski. Ez da Italia. Ideia hori oso kuttuna dute frantsek. Iturburuan bezala, Alkuinoren esaldi bat gogoratu ohi da, Karlomagnori gutun batean, Frantziari Athenai berri bat sortzeko asmoa azalduz: “Desde fines del siglo IX se ve aparecer en la *Crónica de San Gall*, del monje germánico Notker Labeo, lo que se puede llamar el tema histórico de *translatione studii*” (E. Gilson). Hau da, legenda edo mitoa, Pariseko Unibertsitatea, lehenago Athenain eta Erroman egon zela, Jesukristo baino lehen, eta gero Parisera aldatu zela. XIII. mendean, Johanes Garlandekoaren *Epitalamio*-an, filosofiaren eta zazpi arte liberalen peregrinazioa munduan, kontatzen da hitzaurrean: translazioaren historia da. Orain Paris da behialako Erroma eta Athenai (zer esanik ez, bera Parisen dagoela irakasle): *Jam ita gradatim transalpinavit in Galliam philosophia Parisius, ibique velut fons emergens vivis purissimis totum irrigat occidentem*. Johanes Gerson, Pariseko Unibertsitateko Kantzelariak, 1405ean erregearen aurreko sermoi batean, honela azaltzen zituen berriro zientziaren ibilbideak (eta esan liteke Unibertsitatearen jatorri

ofiziala dugula hori): zientzia Jainkoak eman zion lehen gizonari eta hebreoek heredatu zuten; Abrahamen bidez Egiptora pasa zen handik, hemen ikasi bait zuten grekoek; Athenain jaso zuen Erromak, eta hau hondatu zenean hemendik Parisera joan zen. Ez dago, beraz, zer egon italiarren bekaitz: Erromaren oinordekotza Parisen gordetzen da.

Bidezko samarra da: “Car Dieu, par ses interventions, a toujours manifesté sa prédilection pour la France” (M. Yardeni). Frantsesek bederen hori uste dute. Uste, ez: jakin. Hori da Pasquier-en filosofia. Hobeto: filosofia nazionala. Jean de Serres-en “l’histoire de France est un mélange continuuel d’interventions divines et de manifestations de patriotisme”. Bistan bait dago, Jainkoa ez dela ibiltzen Clavijo-n bakarrik. Ez ditu Santiago baino gutxiago armatuko Merové edo Charles Martel eta besteak. Ez arrazoi gabe: “Dieu qui accorda jusqu’ici sa protection à la France l’a fait parce que celle-ci avait toujours été le défenseur par excellence de la religion”. Kristautu ere baino lehena-gotik gainera: frantsesak beti-beti, jentilak zirelarik ere, egiazko Jainkoaren adoratzaileak izan bait ziren nolabait (pribilegio horixe ere ez zaigu geratzen euskaldunoi!): “Comme dessus ay dict le mesmes Dieu incogneu et innominable lequel devoient croire les Hebreux sans le nommer par Son hault nom, jusques au temps des apostres ou disciples havoit ses temples et autelz en Gaule avec les tiltres, *Deo ignoto et invisibili*, comme tesmoigne Saint Martial havoit trouvé à Bordeaulx et à Limoges quant par Sainct Pierre y fut envoyé” (G. Postel).

Dokumentu eskukagarri zaharrena, nolana ere, Frantziaren hautuarena Jainkoaganik, 739koa bakarrik da. Urte horretan Jainkoa oso larri omen zebilen Erroman. Bandidoak besterik ez inguruetan. Bizantziok ez zuen ezer laguntzen. Orduan Gregorio III. Aita Santuak Martel frankoari eskatu zion fedearen babesa. Barbaroa asko poztu zen. Horrela hasi ziren adiskidetasunezko harreman bereziki intimoak errege frankoen eta zeruaren artean. Beste momentu inportante bat 754ean izan zen, Eztebe II.ak Pipino Motza San Dionision koroatu zuenean. Hori zela eta, gai-

nera, jaia ospatzeko, Jainkoak Aita Santuari dokumentu famatu bat erregali eman zion, *Konstantino-ren donazioa* zeritzona, Estatu Pontifikalak Pontifizeari betiko lekoratuz; beste aldetik une berean San Pedrok berak pertsonalki gutun bat egin zion Pipinori, monarkia frankoa bere seme propiotzat adoptatzen zuela ziurtatuz: “Ego apostolus Dei Petrus, qui vos adoptivos habeo filios...” Dena dela, espainolek ere hor dauzkate beren Pilareko Ama Birjina Zaragozan, Covadongakoa, Guadalupekoa, Santiago Matamoros, San Isidoro Matamoros, eta beste historiak, eta Jainkoaren herri hautetsiaren auzi hori ez dago arras garbi, zein den herri hautetsiagoa Testamentu Berrian.

(“Herri hautatuaren” motiboa, ikerketa bat aparte mereziko lukeen kapitulua da. Ideologia nazionalista frantsesa eta espainola askotan bideratu bait dira termino erlijiosoetan. Are, Frantziaren kasuan batipat, ideia hori beste motibo pila baten orapiloa gertatzen delako, Gurutzadetatik —*Gesta Dei per Francos*— Erdi Aroko peregrinazioetara, merkataritzara, poesia epikora eta katedrale gotikoen beren sorreraraino Suger de Saint Denis-ekin. Ikus Panofsky, *Architecture gothique et pensée scolastique*, eta Von Simson, *The Gothic Cathedral*. Baina orain ez daukagu nazionalismo frantsesaren uhadar guzti horietan gora igotzerik).

Hain kolaborazio onez Jainkoaren eta Frantziaren artean, ulertzekoa baino ez da “que jamais Royaume ny autre Estat ne fut mieux estably et fondé. Jamais nation ne fit tant belles choses et ne donna tant et de si beaux exemples de ce qui sort à l’instruction des Roys et des peuples” (Du Haillan). Frantziak bere burua mundu guztiaren eredu eta ispiluztat edukitzeak, ez dauka, hortakoz, zerikusirik Iraultzaren eta demokraziaren sehaska bera izatearekin (omen). Askoz lehenagokoa da. Eredua ez da demokrazia. Ez da iraultza. Eredua Frantzia da, iraultzarekin eta gabe. Demokraziarekin eta demokrazia gabe. Funtsera itzuliz, beraz: “Il n’y a habitans en ce Royaulme de France, ny en tous aultres Royaulmes de la Chrésienté, qui ne confesse

que la Couronne des François estre la plus honorable et la plus precieuse qui soit en Chrestienté...”

Eskerronez eskergarria izan behar du zinez, horrelakoxe nazio bateko seme sortu izatea. Eta bai, frantsesa ongi jaioa da, badaki zein toki pribilegiatutan ekarri duen mundura Jainkoak: “je tiens que nous tous devons remercier Dieu de ce qu’il nous a créés François (nation de tout temps tres heroicque et genereuse) non glorieux et insolens Espaignols”. Espainoltxu horrek seguruenik ez du izango bere Jainkoari eskerron asko erakusteko obligaziorik. Kontuak ondo aterata, “considerez l’inégalité de ces deux naturels: le François est liberal, fidele, brave, magnanime, courtois et amateur de simplicité: l’Espaignol est superbe, avare, cruel, envieux, soupçonneux, insolent, grand vanteur, grand ostentateur, par tout incompatible”.

Bere epika propioa sortzen du haizekeria nazionalista horrek. Perla bat:

Espagnol plein de vent, le fleau de l’Europe,
L’horreur de tes subjects, flambeau de nos discors,
Ixion sans repos, barbare du Canope
Qui pense tout mouvoir au poids de tes ressorts

Nous apprenons de toy le faste et l’impudence
A violer sa foy, à ne point pardonner,
A n’avoir point de Dieu, sinon qu’en l’apparence,
A piller, à brusler, seduire et mutiner.

Le grossier Aleman, yvroygne schismatique,
Insolent, quereleux, cruel et faineant,
Stupide et ignorant qui fait du politique,
Et se vend comme un serf, pour un bien peu d’argent.

.....

L’Italien subtil tout remply de finesses,
Simulé, curieux, voluptueux, pipeur,
Grand inventeur d’impos, voleur de nos richesses
Aussi lasdre au combat comme il est grand vanteur.

Hendrike VII.aren denboran, Veneziako Enbaxadariak honela informatzen omen zuela irla haietatik, irakurtzen dut G. Macaulay Trevelyan-en *Ingalaterrako Historia*-n: “Uste dute berak beste jenderik ez dagoela eta beste mundurik ez dagoela Ingalaterra baino. Arrotzen bat planta onekoa ikusten badute, ‘ingelesa ematen du’, komentatzen dute beti, eta ‘lastima ez izatea ingelesa’. Eta delikatezaren bat arrotz batekin hartzen badute, ‘zure herrian horrelakorik prantatzen al da?’, galdegiten dute”. Barbaro auzozulo hutsak ziren ingelesak Veneziarrarentzat. Halere beren ideiak zeuzkaten estranjeroez. Espainola nola ikusten zuten Shakespearek erakutsi du *Love’s Labour’s Lost*-eko Don Adriano de Armado-rekin. Aipatu historia berean bidazti frantses baten bidatz-oharrak aldatzen dira Tudor garaiaz: “nazio honetako jendeak herio-gorrotok gorrotatzen dituzte frantsesak, antzinadaniko beren etsaiak bezala, eta beti *frantses doilorra, frantses zakurra* deitzen gaituzte”. Justu gorroto honek hizkuntza ingelesaren berbaliapena ekarriko du, tribunaletan, eskoletan, klase gurenen solas-mintzairan bertan. “The feeling against the French helped to put an end to that subordination of English to French culture which the Norman Conquest had established”. Batez ere ingelesaren kontra paratuko zuen Villonek, zalantza gabe, bere *Ballade contre les ennemis de la France*: mardarikazio guztiak bota eta, “qui mal voudrait au royaume de France!” bertsoaz bukatzen dira estrofa guztiak.

Hernando de Acuña espainolak: “Cuando de Carlos V las banderas / por la fiera Germania se esparcieron / contra sus gentes bárbaras y fieras”. Poesia espainoleko sarrazenoak eta mai-ruak ez aipatzeko.

Bata-bestearen insultorio topikoak beti egon dira herrien artean (herriskin artean ere). Baina orain, Ernazimentuan, irain eta burla borroka horietan, orduantxe European fermutzen ari ziren monarkien lehiak eta oilarkeriak ikusi behar dira. Boterea ez da izaten sutegei txarra ideologien forjarako. Eta botere gazte nagusior horiek, Parisen zein Londresen, Madrilen, Pragan, ideologia guztiz agresiboak generatzen dituzte alde guztietarantz: er-

lijio eta Elizarekiko (Erreforma eta Kontrarreforma, galikanismo), tradizioarekiko, zuzenbidean (Dretxo zahar abolitua), administrazioan (komuneroen gisako auziak), filosofian, kulturaren (eskolastizismoak), etab. Ez zaizkigu axola xehetasunak. Handikeriazko ideologiak dira denak barnean. Harrokeriaren triunfoak. “Inperialismoak”. Ideologia horietan desarroilatzen diren motiboak edo gaiak, aldiz, esan liteke denak Platonen *Menexeno*-n bilduta aurkitzen direla funtsean (beharbada ironikoki ridikulizatzeke), eta hobeto oraino Perikle-ren hil-predikuan (Tukidide II, 38 eta hur.):

- Adan bera athenaitarra zen (autoktonia)
- gu gara arraza garbia, jatorra
- gure sistema da hoherena
- gure espantsioa eta borroka zuzena da: gure hilak heroiak
- Jainkoen hiri kuttuna Athenai da
- gorrotoa kanpotarrei
- elkartasun “grekoa” (Europar “kristaua” izango da), hizkuntzan oinarrituta

Tradizio honetan bertan, Grezian, ez beste inon, «tomó principio no sólo la filosofía [zientzia guztiek], sino también el género humano», Diogene Laerterentzat. Eta ez dezagun ahaztu, filosofiaren (zientzien) historiako iturri erabiliena eta oparoena Ernazimentu osoan autore horren *Filosofoen Bizitzak* izan zela. Are, mito atikoaren arabera (J. Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*), Athenai-n asmatu zen garia ereitea, iturriko uraren erabilera, oliondoa, eta abar, eta abar, eta hanka biren gainean zutik ibiltzea. Jainkoek zenbat mirari egin duten beti Athenairen alde, ezin esan.

Jainkoaren kuttuntasunetik sistemaren eredutasunera, arrotzaren destaina eta norbere sorterriaren harrokeriara, ideologia honen kapitulu guztietan espresatzen dena, Estatu ernazentisten hegemonia borroka da. “La France est une Macedoine, nostre Prince est un second Alexandre”. (Ikustea dago, pintoreek nola pintatu dituzten edonon erregeak). Frantziak libre du Espainia

inbaditzea, konkistatzea (1595). Zilegi ezezik, Jainkoaren gustuko obra izango da: “C’est la plus belle Croisade qui se puisse entreprendre: les Catalans, ceux de Castille et de Portugal sont Juifs; ceux de Galice et de Grenade sont Mahommetans, leur Prince est Athée. Sçauriez vous desirer une conquête plus juste, ou une guerre plus legitime?” (Pont Aimery). Bihoa, bai, gerrara: Jainkoak Frantziari lagunduko dio. “Dieu nous montre par là qu’il ne veut cesser à faire des miracles pour la France contre ses ennemis”.

Oso lanpetuta ibili zen garai horietan Jainkoa Europako fronte guztietan. Hasi Hieronimo de Cortereal-en titulu politektik, Espainian ere, *Felicísima vitoria concedida del cielo al señor don Juan de Austria en el golfo de Lepanto de la poderosa armada otomana*, eta Herreraganaino edo, ez dakit norenganaino ez, *Canción en alabanza de la divina Majestad por la victoria del Señor don Juan*, Indietako Urrearen Mendeko literatura espainol guztian ere mirariak eskubeteka egiten dabil espainolei Jainkoa etengabe halaber.

Bukatzeko atal hau: ideologia katoliko-inperiala dabil hai-ze-harro. Elizaren buru bat, gurutzearekin, eta munduaren buru bat, ezpatarekin, egiten da amets. “Tiempo vendrá en que el mundo de aposento / a un pastor y a una monarquía”, Juan Rufo-ren *La Austríada*-n kantatzen denez (Canto XXIV). Faxismoak oraindik ez dira agertu munduan, baina «una ley, una fe, una religión, un rey, una patria, un corral y un pastor es de todos», ari da predikatzen Juan de Lucena. “Corral” bakar hori Inperio espainola da.

Zein izango ote da monarkia bakar nagusia? Ikus Hernando de Acuña-ren soneto hau:

AL REY NUESTRO SEÑOR

Ya se acerca señor, o es ya llegada
La edad gloriosa, en que promete el cielo
Una grey, y un pastor, solo en el suelo
Por suerte a vuestros tiempos reservada:

Ya tan alto principio en tal jornada
Os muestra el fin de vuestro santo zelo,
Y anuncia al mundo para mas consuelo
Un monarca, un Imperio, y una Espada:

Ya el orbe de la tierra siente en parte,
Y espera en todo vuestra monarquía,
Conquistada por vos en justa guerra:

Que a quien ha dado Christo su estandarte,
Dara el segundo mas dichoso dia
En que vencido el mar, vença la tierra.

Vienako Habsburgoek Madrilgoek baino askoz ere simplekiago espresatzen dituzte beren pretentsioak: berak AEIOU direla, hautatu dute esari edo insignia gisa. *Austriae Est Imperare Orbi Universo*. Austriari dagokio unibertso osoan inperatzea.

Zer pentsatzen ote du, bitartean, frantsesen Jainkoak? Bere planak ditu hark:

De Gaule sortira estant natif du lieu
Un juste et vray pasteur Grand vicaire de Dieu
Lequel ayant de Christ reçu les Clefs du monde
Fera qu'en l'Univers un seul Regne se fonde.

Ematen du, eman, Frantziako Jainkoak arrazoi hobeak dauzkala, auzi honetan, bere babespeko bezeroa munduan gailenarazteko: monarka espainolaren alde armak bakarrik daude; frantsesaren alde, armak utzi gabe, oinordekotza legitimoaren eskubidea dago. Maiorazgoa, primutasuna. “Par ce, le lys icy signifie le lys propre mis pour armoirie du règne tres chrestien, à la gent duquel par la primogeniture seconde du monde est donnée ceste prerogative de gouverner tout le monde avec la loy éternelle, donnée à la primogeniture de Gomerus Gallus, fils de Japetus Gallus, fils de Noachus Gallus ou delivré des eaues du déluge” (G. Postel).

AITAREN ETXE HARROA

Bisigotoentzat San Isidorok asmatu zuena, frankoentzat Fredegario monjeak egingo du, ia garai berean: frankoen jatorri troiarraren mitoa izan da hori, konkistatzaileen eta konkistatuen arraza fusioa permititzeko Galian. Aurretik, noski, erromatarren jatorri troiarraren *Eneida*-ko mitoa suposatu behar da. Erromatarrak bezala, galo-romanoak ere jatorri troiarrekoak bihurtu ziren gero, mito hura zabalduz. Eta orain, herri frankoari eta galo-romanoari genealogia amankomun bat asmatu zaie, frankoak Hektor-en seme Frankon legendari bategandik eratorriz, galo-romanoak Eneas-gandik zetozen eran. Denak Troiatik nolnahi ere. Frantziako bi gizarteak anaituta geratzen ziren. “Esta leyenda, que había hecho su aparición en el siglo VII, en la *Chronique de Frédégaire*, reaparece en el siglo VIII en el *Liber Historiae Francorum* y en la *Historia Longobardorum* de Pablo Diácono; se propaga, en el siglo IX, por medio de la *Chronique de Moissac* y el *Chronicon* de Francis de Ado; es renovada en el *De gestis rerum Francorum* de Aimoin de Fleury, en espera de atravesar las *Gesta Francorum* de Rorico de Moissac (hacia el 1100), y continuará su curso, a través de la *Franciade* de Ronsard, hasta el siglo XVII, en el que Leibniz se tomará la molestia de escribir un opúsculo para refutarla” (E. Gilson).

Bestalde, mito horrek frankoak erromatarrekin uztartzen ziotuen. Oso inportantea. Mundu honetan ezer izateko, Erromarekin zerikusiren bat behar izaten bait zen. Zeharka bederen, ba,

mito troiarrarekin barbaroen “erromanizazioa” burutua geratzen zen.

Italian pixka bat bidaztu izan denak, hango hirien eta artearen ardura pittin batekin, makina bat antzeko mito aurkituko zuen. Gaur arte, Florentziako prospektuak bisitarientzat oraindik “fundazio erromatarra” izateko enpeinuari eusten dio. (Dantek berak “bellissima e famosissima figlia di Roma” zeritzon jada ordurako). Berdintsu Milanon. Paduan, turistak hiriko trafikoa-
ren erdian aurkitzen du Antenoreren hilobia: hiriaren sortzaile hori ere troiarra omen zen eta Priamo erregearen aholkularia, Eneasen adiskidea. Venezia Atlante erraldoiak fundatu zuen; berdin Fiesole, Florentziaren arerio eternoa, etab.

Grezian “es una creencia común que toda familia aristocrática es de origen divino, ya que descende desde hace muchas generaciones de algún dios o semidiós que se ha unido a una mujer mortal” (B. Farrington). Erroman Tito Liviok ongi ulertu du genealogia mitikoon zentzua: “Nosotros perdonamos al pasado que haya mezclado lo divino con lo humano en una visión dedicada a exaltar el origen de la ciudad; y si algún pueblo puede ostentar el privilegio de hacer divinos sus propios orígenes haciéndolos surgir de los dioses, la gloria militar del pueblo romano es tal que, cuando exalta en particular a Marte como su progenitor o como progenitor de sus fundadores, toda la humanidad puede admitirlo con la misma sumisión con que acepta su dominio”.

Hiriak bezala tribuak. Familia printzipalek ere beren genealogiak asmatzen dituzte. Sienako katedralean ikus daiteke Piccolominitarren kaperak: Romulusen ondorengotzat zeuzkaten beren buruak. Jatorri troiarrakotzat, hortakoz. Eneas Silvio Piccolomini Aita Santu hautatua izanik, Pio II. hartu zuen izen: “Pius Aeneas”engatik (eta hori ulertu beharko da Pio I. Aita Santutzat!). Paulo II. orobat, Barbo familia Veneziarrekoa, leinu erromatar klasiko batekin jantzi da (jatorri germaniko ebidentea eduki arren). Zer harritzekoa, Massimitarrek Quinto Fabio Maximogandik, Cornarotarrek Corneliorengandik, deribatzen badi-

tuzte beren familiak... Horrelakoz josita dago Italia. Eta nik ez dakit zer deabru den hori, gizabanako xumeetan ere, inteligentzia txit kritikoa direnak bestela, bitxikeriak sumatzen ditugu puntu horretan: Kantek Eskozian uste zituen bere aurrekoak; Nietzschek aristokrazia poloniarretik nahi zuen etorri. Zeinek ez du begiratu hiztegiren batean, nondik ote datorren bere izena? “Man is an incorrigible genealogist, who spends his whole life in the search of a father”, epaitzen du Don Cameron Allen-ek, *The Legend of Noah, Renaissance Rationalism* gogoetan.

Honela dio Raffaello Morghenek: “Nelle cronache municipali italiane del Due e Trecento, comunissimi, si può dire generali, sono i riferimenti a una pretesa discendenza di tutte le città italiane da Roma e dai troiani, che l’alta poesia di Virgilio aveva, per il Medioevo, indissolubilmente legati alle vicende e alle glorie di Roma. E notissimo che Padova vantava le sue origini da Antenore e pretendeva persino conservare la presunta tomba dell’antico eroe. Pisa, Siena, Pistoia, Firenze si dichiaravano apertamente discendenti dalla Città Eterna attraverso personaggi storici, completamente trasfigurati dalla leggenda, o addirittura attraverso personaggi immaginari, ricalcati sulle immagini della saga di Roma”. Eta berehalaxe Florentziaz: “Da re Fiorino trasse il nome Firenze che poi anche il Villani dirà: *figliola e fattura di Roma*, e da antiche famiglie romane si faranno discendere i maggiori rappresentanti della nobiltà cittadina del Comune duecentesco, quali gli Uberti, i Ravignani, i Foraboschi, gli Elisei, attraverso stranissime etimologie e le più favolose tradizioni”.

M. Mujica Lainez argentinarrak Ernazimentuko nobela bat dauka, *Bomarzo*, eta hor protagonistak bere leinuaren jatorria gogoratzen du: “Nuestro primer antepasado, un jefe godo [oso tipikoa hori ere!], tuvo un hijo que fue amamantado por una osa y a quien llamaron Orsino. De él descendemos. La leche de Osa nutrió nuestra sangre. O procedemos de Caio Flavio Orso, general del emperador Constancio. Es posible. Pero la Osa es nuestra”. Eta gerotxoago jada Ernazimentu guztiaren kontu emanez:

“Los Massimi pretendían derivar de Q. Fabius Maximus; los Muti, de Muzio Scevola; los Cornaro, de los Cornelios; los Antinori, de Antenor, príncipe de Troya; el papa Pio II Piccolomini, quizá de los Julios; los Colonna, siempre exagerados, del propio Julio César. Era la moda de entonces, la misma moda que hacía que los patricios de esas casas mandaran esculpir sus bustos con atavíos de emperadores romanos. Todos querían proceder de alguien ilustre, ilustrísimo...”. Burakhardtek Platonen beraren ondorengoak aipatzen ditu Milanon.

Beraz, gizabanakoak, familiak, hiriak, nazioak, inperioak, dena daukagu “iragan loriatsuz” kargatuta Europa zahar horretan. Edonon dabil triunfari genealogismoaren demonioa (etimologismoaren bixkia gehienetan). Letraz, musikaz, pinturaz espresatzen da. Vienako Schönbrunn Palazioan, Galeria Txikian tetzuko freskoan, Guglielmiren alegoria bat erakusten zaie turistei (1761), Inperio erromatar-germanikoa Habsburgo-Lotaringia familiaren jatorriarekin erlazionatuz. Anakroniko samarra, baina konformidadean ez gehiegi: Aita Santu bat Eneas-en ondorengo izatea baino ez askoz gehiago. Horrelakoxe “alegoriak”, ordea, pilaka pintatu dira Ernazimentuan zein Barrokoan.

Guk ez dugu horrelako iragan urbanorik, jainkoek edo fundatu hiriekin; ez aristokratikorik, hain odol preziatuko leinuekin. Gure harrokeritxo apala ez zaigu halere falta. Denok aiton-semeak omen gara euskaldunok (alabak ere). Gure jatorri noblea baserrian daukagu. “La casa solar vasca —zioen Kizkitzak titulu horretakoxe bere liburuan— dió en los pasados siglos, a los que procedían de ella, legítimamente, una nobleza de la que se enorgullecían aquellos mismos hijos que en extrañas tierras alcanzaron grandes riquezas y títulos. (Pobreekin ez du esaten zer gertatzen zen). Esa procedencia de la casa solar vasca, daba con la nobleza, la ciudadanía, de modo que sólo con ser originarios de ella se les abrían las puertas de los Ayuntamientos, de las Diputaciones y de los Congresos o Juntas Generales, que para los demás estaban cerradas. - Nobleza y libertad debemos a la casa solar. La nobleza mantenida por la libertad”. Izenburuan *San-*

tuario de nobleza deritzon kapituluak bukaera hauxe dizu gero: “Esas casas solares tan modestas eran santuarios del honor y de libertad. Lo declaraba en 1528 el embajador veneciano Andrés Navagiero: ‘hay infinitos caseríos —decía— en los cuales viven nobles..., no se puede hacer mayor lisonja a un grande de Castilla que decirle que su casa tuvo su origen de esta tierra’ ”.

Handik hara euskaldunak —bere burua jatorrizko nobleziarekin, noblezia etxearekin— erraz identifikatu du deitura eman dion baserriarekin bere burua. Hortaz, bere aberria, bere kultura, bere askatasuna, bere dena. Poetak adierazi bezala, bere nortasuna adina defendatuko du horregatik hura, berdin bait da finean:

Nire aitaren etxea
defendituko dut.
Otsoen kontra,
sikatearen kontra,
lukurreriaren kontra,
justiziaren kontra,
defenditu
eginen dut
nire aitaren etxea.

Testu poetikoaren polisemian “aitaren etxea”k Euskadi esangura lezake, Aitorren hizkuntza zaharra, euskal herria bera edo independentzia: “harmak kenduko dizkidate/ eta eskuarekin defendituko dut/ nire aitaren etxea...”, heroikoki, behialako kantabresak baino heroitsuago defendatzeko prest gaudena. Oinarri-oinarrian, Ernazimentutik Arestiganaino datorren inspirazioan alegia, “aitaren etxea” aitaren eta amaren etxe soila da, metafora denak erantzita: sukaldea, ardi-behiak, soroak, umeak, lana. Mundutxo gogor hori euskaldunak noble deklaratu du. Bere jatorri eta leinu. Eta mundu noble horretan plantatu da bera.

Baina gutzien nobletasunaren alboan, gutxien nobletasunak bestelakoxe inportantzia dauka sozialki: Erregeenak, markesena edo kondeenak, jende printzipalak. Horiek ez dizute besteok bezala jaiotakoak izan nahi izaten. Horien askaziak, ez base-

rrian, baina mirabiliazko espazio batean eta adulterio metafisiko estrainoenekin abiatu ohi dira, hilkorron mundutik eta historiatik arras bestelako esferetan.

Voltaireren *Ingenua*-k ezin ulertu zuen. Alderantziz, komeria oso ondo ulertu zuena, Spinoza izan da: “Los reyes, que han usurpado el imperio, para garantizar su seguridad, han pretendido persuadir a todos de que ellos habían nacido de una raza de dioses inmortales, sin duda porque pensaban que si los súbditos y todos los demás no los juzgaban iguales a ellos, sino que los adoptaban por dioses, consentirían de buen grado en verse dirigidos por ellos y se pondrían en sus manos. De este modo persuadió a los romanos Augusto de que él traía su origen de Eneas, hijo de Venus, a quien se creía entre los dioses, y quiso tener templos y estatuas, flámenes y sacerdotes. Alejandro quiso ser saludado por hijo de Júpiter, lo cual hizo por sabiduría y no por orgullo... De esta manera los monarcas han provisto a su seguridad” (*Tratado teológico-político*).

Esplikazioa, segurantzia hutsarena baino, seguruenik hagitik konplikatua da: orain ez digu inporta. Mircea Eliade ikus daiteke, “Jatorrien ospe magikoaz” bere argibideak. Inportatzea Spinoza jada gaiarekin ikustea da.

Gure Tartasek uste zuen, gortesauen zurikeria eta zerbitzarien izpiritu kakalardoa zirela genealogia mitologiko horien iturburua: “Alesandre handiak, Philippus haren seme diñiak, lausenkü, flateria eta balakü handirik errezibitzen zian bere denboran, bere gorteko kurtisan eta xarlatanen ahuetarik, eta haren eskribietarik, orok erraiten zioten, ixilik eta agerriz, inmortal zela eta, Jüpiter baitzen Jenko ooren gehiena, haren seme propia eta natürala zela”.

Utzi beste garaiak eta gurera etorritz: Ernazimentuan bi fenomenoen ematen da batera, ondorio bortitzak eragingo dituztenak alor honetan. Burckhardt-ek seinalatzen duen legez, sozialki jatorri noblearen interesa biziro goititzen da, alde batetik: genealogistek negozioa egingo dute (burgesiak noblezia bilatzen du). Bestetik, munduaren marko tradizionalak, historikoak zein geo-

grafikoak, apurtu egin dira. Markoekin batera, haietan bildutako kontzientzia: ordura arte filosofiaren eta ikasketen erreferentzia beharrezkoa Grezia bazen, historiarena eta dretxoarena Erroma, orain puskatu eta nahastu egiten dira erreferentzia sistema horiek. Bibliaren ikerketa sakonduarekin, batetik (Erreformak obligatuta), iturri grekoen miaketa zorroztuarekin bestetik (humanisten lanari eskerrak), antzinatea konplikatu eta aberastu egin zaie europarrei, askoz antzinakoagotu batez ere. Lehen inposible zirudien, nazio zibilizatu batek Erroma baino beste sorgurik izatea: enpeinu guztia Erromarekin ahalik eta gehiena bategitea izaten zen. XVI. mendean, ordea, nazio europarrek Erroma horrekin berarekin lehian, eta haren parean edo gainetik batzuetan, nahiko dituzte beren jatorriak baietsi. Nazio (Estatu) modernoak historikoki bermatzen ari dira.

C.G. Duboisk adibide polit hauxe damaigu: Frantziako historia ordura arte beti Frankoekin eta Pharamond-ekin abiarazten zen. Galoak ez ziren aintzakotzat hartzen: “ils avaient mauvaise réputation. C’était un peuple de vaincus. Deux fois vaincus: par César et par les Barbares. C’étaient donc des parents peu recommandables, dont il valait mieux taire l’existence (...). Race de serfs sans culture qui n’avaient rien légué à la civilisation sauf des légendes folkloriques ou cruelles et une fâcheuse réputation. Enfin, et surtout, les Gaulois étaient des inconnus: ils ne vivaient que par le témoignage des écrivains latins et grecs. Aucun texte, aucun monument. On ne se rattache pas à des parents inconnus. Les Gaulois ont eu le sort des peuples vaincus et colonisés”.

Jarrai dezagun berarekin ikusten, perspektiba nola irauli den: “Or, vers le milieu du siècle, on s’aperçoit de l’existence d’une autre civilisation plus ancienne et plus vénérable que la civilisation issue de Troie. Les problèmes religieux, l’exégèse des textes font connaître la civilisation hébraïque. C’est là la source fondamentale de toute civilisation. Nous descendons tous de Noé, le seul survivant, avec ses fils, du Déluge (...). Il faut donc lire figurativement la mythologie gréco-latine: les ancêtres

des Grecs et des Latins sont eux aussi des descendants de Noé qui ont camouflé sous des surnoms leur véritable identité. Le berceau de l'humanité ne se situe pas sur les rives de Troie ou sur les bords du Tibre, mais dans le pays de Canaan. Le centre d'attraction des recherches généalogiques se place donc vers l'Orient: on ne cherche plus à se rattacher à Rome, mais à Jérusalem ou au Mont Ararat. C'est là l'ultime limite de ces recherches d'origines, puisque telle est la révélation de Dieu lui-même. Les Gaulois, dès lors, ne peuvent plus être laissés en marge des circuits fréquentés: il faut les rattacher à la famille de Noé. C'est à quoi s'emploieront un certain nombre de penseurs, suivant en général, sur ce point, les prétendues révélations apportées par Annius de Viterbe”.

Annio Viterbokoa baino lehen ere, hamaikaxo saio genealogiko egina zen mendebaldean Bibliaren laguntzaz. Aurreneko mito genealogikoa, hasteko, Bibliakoa bera da, Noeren hiru semeengandik munduko leinu guztien jatorria agertarazi asmoz. Gero, Patristikak eta Erdi Aroak, beren desarroilotxoak asmatu zituzten oinarri haren gainean. Baina Bibliako partiketak ez bait daude Europako estatu modernoentzat pentsatuta, oso zaila zen haria Genesi liburutik herri modernoan premietaraino ekartzen asmatzea. Zein umeren umeak izan behar zuten taula genealogiko biblikoan espainolek, alemanek, italianok? Uholdean denak ito ziren, Noe salbu. Honen hiru semeetarik, Sem herri semiten arbasoa zen; Kam, herri kamitena (Kanaan, Egipto, Arabia, Etiopia); Jafet geratzen zen, Asia Txikiko eta Mediterranioko irletako biztanleen aitagoia Genesiko ipuinean, Europako herrien genealogiarako. Bibliak aipatzen ditu, aipatu, Jafeten ume batzuk: Gomer, Magog, Yavân, Tubal, etab., umeon ume batzuk ere. Baina hor stop egiten du, aurrerago ez digu laguntzen. Eta Annio Viterbokoaren “Kronika babiloniar”ak, bilatzen zen iragapide horixe ematen zuen, hain zuzen, Jafeten umeengandik herri modernoetara.

Itzela izan zuen Annioren liburuak arrakasta Europa osoan, argitalpenak bata bestearen ondoren zituela denbora gutxian.

Eta izugarritzkoa izan zen deskateatu zuen mugimendua toki guztietan: monarkia garaikideetatik Noeganainoko zerrendak egiten ziren, ahaidetasunik miragarrienak aurkitzen ziren Frantziatik Troiaraino eta Uholderaino. Eta, batez ere, problema ika-ragarri bat bizten zen: herri anaion artean, zein ote zen “maio-razgoa”?... Zeini zegokion beste anaian buru eta nagusi izatea?

Italiarrak berriro buruan jarri ziren karrera honetan, Noeri berari pertsonalki Italiara etorri eta hiri mordo bat fundatu era-ziz. Frantsesek, alemanek, espainolek (espainolak hasiko dira, hain zuzen, euskara beren antzinatearen bandera gisa erabil-tzen!), bakoitzak bere konbinazioak erabili dituzte denek, zei-nek baino zeinek iragan loriatsuagoa izateko, historia nahasi be-zain aspergarria gertatzen bait da finean norgehiagoka hori. Ez gara entretenituko.

Arras ikuspide berriak irekitzen dira. Erromari buruz, inde-pendentzia historiko bat bezala lortzen da. “Il est désormais temps, protestatzen du Pasquier-ek, qu’ostions ceste folle appre-hension qui occupe nos esprits, par laquelle mettons sous pieds ce qui est du vray et naïf droit de France, reduisons tous nos ju-gements aux jugements des Romains: ne nous advisans pas que tout ainsi que Dieu nous voulut separer de l’Italie par un haut entrejet de montaignes, ainsi separa-t-il presque en toutes cho-ses, de moeurs, de loix, de nature, de complexions”. Du Bellay-rentzat Frantziak azkenean bere sustrai jatorrak aurkitu ditu: ga-loak, erromatarrak eta frankoak baino antzinago eta sakonago. “La Gaule (qui aujourd’huy est France) avant qu’elle fust ainsi nommée, fust possédée jadis, et au renouvellement du monde après le deluge universel, par gens surnommez de leurs ances-tres Samothiens, Bardes, Druydes, Saroniens et Anbagiens”.

Harrez gero, bestelakoxe harrokeriaz berrirakurriko da ira-gana. “Par son destin original, le peuple gaulois apparait comme un peuple de maîtres. C’est le colonisateur de l’Europe: son his-toire révèle un destin de peuple politiquement élu. Cette force se trouve même dans les revers de la Gaule: beaucoup de Gaulois préfèrent le suicide à la défaite, tant le statut d’infériorité était

contraire à leur nature” (Dubois, Du Bellayren iruzkinean). “Néanmoins, même au service de Rome, les Gaulois restent la force principale des armées étrangères, dernier vestige de leur ancienne vigueur”.

Batxiler Zaldibia-ren *Suma*-n honela planteatzen da Kantauriako lehen biztanleen kapitulua: “Quiénes hayan sido los primeros habitantes de la Cantabria y mandádola, se puede bien colegir del Corónico que escribió curiosamente el Arzobispo don Rodrigo de Toledo, donde, libro primero, capítulo quinto, tratando de la venida de Túbal, hijo de Jafet y nieto de Noé, a España, que fué ciento y cuarenta y tres años después del Diluvio (...), afirma que él y sus compañías que se llamaron tubales pararon en los montes Pirineos, y después creciendo, descendieron a los llanos y poblaron por allí cerca al rededor algunos pueblos y en Navarra y Vascos. Y así son dependientes de los tubales, pues aquella tierra está junta a los Pirineos donde los Cetubales habitaron y poblaron”. Gero iada ezin dut ulertu Batxilerraren gatzelania: “Pero lo que el vulgo trata vanamente los prófugos troyanos haber primeramente habitado en ella Túbal es fabuloso [beraz, inguruotan ere bazebilen ipuin hori! Eta baziren hemen ere, Italian baziren moduan, klasikotasunari eutsi nahiago zuten “humanistak”, Viterboko Annioren fantasietan sinestu baino, *anilia deliramenta*: Zaldibiak, ostera, eskola uholdetarrari segitzen dio], demás que es notorio a todos que sola esta nación entre todas las provincias y reinos del mundo conserva sus leyes habidas en la ley de naturaleza de antes que Nino, rey de Babilonia adulterase la áurea edad y corrompiese el mundo con la idolatría, y sólo ésta ha conservado su lengua primera y aun esclavones se precian de tener vocablos vizcainos en la misma significanza y usan las armas y vestidos de aquella edad primera, jactándose ser de las compañías de Túbal”.

Gero euskaldunen balentriak aipa-aupatzen ditu Batxilerrak: “que por mar heran los mejores del mundo y por tierra tan buenos como los mejores”. Eta “si acaso con demasiado poder son sobrepujados, abrazan la muerte por feliz y dichosa antes

que rendirse”. Augusto pertsonalki etorriko zaigu euskaldunak azpiratzeko, alferrik ordea: zeren eta “finalmente los cántabros, viéndose en extremo de perder las vidas o darse a los enemigos, habiendo peleado muchos días fieramente e porfiadamente, se mataron muchos de ellos con fierro, otros se lanzaron a porfía en las hogueras y otros se atosigaron con veneno sacado de los árboles tejos”. Eta gezurra bada ere, oso ernazentista da esan ahal izatea, “escogían morir antes que verse cautivos y prisionarios”.

Guztiok ditugu, topikoak bilakatuko diren gaiak, literatura nazionalista europar guztietan, beren gorabeherekin testuinguruaren arabera. Ezagunki, Ernazimentuko irakurketa “noble”aren lekuan, XIX. mendeak irakurketa “demokratikoa” egiten du (erromantikoa), bere Viriato, Vercingetorix eta Arminioekin, “herri baten jeinu”ak denak, Napoleon III.aren estilo populistan. Baina motiboak Ernazimentukoak dira, mezua ere funtsean berbera. Alor hesigabeen ez galtzeko, puntu bakarrari lotuko naitzaio: harrokeria kulturalari.

Hau da, oso desberdinak har litezke kontsiderazioan meritoak. Erlijosoki, esaterako, grekoak eta erromatarrak baino beste edozein herri meritotsuagoa izatea, beharbada ez da zaila probatzea: galoen merito bat izan liteke, arimaren hilezkortasunean sinestea. Monoteista izatea. Izan liteke balio etiko bat suizidioa, etsaiari ez men egiteagatik. Armetan, germanoak eta galoak izan zitezkeen erromatarrak baino heroikoagoak. Dena dela, kulturaliki, eztabaida genezake zeintxo den orain gehiago geure artean: historia aldetik eta orohar, badirudi denok aitortu beharko genukeela gure zorra Erromari eta Athenairi...

Nondik sortu ote dira, orduan, gaurko kultur harrokeria nazionalistak? Munduaren erdia ez ote da Espainiak zibilizatua? (Jainkoak berari emaniko misio berezia kunplitzuz). Espainola ez ote da munduan pare gabeko hizkuntza? Eta literatura?... Ala, alderantziz, ez ote da Frantzia izpirituaren sorterria?

Hori, bai: izpiritua frantsesa da. Frantsesa da munduko herriarik izpiritualena. Izpirituko gizon oroentzat balio du, horregatik, “tout homme a deux patries, la sienne et la France”.

Celtopaedia, titulutik hasita da txit ohargarria saioa. Jean Picard-ek sendo zimentaturik utzi du betiko liburu horretan: *bat*, mundu guztiaren aurrean Frantziari dagokion misio kultural eta artistiko singularra, bakarra; *bi*, munduko arte eta zientzia guztiek Frantzian ikusi dutela beren argia eta eguna. Ez Grezian, ez Italian. *De Prisca Celtopaedia libri quinque, quibus admiranda priscorum Gallorum doctrina et eruditio ostenditur, necnon literas in Gallia fuisse quam in Graecia vel in Italia*. Parisiis, 1556. Eta hauxe duzu historia.

Arteak eta letrak, gizona bezain antzinakoak dira. Gure kasurako, orduan, Uholdeaz gerozkoak. Jafetek, bere seme Samothesi pasa zion aita Noeren jakituria guztia (bere astrologiari eskerrak igarri zion, Uholdea nola zetorren, eta ahal izan zuen salbatu bere familiarekin). Samothes da letra ederren, etikaren, izarrekiko zientziaren, natur zientzien, fisikaren eta matematikaren fundatzailea uholdeosteko gizadian. Samothes galoen arbaso eta lehen errege izan zen, ordea, ikusi dugu goraxeago Du Bellayren testua (Annio Viterbokoaren informazioak dira). Kasu, halere, gauza guztiz begiragarri bati: Samothes proto-galoak, zientzia guzti horiek, ez frantsesez, baina grekoz irakasten zuten.

Samothesen semea Magus erregea izan zen. Bistan dago zein zientzia desarroilatu zuen. Sarro erregea jarraitu zitzaion, etikarekin zuzenbidea garatu bait zuen honek. Hurrengoari Druiden deritza, druiden aitalehena, Uholdeosteko 410. urtean errege jarria. Tipo hau interesantea da: filosofia berak asmatu zuen. “Quoniam autem in lucis sub quercubus atque arboribus philosophiae secreta rimabatur, et rerum causas prescrutabatur, suos ibidem etiam philosophari docens, *Druos* cognomine, quasi quercum dicas, aut arboreum”. Probatuta daukazu hortxe, grekoa zutela beren hizkuntza galo zahar horiek. *Drûs*, *druós*, zuhaitza da grekoz, edo baita haritza ere. Druiden-en oinordeko, azkenik, Bardus erregea daukagu (eta “errege jakitunen” zerrenda bukatzen dugu dinastia galoan): musikaren, poesiaren eta erretrorikaren abiatzailea bera da. Horra zientzia guztien hastape-

nak esplikatuta. Hurrengo erregeek zientzia guztiok munduan zehar zabalduko dituzte.

Grekoak usurpatzaile gezurti hutsak dira. Zientzien eta arteen gurasoak galoak dira. Hori da historia.

Konklusioa Guy Le Fèvre de la Boderie-ren *La Galliade* poema epikoan ateratzen da:

Gaule est le premier nom de la terre noyee
Du Deluge des eaux, et le peuple Gaulois
Est le peuple premier en Lettres et en Lois
Et qui a le premier terre et mer tornooyee.

La science Gallique a esté ondoyee
Au rond de l'Univers; nos peuples et nos Rois
Ont planté leur Escus vainqueus en tous endrois,
Et la superbe Romme est dessous eux ployee.

(Bigarren estrofa falta zaigu esplikatzea). Orain, goiko autore hura, ez bait zen arras eroa: zein izan du ikerketa “historiko” horien fundamentua? “Le rôle de l’étymologie, avec toutes les fantaisies d’une science qui manquait de discipline, est essentiel. Le mot est porteur d’histoire” (C.G. Dubois).

Esan dugu, galoen jatorrizko hizkuntza, lehenago, aspaldi batean, grekoa izan omen zela. (Espainian Juan de Valdés dago halaber “en esta opinión que la lengua que en España se hablara antiguamente era assi griega como la que agora se habla es latina”). Azpian dagoena, hizkuntz-nazionalismo kurioso bat da. Ezkutuki, argumentabidearen tankeran eraginkor ibili da hori. C.G. Duboisi berriro irakurriz: “Les recherches philologiques attirent l’attention sur le celte: on s’aperçoit assez rapidement des relations entre le celte et le grec. L’attirance pour l’hébreu, et le désir de ramener l’histoire de l’humanité aux données de la révélation, font penser à une langue originelle: beaucoup plaident pour l’hébreu, mais les revendications nationalistes se font souvent sentir et chacun voit dans la langue de son pays la langue-mère destinée à détrôner le latin et le grec. Cette forme

particulière de nationalisme, à fondement linguistique, se répand partout, mais particulièrement en France”. (Aipatu autore hau *Mythe et langage au seizième siècle*-ren egilea da: hemen, halere, *Celtes et gaulois au XVIe siècle* haren liburutik ari gara aldatzen).

Politio arrazoitzen du gure Picard-ek. Gogoratu ditugun garaietan (Uholdetik berehalaxe), Grezia oraindik arras inzibilizatua zen (galoek, aldiz, esandako kultura oparoa zuten). Nola esplikatzen da, grekoen geroagoko kultura, eta beraiek izatea “gizadiaren maisuak”? Oso sinple: galoen kolonizazioz (probatu dugu, horien hizkuntza grekoa zela). Galoen inkurtsioak ekialdera probatzen dira, aldiz: aurrenik, Plinio, Justino, Ptolomeo, Tito Livio eta Estrabonen testuetatik (ez zaizkigu interesatzen); bigarren, toponimiatik eta hizkuntz-azterketa konparatibotik (bazaigu interesatzen).

Toponimiaren arabera, gure ikertzaileari jarraitzekotan, Europa osoa fundazio galoko hiriz josita dago: Padua, Cremona... Galoen izena bera gordetzen da toponimia batzuetan: Portu-Gal, Gal-izia. Beraz, Greziakoak bezala, Italiako lehen biztanleak eta zibilizatzaileak galoak izan ziren; gero, Alemania inbaditu eta zibilizatu zuten (Zesar-ekin demostratzen denez); Espainia eta Portugal konkistatu eta zibilizatu zituzten halaber (Estrabonekin demostratzen denez), etab. “L’Europe tout entière est fille de la Gaule”.

Baina, funtsean, proba toponimikoak, proba edo analisi etimologikoetan funtsatzen dira.

Bigarren, beraz, eta bukatzeko: “L’argument est fondé essentiellement sur les rapports philologiques du français — parfois des patois — et du grec. Jean Picard constate que le Français rend admirablement la *proprietas* de la langue grecque, beaucoup mieux qu’elle ne fait du latin; enfin, un glossaire rappelle les relations entre les toponymes et les noms communs aux langues grecque et française. Reste à expliquer cette parenté. Pour Jean Picard, il ne peut s’agir d’une invasion ou d’une colonisation de la Gaule par les Grecs. C’est à l’inverse qu’il faut pen-

ser. Mais, alors que la Grèce, de barbare qu'elle était, en recevant la langue des Celtes, s'est progressivement civilisée et a par conséquent perfectionné l'usage et la nature de sa langue, la civilisation gauloise, au contraire, est, à partir de cet instant, entrée en décadence, et la langue avec elle. En même temps, la Gaule subissait l'invasion des peuples barbares [germaniarrak] qui ont corrompu la nature de sa civilisation”.

(Ez dira erudizio-jolas historiko eta filologiko inofentsibok: honela moduzko arrazoieta oinarritu nahi zituzten apologistek Frantziaren pretentsioak Italiako parte bat anexatzeko).

Zesarrek menperatu eta konkistatu eta erromanizatu egin zuela Galia? Bai, ez dago ukatzerik. Baina kulturarik ekarri bazuen, ekarri, Erromak berea Greziaz zeukan, eta ez zuen ekarri jatorriz eta jatorri galoen propioa zena besterik. Galoei berena eta zor zitzaiena itzultzea baizik ez da izan. Kultura galoa da. Munduaren zibilizatzailea Galia.

Bitartean, lo ote zegoen Espainia?

TUBALIOAK ETA GOTOAK

Ez, Espainia zerutarra ez zegoen lo: ez Frantziari eta ez ino-ri munduan utziko zion, bera baino hobea izaten. Doktore Lopez Madera bat, del Consejo Supremo de Castilla, atera da Espainia-ren primutasun eta lehentasun pribilegioen aldezka.

Antzinatearen garrantzia kontuotan hauxe da: “Es tan venerable solo el nombre de antigüedad, que en solamente ella parece a todos consisten las excelencias de las demás cosas (...), que la vejez y antigüedad es en los hombres venerable, y en las ciudades y prouincias vna cosa sagrada”. Beraz, eta tesi oinarrizkoa ez gibelatzeko irakurleari: “En España pues es mucho de estimar su antiquísimo principio, porque tiene en el la mayor antigüedad de quantos Reynos ay aora en el mundo”.

Hamaika bestelako harroin ere badu noski Espainiaren go-rentasunak, ez ditzagun ahaztu, munduko beste erresuma guz-tiak baino gorago egoteko. Adibidez, aberastasuna: “España ha sido siempre la mas rica prouincia del mundo” (orriak eta orriak aberastasun). Edo Espainiaren zangartasuna eta espainolen adorea eta bekokia: errege kementsuenak eta kapitain bulartsuenak beti espainolak izan dira. Frantsesak eta, ezta hurbildu ere, mundu guztiak aitortzen du, ze, “en general ha sido esta la excelencia de España, que tratando de fortaleza y valor se la conceden todos los autores estraños (...). Assi Platon cuenta a los Españoles entre los más belicosos del mundo. Tito Liuius la llama mil vezes nacion fortissima, hasta dezir que no podian viuir sin armas”. Eta Polibio eta Zizeron eta Luzio Floro eta anitz beste ai-

pu eta aipuin. Espainia ez da Hanibalen maistra izan bakarrik, baizik eta esan liteke Hanibal zinez espainola zela, zeren eta espainola bait zuen ama, etab. etab. Baina oso garrantzitsua zera da oroz gain: erromatarrek, beren ahalegin eta ahalmen guztiekin, ia ezin izan zutela konkistatu Espainia, gero esango dugun egoera mirinduan egon arren, “auiendo tardado mas en sujetarla, que en todo el resto del Imperio que conquistaron”.

Hor badago kapitulu zalantzagarrisiko bat, mairuen konkista-jolas errazarena, baina derrefente konpontzen da hori: “Ganaron los Moros a España, no por fuerças y ventajas tuyas, sino por especial castigo de Dios”, eta are “con ayuda de traydores estrangeros”. Behatu behar dena bestea da, Berkonkista, eta zein miragarriri egin zen hori: espainol gutxiak mairu zenbaezinki askoen aurka; hauek etengabe Marokko-tik zeukaten laguntza guztiaz, espainolak, inoren laguntza gabe ezezen, lagun gaiztoen zakurkeriak behar izanez jasan gainera, “porque antes con grande injusticia les hazian algunas vezes guerra, y querían ocupar su conquista los Franceses, los acometían y salteauan los Normandos, y Bretones”...

Gaia aldatuz, baina arma kontuekin jarraituz, frantsesek eta horiek egiten dituzten gerra guztiak, anbizioagatik bakarrik dira. Espainiak egin dituenak, sekula ez. Eskubidez eta zuzenez egin dira denak, beti. “Y esta es la mayor excelencia que se puede encarecer en España, que nunca ha mouido guerras sin justificar primero por muchas razones el titulo, y el derecho que tiene para hazerlas. Y auiendo començado todas las Monarquias passadas por violencia y fuerça de armas, solamente la de España (por prouidencia diuina) ha tenido justissimos principios y aumentos, por auerse juntado mucha parte por sucessiones, y hecho las conquistas de los demás con muy justos títulos: de lo qual dan testimonio las diligencias que hizo el Rey Católico don Fernando para la conquista de Nauarra”.

Ezpatarekin, gurutzeta: “que ninguna cosa ilustra mas a los Reyes y sus Reynos, que la Religion verdadera. En la qual tiene España mayor excelencia que otro algun Reyno del mundo, si-

quiera miremos a la antigüedad del tiempo en que la recibieron, o al grande aumento y zelo con que nuestros passados la han conseruado. Porque lo primero consta, que las primicias de la Gentilidad, conuertida por la predicacion del mismo Christo nuestro Redentor, fue de Españoles, pues dize Flauio Dextro que lo era el Centurion, cuyo hijo sanò en Capernaun; y añade que se llamaua Cayo Cornelio, padre de otro Cayo Opio, el qual tambien parece por el mismo que fue Centurion, y el que creyò en el mismo Saluador quando espirò en la Cruz, y despues viniendo a España publicò entre sus naturales los milagros y prodigios que vio aquel dia. Y el otro Centurion Cornelio, que despues de la resurrección de Christo, consta por la Escritura Sagrada, que fue bautizado por san Pedro, dize Dextro que tambien era Español, y natural de Italica (...). Y assi es verdad clara, que se predicò primero la Fe en España, que en otra Prouincia del mundo, fuera de Iudea y Samaria”. Doktore Madera honek ez luke kalapitarik nahi kristandadearen buruarekin — sakrilegioa litzateke — baina, atrebentziaz eta begirunez ustea esateko, esan, “es muy prouable, que aya sido la Fe mas antigua en España que en Roma”.

Ez da hori bakarrik. Gehitu behar da, ez dela nornahik fundatua izan Espainiako Eliza, baina Santiago Apostoluak eta San Paulo Apostoluak ziur, eta San Pedrok ere baietz kasik ziur, puntuotan, muntakoak izan arren, ez bait dut irakurlea gehiago entretenituko, mundu guztian ezagunak eta aitortuak direlako (Zaragozako Ama Birjina oraindik ez da asmatu). Gero, Espainiak eman dituen martiri eta santu ugariak daude, egin dituen indioen ebanjelizazioak, eta mairuen eta hereseen zaflakoak, bertako erregeen pietate inongo besteena ez bezalakoa, etab. etab.: “Por lo qual pues los demas Reynos no pueden negar estas verdades, no deuerian querer la precedencia, pues España nunca ha podido perder el primer lugar, que con tantas y tan justas causas tenia adquirido”. Ez dauka alderagarririk munduan. Eta gutxien-gutxiena ifarraldeko mamutx horiek, zeren eta “su

Reyno de Francia por ninguna causa se puede comparar con España en quanto a esta prerrogativa”.

Kulturan eta letretan ere gailen bera da, “aunque en esto de las letras aya tenido España sus tiempos y vezes”, gure panegirista pixka bat artegatzen zaigunez. Edonola ere, Erregeen laguntzari eta Unibertsitateei eta Fakultateei eskerrak, gaur-egun berriro ari dira “floreciendo en España con grandes ventajas las letras por auerlas fauorecido sus Reyes”. Maderak ezin kontsidera dezake Espainia Athenai eta Erromaren oinordeko (ikusiko dugu: onenean ere alderantziz beharko luke). Baina, orain-orain, Espainia da berriro nagusi eta bertan loratzen dira letrak jorienik “entre todos los del mundo”. (Herrerak uste zuenez orobat, mussek aldatu egin omen dute bizilekua Heladetik Espainiara: “Fértil España, a do el pierio vando / su sacro bosque i plantas à traspuesto”). Krisialdi baten ondoren, beraz (“por la entrada de los Moros se perdieron en España las letras”), berriro buruzagi zientzietan eta arteetan, antzina-antzina eta hasieran legez: “porque en aquellos primeros principios de la población del mundo fueron famosos los sabios Españoles”.

Gotoen historia hemen ere ez da jada Espainiaren egiazko historiaren hasiera, baizik berriztapenarena. Berriztapenean ere, ordea, Inperio Erromatarra suntsitu denean, Espainiak beste guztiei aurrea hartu die, denboraz nahiz gertaeraren beraren moldez, batez ere frankoen erresumari Frantzian, horrek izan ere, “aunque alcançò el mismo derecho, no tuuo la misma causa y entrada (gutuziaz bakarrik zebiltzan horiek: eta gainera) y el alcançarlo fue mucho más tarde”. Era honetan, Espainiako erresuma gotoa “es más antiguo que el de los Francos en Francia”. Eta, bide batez esateko, “en antigüedad de Reyes Christianos, tiene España la primeria” orobat.

Erromaren historia, inportantea da ongi erreparatzea irakurleak, amaren aurka errebelatu den alabaren historia da. Gotoak ez dira inbasore gaizkin batzuk: etxean berriro lehengo eta berezko ordenua jartzera baino ez dira etorri, mundu nahastu bati akabera emanez. Gauzak berriro beren lekuan jarri dituzte goto-

ek, egiazko inbasore eta lapurrei kenduz, hots, erromatarrei. “Pues si estos quitaron gran parte della a los Cartaginenses, y lo demas conquistaron con no pocas violencias, y injusticias a los naturales; los Godos se la quitaron a ellos, y a otras gentes barbaras, que la posseian, sacandola de la sujecion y tirania destas a costa de su sangre (...), no para tenerla sujeta a Reyno estraño, sino para assentar en ella el suyo, boluiendola a su antigua possession de ser cabeça, y señorío supremo, como antiguamente lo auia sido”. Esan bezala: “En esta restauracion en que boluio España a recobrar su antiguo titulo y Monarquia, tiene tambien la mayor antiguedad entre todos los que aora gozan, y tienen el nombre de Reynos, segun le tenia en su antiquissima y primera fundacion”. Goazen, ba, antzin-antzinateko lehen fundazio horretara.

Zeintzuk izan ote dira munduko errege eta erresuma lehenengoak? Adan, agian. Baina haren erresuma mundu guztia zen eta “la primera mencion que tenemos de Reyno es despues del diluio, y entonces se diuidieron las gentes, y començò Noe a gouernar, instituyendo Reynos; y assi parece que se puede llamar el primer Rey del mundo”. Hori ere, baina, mundu guztikoa zen. Bere umeekin hasi zuen munduaren partiketa erresuma desberdinetan.

Hortxe errotzen da Espainiaren primutasuna: “Su principio en Tubal hijo quinto de Iaphet es certíssimo (...): Tubal fundó los Tubalios en Iberia”. Arrazoi sendo batzuk, bestelako sendo askoren artean, toponomian aurkitzen dira: Setubal, Tuballa, etab. “Llamarse las Prouincias y Reynos, las principales ciudades y ríos del mundo, en todas partes, de sus antiguos fundadores y descubridores, es cosa tan cierta, que no sera necessario en particular prouarlo”. Guretzat, adibideak ematen luzatzea, ez da beharrezkoa izango: Iberia (Espainiako bigarren errege Iberogandik), Tajo (Tago erregeagandik), etab. “Verdaderamente en España los nombres de tantas ciudades, poblaciones y rios famosos en si tan antiguos, que no les alcança otro origen, pregonan los de aquellos que los fundaron”.

Mendebaldeko ertzean erresuma bat eraikitzeko aitaren agindua, Tubalek hain galanki bete zuen, “y con tanto nombre y fama, que luego le vino a visitar el mismo padre Noe para ayudar a tan importante población”. Guztiz famatuak izan ziren aurreneko errege espainol horiek. Famatuena Herkule, “de cuyas hazañas estaua el mundo lleno” (“y aunque este Hercules le quieran usurpar para si en Francia, es sin razon alguna, porque nunca reynó en ella, ni estuuo más que de passo, quando fue desde España a Italia”). Haren semea zen Hispan, Espainiari izena ipini diona; eta honenak Hespero eta Atlante Italo, biak Espainian errege zirela Italiara joanak lanen batzuetara, “començando desde entonces España a darle Reyes, y Capitanes insignes, como despues le dio los mejores Emperadores que tuuo”. Bistan da izena ere, Italiari, errege espainol horiek utzi diotela. Ez dut zerrenda gehiago luzatuko. Buruenik, ba: “La segunda excelencia que se ha de considerar en esta misma antiguedad es, que su primer poblador se pueda oy llamar el primogenito de Iaphet, respeto de los Reynos de Europa; porque siquiera consideremos a solo Tubal, o juntamente con la decendencia de Magog por los Reyes Godos, es solo el Reyno que oy dura de los hijos mayores”. Beste erregeak eta bereziki “Samotes, primer fundador del de Francia, es cierto que han de ser menores y nacidos despues de la diuision de las tierras”. Inongo nagusiak izateko ez dute horiek berezko eskubiderik. Hondarreko umeak dira.

Tubalioen ibilerak eta aitzin-gibelak ikaragarritzkoak izan bide ziren antzinate zahar horietan. Ifarraldean, Irlandarrak eta Eskoziarrak “de origen Española” omen dira, esaterako. Interesgarriago, baina: “En Italia tambien passaron muchos de nuestros antiguos, y poblaron grande parte della, y de los que passaron con nuestros Reyes Hespero, y Atlante Italo, entre otras poblaciones dieron principio con Roma, hija del mismo Atlante, a la gran ciudad de Roma, habitada siempre en aquellos antiquissimos tiempos de los Españoles Siculos, y Sicanos (...): de las quales poblaciones passaron los mismos Españoles con Dardano hijo y hermano de nuestros Reyes a fundar el Reyno Troyano

entre los Friges sus naturales, a que parece los pudo mouer en tanta distancia de tierra la memoria deste mismo origen [Frige horiek, izan ere, Brigo espainolen askazikoak bait ziren]. Todas las demas islas del Mediterraneo, como casi adjacentes a España estauan llenas de colonias, y poblaciones Españolas: y en Francia assi mismo las auia adonde la fundacion de Alexia que atribuyen a Hercules el nuestro, quando passo de España a Italia, se hizo con la gente que de acà lleuaua. Y Seneca mas claramente prueua, que passaron muchos a poblar en Francia”. Xelebrea da, frantses horiek alde guztietatik harrapatuta daudela berriz ere: izan ere, beraiek diotenez, “vienen de los Troyanos por vn anti-quissimo Rey suyo, llamado Franco, que dicen fue hijo de Hector”. Ederto. Baina “Hector conocidamente descendia de Reyes de España, porque viniendo Priamo y los demas Reyes Troyanos de Dardano (...), el Dardano era nieto de Atlante Italo, que fue nuestro Rey”.

Espainolen handitasuna, beraz, bikoitza da, eta bietako ba-koitzean paregabea: tubalio gisa eta goto gisa.

Apologismo espainol honen azken arrazoi bat, Espainiaren izenas (Herkule-ren seme Hispan-engandik daukana, esan beza-la). Honez gero bistan dago, aldez aurretik, espainola ez alaba, baizik latinaren ama dela. Hortaz: “La antiguedad del nombre de España en principio y conseruacion juntamente es tambien la mayor que ay en el mundo, porque ninguna Prouincia le tiene mas antiguo, o le ha mejor conseruado: siendo mucho de notar que en tantos siglos passados con tantas mudanças de señores, tantas entradas de naciones estrangeras, con que las mas Prouincias y Reynos han olvidado, y perdido sus nombres antiguos, nunca aya mudado el suyo España, para mostrar claramente, que no ha jamas auido quien se pueda alabar, que ha triunfado della”.

Tenore hartan gudari azkarrak ziren errege espainolak. Hala erakusten dute “las continuas y dificultosas guerras que sustentaron en Italia y Sicilia en defensa de las muchas colonias que

alli auian edificado, siendo de los mas antiguos pobladores destas dos insignes Prouincias”.

Hastapen hain loriazkoekin, nola etorri ote zen hartaraino herbaltzera Espainia, non fenizioek, grekoek, kartagotarrek, erromatarrek eta kostara zaion edozeinek, hustiatu ahal izan bait du oztopo gabe? “Los elementos”. Natur-indarren aurka Garaitezinak ere ezin ezer egingo du: Jainkoa beti alde edukita ere, natura maiz egon da kontra, hori aspaldikoa da Espainian. Esandako herri ustiatzaileok azaldu zirenean, ez zegoen Espainian buru egingo zien errege azkarrik, ez apenas jenderik, “por aquella grande seca que escriuen la despobló toda, y que despues boluiendo sus antiguos moradores a ella, se repartieron por familias en pequeños gouiernos, sin tener algun Rey, o Principe que lo fuesse de todo”. Handik aurrera kalamitate guztien periodo beltza hasten da (esan dugu erromatarrei zenbat kosta zitzaien halere menperatzea), gotoek berriro leheneratu arte.

Gotoei eskerrak berriro Espainia betiko eta berrian gaude. Espainia birbatu eta berriztatuan: berriro munduaren buru eta koroa.

MUNDUAN ESPAINIA, ESPAINIAN GAZTELA

Monastegiak, Erresuma modernoen ideologiaren produktiorako fabrikak izan dira. Frantzian eta Espainian, monastegiotan egindako literatura eta poesia asko, teologia monarkiko eta nazionalista hutsa da, nagusi eta ongilearentzako morroiaren legitimate fabrikazioa. Eta egin den predikazio eta teologia asko, erresumaren teoria politiko hutsa. Bidezkoa ere bada, erregearen anaia txikia gotzaia izaten bazen eta lehengusua monastegiko abatea.

Espainia eta Frantzia monastegietako inbentuak dira neurri handi batean. Biotako monarkiak ere Guztiz Kristauak eta Guztiz Katolikoak izango dira horregatik. Gertatzen dena da, nahitaez konkurrentzia sortzen dela ideologi sistema horretan.

Arlantzako monjearen *Poema de Fernán González* adibide bat baino ez da. Espainiaren apologia eta herri hautatu espainolaren berri ona, mezuaren kukulutxo honekin: “Pero de toda España, Castiella es mejor”. Orain halere lehen partea interesatuko zaigu: munduan hoberena, Espainia.

Monastegi hori Nafarroaren aurkako propaganda zentro aktibo bizi bat izan dela, etab., ez gara sartuko.

Jatorrien mitoa inportantea da. Eta Espainiaren hastapenak probidentziazkoak dira. Dagoeneko gotoen asimilazioa egina dago espainolen Jainkoaren estrategian (espainolismoak fabrikatu duen bere Jainkoan alegia): “Omnes fueron arteros — Dios los quiso guiar”. Ez dira basapiztiak, Jesukristoren eskukoak eta

mutilak baizik, Probidentziaren tresna bortitza munduan, beren jatorri zuzen eta guzti Jafeten ondorengo bezala: “Vinieron estos godos de partes de oriente / Cristus los enbió - esta gent conbatiende / del linax de Magog - vino aquesta gente / conquirieron el mundo - esto sin fallimiente”. Jende hau ez judua zen (fedez) eta ez kristaua zen, baina idolatra paganoa ere ez bait zeukan izaterik —gero espainolak izateko—, bitxia da, baina “jentilak” izan omen ziren, eta “loçanos eran por en batalla, pueblos muy venturados”. Mundu guztiaz jabetu ziren, “con el su grand poder”, baina beraiek mundu guztian Espainia hautatu zuten berentzat. Egon ere ez bait dago dago lurbira osoan beste ezer halakorik:

Tierra es muy tenprada	sin grandes calenturas
non fazen en ivierno	destenpradas friuras.

Ez du ematen, baina norbere sorterriko klima onarena eta aberastasunarena topiko nazionalista zahar-zaharra da, sustrai “zientifikoak” ditu hain zuzen. Mereziko du txolartetxo bat, beti ere sakontzeko asmo gabe, baina klasikoak izan diren sinpleza batzuk gogoratzeko bakarrik.

Etxeberri Sarakoaz has gintezke, geure etxetik: “Baldin das-tatu balu bada Marianak Euskal Herria —polemizatzen du hare-kin— ikhusiko zuen aski emea eta ezta dela izpiritu habilen, eta adimendu haltoen emaitako: ezen ezta beroegia, hala nola baita eguerdiko partea, ez eta ere hain hotza, nola nortea: hargatik erran zuen Galenok ere, nortearen azpian egoitza dutenak adimenduz eskas direla: baina nortearen, eta eguerdiaren artean direnak, hagitz direla prudentak, eta izpiritutsuak: zorthe hunetako da Euskal Herria, zeren nortearen, eta eguerdiaren artean baita-go jarria, eta halatan erran behar da izpiritu, eta adimendu agudoen emaitako dela lekhu ona, eta behar bezalakoa, eta baldine-tarik baldin baliz oraino nihor hain burugogorrik egia hunetaz dudatzen luenik, hainaren sinhetsgogortasunaren bentsutzeko, ekharriko diotzat lekhuko herri hautako arbola ferde fruitutsu

eta hagitx ederrak, ithurri gozo garbiak, itsasoko, eta ur eztieta-ko arrain ozteak, hegastina, eta ihizi arinak, eta abre mutu trope-
lak; zeinek aski klarki, nik erran dudana egia dela erakusten bai-
tute”. Hain lur ederrean, euskaldunak berdin ederrak dira, buruz
 (“hargatik ordea dira zientzietakotzat ere hain gai onak”) nola
soinez (“bere sort-herriaren naturaleza, eta trenpu berekoak di-
rela, eta hargatik direla hain kolore, eta iduri ederretakoak, habi-
lak eta gorphutz thaillu onetakoak: ezen eztira hain iharrak, eta
meheak, nola eguerdi aldekoak, ez eta ere hain haragitsuak, nola
nortekoak”). Birtutea bezala, bakoitzaren sorterrria erdian egoten
da eta, horregatixe, beteginena bera izaten da munduan.

Frantsesentzat Frantziakoa da munduko klima gozo-gozoe-
na, nola ez (“douce France”). Bidenabar, zilegi bada, hemen
gogoratzeko: hain klima gozo eta moderatuak monarkia tenpe-
ratu bat galdatzen bide du. Demokrazia ez omen doakio batere
Frantziari: “son climat n’est pas à la Democratie” (gaur-egun as-
katasunaren eta demokraziaren inbentoretzat nahi izaten bait di-
tuzte eduki beren buruak!). Halako klimaz, halakoxe Frantziako
Erresuma, zeinak “ne cède à nulle autre nation qui soit dessous
le ciel, en bonté, beauté, fertilité, fécondité et abondance de tou-
tes choses d’excellence, comme si elle estoit le coeur, la cresse
ou le noyau de l’oeuf” (De Figon). Eta halako Erresuma don-
tsuan, halakoxe zalduneria frantsesa gero: “L’excellence d’ice-
luy reluit en ce qu’il est habité d’hommes, qui à vray dire, repre-
sentent comme le chef d’oeuvre, des plus excellentes perfec-
tions qui se puissent trouver sous la chappe du ciel: pour estre
comme ils sont, douëz de graces singulieres, aussi pour les let-
tres, pour les armes, et pour toutes autres professions l’honneur
et le pris (à bon droit) est deferé au François: et comme tel, la
France est miré comme le miroir et principal regard de la Chres-
tienté” (Froumenteau). Du Bellayren entusiasmo ez dago zer-
tan errepikatu: “Je ne parleray icy de la temperie de l’Air, fertili-
té de la Terre, abondance de tous genres de Fruicts necessaires
pour l’ayse, et entretien de la vie Humaine, et autres innumera-
bles Commoditez, que le Ciel plus prodigalement, que liberale-

ment a elargy à la France”. Beste guztien gain-gainetik dago. Italiaren gainetik bereziki.

Baina ez, ez: prestuetan Espainia da beti prestuena (topiko guztiok leku guztietan errepikatzen bait dira: horixe bera topikoa da). “Porque España, ni es tan fria como los lugares del Norte, ni tan caliente como la tórrida zona”. Uharte Donibane-koarena dugu hau.

Aise ulertzen da, bere garaian sasizientzia positibo hau Joanes Uhartekoaren arras gustokoa behar izatea. Komediaren parte da. Aristotele orain ez da Espainiaren abantailen profeta baizik izango. “La misma sentencia trae Aristóteles preguntando por qué los que habitan tierras muy frías son de menos entendimiento que los que nacen en las más calientes; y en la respuesta trata muy mal a los flamencos (arraioa!), alemanes, ingleses y franceses, diciendo que su ingenio es como de los borrachos, por la cual razón no pueden inquirir ni saber la naturaleza de las cosas. Y la causa de esto es la mucha humedad que tienen en el cerebro y en las demás partes del cuerpo; y así lo muestra la blancura del rostro y el color dorado del cabello, y que por maravilla se halla un alemán que sea calvo; y, con esto, todos son crecidos y de larga estatura, por la mucha humedad que hace dilatables las carnes. Todo lo cual se halla al revés en los españoles: son un poco morenos, el cabello negro, medianos de cuerpo, y los más los vemos calvos; la cual disposición dice Galeno que nace de estar caliente y seco el cerebro. Y si esto es verdad, forzosamente han de tener ruin memoria y grande entendimiento; y los alemanes grande memoria y poco entendimiento (...). La razón que trae Aristóteles para probar el poco entendimiento de los que habitan debajo el septentrión, es que la mucha frialdad de la región revoca el calor natural adentro por antiparistasis, y no le deja disipar. Y, así, tiene mucha humedad y calor, por donde juntan gran memoria para las lenguas, y buena imaginativa, con la cual hacen relojes, suben el agua a Toledo, fingen maquinamentos y obras de mucho ingenio, las cuales no pueden fabricar los españoles por ser faltos de imaginativa. Pero metidos en dialéc-

tica, filosofía, teología escolástica, medicina y leyes, más delicadezas dice un ingenio español en sus términos bárbaros, que un extranjero sin comparación, porque sacados éstos de la elegancia y policía con que lo escriben, no dicen cosa que tenga invención ni primor”.

Nahi duen edo ahal duen bezala behar izaten dizu bakoitzak bere burua kontsolatu. (Gaur behintzat maizago entzun ohi zaie espainolei alderantzizko kontsolamendua: beraiena izpiritu bizitasuna dela, inprobisaziorako arintasuna, etab., “irudimen gabe-ko” alemanen eta ipartarren aldean). Dena dela, gure autoreagana itzuliz, iparraldeko buru “teknikoen” erdeinu hori (“¡que inventen ellos!”), izpiritu espainol teologiko, sakon, handiaren leheneritziz (Uhartegandik Unamunoganainokoa), aurreko horren gogoetetan behin eta berriro azaleratzen da: “También en la imaginativa, de los que habitan debajo el septentrión, no vale nada para la medicina; porque es muy tarda y remisa. Sólo es buena para hacer relojes, pinturas, alfileres y otras brujerías impertinentes al servicio del hombre”. Protestantismoa bera iparraldeko giro gaiztoaz, ondoriozko jende-molde artegaz, esplikatuta geratzen da. Jende txoriburu, irudimen-jario, berritsua omen bait da. “La vanilocuencia y parlería de los teólogos alemanes, flamencos, franceses, y de los demás que habitan el septentrión, echó a perder el auditorio cristiano con tanta pericia de lenguas, con tanto ornamento y gracia en el predicar, por no tener entendimiento para alcanzar la verdad”. Katolizismoa jende adimendutsuaren gauza da. Espainolak bezalako jende serioarena.

Justu gure kokapen geografikoaren gorazarrearen segidan itauntzen dizu Etxeberri Sarakoak, “othe den munduan herririk, edo probintziarik, hain fermuki on eduki duenik saindutasuneko bidea (zeina baita Jesu Kristo gure Jaunaren lege katolika saindua) nola izatu baita Eskual Herria? edo dela egundaino nihork aditu othe du ukhorik egin dioela fede saindu huni?”. Ez, noski, ezin: “euskaldun (geografikoki ere) fededun”, beraz... Batzuek, alde nahiz aurka, besterik nahi luketen arren, bada, ikusten da,

ez gara oso originalak. Jeneralean gure originaltasunak ere kopiatu egin izan ditugu...

Bodinen arabera —kontuok bukatzeko— iparraldekoak oso jende xaloak dira (“ne sont point malicieux, ny rusés, comme les nations Meridionales”), oso inteligenteak ere ez omen bait dira, egia esan. Horregatik haien krudelkeria ere instintiboa da, primitiboa. “Car moins les hommes ont de raison et de iugement, plus ils approchent du naturel brutal des bestes, qui ne peuvent se ranger à la raison, ny se commander, non plus que bestes. Au contraire le peuple Meridional est cruel et vindicatif, pour la nature de la melancholie, qui presse les passions de l’ame d’une violence extreme, et employe son esprit a venger sa douleur (...). Nous pouuons donc remarquer la cruauté differente des peuples de Septentrion et de Midy: en ce que ceux-là y vont d’une impetuosit  brutale, et comme bestes sans raison: et ceux-cy comme renards employent tout leur esprit à saouler leur vengeance”. Zentroan jendea zibilizatuagoa izaten da. Horregatik, bestea indarra edo maltzurkeria izan gabe, historian obra handi guztien egileak halere zentroko herriak dira: “Or tout ainsi que le peuple de Septentrion le gaigne par force, et le peuple de Midy par finesses: aussi ceux du milieu participent mediocrement de l’un et de l’autre, et sont plus propres à la guerre: c’est pourquoy ils ont establi les grands Empires, qui ont flori en armes et en loix”. Iparraldeko herriek armadak sortzen dituzte; hegoaldekoek teoria nahasi eta abstraktuak (“les sciences occultes, la Philosophie, la Mathematique, et autres sciences contemplatives”): baina Estatua, bizitza politikoa, “les sciences politiques, les loix, la iurisprudence, la grace de bien dire, et de bien discourir”, herri zentraletako emaitzak dira. Herriok arrazoimenaz baliatzen bait dira, besteak ez bezala: “les peuples de Septentrion s’attachent bien tost aux armes: et tout ainsi que les uns employent la force pour toute production, comme les lyons: les peuples moyens force loix et raisons: aussi les peuples de Midy ont recours aux ruses et finesses, comme les renards, ou bien à la Religion: estant le discours de raison trop gentil pour l’esprit

grossier du peuple Septentrional, et trop bas pour le peuple Meridional, qui ne veut point s'arrester aux opinions legales et conjectures Rhetoriques, qui balancent en contrepoids du vray et du faux, ains il veut estre payé de certaines demonstrations, ou d'Oracles diuins, qui surpassent le discours humain". Estremismoen aurka "les peuples moyens, qui sont plus raisonnables et moins forts, ont recours à la raison, aux Iuges, aux proces". Halakoen artean Frantzia sartzen da, auzizalea eta legegilea. Hiru modu dago, beraz, Estatua eraikitzeko eta gobernatzeko: "le peuple de Septentrion par force, le peuple moyen par iustice, le Meridional par Religion". Azken hauetakoa da frantsesarentzat Espainia. Etab., etab.

Guztion azpian Aristoteleren testu batzuk daude beti (bakoitzak handik nahi duena ateratzeko). "En efecto, los pueblos que habitan en lugares fríos y los de Europa están repletos de arroyo pero más faltos de reflexión y técnica (...). Los de Asia, en cambio, son de espíritu más reflexivo y técnico, pero cobardes, por lo que viven sometidos y esclavos. Y el pueblo griego, de igual forma que ocupa geográficamente un lugar intermedio, también tiene cualidades de ambos pueblos, ya que es valiente y reflexivo" (*Pol.* VII, 7).

Aristotelek beste hainbat leku du Greziaren eta grekoen aitzintasuna frogatzeko, gero haiek nazio moderno bakoitzari lehian aplikatu besterik ez bait dute egingo horien apologistek. Horretantxe ari zitzaigun Arlantzako monjea ere Espainiaren gorazarrean:

"non es tierra en el mundo	que aya tales pasturas,
arboles pora frutas	quier de mil naturas.
(...) Inglatierra nin Francia	d'esto es abundada.
(...) De panes e de vinos	tierra muy comunal
non fallarien en mundo	otra mejor ni tal".

Ez dugu gorazarre dena kopiatuko, pusketatxo hori baino. Benetan "es mucho mejor tierra — de las que nunca viemos". Batez ere Ingalaterra eta Frantzia horiek baino askoz hobea.

(Hementxe dator: “Pero de toda España - Castiella es mejor”, munduko pitxia). Halakoxea da gero jende espainola ere munduan paregabekoa:

“Commo ella es mejor	de las sus vezindades
assi sodes mejores	los que España morades
omnes sodes sesudos	mesura heredades
d’esto por todo el mundo	muy grand preçio ganades”.

Espainol jende apart hori batez ere Jainkoaren herri hautesia da, “de todo el mundo pueblo muy escogido”. (Jainkoak ez du edozer gauza aukeratzeko). Beraz, “fueron de Sancti Spiritus — los godos espirados” eta berehalaxe katekistak eskatu zituzten, “demandaron maestros - por fazer se entender / en la fe de don Cristus - que avían de creer”. Bataiatu ziren orduko, gero, berak izan ziren Espiritu Santua bera baino askoz argiagoak munduarentzat:

“Rescibieron los godos	el agua a bautismo
fueron luz e estrella	de todo el cristianismo
alçaron cristiandat	baxaron paganismo”.

Arlantzako monjeek Espainiako historiaren teologia oso boroildua daukate jadanik. Errege bisigoto bakoitza bere lekuan integratuta dago Jainkoaren tresnerian: batzuk onak (elizaren bat eraiki bazuten, edo monastegiei laguntza eman), besteak gaiztoak. Baina gaiztoen botereak oso gutxi iraun ohi du Espainian: urte pare bat eta agintari dongeak hil egiten dira.

Zinez gaiztoak Witizaren jarratzaileak dira, Espainiako atepak mairuei zabaldu zizkietenak: madarikatu horiek, Judasek bezala ebanjelioan, “non devieran nasçer / que esos començaron - traición a fazer”. Ez da egon arazo politikorik tartean: deabruaren intriga makur bat izan da dena Jainkoaren aurka. “Volvio lo el diablo - metio y su poder /: esto fue el escomienço - de España perder”.

Asmatuak daude honez gero: deabrua, mairuak, sinesgabeak, traidoreak, horiek izango dira beti Espainiaren etsaiak. Hamaika lan izango du handik aurrera Jainkoak espainolei laguntzeko, Don Pelaio eta San Pelaio bidaliz, San Millan eta Sant Iago. Azken hori batez ere, bere zaldi zuriz eta ezpataz. Horren hilobia da, Jainkoak bere herri kutuntzat beste herri guztien gainetik Espainia hautetsi duen froga:

“Fuerte mient quiso Diosa quando al santo apostol d’Inglaterra e França sabet, non yaz apostol	España honrar quiso y enbiar: quiso la mejorar en todo aquel logar”.
---	---

Monjeak utzi eta, hemen dagozkigun denboretan, Espainiaren ohorearen eta handitasunaren beste teologo bat Herrera poeta izan da (bera ikusiko dugu pixka bat, literaturaren historia guztian ez sakabanatzeko), alegia, “d’España, con voz alta i noble aliento / cantaré los triunfos i vitoria” programa bezala zeukana, hots, “España, de las gentes domadora”, “de la invencible i bien dichosa España”; eta “de los iberos ínclitos la gloria / i cuantos hechos grandes acabaron / en tierra i mar, en uno i otro polo /, igualando en el curso al mesmo Apolo” (eguzkia); eta “el pecho osado i fuerte /, los grandes hechos qu’onran nuestra España”; eta “los hechos / del duro Marte, i sin temor osados / los valerosos pechos /, la siempre insine gloria / d’aquellos españoles no domados”, etab. etab., beti heroiko eta solemne. Bere ametsa, hil baino lehen epopeia nazional bikain-bikain bat ontzea zukeen: “Antes qu’en olvido cubra Muerte / mi nombre umilde, celebrar espero / d’el español belígero la gloria”, portugesak, frantsesak eta italianoak horretan ere azpiratzeko. (Epopeia nazionala edukitzeko anbizio klasikoa). Epopeia hori ezin burutu izan bazuen, haren lekuan poesia txiki pila utzi digu. Soneto hauxe, adibidez, Inperioaren morroi loriosoei:

“Estos qu’al impio turco, en cruda guerra,
al moro, al anglo, i al escoto airado

i vencen al tudesco, i al dudado
francés, i al belga en su cercada tierra,
i los estrechos, qu'el mar hondo encierra,
sobran, passando por lugar vedado,
con valor cual vio nunca el estrellado
cielo, que tantas cosas mira i cierra

bien muestran en la gloria de sus hechos
que son tus hijos, ¡ô felice España!,
onra d'el alto imperio d'Occidente.

Alabe Roma los famosos pechos
de los suyos, que nunca —i no m'engaña
el amor— fue a ésta igual su osada gente”.

Ez dago beste halakorik, ez. Jainkoaren laguntza gabe, gainera, berak bakar-bakarrik egiten ditu espainolak balentria guztiok. XXXI. sonetoan Espainia, honela mintzo da, “con esplendor sereno”, Portugal anexatzerakoan:

“Yo, qu'el amor al piélago Adriano
quité, i d'Etolia, en el famoso estrecho,
quebré'l orgullo, i sin valor deshecho
dexé primero el ímpetu otomano,

en este peligroso golfo insano,
do Francia llora rota el crudo hecho,
osando en tu valor, con fuerte pecho,
pongo fin al imperio lusitano.

Alargue'l mar su derramado seno,
qu'en todo él pienso ser vitoriosa,
siguiendo en cualquier trance su vandra”.

Portugal irentsita, Afrika osoaz jabetzera hotsegiten dio Herreerak Filipe II.ari. Fedea zabaltzeko gurutzada batera, noski, ez inperialismora:

“Ya qu’el sugeto reino lusitano
inclina al yugo la cerviz paciente,
i todo el grande esfuerço d’Occidente
tenéis, sacro señor, en vuestra mano,

bolved contra el suelo órrido africano
el firme pecho i vuestra osada gente;
que su poder, su coraçón valiente,
que tanto fue, será ante el vuestro en vano.

Cristo os da la pujañça deste imperio
para que la fe nuestra s’adelante
por do su santo nombre es ofendido.

¿Quién contra vos, quién contra el reino esperio
bastaá alçar la frente, qu’al instante
no se derribe a vuestros pies rendido?

“¿Quién contra vos?”, San Mikel bezala deabruaren aurka.

Espainoltxoaren pozgarriena eta harrogarriena, halere, Frantziaren hausiabartzak izaten dira, Frantzia guztiz kristauarenak, “de la rota, i herida, i muerta Francia”. Fernández de Córdoba Kapitain Handiaren heroi-lanak Asia osoa eta Europa osoa ari omen dira kantatzen, zeren bai eta, “que traxo al yugo al galo quebrantado”. Ez da espainol ona Frantzia gorroto ez duena. Hona hemen “Frantziako Erresumari”, “jô mesquina!”, sonetoren hasiera:

“Tú, que del sacro imperio d’Occidente,
Francia, fuiste cabeça, i del cristiano
valor: Mísera ya, el orgullo insano
pierde, i umilla’l fin la yerta frente.

No tientes d’el ibero pecho ardiente”, etab.

Lehen indar naturgaindikoen bitartekotza, behar izaten bazen, Espainiak guduak irabazteko, orain galtzeko behar da, bestela ez dago eta eutsiko dionik. Hausiabartzako plainuetan kantatzen du maiz Herrerak Espainiaren omenaldi harroena: “Bár-

bara tierra, qu'en tu frío seno / cubres los grandes cuerpos derribados / d'aquellos españoles, que, domados / dexaron de terror el orbe lleno", hasten da durunditsu Castelnovon Barbarossa piratak triskatutako hiru mila espainolen eresia. Bukatu ere burgoi asko bukatzen du: "Eroicas almas, gloria d'Occidente"... Harroak harro, mairuak sarraskitu egiten ditu tropa espainolak. Ondo da esatea, esan, garaileak berak izan direla ohorean eta ez dakit zertan: "Esta desnuda playa, esta llanura / d'astas i rotas armas mal sembrada /, do el vencedor cayo con muerte airada /, es d'España sangrienta sepultura". Errealitatea hori da. Beno, hildakoen errealitatea ez dakit zenbateraino izango zen espainola. Behintzat, ahakar ostean, Barbarossak "humanamente" jaso omen zituen biziraundakoak, oin-oharrak dioenez horien artean (eta ez zen bakarrik ibiliko) "saluo a Machín de Monguía, que le rogó que renegase; y porque no quiso hazerlo, le corto la cabeza en la proa de su capitana"... Euskaldunak beti berdin. Dena dela, espainolak jipoituta geratu direla, ari ginen. Asmatu beharra dago aitzakia bat. Bai: "mostró el valor su esfuerço, *mas ventura* / negó el sucesso". Hurrengo hondamendian berdin, patua Espainiaren bekaitz da: "de quien recela el Hado la vitoria". Horrela futbolearen ere zaila da garaitzea. Baina Karlo V.ak Alger konkistatzeko enpeinuan zeharo porrot egiten duenean, handiagoak beharko dira arrazoiak:

"Do el mauritano ponto fiero baña
de la soberbia Argel el fuerte muro,
el cielo, con terror i orror oscuro,
amenazó la muerte a toda España.

Bramava el mar ardiendo en ira estraña,
bramando ardía airado el mar perjuro;
solo, en tanto pavor, domó seguro
César d'el *hado adverso* la impía saña.

El piélagos i aliento embravecido
abatieron su ímpetu indinado,
i respiró el medroso libio suelo.

Ve alegre, corazón nunca vencido:
que la vitoria *no t'impide'l hado*,
ni el viento i mar cruel, *mas todo el cielo*".

Probidentzia inbertituaren teologia hori egokia da ostiral santu beltzen aberriarentzat: Espainia, Jainkoaren herri hautetsia eta Jainkoaren biktima. Jainkoak mirari dirdaitsu artean salbatua, Jainkoak zigor odoltsu artean kastigatua. Jadanik asmatua dago "La Invencible"ren ridikulua esplikatzeko teologia dramatikoa guztia.

Baina egun tristeetako filosofiak dira horiek. Egun fanfarroietan, Jainkoa berriz haren alde eta Espainia berriz munduan jaun ibiltzen da, eguzkiaren azpian ez bait da zoko bat geratzen haren ohoreak bete gabe. Ikus Karlos V.a, "O gran Emperador, gran cavallero", "el vencedor de Francia i d'Alemania", Julio Zesar baino kementsuagoa eta bihozberagoa.

"Temiendo tu valor, tu ardiente espada,
sublime Carlo, el bárbaro africano
i el bravo orror del ímpetu otomano
l'altiva frente umilla quebrantada.

Italia, en propia sangre sepultada;
el invencible, el áspero germano,
i el osado francés, con fuerte mano,
al yugo la cerviz trae inclinada.

Alce España los arcos en memoria
i en colossos a una i otra parte,
despojos i coronas de vitoria;

que ya en la tierra i mar no queda parte
que no sea trofeo de tu gloria,
ni le resta más onra al fiero Marte".

Jainkoaren egun guztiz espainola, "el ioven d'Austria i el valor d'España"ren eguna, Lepantokoa izan da halere: "Cantemos al Señor, que en la llanura", Moiseren antzera, Israel berria-

ren kanta literarioki bikaina paratu dio Herrerak. Hasiera mundu guztiak ezagutzen du. Beharbada zatitxo hau ez:

“... a los feroces agarenos
el Señor eligiendo nueva guerra,
se opuso el joven de Austria valeroso
con el claro español y belicoso:
que Dios no sufre en Babilonia viva
su querida Sión siempre cativa.

Qual león a la presa apercebido,
esperavan los impios confiados
a los que tú, Señor, eras escudo,
que el corazón desnudo
de temor, y de fe todo vestido,
de tu espíritu estavan confortados.
Sus manos a la guerra compusiste,
y a sus braços fortísimos pusiste
como el arco azerado, y con la espada
mostraste en su favor la diestra armada”.

Jainkoa berriro armatu da. Austriako mutil horrekin ibiliko da, moriskoak sakailduz Alpujarran, mairuak txikituz Lepanton eta Tunisen, protestanteak lehertuz Herbeheretan, su eta gar beti, “dando el imperio a España”. Herreraren oso begikoa zen Espainiaren sinbolo hau hil zenean (“que es la tierra pequeña a vuestra gloria”), Espainia sartuta zegoen gainbehera, otoitz honen erregutu zuen Herrerak:

“Tú, que, vengando con l’armada mano
el ya perdido honor d’el Occidente,
teñiste d’el Ionio la corriente
con la vertida sangre d’otomano;

i, bolviendo, en el piélago africano
venciste’l reino antiguo i tiria gente;
i d’el francés i escoto el pecho ardiente
rompiste, i la pujança d’el germano;

i, de rendir cansado el mar i tierra,
descansas ya en la paz d'el alto cielo,
que la tierra era poca a tanta gloria;

aora qu'amenaza cruda guerra
el impio cita, i tiembla todo el suelo,
ven, o envía a los tuyos la vitoria”.

(Bakarrik, Herrerari ez zaio “Castiella es mejor”ik erraz atearako). Horko “impio *cita*” hori, berriz ere eskita da: orain turkoa.

ESPAINOL TXIT GURENA

Lembergek esaten du, Erdi Aroan mendebaldeak bere bu-ruaren kontzientzia bat desarroilatu zuela, hiru ezaugarriekin: gorrotoa, kultur harrokeria eta misio berezi baten kontzientzia.

Horrela berezi zen eta mugatu zuen bere burua beste konti-nente politiko handiei buruz-buru: Bizanzio, barbaroak, mohamedanoak. Karlomagnok abiatzen du prozesu hau. Mendebal-dea emanzipatu egin da Bizanziotik; mohamedanoei buruz afir-matzen da; “barbaroez” nagusitzen hasten da.

Gero nazio bakoitzak sentimendu horietxekin desarroilatu du bere kontzientzia: gorrotoz, kultur harrokeriaz eta misio be-rezi baten ustez. Espainia izan da desarroilo hori egin duen lehe-na. Ordenu berria, darrai Lembergek —*Nationalismus*—, beste inon baino gehiago, eta Errege Katolikoek ekintzak berak baino gehiago, han ideologiak finkatu du: erlijio, hizkuntza eta odol garbitasun ideologiak. Ikus dezagun Lemberg nazionalismo es-painolaren jatorrien analisisan.

Espainol txit zibilizatuaren mitoa ez da, funtsean, espainola-zoaren arrazismoa besterik, azken ondorioetaraino eramanda. Espainolak ez du berea beste erlijiorik eta sineskerarik onartu-ko; berea beste hizkuntzarik ederretsiko. Espainolak ez du dife-rentziarik ametitzen. Gorroto du “arrotza”, bestelakoa, diferen-tea, bere komunitatean: mairuak, heretikoak, beste mintzairadu-nak, beste arrazatakoak (juduak, moriskoak). Odol garbiko eta bereziko kasta sentitzen da. Misio berezi baten kargudun histo-

rian. Kultura garai eta aparteko baten oinordeko eta jabe. Pare gabeko herri.

Berkonkista mendeetan zehar, erresuma kristauak, lurralde militarri interesgarri, baina kulturalki arras zarpailak dira, mairuen zibilizazio arrafinaren aldean. Orduan erlijioa izanen da ideologia integratzailea Espainia kristauan. Espainia kristaua komunitate gorengo eta guren sentitzen da mairu deabru horien aldean eta kontra. Jainkoak Espainia babesten du (Covadonga, Clavijo). Espainiari laguntzen dio. Jainkoaren misio bat betetzen du Espainiak.

Ernazimentuaz indartuko da, batez ere, kultur harrokeria. Eta orain ideologia nazio integratzaile bat sortuko da hizkuntza-aren inguruan. Hizkuntz inperialismoa hasten da. Gaztelania munduan barrena zabaltzeak misio jainkotiar bat konplitzen du jadanik. Kristau ez direnak bezalaxe gorrotatuko edo mesprezatu-tuko dira, gaztelaniaz mintzo ez direnak. Misio espainol partikularren kontzientziak ia bere konfirmazioa aurkituko du Ameriketarako idoro direnean: Jainkoak eman dizkio Indiak Espainiari, zibiliza eta ebanjeliza ditzan; hau da, espainoliza ditzan.

Nebrijak bere Gramatika gaztelaua Isabeli aurkeztu zion eta Erregina honek ez zekien, zer demoniotarako balio zezakeen traste hark. Konfesoreari galdetu zion. Eta hauxe argitu zion konfesore argiak:

Después que Vuestra Alteza meta debajo de su yugo muchos pueblos bárbaros y naciones de peregrinas lenguas, y con el vencimiento aquéllos tengan necesidad de recibir las leyes que el vencedor pone al vencido y con ellas nuestra lengua, entonces por esta arte gramatical podrán venir en el conocimiento de ella, como agora nosotros desprendemos el arte de la lengua latina para desprender el latin.

Beraz, herri barbaroak konkistatzeko asmoa dago eta herrioi lehenbailehen espainola irakasteko asmoa dago. Erregina Isabel eta Hernando de Talavera debotoki honela solasten zirenean, mairu herriak konkistatzea eta espainolizatzea, pentsatzen zuten

dudarik gabe. Granadako erresuma eta Ipar Afrika. Suerteak, ordea, batere ustekabeen Indiak jarriko dizkio Espainiari eskuetan. Eta planok moriskoekin eta indioekin bete beharko dira, Ipar Afrikan bete orde (ik. R. Ricard, *Indiens et morisques*).

Lembergek paralerro hauek seinalatzen ditu: Alemanian Prusia zen kultura eskaseneko eskualdea, guztiez bera nagusitu zen halere; Frantzian Hegoalde hagitz zibilizatuagoari Ile-de-France erdi barbaroa nagusitu zitzaion; Katalunia-Aragoak, Italia ernazentistaz harreman ugariz, askoz kultura joriagoa zuen Gaztelak baino... Kultura eskasago baina diziplina militar eta sozial zorrotzagoak nagusitu dira beti eta inposatu dute guztio-tan beren kultur eta zibilizazio tankera. Esanez: gurea da zibilizazio garaia! Baina garai-garai, indarra zen garai haiena, ez zibilizazioa. “Gaztelauek —bukutzen du Lembergek— beren zakkarra eta beren kultur gabezia, garbitasun zelo fanatiko batez konpentsatu dute, ez erlijioaren garbitasun zeloz bakarrik, baina baita hizkuntzarenaz eta odolarenaz ere”.

Hirugarren puntua, ideologia espainol nazio-integratzaile honetan, odol garbitasunarena da. Beste biak erromatar tradiziotik eta kristautasunetik jalgiak baziren, hau espainol tipikoa eta gaztelau jatorra da. Honekin hasten da Aro Moderno espainola. Kasta berezi-berezikoak sentitzen dira espainolak. Odol garbi-koak. Noble-nobleak. Nagusi eta jaun herri sentitzen dira, Nietzschek holakorik formulatu baino askoz lehenago. Biologikoki. Arrazaz. Sancho Panza odol zaharrekoa da, eta hori aski eta gehiago da, edozein noble tituludunen parean jartzeko:

— Sea por Dios —dijo Sancho—; que yo cristiano viejo soy, y para ser conde esto me basta.

Euskal nobleziaren ipuina hementxe kokatzen da. Zalantza gabe Joanes Huarte Donibanekoa gai honek behin baino gehiagotan okupatuko zuen bere bizitzan, Nafarroatik Gaztelara eta Andaluziara emigratuta (estudiatzeko, medikuntza praktikatzeko, bera edo bere umeak ezkontzeko, etab.). Odol garbia eska-

tzen zen edozertarako. *Examen*-ean ez dago zio gabe jarrita «un coloquio muy avisado que pasó entre el príncipe Don Carlos, nuestro señor, y el docto Suárez de Toledo»:

Príncipe: ¿Qué Rey de mis antepasados hizo a vuestro linaje hidalgo?

Doctor: Ninguno, porque sepa vuestra Alteza que hay dos géneros de hijosdalgo en España: unos son de sangre y otros de privilegio. Los que son de sangre, como yo, no recibieron su nobleza de manos del Rey, y los de privilegio, sí.

Doktoreak honela definitzen du espreski zer den odolezko nobletasuna: «Pero llamamos hidalgos de sangre aquellos que no hay memoria de su principio, ni se sabe por escritura en qué tiempo comenzó ni qué Rey hizo la merced; la cual oscuridad tiene la república recebida por más honrosa que saber distintamente lo contrario». Antzinatea nobletasunaren iturria da. Printzipio hori beren buruei aplikatu besterik ez dute egingo munduaren azkeneko bazterreko euskaldunek, erregea bera bezain nobletuta edozein itzain ateratzeko.

Espainian herri xumeak eta nobleziak bat egiten dute antzinatasunaren ideal aristokratikoetan: igualitarismo nazional —ideologiko— bat nagusitu da gizarte maila eta sail guztietan, denak “noble” deklaritzen dituen, odol zahar eta garbikoak badira.

Porque te hago saber, Sancho, que ha dos maneras de linajes en el mundo: unos que traen y derivan su descendencia de príncipes y monarcas, a quien poco a poco el tiempo ha deshecho, y han acabado en punta, como pirámide puesta al revés; otros tuvieron principio de gente baja, y van subiendo de grado en grado, hasta llegar a ser grandes señores; de manera, que está la diferencia en que unos fueron, que ya no son, y otros son, que ya no fueron.

Espainolak aristokrata uste du munduan bere kondizioa, bera zakur zornatsua izanda ere. Kategoria paregabe bat ematen du

espainol izateak. Hala ikusten du bere odola, halaxe bere hizkuntza eta bere erlijioa ere. Odol zahar eta garbiko espainol izatea da, gizonari munduan kabi dakioken ohore handiena. Gainerakoa eskutik dator: fede garbian bera izatea eredu, hizkuntza ederrenean bera jaun, armetan Marte bera.

Beraz, munduari espainol irakatsi behar zaio, mundua katolikoki eta espainolki zibilizatu behar da (Europa espainolizatu behar dela, predikatzen zuen Unamunok, eta ez Espainia europeizatu). Espainol kultura gabe gizona ez da gizon osorik. *Consejo de Indias*-ek deklaritzen zuen moduan, espainol kulturaz jebetu beharra daukate indioek, gizonaren moduan ibil daitezen, *para saberse regir y gobernar COMO HOMBRES DE RAZON*. Espainola jakin gabe indioak ez bait dira “hombres de razón”. Eta zer gara izan ere, oraintxe, katalanak, galegoak, euskaldunok?

Funtsean espainolari beste denak indioak iruditzen zaizkio. Barbaro eta jende kaskar mesprezagarriak. Espainolki zibilizatu beharra dagoenak, gizaki bilaka daitezten.

MINORIAK ZAPALDU, MUNDU TXARRA ASTINDU

Eta Luziferren lagunak betiko garaitu: horra Espainiaren eginkizun pribilegiatua.

Espainia, sakrasantua bait da, Estaturik baino gehiago, Eliza bat da: bata, santua eta garbia, orban gabea. Gorputz mistikoa. Filosofia politiko inperialaren eskemetan pentsatua da “erresuma katolikoa” eta erresuma sakratu bat atera da, monarkia sakratu batekin eta boterearen kontzepzio sakramental batekin. Arquillièrek Karlomagnoen burueraz dioena: «L’Etat tend à s’absorber dans ses fonctions sacrées» (agintariarenetan, alegia: ez dira berezten karguak eta pertsonak). “Conception plus sacerdotale que politique”. Eta eskema horiekin, pluralismoak, diferentziak, ezingo dira kabitu.

1492an konkistatu zen Granada, azkeneko erreinu mairua Erdiuharte Iberikoan; hiru hilabeterik ez zen oraindik pasa, judu denak espulsatu zituzten Errege Katolikoek Espainiatik; 1609an moriskoak espulsatu zituzten. Bitarte horretako moriskoen historiak begiradaxo bat merezi du, parabola guztiz instruktiboa da-eta. Juduen historia Caro Baroja baitan ikus daiteke.

Granadak kapitulatu zuenean, jakina, Fernando Katolikoak eta Isabelek hitza solemneki eman zuten, hitza: mairuak Errege-menpeko libre izanzen zirela, beren legeak eta usadioak errespetatuko zirela, beren esku zegoela zein fede aitortu, eta abar. Errendizio itunean klausula bat ezarri zen hori dena garantizatuaz. Errege Katolikoek deklarazio biribil bat ere eman zuten,

Granadan egin zuten sarrera handitsuan, eta abar. (Fernando horrek, Nafarroa okupatu zuenean ere, Foruak errespetatzea agindu zuen halaber). Eta segituan abiatu zen politika bikoitz famatu hura: batetik Hernando de Talavera izendatu zen Granadako Artzapezpiku, gizon argia bezain zintzoa eta onbera; bestetik, Errege Katolikoak eragin zion Kardinale Ximénez de Cisnerosi, gogor jokatzera (Nafarroan ere destakatua, Kardinale hori). Sei urte besterik ez zen pasa kapitulazioaz gero, eta Ximénezek, jadanik, Granadako mezkita ederrenetako bat eliza kristau bihurrazazi zuen, hiru mila eta gehiago mairu gogorrean “konbertitu” zituen, milaka liburu arabe enparantzan pilatu eta erre arazi zituen, eta abar. Ximénez de Cisneros hori, Asisko San Franziskoren semea zen!!!

Pentsa zitekeenez —eta, ziurki, Ximénezek halaxe espero zuenez— albaramenduak eta zalapartak sortu ziren hirian. Horrexen zain zegoen Errege Katolikoaren armada hiri atarietan. Mairuek hitz emana jan zutela eta, ituna hautsi zutela eta, sarraskia eta odola zeriela sartu ziren espainolak hirian, eta itunaren lekuan *diktat* simple bat eman zuten: bataiatu ala Afrikara joan, aukera uzten zitzaien mairuei. Gutxi batzuek Afrikara joan nahia agertu zuten: orduan, joateko dretxoak ederki kobratu zitzaizen, beren urre eta zilar apurrak kendu eta arinago joan bait ziren bidean. Beste gutxi batzuek ez Afrikara joan eta ez bataiatu nahi izan zuten: Alpujarretan errefuxiatu ziren. Gehien-gehienak bataiatu egin ziren. Eta Fernandok berriro bipilki eta serio-ski deklaratu zuen, mairu kristauok —*moriskoak*— beste kristau guztiak bezalakoxe hiritarrak zirela, eskubide eta obligazio berdinekin.

Bide nabar, parentesi bat eginez, gogoratuko diogu irakurleari, Foruen abolizioan ere Cisnerosen izena behin eta berriro aurkitzen dugula: politika espainolaren konstante bat izen horrekin loturik gelditu bait da. Politika espansionista, asimilazionista, inperialistaren patroi handia, Kardinale hori. Zamorak Godoyri honela idazten zion, eskrupulorik batere gabe (Basileako bakearen ondoren): *Si a esta paz siguiese la unión de las pro-*

vincias al resto de la nación sin las trabas forales que las separan y hacen casi un miembro muerto del reino, habría V.E. hecho una de aquellas grandes obras que no hemos visto desde el Cardenal Cisneros al grande Felipe V. Estas épocas son las que se deben aprovechar para aumentar los fondos y la fuerza de la Monarquía. Foruen atake amorratu batek segitu zuen. Eta ehun urte geroago, 1876an Navarro y Rodrigo diputatuak —oso “progresista” omen zenuen hori— honela predikatzen zuen Parla-mentu espainolean; kardinale bat ez, baina bi batera inbokatuaz honek: *El Gobierno debe inspirarse en ese criterio nobilísimo y amplio de la Patria que ha inspirado la política de los grandes y verdaderos estadistas, la política de Cisneros y de Richelieu, que se apoyaban en los más ... para constituir las grandes nacionalidades de España y Francia.* Bidezko da Cisneros aipatzea kasuotan: 1876an eta 1795ean euskaldunak ziren Espainia-ko mairuak. Granadakoak Cisnerosek txikitu zituen. Eta jarrai dezagun mairuen historiarekin Granadakoak galdu eta gero.

Gaztelako mairu komunitateak gelditzen ziren, *mudejarrak*. Beraz, juduen desterrua agindu eta hamar urtetara, Granadako *diktat* berdina eman zuen Gaztelan Erregina Katolikoak, 1502ko otsailaren 12an: bataiatu ala Afrikara. Aukera hori, oso zabala ez izanik, paperean den baino ere estuagoa zen errealitatean. Ez bait zitzaion inori uzten Afrikara joaten: inork hara joan nahi bazuen, bere ondasunak kentzen zitzaizkion, eta bataiatu, morroi lotu, eta bertan gelditzera obligatzen zuten. Gaztelan ere mudejar denak txintxo-txintxo bataiatu egin ziren. Eta handik aurrera edozein kristau bezalakoxeak zirela, agindu zitzaien. Mairuak morisko, “kristau” bilakatu ziren: pertsona.

Erljio santu bat Erresuma guztian: Espainia *bat* da jadanik, denak berdinak dira Espainian.

Makina bat problema sortu zen, haatik: moriskoak “diferente” ziren oraindik ere. Beren ohitura zahar, hizkuntza —arabe— eta, hein batean, antzinako beren fedez jarraitzen zuten morisko horiek. Jantzi ere diferente jantzen ziren. Izenak ere diferenteak

zeuzkaten. Eta hori dena Espainia batuan toleratzerik ez dagoena da. Inkisizioak bazuen zer eginik franko.

Morisko denak erretzerik ere ez dago, ordea. Langile onak ziren. Monarkiak asko irabazten zuen haiekin. Orduan morisko-en “berdinketa” abiatu zen. 1526an dekretuak eman ziren, mairu jazkerak eta usadioak erabat debekatuaz; mairu izenik ere ez zen aurrerantzean ametitzen: derrefente denek izen kristauak¹ behar zituzten hartu; arabe hitz egitea edo idaztea edo libururik erabiltzea kastigu gogorren pean debekatu zen; moriskoek, kristau zirenez gero, kristauki —*en cristiano*— hitz egitea bakarrik zuten haizu.

Hori ez zen batere erraza: anitz moriskok ez bait zekien arabe baizik eta *en cristiano* ez zuen tutik ulertzen (ikus nola egin ziren konbersioak, *en cristiano* bakarrik predikatzen zuten predikariez). Apez espainoletan, izan ere, inork ez zekien Mohameten hizkuntza. Egia da, kristauak edozein hizkuntza hitz egin dezaketela, eta fededunak ez duela obligaziozkoa gaztelania jakitea. Baina problema hori berehalaxe konpondu zen: Orihuelako Apezpikuak proklamatu zuen, moriskoak Espainiako Erregeren menpeko zirela; eta zirenez gero, espainol jakin beharra zeukate, eta kito. Horra *cuius regio* printzipioa, lehenengo erlijioari eta gero hizkuntzari berari aplikatuta, printze luteranoek baino askoz lehenago espainolek deskubriturik. Indietan aplikazio handia izango du printzipio honek. Eta printzipio horren arabera, onean ala txarrean sartu zitzaizen espainola moriskoei, haien arabe hizkuntza itotzen zelarik.

Batetik esku gogorra —arabe hitz egitea debekaturik, Inkisizioa eginahaletan ari— eta bestetik esku leuna, aplikatu zen berriz ere: eskolak eta kolejoak ireki ziren eta ahaleginak egin

---

1 Beraz, izen “arrotzen” intolerantzia ere tradizionala da, ez frankismoak asmatua. Bidezko da, inolako desberdintasunik ezin jasan duen gizarte intolerante, unitarista fanatiko batean. Euskal izenekin zenbat istilu erabili dugun, eta oraindik darabilgun, irakurleak berak daki. Legeak lege dira eta batzuetan tradizio ere badira. 1938ko 5.18ko Ordena: *Debe señalarse también como origen de anomalías registrales la morbosa exacerbación*

ziren moriskoei, hurrei batipat, noblei eta aberatsei bereberki, espainol irakasteko. Harrigarria, neskato moriskoentzat ere egin ziren eskolak. Axio galanta, garai haietarako.

Konprenitzen da: XVI. mendean bait gabilza jadanik. Espainia, urteotan, bete-bete sarturik dabil euforia humanistan, buru eta belarri. Moriskoei fedarekin batera espainol irakastearen promotore handi bat Juan de Ribera izan dugu, Valenciako Artzapezpikua: txit ezaguna espainol literaturaren historian ere, Auto Sakramentalen sustatzaile handi bezala (Iruñeko Apezpiku Venegas de Figueroak Ribera hori gomutarazten digu), eta, oker ez banago, saildu edo holako zerbait ere bai.

Han gogor eta hemen bigun, morisko mordo bat arras espainolizatu zen. Nebrijak ederki esan bait zuen: *que siempre la lengua fue compañera del imperio*.

Hemen, irakurle, salto bat permitituko didazu. 1939-1951 artean Ministro de Educación Nacional izan dugun Ibañez Martinezek honoko hauxe idatzi du Nebrija horren gainean:

---

ción en algunas provincias del sentimiento regionalista, que llevó a determinados registros buen número de nombres que no solamente están expresados en idioma distinto al oficial catellano, sino que entrañan una significación contraria a la unidad de la Patria. Tal ocurre en las Vascongadas, por ejemplo, con los nombres de Inaqui, Kepa, Koldobika y otros, que denuncian indiscutible significación separatista (Boletín Oficial, 21.5.1938). Berrito Ordena, hurrengo urtean: Se concede un plazo de sesenta días... viciados con la designación de nombres exóticos, extravagantes... con el objeto de que puedan solicitar la imposición del nombre o nombres que hayan de sustituir a los declarados ilegales (B.O., 22.2.1939). 1957an berriz ere: Tratándose de españoles, los nombres deberán consignarse en castellano (LRC, art. 54). Eta buelta berrito hurrengo urtean: Se permiten los nombres extranjeros o regionales. Si tuvieren traducción usual al castellano, sólo se consignan en esa lengua (RRC, art. 192). Moriskaldunak ez du zilegi bere hizkuntzan deitzea. Izen espainolari izan espainola dagokiolakoan edo, emango ziren lege horiek. Baina gogora dezagun, Estatuaren aurretik ibili dela Eliza hemen ere: Cuando los primeros nacionalistas quieren poner a sus hijos los nombres vascos que Sabino ha recopilado en su "Izendegi", el Obispo de Vitoria sólo autoriza a los párrocos a inscribir en los registros nombres que sean castellanos —sin embargo, recurrida eclesiásticamente esta decisión, la Comisión Vaticana desautoriza al Obispo (Ortiz, Los Vascos, ayer, hoy y mañana, 1976, 83).

Elio Antonio de Nebrija —y ésta ha de ser para todos los que lean las páginas de su Gramática la idea fundamental que más hondo cale en sus espíritus— fué, ante todo y sobre todo, un gran español. En pocos escritores de su tiempo he visto resplandecer con tan luminosa claridad la auténtica metafísica de España, y muy pocos me han hecho vibrar con tan cálida pasión de patriotismo. Nebrija estuvo presente en la gran hora histórica en que se consagra la unidad española, como el más grande cimiento de nuestra grandeza nacional (...) La unidad lingüística se requería así, como complemento de la unidad política. (...) Una Patria grande y unida ha de poseer una lengua común. Y ello por la necesidad imperiosa de que sea uniforme la voz de todos los españoles, y esa voz pueda conservarse en el futuro.

Nebrijak 1492an argitaratu zuen bere *Gramática castellana*: Granada konkistatu zen urtean.

Baina gatozen beste humanista prestuarengana, Juan de Ribera. Artzapezpiku hori, oso humanista, oso espainola orobat, apostolu oso zeloso zenuen halaber. Moriskoei espainol irakasteko eskolez gainera, seminario bat ere egin zuen moriskoentzat aparte: moriskoei kristautasuna irakasteko, eta espainol irakasteko, hoberena lan horiek apez moriskoei enkargatzea bait da. Baina asmo honek huts egin zuen, beste korrante ideologiko batez txokatuz: 1573an debekatu egin zen moriskorik apez ordenatzea (lehentxeago judurik apez ordenatzea debekatu zen). Arrazismo espainolak ez zuen holakorik toleratzen!

Inkiszioarekin zerikusirik zuten kargu denak, lehendik zeuzkaten debekatuta. *Limpieza de sangre* esijentziengatik, kargu zibil denak edo gehienak ere aspaldian eragotzita zeuzkaten: soldadu, midiku, juez, ostalari nahiz petxa kobratzaile eta edozer gauza. Apenas izan zitezkeen morroi edo nekazari maizter besterik. Izan ere, apez, soldadu, eta abar, izateko, ez ziren duin, arraza inpuro bezala. Espainol garbien pribilegioak ziren horiek.

Moriskoak erresuma diferentea zuen, bere erresuma, eta Espainiak kendu egin zion.

Erlijio diferentea zuen, bere erlijio mohamedanoa, eta Espainiak kendu egin zion.

Hizkuntza diferentea zuen, bere hizkuntza arabea (espainola baino askoz kultuagoa, unibertsalagoa), eta Espainiak kendu egin zion.

Ohitura, izen, jazkera diferenteak zituen, eta denak kendu zizkion Espainiak (ez al ditugu pertsegituta ikusi euskal ohitura, izen eta koloreak, eta musika instrumentuak berak?)

Lehenengo bere fedeagatik diskriminatu zuten. Gero bere ohiturengatik eta hizkuntzagatik. Dena kendu zioten. Azkenean, huraxe gelditzen zitzaion diferentzia bakarra: jatorria. Eta odolagatik diskriminatu zuten. Moriskoak odol inpuroa zuela, dekretatu zen. Eta morisko horrek, ez Unibertsitatean estudiatzerik, ez karguak izaterik, ez soldadu joaterik, ez salerosketan aritzerik, ez midiku ibiltzerik, eta ez ezer egiterik, zeukan, morroi apal-apal izatea baino.

Behialako goto barbaroak ez bezala, moriskoak, bataiatuak izan arren, ez ziren “kristauak”. Ez ziren espainolak. Ez ziren pertsonak. Morroi eta esklabu behar zuten.

Ez gaitu harritu behar. Espainiak orduantxe konkistatu zizgun Nafarroa, ikaragarrizko triskantzaz eta masakrez eta kiskalketaz, Jainkoaren laguntza partikularrez gerra egiten dutenek ohi duten bezala. Nafarrak ere ez ziren pertsonak, espainolak bezain pertsonak behintzat. Espainiaren etsaiak sekula ez dira izaten pertsonak. Inbasoreekin zetorren Apezpiku santu eta Aita Santuaren Legatu batek, baimen eta bedeinkazio guztiak eman zizkien espainolei —guruztariak, beti ere— *para prender a los franceses* (euskaldunak dituzu horiek, Nafarroa Beherekoak hain zuzen!) *y a sus valedores*, *y USAR DELLOS COMO ESCAVOS, así viejos como mozos, mujeres y niños...* Zergatik izan behar zuten, ba, moriskoek, nafarrek baino suerte hoberik? Apezpikuaren teologia eta Fernando Katolikoaren Dretxo politikoa berdinak dira. Errege Katolikoak agindu bait zuen, nafarrek buru egiten bazioten, *todos sus bienes son confiscados, y son esclavos y siervos de aquellos que los tomaren y ocuparen...*

1525eko irailaren 13an Karlo V.ak dekretatu zuen, kristau zintzo eta garbi ez ziren mairuek ez zeukatela Espainian bizitzerik, esklabu gisa izan ezik. Azaroaren 25ean beste dekretu bat, Valencia, Katalunia eta Aragoako mairu denak desterratzeko. Karlo V.ak eta Filipe II.ak dekretuak eta legeak eta debekuak ematen jarraitu zuten, mairuen nahiz moriskoen esklaberia finkatzeko. Sekulako zergak eta kargak ipini zitzaizkien. Arras lotu zituzten nobleen morroi; feudalismo klasikoenera itzuliz, heriotz kondena jarri zuten, nagusiaren lurretatik ihes egiten zuenarentzat. Nagusiari eta nagusiaren etxaldeari katez loturik zegoen.

Beti moriskoen desterrua aipatzen ari ziren. Baina desterru gutxi egiten zen. Aitzitik, 1579an dekretu bat eman zitzaien, kostatik gertu bizitzea debekatuz Andaluzian, ihes egiten omen zutelako. 1586an lege berdina Levante kostarako.

Alabaina, handik bi urtetara, Filipe II.aren *Armada Invencible*-a ingelesek abarrikatu zuten. Aise gainera. Eta Espainian ikara eta dardara sartu zen hezurretaraino, inbasio turko batena. Larrialdi hartan, moriskoak espulartzeko ideia indar hartuz joan zen.

Espulsioaren alde espantuz jeiki zen bat, Juan de Ribera..., moriskoak espainol bihurtzen zituena, artzapezpiku humanista.

Hirurehun mila morisko inguru desterratu ziren.

Horra Espainia bata, batua, bakarra eta noblea, edo Espainia hutsa eta garbia, diferentziarik bere barruan toleratzen ez duena. Saavedra Fajardok esan: «Los de diferentes costumbres y religiones más son enemigos domésticos que vecinos, que es lo que obligó a echar de España a los judíos y a los moros».

ARRAZA GARBI ETA GUZTIZ GARAIA

Moriskoen historiatxoa ez da horixe besterik: behin eta berriro berrituz den historia.

Espainia Eliz Estatu sakratua da: bere Autoritate santuz, kredo batez eta bakarrez, ordenu garbiz. Ordenu garbiz, alegia: eta ordenu horrek bere morala du, moral horrek bere kode oinarritzkoa: *español garbitasuna*; bariazio asko duen kontzeptua bait da hori edozein pianotan, antzinako ala gaurko ideologiatan: *pureza de sangre, hidalguía, hispanidad, unidad de clase proletaria*.

Tainek, frantses pijoa bait zen, beharbada ez zituen oso maite espainolak. Eta ez dakit bere metodo naturalistaren ala bere prejudizioen bidez, baina koklusio hau ateratzen zuen: *el espíritu español de mando es inquisitorial, luego más suave durante un tiempo, y por fin explota epilépticamente*. Dударik gabe, espainol historiak inpresio hori egiten zion Taineri. Ez da, guk horrelako iritzi bati kasu handirik egiten diogulako. Baina interesante da, gu barbarotzat hartu gaituen herria, bera ere denek ez daukatela oso zibilizatutzat... Taineri, behintzat, “karaktere nazional” autoritario, lardetikoi, patologikoa iruditu zaio, espainola.

XV. mendean zehar, eta XVI eta XVII.etan batez ere, nazio kontzientzia espainolak bere identitatea finkatuko du, eta zenbait berdinkuntza bitxiz egin ere: nazio espainola = kristau erlijio espainola = arraza espainola (odol garbia, *cristiano viejo*) = hizkuntza espainola = kultura eta zibilizazio espainola.

Espainola supergizona da. Arraza berezia. Espainola erromatar berria eta greko berria sentitzen da. Munduan nagusitzera eta mundua zibilizatzerara deitua.

Berkonkista ez da oraino bukatu, eta jadanik amets egiten da, herrien artean nagusi altxatzea, erromatarrek bezalako Inperio handia konkistatzea, *muchos pueblos bárbaros y naciones de peregrinas lenguas*. Eta herriok lehenbailehen espainolizatu egin behar dira, “zibilizatu”. Horretaz ez zegoen eztabaidarik. Eztabaidak, gehienez ere, metodoaz egon zitezkeen. Ez, helburuz. Helburua beti bera da: herri denak asimilatzea eta espainolizatzea. Hernando de Talaverak esango du, arabeei arabez predikatuz haien onginahia hobeto irabazten dela; eta kristautu eta gero gaztelania irakatsiko zaiela eta espainolizatuko direla. Cisnerosek metodo direktoagoak maite zituen: arabe hitz egiten uzten zaien artean, beren usadioei eta tradizioei atxikirik jarraituko dutela, osteratzen zuen; mintzairaz batean, beren identitatearen kontzientziari eutsiko ziotela. Horregatik, lehenengo arabe hizkuntza medio guztiez akabatu egin behar zela; eta hizkuntza itotakoan, beren identitatea galduko zutela, eta Granadako mohamedanoak orduan errazago kristautuko zirela. Hori da kontua: lehenengo espainol egin eta gero kristau (Cisneros), ala lehenengo kristau eta gero espainol (H. de Talavera). Baina bientzat garbi dagoena eta eztabaidarik uzten ez duena, da, Granadako mairuak asimilatu eta espainolizatu egin behar direla. Granadan bezalakoxe politika eramango da gero Indietan. Eta H. de Talaveraren eta Cisnerosen diferentzia horietxek nabariko ditugu han ere. Baina helburuari buruz kointzidentzia berbera beti: Indiak zeharo espainolizatu behar dira. Hori, Indiak aurkitu baino ere lehenago garbi zegoen, gero nola-halako arrazoiak asmatuko badira ere: hizkuntza indioak eskasak direla, etc. “Gorte espainolean gauza garbi eta naturalizat ematen zen, Inperio espainolean bildutako herriek espainol hizkuntza hartu beharko zutela, Inperio erromatarreko hizkuntza latina izan zen bezalaxe” (Kornetzke).

Espainola erromatar berri sentitzen zen, esan bezala. Kontzientzia horrek sentiarazten zion misioak, Ingalaterran, Alemanian, Italian, Frantzian, etengabe interbenitzera zeraman Espainia. “Egiazko erlijioa” defendatzera guztien kontra. Aita Santuari berari atakatzera eta Erroma sakoatzera. Kontzilioa berak nahi zuen bidetik ibiltzen bortxatzera, eta abar. Espainiak berak diktatu nahi zuen mundu guztian, kultura zer den eta fede zuzena zer den. Jainkoak zer nahi duen, edo zer nahi izan behar duen, Jainkoak berak baino hobeto jakin izaten du Espainiak. Guzti horretaz aritzerik ez dago eta Indietako kultur eta hizkuntz politikara mugatuko gaituzu. Hor bete bait du Espainiak osoenik bere “misioa”.

Es triste cosa —idazten zion Erregeari Cuzcotik Apezpikuak 1638an— *que los latinos y griegos diesen su lengua a los vencidos, y nosotros no a estos indios*. Lorenzana apezpikuak, latinoak eta grekoak aipatuz orobat, erabakitzen zizun: *no ha habido nación culta en el mundo, que cuando extendía sus conquistas no procurase hacer lo mismo con su lengua*. Beren garaian grekoek eta erromatarrek egin behar dute espainolek orain. Geroago itzuliko gara berriro latinoen eta grekoen kontu horietara, euskal apologismoaz aritzekoan.

Espainolek ez zeukaten beren hizkuntza edozein huskeriatzat. Zibilizazioaren hizkuntza espainola zen batipat. Baina fedeara ere, apenas izan zitekeen espainola besterik. Kaiser Karlok esaten omen zuen, italiano andreekin hitz egiteko hizkuntza dela; aleman, zaldiekin hitz egiteko; Jainkoarekin hitz egiteko hizkuntza, ordea, espainola. Kaiserrak hori esaten zuen ala ez zuen —ez alemanik eta ez italianorik zekien, noski— dudarik ez dagoena zera da: orduan holako ateraldi asko zerabilte espainolek, beren hizkuntz garaitasuna proklamatzeko. Hori pentsatzen zutenak, espainolak ziren, ez kaiserra. Eta esan ere halaxe esaten zuen Manuel Ayala batek: *si alguno hubiese de hablar con Dios, debería ser en español, por la majestad de la lengua*.

Esan dugu gorago, tradizio latinoan eskolaturiko monjeek, hizkuntza erromanikoak edo latinkumeak onartzera ailegatu zi-

renean ere, hizkuntza ez latinoak barbarotzat jotzen zituztela (euskara bezainbat alemana, “bulgoaren hizkuntza”; Ingalaterran bertan, latinaren ondoren frantsesa ezarriko da, luzaro, hizkuntza ofizial eta kultu gisa, ingelesari bulgoaren hizkuntza barbaro erizten zaiolarik). Erromanikoaren garaitasun mito bat muntatu da horrela. Baina gero, nazionalismoarekin batipat, hizkuntza erromaniko bakoitzak bere garaitasun eta paregabetasunaren mitoa eraikiko du beste erromanikoen aldean ere. Eta mitologiok bizi-bizi diraute oraindik. Katalana erromanikoa da; ez euskararik eta ez indiorik eta ez mohamedanorik da. Baina apenas jasan duen euskarak baino burla eta mesprezu gutxiago. Katalan ziztrin hori ez bait dago gaztelania dibinoaz konparatzerik... Hona hemen ez aspaldiegi Perez Galdosek, euskara ere bellarrian mingarri zitzaion Don Benito hark, zer idazten zion Oller idazle katalanari:

No puede Ud. figurarse el desconsuelo que siento al ver un novelista de sus dotes, realmente excepcionales, escribiendo en lengua distinta del *español*, que es, no lo dude Ud., la lengua de las lenguas... La admiración que siento por Ud. es bastante grande para hacerme desafiar las asperezas de una lengua cuyas bellezas no entiendo y cuya resurrección como lengua literaria no me explico... *El castellano es la lengua de los dioses*... El catalán, por lo poco que yo entiendo de él (?!), no tiene construcción propia... La sintaxis, la construcción, son las nuestras (!). No difieren más que en las palabras, cuya tosquedad y dureza hiere el oído. Por eso es tan fácil la traducción. Es como arrancar un disfraz que sólo está sujeto con un hilo. Yo leo la prosa de Ud. y veo en ella un castellano, pero con palabras catalanas. Es como un hombre blanco, que se ha teñido de betún para ponerse negro y no lo es. Ud., amigo mío, escribe español sin saberlo...

Espainol dibino hori da —batzuetan Jainkoaren hizkuntza eta besteetan Jainkoena, segun debozioak— arraza espainol dibinoaren mintzaira.

Arraza miresgarria horixe, alajainetan. Ez da harritzekoa, garbitasunari hainbeste begiratzeko bazion.

Estatutueta arrazismoa lehenengo finkatu izanaren ohorea, Salamankako San Bartolome Kolejioari dagokio, 1414ean eta berriro 1418an Aita Santuagandik eskuratutako bulda berezien graziaz, *ex puro sanguine procedentes* bakarrik izan bait zitezkeen, Kolejio txit eskusibo horretan ikas zezaketenak. Odol garbikoak. *Limpieza*-estatutu hori berehalaxe zabaldu zen Kolejio eta instituzio guztietara. Lehendik praktikatua bait zen, legez eta estatutuz finkatua izan gabe. “Odol inpurokoak” ofizio eta karguetatik baztertzea, ia Estatuaren eginkizunik printzipalenetakoa bilakatuko da 1480an Inkisizioa sortuz gero.

Aldi bereko desarroiloa zen, juduen eta mairuen aparte ghe-ttoetan herstea. Are, “inpuroei” hirietan bizitzea galaraztea: 1446an Villena hiriak Foru berezia eskuratu zuen, mairu, judu nahiz konbersoei berei debekatzen ziena, hiri murrueen barnean gau egitea. XV. mendearen bigarren erdian Gaztelako hiri guztietan jeneralduko dira estatutu arrazistak. Toledoko legeek ematen zuten bidea: Aita Santuari berari gehiegizkoak iruditu zitzaizkion lege arrazistak. 1473an masakre eta pogrom ikaragarriak Córdoban... Eginkizun hori ere Inkisizioak hartuko du bere gain, Estatu arazo inportante gisa, arduraz eta garbi-garbi, legal-ki burutzeko: juduak eta mairuak eta moriskoak errez eta kiskaliz odol espainol preziatuaren garbitasuna zainduko da. Pogromak zientifikoki eta legalki egiteko monopolioa Inkisizioari erreserbatzen zaio.

Hernando de Pulgarrek dioenez, Inkisizioak 1490 aurretik erre zituenak bi milatik pasatzen ziren. Juan Martínez Siliceo Toledoko Artzapezpikuak zuzen badio —arrazista amorratua dugu bera— 1546 aurretik berrogeitamar milatik gora. Filipe II.a sinestuta zegoen, Alemanian eta Frantzian heresia gaizto guztiak sortzen zituzten denak judukumeak zirela. Espainian, espainolen odol garbia zainduz, holako okerrik ez zela gertatuko, espero zuen.

Ordena erlijiosoetan bezala Ordena militarretan, apez ordenatzeko nahiz administrarigoan kargurik izateko, odol garbiko jatorria behar zen erakutsi. Odol garbiak oinarritzen zuen ohorea, Erregeren beraren gainetik balio zuen birtute espainol bakarra, bizitza sozialaren oinarri irmoena: *al Rey la hacienda y la vida, — el honor es patrimonio del alma, y el alma sólo es de Dios* (Calderón de la Barca). Ohorea galtzea baino hobea zen hiltzea. Ohorea, berriz, garbitasuna da, leinu garbia, ez odol inpurukoena eta ez heretikoena nahasketa. Halaxe zioen Juan Escobar de Corrok - *Tractatus bipartitus de puritate et nobilitate probanda*: ohore eta odol garbitasun, funtsean gauza bat eta bera da. Espainol klasikoak bere odol garbitasuna aipatzen dizu hitzetik hortzera; hori dizu bere ohorea: *ellos, en fin, son labradores, gente llana, sin mezcla de alguna raza mal sonante, y como suele decirse, cristianos viejos ranciosos* (*Don Quijote*, kap. 28). Holakoz josita bait dago literatura klasiko guztia.

Jai zuen Gaztelan bere “odol garbitasuna” probatzen ez zuenak. Euskaldunek behin eta berriz probarazi beharko dute berea (Filipe II.ak, 1562; Filipe III.ak, 1608...) eta makina bat auzi eta istilu erabiliko dute halere. Gainera, espainol arrazismoaren ondorioei nolabait buru egiteko, euskaldunek beren arrazismoa asmatuko dute. Gauzak oso gaizki jarri ziren Gaztelan mairu, morisko, judu nahiz konbersoentzat. Beren larrian, norabait ihes egin behar eta, nora hobea Euskal Herrietara baino, hemen denak berdinak baziren. Etorri ere, asko etorri ziren Euskal Herrietara ihesi, *por temor que tienen de la Inquisición*, Bizkaiko Foruak propio dioenez; eta *por ser exentos*, libre izatearren. Euskaldunak, haatik, ez dira pertsegituena asilo emaile eskuzabalegiak agertu prezeski: Batzarrak ordena eman zuen — Gipuzkoan, adibidez — *a los que non fueren Fijosdalgo, y non mostraren su hidalguia, los echen de la Prouincia*. Gizalege handirik ez da izan jauntxo euskaldunona.

Hemen ez goaz arrazismo espainolaren historia egitera, nahiz eta, beharbada, gurea zenbat aipatzen den ikusten badugu, ez legokeen batere gaizki. (Dena dela, ni neu harritu edo ez da-

kit lotsatu egiten naizen, oraindik nola Sánchez Albornozek, errepublikano baino espainolago, *Una ciudad de la España cristiana hace mil años* liburutxoan, judua naturaltasun guztia-rekin lukurrero eta hipokrita maltzur gisa aurkezten duen. Adibidetxo bat). Inporta diguna, da, espainoltasunaren eta odol garbitasunaren berdinkuntzak espresatzen duen ideologia nazionala, nazio harrokeria eta nagusi-herri-ustea: *limpieza de sangre* non eta Espainian aipatzea, puta etxean Ama Birjinari kandelak biztea bait da, bestela. Eta hori oso ondo zekiten arrazismo espainolaren eta odol garbitasun espainolaren apostolu handiek, bai Torquemadak, bai Juan Martínez Siliceo Artzapezpikuak, eta bai Diego de Simancas Apezpikuak (azkeneko hau, Karrantzatza nafarraren etsai amorratua izango dena, *Defensio Statuti Tolletani* delako tratatu arrazistaren Autore). Odol garbi, odol zikin: erokeriok, badakigu, beste absurdu eroagoren bat, konfesa ezina, ezkutatu ohi dutela. Zer zen, orduan, arrazismo espainola?

Arrazismo espainola ideologia plebetarra da. Lehenengo, benetako ideologia eta nazio ideologia da: ez antipatia soila giza talde bereziren batzuen kontra, xenofobia hutsa. Ideologia, eta txit agresiboa. Eta ideologia plebetarra. Ideal aristokratikoaren trasposizio plebetarra hain zuzen. Gauza ezaguna da, Espainiako baldinkizun berezietan —“Konkistatore” herria— klase sozialen mugikortasuna bizi-bizi zebilela: zerriak zaintzen gaur, bihar Errege-ordeko Perun. Fenomeno sozial berezi bat da. Mugikortasun honekin, gora igotzea zabalik zegoen edozeinentzat, erraza zen aberastea, kapitain famatu bilakatzea, eta ideal aristokratikoak guztiz jeneraldu ahal izan ziren jendeterian, *Don Quijote*-k satirizatu duen eran: ohorea, urguilua; hitz batean, hidalgia. Portaera sozial guztia eta gizarte harremanen egitamu guztia ideal horiek argitzen dute eta gidatzen dute. “Hemen ni naiz gizona”, esan zuen espainolak, eta “herrien artean ni naiz herria”. Ohore, nobleziari dagokio, nobleziaren ideal da; eta espainol oro konta zitekeen noblezian, hain zuzen *limpieza de sangre* horren bidez.

Yo soy un hombre,
aunque de villana casta,
limpio de sangre, y jamás
de hebrea o mora manchada.

(Lope de Vega, *Peribáñez*)

Jakina, horrek noblezia tituluari bere balio guztia harrapatzen zion. Eta odol garbitasunaren estatutuak tituludun nobleziaren erresistentzia gaitzaren kontra sartu ziren, sartu ere. Nobleziaren erresistentziagatik abandonatu ziren azkenean: bilauak (*de villana casta*) nobleekin berdintzen zituelakoxe. Sancho Panza bera harro-harro dabil bere odol garbiaz. Nobleena bezain noble sentitzen da.

Juan Martínez Siliceo, arrazismoaren apostolua, jatorri apal-apalekoa zen. Karrera distirantea egin zuena. Baina jatorri apalak beti konplexu bat utzi zion. Harrotzen zuena bakar horixe zen: bere gurasoak ez zirela “odol nahastukoak”. Gehienetan laborariak ziren, eta horietxek bakarrik, “nahastu gabekoak”. Beste denak oso “odol nahastukoak” bait ziren, eta noblezia tituluduna gehien-gehiena: judu eta mairu aberatsekin nahastua egoten bait zen hori. Siliceori kontra irten zitzaizkionak, horregatik, Infantadoko Dukearen semeak eta, nobleak eta noblekumeak izan ziren.

Arrazoi guztiarekin zioen Saluciok —*Discurso*— mende pare bateko odol garbitasuna esijitzen bazen, azkenean odol garbikorik inor ez zela aurkituko Espainia guztian, klase apaletan baino, eta ia-ia nekazalgoan bakarrik. Alegia, zein zeinena zen garbitzerik ez zegoen klaseetan, leinu luzerik eta paper zaharrik ez zutelako. Horrela, esaten zuen Saluciok, noblezia hankaz gora botatzen zen, ordenu sozial guztia nahasten zen. Edozein Sancho Panza odol garbikok atek zabal-zabalik zeuzkan kargurik altuenetarako; eta nobleak bazterturik gelditzen ziren, odol nahastukoak omen zirelako. Eta berdin burgesia; burgesiarekin, berriz, jende ikasi gehiena. Filipe II.aren garaian nobleek elkarte bat ere sortu zuten, beren interesak odol-garbitasun estatutuen

kontra jazartzeko. *Libro verde de Aragón*-ek erakusten zuen bezala, izan ere, apenas zegoen nahastu gabeko noble-familiarik. Azkenean, ba, Juan Roco Campofrío Inkisitoreak berak irten zuen odol-garbitasun estatutuen kontra: *Discurso de un Inquisidor hecho en tiempo de Phelipe Quarto, sobre los estatutos de limpieza de sangre en España y si conviene al servicio de Dios, del Rey y Reyno moderarlos*.

Alderantziz, odol-garbitasunaren estatutuak herri xehetik gora altxatu diren “aberats berriek” nahiko dituzte: horrek bait ditu gizarte eskalan ohoratzen eta nobletzen. Horrek berdintzen ditu jatorri plebetarreko Siliceo eta Infantadoko Dukearen semeak, azkenekoen desgraziarako.

Beraz, *limpieza de sangre* hori “espainol jator” guztien noblezia unibertsal teoria bat dugu. Espainol jatorrismoa: espainol jator denak noble. Jatortasun hori da espainolaren ospe eta ohore. Beraz, teoria nazional bat, teoria nazionalista bat.

Jatortasun hori dela eta, eguzkiaren azpian beste inor ez bezalakoa duzu espainola. Burua tente-tente, goitik behera begiratzten dio beste orori. Italian, Flandrian ala Mexikon, nagusi eta jaun azalduko da, beste denak morroiak balitu bezala. Murcia de la Llanak 1624ean salatzen zuenez,

zure seme batek frantsesa bat esposatzen badu, edo genuesa bat, italiana bat, zuk erdeinatu eta mespretxatu egiten duzu andre hura, arrotza delako. Horixe da hori inorantzia! Hori da erokeria espainol ikaragarria!

Zenbait idazle alfer-alferrik saiatu zen harrokeria horren kritika egiten. Idazle gehienek, eta inportanteenek, alderantziz, harrokeria horixe kultibatzen bait zuten. Lope de Vega supernazionalistak, adibidez. Gortesau arribista honentzat, San Mateoren ebanjelioa bera, “Jesukristoren hidalgiaren agiria” da: “libro, que visto en las supremas salas / confirmaba la hidalguía / de Cristo, por la parte de María”. Lope de Vegak supergizon espai-

nolari gusto emateko idazten zuen: bai espainolek beren Lope-txo maite ere, gaur arte, eta bihar eta etzi arte.

Ez den-denek. Lope de Vega Carpio hori, injeinu altukoa bazen, familia nahikoa baxukoa zen bera. Halere, bere *Arcadia* argitara eman zuenean, Carpiotarren armarrria ipini zuen edizioaren buruan, hemeretzi dorre ageri zirela bertan. Gongora kordobesak ezin eraman zituen santanderinoaren pretentsio horiek:

“Por tu vida, Lopillo, que me borres
las diez y nueve torres del escudo,
porque, aunque todas son de viento, dudo
que tengas viento para tantas torres.

¡Válgante los de Arcadia! No te corres
armar de un parés noble a un pastor rudo”.

(Izan ere, “odol garbiko” guztien nobleatasuna, izan liteke printzipio nolabait demokratikoa, baina praxian errazago izango da eskaladore eta arrimategien ideologia plebetarra. Plebetarrak diren bezalaxe Gongoraren inbidiak).

Espainol odol-garbiko noble horrek italianoak eta frantse-sak destainatzen bazituen, juduekin eta mairuekin zer egingo zuen, bistan dago; eta aise asma liteke, nola ikusiko zituen menditar euskalduna edo Ameriketako indioa...

Hidalgokume espainolak, munduko aristokrazia sentitzen bait da, noblezia finenaren idealak kultibatzen ditu. *Don Quijote*-k lana, esku lana bereziki, eta merkataritza, diru irabazian aritzea, desohoragarritzat dauzka. Gauza zikina da hori. Morroien eginkizuna. Euskalduna, ordea, holakoxeetan aritzen da. Gauzok nahikoa esplikatu dizkigu Caro Barojak.

Begira dezagun, ostera, nola zuzenesten zuten espainol horiek Mundu Berriaren konkista. Espainolak Indietara heldu zirenerako, lur haiek bazituzten beren jabeak. Nolatan ontzat eman orain espainolak besteren etxean sartzea, indioak menderatzea eta lurralde haiek berentzat hartzea, besteren urrea eta zilarra harrapatzea, Erregeak berak halako lapurreta organizatzea, eta

nazio guztia lapurretan ez bestetan enplegatzea? Oso erraza: ebanjelioa zabaltzeko. Juan Ginés de Sepúlveda humanista espainolak horrela argudiatzen zuen. Eta nola ebanjelioa zabaltzea gastu eta neke handiak kostatzen omen bait den, bidezko zuen Erregeak, galtzen zuena berriz irabaztea. Arrazoi hori ematen zen. Baina ebanjelioa zabaltzeak ez zuen aski libertaterik uzten. Zeren eta, ebanjelioa libre-libre onartzen da, edo ez da onartzen. Aita Vitoriak¹, Las Casasek eta teologo handi denek horretan in-sistitzen zuten. Orduan, arrazoi eder hori beste ederrago batez bermatu zen. Sepúlvedak —Las Casasen kontrarioak— zibilizazioaren arrazoa atera zuen. Aristotelearen autoritateaz baliatzen zen horretarako.

Aristotelek *Politika*-n irakasten duenez, izan ere, gizon bar-
baro eta landugabeak landuei eta zibilizatuei zerbitzeko daude munduan. Hau iritzi arrunta zen greko artean, dirudienez. Herri zibilizatuek basatien eta barbaroen nagusi eta buruzagi izan behar dute. Beraz, Indietako herriok landugabeak eta inzibilizatuak izaki, europarrek konkistatu egin behar dituzte eta beren meneko hartu. Eta zeinek egin hori, espainol guztiz ausartek eta zaldunek eta txit zibilizatuek ezpada? Sepúlvedak uste du, espainola herri garaia dela herri guztien artean, pare gabekoa, gu-
rena, eta bera dela herri hautatua, Indietako barbaroen nagusi izateko. Probidentziak ere halaxe bideratu du.

Konetzke historiadoreak oharrarazten digu, ikuspide honen ondorioa berez zetorrela: alde batetik, espainolen obra Indietan obra zibilizatorio bezala guztiz idealizatzea; beste aldetik, indio-
ak ikaragarri barbaro bezala beztea. Horrela sortzen bait dira

---

1 Aita Vitoria eta aipatuz, ez dugu orduko euskaldunak espainolak baino demokratikoago deklaratzeko batere asmorik. Aita Vitoria ere oso garaiko gizona zen: funtsean ontzat ematen zuen konkista bera. Berdin Karrantzak. Frai Juan Zumarragakok egin zuen Mexikora zibilizazioa eta zeta industria eraman baino besterik ere: Kaziki bat erre eta kis-kali zuen, halaber, idoloak adoratzen zituelako eta espainolen kontra jendea bihurritzen omen zuelako. Garai hartako euskaldunek, espainolek bezalakoxe estatutu arrazistak, asmatu dituzte. Eta, jeneralean, ez dute espainolei atzetik segitu besterik egin. Hura, su-kursalismo inkontestatuaren garai garbia izan da.

mitoak. Indioak, esango da, deus kulturarik ez dute. Basapiztiak bezala bizi dira. Mozkorrak eta sodomitak dira. Gizasemeak sakrifikatzen dizkiete idoloiei eta giza haragi jale dira. Adimendurik ez zutela ere esaten zen; beraz, animaliak zirela, ez kristauak, pertsonak. Eta horretaraino ausartzen ez zirenek, animaliak ez baziren, halaxe portatzen zirela, esaten zizuten, eta kultura eta zibilizazio espainola erakutsi behar zitzaie, *para saberse regir y gobernar como hombres de razón*.

Gaur ia ulertu ere ezin dugu holako gauza bat. Baina 1537an Paulo III.ak bulda bat eman behar izan zuen, indioak ere benetako gizaki eta pertsona direla, serio-serioski deklaraturik. Aita Vitoriak sekulako filosofiak eta argudiamenduak muntatu beharko ditu, indioak benetan pertsonak eta gizonak direla probatzeko. Astiro-astiro Dretxo Naturalaren teoria bururatu zen.

Ez dio inporta. Gregorio López, *Consejo de Indias*-ko jurista erregetiarrak, berehalaxe asmatu zuen soluzioa: indioak, pertsona izango dira, baina ez dute ezagutzen Dretxo Naturala. Eta horregatixe hain zuzen, Erregeak konkistatu egin behar ditu, eta zibilizatu, Dretxo Naturala irakasteko...

Horren erraza eta polita da soluzioa. “Horrela, ba, inperialismoa moralki zilegizatzen da zibilizazioaren izenean” (Könetzke).

Soluzio hainbat errazago eta politagoa aurkitu zuen Karlo V.ak lumazo batekin: eztabaida guztiak debekatu zituen, Espainiak eskubiderik bazuen ala ez zuen Indiak konkistatzeko. Eztabaida “kaltegarri eta eskandolosoak” bait dira horiek...

Metodo praktikoa hori, beti arrazoi izateko: eskola egingo du politika espainolean. Llorentek eta, inoizko atake sistematiko etoienean eraso ziotenean euskal nazioari, Gobernuak berak laguntzen zien. Araguren y Sobradok erantzun zien Euskadiren izenean: zentsurak eragotzi egin zuen haren obraren argitalpena... ez omen zelako momentuan komenigarria.

EBANJELIZATU, ZIBILIZATU, ESPAINOLIZATU

Jainkoaren eta Santiagoren laguntzaz —Ama Birjinarena eta kontatu gabe— Espainiak eta zibilizazioak aise lortu zuten mairuak derrotatzea (zortzirehun urtetan bakarrik). Eta hainbeste zibilizazio etxean kabitu ezinik, eta zeruaren hainbeste laguntza zerbaitetan erabili beharrik, espainolek Indietara jo zuten.

Indietara jo: Jainkoak eta Ama Birjinak eta Santiagok tartean Ameriketak jarri zizkieten begien aurre-aurrean. Hor ikusten da probidentzia santuaren eskua: italiano batek, juduek pagatuta, Indien bila irten, eta Ameriketak aurkitu, Espainiak zibilizaditzan, Jainkoak apropos hantxe uretan utzita.

Espainolak segituan hasi ziren lur haiek zibilizatzen. Bazen, haatik, fraile inuxente bat, Bartolomé Las Casas haren izena, lan zibilizatzaile galant guzti hura konprenitzen ez zuena. Eta fraile inuxente horrek ez zizun zer egin hoberik asmatu, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* bat idaztea baino. Holakorik! Maria santisima... Zirti-zarta, Inkisizioak indizean sartu zuen izkribu gaiztoa. Arrazoi guztiarekin. Arrazoiokin, alegia:

Liburu honek ikaragarritzko gertakizun barbaroak kontatzen ditu, beste nazioen historietan ezagutzen ez diren bezalakoak; soldadu espainolek, eta mendebaldeko Indietako kolonistek eta Errege Katolikoaren apezek berek egin bide dituzten txarkeriak, egileak esaten duenez. Gomendatu beharra irudit

zaigu, hortakoz, informe guztiok enbarga daitezela, nazio espainolarentzat kaltegarri direnez gero: zeren eta, egiazkoak baldin badira ere, aski bait zukeen Autoreak gauzok Maiestate Katolikoari jakin eraztea, mundu guztian zabaldu ordez, Espainiaren etsaiei eta heretikoei bide emanez Espainiari atakatzeko.

Honela argudiatzen zuen Zaragozako Tribunalak, 1660ko ekainaren 3an agerturiko debekuan.

Espainiaren zibilizazio garaitasuna ez dago auzitan jartzetik. Eta egia bada ere, zibilizazioa ez dela beti oso zibilizatu, ba, ez dio batere axola: egiak Espainiaren zerbitzuan ibili behar du, ez alderantziz; eta zibilizazioa espainola da.

Hiru hitzetan bil daiteke Espainiaren obra zibilizatorioa Indietan: ebanjelizatu, zibilizatu, espainolizatu. Alegia, espainolek berek uste duten obra zibilizatorioa; berek darabilten trisagioa bait da hori. Beharbada beste zenbaitek bi hitz eta aukera batean labur-bilduko lizuke historia bera: asimilatu ala lehertu. Baina holakoak inuxente hutsak dira eta ez dute tutik ulertzen Inkisizioaren logika jakintsua.

Oso gai zabala dugu hau, eta hizkuntza arlora mugatuko gaitaizkizu berriz ere: zein hizkuntz politika eraman duten espainolek Ameriketara. XVI. mendean sartu samartuak gaituz eta Koroak, bistan da, politika berdintsua darama Inperio guztian. Euskal Herria lotzeko eta “berdinkatzeko” ere bere lantxoak egiten ari da, jadanik, polliki-polliki Koroa. Nahiz eta oraindik foruak dauzkagun. Baina ordenantzak berritzen dira garai honeetan, *según las necesidades que han ocurrido e según la manera de los tiempos e mudanzas de gobernación*; ordenantza horiei Erregeak nahi dezan arteko balio mugatua ematen zaie orain; Korrijidorearen presentzia inposatzen da, Batzarrak baliozkoak izan daitezen, eta abar. Hizkuntz arloan ere pausutxo batzuk eman dira:

Que “siempre la lengua fue compañera del imperio”, Nebrija aparte, lo ha repetido también el historiador inglés J.H. Elliot, al advertir que éste fue “uno de los secretos de la domi-

nación castellana en la monarquía española del siglo XVI". No debe sorprendernos por tanto que, metido en la revisión de las Ordenanzas de la Provincia, el Estado castellano decida que los futuros procuradores de las Juntas Generales, además de ser hombres "raigados y abonados", se les exija también "que sepan la lengua castellana, y leer y escribir". Castellанизación, alfabetización y nivel de ingresos van a constituir por lo tanto tres mecanismos con los que desde el poder se pretende ordenar la participación en el máximo organismo político provincial. A esta campaña de selectividad contribuyeron de buena gana los próceres guipuzcoanos, que incluso la extendieron a los regímenes electorales de sus respectivos municipios. ¿Qué mejor forma de controlar al mundo rural que a través de unas Ordenanzas provinciales y municipales, cuyos principios excluían por definición las posibilidades de participación del tumultuoso aldeanaje? Reforma provincial y reforma municipal van de la mano, interés del Estado e interés de los notables provinciales también (P. Fz Albaladejo, *La crisis del antiguo régimen en Guipúzcoa*, 1975, 142).

Berriro irakurtzea merezi du Albaladejoren pasarte argi horrek!

Aurrera. Beraz, zein izan da Espainiaren hizkuntz politika Indietan?

Lehenengo, misiolariak dauzkagu, Hernando de Talaveraren joeran: indioen hizkuntzak ikasten zituztenak, indio hizkuntzen gramatikak eta hiztegiak prestatu zituztenak, debozio liburu eta dotrinak indio hizkuntzetan argitara zituztenak. Lan handia egin zuten: 1524 eta 1572 artean halako 109 liburuskak eman ziren argitara Mexikon bakarrik.

Gero, ordea, Inperioa eta Inperioaren aparatua dauzkagu halaber (Eliz Hierarkia, Inkisitore, Errege-ordezkarik, Audientzia, eta abar): laguntzatxoren bat eman die inoiz misiolariei beren indioen aldeko asmoetan; baina beren politikak Cisnerosen metodo asimilazionista segitu du. Guk hau ikusi nahi dugu: alegia, Indietako hizkuntz politika inperiala; ez misiolarien jokabidea.

Cisnerosena da, hain zuzen, indioei espainol irakasteko lehen manu ofiziala, tradizioa ireki duena (1516):

Monje jeronimoak enkargatzen ditu, Indietako biziera guztia eraberritzeko. Organizazio estu bat sortu behar dute monje horiek, bizimodu guztia ordenatuz, indioek bizimodu zibilizatuak ikas dezaten. Besteak beste, hauta bitzate sakristau argiak eta izenda bitzate maisu lanak ere egiteko: maisu lana hau izango da, alegia, indioen umeei gaztelania (*romance castellano*) irakastea, eta irakurtzen eta idazten ere bai. (Gipuzkoako Ordenantzetan bezalaxe, beraz). Batez ere kaziki eta handikien umeei irakatsi behar zaie gaztelania. Eta, arrunki, eginahalak ahalegin behar dituzte jeronimo horiek, pertsona larriek ere, batez ere kazikiek eta handikiek indioen artean, lehenbailehen gaztelania ikas dezaten. Honaino Cisnerosena.

Lehenagokoak dira, ordea, indioak espainolekin batean bizitzera behartu nahi zituzten Burgosko *Enkomienda-Gegeak* (1512). Hasiera-hasieratik bertatik legeok espainolen eta indioen “integrazioa” pertsegitzen zuten: hots, asimilazioa. Legeon araberak, izan ere, indioek ez daukate beren artean bizitzerik, aparte; espainolen inguruan jarri beharko dute bizitzen. Trukean —agintzen da— espainolek indioei ebanjelioa eta zibilizazioa irakatsiko dizkiete. Elkarrekin biziko ziren: espainolak, nagusi legez, hiriaren erdi-erdian; indioak, inguruan. Mexiko Hiriaren planoan ederki ikusten da oraindik ere: zentroa espainolen antzinako hiria duzu; inguruko barrioak, aldez, indio auzoak. Metodo urbanistiko txit politiko honek berehalaxe eman zituen fruitu politikoak. Etengabe nagusiekin tratatu beharrean, indioak laster hasi ziren espainol ikasten (hainbat abantaila zuen espainol jakiteak!). 1539rako, jadanik, idatzirik aurkitzen dugu Kaiser Karlo-ri gutun batean: *Estos indios empezaban ya a tener conversación con los cristianos españoles y a hablar nuestra lengua, donde sucedería y sucederá tornarse cristianos y venir en el verdadero conocimiento...*

Horixe da zentralismoa: dena zentro batek inguruan biltzea eta “integratzea”, asimilatzea. Ikusi dugu barbaroen teologia politikoa, erresuma Gorputz Mistiko gisa bururatzen zuena. Tradizio beraren segida kausitzen dugu hemen, Indien konkista hasieran, urbanismoraino bertaraino eramanda. Tradizio berbera XVIII. mendeko Ilustratuekin. Eta betiko tradizioa XIX. mendean, Foruak ezeztatzen: soineko progresistaz, aspaldiko inperialismo zaharkotea; elizkeria laizista; berdintasun demokratiko aitzakiaz, asimilazionista hutsa. Etengabeko tradizioa: sistema eta ideologia politiko diferenteenen azpian beti berdin eta beti eraginkor. Espainola da neurria, *Homo Celsius*. Beste denek espainolaren inguruan bildu behar dute, hark zibiliza eta goberna ditzan. Espainola zaldun eta nagusi-herri bait da: “konkistatore arraza”.

Inor ebanjelizatzeke — zibilizatzeke berdin — aurretiazkoa, beti ere, lehenengo espainolizatzea da. Espainolizatu gabe ez bait dago inor ondo ebanjelizatzerik. Cisnerosez gero, Eliza Katoliko espainolaren dogma irmoenetakoa dugu hori. Azkeneko Gurutzadan ere, Donostiako Gobernadore Militarrak, txit zelosoa bera, probintzia okupatu orduko hasi zigun bere lan apostolikoa: *No existe Jaungoikua. No existe más que Dios*, dekretatu zuen teologo zorrotzak (1937ko apirilaren 16an). Euskaldunak oso katoliko txarrak agertu zirela eta aurrerantzean euskaraz predikatzea debekatu egin zuen orduan. Gauza ziurra eta segurua bait da, espainolez predikatuz gero, euskaldunak bezain jende bihurriak eta gaiztoak ere katoliko zintzo bihurtzen direla. Eta Eliza Ama, Gasteizen jargoian eserita, guztiz konforme zegoen.

Lehenengo, beraz, espainolizatu; kristautuko dira orduan. 1550ean Koroa hasi zen indioen espainolizapena sistematikoki aurrera eramaten, ordura arteko ahaleginek atarramenik ez zutela ikusiz. Frantziskotar, dominikano eta agustindarren Probintzialek ordena hartu zuten, handik aurrerantzean indioei espainol irakasten zinez saiatzeko. Fraileak izendatu behar zituzten propio, egunero eta ordu seinaleetan eskola emateko karguz.

Fraileak ziren indioekin harreman gehien zutenak, berak ziren ondoena ikusiak ere; eta, horregatik, aproposenak ere berak ziren espainol irakasteko. Koroak uste zuen horrela indioek erresistentzia gutxiago jarriko zutela. Errege-Ordezkoek agindu zitzaizkien, une berean, fraileek ordena hura ongi betetzen al zuten begiratzeko; zaintzeko eta laguntzeko fraileei zeregin hartan; ikusteko, zein beste jende enkarga zitezkeen lan horretan aritzeko; eta espainol irakasten enplegatuei pagatzeko diruak ateratzeko nondibait. Bistan da nondik.

Urte batzuk geroago Erregeak Antonio González enkargatu du, *Consejo de Indias*-koa, neurri eta lege zorrotzagoak prestatzeko, indioek ttipi-ttipitatik espainol ikas dezaten, hazi eta gero barik. Izan ere —Cisnerosek Granadako mairuengatik esaten zuena— beren hizkuntza ikasten eta erabiltzen badute, indioek beti ere lehengo ohiturekin eta kontzientziarekin jarraitzen dute. Horregatik, ba, ume-umetan irakatsi behar zaie espainola, *para que se les quiten las ocasiones de idolatrías y otros vicios y cosas en que se distraen por medio de su lengua*. Plastikokiago adierazterik ez dago, hizkuntza batek mundu-ikuskerara bat inplikatzeko duela, esaeraren alderdi soziologikoa.

Ez dago esan beharrik, espainolek indioei hainbeste enpeinu espainol irakatsi nahi badiete, ebanjelioagatik bakarrik dela... Inperialismoak zibilizazio aitzakian bere legitimazio moralak aurkitu duen moduan (goian ikusi dugu), orain espainolizapenak erlijioan aurkituko dizu bere legitimazioa: hizkuntza indioak eskasegiak eta arrotegiak dira fedezko artikulua zuzen adierazteko, *pobres de vocablos, nombres y verbos para significar muchas cosas importantes* (Errege Zedula, 1586ko ekainak 4) eta, *Consejo de Indias*-ak hamar urte geroago berrirori insistitzen duenez, *en la mejor y más perfecta lengua de los indios no se pueden explicar bien y con su propiedad los misterios de la fe, sino con grandes absones e imperfecciones*. Areago, bere hizkuntzak *ocasiones de idolatrías y otros vicios* sortzen dizkio indioari: hizkuntzak berak txarkeriara darama.

Ikusten dugunez, misiolariak berek ez zekiten deus, indio hizkuntzetan ebanjelioa ondo esplikatzerik ba al zegoen. *Consejo de Indias*-ak abisatzen zien hori, behin eta berriro.

Euskararengatik ere sarri entzun ditugu hola-moduzkoak. Eta beharbada orduan ere esaten zituzten horrelakoak dagoeneko. Espainian indar handia hartu bait zuten “hizkuntza baliozkoen” eta “hizkuntza baliogabeen” ideia horiek. Hizkuntza batzuk berenez dira —omen— pentsamendu sakonik eta, adierazteko, gauzaez. Teologia sakonik adierazteko gauzaez, adibidez. Leizarragak, behintzat, zerbait pentsarazten digu (eta, irakurlea oroituko denez, urteotantxe ari zitzaigun Testamentu Berriaren itzulketan): egin bait duelako hark bere itzulpena, *segur izanez ezen Heuskaldunak bertze nazione guztien artean ez garela hain balsa, non gure lengoagez ezin ezagut eta lauda dezagun gure Iainko Iauna*. Sintomatiko da.

Asmamenak libre du asmatzea. Horretarako dago. Eta hemendik aurrera arrazoi ugari asmatuko da espainolizapenaren alde. Hona beste bat, gu ukitzen gaituena berau ere: indio hizkuntza gehiegi dagoela eta diferenteegiak direla; indioek ez dutela batabestea ulertzen ere. Hizkuntza bat eta bakarra behar dela indio guztientzat. Arrazoi edo arrazoi itxura honekin Alesander von Humboldt enplegatu da, euskaldunon adiskidearen anaia: eta errealitatea justu alderantziz ikusi du jakintsu honek. Espainolen konkistarekin eta ofizialtasun oro galtzearekin, indio hizkuntza handiak, nagusiak, hautsi egin dira eta dialektoetan banatuz eta elkarrengandik urrunduz joan dira, Humboldték uste duenez. Jesuitek —arguitzen du Humboldték— indio hizkuntza nagusi bi hautetsi dituzte, guarani eta ketxua; horiek landu dituzte, kultu hizkuntza ofizial bihurtu dituzte; eta beste zenbait hizkuntza ttipiago dialekto hutsetan utzi badute ere, bietan bat denek ulertzeko moduan zabaldu dituzte ketxua eta guarani. Gainera, inolaz ere espainol ikasi nahi ezta dabiltzan indio horietxek, gogo amorratua erakusten dute, hizkuntzoz ongi jabetzeko. Jesuiten eredia jarraitu izan balitz —bukatzen du Humboldték— aspaldi sortu ziren Ameriketako jatorrizko hizkuntza

arrunt aski hedatuak, aski aberatsak, edozein indiok aise ulertze-ko eta ikasteko moduan, “eta amerikanoak, hizkuntza amerikanoz, bere nortasuna eta bere jite nazionala gorde ahal izango zituzkeen”.

Arrazoi asma, *Consejo de Indias*-ko listoren batek asmatu zigun polita arrazoa: espainolek, enkomenderoek eta, maiz maltratzen dituzte indioak. Baina indioek ezin dute beren burua defendatu. Auzirik edo sartzekotan, interpreteaz baliatu behar izaten dute. Eta interpreteek, ia beti espainolak, salatuaren alde egiten omen zuten lan. Indioek, ba, hobeto gerizatuko dituzte beren eskubideak espainol jakinez...

XVI. mendean arrazoi erlijiosoak eta moralak ateratzen dira, gehienbat, indioak espainolizatzeko. Lotsaz bezala edo, oraindik. XVII.ean egiazko arrazoibide politikoak argi eta garbi azalduko dira. Eta enpeinu eta lehia ere gehiago jartzen da. Ikusita daukaguna: *es triste cosa que los latinos y griegos diesen su lengua a los vencidos y nosotros no a estos indios*. Lehenbailehen indioak asimilatu beharra dago, erromatarrena bezalako Inperio zabal eta ongi tratatua antolatzeko. Haurrek ez dutela erabiltzen, ikusi da, larriek beren indieraz hitz egiten segitzen badute. Orain gogorrera joko da: onean ez badute nahi, bortxatu egin behar dira indioak espainol ikastera, aginduko da Gortetik. Obliga bitez indioak jendaurrean beti espainol eta espainol bakarrik hitz egitera. Beren hizkuntzak erabat utzi eta lehenbailehen ahaztu egin behar dituzte, premiatzen du behin eta berriro *Consejo de Indias*-ak. Kazikiak eta handikiak obligatu beharra dago, batez ere, espainol egitera: eta nagi agertzen badira obligazio honetan, edo ganora gabeko, gogor kastiga bitez. Indioei bere tribu hizkuntzan mintzatzen zaien kazikia, infame deklaratu bedi, gal bitza titulu eta ohore eta pribilegio guztiak, itzul bedi behe-behereneko gizarte mailara eta eraman beza merezi duen zigorra, dekretatzen du *Consejo de Indias*-ak.

Kazikiek eta handikiek beti espainol eta ez besterik egiten badute, beste guztiek laster ikasiko dute, arrazoitzen du Solorzanoi. Gogor jokatu beharra dago nolana ere: kontua ez bait da,

azalduko du garbi-garbi jurista honek, indioak ebanjelizatzea soil: indioak zibilizatzea da batez ere xedea. Espainolok —segitzen du *Consejo de Indias*-ko juristaren arrazoibideak— erromatarren menpean geure hizkuntza guztiak ahaztu eta latina ikasi genuen; indioek gauza bera egin behar dute gurekin, on-onean ala txarrean.

Bestela —darrai Solorzanok— ezin esan liteke Ameriketako gizarte espainola denik: indioena eta espainolena bi nazio eta bi gizarte estrainio izango dira elkarren alboan, ez gizarte eta nazio bat. Indioak arrotz eta etsaitzat edukiko du espainola. Ez dira inoiz batuko. Beraz, hizkuntza indioak xahutu beharra dago, denak espainol bakarrik egitera bortxatu beharra dago, *para que nos cobren más amor y voluntad, se estrechen más con nosotros: cosa, que en sumo grado se consigue con la inteligencia y conformidad de idioma.*

Solorzanoren arrazoiak berrizkatzen zituen Cuzcoko Apezpikuak bere aldetik: indioak benetan asimilatzeko eta Indietan gizarte espainolik sortzeko, indiera guztiak suntsitu behar dira eta denek espainol egin behar dute. Eta orduan bai, bateratuko dira indioa eta espainola, *porque la semejanza y conformidad de las palabras, quasi siempre suelen reconciliar y traer a verdadera unión y amistad a los hombres.*

Neurriak hartu ziren, ba, kanpaina hori aurrera eramateko, indio denak lehenbailehen espainoliza zitezten. Problema handia irakasle falta zen: dirua falta bait zen, behar adina irakasle pagatzeko. Horren soluzioa ere berehalaxe aurkitu zen. Orain arte sakristauak izan ohi ziren maisu, eta beren maisu-soldata hartzen zuten. Orain proposatu zen, apez eta erretore guztiek ere espainol eskolak eman behar zituztela, beren apez paguaren alde: gastuak ugaritu gabe, maisuak doblatzen ziren horrela¹.

---

1 Estatuaren alderantziz egin ohi zuen Elizak, ebanjelizazioaren hasieretan: apez eta mi-siolari guzietan esijitzen zitzairen, komunitateren baten kargu hartu aurretik, indioen mintzaira ikastea eta esamina bat aprobatazea. Erretore edo Eliza baten kargudun zirenean, indieraz eman behar zuten dotrina eta katekesia. Obligazio hori betetzen zabar zebilena-

Maisu gehiago ere behar zen, ordea, kanpaina bortxatu honetarako. Behar zirenak edonola izendatzeko, agindu zuen Kontseiluak: eta onura zeramatenak, lan horretatik, indioak omen zirenez gero, indioen auzo-lanen edo auzo-ondasunen irabazietatik paga bekie maisu horiei. Ez herrik eta ez indio auzo bakar batek gelditu behar dute eskola gabe.

Errege-ordezko, Audientzia eta Gobernadoreei, eta Artza-pezpiku eta Apezpiku guztiei, agindu zitzairen, erregulariki Erregeari informeak bidaltzeko, nola zihoan beren eskualdeetan kanpaina hori, zenbat aurreratzen zen, nolako esperientziak egiten zituzten, nola hobe zitezkeen metodoak. Hau izango da, segur aski, lehenengo *Plan de desarrollo*-a espainol historian.

Azkenik lege bat eman zen (1691ko maiatzaren 30ean) udalletan eta edozein indio auzotan inolako kargurik hartu ahal izateko, espainol jakitea esijitzen zuena. Kargudun direnei, ez baldin badakite oraindik, lau urteko epea ematen zaie ikasteko. Handik aurrera, bizitza publikoan ez da gaztelania beste hizkuntzarik toleratuko. Ez dakiena, kalera.

---

ri, heren bat mozten zitzaion paga. Halere korrijitzen ez bazen, kastigu geroz eta gogoragoak ematen zitzaizkion, harik eta ikasi arte. Legeak behintzat hala eman ziren Lismako Kontzilioan (1567), praxia nola ibili zen, gutxi badakigu ere. Praxia, dirudienez, legeak baino "toleranteago" zen honetan ere.

“CUERPO UNIDO DE NACION”

Beti esaten da, absolutismo ilustratuak abiatu omen zuela zentralismoa; edo Borbondarrek inportatu zutela Frantziatik, etc. Edota, burgesiaren obra dela hori, eta abar. Batzu-batzuek, hori Francorekin hasi dela ere, uste dute nonbait, eta “euskal arazoak” berrogei urte inguru duela...

Apropos hartu ditugu XVI-XVII. mendeak. Horregatik luzatu gara, baita ere, mende horietako hizkuntz politika Indietan azaltzen. Burgesia eta absolutismo ilustratua baino zaharragoak dira hizkuntz inperialismoak!

Bestalde, espainolak hizkuntz inperialismo erromatarrean eta grekoan orientatu dira, berek espreski aitortzen dutenez.

Eta espainol horietzek, beren buruen garbitzeko edo, Indietako bertako hizkuntz inperialismorik ere aipatu digute, berek heldu aurretik. Inkek, adibidez, herri guztiz diferenteetako beren Inperioan, hizkuntza ofizial bat inposaturik zeukaten eta denek ikasi behar izaten zuten hura.

Halere, gauza ezaguna da, XVIII. mendean —eta handik aurrera— absolutismo ilustratuak eta burgesiak metodo erradikalagoak eta efikazagoak erabili dituztela eginbide horretan. Ameriketak benetan espainolizatzer horiek heldu dira. Ilustratuak. Argien umeak. Horiek aritu dira inolako eskrupulorik gabe, aritu ere. Gorabeheron azterketak badaude —Konetzke, R. Ricard: horietaz baliatzen bait naiz ni— eta hemen arrunt ohar labur batzuekin konformatuko gara, esandakoaren osagarri mo-

dura. XVI. eta XVII. mendeen jarraian, osagarri antzera, ikus ditzagun XVIII.eko Ilustratuak.

Gorte aldeko Ilustratu haiek, euskaldunok bihotz-bihotzez mesprezitzen gintuztela, zertarako esango dizut. Bistan dago. Urkixo Ministro prestuari berari, *borrico vizcaino* zeritzan Azara diplomatikoak, etc. (Larramendik idazten du, espainolen esatera eskuarra dela “bizcaynos burros”, euskaldunak mesprezatzeko). Emakume arteko hizki-mizkietaraino ailegatu zen, nonbait, mesprezu hori Gortean. Erregina Maria Luisak honela idazten zion bere Kor-ohe-Ministro Godoy kuttunari: *y la señora Larreta es una biscaina vana, como del país que es, un hierro hueco, pero duro y inflexible a la razón... Tú di tu sentir y haz a Diego haga ver a esa vana calabaza de la Larreta calle, que es lo que debe hacer...* Ikusiko dugunez, Erreginaren trufa horiek aspaldiko topikoak dira, goiko *borrico vizcaino* hura bezalaxe (Cervantesek ere darabilen iseka bait da hori). Espainolek beti despreziatu dute euskalduna. Arrazoi guztiarekin. Euskaldunek berek ipini dute beren burua despreziagarri.

Tradizioari darraiote Ilustratuak zintzo-zintzo, besterik ez, Ameriketako hizkuntz politikan ere.

Ilustratuok oso harriturik daude, nola berrehun urte agintzen pasa, eta oraindik ez den lortu indioak arras espainolizatzea.

1768an Cuzco hiriko udalak honela protestatzen du Erregearen aurrean (eta protestaren tonuan ondo ikusten da, zein gauza natural bihurtu den, dagoeneko, hizkuntz inperialismoa):

Es muy raro y singular el que los curas observen las ordenanzas y particulares encargos de que les instruyan en la lengua castellana, por cuya falta hay pueblos donde absolutamente no se oye ni nombra; y es cosa notable, que después de dos siglos y medio de conquista de un reino, no se haya introducido enteramente el propio lenguaje de los dominantes, cuando suele ser la primera idea y diligencia para que los naturales se hagan a su estilo y olviden sus antecedentes costumbres.

Mexikoko Artzapezpiku Lorenzanaren pastoral batean hola-koak dauzkagu, urte bete doi-doi geroago:

En dos siglos y medio de hecha la conquista de este Reino, estamos aún llorando y sintiendo, que como si fuéramos el mismo esclarecido conquistador Hernán Cortés, necesitamos intérpretes de las lenguas e idiomas de los naturales...

Siendo uno de los decretos más repetidos santa y justamente, en las leyes de estos Reinos, y encargado a las dos potestades, el que los indios aprendan el castellano, y lengua propia de nuestro soberano, en lugar de haberse adelantado, cada día parece se imposibilita más la ejecución.

Lorenzanak oso garbia den abantaila du. Arrazoi garbiak:

- Indioak lehenbailehen espainolizatzen ez badira, egunen batean errebelatu egingo dira. Ameriketan nagusigoa aseguratzeko, espainolizatu egin behar dira. Platonek ere esaten omen bait zuen, hizkuntza diferenteetako jende artean ez dagoela bakerik luzaro.
- Estatu batean hizkuntza bakarra behar da: bestela Estatua ez da zinez Estaturik, nahaspila bat baizik; gainera, menpekoak ez dira menpeko zintzo eta esaneko leial izango, ez baldin badute Erregearen hizkuntza bera egiten. Erregearen mintzairak izan behar du menpeko guztiena.
(Lorenzanaren arrazoi honetaz baliatuz, La Platako Kontzilio Probintzialak dekretu hau emango du 1774-78 urteetan: *Como el idioma de cualquier nación deba ser el de su soberano, manda el presente Concilio, que los que enseñaren a leer, escribir y rezar la doctrina cristiana, hagan ejecutar estas funciones a los niños en el idioma castellano, que debe ser en la provincia la única, universal y pública lengua viva de todos los vasallos de su Magestad Católica*).
- Eliza espainola, Estatuaren antzera, Eliza bat bait da, hizkuntza bakarra mintzatu behar da Eliza espainol guztian: *deseamos pues que las ovejas entiendan la voz y el silbo de los pastores, no que éstos se acomoden precisamente al ba-*

lido vario de las ovejas... Artzapezpiku txilibitu honen pastoral hau —1769ko urriaren 6koa duzu— eliza guztietan irakurterazi zen...

- Zibilizazioak eskatzen du eta agintzen du, hizkuntza ezteus arloteak zanpatzea eta herri barbaroak asimilatzea zibilizatuagoek: *¿Quién sin capricho dejará de conocer, que así como su nación [indioena] fué bárbara, lo fue y es su idioma? ¿Quién podrá comparar el mejicano con el hebreo?... ¿Quién le igualará con el griego?... ¿Quién antepondrá el mejicano al latín?...* Hizkuntza txiroenak, historian, hizkuntza zibilizatuagoek azpiratuak eta zanpatuak izan dira beti: grekoak sirioa eta kaldeoa zanpatu zituen, hain ederrak eta aberatsak izanik; latinak grekoa zanpatu zuen gero, hain ederra eta aberatsa izanik; espainolak latina hondatu zuen gero, hain ederra eta aberatsa izanik... (Berriki, holakoxe teoriak predikatu dizkigute berriro Euskal Herrian sozialistek eta komunistek; eta azkenean, hizkuntza unibertsal bat bakarra izango omen du gizadi osoak). Espainolak zanpatu eta birrindu egin behar ditu indiera guztiak, barbaroak eta ezteusak izanik. Horrela zibilizatuko dira indioak.
- *Esto es una constante verdad: el mantener el idioma de los indios es capricho de hombres, cuya fortuna y ciencia se reduce a hablar aquella lengua, que también la aprende un niño!!!*
- *Hizkuntza hori, es contagio, que aparta a los indios de la conversación de los españoles; es peste, que inficiona los dogmas de nuestra fe... Es dar motivo a que no formen concepto de la Divina Magestad, ni de la del Rey de la tierra, ni den valor a los preceptos de sus Justicias Mayores, ni a lo que les predicán o reprehenden los párrocos.*

Francisco Antonio Lorenzana Artzapezpiku guztiz zelosoak hori dena. Beti bezala, Izpiritu Santuak inspiratuta.

Pueblako Apezpikuak, Francisco Fabián y Fuero, teologia nazional hau irakasten zuen beste pastoral batean, 1769ko irailaren 19an:

... Desde que fueron conquistados por Nuestros Católicos Monarcas, [indioek] no tienen derecho alguno de justicia a que se les mantengan sus lenguas, antes sí lo gozan nuestros soberanos de hacer valer la suya en la vasta extensión de sus dominios, para que siendo todas sus tierras de un solo labio, y de unas mismas palabras, las puedan gobernar más fácil y uniformemente.

Bat-batean eta egun gutxiren aldearekin, Mexikotik Cuzcaino eta Pueblatik La Plataraino disparatzen diren tiro guztiok, nondik datozen, garbi dago: Arandaren mutilak dira Apezpiku piku horiek! Ilustratuak oso, beren Ministroa bezala. Arandak Inperio guztia *un cuerpo unido de Nación* bihurtu nahi bait du, kosta ahala kosta. Hor dauzka mutilak¹.

---

1 Arandako Kunte Jaun horrek *declaró que no convenía que se imprimiera nada que no fuese en castellano, y que en adelante no se permitiese imprimir cosa en vascuence sin informarle a él, y que, en consecuencia, el dicho libro* [alegia, Kardaberazean *Azpeitiko erri chitez noblearen gloria paregabeac edo Aita San Ignacioren bicitza laburra*] *quedase sin imprimir*. (Villasante, *Historia de Literatura Vasca*, 1961, 144). Jesuitek burruka txarrak izango dituzte Arandarekin, indioei espainol irakasteko aginduak obeditu nahi ez zituztelako. Jesuitak espulsatzeko arrazoi bat hori izango da. Dударик gabe, garrai honetan euskararen esistentzia *cuerpo unido de Nación* xede horren kontrariotzat eta, beraz, likidatu beharrezkotzat jotzen da. Beste ilustratu argi batek, Joaquín Tragiak, esango du, euskaldun tranposoek propio asmatutako hizkuntza dela euskara: zerbait hizkuntza nahastuz asmatutakoa; eta Espainiatik independente diren itxura egitearren apropos asmatutakoa..., beren independentziaren dokumentu (falsu) gisa! *El bascuence es un mosaico de LENGUAS BARBARAS, introducido probablemente a mediados del siglo VIII por los bascongados PARA FIGURAR TOTAL INDEPENDENCIA del extranjero*. Agian, Sánchez Albornozeak uste duen baino listoagoak gara! Baina, azkenean, alferrik dira euskaldunon tranpa denak; funtsean gaztelania bezalakoxea da euskara, originaltasunik batera ez du: «Los sonidos simples del bascuence son los mismos que en castellano... no hay motivo razonable para asentar que los bascongados no tomaron de los otros españoles o pueblos tales sonidos». Era bereantsu, Perez Galdosek espainol bihurtu digu katalana.

Neurri latzak hartu ziren indioak espainolizatzeko. Adibidez —eskoletan eraman zen politika utzita— hau zenuen bat, aski esanahitsua: inork apez ordenatu nahi badu, lehenengo denboraldi batez parrokia batean indioei espainol irakasten aritu behar du; efikaziaz aritu den zertifikatua, presenta beza, ordenetarako onartua izan dadin; erretorerik izendatu behar dadinean, hauta bedi espainol irakasteko egokiena, eta espainol irakasle hoberena ager dadina... Dotrina Kristaua espainolez irakatsiko da, noski (Euskal Herrian ere behin baino gehiagotan debekatu izan da Dotrina euskaraz irakastea; 1902ko otsailaren 21eko legeaz hasi genuen, adibidez, geure mende hau).

Mugimendu fanatiko bizia sortu zen indierak zeharo txikitzeko eta suntsitzeko, medio zuzen ala oker guztiekin. Ilustratu horiek —eta beste asko, Indietako kargurik altuenak zeuzkatenak— dekretu eta neurri gogorak eskatzen beraiek ari ziren, indioak behingoan espainolizatzeko. Beren proposamenduak aurkeztu zizkioten Erregeari: Karlo III.ak konfesoreari pasa zizkion. Aita Eletak (euskal jatorriko frantziskotarra, Burgo de Osman jaioa) sententzia eman zuen:

El Consejo, los Fiscales, el Virrey y el Arzobispo de México convienen en la grave necesidad de desterrar de la América tanta variedad de idiomas como practican los indios; y de hacer en aquellos vastos dominios, vasallos del Rey de España, únivoca la lengua española. Convienen asimismo todos en que las providencias dadas hasta aquí no han sido suficientes para conseguir fin tan importante. El Consejo y los Fiscales dicen: se deben dar otras de nuevo... Por tanto soy de dictamen, que S.M. los apruebe, y los mande practicar y observar en todos los dominios de la América.

Erregeak, orduan, zeruetako erreinua konfesorearen bitartez aseguratutik (1770eko maiatzak 10 zuen):

Apruebo los medios que propone el Arzobispo de México: expídanse cédulas para que se practiquen y observen igualmente

en todos mis dominios de América... PARA QUE DE UNA VEZ SE LLEGUE A CONSEGUIR EL QUE SE EXTINGAN LOS DIFERENTES IDIOMAS DE QUE SE USA EN LOS MISMOS DOMINIOS, Y SOLO SE HABLE EL CASTELLANO.

“Euskalindioek” apurtxo bat suerte hobea izan dugu, Foruei eskerrak. Errege aginpideak mugatxoren batzuk aurkitzen bait zituen Foruetan: ez zuen eskurik eskoletan, zuzen-zuzenean eta ofizialki behintzat. Bistan dago, influentziarik aski bazuela, halere, Errege izanik; batez ere hemengo jauntxo ipurtzurien gogoia ikusita, beti Gorteari gusto emateko. Erregeak ezin aginduko du zer egin hemengo eskoletan. Baina aginduta baino hobeto beteko eta beteraziko dute bertoko jauntxoek Erregearen gogoia. (Errege bera baino erregetiarrago izan da aspaldidanik euskaldun jauntxo asko; geroago euskaldunen batzuk inongo espainolik espainolenak izan ditugun bezala: Unamuno, Maeztu, Zaca-rías, Vizcarra, eta abar, eta 1936az geroztiko politiko zuhur gehienak).

Euskal eskolaz aparte ihardungo gara bere lekuan. Baina permiti iezadazu hemen ere ohartxo bat, indioen kontuok gurekin zerikusirik badutela, hobeto ager dadin. Ikusi ditugun urte horietxetako arazoak eta politika horixe berbera aipatzen bait dira Joan San Martinen pasarte mamitsu honetan ere:

Euskal Herriko hiru probintziak, 1839an beren fueroak galdu arte, eskolak herrien udaletxearenak izaten ziren, ez Estadua-renak eta ez Diputazioarenak! Nafarroan ere berdin, beren Korteak 1828an bukatu arte. Ordura arte, gehienak erderaz baziren ere, asko ziren euskerazkoak eta batez ere bilinguismoz eramaten zirenak. Ezagunak dira Luis Astigarraga eta Agustín Paskual Iturriaga beren orientazio pean gertatuak, Gipuzkoan, probintziako batzarraren laguntzarekin.

Fueroen akabantzatik gerora ere oraindik orduko zenbait sistemak irauan arren, orduan galdu ziren irakaskintzako eskubi-deak eta orduan erori Carlos III-garrenak jarritako zepuetan, eskolak erdera hutsera behartzeko. Zehazki, *Real Cédula de 23 de junio de 1768*, Carlos III-garrenak agindua, lehenengo eta

bigarren mailako irakaskintzak eskola guztietan egin ditzatela *únicamente en lengua castellana*. Eta, lehenago ere, isilpean, era hortako aginduak emanak zituzten Espainiako erregeak, gaztelerari bakarrik bidea emanez. Adibidez, begira 1717-an Felipe V.garrenaren agindua Soldevilaren *Historia de España*-ren bostgarren tomoak 333 orrialdean dakarrena. Gero elestunez egin dan lan negargarria askok ezagutu dugu. Maiz bertakoak txarren zirela (Ik. *Euskal Elerti* 69, or. 46).

Honez gero Ameriketako indioen, moriskoen eta euskaldunen modura ibiliko zaizkigu katalanak. Ik. J. Reglák, *Historia de Cataluña*, 1974, or. 148 eta hur.: 1760ko Madrilgo Gorteetan ordezkari katalanek protesta memorial bat presentatu zuten. “Se trata de un verdadero *memorial de agravios*, que critica determinados aspectos del centralismo borbónico y exalta las cosas positivas de la antigua organización foral (..). Con referencia a la lengua, el Memorial dice textualmente (katalanez jakitea esijitzen zuten legeak betetzen ez zirelako, Elizaren aldetik alegia):

En las Indias, cuyos naturales, según se dize, no son capaces del ministerio eclesiástico, los párrocos deben entender y hablar la lengua de sus feligreses. ¿Y van a ser los labradores catalanes, valencianos y mallorquines de peor condición que los indios, haviéndose dado en aquellos reynos hasta los curatos a los que no entienden su lengua? Quanto convendría que los Obispos así en las Indias como en España, no teniendo el don de lenguas que tuvieron los apóstoles, hablaran la lengua de sus feligreses... Y siendo los labradores los que con el sudor de su rostro principalmente mantienen los obispos y demás clérigos y por consiguiente los que más derecho tienen a ser instruidos, ¿han de ser privados de la instrucción?

Eta jarraitzen du Reglák, besteren artean: “Consideramos oportuno hacer aquí un breve resumen de las disposiciones oficiales respecto de la lengua —restricciones para la catalana, introducción de la castellana— durante el régimen de la Nueva Planta”.

»Los informes que sirvieron de base para la promulgación de los Decretos de Nueva Planta ponen de relieve que el aspecto idiomático se consideraba esencial. En los informes de Ametller y de Patiño, y en las deliberaciones del Consejo de Castilla,

todo se deberá formar en lengua castellana... actuando en lengua castellana, a reserva de aquellos pequeños lugares que, por su miseria y situación en la montaña, en que será justo no disponer de esta condición, hasta que la comunicación y el trato haga menos difícil y costosa su introducción.

»Además, el rey debería ordenar

que en las escuelas de primeras letras y de Gramática no se permitan libros en lengua catalana, escribir ni hablar en ella dentro de las escuelas y que la Doctrina cristiana sea y la aprendan en castellano.

»Pero la táctica de Felipe V será más sutil, ya que trata de demostrar que su deseo consiste en modernizar y poner al día el mecanismo procesal —sustitución del latín por el castellano— y no de restringir el uso oficial de la lengua del país. En efecto, en instrucciones dirigidas a los corregidores de Mallorca y Cataluña, el rey pide

se procure mañosamente ir introduciendo la lengua castellana en aquellos pueblos... Pondrá el mayor cuidado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias más templadas y disimuladas, para que se note el efecto, sin que se note el cuidado.

»Por Real Cédula de 23 de junio de 1768, Carlos III dictó una resolución “reduciendo el arancel de los derechos procesales a reales de vellón en toda la Corona de Aragón, y para que todo el reyno se actúe y enseñe en lengua castellana”. Otra Cédula (22 de setiembre de 1780) dispone “que en todas las escuelas del reyno se enseñe a los niños su lengua nativa, por la Gra-

mática que ha compuesto y publicado la Real Academia de la Lengua”. (La *lengua nativa* era, pues, para todos los españoles, el castellano). Las mismas normas se aplicaron a la enseñanza de la doctrina cristiana”.

Beraz, gauza garbia da —hots, zikina eta zapoa— Monarkia ilustratuon jokabidea, eskolen desarroilorako batez ere ondore katastrofalak izango bait ditu. Bide guztiak on zaizkie gaztelania ez beste hizkuntzak itotzeko eta zanpatzeko, basakeria bezainbat ziraunkeria eta marrukeria eta azpijoko xuria, “las medidas más templadas y disimuladas, para que se note el efecto, sin que se note el cuidado”. Aparatu ederra zeukaten, eduki ere, eta burgesia manukor adiguritsu morroikorrena esku-makil, beren asmoak ongi betetzeko, nahi bazuten gogor eta nahi bazuten ipurzuri, gaztelania bazter guztietan sarrerazteko, Inperioko mintzaira inperiala (“mañosamente ir introduciendo la lengua castellana en aquellos pueblos”). Euskadin, konkretuago Nafarroan, 1778ko auzi batean aipatzen dira, jadanik, euskara itotzen eta gaztelania zabaltzen ari diren maisuak, *no sólo a los niños prohibiendoles el bascuenz si no es a todo el pueblo*. Baina eskolek aipu bat aparte merezi dute.

Administrarigoko zomorroak eta probintzietako mamorroak, klerikoak, jaunak, jauntxoak eta jaun-nahitxoak, handiak eta handi-ustekoak, berehalaxe makur-makurtuko zaizkio Zerorren Maiestate duinaren borondate graziosari, handik aurrera hizkuntza dotore bakarra gaztelania dela debotoki errezatuz. Horrela, kalea berehalaxe gaztelaniartzen da. Burgesia, bere ordua jo baino lehen, noizbait izango den klase gidari ekintzale bizkor eta eragile hura izatera heldu baino askoz lehenago gaztelaniartu da, Monarka ahalguztidunaren onginahi eta mesede apetatsuetatik zintzilikario zebilela oraindik, txorimalo baten antzera haizetan. Bere interesek eta indarrak baino gehiago bere ahuleriak eta zurikeriak eta labankeriak dute gaztelaniartu, goikoen gustua derrigor egin nahita. Gaztelaniarpena ez da burgesiaren potentziaren emaitza, inpotentziaren ondorio baino. Monarkiari arri-matzen zaion burgesia mengel baten azaina da. XIX. mendean,

besterik ezin zuena egingo du burgesiak. Baina XVI, XVII ta XVIII. mendeetan jarri da, besterik ezin zuela. Hor saldu du bere burua dilista platerkada famatu haren truke.

Honela dio J. Reglák erdarara jo zuen burgesia katalanaz: “Por supuesto, ello tiene no sólo implicaciones políticas, sino clarísimos condicionamientos sociológicos. Si la aristocracia y luego la burguesía se castellanizan profundamente en Valencia después de la Germanía de comienzos del reinado de Carlos V y a raíz de la guerra de Sucesión de principios del XVIII, en ello hay la necesidad sentida de diferenciarse de un ‘pueblo’ que se ha rebelado contra ellas y que ya en el transcurso del XIX, al continuar fiel a su lengua, ésta será considerada como un vehículo de expresión ‘vulgar’, propio del huertano o del labriego inculto” (aip. lib., or. 27). Berdin-berdin gertatu da euskararekin. Barbaro gotoa buruan bataioko ur pixka batek zibilizatu bihurtu zuen moduan, euskaldun barbaroak bere burua zibilizata ikusi uste izan du ahoan espainol hauts pixka batekin. Inperio handi baten barruan, handituta sentitu du bere burua.

“ANCH’IO SON...”

Raffaelen Santa Zezilia behin Bolognan ikusi eta, “anch’io son pittore!”, hotsegin omen zuen Correggiok. “Ni ere banaiz pintorea!”... Gu ere bagara zertxobait, ezta? Raffael ez da munduan dena.

Jakina, nazionalismoak superatuta daude aspaldi. Ernazimentuan harrokeria nazionalen konkurrentziarekin hasi da Modernia bizi-bizi. Orain berriro desmodernoia omen da. Gaindituta dago. Hala dio behintzat gure inguruan pentsamendu domeinatzaileak. (Gu beti berandu iristen gara). Gazte modernoek, horregatik, abertzaleak beharbada bai, ezergatik ez lukete “nazionalistak” izan nahi. (Domeinatzaileak, alegia, ideologia bezalaxe, edo gehiago, terminologia inposatzen du).

Patriota izan liteke orain gehienez ere. Hori bai, Leninek ere hala dio eta patriota izatea oso positiboa omen da. “El patriotismo — idatzi digu Cadalso ilustratuak — es de los entusiasmos más nobles que se han conocido para llevar al hombre a despreciar trabajos y emprender cosas grandes; y para conservar los estados” (*Cartas Marruecas*, LXX). “El noble entusiasmo del patriotismo es el que ha guardado los estados, detenido las invasiones, asegurado las vidas, y producido aquellos hombres que son el verdadero honor del género humano. De él han dimanado las acciones heroicas imposibles de entenderse por quien no esté poseído del mismo ardor, y fáciles de imitar por quien se halla dominado de él” (LXXI). Oso ernazentista da hori dena bestalde.

Beraz, patriotismoa ondo dago eta nazionalismoa gaizki. Izpirituairen forma zaharkitu primitiboa da nazionalismoa.

Ni harritzen nauena, hortaz —ez dakit beste zein izen hobe komeniko zaion— Ernazimentuko harrokeriak (nazionalismoaren forma zaharrak) agian superatuta badaude, Ernazimentuaz paradoxalki oraintxe gori-gori dagoen konkurrentzia eta lehia-keta da, ikertzaile txit akademiko eta zientifikoen artean, zeine-nago ote den Ernazimentu hori. Zein nazio (Estatu)renago alegia.

Labur-labur eta axaetik bakarrik: 1903an, historilarien kongresu batean Heidelbergean, K. Neumannek tesia proposatu zuen, aurren-Ernazimentu goiztarra, Ernazimentuko bultzada, jende eta izpiritu germaniarrari zor izan zitzaiola gehienbat. Honek adierazpen desberdinak izan ditzake berehalaxe: adibidez Dante Alighieri Aldiger bat bilakatzen da, “jatorri aleman garbikoa”, fisiognomia fisiko zein izpiritual germaniar hutsekoa. Gainera interpretazio honek Carducci atera dezake bere alde: Danteri “la balda freschezza e franchezza d’una razza nuova guerriera, la germanica” aitortu bait dio... Italiarrek halere (G. Volpe, V. Rossi, G. Bertoni, etab.) ausarki defendatu dute, eraso barbaro berri honetatik, “che la civiltà del Rinascimento è opera soprattutto del popolo italiano” (R. Morghen). Italiarrentzat Ernazimentuaren italiartasuna (“horrek ez dauka nazionalismoarekin zerikusirik!”, — “noski, noski!”), ia opera autentiko eta jatorraren italiartasuna bezain eztabaidezina da.

Historia luzeagoa eta gaitzagoa, Italia eta Frantziaren artean dakarten auziak du: mediebisten eta ernazentisten artekoa bezalatsu bilakatu bait da. Historilari frantsesek Petrarcarekin polemikan jarraitzen dute oraindik funtsean, Burckhardtekin ari diren itxuraren azpian. Erdi Aroaren ilun eta Ernazimentuaren argitasunaren kontrastea da, hemen gure mutiko progreek maite ohi duten horixe (nahiz gehienek Frantziako uretan edan izan), frantsesek ezin dutena jasan. Gilsonek, adibidez, Erdi Aroa salbatuz ahal du azkenean salbatu Frantzia (majo kostata!). Izan ere: “A los intelectuales franceses les hería de una manera espe-

cial, ya que la filosofía medieval era un producto de rancio abo-
lengo francés [ez da egia: baina Parisen ondua]. Durante cinco
siglos, desde el llamado renacimiento carolingio hasta princi-
pios del siglo XIV, el pensamiento europeo había sido generado
en las escuelas y universidades de esta nación. Algunos negaron
toda novedad al humanismo italiano. La era del auténtico racio-
nalismo humanista fue la de la escolástica. Las artes y las cien-
cias alcanzaron su apogeo en la Edad Media y el Renacimiento
se limitó a heredarlo. Peor aún, el Humanismo frenó el avance
científico medieval” (E. García Estebanez).

Gureagoa hemen Espainiaren problema dugu zalantza gabe.
Honelaxe azaltzen du hori J.L. Abellánek (*Historia crítica del
pensamiento español*): “Si se habla de un problema del Renaci-
miento en España es porque existe toda una corriente de pensa-
miento que niega sistemáticamente su existencia. Sin llegar al
libro de H. Wantoch, cuyo título es suficientemente expresivo:
Spanien, das Land ohne Renaissance [Espainia, Ernazimentu
gabeko lurraldea], Munich 1927, hay toda una línea de pensado-
res alemanes que reiteran el mismo pensamiento. H. Morf, por
ejemplo, dice: “La Península Ibérica no tuvo un verdadero Re-
nacimiento. Tomó de Italia muchos elementos renacentistas, sin
consumar un rompimiento con la Edad Media”. V. Klemperer lo
niega porque no ve en el Renacimiento español “un liberarse el
hombre terreno de las cadenas dogmáticas”. En la famosa *His-
toria de la filosofía* de Uberweg, se sigue repitiendo la misma
idea, cuando afirma que *Spanien hat keine eigentliche Renais-
sance erlebt* [egiazko Ernazimenturik ez du bizitu Espainiak].
Hasta un hombre como Ortega y Gasset se ve contagiado de la
misma idea cuando escribe que “en España no ha habido de ver-
dad Renacimiento ni, por tanto, subversión”. Es evidente que
Ortega, pensador germanizado hasta los tuétanos, no hacía aquí
sino seguir una tradición de origen alemán”.

Bistan da: lan oso gutxiz eta oso erraz desegiten ditu Abe-
llánek uste ustel horiek. Ebidentea bait da, Espainiak ederra
daukala bere Ernazimentua eta “en algunos aspectos España

ofrece incluso aportaciones propias y originales de su genio al espíritu renacentista”. Esatea ez da ezer kostatzen.

J.A. Maravall apur bat serio kiago ahalegindu da, bere obran arazora behin eta berrero itzuliz, Espainiaren ohorea ahal dela nolabait salbatzen arriskuan. Funtsean arrazoi batera datoz haren erantzun desberdinak: “eredu italiarra” Ernazimentu baktzat hartzen bada (Burckhardt), Espainiak Ernazimenturik ez lukeela; baina ez dela zilegi eredu bakarrarekin operatzea. “No podemos, pues, estar con aquellos que, como E.R. Curtius, por no encontrar más que influencias parciales y transitorias de *italianismo*, niegan la existencia del Renacimiento en España, Francia, Inglaterra”... Beraz, alde batetik aliatuak bilatuz jokatzen da beste Estatu europarretan: omen, eredu italiarra aldebakarkiegi ezarri nahi izateagatixe “surgió con aires de polémica la tesis de que el verdadero y pujante arranque del Renacimiento había que buscarlo en los pintores flamencos del XV”; “buscando las manifestaciones originarias de la moderna cultura renacentista en otros pueblos, en países nórdicos, más concretamente en Flandes”. Beste aldetik “eredu italiar” omen delako horren kontzeptua eta balioa printzipioz bezala jartzen da zalantzan, “diversificación de modelos” metodologiko bat proposatuz: “En unos y otros países hay que dar su parte a los elementos que se conservan y hay que dar entrada a elementos de vida nueva, muy diferentes del patrón del clasicismo o de ese platonismo vocinglero que E. Garin se ha inventado (!!), reducidos al cual tan pocas cosas hubieran cambiado. Con ellos es indebidamente identificado el italianismo”.

Holako arrazoiak haatik ez dira nahikoa. Bere Ernazimentu bat edukitzeko Espainiaren “eskubidea” bakarrik erakusten dute: ez, eduki duenik. Eta zer duen eduki, horixe da problema.

Hasteko, niri patriotikoa baino besterik iruditzen zait, egia esan, italianoaren aldean “eredu espainola”ren berezitasuna orokorki terminootan definitzea: “Sobre el modelo italiano de *imitación* de los antiguos, el modelo castellano de *emulación* frente a los mismos, será preferentemente la fórmula del Renacimiento

que se podría desplegar en España” ... Italianoa baino hain zuzen kreatiboagoa eta originalagoa ote da, ba, Ernazimentu espainola?

Hemen inor ez da noski nazionalista, baina estrategia diferenteak daude ohore nazionala salbatzeko. Beti aurkitzen da autore txiki bat Basaburu Azpikoan galduta; monje bat edo herriska-maisu bat ernazentista porrokatua eta inork ezagutu ez zue-na; norbaitek gutun arras humanista bat idatzi dio noizbait Erregeari, edo Apezpikuren baten idazkari ibili da paramoan Zizeron-txiki bat. Maravallek holako pila bat berbiztu du. Niri oso polita iruditzen zait. Baina kontua harrotzea bait da, holako asko inguratuz ere zer asko harrotu gutxi biltzen da.

Azken finean korapiloa bi puntutan dago, problema ez da Garcilaso: erlijioan eta filosofian.

Pixka bat harritzen da irakurlea, Maravall behin “aritmetika aplikatuaren interesik” bederen egon zela Espainian, probatzen enpeinatuta ikusirik, datu pobretxoekin. Gero dena ulertzen du, filosofiako edozein historian irakurtzean (K. Vorländer, adibidez), “Espainiako Gorteko atmosfera katoliko itxian, mundua-ren ikuspide berri bat eratzeko filosofiari ez zen posible. Are, gehi bedi, eskolatu espainolen fruitugabezia matematiko-fisikoa”. Filosofia ernazentista espainolik ez omen dagoela, alegia. Eta bilatzailerik ez du falta, baina filosofia ernazentista espainol horrek, aurkitzailerik ez du aurkitzen, baitesle patriotiko anitzen artean. “El Renacimiento literario en España fue magnífico. No hubo, empero —ebazten du gogor José Ingenieros argentinar-
rrak—, Renacimiento científico y filosófico; la dinastía teocrática confió a la Inquisición el mandato de obstarlo. Es notoria la eficacia con que ella cumplió su tarea”.

Horra bigarren puntua, erlijioarena. “La interpretación del humanismo —irakurtzen diot G. Fraileri— en función de los clisés del *descubrimiento del hombre*, como liberación de toda dependencia de orden sobrenatural y eclesiástico, o a la luz de sus derivaciones posteriores —protestantismo, naturalismo, deísmo, incredulidad—, ha sido la causa de que muchos autores

hayan negado que España haya tenido Renacimiento”. Maravallek —zuhurtasunez, uste dut— nahiago du zeharbidez bezala erantzun edo auziari; J.L. Abellánek askoz brutoago egin du. Maravall, azken batean, Ernazimentuaren irudi antiklerikal he-meretzigarrentiarra gaudituta dagoela, esatera mugatzen da: “Ha perdido mucha parte de interés la conocida disputa —taktika ezaguna da hori, objekzioari gaurkotasuna kentzeko— acerca de las relaciones del Renacimiento con la tradición eclesiástica y católica. Queda lejos aquel tipo de interpretaciones que acentuaban el carácter de descreimiento y oposición a la Roma papal, en las corrientes artísticas y doctrinales del Renacimiento, como resultaba del un día famoso libro de J.R. Charbonnel sobre el papel de los libertinos. Más bien hoy se tiende a aproximar y aún identificar Cristianismo y Humanismo, sin dejar de ver en éste un aspecto esencial de la mentalidad renacentista. La aportación de Gilson es bien conocida. Desde Troeltsch, incluso, se ha caminado en el sentido de aproximar el Humanismo renacentista al catolicismo romano, frente a la línea protestante, y Toffanin ha extremado esta tesis sosteniendo que aquél se desarrolla en defensa de los intereses de la Iglesia católica, frente a la cultura comunal, crítica, democrática, más laicizada y libre”. Beharbada gogoratzea ez dago gaizki, topiko batzuen iraunkortasuna ezagututa. Baina ihes egin dio problemari.

Erantzuna bete-betean Abellánena da, Espainiaren duin: “La Contrarreforma es una forma peculiar —”nacional”, de acuerdo con el más puro espíritu renacentista— de entender el Renacimiento”. Gauzak holaxe, garbi, konplexu gabe: Kontrarreforma da Ernazimentu espainola.

(Non daude superatuta nazionalismoak?)

Gatozen geurera. Ernazimentua denek nahi izatea berentzat, harrokeria kontua da; baina, ez gutxiago, han nazioaren sorrera eta definizioa bezalako zerbait edukitzeko burujopea. “Esentzia nazionalak” hor erakutsi dira, nazioaren loriatan jaiotzeko eszenan... Nazioaren kontzeptu bat dabil, beraz, jokoan (handitasuna, lehenetasuna; inola ez eta ezertan ez gutxiagotasuna edo de-

pendentzia ezein besterekiko). Estatu bakoitzak modernitatearekin batera ikusten du jaiotzen bere burua: gure Estatuak oso modernoak dira denak (edonolako beren etsaiak kondenatu ohi dituzte “ez moderno”aren ilunbeetara). Estatu bakoitza bere baitatik soil jaio da (Jainkoa bezala). Txiki-txikitatik denak handiak izan dira: Estatu modernoak handitasuna betikoa du, esentziala. Boterea... Eta hori dugu galdera: nola ikusten du Euskal Herriak bere burua Erdi Arotik Moderniara pasatzen? Modernitatean bere identitate berria burutzen?

1469an “agertu” zen Arantzazuko Ama Birjina (Errege Katolikoek ezkontz urtean, mitoa osokiago osatzeko), Euskal Herria, bi urteko lehorte luze baten ondorengo euriarekin, biziberri-tuz; Ahaide arteko gerra are luzeagoen buruan bakea eta joritasuna ekarriz. Historia berri bat abiatzen da. “Ermitagintza”rena, Salbatoreren poeman. Baina Salbatore baitan bertan, ermitagintza mistikoa, inperiogintza politikoarekin batera doa. Ama Birjina agertu zenetik:

zabalduz bide berriak,
itxasoz aruntz t'onuntz burua
jaso zun Euskalerrriak!

Birjina agertu ta bere artan
sortu zan pake-aroa,
pakearekin aurrerapena
ta aragorako gogoa:
esi estuak autsita urrun
norabait abitzekoa...
¡Aintza-bidetzat, ta ez obitzat,
an zegon zai itxasoa!

Kantauri-itxaso zabal-neurtea,
euskal-miñen ataria:
zure erraietan zer dezu itota:
¿ugarteren bat?, ¿uria?
Kanpai-ots miña entzuten degu
deika-deika, urrutia...
¡Elkano, Urdaneta, Legazpi:
goazkion billa! ¡abia!

“Boga, boga, mariñela;
joan bear degu urrutira...!”
Amabosgarren gizaldiz-ona,
abots sendo orren deira,
¡zenbat gizandi, batzuk betiko,
urruntzen ikusi dira!
¡Zenbat lei aundi Indietara!
¡Zenbat aintza Sorterrira!

Salbatorek gure historiaren irakurkera politenetakoa egin du halere. Bestelakoxe historia heroikoak entzun behar izaten ditugu osterantzean.

Luuuzea bait da gure handikerien zerrenda (beti Espainia handitzen gu): Hernán Cortésekin euskaldun andana ibili da Mexikoren konkistan; bizkaitarra da Kaliforniako kostatik ikustazten lehena; ez dakit Kuban asentatu zen lehena ere ez ote zen euskalduna izan; Buenos Aires, Montevideo, La Asunción, nik ez dakit zenbat hiri handi (txikiek ez dute balio) sortu dugun; Filipinak aurkitu; Frantziako Erregea preso hartu (Urbietan heraniarrak Pavian); edo Espainiakoa preso eror ez dadin zaldia eman (Mendoza arabarrak Aljubarrotan) eta gero berak bizia galdu gudian gainera, hobeto geratzeko, etab. Gure jende hau beti maila bigarren samarrekoan ibili dela badirudizu ere, gure apologista berriek oso goian jartzen dute. (“Anch’io!”, guk ere: gutxiago ez dago izaterik). Ez zenekiela, Kordoba erkonkistatu zenean, euskalduna izan zela harresia eskalatu zuen lehena? Zer uste duzu, ba! Eta Granadan guk egindakoak. Eta Flandrian. Velazquez-en *Las Lanzas* koadroan, Bredako errendizioan, Spinolaren atzean ikusten den hori, euskalduna da, Martinez Zubiriakoa...

Marka guztiak itsasoan apurtu ditugu. Kolonekin, Magallanesekin, zerbait garrantzizkorik egiten zen guztietan, euskaldunok han ginen. Beharbada euskaldun batek esan dio Koloni Amerikaririk zegoena ere. Baina ez da segurua. Eta Elkano, Legazpi, Urdaneta: zer hirukote giputza! Balboarekin, han dago Arbolantxa bilbotarra, Pazifikoa deskubritzen. Inon ez gara fal-

ta. Batez ere momentu historiko larrietan, gure heroiak ikaragarriak dira: Portuondo mundakarra eta Matxin Mungiakoa, adibidez, Barbarossak hilak biak, lorioski enpaldatua hura ipurtzulo-tik gora eta lepo eginda bigarrena oilasko bat bezala. Fedeagatik eta Erregeagatik. Eta Migel Okendo, Armada Garaitezineko kapitain garaitua. “Afectó tanto a Miguel de Oquendo el fracaso de aquella empresa que al llegar a Pasajes murió de pesadumbre, el 12 de Noviembre de 1588, sin haber querido ver ni aún a su familia”. (“Nik ez nituen untziak elementuen aurka gatazkatzera bidali”). Eta bla, bla, Bladi Lezoko, eta Txurruka, eta Mazarredo...

Erdi Arotik, Nafarroa galduz, etxe-barruko itoalditik ateratzeko Inperioari atxikiz..., sartu gara Modernitatean. Loriazko historia bat ote da gurea zinez?

“Un vizcaino —irakur zeniezaiokie Ybarra y Bergéri— cuyo padre nació en el solar de Cadalso, de la anteiglesia de Zamudio, halló la muerte el 28 de Febrero de 1782, en el sitio puesto a Gibraltar por los españoles. No era otro que el Coronel José Cadalso, gloria además de nuestra literatura”... Suizidio tankera hartu zaion modu heroiko estrainoan hil den emigrazioko bizkaitar-seme horrek, ondo asko, hauxe idatzi digu: “El amor de la patria es ciego como cualquier otro amor; y si el entendimiento no lo dirige, puede muy bien aplaudir lo malo, desechar lo bueno, venenar lo ridículo y despreciar lo respetable” (XLIV).

Besteen erridikuloak ez gauzka beharbada zergatik axola; geureak bai.

IV

INPERIOAREN MORROI

HISTORIA BAZTERREKO HERRIA

Marianak ere aspalditxo esaten zuenez, euskaldunok tonto samarrak gara, basatiak, buruz motzak eta gogorak, *gens enim agresti rudique ingenio*, “de espíritu agreste y rudo”. Eta euskara, zer esanik ez, halakoxe jendeari zegokiona izan behar hura ere: *Soli Cantabri linguam hactenus retinerunt rudem, et barbaram, cultumque abhorrentem*, “lengua ruda, barbara y que abhorrece toda cultura”. Landugabea, basatia, barbaroa, jendea; landugabea, basatia, barbaroa eta kulturaren kontrarioa hizkuntza ere, eta beste zernahi edertasun: horra Marianaren euskaldunak.

Mariana, historizale espainolen patriarka eta liberal espainolen maisua, ez genuen euskaldunen oso lagun. Asko gustatzen zaio *resaltar el primitivismo de las gentes del Norte* (Caro Baroja). Hala kontatzen digu, ez dakit non ikusiko zuen ohitura bitxi baino bitxiago bat: *ellas labraban los campos; después de haber parido se levantaban para servir a sus maridos, que en lugar dellas hacían cama*; eta bukatzen du: *costumbre que hasta el día de hoy se conserva en el Brasil!!!* Aise zebilen Aita Mariana Euskal Herritik Brasileraino! Non ikusi ote zuen jesuita horrek haurgintza hain ikusgarririk, ikusi? Euskal gizonez, egia, majadero horiez, ia edozer gauza posibletzat eman liteke. Eta edozertsu asmatu, neke gabe sinets genezake edozein astakeria. Baina hori, hori ez da euskal gizonez asmatu, euskal herriaz baino! Hori da kontua. Jakina denez, indioen ohitura bezala kontatzen zen hori Espainian XVII. gizamendean, haien indiokeria seinatzeko. Eta hori da: Aita Marianak indioen pare ikusten

gintuen euskaldunok, barbaro eta basatiok... Marianarentzat indio hutsak gara eta besterik ez.

Uler dezagun. Inguruko herriek euskara, esate baterako, eta euskaldunak berak arrunki, ezer handitan ez edukitzea, aspaldikoa da. Eta, beharbada, harritzekoa ez da. Badakigu herriotan zeri eritzi izan zaion handitasun. Gu ez gara konkistatore herririk. Ez dugu Inperiorik. Etxeparek (1545) *ezein reputazione bage* ikusten zuen gure hizkuntza: *bertze nazione orok uste dute, ezin deus ere skriba daiteiela lengoaje hartan, nola bertze orok baitute skribatzen berian*. Axularrek salatzen zuenez, euskararen egoera, euskaldunek berek merezi bezalakoxea zen, besterik ez. Baina Autoreon testuok testuinguru bat ageri dute. XVI-XVII. mendeetako testuingurua.

XVI-XVII. mende horietan euskaldunak mundu zabal guztian sakabanaturik zebiltzan, Flandrian, Italiako gerretan, Ameriketara, itsasoetara... Gure historia gizandiz, heroiez eta pertsonaia printzipalez betetzen duten horiek, euskal handitasun handienak orduan aurkitzen dizkigute jeneralean: Elkano, Lakoza, Legazpi, Irala, Garay, Joan Urbietako, Lope Agirreko, Saint-Cyran, San Inazio Loiolako, Xabier, San Martin, Aita Zumarraga... Guk euskal mixeriaren hasiera ikusten dugu loriazko mende horietan. Eta horiekin batera ikusten ditugu: Murga, Bilbon urkatu zutena, Matalas, matxinoak. Euskal Herriak bere bidea galdu egin zuen.

Euskaldunak bazterrak aurrera zebiltzan garaiotan, nola ikusten zuten besteek euskalduna? Zertzat zeukaten? Gizajotzat. Basatitzat. Zen bezalakoxe tonto harrotzat.

Itsasbide eta zelaietan, portuetan, ozeanoak barrena, hainbat aldiz topo egin izango dute garai honetan euskaldunek eta portugesek elkarrekin. Camoens-ek (IV, 11) honela gogoratzen ditu:

A gente biscainha, que carece
de polidas razões, e que as injurias
muito mal dos entranhos compadece.

Zeharo topikoak dira karakteristika biak. Euskalduna jenio bizikoa dela, sesiolaria eta bihurria dela, sarri aurkitzen dugu. *Los vizcaínos son de sí más coléricos que los castellanos*. Medinak: *Tienen súbita y extraña cólera, llevándoles por mal en cualquier cosa*, eta abar. Euskaldunaren irainekin sutan irritze hori, ez dakit, beharbada, hain zuzen bere marka pertsonalenetan (hizkuntza, eitea, jatorria) beti mesprezatuaren gutxiagotasun konplexu minbera baten erreakzioa dela ukatu gabe, diferentzia kultural batena ere izan liteke ondorioa. Alorrotan ez naiz aditua. Baina inpresioa badaukat, espainolak eta italianoak edo hegoamerikarrak ezezik, alemanak ere gu baino mila aldiz errazago eta piztiago pasatzen direla garrasika “hau eta hori alen bat haiz!”, irain pertsonalera, are intimora, adiskide artean eta familian bertan. (Irainaren antropologia konparatu bat egin beharko liguke norbaitek). Aldiz, beste salakizunak, “*polidas razões*” edo mihi guri faltak, euskalduna hiztun ederra ez izateak (aho-xuria batzuetan bai, jauntxoarekin batipat), egia dirau gaur arte. Kontua, baina, ez da hiztunaren edertasuna, eleketariaren kamustasuna baizik, mundu falta. Mendiartetik aterata, euskaldunak ez du ezagutzen gizartean txairo ibiltzeko behar duen zurtasuna. Manera gortesauak, sino-mino kunplituak, zerimoniak, losintxak, donarioa. Basakume zakarkote bat baino ez da. Eta oraintxe gisa onen eta molde finen aroan bait gaude hain zuzen Europan. Castiglioneek irakatsi dituen “*afabilidad y buena conversación*” haien modan, Axularren ezitia eta balakua konbersionean. Euskaldun “finak” ez ziren falta bazter horietan: baina euskaldun finak beti jakin du “adaptatzen”. Nagusiaren hizkuntza eta gustuak azkar ikasten eta jarraitzen. Alkalan edo Salamankan batxilerturik, Bolonian doktoraturik (Unibertsitateko klaustroan armari nik uste faltsu batzuk han ikusten dira oraindik “*Vasconorum*” oroigarri), horrek, gaztelaniaz ezezik, latinez daki dotore solasten. Hori ez dute arrotza sentitu Gaztelan eta Portugalen. Kolega zen. Hori ez zen barbaroa. Langilea zen —marinela, soldadua, zamalzaina, hargina, errementaria— arrazoi linburi gabekoa eta oihesa.

Euskaldunon basakeria antzinatek aipatu da. Aymeric Picaud hark zakurrekin eta zerriekin alderatu zituen euskaldunak. Jende gaiztoa iruditu zitzaizkion euskaldunak erromesari. *Ferox ac silvestris*. Maleziaz beteak, petralak, bihurriak, krudelak. Pasaiteak merezi du berriro aldatzea: *Es un pueblo bárbaro, diferente de todos los pueblos, por sus costumbres y por su raza, lleno de maldad, negro de color, feo de semblante, lujurioso, perverso, pérfido, desleal, corrompido, voluptuoso, borracho, experto en todas las violencias, feroz y salvaje, deshonesto y falso, impío y rudo, cruel y pendenciero, incapaz de todo buen sentimiento, encaminado a todos los vicios e iniquidades*. Euskara apur bat ere ikasi edo zuen. Askorik ez, apika, baina bai *barbara enim lingua* zela ohartzeko adina. Zakur zaunkaren antza hartu zion euskarari...

Antzeko uste sinplistik Ortega y Gasset edo Unamunogaino ailegatzen dira. Geure buruotatik has gaitezen. Egia esateko, euskara, euskaldunentzat, ia beti problema izan dela, esan liteke. Askotan euskaldunek berek ere hizkuntza zahar, eder, eta abar, horrekin zer egin ez zekitela, ematen du. Garbizalekeriaren historiak hori dirudi. Mitxelenak ederki dio bere *Historia*-n:

En realidad la lengua ha sido para los vascos una posesión preciosa, pero al mismo tiempo muy incómoda: no se ha sabido a menudo qué hacer con ella, ya que no se trataba de un objeto material que pudiera exhibirse en lugar bien visible o ser arrinconado en el cuarto trastero.

Besteek, berriz, kanpokoek, aitzakiarik franko beti izan dute, euskara dela eta. Kamutsa zela edo motza zela. *Progresorako* eragozpen zela, alde eta molde askotan esan zaigu behin eta berriro. Behin, kultura humanistaren biderik ematen ez omen zuelako. Orduan progresoa humanista zen. Gero, atek hersten omen zizkiolako pentsamendu liberalari. Esate baterako, *euskaldun fededun* haren kritika eginez, egunotan sarri aipatzen da behialako euskaltzale askoren arrazoibide hura: euskara zaindu behar dela fedea zaintzeko. Zozokeria horren kritikak —oso bi-

dezkoa, noski— ahaztu behar ez lukeena, halere, zera da: progresismoak, arrazoi berdintsuz, gazteleraz edo frantsesez mintzarazi nahi izaten zuela. Barrère iraultzaile hark *le fanatisme parle basque* 1794ean idatzi zuen. Eta, nondinahi abiatu, beti muga berera ailegatzen dira jaunok. Funtsean beti arrazoi bera da: hizkuntza traketsa dela eta kaskarra dela eta ez duela balio; edota, erdara horiek hizkuntza unibertsalak direla, edozeinek ulertzen dituela, hagitz zabalagoak direla, etc. Euskaldunek beren hizkuntza abandonatu egin behar lukete, ingurukoekin berdindu, mundu moderno zabalean bakanduta eta baztertuta gelditzen bait dira euskararekin. Oraintxe ere, zenbait *jakitun* bizkorrak ezin konprenitu du, euskarari atxikirik nola jarrai genezakeen, halako hizkuntza bikainak inguruan edukita. Horiek ez dira Aymeric Picaud bezain zakar mintzatuko. Baina, azken finean, erlekiak bezalatsu estimatuko dizute euskara, ez kultur hizkuntza bizia bezala.

Salvador de Madariagak, bere *Mujeres españolas* liburuaren hitzaurrean, erabakita dauka zeintzu diren karaktere nazional espainolaren hiru ezaugarriak eta ezaugarri hiru mintzairak: portugesa, gaztelania eta katalana. Gure mintzairaz, aldiz, hone-la deritzo: “El vascuence me parece mero objeto de museo lingüístico. Hace siglos que ha dejado de expresar lo que los vascogados son hoy. El espíritu vasco se manifiesta en toda su espontaneidad en el lenguaje castellano, que nació precisamente en países vascos como Alava o poblados entonces de vascos como la región de Burgos”.

Gorabehera honek aspaldion kapitulu diferente asko du. Beharbada egunen batean idatziko digu norbaitek euskararen mesprezuaeren historia luzea. Izango du zer idatzirik. Batzuetan zuzen-zuzenean eraso zaio euskarari. *Nor ausartuko da dialekto kaxkar horretan zaunka iharduten?*, irratian bota zuen hark, adibidez, bazekien agian, hizkuntza eder bat zer den. Hori maiz esan izan da, alegia, euskara *dialekto kaxkar* bat dela. Pio Baroja sutan jartzen zuen: *Ah, zer harropuzkeria zoroa!... dialekto kaxkar bat dela esatea, Mancha-ko mandazain edo Cazorla-ko*

botijo saltzaile batek esan dezakeen ergelkeria hutsa da! Eta, halere, dialekto dela edo ez dela, Pio Baroja dela edo Unamuno zela, hizki-mizki horietan jarraitu da. Euskarak ez du deus balio. Manchako mandazainik eta Cazorlako botijo saltzailerik bada franko beti ere bazterretan, alajaina.

Espainolismoak egundo Euskal Herrian izan duen erreprezentazio amorratuena, falangismoa kenduta behintzat, PSOEn sozialismo klasikoa izan da, seguru asko. “Sozialistontzat” aber-tzaletasuna *filosofía de campanario* hutsa zen. Regionalismorik ere ezin jasan zuten hispano-unibertsalistok: *regionalismo chi-nesco*, esango dute. *Nosotros... no podemos ver sin repugnancia ese espíritu de pequeñez y de miseria que informa a los llama-dos regionalistas*, deklaritzen zen *La Lucha de clases*-en. Ho-rientzat euskal kulturarik ez dago: Gaztelak, Andaluziak eta besteek Euskal Herriari eman diotena beste kulturarik ez du Euskal Herriak. Euskara ez da *lengua regional* eta *dialecto* bes-terik. Eta ez dute halakorik ezertarako nahi. *Ni patrias chicas, ni patrias grandes. Ni dialectos, ni Juegos Florales, sino una lengua si es posible para todos los humanos*, predikatzen da *La Lucha de clases*-en. *Hablar de una patria chica y querer con-servar una lengua regional cuando todo tiende a universalizar-se es una de las mayores locuras*. Ez dute batere maite euskara sozialista horiek, ez. Nahiago lukete bertan behera hilko balitz. Eta, berek nahi bezain agudo hiltzen ez denez gero, ito egin be-har omen da. Eta harritu egingo da, mutikoa, halakoari ez ba-zaio anaiari bezala begiraten... Sozialisten asmook faxistek konplutuko dituzte. Baina faxistak berak ez dira hain ziniko izan, arrazoiak emateko orduan. Disimulo pixka bat ere behar da politikan! (“Sozialista” horiek ere ikasi dutela orain, ematen du. Agian faxistei ikasita). Hau dena hitzez hitz beteko dute, Miguel Primo de Riveraren indar eta mainaz eta José Antonio Primo de Riveraren ideologiaz eraikiko diren diktatura biek, so-zialismo espainolaren ohore eternorako. Historia horrelaxe ibil-tzen da: elkarrekin eskuz-esku “etsaiskideak”... Euskal Herriari

bagagozkio. Hori izan da, agian, bi batean biltzen zuen beste dialektika hura.

Besteak diplomatikoago dira. Ez dute esango, euskarak ezer balio ez duenik, erdarak zenbat balio duen baizik. Erdara zenbat hobe den, esango dizu (ahal bada, euskarak gutxiago balio duenik esan gabe, jakina, zuhurtzia inoiz ez bait da galdu behar). Gerra sortu zenean, adibidez, euskararen usadio publikoa debekatu zen, egokiago omen zelako erdaraz egitea, *sobre todo cuando se dispone entre nosotros de una lengua tan bella como el castellano*. Komandante Velarde zen edertasunetan espezialista hori. Oraingo sozialista ilustre batzuek erdararen unibertsaltasuna aipatuko dizute. Erdararen beste hobetasun bat da hori... Arrazoiren bat ez da sekula falta. Eta beti arrazoi onak dira. Indarrak laguntzen badie.

Azkenean, ondo begiratuta, problema ez da euskara. Problema kultura da, kulturaren burutaera. Horixe esan, ez esan, batzuentzat egiazko kultura gaztelaua bakarrik da, edo frantsesa. Disimulatuago esanda, latinoa, erromanoa. Erromaren zentzu praktikoa aipatuko dizute. Argitasuna, zehaztasuna. Administrarigo zabala. Kulturaren utilitaristak dira. Sentimendua eta, utzi egin behar direla, esaten dutenak. Berak beren sentimenduak dituztenik, ez bait dira ohartu. Horrelako batekin sartzen da Mitxelena:

Este provincialismo cultural explica mejor que nada el entusiasmo asombrado del poeta vizcaino Ramón de Basterra ante la obra unificadora de Roma, auténtico descubrimiento del Mediterráneo en pleno siglo XX. Es innecesario decir que Basterra, que comprendía y admiraba los resultados de una buena organización puesta al servicio de una política, no se interesó gran cosa por las raíces griegas de la cultura occidental.

Izen propio baten azpian Mitxelenak eraso duena klase sozial osoa da, bere kultura “altu” guztiaren azpian inkulto kai-kuontzia funtsean (Erromara bai, Greziaraino ez dira iristen). Basterra “jauntxo arnegatu”aren adibide aproposa da. Gure bur-

gesiaren espresio eta sinbolo. Sozialki, dottore-dottore jauntxo goian situatua; kulturalki, hein batean oso kultoa agian, baina euskaldun barbaro konplexutia barnean. Ihesi bere identitateari. Horregatik patologikoki fededuna Erroman eta Inperioan, bere arimaren salbazioan bezala: aurkitu ere, bere euskaltasun piztiaz lotsaturik, eta ihes egin nahi eta ezinda bere buruari, artalde inperialean aurkitu bait du azkenean anparo, adoratu egiten du latina. Kultur zerua iruditzen zaio.

Gorputz Diplomatiakoan egin zuen karrera Basterrak. Espainiako Enbaxadan Vatikanon zegoela Idazkaritzan enplegatuta, “El vizcaino en el Foro Romano” idatzi zuen, besteren artean aristokrata anbizioak ere bazituen gure jauntxotxoak: “entre escombros, hoy, bárbaro redento, vivo”. Azkenean erredimituta! (Horixe da euskal burgesiaren historia izpirituala). Burges-koxkor bizkaitar konplexatuak, ulertzen da, debozioz beneratzen bazuen bere miseria naturaletik erredimitzailea. Latina eta latinoa baino munduan ez dago kulturaren gauza bikainagorik (disimulo gabeago esanda: Espainia eta espainola baino). *Non plus ultra*. Serantes mendiari begira, “Una ría babélica”, mundua honela ebakitzen zuen alde bitan:

Del monte hacia occidente, la romance
claridad de los césares, corona
los zarzados senderos, desde el trance
que paseó Augusto su imperial persona.
Del monte hacia el oriente, va el avance
de una raza mordiendo la borona
con tenebrosa boca que recita,
de espalda a Roma, su lenguaje escita.

Bidezko da, kultura ez, baina kultura batez jantzi eta apaindu den *boterea* denean, ferborez miresten dena. Indar politiko eta militarra. Inperioak. Estatua.

Pio Barojak izan zuen makina bat istilu halako latin eta erromanozaleekin. Ez da harritzekoa, era guztietan latinaren kontra jokatu behar zela, esaten bazuen, euskaltasunari eragite-

kotan. Eta ez zitzaizkion batere inporta Ortega y Gasset, Salvador Madariaga eta Unamuno bezalakoak. Horien antzera, beste Salaverria eta Maeztu eta haiek ere, sasieuskaldun eta sasilatino hutsak iruditzen zitzaizkion apika. Berak “komediante latinoak” esaten zuena.

Latinaren amoranteok, antzina ala gaur, euskal kulturarik ez dute estimatzen. Mediterraneoia da horientzat kultura. Eguzkitsua, urdina. Inperiala, beti ere. Gortesaua. Kapareduna, ilustrera. Horientzat artea monumentuetan hasten da. Musika, saloe apainetan. Literatura, letratuengan. Herri kulturarik ez dute aintzakotzat inoiz hartu. Beren herrietakoa ia zeharo ito ere dute. Maila akademiko batean ez dagoena, ez dute ikusten ere. Handia bakarrik estimatzen dizute. Horientzat bekatu handia da txikia izatea.

Alferrik saiatuko zen Baroja horiei erakusten, kultura gizon xumeengan eta eguneroko bizitzan hasten dela: barre egiteko eran, keinuetan, hizkuntzan eta hitz-egiteko senean, isilik egotean, sentsibilitatean, kantuan —nola kantatu eta nola ez kantatu— elezahar eta ipuinetan, bertsoetan, mitoetan, jokoan, ekin-tzarako grina tankeran, eta abar. Jaun argi horientzat kultura akademietan hasten bait da. Ez gizonongan.

Horientzat Euskal Herriak ez du kulturarik. Zer ikusi genuen, asko ez duela, Unibertsitate bat eskatu zenean Euskal Herri-rako? Valladolidetik edo, laster hasi ziren garrasika, Euskal Herrian inoiz ez dela Unibertsitaterik izan, euskaldunek beti Valladoliden edo Salamankan edo ez dakit non estudiatu dutela, etc. etc. Ba, inoiz izan ez bada, izateko garaia dela, ematen du! Baina bai zera. Kultura Gaztelan fabrikatzen da. Haiei utzi behar diegu hori. Gu, lanera, eta haiei ikastera.

Beste hori, berriz, Sánchez de la Torre, lanak ematen ditu periodikoari sinesteak ere, Unibertsitaterik ez dugulako, hase-rreru zaigu. XIX. mendeko Foru defentsak azterkatzen hasi zen. Eta Foruen abokatuok ezjakinak eta nahasiak eta ilunak zirela eta, amorrubizian jarri zitzaigun, Euskal Herriko kultur hutsune tradizionala sumatzen omen bait da guzti horretan. Eta, agerian omen dago, hemen Unibertsitaterik ez dagoela, gizon horien

preparazio tekniko falta, ikaragarria omen bait da... Kultura gabeko jendea horiek ere, hortakoz, eta kultur hutsune tradizionala Euskal Herrian, Unibertsitaterik ez dagoelako. Sánchez de la Torrek ahaztu egin bide du, jaun haien problema handiena ez zela akademikoki Foruak aztertzea, eta bai Foruak galtzea. Kultura handiko espainol jendeak barbaroki desegiten zizkigun Foruak galtzea, hain zuzen.

Oraintxe eskura dut HITZ, 6. zenbakia. Uzturreren lan bat aurkitzen dut: *bertsularitza, kultura mesprextatuaren agerpena*. Euskarazko literatura guztia da, funtsean, kultura mesprezatu baten agerpena. Baina, ederki. Are gehiago bertsoarritza. Hara zer dakarren:

Adibidez, orain dela guti Bilboko egunkari batetan irakurri ahal izan genuenez, ez dakit nongo jesuita eta arkeologo batek farre egiten zion euskaldunen kulturari; haren aburuz kultura-kultura (kafearen kafea bezala) erromatarrek izan zuten, mundu erdia kutsatzekoa halajaina, zer arraio.

.....
Eta baita ere kolejioko fraile hark nire lagun bati esaten omen ziona...: indioek, adibidez, jakin ditek beren kultura unibertsalizatzen, Rabindranah Tagore baten bitartez... baina zuek, euskaldunak, ba al duzue idazlerik, bertsurik balio duen hizkuntzarik...?

Zenbat istilu, urteetan zehar, euskal kulturarik badagoen ala ez. Euskarak deus balio duen ala ez. Literaturarik ba ote dagoen euskaraz ala ez. Euskal Foruak euskaldunak ote diren ala ez. Eta, bitxikerietaraino ailegatzeko, txistua euskal soinurik ote den ala ez. Pilota euskal kirolik ote den ala ez, eta abar. Euskaldunoi dena diskutitu zaigu. Beti dago zereginik gabeko espainoltxoren bat, edozein euskaltasun ukatzen espezializatua. Diskutitzeak ez dio inporta, noski. Ukatzeko enpeinu luze horrek, halere, zerbait errebelatzen du, dakigun alde bertatixe datorrelarik beti.

Pena emango luke, nazka gehiago emango ez balu, komeria guzti honek. Sarrantxoa entzun dugu, gaztelera eta frantsesa zein eder dotoreak diren, euskara zein itsusia. Gaztelera eta frantsesa zein unibertsalak, euskara zein kaxkarra. Gaztelera eta frantsesa zein aberatsak, kulturadunak, euskara zein txiro eta kultura gabeko, etc. Eta horrek denak ez luke ezer esan nahiko, une berean, eder, kulturadun, aberats, unibertsal horietxek beste itsusi, kaxkar, txiroa medio guztiekin zapaldu eta zanpatuko ez balute.

Euskal kultura, eta literatura bereberki, erdeinu eta mesprezu artean dabil, ibili, mendez mende. Mezprezuon marka darama. Aski da Autore klasikoak irekitzea, lehen orrietatik hori ikusteko. Eta ireki Mitxelenaren *Historia* ere eta honelaxe hasten da:

Conforme a una tendencia muy humana a las generalizaciones rotundas que nos lleva con frecuencia a negar la existencia de todo aquello que no ha llegado a nuestro conocimiento, está bastante difundida la creencia de que la lengua vasca carece de literatura.

Villasanteren *Historia* ireki eta:

Historia de la Literatura Vasca hemos titulado a nuestro trabajo. Tal vez a más de uno de los lectores este título pueda sonar a pretencioso. ¿Pero es que existe en lengua vasca una literatura digna de este nombre?

Egia, ez du merezi etsai gaiztoaren eta kolonialismo zanpatailearen “mito” bat muntatzea orain. Horiek zein gaiztoak diren, azkeneko urteok nahikoa erakutsi dute. Erakutsi beharrik baldin bazegoen behintzat. Inguruetakoek egin diguten kaltea badakigu. Ahaztu nahi ez duguna beste zera da: kalte hori dena, geure klase nagusien konplizitatez egin digutela. Euskal kultura, euskal nortasuna, euskal berezitasunak, mesprezatu eta ostikatu dituzten lehenengoak euskal klase nagusiak berak izan dira. Na-

farroako Erregeak lehenago hasi ziren erromantzea dokumentu ofizialetan erabiltzen, Gaztelakoak berak baino. Xuberoako Lege Zaharra biarnesez idatzita zegoen. Lapurdiko Forua kaskoinez. Gaztelaniaz hegoaldekoak. Monastegietan ez da erne euskal kulturarik. Ikastetxerik ez digute sortu, Unibertsitaterik... Beno, hori dena ezaguna da aspaldian, ezta?

Etxekoak utzi, eta gauden, kanpokoek nola ikusi gaituzten, gaiari jarraitzeko.

Funtsean ez dira euskaldunen hizkuntza, euskaldunen kultura, horiek mesprezatzen dutena. Eta bai euskal jendea bera, euskalduna, Euskal Herria. Jende arrotz eta bitxia (*omnibus gentibus dissimilis*). Herri pobrea, batez ere. Aberatsak eta indartsuak bagina, denek errespetatuko gintuzten, bitxi ala ez.

Historiaren ibilian ibilian, bazterrean bezala egon da Euskal Herria. Paraje aparta egiten da. *Tierra apartada* esaten zioten. *Tierra estéril* deitzen dio Foruak. Eta, handik hara, berdin zenbait Errege-agirik. Lurralde pobrea ere da. *Don Lope, el Vizcaino, bien rico de mançanas, pobre de pan y vino*. Mendi herri da, lautadako bi herri zabalaren artean, horiek erromanikoak izaki gainera, tradizio eta hizkuntza ez erromanikoz hura. Berandu eta gaizki kristautua, dirudienez. Leku bazter honetara ailegatzen zen arrotza, Jaume bidez edo zetorkeena, txunditurik baino gehiago ikaturik uzten zuten bertako hizkuntzak, usadioek, jazkerak, erlijioak edo sineskeriek, sexu ohiturek. Diferenteak ziren eta okertzat jotzen zituzten.

Sexu ohitura batzuek Aymeric Picaud oso eskandalizatu zuten nonbait. Santiago bidean Euskal Herrian gaindi pasa zen beste erromes batek, testu bat utzi digu, neskato bat ohera gonbidatzen jakiteko. Arnold von Harff zen erromes deboto hau. Etxeparek garbi esaten zituen gauzak: *munduyan ezta gauzarik hayn eder ez plazentik / nola emaztia gizonaren petik buluzkorrik*. Lope Garcia de Salazarrek bazekien zerbait negozio horietaz. Edozein arbolape eta sasiondotan asaltatzen zituen emakumeak. Baraxuengo gaztelauak gauero-gauero inguruetakoa andreak azpitik pasatzen zituen, andreok berak etortzera behartuz,

bestela aitari edo senarrari lepoa moztuko ziela eta. Sorginkerian zenbait libertate nabarmentxo susmatu da, zuzen ala oker. Durangoko frantziskano heretikoek ondasunen eta emazteen komunismoa predikatzen zuten. Voltairek istorio batean kontatzen digu, Inkisizioak Lisboan kiskali zuela bizkaitar bat, hots, euskaldun bat, *convaincu d'avoir épousé sa commère*. (Ala ez ote da “ijito” bezala ulertu behar *honnête Biscayen* hori?)... Agian gauzak ez dira Krutwigek pentsarazi nahi ligukeen bezain libre ibili. Halere, egun baino konplikazio mizkin gutxiagoko jendea zirela, hitzetan ezezik obretan ere, pentsa liteke, Etxepareren poesia edo Oihenarterena, batez ere honen atsotitz batzuen errealismoa ikusita (*gure andrea irrikor, izartean gilikor; ohaidea eder-ariaz, ezkontidea zuhur-ariaz; ohapean nago, enirozu ediren; oilar bat aski da oilo hamar baten, hamar gizon ez emazte baten*, etc.). Gehiago nahi dezanak, ikus beza Satrustegiren *Euskaldunen seksu bideak*. Handik aldatzen dizut Picauden hurrengo pasarteak:

Zenbait lurraldetan, Bizkaia eta Araba aldean batez ere, andra gizon euskaldunak lotsariak elkarri erakutsiz egoten dira berotzen. Naparrak, berriz, abereak ere baliatzen dituzte harreman lizunetan. Naparrak, esaera denez, sarraila botatzen omen dio anka gainera bere mando ta behorrari, nehor itsasi ez dakion, bera baizik. Emakumearen, nahiz mandoaren lotsariak, lohikeriz musukatzen ditu. Horrexegatik, zentzudun guztiek gaitzetsi behar lukete.

Lapur jende gaiztoa ere bazen euskalduna, esan dutenez. Santiago bideko kanta zaharretan ongi ikusten da, zer bildurra pasatzen zuten erromesek mendarteok barrena. Aymeric Picaud hark sekulako astakeriak kontatzen ditu, erromesekin euskaldunek egiten omen zituztela. Eta, egia badio, *txanpon bategatik hiltzen du, ahal badu, nafarrak ala euskaldunak frantsesa*. Bere gonamotz beltzekin belaunburuetaraino, larru iletsuzko abarkaz oinak jantzita, saiaz estalita bizkarra, adarra zeramala lepoan zintzilik, bizpahiru azkon eskuan... hala pintatu digu erromesak

basakristau euskalduna XII. mendean. Figura bildurgarria. Sei mende lehenago, Gregorio Toursekok berdintsu azaldu zuen *Frankoen Historian*: mendietatik lautadara abailan jaitsi eta soro eta mahastiak hondatuz, etxe kiskaliz, parean harrapatzen zuena jo eta hilez, presoak atzemanetz eta zernahi txarkeria eginetz. Laterango III. Kontzilioak (1179) horixe berbera azaltzen du berriro, inguruetakoa printze kristauei euskaldunen eta nafarren kontra *gerra santura* deituz, euskaldunok nornahi garbitzen eta zernahi porrokatzen omen zuten eta, ez sexu eta ez adini begiratu gabe, ez elizari eta ez besteri.

Kronista frankoek, esan dugun bezala, beti *feroces vascones* derizkiete. Kronista arabeek diotenez, euskaldunak biluz eta larru gorrian ibiltzen ziren mendietan, beren ganadua bezalaxe, basapiztien antzera.

Hitz batean: euskaldunaren irudi ikaragarri barbaroa dator kigu Erdi Arotik. Hiltzen, sakailtzen eta kiskaltzen bestetan ez zekien, itxuraz. Jende barrabasa.

Itxurazko da. Bidaztien edo mugetako etsaien bidez dugu euskaldunen orduko berririk. Horiek eskarmentu txarrak egin zituzten mendiotan. Jendeon irudi kaxkarra eman behar. Frankoek eta arabeek guduzale bezala ezagutu zituzten, berak ere guduz etorri ziren eta. Bidaztiak ere euskaldunarentzat nahiko etsai zirela, pentsa genezake: mugatik hara etsaia bait zebilen. Erromesak etsaien lurretatik ailegatzen ziren. Arrotzak ziren. Eta erromes artean, justizia bila zihoanik adina bazen justiziaren ihesi zetorrenik, edo justiziaren kastiguz. Orduko erromes asko ez bait zihoan debozioz bakarrik erromes. Kriminal, zaldun arruinau, monje desesperatu, merkatari tranposo eta edonolako jende malapartatu anitzek ihespide horixe zuen justiziari hanka egiteko, Jaume bideko monastegi eta erromes etxeetan ezezagun bapo biziz limosnatik. Errege eta jauntxo feudalentzat ere soluzio bat zen, arerioak aldi baterako desterratzeko, Konpostelara erromerian bidaltzea. Justizia pittin bat humanizatu egin zen horrela. Federiko I.ak, su emaleak eta hiltzaileak, damutzen baziren, urkatu ordezkari Konpostelara erromeria egitera kastigatzeko,

eman zuen agindu. Puteriak ere laster ikasi zuen bidea. Gregorio XI.ak emakumezko erromesei debekatu egin behar izan zien Santiago bidea. Lapurretak eta hilketak oso jeneraldu ziren. Eta nekazariak erromesok —*Santiago eskaleak*— makilka eta egurka erabiltzea, Euskal Herritik kanpora ere makina bat lekutan ezagutzen zen. Gregoroviusek dioenez, *erromerien historia orduko historia kriminala da orobat*.

Alabaina, Caro Barojak ongi dio, euskaldunon basakeriaren eta barrabaskeriaren usteak hagitz gerorago arte iraungo duela, klitxe guztien antzera. Oraintxe ere, Hernandezen euskaldunak *vascos de piedra blindada* dira. Machadok menditar gogortzat gauzka. *Vasconia de hierro*, Eduardo Marquinak, eta abar. Topikoak eta topikoak beti. Unamunori buruz (“fuerte vasco” etab.) idazten du Machadok: “tiene el aliento de una estirpe fuerte / que soñó más allá de sus hogares...”. (Baina L. Fernández Ardavíni Unamuno hain zuzen arras gaztelau tipikoa iruditu zaio, zergatik ez: “Me acuerdo de un don Miguel / de Unamuno, / fuerte y recio. Estaba en él, / como en ninguno, / la apretada reciedumbre / de la tierra castellana”). Euskaldunek berek ere —kotsolatzen ez dena, berak nahi ez duelako, omen da— euskaldun basati eta borrokariaren mitoa indartu dute denboraren buruan, oso iraunkor agertu dena, basakeria birtute balitz bezala. Erromatarren kontra eta Hanibalen armadan eta, ibiliak ditugu euskaldunok, ipuinon arabera, sekulako balentriak eginez... Jauntxoentzat, izan ere, halaxe zen: birtute zen basakeria hori. Jauntxo ideologiak sustrai sakonak bota ditu gure herrian bertan.

Fernán Pérez de Guzmán zelako beste hark handioski kantatzen zuen —*Loores de los claros varones de España*— Santxo II. nafar Erregeak Pirinioetako menditzarrak, bere gudariekin, gaindi pasa zituelako (*Vascongados* horiek nafarrak dituzu, noski):

De cueros duros e crudos
mandando fazer abarcas,

traspasó grandes comarcas
con los montañeses rudos,
vascongados medio mudos,
pero hardidos o fuertes,
faziendo terribles muertes,
desarmados o desnudos...

Miren al Rey montañés,
de cueros crudos calzado,
sin polido saldo arnés,
llenos de hielo los pies.
Pero descercó a Pamplona...

Bizkaitarrak, meneko bere zerbitzariak, honela deskribatzen ditu Diego Lopez Harokoak Tirsoren *La prudencia en la mujer*-eko lehen eskenan, bigarren ekitaldian:

Cuatro bárbaros tengo por vasallos
a quien Roma jamás conquistar pudo,
que sin armas, sin muros, sin caballos,
libres conservan su valor desnudo.

Gero, Nebrijak nahiz Voltairek, eta euskaldunak aipatu dituzten gehienek, borroka eta gerra kontestuan aipatu dizute gehienetan euskalduna. *La gente de Bizcaya y Guipúzcoa son muy prestas y belicosas*, esango du Pedro de Medinak. Eta Nebrijak, *gente sabia en el arte de navegar y esforzados en las batallas marítimas*. Berdintsu gehienek. Voltairek beste irudi bat eman omen zuela, esan ohi da: mendi gainean kantan eta dantzari den herri alaiarena. Egiaz, ordea, Voltairek ere testuinguru militarrean aipatzen ditu euskaldunak eta euskaldunen dantzak, *La Princesse de Babylone* ipuin kritiko-ironikoan. Gerra dantzak dira horiek. Errege zaharrak (hots, Karlo III.ak, ezpairik gabe) laguntza eskaintzen dio Amazani. Eta esaten dio:

Je puis vous aider de deux mille hommes très sobres et très braves [*espainolak, itxuraz*]; il ne tiendra qu'à vous d'en

engager autant chez les peuples qui demeurent, ou plutôt qui sautent au pied des Pyrénées, et qu'on appelle Vasques ou Vascons. Envoyez un de vos guerriers sur une licorne avec quelques diamants: il n'y a point de Vascon qui ne quitte le castel, c'est-à-dire la chaumière de son père, pour vous servir. Ils sont infatigables, courageux et plaisants; vous en serez très satisfait... Bientôt une troupe fière et joyeuse de Vascons arriva en dansant un tambourin; l'autre troupe fière et sérieuse de Béticois était prête.

Voltairek espainol ilun mokorrak eta euskaldun alaiak kontrastatzen ditu. Baina, orobat, espainol xuhurrak —très sobres— eta euskaldun diruzaleak. Pasarte honek adierazten duena, da, diamante batzuegatik euskaldunak pronto zeudela pozez eta dantzari etxea utzi eta edozein abenturatan sartzeko. Alai badira, mertzenari alaiak dira. Besterik ez.

Rousseau izan zen, deskuidatu zena; *Emile*-n euskaldunek guztiz “naturalki” eta zibilizazio handiz ileak saretxo batez biltzen dituztela, kontatzen duena, eta *Kontratu Sozialean* behar bada pasarte hau eskaini diguna:

Quando se ve cómo en el pueblo más dichoso del mundo, un montón de campesinos arreglaba bajo un roble los negocios del Estado, conduciéndose siempre sabiamente, ¿puede uno dejar de despreciar los refinamientos de otras naciones que se vuelven ilustres y miserables con tanto arte y tanto misterio?

Voltaire ez dago Humboldt, Bowles eta Euskal Herria idealizatu omen duten besteen ildoan. Kantari eta dantzari herri idilikotzat ez, baina barbarotzat, dauka Voltairek Euskal Herria, ohi duen ironiaz, euskal herri barbaroaren mitoaz beraz burla egiteko bakarrik bada ere.

Aro Modernoan harreman dexente zuten euskaldunek inguruko herriekin. Langile trebeak zirela, esango zaigu. Laborari lehiatuak. Merkatarari abilak. Letratu argiak eta notari zintzoak. Errementari eta ezpatagin artezak. Itsastiar leberak, batez ere: *más instructos que ninguna otra nación del mundo*, omen ziren

itsasoan, Antonio Nebrijakoak zioenez. Pedro Medinakoarentzat ere, jende *la mejor del mundo para sobre mar*. Eta, behin eta berriro, soldadu gaiztoak eta jende zakarrak zirela, esango zaigu. Itsasturu trebeak izateari berari, ez uste gero prezio handia egi-ten zitzaionik. Plebetarkeriaren seinale bezala hartuko da. *Castellanos* y *Vascongados* obraren egileak honelaxe dio: *Los más* (euskaldunak) *son dados... en el arte de la mar, o porque hablemos claro, por ser marineros, arte reputada por baja*. Gauzak funtsean gutxi aldatu dira, Prudentziok *bruta quondam Vasconum gentilitas* esaten zuenetik.

Covarrubiasek berak honela eman du euskaldunen berri: *De los vizcainos se cuenta ser gente feroz y que no viven contentos sino es teniendo guerra; y seria en aquel tiempo quando vivian sin policia ni doctrina. Agora esto se ha reducido a valentia hidalga y noble, y los vizcainos son grandes soldados por tierra y por mar; y en letras y en materia de gobierno y cuenta y razon, aventajados a todos los demás de España. Son muy fieles, sufridos y perseverantes en el trabajo, Gente limpissima, que no han admitido en su provincia hombres estrangeros ni mal nacidos.*

Baina ikus pitxi eder preziatu hau, *El Bernardo*-n (1624) Bernardo de Valbuenak eman diguna:

De Bardulia mil fuertes moradores
siguen el tremolar de su bandera,
hombres duros, incultos, sufridores
de los trabajos y de la hambre fiera:
menosprecian las penas; son mejores
cuanto más el rigor les persevera;
cantan en los tormentos, y las furias
al verdugo acrecientan con injurias.

Son, de natural, duros y atroces;
que su tierra de hierro y pedernales,
hecha una dura pasta, los feroces
ánimos cria a su cosecha iguales.
A la ira prestos, al herir veloces
y al aceptar las pependencias liberales.

*La madre más piadosa al hijo amado
de acero arma y le ocasiona armado.*

(*Bardulia hori* Gipuzkoa edo da; baina Euskal Herri esatea adina balio du; *vizcaino* eta *cantabro* ere esaten zaie euskaldunei garai honetan; *lengua vizcayna* euskarari. *Nafar* ere askotan esango da, euskaldun esateko. Gutxiagotan *alavés*).

Euskaldunak aipatu dituzten Erdi Aroko bidazti eta kronistek, euskaldunak Euskal Herrian aurkitu dituzte. XVI-XVII. mendeetan, ordea, euskaldunik franko bazebilen munduan barrena. Eta horiek izango dira euskaldunaren eta Euskal Herriaren irudia emango dutenak. Berezi egin behar da, hortakoz: gauza bat da Euskal Herria etxean eta beste bat munduan barrena, Habsburgotarren zerbitzari, zebiltzan euskaldunok. Euskal Herriak, nola hala, bere bizimodua egiten zuen. Baina Gaztelaren zereginetan euskaldun asko zebilen, Indietan, Italian, Flandrian ala itsasoetan. Erdaldunek Euskal Herria bera gutxi ezagutzen zuten. Nagusi gabeko beste zakurrok hobeto: soldadu mertzenari, fraile, abenturari, kolono, merkatar, eskribau eta beste. Hortik sortuko dira, egunotara arte iraungo duten harremanak euskaldun eta gaztelau artean. Eta ezin esan liteke, euskaldun eta erdaldun haiek oso ondo elkar etortzen zirenik. Aitzitik, istilu gehiegitxo sortzen bide zen beren artean. Erdaldunak barbarotzat joko du berriz ere euskalduna. Barbaroa, orain, ez da hiltzailea eta erre-kiskaltzailea. Nola, ba: Espainia konkistatoreen herri bilakatu bait da Jainkoaren graziaz. Baina Ernazimentua da, eta humanismoa eta, oso modan dabilta. Eta barbaroak arlote, ezjakinak dira, sotilak, menditarrak, basokoak, eskola gabekoak, gaztelania ondo ondo ez dakitenak, erromanizatu gabekoak. Mitxelenak ohartu digun arabera: *Para un humanista o para un espíritu ilustrado del Siglo de las Luces el vascuence era una lengua oscura, hablada en un ámbito reducido y sin ningún brillo literario.*

Euskalduna tipo arlote, baldarra, azal beltza, iletsua, iruditzen zitzaien gaztelaei. Basurde antzekoa. *Viuda de veinticuatro maridos*-en morroi bat agertzen da, Peru bizkaitarra, *por lo*

cerdoso, no sólo emparentado con los jabalíes fieros (...), sino pariente mayor de todos.

Gerardo Lobo kexu da, eltxoen ziztada zorrotza agoantatzerik ez dagoela:

... pues a su dardo punzante
aun no es escudo bastante
el cutis de un vizcaíno.

Areago, motzak, arloteak, zozo nanoak, *no de muy grandes y vivos ingenios*, irudituko zaizkie erdaldunei euskaldunak. Kirtenak. Sokormazoa baino tontoagoak. Astoak. *Vida de Guzmán de Alfarache* hartan daukagu hau: *La razón por qué a los vizcaínos les llaman burros es...*

Ahora se comprende que Cervantes, queriendo hacer pasar a uno por vizcaíno, diga de él esto: “*El es un poco burro y tiene algo de mentecato*” (*Cervantesek leku gehiagotan ere badarabil ideia hori*).

Y que el autor *de la Lena* diga o haga decir a Damasio: *Ni ha salido de Vizcaya mayor asno que tú* (*García Herrero, Ideas de los Españoles del siglos XVII*).

Euskaldunok, erdaldunentzat, esku-langileak ziren. Buruz, ordea, ezin ailegatuak, ezengabe leloak. *Los vizcaínos son hombres de más manos que mañas*, Salas Barbadillok agertzen duenez. Horregatik, Bizkaian ez da poetarik eta kanpotik ekarri behar izaten dira... Ideia hau espainol Autore askori aurkitzen diogu.

García Herrerok: *Abundan los textos que atribuyen a la raza vasca una cortedad general, que luego se va especificando en cortedad de diferentes clases: cortedad de ingenio, de razones, de palabra y de modales.*

Motzaren motzez, moztatearen sinbolo bihurtuko da euskalduna. *Más tiene de vizcaíno / el amor que de elocuente*, esango du Tirsok. Eta Francisco Asensio hark kontatzen digunez, behin

puta batekin topo egin omen zuen halako batek. Eta esan zuen, lepatxuria bizkaitarra zela jakitean: *Con eso aprendió oficio tan corto de razones*. Bide beretik zetorren Gracián: *Verás hombres más cortos que los mismos navarros*. Eta Iruñeaz, halaber: *De Pamplona no se hizo mención, por tener más de corta que de corte, y, como es un punto, toda es puntos y puntillos Navarra*. Juan de Pineda frantziskotarraren *Diálogos familiares de la agricultura cristiana*-n, XI, misterioei buruz hitz egiten adina isilik egoten, behar dela jakin, ari dira solasean bi lagun. Eta esaten du Policroniok: “¡Oh, quién fuera un poco vizcaino para exclamar que poco hierro, y bien puesto, de pocas palabras, que han probado mucho!”. Bizi luzeko topikoa hori ere (sentidu positiboarekin batzuetan, negatiboarekin askotan). Francisco de Icazari buruz bertso politok ondu ditu Antonio Machadok: «De su raza vieja / tiene la palabra corta, / honda la sentencia. — Como el olivar, / mucho fruto lleva, / poca sombra da». San Inazio, etab., denak jende isila edo mutua zela, esaten zaigu. Ideia gutxiokoa eta gutxi hura gogor buruan, etab.

Innumerables cuentecillos, daude, García Herreroren esanez, *que, en compilaciones anecdóticas y en comedias populares, presentan a los vizcaínos torpones y obtusos de mente*.

Ba ote da, gero, gizonik ere, euskaldun basati hori? Oso du-da litekeena da horixe. Ikus Polo de Medinaren bertsook:

Fué el tercero que arrogante
entró al examen Domingo;
un hombre muy importante
SI ES HOMBRE, EL QUE ES VIZCAINO...

Handik aurrera, menditar euskalduna ez da sekula hiritar gaztelauaz fidatuko. Karlistadan bertan, Valdespinak ohartu zenez, euskaldunak eta erdaldunak ezin elkartu ziren. Gorte karlistan zebiltzan gaztelauak euskaldunak ezin ikusi zituztela, esango du. Eta gaztelauen *aspaldidaniko euskaldunen inbiri*az mintzatuko da Valdespina. 1838ko Lizarrako mutina aipatu beharrik

ez dago, euskaldun tropa karlistak *mueran los castellanos*-ka bihurritu zireneko hura. Azkeneko gerratean ere izan dira hola-koak.

Gaztelautentzat, berriz, euskalduna *vascorro* izanen da. Buruan bi ideia batera kabitzen ez omen zaizkiona. Burugogorra. Mendi zuloko basakumea. Duen kultura apurra, Espainiak eman diona. Dentxo, Espainiari esker dena, etc. «Hay razas — esaten zuen Borges argentinoak — como la negra y la vasca, que aunque nunca hubieran existido, nada hubiera perdido la civilización de Occidente». Borges en *El Congreso* ipuineko pasartetxo bat hona hemen, askoren ordezt:

Nunca Fermin Eguren me pudo ver. Ejercía diversas soberbias: la de ser oriental, la de ser criollo, la de atraer a todas las mujeres, la de haber elegido un sastre costoso y, nunca sabré por qué, la de su estirpe vasca, gente que al margen de la historia no ha hecho otra cosa que ordeñar vacas.

Al margen de la historia horrek irakurleari Engels gogoratu badio, ez da gure errua. Zenbait ikusgunetatik, izan ere, gure herria bezalakoak *historia bazterreko* herriak dira. Behintzat, herriren batzuek uste dute, historia berek egiten dutela, eta besteak historia bazterrean bizi direla. Konkistatore eta beste heroi handi baino gehiago langile izatea, herri batentzat ez da ohore handia inondik ere... Inguruko eta urrutiko herririk ez konkistatzea, ez zapaltzea, aldiz zapaldua izatea, eta hori dena, bekatu handi eta lotsagarria da. Inperio handiren bat odol erreka eta gorpu ustel mendiz eraiki ez duen herriak, ez du eskubiderik lurraren gainean irauteko...

LURRALDE POBREA

Ikusi dugun Voltaireren pasartean esaten zenez, ez dago diamante batzuengatik bere gaztelua utziko ez lukeen euskaldunik. Eta esplikatzen du Voltairek bere ironia ezagunaz: bere gaztelu edo jauregia, hau da, aitaren borda, etxola.

Euskaldunek, ezagunki, estimazio handitan zuten etxea. Eta beren buruak aiton-semetzat jotzen zituztenez gero, haien sortetxeak ere gaztelu edo jauregiak izango zirela, zirudien, kanpotarren begitan batipat. Noblearen etxea jauregia da, gaztelua. Erdaldunari, behintzat, hala zela eta hala izan behar zuela, iruditzen zitzaion. Euskalduna, ordea, noble omen zena, etxe pobreakoa zen. Ez zen jauregi ederretan hazia. Nobleon “jauregiak” baserriak ziren, etxolak. Zinez, Euskal Herriko aberatsak berak —Loiolatarrak, adibidez— ezeuki nabarmenak ziren, Gaztelako edozein erdi-aberatsen aldean ere. Voltaireren ironia hori, XVIII. mendea oso aurrera zihoala, ironia eta burla historia luze batean dago, euskaldun noble pobreaki buruz.

Mende horrexen azken aldera, Gazelen gutun batean (XXVI) Ben-Beleyri, honela deskribatu du Euskal Herria Cadalsok: «Los cántabros, entendiendo por este nombre todos los que hablan el idioma vizcaino, son unos pueblos sencillos y de increíble probidad. Fueron los primeros marineros de Europa, y han mantenido siempre la fama de excelentes hombres de mar. Su país, aunque sumamente áspero tiene una población numerosísima, que no parece disminuirse, aun con las continuas colonias

que envía a la América». Euskal emigrazioaren historia mende-etakoa da.

XVI-XVII. mende horietan euskal lurra benetan txiroa zen. Lizentziatu Pozak XVI. mendearen azken aldera idazten zuenez, jendea estu bizi zen Bizkaian. *Guipúzcoa está pobladísima —Larramendik— y tan llena de hombres y mujeres, que puede decirse que están sus pueblos hirviendo de gente*. Jende gehiegi. Bizilagun askorik ez zuen Euskal Herriak arestian (Hegoaldeko Euskal Herri osoak egun Bilbok adina, hor nonbait). Baina gehiegi bai, denek jaten izateko. Garcia de Salazarren lehenagoko batek gordin asko esaten zuenez, etxetik alde egin beharra zegoen, lan bila, *para amatar la gana de comer*. Lurrak ez du ematen (gogoan hartu, oraindik artoa sartu gabe zegoela, Ameriketatik ekarriko bait da). Tirsok honela agur erazten du Don Diego Lopez Haroko (*La prudencia en la mujer*):

vos, caballero pobre, cuyo estado
cuatro silvestres son, toscos y rudos,
montes de hierro para el vil arado,
hidalgos como Adán, como él desnudos;
adonde en vez de Baco sazonado,
manzanos llenos de groseros ñudos
dan mosto insulso...

Ardorik ez. Sagarra bakarrik. Beste hura ikusi dugu: *bien rico en mançanas, pobre de pan y vino* (*Poema de Fernán González*). Larramendik, halaber: *Behar da aitortu, ez dugula oliorik, ez ogirik apur bat baino, Gipuzkoan sortzen den ogia hiruzpalau hilabetetarako baino gehiago ez bait da*. Patatak, artoa, babarrunak (Indi-babak)... ez ziren oraindik ezagutzen. Ardoa (*ardao zuri, ardao madrigalga*, dio *Sandailia kantak*) eta batez ere garia, inportatu egin beharko da. Gehiena Gaztelatik, noski. Uzta txar batek goseak hil beharra esan nahi zuen jende askorentzat. Gosete latzak ezagutuko dira. XIV. mendeko batean *morio muchas gentes de fanbre, que andando por los caminos*

se cayan muertas, deziendo, dadme pan (Lope Garcia de Salazar).

Fz. de Pinedok:

Desde el punto de vista económico gran parte de la región se caracterizó por tener una agricultura pobre, por tanto era una zona que alcanzaba periódica y rápidamente un estado de superpoblación relativa; es decir, era un área de emigrantes, o, como dice Braudel, una “reserva de proletarios” para el llano y para las colonias.

Goseari izurriteak sarri segitzen zion. 1506ko lehorteari, adibidez. XVI. mendeak makina bat goserik eta izurrik ezagutuko du, eten gabe. *Goseak jolasik eztu*, esan zaharra da, ordea. “Mala cueta es, señores, aver mingua de pan”, *Mio Cid* poeman.

Ondorioa emigrazioa izango da. *Bear iguesi Castrora*. Gaztela txit aberatsa zen orduan. Eta Gaztelara eta Indietara joko dute euskaldunek, lan eta ogibide bila. Mertzenarigoa izanen da irtenbide bat. Espainiako Erregea enpresa militar handietan ari da. Ez zaio euskaldunik faltako (Voltairek adierazten duen erraztasunez biltzen ziren mertzenari euskaldunak). Frantziako Errege Frantzisko I. euskaldun batek atzeman zuen Pavian preso: handia duk!, harritzen nintzen ni hori entzunda. Baina hiru mila euskaldun ba omen zen gudu honetan bakarrik... Hego Euskadik 350 mila bizilagun inguru zituzkeen, agian, osotara.

Mendiotako menditarren mertzenari emigrazioa, goardia suizarren antzera, Erdi Aro zaharretik zetorren, lehenagotik ez bada. Gilen Tuterakoaren *Gurutzada Albitarraren Kantaria*-n Tolosako Jaun Kuntearen tropa handian, mertzenari nafarren andana destakutzen da:

Grans fo l’ost de Tolosa, si m’ajud Dieus ni fes!
(...) E ac i de roters de Navars e d’Aspes.

Gudari gogorrek omen ziren batailan mertzenari nafarrok:

Mot fo grans lo torneis, si Jhesu Crist m’ampar
Can feriro en l’ost li Tolosa e.I Navar.

Mertzenarigoa, herrialde pobreetan, menditarretan, familia umez kargatuek aspaldi izan dute semeentzako ogibidea. Euskal Herrian, zer esanik ez dago, Monarkia gaztelauaren gerrek Italian, Flandrian, eta Ameriketaren konkistako abenturek, posibilitateak inoiz ez bezala ugaltu dituztela.

Deus ez fidatzeko mertzenariez, aholkatu dio Machiavellik Printzeari. Bestela ez omen da sendo eta segurtasunez behin ere egongo. “Izan ere armada horiek batasunik gabeak, anbizioidunak, zintzotasun eta leialtasunik gabeak, lagunen aurrean harroak eta etsaien aurrean beldurtiak bait dira”. Mertzenaria langile kontratatua da, ez laguna, ez heroia. Soldatagatik dago zerbitzuan, ez leialtasun edo idealen batengatik: lanak prezio bat badauka; bizitzak ez, ahal bada. “Beren soldatatzatxoaz kanpo beste maitasun eta eraginik ez bait dute, eta soldatatzatxo delat eta, ez daude zuregatik bizia emateko prest”. Ez dago fidatzerik. Ez dira harengatik bizia emango luketen erregearen fededun adoratzaileak. Arima esklaboak. Axolagabeak eta libreak dira. Halakoxe mertzenari euskaldun tipiko famatua Pedro Nabarro bizkaitarra izan da: Espainiako erregearen zerbitzuan lehenengo, Granadako, Italiako eta Afrikako mila abenturatan; Frantziakoaren alde gero espainolaren aurka. Oroit, are, Lope Agirrekoa, etab.

Mertzenaria gizajende berezia izan da derrigor. Haren irudia heroizatzeko asmorik batere gabe (hamaika bestelako alderdirik badu), Barojak “euskal askatasun” basatiaren, independentzi izpirituaren ispilu bezala kantatu duela, oroit gaitezke, agian alderdi hori ere badu eta:

Soy el aventurero vasco, ni español ni francés: sirvo al que me paga, y le sirvo fielmente.

No me importan las ideas ni las patrias; no tengo más patria que mi caserío y, después, el ancho mundo.

.....

Carlos V o Francisco I, Juan de Austria o el condestable de Borbón, el Papa o Lutero, Pizarro o Pedro de Ursúa: todos me parecen bien si me llevan al éxito; lo mismo me da ser ma-

rinero que soldado; lo mismo cristiano que turco. Lo único que no quiero es trabajar oscuramente.

Seguruena errealitateak poesia gutxiago eduki du. Ez da txantxa, bizi ahal izateko heriotzarekin lan egin behar izatea.

Beste irtenbide bat eskola zen eta handik harako ogibideak: eskribau, idazkari, kontseilari eta beste karguak. Horiek, bistan da, Gaztelan bilatu behar ziren. Eta eskola egiteko ere Gaztelara jo behar. Eskolatzeko biderik ez zegoen Euskal Herrian. Aita Bidegaray frantziskotar nafarrak Hiztegi euskal-frantses-latin-espainol bat eta *Rudimentos* batzuk prestatu zituen, *para gloria de la nación vasca y provecho de sus hijos*, euskaldunek eskola ikasteko beren lurra utzi beharra izan ez zezaten. Baina alferrik izango da (ikusiko dugu). Eskolatzeko, Gaztelara joan behar. Eta joan ere, joaten zen makina bat. Caro Barojak agertu duen Fernando Pulgarren gutunean irakurtzen dugunez, gipuzkoarrek bere semeak judu merkatari, eskribau eta letratuengana bidaltzen zituzten, ikastera. Eta Caro Barojak dioenez, armetara zihoazenak baino gehiago omen ziren eskoletara zihoazenok (XV.aren azken aldera)...

Eskribau-ikasleok ez zizuten bizimodu erraza izaten eskolan. Irakurleak ezagutzen du Quevedo-ren “Domine Cabra” hura: *El era un clérigo cerbatana, largo sólo en el talle; una cabeza pequeña, pelo bermejo; los ojos avvicindados en el cogote*, eta abar; eta haren eskolako apopiloen urteko garizuma bakarra. *Certifico a v.m. que vi a uno de ellos, al más flaco, que se llamaba Jurre, vizcaíno, tan olvidado de cómo y por dónde se comía, que una cortecilla que le cupo, la llegó dos veces a los ojos y entre tres no acertaban a encaminarle las manos a la boca*. Euskaldun inozo hau, behintzat, goseak lelotu du. Gehienek ez bait dute gose beharrik izango, gatzelauek inozo lelotzat edukitzeko.

Euskal literaturako idazle nagusiak Salamankan egin zituen ikasketak: Axular. Salamankako irakasle bat izango da hegoal-

deko Euskal Herrian bizkundearen eragilea: Larramendi. Estudiante emigrazioaren historia herri kantara ailegatu da:

Txiki-txikitik aitak eta amak
fraile ninduten nonbratu,
ta estudioak ikasitzera
Salamankara bialdu.

Kosta-herriek asko irabaziko dute garai honetan, halere. *Hasta el tercer cuarto del siglo XVI —irakurtzen diogu Ortziri, Historia de Euskadi: el nacionalismo vasco y ETA— las villas vascas se benefician de las nuevas posibilidades comerciales abiertas por la adquisición de un amplísimo emporio colonial, el de América, por la monarquía castellana.* Ortziri hartzen dizkiot hurrengo pasarteak:

La monarquía castellana hace en estas décadas buenas migas con los vascos. No existe en Euskadi una nobleza cuyo poder pueda resultarle amenazador; y a la inversa, el mercado americano constituye para los puertos costeros y las aduanas secas del interior, una inmensa fuente de ganancias. Por si ello fuera poco, los segundones de los linajes —y muchos primogénitos de linajes arruinados— encuentran en las colonias ultramarinas un escenario adecuado para su afán de gloria. Numerosos nombres vascos se encuentran entre los conquistadores y descubridores: Juan de la Cosa, Elcano, Legazpi, Urdaneta, Oquendo, Blas de Lezo, Garay, Ursúa, Lope de Aguirre... Pero no son sólo aventuras lo que brindan estas tierras, sino también la posibilidad de hacer rápidamente fortuna, y ello mediante métodos que, aunque encubiertos bajo el disfraz religioso, resucitan —como en todos los imperios coloniales— la esclavitud. Mediante las encomiendas, los pobladores de las Indias quedan sujetos a la tierra propiedad de los nuevos señores. El reparto de la tierra es al principio relativamente igualitario entre los conquistadores; pero pronto los repartos se desnivelan.

En este reparto, son los vascos, emprendedores y, no lo olvidemos, universalmente nobles, quienes se llevan la parte del león. Estos emigrantes enriquecidos empiezan a regresar a fines

del siglo XVI a su país; el personaje del “indiano” se hará habitual a partir de estas fechas en villas y pueblos vascos (gran parte de los actuales núcleos centrales de estos pueblos, con su plaza rectangular presidida por una Casa consistorial de piedra, han sido construídos con el dinero de aquellos).

Las campañas guerreras de los Reyes Católicos, Cisneros, Carlos V y Felipe II favorecen igualmente la construcción de buques. Es en esta época cuando adquiere independencia la figura del armador, como constructor de buques no para su propiedad, sino para terceros. La monarquía favorece los grandes tonelajes, y prohíbe por otra parte, a fin de impulsar la construcción, la importación de mercancías en barcos que no sean del reino.

Beraz, laborari lurretatik sekulako emigrazioa daukagun artean, kosta-herriak biziki azkartzen ari dira. Hots, hirietako burgesia sortzen ari zaigu, merkatalgoan oin hartuz batez ere. *Burges* hitzak, XVI. mendeko Autore Leizarraga baitan, *hiritar* esan nahi du soil.

Baina burgesia merkatariaren desarrollo hau jarraipenik gabekoa izango da. XVII. mendeko depresioak ximur-ximurtuta, mahaspaxatuta utziko bait du. Izan ere, XVI. mende azkenak euskal merkatarienzat deskalabro bat bestearen ondoren ekarriko du. 1566an Herbehereak altxatuko dira eta itsaspideak insecuru bihurtuko. 1572tik aurrera Gaztelaren komertzioa Flanndriarekin ez da Atlantikotik egingo, Genuatik gora baizik. 1573an Sevillako Kontratazio Etxeak monopolioa eskuratuko du Ameriketako Komertzioan. Euskal Herriak itsasoa galdu du.

Itsaspideen egoera honekin, komertzioa goitik behera joango da. Eta industria ere krisian eroriko... XVII. mendean deshiritarpen bat daukagu, hortakoz. Euskal Herria atzera laboralduko da. Hau da, hirietako jendeak laborantzara joko du. Indietan aberasturik datorren askok ere, ez dio komertzioari edo ekingo. Baserrian atxikiko da.

Portu herriak hustu egin dira. 1622an Bermeo *está despo-blada*, irakurriko dugu (1514eko bizilagunen erdira jatsita). Kausak: itsasoko gerrak, pirateria. Ordukoa ote da herri kanta?:

Jeiki, jeiki, etxeoak, argia da zabala.
Itsasotik entzuten da zilarrezko adarra,
bai eta ere ikaratzen olandresen ibarra.

Lekeitio, Getaria, Donostia eta Hondarribia berdintsu dabil-tza. Lehen aberats, jendez beterik, orain pobre eta huts. Goitik behera. Esaera zaharrak bildu duen esperientzia: *itsasoko legue-ac, onac on, eta gaistoac mesur gabeac*. Amilbehera honetan Bilbo salbatu zen. *Si Bilbao capeó mal que bien el temporal, y verosímilmente también Vitoria, no así San Sebastián, se debió a que logró concentrar una parte de la actividad comercial que perdieron las pequeñas villas costeras* (Fz. de Pinedo).

Emigrazioa baserrietatik Indietara doa, eta hirietatik base-rrietara. Izan ere, kosta herrien antzera, barruko hiriak ere gain-behera doaz gehienak: Balmaseda, Durango, etc. Beraz, labo-rantzak bere mailari eusten dio. Ez hala industriak, artisautzak. Olagizonek eta, lanik ez dute, eskaria gutxitu da eta. Lehenago *en otros ministerios como nauegar por la mar y otros oficios* ari zirenak, soroetan arituko dira, Indietara jo ez badute. Arrazoi hori behin eta berriro entzungo da garai honetan. Alegia, euskal-dunek nahiago zutela nekazaritzan aritu, itsasoan baino, lehenago ez bezala. Itsasoak bide inseguruak dira.

El corte de las comunicaciones marítimas por el corso —Vizcaya y Guipuzcoa importaban por mar gran parte de los granos que consumían— y las crisis de subsistencias finiseculares provocaron alzas de los precios agrícolas que, por un lado, repercutían en los salarios de los artesanos y, por otro, en la contracción de la demanda rural de productos manufacturados. El Síndico del Señorío, en 1592, no vacilaría en acusar de las dificultades a las “guerras de los dichos Estados de Flandes y reinos de Inglaterra y Francia”.

.....

En realidad, el problema grave residía en la victoriosa competencia que en el extranjero se hacía a los productos siderúrgicos ya manufacturados... El Señorío, en 1619, achacaba la decadencia de su artesanía a la exportación, tanto a España como a las Indias, de “hierro labrado en las ferrerías menores tan sutil y acomodado para todas obras que han podido introducir por allá todos los oficios, tirando así nuestro trato y manufacturas de que se solían proveer de estas Provincias necesariamente y por consiguiente se han perdido nuestros oficiales y muchos de ellos por no haber salida aquí de lo que labraban se han ido a trabajar y mantenerse fuera y los van enseñando”. (Fz. de Pinedo).

Hemen interesatzen zaiguna ez da propioki historia ekonomikoa. Emigrazioaren historia ugaria interesatzen zaigu: krisi ekonomikoarengatik izan, familien ume askorengatik, Ameriketaren deskubrimenduagatik ala Nafarroaren konkista eta desegiturapenagatik. Euskaldunak posesio espainoletan zehar sakabanatu dira, beren zerbitzu modu desberdinak —armak, merkataritza, letrak, untziak, lana— Inperioari eskainiz. Hor gaztelauekin batera ibili dira. Elkar asko ikusi dute mundu guztian. Nola ikusi dute bata bestea?

EUSKALDUNAK ETA ERDALDUNAK ELKARREKIN

1596ko errefrau batek honela dio: *gaztelauna neguia senar, oñean arr ta beguian negar*. Oihenartek ere badakar. Esperientzia txarrak zeuden, nonbait, kapitulu horretan.

Beste zenbait esan zaharrek ere, orduko eskarmentuen lezioa dakarkigu egunotaraino: *atzerrian lurra garratz, oña ibini egik baratz*. Labur eta gogor Zalgiz-Oihenartena: *atzerri, otserri*, etc. Ikus dezagun, sintesi bat egiteko, garai honetan mitoak hartu duen irudia.

Euskaldunak XVI-XVII mendegarrenetan asko zebiltzan Gaztela aldean. Agi danean, ez zetozen elkarrekin ondoegi euskaldunak eta gaztelauak.

Estudianteek, adibidez, beren istiluak ba omen zituzten. Beste lekuetakoen antzekoak, noski, Europako Unibertsitateen historiak honelako istorioz beterik bait daude. Miguel de Alzok ondorengo hau kontatzen digu:

Los estudiantes vascos se presentan muy unidos frente a los demás en las luchas estudiantiles. Es curiosa la lucha de las naciones de Vizcaya y Guipúzcoa en 1644 con los pobladores de Salamanca; los estudiantes vascos hicieron frente a toda la población y mataron en la lucha a dos paisanos; para calmar los ánimos, un estudiante vasco fue ahorcado.

Euskal estudianteek elkar hartzen zutela, Larramendiren *Corografía*-k ere adierazi digu:

Los Autores que escribieron sobre estas provincias, no tuvieron más principio que ver en las Universidades donde estudiaron, que todos los vascongados, vizcaínos, alaveses y navarros y guipuzcoanos hacían un cuerpo para distinguirse de castellanos, andaluces, extremeños, así en los vítores como en las elecciones de consiliarios, y otras funciones, y que a todo este cuerpo lo llaman Vizcaya, por no repetir tantos otros nombres.

Euskaldun asko gudura joaten zela, esan dugu. Horiek ere ez bide ziren oso ondo konpontzen beren lagun gaztelauekin. Kontu ezaguna zen hori Espainiatik kanpora. Voltaireren ipuinean, euskaldunek, erraz utzi dute sortetxea, gerrara joateko. Baina gero ez dute espainolekin batera guduan aritu nahi:

Les Vascons dirent qu'ils en avaient bien fait d'autres; qu'ils battraient tout seuls les Egyptiens, les Indiens et les Scythes, et qu'ils ne voulaient marcher avec les Espagnols qu'à condition que ceux-ci seraient à l'arrière-garde.

Voltairek errealitate bat imajinatzen du. Gonzalo de Córdoba bereak eta bost izaten omen zituen bere manupeko euskal gudariek. Sarri aipatu da Zuritaren hura: *tuvo mucha fatiga con la gente vizcaina... y decía que más quisiera ser leonero que tener cargo de aquella nación.*

Euskaldunok ez zebiltzan gudutan motibo idealisten bazuengatik, inoizko guruztariak edo ibiltzen (omen) ziren moduan. Ez, euskaldunok irabaziagatik zihoazen gerrara. Soldaduak ziren, hots, guduan soldatagatik baino ari ez zirenak eta, ordua zenean, azkar asko beren soldata eskatzen zutenak. Pagua garaiz ematen ez bazitzaien, oso asaldatzen ziren. Geroago, karlistadetan, euskaldunak gogorki burlatuko dira *ojalatero* deituko dituzten haietaz. Orduan *beren* gerra batean arituko bait dira. Erregearen zerbitzuan, aldiz, soldatari gisa dabilta. Mertzenari gisa. Eta, jakina, zaldun ideologiaren batengatik, edo ustez Erregeari zor zioten segimenagatik, beti ere “ideia handiren” batengatik, armetan zebiltzane, puta antzeko jendea iruditu behar

euskaldunok, larrua benetan diru pixka bategatik saltzen zutenak hauek ziren-eta... Gonzalo de Córdoba-ren kronikan bertan bada istiluon berririk: *Por dos o tres veces han estado los vizcainos alborotados para irse y desamparar las naos por su tratamiento, y con premios e falagos los he sosegado y sostengo por este medio.* Pagurik gabe, gerrarik ez.

Imajina genezake zer jende-modu izango ziren euskaldun banda mertzenariok, etxetik urrun, lotsagabe eta fanfarroi diru berri aldian, gerran ez dakit, baina edozein taberna zulotan. Apenas, behintzat, sorterrri bereziki kulto batetik zetozen inpresioa, inon egitekoak. Maizago izango zen haien ondoan, liburuak baino, liskarra eta mozkorra. Lan gutxi eman dio euskarak inprentari. Baina inprimatuta aurki litekeen lehenetako esaera bat euskaraz, halakoxe mozkor festa batekoa da hain zuzen, Rabalaisen *Gargantua*-n (ikusten da, zein testuingurutan ezagutzen zen euskalduna):

- Beuvez, je vous en pryé
- Les passereaux ne mangent sinon que on leurs tappe les queues; je ne boy sinon qu'on me flatte.
- Lagona, edatera!

“Lans, tringue!”, errepikatzen du lanskenete aleman edo suizar batek (*Les propos des bien yvres*, V. kap.). Horrela moduzkoa izango zen euskaldun gehienek erakutsi ere munduan erakutsiko zuten eskola.

Zertan zebiltzan euskaldunak aldi hartan? Martin Ugaldek hitzokin hasten du, bere *Síntesis de la Historia del País Vasco* liburuan, 1515 ta 1841 arteko epeari eskaini dion atala: *Después de la ocupación del reino de Navarra por Castilla, las cuatro regiones vascas de la Península tuvieron en común: 1. su órbita castellana, y 2. la circunstancia de una vida política autónoma y diversa.*

Euskal Herriak batasun osorik inoiz ez du lortu, batuenik zegoenean ere. Baina orduan, antzina, denak denekin borrokan

nahastuta bazebiltzan ere, bere barruan zebilen Euskal Herria. Orain kanpora irtengo du. Euskaldunak, etxetik kanpora, bestee-kin nahastuko dira, XVI-XVII. mendeotan. Eta Euskal Herriak batasunik ez zuenez, halaxe ikusiko dituzte ingurukoek, ikusi ere. Gainera, Gaztelara eta, lan bila zihoazen euskaldunok. Gogoangarria hori. Gure mende honetan jende asko sartu da Extre-maduratik nahiz Galiza edo Andaluziatik Euskal Herrira, lan bi-la, eta horiek nola hartu izan ditugun, denok akordatzen gara. Ezaguntzua da, orobat, Frantzian, Alemanian, etc. lanean ari di-ren espainolak, italianoak, turkoak, algerianoak eta besteak nola ikusita dauden. Herri “atzeratuetatik” datozen langileok, espai-nol edo portuges bezala, etc. hartzen badira ere, praxian *herrita-sunik* ez zaie ikusten, grupo edo *taldetasuna* baizik. Espainiaren eta espainol herriaren miresle handiak aurkituko dituzu, espai-nol grupo hauek zeharo mesprezitzen dituztenak. Langile emi-grazioa aparte, xenofobiaren historia ere luzea da, herri diferen-teetako jendeak elkar nola hartzen ohi duen, diferentziak arra-zazko, hizkuntzazko, erlijiozko eta nolana hikoak izan... Orduan euskaldunak ziren, Gaztelara jo behar izaten zutenak. “Gastela-mutil” horiei kapitulu zabal bat eskaini die Kirkiñok *Bigarren Abarrak*-en, umorez eta hizkirimiriz betea (gerraurreko euskal manera satisfaktoan). Mikel Azurmendi Intxausti, bere poesia batean, oraindik honela gogoratzen da:

Nere Segurako aitona
ogia behar zuenean
Castillara joaten zen
jornalaritzara
morrointzara.

Bolada-langileak dirudite langileok, erramolatxa garaian orain Espainiatik Frantziara joaten direnen antzera. Menditar as-ko joaten zen hegoalderuntz, garitakoan laguntzera, hegoaldeko-ak gari-lurrago bait dira mendi malkorra baino. Beraz, lurralde haiek askoz aberatsago ere baziren mendi aldea baino (*abere gutxiagodunak* izan arren). Mikel Azurmendi Intxaustik Gaztela

esaten badu ere, garitako bolada-langile gehienak, ezpairik gabe, Arabara, nafar Erriberara eta Errioxara joaten ziren. Mahats biltzera ere joaten bide ziren. Aipaturiko Segura alde horretan bada oraindik lanbideon makina bat oroitzen. XVII. mendean Euskal Herria hustu egingo da. Arabak berak 1683an arima gutxiago kontatzen zuen 1525ean baino. Trebiñok, esaterako, bizi-tarrik ugari galdu zuen aldi hartan. Are gehiago Mendoza, Zuia, Aiala eta Agurain aldeek. Okondo zer izan zen eta zertara den, Jose Paulo Ulibarri Galindez euskal idazlearen berrietatik ageri da: Autore hori XVIII. mendean sortua da, eta Okondon bi eliza eta hiru eskola kontatzen ditu. Herri bizi askoa, hortakoz. Baina emigrazio handiduna, orobat. Ulibarri Galindez bera dugu halako bat, hirira emigratu zuena bera. XVII. mendean, ba, Euskal Herria gainbehera doa eta hustuz doa, mende azkenetan. Haziko den paraje bakarra Ebro bazterra izango duzu. Biasteri (Laguardia), adibidez, ia ehuneko zortzian (7,5%) haziko da, beste guttia behera doan artean: gari eta ardo lurra. Hara jo behar izaten zuten menditarrek lan bila. *Beharra eragile handi*. Oraindik XIX. mendean bertan, oinez joango dira Erriberara eta Errioxaraino. Orixeren poesian ere aztarrenik utzi du ohitura honek. Oroit *Euskaldunak* (VIII, 681 ta hur.) poemako Zimurrio hura. Edo *Ittariak* olerkia. Eta bistan da, lanera zihoazenek eta bertakoek izaten zutela inkimakorik franko beren artean, nazio bat-berekoak izan arren. Orixek *Ittariak* olerkian kontatzen digu, nola erriberar batek menditar bat doilorki hiltzen duen bekaizkeria hutsez, lanean azkarragoa zelako beste gabe. *Koko txaparrak il aiztoz / zorigaiztoz / malkortarrik mardulena*. Pobreak ez herrian du adiskiderik, ez atzerrian. *Beharrak izurriaren mainak ditu, askazi-adiskidez gabetzen gitu*, jaso zuen Oihenartek. Horretarako ez dago beste nazio batzuetara joan beharrik. Baina hortik atera nola hartuko zituzten euskaldun “maketo” haiek Gaztelan barrena.

Gaztelako Erregearen zerbitzutan zebiltzan euskaldunok, munduan zehar sakabanaturik, nolabaiteko *jendetzat* hartu dituzte erdaldunek inondik ere. Ez, noski, herritzat. Eta bidezko

da. Fenomeno aski modernoa da, kolektibitateak beren burua herrizat hartzen hastea. Kultura nazionalekin batera sortu eta indartu da hori. Literatura nazionalekin, batez ere. Eta Euskal Herria leku txarrean gelditzen da hor. L. Mitxelenak zioena: *Vasconia se nos aparece por otra parte, y precisamente en razón directa del predominio de la lengua vasca en sus diversas partes, como un área marginal en el orden de la cultura, más aún que en otras esferas*. Gure inguruko herriak, kultur herri handi eta beren handitasuna oso ondo dakiten herriak, dira. Hirdalgoaren harrokeria ia klasikoa da. Euskaldun jende guzti hura, ordea, erdal kulturaren eta Gaztelako instituzio artean mugitzen zen. Ez zuen, ager zezakeen kultura aberats propiorik. Gaztelauen morroi bezala ageri zen edozertan. Baina herri nortasunik gabe, genres bat edo veneziano bat ez bezala. Horiek “kultura-dunak” ziren. Euskalduna ez. Euskaldunak ez ziren nola-halako jende mordoak eta langile andanak besterik.

Handik hara, erdaldunari gaitz egingo zaio euskaldunengan *grupo* bat besterik ikustea. Nekez —geure nekez, batez ere— sartuko du buruan, herri bat garela, nazio garela. Baina zenbat kosta den, gero, *euskal nazio*-rik aipatzen inor ausar zedin, esate baterako! Ez zegoen esaterik, Euskal Herria *nazio* denik, sekulako eskandaloa sortu gabe. Deabruak daki, zertzat tatxatuko zintuzten besterik gabe. Pedro de Egañaren pasadizoa ezaguna —eta esanahikorra— da. 1864ean zen eta Senatuan, polemikan ari zela sevillano batekin, *euskal nazio* hitzak erabiltzen deskuidatu zen. Baina Senatuan hitzok sortu zuten iskanbilarekin, erretiratu egin behar izan zuen esaera hori. Hona pasartetxo interesgarri bat oraindik, alde berean, Jose Antonio Agirrek 1934eko otsailaren 27an Parlamentuan egindako mintzaldi aktatik:

Y ahora me habéis de decir vosotros, quién ha reinado en España hasta que vino la República. (*Un Diputado: quién se levantó contra aquello?*). Los vascos, a quien vosotros no presentáis. (... *El Señor Lamamie de Clairac: Pero vosotros, ¿sois españoles o no? Contestad a esto*). Somos ciudadanos de la República Española. Y qué quiere S.S. (El Señor Lamamie:

¿Perteneceís a la nación española?) Quiere su señoría que le lea unos textos? Voy a omitirlo porque los demás señores Diputados tienen la suficiente inteligencia para comprender en estos tiempos la diferencia entre Estado y Nación.

Anekdotak dira, nahi baduzu. Baina aski adierazten dutenak. Alegia, espainolentzat euskaldunak nolabaiteko elementiak direla. Naziorik edo ez behintzat, inola ere. Gure herrisketan agertu ohi diren ijitoak, txorrotxaileak eta traperoak, jende galduak izaten diren moduan guretzat, ez nazioren bat, komunitatearen bat bere nortasunaz.

Hauxe duzu, laburbilki, jende hori Gaztelan nola hartzen zuten: *el vizcaino, necio y enfadoso*. Horra, hitz batean, espainolak euskaldunari deritziona. Ikus dezagun puntu konkretu batzuetan.

ERDARA TRAKETSA: aipatu dugu gorago, baina birraipa dezagun, bere oinarritzko inportantziagatik. Euskaldunak, arrotzak eta kuriosoak ezezik, mesprezagarriak iruditu behar zitzaizkien espainolei: hizketan asmatu ezin zutela; erdaraz moldatu ezinda. Kapitulu hau oraindik ez da bukatu: oraindik ere gelditzen bait dira halako listoak, erdaraz gaizki moldatzen den euskaldunari, burla egiten diotenak.

Euskalduna motza zen —erdaraz— hizketan. Moztatearen eta kaxkarraren sinbolo bihurtzeraino, hizkuntzatik landa ere. Aipatu dugu: berraipa dezagun halere, estereotipo basikoa da eta. Quevedo-nahiezko beste don Jacinto Alonso de Maluenda haren baitan, *Epitafio a un hombre pequeño*, adibide hau daukagu: *Tilde con alma imagino / que fuera la enana figura / que ocupa esta sepultura / más corta que un vizcaíno*. Artxiezaguna, Tirsoren betiko hura, berriz, aipatzeko: *El hierro es vizcaíno, que os encargo / corto en palabras, pero en obras largo*. Esanahi positiborik ere izan dezakete batzuetan esaldiok. Burla edo erdi-burlazkoak dira gehienetan, halere, Cervantesen antzera. Burla girotan sortuak. Eta hartan segitu zen. *De un montanés* —irakurtzen diogu Graciáni— *hizo un gentilhomme, que fué*

también gran primor de arte. Y no menos hacer de un vizcaíno, un elocuente secretario. Caro Barojak seinalatu duen bezala, Garibayk bazekien zein girotan zebilen eta apal-apalki agertu behar burua gaztelauen aurrean: *Garibay es individualmente humilde: lo es incluso cuando al comienzo del “Compendio his-torial” alude a su cortedad de expresión que, siguiendo ideas de los castellanos, aficionados a los dictados tópicos y grandes fabricantes de clichés, es algo inherente al carácter “cantábri-co” = vasco.* Eta Garibayren aitortza aldatzen digu:

También sospecho, que no falten algunos, que acaso juzgarán a sobrado animo, querer yo acometer una empresa tan grande, como escribir, y copilar obra semejante... Fundarse han para esto, en dezir, que en edad no soy viejo, y en la nación Bascongado, como hombre natural de la Cantabria... y a los Cantabros, si en las armas y milicia y cosas navales queda recompensa, les falta la lengua Castellana. Yo confieso lo uno y lo otro... torno a dezir ser verdad, que comunmente los cantabros son cortos de razones, cosa que muchos sabios varones, amigos de nobleza, suelen juzgar, no por la peor pieza de su arnés, en documentos de antigüedad, sino por la mejor, y assi sería menos maravilla, el yr esta obra, sin aquel estilo y dulcedumbre de razones, a que otras naciones de los reynos d'España, especialmente de Castilla, están obligados.

Obretan luze eta hitzetan labur zela, esan dute batzuek, gero, euskaldunagatik. Labur baino motzago bai, motz. *Corto palabras siempre lo fué (Celestina).* Euskaldunok ez gara makalak horretan, baina gaztelarrak ez ziren txarragoak, gaztelania ez beste hizkuntzak mesprezatzan. Frantsesek, berriz, orain bertan ere, frantsesa gaizki hitz egiten duenari, behi batek espainol bezala egiten duela, esan ohi diote: *berez comme un basque espagnol* omen zen, argitzen dute.

Bizkaitarrak, dio Pedro Medinakok, *son de poco hablar y no muy propio ni muy concertado, que muchas veces sienten dificultad en poderse dar a entender y declarar sus conceptos.* Eta

horrexen beraren ustez, euskaldunak dira *no de muy grandes y vivos ingenios*. Fernán Pérez de Guzmánek *medio mudos* erizten zien. Zer harritu ere.

Erdaraz moldatu ezin ziren “arrote” haiei, makina bat burla egin behar izan diote gatzelauek, berriketan edo behintzat isilik ez geratzen trebe. *Concordansia viscaïno*, esango da. Erdal literatura errealdun euskaldunik hizketan jarri denean, gizajo antzera jarri da. Cervantesen bizkaitarrak, adibidez, *en mala lengua castellana y peor vizcaina* hitz egiten du. Nola egin ere! Euskaldunen espainol tankera itxuratuz dibertituko dira Autoreak: *Oh, Perucho, Perucho, qué mala vida hallada le tienes!*, haren antzera. Hona *Celestina*-ko pasarte batzuk, muestreatarako:

Sigeril: Qué musicas son estas, hermano Perucho, a buena fe que no puedes encubrir andar enamorado.

Perucho: Con bueno te vienes cosas le dizes que no as entendido.

Sigeril: Como yo no te prometo que era de amores el cantar: porque esso no lo niegues...

Perucho: Tu a mi menester as cabiliz orduachez [hots, zabilz ordu gatzex].

Sigeril: Mala sea la puta que te pario, que bien te entendí, que dexiste que me fuesse noramala.

Euskaldunon bizkarretik nahikoa barre egingo zuten erdaldunek, agi danean. Baita euskaldunak mindu eta haserretu ere. *Razón hago si me enojo* —berotzen da Perutxo azkenean—, *que corto palabras siempre lo fue, y mas quise ausentar poco que hablar mucho; que vosotros en Castilla judeguas estais, que servis alcaldes en ofrecimientos parolas y dádivas haciendo*.

Lope de Vegak ere bere dibersioa izan du euskaldunon kultura, *Romance vizcaïno* hartan erakutsi duenez:

Navío que agora labras
para andar en el carrera,
Concepción pones en popa,

también pones en banderas...
... Que juras a Dios que es buenas
y muy buenas poesías
que le cantas en vascuenzas, etc.

Lopek honelako asko eta asko du: *Portugués, tú le mientes cinco veces / por el mitad del barba... / allá te avengas Marta con el pollos...*

Covarrubiasek: “Solecismo: una composición de oración desbaratada, cuyas partes no coinciden entre sí; y el ejemplo es muy propio en los vizcainos que empiezan a hablar nuestra lengua, por conjugar y adjetivar mal”. Eta Garaziko Huartek: “... pues vemos que, si a Castilla viene a vivir un vizcaino de treinta a cuarenta años, jamás aprende el romance”. Quevedok, beraz: “Si quieres saber vizcaino, trueca las primeras personas en segundas, en los verbos, y cátrate vizcaino: como *Juancho quitas leguas, buenos andas vizcaino*, y de rato en rato, *Jaungoicoá*”.

Honelako burlak egin dituzten hamar mila Autore artean, Mateo Alemanen gutun bat aldatuko dizut, euskaldun batek aitari idatzi omen ziona (holako gehiago ik. P.A. de Legarda, *Lo “vizcaino” en la literatura castellana*, 1953): “Padre Señor, yo bueno estás, carta escribo, madre la leas, hierro no vendes, nadie lo quiere, Dios que te guarde». Timonedari ideia ona iruditu zitzaion nonbait euskaldunaren gutunarena: “Un vizcaino hizo una carta a su padre diciendo así: «Señor padre: antes de hacer carta te escribo en ella un cruz con un bésame las manos. Hágote saber que oficio que aprendido tienes es trasquiladero; jaboñas barbas y cabezas y a poco a poco, mirando personas, me hago persona. Al tiempo que no trabajas, por ocio no estar, aprendo jaques y mates, o me hallarás rascando panza, torciendo oreja a la que voces tienes y gritos como a mosiquero. A señor madre dirás que envíe un camisa con un moixcadero de moixcar narices. Escrita en año de un i, dos ss y un 3; en 2 y en 0 de mes de uvas, si cuentas sabes. Amén»”.

Barbieriren *Cancionero musical de los siglos XV y XVI*-ean Juancho de Mondragónen kanta hau dator; eta halako asko zebilen, ausaz, Espainian:

Un señora muerto habías
A Juancho de Mondragón,
Y no tenías errazon.

Señora, eres tan hermoso
Que amatas a vida mía;
Amor tuyo es tan gracioso
Que le das a mi mal día.
Sabes mucha raposía,
No lo entiendo yo tu amor.
Jura a Dios, *bay fedea*,
Que lo has mala condición, *eta abar*.

Euskaldunek erdaraz gaizki egiten dutelakoa, Unamunori eta Barojari ere aurpegira botatzen zitzairen eta berenak sofriarazten zizkien kontua da.

EUSKARA TARTAILA: Erdaraz orde euskaraz hitz egiten bazuten, berriz, laster entzun beharko zituzten Sigerilen *mala sea la puta que te parió* haren antzeko graziak.

Euskararen burla gaiztoenak geroagokoak dira. Ez ditugu hemen aipatuko. Baina euskaldunak erdal herrietan sakabanatu zirenerako, XVI. mendean, estimazio handirik ez zioten, apika, erdaldunek euskarari. *Su lenguaje grosero y bárbaro y que no recibe elegancia*, dekretatzen zuen ikusi dugunez Mariana mokoxuri hark, zeinek *habla del vasco con un desdén absoluto* (Caro Baroja).

Euskara hizkuntza barbaroa izatea, ez da harritzekoa, euskaldunak berak *gente de suyo grosera, feroz y agreste* badira. Baina, euskara barbaro izateko, badago arrazoi handiago bat: Titok eta Vespasianok Jerusalemetik desterratu zituzten juduak dira euskaldunak, eta kastiguz haiei mingainak moztu zizkieten. Mingainak moztutako jendeen mintzaira da euskara. (Euskaldunak juduak omen direlako hori geroxeago ikusiko dugu berriro).

Ulertu ezinezko mihi-moztuen mintzaira dela euskara, esango dute gaztelauek. Jerga bat, zaunka hutsa. “Hablaba uno y nadie le entendía: pasó plaza de vizcaino” (*El Criticón*). Pérez Galdósentzat zerra-hotsa du euskarak: “... Algunos hablaban la jerga indefinible en la cual los euskaros hallan gran belleza eufónica, y que la tendrá realmente cuando sea bello el ruido de una sierra”.

Castillo Solórzanok asta arrantzari euskara deritza. Astoak arrantza egin eta euskaldun batek beste gabe ulertzen dio:

Al reclamo del borrico
dijo el vizcaino estulto,
entendiendo su idioma:
«Juras a Dios, asno rucio»

Horrela “el vizcaíno noble / con su semejante anduvo /, cortesano en celebrarle / sus conceptos tan machudos”.

Cervantesen *La Gran Sultana*-n Madrigal deritzan batek euskara elefante bati irakasten dio.

Zakur, asto ala elefante, abere hizkuntza da beti euskara, eta animalia hutsak euskaldunak. Ezein “kristauk” ulertu ezinezko jerga, beti ere, euskara. *Diccionario Enciclopédico Hispano-Americano*-an definizio hau dator: “Vascongado: confuso, obscuro, ininteligible”. Eta Tirso de Molinaren testu hau gaineratzen du adibide gisa: «Rueguen a Dios que los saque / de penas del Purgatorio, / que a fe que hay entre ellos fraile / que habla prosa vascongada / y versos trilingües hace”. (Fraile eta erlijio-soen emigrazioa, ez dugu aipatu).

Euskararen desprezio hark mindu eta sortaraziak dira, dudarik gabe, Sor Juana Inés de la Cruz-en bertsoak, Mexikon, topikoari oihartzun ginez:

Nadie el Vasquence mormure
que juras a Dios eterno,
que aquesta es la misma lengua
cortada de mis abuelos.

Erdal kulturaren erdian eta erdaldunen morroi antzera, bere kultura apurra aintzakotzat hartzen ez zitzaiola, aurkitu da euskalduna. Erdalduna ia munduaren jabe samar sentitzen zen, apika, sentitu ere. Eta euskara eta euskal kultura ez zituen estimazio handiagoan edukiko, Indietan beste kultura eta hizkuntza asko baino. *Hablar en cristiano* ez zen latinez hitz egitea, ez.

Baina, euskararen kontuan batipat, ez dugu sinplekerian erori nahi. Burla egin digute, eta merezi ere seguruena ez dugu besterik merezi izan. Hori ere aitortu beharra bait dago: kanpo-koek euskara mesprezatzen bazuten, Euskal Herriko klase nagusiek beren errurik bazutela. Euskal jauntxoak gehiegi berdintzen ziren erdal jauntxoekin. Apenas ezer egin duten, esate baterako, Euskal Herrian Unibertsitaterik sortzeko. Oñatikoa, 1540an eraikia, buru baten asmoa eta ekintza izan zen, Don Rodrigo de Mercado y Zuazola Gotzaiarena, eta klase nagusien laguntzarik gabe geldituko eta galduko da: *hija no ya de una necesidad, que el país no sentía, sino del entusiasmo de un mecenas renacentista* (J.M. de Azaola). Premia, ordea, egon bazegoen. Galanta egon ere. 1565eko Tuterako Biltzarrean, Nafar Gorteen Unibertsitate bat Lizarran eraikitzea erabaki zuten, *para que se excusasen los excesivos gastos que se hacían por los naturales en las universidades extrañas*. Horra premia. Eta esan dugu, asko zirela, estudioetarako Gaztelara joan behar izaten zuten euskaldunak. 1576, 1585 eta 1589etako biltzarretan berriz ere asmo hura behin eta berririo tratatuko da. Baina dirurik ez da bilduko... Azkenean fraile dominikanoek egingo dute Iruñeko Unibertsitatea... Kultur gorabeheretan euskal jauntxoek ez dute dirurik alferrik galtzen! Nahiago dute semeak estudiantzeko Gaztelara bialdu. Literaturak ez du laguntasun gehiago aurkituko. Erdarazko liburuak ere argitara gabe geldituko dira: Zaldibiaren *Suma de las cosas cantábricas y guipúzcoanas*, Isastiren *Compendio historial de Guipúzcoa*, Iburguen-Katxopinen *kronika*. Mitxelenak, beraz: *Sería inexacto suponer que las autoridades fueron opuestas, por razones mejores o peores, a fomentar el*

uso escrito de la lengua vasca y sólo de ésta... En realidad, en Guipúzcoa y Vizcaya por lo menos, la aversión se extendía sin discriminación a todo escrito en la lengua que fuera. Hori zen hemengo jauntxoen burubidea. Zer harritu, hortakoz, euskaldunak kultura gabekoak zirela, pentsatzen bazuten erdaldunek! Mende bat geroago, este país infeliz —arranguratuko da oraindik Larramendi Corografía-n— donde apenas hay más libros que los de San Antonio, en montes, prados, valles, bosques, ríos y precipicios.

Orduan ia euskara besterik ez zen egiten Euskal Herrian. Beraz, basakeria hori kulturari zegokion orotarako, euskararen kaltetarako zen batez ere. Bestela ere, Euskal Herriko klase nagusien zabarkeria euskararekin ezaguna da. Badakigu, esaterako, aldi hartan apez eta fraile askok nahiago zuela hemengo baseritarrei gaztelaniaz edo latinez bertan predikatu, euskaraz baino. Oso berandu arte dotrinarik ere ez da euskaraz irakatsi, Etxabek dioenez, *que siempre hasta estos tiempos se auia enseñado en latin y romance*. Don Juan Bernal Diaz de Luko Kalagurriko Gotzaiak hala idazten zion San Inaziori Trentotik: *V.m. está informado... de la imposibilidad que hay para que allí se pueda plantar sino por personas naturales de la misma lengua, y de la falta de eclesiásticos vascongados que puedan y quieran aplicarse a predicar por aquella tierra*. 1602ko Kalagurriko Konstituzio Sinodaletan Pedro Manso Gotzaiak berriro konstatzen zuen: *Porque somos informados de que en la tierra bascongada los predicadores por autoridad predicán en romanze, de lo que se sigue grande daño, y que las gentes que vienen de las caserías a oirlos salen ayunas del sermón...*, etab. Urteak joan, urteak etorri, Aita Larramendi, San Inazioren seme hark, oraindik keja bera aterako du: euskara besterik ez dakien jende-ari berari erdaraz predikatzen zaiola. Gauza bera Kardaberazek. Larramendik zioenez, elizgizonak, jauntxo, jaunkote eta jaunkizunak, ikasiak, printzipaltxoak, ziren okerrenak (Humboldttek salaketa bera errepikatzen du). Horiek baztertzen zuten euskara,

handi ustez. Orobat, ez zen euskara idazten, gehien-gehienek ulertzen zuten hizkuntza bakarra izan arren.

Euskal literaturako lehen orrialdea plainu horrekin hasten da: *Zeren baskoak baitira abil, animos eta gentil eta hetan izan baita eta baita sienzia guzietan lettratu handirik, miraz nago, iauna, nola bat ere ezten assaiatu bere lengoaje propriaren favoretan heuskaraz zerbait obra egitera eta skributan imeitera.* Leizarragari berari ere hizkuntza erkina eta eskasa iruditzen zitzaion euskara, literaturan oraino usatu gabea, itzulpenetan are trebatu gabeago: *nik skribatu dudan lengoaje mota baita sterile-netarik eta diversenetarik; eta oreino, translazionetan behintzat, usatu gabea.* Axularrek ematen zuen arrazoa: *euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak.*

Horregatik, eta arrazoi guztiarekin, Etxeberri Sarakoak, euskara mesprezatzen zuten arrotzen aldean, “eskualdun eskuararen mespretxatzailleak” kontatu ditu: *Ezen eskuara... egun kausitzen da arbuiatua, eta mesprezatua bi jende araldez. Batzuek dira eskuararik ez dakitenak, eta bertzeak eskualdun Eskual Herriko ume eskuararen jakiteko obligazino dutenak.*

Lehenbizikoek arbuiatzen eta mesprezatzen dute gure euskara mintzoaren habarrotsetik, edo hitzen soinutik, zeren hekien beharriari estrainio, edo arrotz eta irrigarri iduritzen zaizkon eskuarazko hitzak.

Arrotzak hori. Mariana, adibidez. Bertako batzuk ez dira euskararen aldekoago, *nahiago bailukete ikhusi* (euskara) *osoki iraungia, eta ehortzia, erraiten dutelarikan ezen, eskuara hitzetan agorra, eskasa eta moldegaitza dela, eta eztela yeusetarako.*

Euskal literatura guztia da herri mesprezatu baten, kultura mesprezatu baten eta hizkuntza mesprezatu baten literatura. Propio hori aitortu duten ala ez, inpresio horren pean aritu izan dira euskal idazle denak, hasieratik oraintxe arte.

Euskaldunek badute beren falta, hortakoz. Erdaldunek, ez arrazoirik gabe, eta bestela ere nahikoa erakutsi zuten joeraz, euskara basa-hizkuntzaren bat zela, pentsatzen zuten. Euskaraz ezin idatz zitekeela. Kulturarik izateko ez zela gai. Burlon

oihartzuna sumatzen da Pedro de Madariagaren 1565eko testuan (erdaraz berak ere): *Yo no puedo dexar de tomar un poco de cólera con mis Vizcaynos, porque no se sirven de ella en cartas y negocios; y dan ocasión a muchos de PENSAR QUE NO SE PUEDE ESCREVIR, habiendo libros impresos en esta lengua.* Baina ohartxo bat euskararen idatzi ezintasun honi. Bi esanahi izan bait lezake. Oso materiala bat: euskal grafiarik ez dagoela (propiorik). Latinak bere alfabetoa dauka, grekoak berea, hebraierak berea. Latinkumeek ez zuten problemarik, amarenaz balia zitezkeen (batzuetan, ordea, berak izan direla grekoaren, latinaren alfabeto sortzaileak, burujoko dute). Baina zein alfabetotan idatzi nahi zuen euskarak? Ez zeukan bererik. Ezin zen idatzi. Andrea Navagerori, hemendik pasa zenean, euskara hizkuntza “extrañísima” bat zela eta “no tiene escritura propia” informatu zion norbaitek. Bigarren esanahia beti ulertu izan duguna da: hain dela bihurri deabrua, ez bait dago asmatuko duenik nola idatzi. Esanahi honetan behintzat, euskaldunak berak egon dira nonbait ipuin hori sinestuta. Larramendiren liburu-titulua, *El imposible vencido*, adierazkor askoa da: euskararen gramatika bat ere *posible* da, hots, zientzia gramatikoak adieraz lezakeen hizkuntza da euskara. Onginahiez ari zirenek, mila aitzakia aterako zuten: hizkuntza zaila zela, eta abar. San Inaziok *aque-lla difícilísima lengua* eritziko dio. Unamuno jarraikile ona ir-tengo zitzaion. Onginahi gutxiago zutenek, euskarak ez zuela piku bat balio, aterako zuten. Basa-hizkuntza hutsa.

Itxura denez, ba, beren erdara traketsagatik bai, baina euskararengatik ere ingurukoen iseka franko jasan zuten euskaldun-ek XVI. mendean, jadanik. *Ezein reputazione bage* ikusten zuen Etxeparek euskara. *Halatan, ez lizateke euskara hain labor, eskas eta ez hertsi, nola MUNDUAK USTE BAITU ETA BAITADUKA, DELA*, Axularrek. Idazle zahar ia guztien eta berriago ez gutxiren etengabeko kezka da, euskara benetan ez dela beste hizkuntzak baino gutxiago. *Zeren euskara eta bertze hizkuntzak diferent baitira. Ordea ezta ez handik segitzen gaixtoago dela euskara.* Buruhauste horiekin aurkituko ditugu Orixe

eta Lizardi berak oraino... Aspaldidanik eta sarri entzuna bait da, euskara beste hitzkuntzak baino gauzezago dela.

Etxeparek XVI. mendean idazten du. Alde guztietatik, mila trufa sufritu duenaren axanpa akonplexatua, erreakzio samina, nabari zaio: *bertze nazione orok uste dute ezin deusere skriba daiteiela lengoaje hartan.*

Bertze gendek uste zuten
ezin skriba zaiteien.

.....
Lengoajetan ohi intzan
estimatze gutitan.
(KONTRAPAS).

Lehenago hi baitintzan lengoajetan azkena

.....
Heuskaldunak mundu orotan preziatu ziraden,
bana HAIEN LENGOAJAZ BERTZE ORO BURLATZEN.

(SAUTRELA)

Euskaldunari burla egiten zitzaion, bere hizkuntza —euskara— ezdeusagatik. Eta trufa, erdara traketsagatik. Hizkuntza gabeko bat zen. Mutua. Kultura gabekoa. Barbaroa, hain zuzen. Basapiztia. Astoa.

Honelakoak, aspaldi ez dela, berriro ezagutu ditugunok, eta oraindik ezagutzen ditugunok, badakigu zein tradizio irmotan oinarriturik dauden jokabideok. Hortik beste hartara bide zuzen-zuzena doa, alegia, Unamunoren filosofietara euskararen ezintasunaz eta Madinabeitia sozialistaren sententziara: euskaldunok, esaten bait zuen Madinabeitiak, *no tenemos más cultura que la cultura hispana, la que nos ha prestado Castilla, Andalucía, Aragón...* (Eta, badaezpada, “eskualdeak” kontatuz, ez zen deskuidatu eta Katalunia aipatu!). *Aprended, hermanos míos de sangre* —predikatzen zigun Salamankako beste predikariak— ... *a encarnar vuestro pensamiento en una lengua de cultura, dejando la milenaria de vuestros padres; apeaos de la mu-*

la luego y vuestro espíritu, el espíritu de nuestra raza, circundará en esa lengua, en la de Don Quijote, los mundos todos... Ezer berri gutxi. Laurehun urtetan egin eta egiten ikusi dena, gero, ideia orijinalik balitz bezalaxe, esaten digute jaunok, egiteko!

KARGUEN gorabehera: Halere, ezjakinak eta barbaroak izanik ere, bazterretan euskaldun asko zebilen idazkari, notari, letratu bezala. Hain zuzen kultura pixka bat behar izaten den karguetan. Nolatan hori, kultura gabeko jendea izanik?

Bai, makina bat istilu eta kalapita sortu zen handixe. Euskaldun letratuek, lanpostu aukerak kentzen zizkietela letratu eta letrazale espainolei. Hamaika holako eta antzeko ikus daiteke Caro Barojaren liburuan, *Los vascos y la Historia a través de Garibay*. Irakurtzea gomendatzen dizut. Harena da hurrengo pasartea ere: *Covarrubias y otros les alaban a comienzos del siglo XVII [euskaldun burokrata horiek] como la gente más apta para la administración y el gobierno... Pero llegará un momento, allá en la época de Felipe IV, en que la predominancia vasca en cuestiones de gobierno precisamente parecerá abusiva a algunos, de suerte que afirmarán que en lo que los vascos tienen de “escribas”, se ve su relación con los judíos. Incluso hay un texto de Quevedo que puede considerarse como alusivo también a la omnipresencia “cantábrica” en “cosas de pluma”, dominadoras en tiempos de decadencia, sobre las de espada.*

Epístola satírica y censoria hartakoa da testu hori:

Joya fué la virtud pura y ardiente;
Gala el merecimiento y alabanza;
Sólo se codiciaba lo decente.
No de la pluma dependió la lanza,
Ni el cántabro con cajas y tinteros
Hizo el campo heredad, sino matanza.

Euskaldunen burlazko liburutxo bat komentatuz, 1624ekoa hura, baina bigarren karlistada ondokoa hitzaurrea, honela dihardu Caro Barojak: *El prologuito, escrito al término de la se-*

gunda guerra civil, para afianzar la unidad de España sin duda, nos habla de aquel desdichado patrioterismo, que sea de miliciano de morrión, esparteriano o progresista, sea canovista y “liberal-conservador”, o sea fascista, da los mismos resultados. Esta clase de diálogos, en los que el “castellano” habla con tono de superioridad absoluta, no sólo se registran cuando hay violencia por medio [elkarrizketa moduan egindako liburu batzuk aipatu bait ditu]. Gerrarik ari ez dutenean ere korrienteak dira.

Ezinikusiak arrazoi asko asmatzen du. Eta euskal kargudunon edo burukraton ezinikusiak ere arrazoi diferenteak sortu ditu, orduan zein gero. Llorentek, adibidez, kargudunon ugaritasuna Foruen kontra aprobetxatu nahi izan zuen, *con la idea de probar que ellos podían haber influido para ampliar los fueros y prerrogativas de las provincias. La intención del canónigo riojano, educado en los principios de la Monarquía borbónica absolutista, era bien clara.*

XX. mende hasieretako abertzaleek etorkinen aurka aterako duten arrazoi bat, izango da, hona zetozen erdal langileek, bertakoei lana kentzen zietela. Gaztelan ere horrelako zerbait asmatu zuten, antza: alegia, euskaldunek, kanpotik etorri eta etxeko kargurik hoberenak harrapatzen zizkietela. Dirudienez, gaztelauek ez zuten begi onez ikusten hainbeste tintazale eta lumakrata euskaldun kargu horietan. Hortik ere ezinikusirik franko sortzen zen. Juderia bat edo, iruditzen zitzaien ausaz. Kargu horietara ez zirela merezimenduz iristen, pribilegioz edo baizik. Eta idazkari eta notari eta euskaldun guzti haiek ezjakin hutsak eta aprobetxategi azkarrak zirela eta, ibiltzen bide ziren marmarka gaztelauak. Don Kixoteko pasadizo batek sentimenduok itzultzen ditu. Santxo Panza Insula Baratariako Gobernari bilakatu da eta gutun bat eskura du. Santxo Panzak, ordea, ez daki irakurtzen:

- Quién es aquí mi secretario?
- Yo, señor, que sé leer y escribir y soy vizcaíno.

- Con esa añadidura bien podeis ser secretario del mismo Emperador.

Asko eta asko bait ziren halako karguetan zebiltzan euskaldunak, XV mendegarrenaren erdi aldeaz gero behinik-behin.

Podríamos decir que también “las cosas de la pluma” dieron en el siglo XVI una marcada superioridad a los vascos, señalada por Cotarelo a la luz de sus investigaciones en torno a la caligrafía y por otros autores a la luz de documentos distintos [*kapitulu honetan bertan ikusi dugu, gorago, lehen atalean, Covarrubiasena: “en materia de gobierno... aventajados a todos los demás de España”*]. “Era ya cosa sabida —dice Cotarelo—, que todas las oficinas reales (en tiempos de los Felipes), en los Consejos, y al lado del Rey y de sus primeros ministros, había de haber un secretario vizcaíno, alavés o guipuzcoano que lo mandaba, y disponía todo y que había llegado allí sólo por su pericia pendolística, ayudado después (es natural) de otras cualidades de voluntad y entendimiento. La tradición se conservaba aún en el siglo XVIII, donde abundan en las secretarías los apellidos de aquellas dichosas y fecundas comarcas”. La tradición —ampliaremos— arranca por lo menos del siglo XV en que Fernando del Pulgar, en una famosa carta al Cardenal de España se burlaba, no sin tristeza, de los “guipuzes”, que introducían en su tierra el estatuto de limpieza de sangre contra los conversos, e inundaban las casas de éstos de hijos, para que les dieran oficios y caudales. (*Caro Baroja*).

Ugari baziren, txar-txarrak ere ez omen ziren, itxura duenez... Halere, norbaitek seri-serio euskaldunak *escriba* eta judu direla esateko arrazoia aterako du hortik. Eta Ruiz de Alarcónek bere eta beste askoren ironia samindua azaltzen zuen, euskaldun izan gabe idazkari bilakatu zen batez, esaten zuela:

Y a fe que es del tiempo vario
efeto bien peregrino,
que no siendo vizcaíno
llegase a ser secretario...

Bukatzeko. XVIII. mendean nafar multzo bat da, ilustratua, Gorteko kargu altuenetan ibili dena arduradun. Poesiak honelaxe hilezkortu ditu:

Con esquivaces y ultrajes
domina y devora España
desde la inculta montaña
una tropa de salvajes.

NOBLE BARREGARRIAK: Makina bat okasierik sortu bide duen beste kausa bat, euskaldunen noblezia izandu zen. Kapitulu hau euskal instituzioen mailakoa da. Foruaren berezitasun interesgarri bat dugu hau, izan ere. Teorian euskaldun denak, edo gehien-gehienak, nobletzat jotzen zituen Foruak. Praxian gauzak orduan ere ez ziren paperean bezain ederrak, noski. *Diru gabeko andirasuna, su bagueric berzuna*, esan ohi zuten orduko euskaldun zaharrek. Eta XVI. mendeko beste batek: *Los hidalgos y caballeros, por más de ilustre sangre que sean, si tienen poco y pueden poco, téngase por dicho que los han de tener en poco* (Guevara). Askoz lehenago zegoen hori esanda Jorge Manrique-ren Kopletan: “Ved de cuán poco valor / son las cosas tras que andamos / y corremos (...). Pues la sangre de los godos / y el linaje y la nobleza / tan crecida, / ¡por cuántas vías y modos / se pierde su gran alteza / en esta vida!/ Unos, por poco valer... / Otros que, por no tener, / con oficios no debidos / se mantienen”. Odol gotoak ez du ezer balio, dirua falta denean. (Orduan behar ez tako lanetan aritu behar: “oficios no debidos”, eta lan horietan dabilena bilaua da). Alderantziz, diruduna (“poderoso caballero” da dirua), edonongoa izan erreka semea, diruarekin erraz egiten da noble. “No hay honra más segura que el dinero” (Julián de Castro). Voltairek bere begien ironiarekin ikusten zuena: “En France est Marquis qui veut; et quiconque arrive à Paris du fond d’une Province avec de l’argent à dépenser et un nom en *Ac* ou en *Ille*, peut dire *un homme comme moi, un homme de ma qualité*, et mépriser souverainement un Négo-

ciant”. Esan dezagun, euskaldunak ere teorian zirela denak nobleak. (Teorian beti egoten da praxian baino justizia eta edertasun gehiago). Santxo Panza-k zuhurki esan, azken-azken finean, “dos linajes solos hay en el mundo, como decía una agüela mía, que son el tener y el no tener” (II, 20). Ez gara idealizazioetan eroriko. Baina praxia ere nahiko diferente zen Gaztelan eta Euskal Herrian. Edo Euskal Herrian eta Frantzian.

Euskaldunek bere inportantzia handia ematen zioten beren nobleziari, aise konpreni litekeenez. 1250eko Sevillako Foruak, bertako Bizkaitarren Kanean bizi diren itsasturuek *ayan honra de caballeros*, finkatzen omen zuen. Bizkaitarrok oso enpeinatzen zirelako, noski, estatutu juridiko hori izaten: abantaila sozial asko esan nahi zuen. Bere nobletasun deklarazioak parada on batean jartzen zuen euskalduna edonolako joan-etorrietan nazioartean. *Son muy amigos de la honra y reputación. Hacem mucha estimación con jactancia de sus hidalguías y noblezas*, Pedro de Medinak.

Euskal legeriako instituzio berezi honek ez du konprentzio handirik aurkituko erdaldunen artean. Gaztelar hidalgoak eta zaldunak mesprezatzen zuten euskaldun arlostea, moldegabea, lan eta fortuna bila zetorrena, noble omen zelakoaz agertzen zen bera Gaztelan. Caro Barojak ongi dio, ze, *chocaba a los españoles en general que gente con oficios comunes hiciese gala de nobleza*. Zinez bitxiak iruditu behar zitzaizkien mandazain, merkatari, ezkutari, soldadu, idazkari euskaldun haiek, arratoiak baino pobreago eta denak noble. Zer noblezia zen hori, gero?

Don Kixotek, behin, dama baten kotxeari lagun eginez doan ezkutari bizkaitar batekin topo egiten du. Bere lau haragiak hezurretan eutsi ezin dituen alkilerreko mando zahar baten gainean zaldun, doa bizkaitarra. Pobre, hortakoz, hura ere. Don Kixotek ez dio kotxeari paso utzi nahi. Bizkaitarrak oraindik ez zuen zentzua Unamunok adina espainolerietan zorroztu, kixotadak ulertzeko.

Santxo Azepeitiako zeritzon. Heldu lantzatik eta, kotxeari aurrera uzteko, agintzen dio figura tristeko zaldunari (behar den erdara tartaillean, noski: *en sus mal trabadas razones*):

— Anda, caballero que mal andas, por el Dios que criome, que si no dejas coche, así te matas como está ahí vizcaino.

Entendióle muy bien Don Quijote, y con mucho sosiego le respondió:

— SI FUERAS CABALLERO, COMO NO LO ERES, ya yo hubiera castigado tu sandez y atrevimiento, cautiva criatura.

Bi sistema sozial ezberdinegi zeuden hemen elkarren parean. Eta elkarren aurrez-aurre. Erdaldunek nekez onar zezaketen halako nobleziarik. Bestelakoak ziren beren kontzeptuak. Titulu berdintasunari ez zegokion errealitate berdinek. Bi gauza dira euskaldun noblea eta noble gaztelaua. *Nunca Perucho Conde*, pentsatzen bide zuen bere artean gaztelauak. Munduko arrazoi guztiarekin: euskal nobletasunak zerikusirik ez zeukan Gaztelako tituluekin.

Beraz, espainolak menditar nobleon bizarretatik burla eta burla ibiltzen ziren. Espainol jauntxoak, batipat; gotoen odoleko gaztelauak, odol urdinekoak. Baina herri eritzi arrunta ere irriz eta isekaz zebilen euskaldun nobleon kontura. *¿Cuál era la actitud de la opinión vulgar?*, galdetzen du García Herrerok. Eta erantzun: *El tipo del hidalgo vizcaíno fue blanco de la sátira popular en la literatura recreativa.*

XVII. mendeko liburu batek, *Castellanos y Vascongados*, ez zuen onartzen euskaldunen odol-garbitasuna, judu eta mai-ruekin nahastu gabetasuna, beraz nobletasuna. *El problema de los aborígenes vascos está resuelto en este opúsculo por la cita de un curioso texto de Paulo Jovio, que entronca a los vizcaínos con los judíos expulsados de Jerusalén por Tito y Vespasiano. De aquí claramente explicada la etimología de la palabra vizcaínos, que quiere decir Bis-Cáines, dos veces Cáines, una con Abel y otra con Jesucristo. Igualmente hace al caso de la misma tesis la etimología de Fuenterrabía: “Fuente-Rabía es Fuen-*

te y Puerto de Rabinos, o Fuente y Puerto a donde asistía el Rabí principal y se bañaba cada día a su usanza...”. Beste argumentu bortitz bat: “Que en vuestra tierra hubo moros con su mezquita, pruébalo en que ahí quedó el lugar de Amezqueta, donde estaba la mezquita” (Herrero García).

Ikusi dugunez, eskribau eta idazkari euskaldun asko zebilen Gaztelan. Hori ere ez zitzaion gustatzen *Castellanos* y *Vascongados* obraren egileari: *Por lo que teneis de escribas, que siempre traían el cartapacio y pluma consigo, en la plaza de Jerusalén, que por eso sois tan grandes escribientes y plumarios*. Nobleak ez, baina juduak, ziren hortakoz “eskribau” euskaldunok.

Astakeria dirudi eskribautatik eskribatara eta judutara ailegatzeko “etimologismo” bitxi honek. Baina ez dirudi polemista fantasibero baten funts gabeko asmazioa, jende arrunt arteko zurrumurruen oihartzuna baino. *Viniendo por la calle un hombre, que se llamaba Poncio de Aguirre, el cual tenía fama de confeso*, irakurtzen da *El Buscón*-eko bigarren kapituluan (*confeso* = judu konbertitua). Gaztelako hirietan, euskal jende arraroak, bere ohitura bereziz, mintzaira arrotzez, gaztelania puskatuz, franko isolaturik bizi zela, eta abar, jende misterioitsuaren inpresioa egiten zuen. Eta gaztelau jendeak erraz hartzen zituen euskaldun estraino hauek judutzat edo. Badakizu nola San Inazio bera judutzat akusatu izan zen Inkisizioari.

Geroago, judu-mania pasa zenean, euskaldunak frantsesizat hartu izan dira. Beti ere aise identifikatuko da euskalduna “etsaiarekin”, edozein jende arrotz eta gorrotaturekin. Horra: euskalduna diferentea zen. Eta diferente izate horrek susmo txarrak sortzen zituen bazterretan, Espainian. Alderdi apologistak asuntu honetan ere umore falta galantenaren mostrak eman ditu. Ahaleginak eta bost egingo bait ditu, euskalduna zinez *odol garbiko* dela erakustearren: zainetan mairu edo judu odol tantarik ere ez duela! Odola gure apologista horiek inondik ere garbiago zeukaten, hala esan beharko da, burua baino.

Denak ez ziren burlatzen, noski. Egia, hori. Batzuek aintzakitatzat hartzen ere zituzten euskaldunen odol-garbitasuna eta

kontu horiek. Esaterako, Cordoban jesuita denak euskaldunak izan zitezen, San Inazioaren aurrean enpeinatu den Priegoko markesa horrek, sinesten zuen euskal noblezian... Baina gehienak sinesmen gutxixeagokoak ziratekeen, orduan ere, Israelen. Ez bait zen ohizko eskemetan kabitzen. Eta beren errealitatearekin kontraesan gorrian zegoen, egon ere.

Gorabehera hau ez zen lau burlatan gelditu. Tribunaletaraino ailegatu zen. Auzia sortu zen, XVI. mende azkenetan, euskaldunen nobleziari buruz, Valladolideko Kantzelerian, hango Fiskalaren eta euskal Batzarren artean. Euskaldunak ezin izan zitezkeen noble, argudiatzen zuen Fiskalak, Juan García bere izena. Bestela morroiak eta petxakoak izanzen lituzkete mendean. Juan Garcíari ezin otu zitzaion, bilauak bezala ikusten zituen euskaldun haiek, noble izan zitezkeenik. Eta beste gehienei ere ez, dudarik gabe. Auziok, era batean ala bestean, luzaro iraungo dute. Azkenean baietz erabakiko da. Euskaldunak nobleak dira. Baina epai horrek apenas aldatuko zituen asko gaztelauen usteak.

Gorago *Celestina*-ko (Gaspar Gómez, *Tercera parte de la tragicomedia de Celestina*, 1536) Perutxoren pasartea aipatu du-gu. Liburu horretan ere bapo egiten zaio burla euskaldunen nobleziari: *Oh, Perucho, Perucho, qué mala vida hallada le tienes: linage hidalgo, y tú cavallo limpias!* Ez ziren horiek espainol kapare baten zereginak... Perutxo, ordea, pobrea da. Eta halaxe irabazi behar, ahora zer eraman:

... linage hidalgo, tú cavallo limpias: no falta de comer un pedaço oguia, sin que trabajo tanto le tengas.

Berrehun urte eta piko geroago, Larramendik burla horietxetatik defendatuko ditu oraindik euskaldunak (ikus bedi *Corografía*-n “*De la nobleza...*” kapitulua):

Válgate por nobles zapateros, nobles carboneros, nobles sastres, nobles carpinteros, que oírlo provoca la risa. Pero válgate por nobles ociosos, nobles haraganes, nobles inútiles, in-

cultos, inconvenientes de bulto, que de verlos sólo provoca vómito e indignación. ¿Son más estimables estos nobles ventosos, copetudos, insustanciales, que los nobles de Guipúzcoa en sus oficios humildes y siempre bien ocupados?

Isastik, problema horren aurrean, euskal nobleziaren defentsa hau bururatu zuen:

Adviértese que los hidalgos de sangre, particularmente los de Guipúzcoa, no pierden su hidalguía y nobleza por usar oficios viles y necesarios, aunque hayan caído en suma pobreza... Pero si la hidalguía o nobleza es de privilegio, que llaman ex accidenti, se pierde usando oficios viles por su persona.

Zaldibia eta, Garibay eta, Baltasar Etxabe eta, gogotik saiatu dira euskal noblezia probatzen. Eta enpeinu horrexek berak erakusten du, zenbaterainokoa zen probatzen ahalegindu beharra. Don Kixotek, zaldunik ez dela, aurpegira dionean, oso bizi erantzun du Cervantesen bizkaitarrak. Ez zuen lehenengo aldiz entzuten:

— ¿Yo no caballero? jura Dios tan mientes como cristiano: si lanza arrojas y espada sacas, el agua cuán presto verás que al gato llevas; vizcaino por tierra, hidalgo por mar, hidalgo por el diablo y mientes que miras si dices otra cosa...

Iseka hori mila bider sufritu duenarena dirudi, segurtamen zaparrada horretan nabari den insegurtasunak. Minberatu bat mindu da.

Asko eta asko dira holako istorioak. Nolanahiko burlak eta akusazioak. Euskaldunen eta erdaldunen alderapenak, *en los que el “castellano” habla con superioridad absoluta*, euskaldun arlote gizajoari. Euskaldunak, Sánchez Albornozek oraintsu berriro esan, ez dira inteligenteak. *Tienen mil años menos de civilización que cualquier otro pueblo... Son gentes rudas, sencillas... No son más que unos españoles sin romanizar.*

Gero bada hor misteriorik batere gabeko beste misterio bat:

La historia sería larga de contar. En todo caso, los que en el siglo XVI y en el XVII dieron más muestras de agresividad conceptual no fueron los que tenían conciencia de la cortedad de su expresión y de la cortedad de su tierra, sino los que creían que la suya era mucho mejor de lo que, en realidad, era. ¿Por qué se habla, entonces, de continuo, de la soberbia vasca y no se dice nada del etnocentrismo o solipsismo de otros pueblos peninsulares, expresado en mil formas? He aquí un misterio que algún día habrá que estudiar (Caro Baroja).

Gaiotan aritzeko, egia esan, ni ez naiz euskaldun bat eta irakurzale bat besterik, ez naiz espezialista. Ez naiz bereziki saiatu ere testu politen bila: pixka bat apriori samar, aski dut neuretzat Europako Ernazentismoaren ezagutza arruntarekin, hemen zer gertatu behar izan duen, igarri ahal izateko. Historilariak puntuok ikertzea, biziki izango litzateke interesgarria. Nik, ordea, ez denborarik daukat denborapasa horietarako (zeinek zein hobeto insultatzen duen, adibide antologiko bila dibertitzeko), ez gogorik ere, eta ezta beharrik ere, nik uste, lan honetarako. Guk ulertu nahi duguna, euskal historia da. Euskal pentsamendua historian. Herri guztiek dituzte beren lerdokeriak; eta nik bada- kit, lerdokeria espainolak, halakoxe jendeari dagokion handita- sun guztikoak direla. Baina niri interesatu, geure lerdokeriak ulertzeko interesatzen zaizkit gehienez ere. Bestela, berdin-berdin aspergarriak iruditzen zaizkit harrokeria eta handikeria es- painolak, frantsesak, ingelesak zein euskaldunak. Pasa gaitezen, ba, euskaldunak beren lerdokerietan ikustera eta ulertzera.

APOLOGISTAK VERSUS EUSKAL IDAZLEAK

Konfliktook esplikatzten dute, duda gabe, gure artean lora-tsu ikusten dugun fenomeno kultural bestela nahiko xeblebre hori: apologismoa.

A este sentimiento de orgullo y dignidad —idatzi du Villasantek— responden sin duda las muchas apologías escritas por nuestros antepasados en defensa de su lengua y de su raza, rebatiendo a los que motejaban a los vascos como pueblo bárbaro y a su lengua como inculta y salvaje.

Euskaldunen buru zutia, edo urguilua, edo harrokeria, edo burgoikeria, edo nahi dena, askok aipatu dute —batzuek positibo, besteek negatibo— eta zerbait egongo da. Humboldt aipatu ohi da: oso aldekoa genuen. Abate Monteuil hark —XVII mendegarrenean— euskal emazteen superbia goratzen du, jarraituz: *tan cierto es que el noble orgullo de esta nación se extiende hasta las más bajas condiciones.* Etc.

Harrokeria, halere, arrazoi gutxi da. Espainolak apenas diren umilagoak, esan ohi denez (*vanidad infantil del carácter español*, esaten zuen Marxek). Gutxienez, euskaldunen harrokeriak forma horixe zergatik hartu duen, bere esplikazioa behar du: harroa zergatik apologista bihurtu den.

Apologistok ulertzeko, euskaldunei burlaka ari zitzaizkien espainol haiek beren buruak zertan zeuzkaten, gogoratu beharko genuke lehenengo. *La mejor provincia de Europa*, zeritzon Tirso de Molinak Espainiari: *donde las ciencias florecen, / donde la nobleza habita, / donde el valor tiene escuela / y donde el*

mundo se cifra. Noblezia, hizkuntza dotorea (hots, kultura), historia heroikoa, horiek izanen ditugu apologisten gaiak. *Hermosa reina de las letras y las armas*, esaten zion Lopek Espainiari, euskaldunez etengabe burlatu zen berak.

Edozertan ere besteak baino gehiagotzat zeuzkaten espainolek beren buruak. *Grandes ventajas / en el brío y el aseo / a otras naciones les hacen / las españolas*, Calderonek. *Hace gran ventaja España / en amar, a otras naciones*, Tirso de Molinak. Edozertan.

Ikus Luján de Saavedraren pasartetxo polit hau:

Es... España, si valgo para cosmógrafo de cosa tan insigne, la yema del mundo, la cabeza de las armas, el compendio de las letras, la fuerza de los ingenios, la Monarquía más poderosa, el poder más extendido, el valor más arraigado, señora de las naciones, sujetadora de imperios, vencedora de cuantos se oponen a su grandeza, columna de la Iglesia, defensa y propugnáculo de la religión, y, en suma, por concluir en breves razones, la que NO TIENE SUPERIOR Y TODAS SON SUS INFERIORES.

Beste bat, *El Búho Gallego* hartatik:

De las partidas del mundo, la mejor es, sin duda, Europa, figurada por una piel de toro; y de Europa, la mejor provincia España, que es la cabeza del mismo toro... Desta ventaja que hace esta provincia a las demás del mundo, en temple, en valor, en riquezas, en dominio, que le tienen los naturales de ella, en la mayor parte de todas las demás; de la potestad con que las van señoreando, de la poca estimación que hacen de las demás naciones...

Graciánek esaten digunez, edozein gizajosetok zekien Espainian: *Nosotros nacimos para mandar! El arrogante hispano errealitate bat zen. Eta errealitate bat zen la poca estimación que hacen de las demás naciones...* Edo Francisco Santosek berriro dioskunez: *Notable es la estimación que tienen de sus per-*

sonas, desprecio de las ajenas; querer cada uno ser Rey y mandarlo todo; poca sujeción, porque les parece que nacieron dioses, y cualquiera cree que salió del tronco de Alarico, primer godo.

Hori zen —eta askoz gehiago, noski— apologisten inguruko gizartea.

Apologisten preokupazioak eta enpeina benetan sintomatiko dira. Irakurleria espainola dute begitan: hau da, beren noblezian dudatzen eta beren kulturen sinesten ez zuena. Hau da: parean berdintzat hartu nahi ez zituen gaztelaua. Lizentziatu Pozak, Madariagak, Zaldibiak, Garibayk, Etxabek, denek enpeinu amorratu bera eta probabide berberak. Zein antzinakoak eta nahastu gabeak diren euskaldunak eta *quán elegante y antiguo es este lenguaje*, hots, *Lengua Vizcayna*.

Apologisten eskola guztian, gutxietsi edo burlatuaren sentimendu min hori sumatzen da barne-barnean. Akusatuak direla eta defentsan ari direla, nabari da. Norbait direla, demostratu beharra daukate, norbait izateko. Onartuak izateko. 1562an euskal Batzarrek auzia baldin bazuten Valladolid eta Granadako Kantzelerietan, euskaldunen nobletasunaz, handik aurrera auzi asko sortuko da puntu horren inguruan. Ikus Gorosabel baitan. Eta zer dudarik egin liteke, Garibayk, Pozak eta abar, auziok oso gogoan zituztela beren lanen artean. Lizentziatu Poza —lehenengo apologista, zentzu hertsian— Batzarrek izendaturiko karguduna zen hain zuzen. Beraz, ofizioz bezalatsu apologista.

Lehen apologien ahaleginek, funtsean, bat erakutsi nahi dute (eta Garibayrena bezalako historiak apologia artean kontatu beharra dago hein honetan): euskalduna kapare dela. Noble, hidalgo. Gaztelako edozein aiton- seme adina dela euskalduna. Hori probatzera doa historia: euskaldunak behinolako kantabresak direla, esango da. Hots, menderatu gabeak, erromatarrekin kutsatu edo nahastu gabeak. Gotoak baino arraza bortitzago eta garbiago eta zaharragoa dela euskalduna (espainol nobleziak bere burua gotoen odolekotzat jotzen bait zuen). Hau da, erdalduen kriterio berberak darabiltzate: antzinate, odol-garbitasun,

inoiz menperatu eta inorekin nahastu gabeko, etc. Hala ikusi du Tirsok euskal nobletasuna:

El árbol de Guernica ha conservado
la antigüedad que ilustran sus señores
sin que tiranos le hayan deshojado
ni haga sombra a confesos y traidores.

Apologistok hizkuntzari ere kriterio berberak aplikatu dizkiote: haren antzinatea eta garbitasuna destakatuko da. Izan ere, apologistok ez dira zuzenean hizkuntzaz beraz arduratu, hizkuntza komunikabide dugun neurrian. Bistan dago, Autoreon euskaraganako interesak beren intentzio nagusiari —nobletasuna demostratzeari— obeditzen diola. Beren interesek eskatzen zuten eran, beren ideologiak agintzen zuen gisan, begiratu diote hizkuntzari. Besterik ez zitzaien euskara inporta.

Baziren euskara estimatzen zutenak. Etxeparek liburua eskaini dion Bernard Lehete hura, esaterako, *Erregeren advokatu videzko eta noblea: zuk, iauna, noble eta naturazkoak bezala, baituzu estimatzen, goratzen eta ohoratzen heuskara...* Harek estimatzen zuela, esanez, beste askok ez zuela estimatzen, esaten zaigu. Zinez estimatzen zutenontzat, euskara ez da goratu behar den gauzarik, erabili egin behar dena baizik. Etxeparek, adibidez, euskararen antzinaterik ez du aipatu, beste ohorerik ezta ere. Ikusten duen euskararen ospea, inprimatu izanean ikusten du. Oihenart ere ez da asko preokupatu, oker ez banago, euskara noizdanikoa ote den, haren antzinatean nobletasunik aurkitzeko. Euskaldunak aspaldiko kantabresekin bat eta berdin ote diren auzian ere, Oihenartek ez dio jaramonik egingo Garibayri.

Baina Axular, Donibane Lohitzuneko klub kulturalakoa dugu. Han, Garibayz eta Etxabez burlatzen baziren ere, Autoreon kezka ondo ezagunak ziren. Klub horretan, dudarik gabe, sarri maixeatu eta xehatuko zituzten euskararen gorabeherak Espainia aldean. Eta Urdazubikoak euskararen antzinatea eta garbita-

suneta, aintzakotzat hartuko ditu: *Aitzitik badirudi ezen bertze hitzkuntza eta lengoaia komun guztiak bata bertzearekin nahasiak direla. Baina euskara bere lehenbiziko hastean eta garbitasunean dagoela*. Beharrik, halaxe. Axularrek —Salamankako ikasle ohiak— ezagun zituzkeen eta, euskarari egiten zitzaizkion burlak. *Orai badirudi euskarak ahalke dela, arrotz dela, eztela ausart, entregu, bithore eta ez trebe*.

Axularri, agian Donibaneko klubean edozeini bezala, bidezko iruditzen zitzaion erdaldunek euskarari burla egitea. Bidezko, hain zuzen, *zeren are bere herrikoen artean ere, ezpaitakite batzuek, nola eskiriba eta ez nola irakur*. Beraz, *euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak*. Egin behar dena, hortakoz, euskara lantzea da. Eta ez, nolabaiteko apologiak erdaraz idaztea. Apologiez baino hobeto konbentzituko dira euskararen burlatzaileak, liburuak euskaraz ikusirik. Klaberaren bertsoek, dudu gabe, Donibaneko lagunarte osoaren pentsaera adierazten digute:

Burlatzen naiz Garibayez
bai halaber Etxabez,
zeñak mintzatu baitire
erdaraz Eskaldunez.
Ezen zirenaz geroztik
Eskaldunak hek biak,
Eskaraz behar zituzten
egin bere historiak.

Handik urte askotara, Hegoaldeko apologista handi bat, bide honi atxiki ez arren bera, bidearen zuzentasunaz ongi ohartuko da: Larramendi. Hau, apologista argiz beste, euskal literaturaren eragile bizkorra izango dugu. Baina Larramendik beste aro bat inkarnatzen du. Bere baitara bihurtzen hasi den Euskal Herri bat, orain —XVI eta XVII. mendeetan— erreka betean kanpora isurtzen ari dena. Joera populista batean dago. Lehen apologismo hark, ordea, Gaztelako jauntxoekin harremanak lotu

eta estutu nahi dituen euskal jauntxeriaren ideologia erreprezentatzen du funtsean. Barrura baino, kanpora begira dago eginda.

Orohar, lehen aro honetan, euskaldunek, franko burlatuak badira ere, Gortearen fabore eta protekzio ofiziala gozatzen dute (Habsburgo garaia). Hurrengo aroan, burlatuak izango dira, eta Gortearen fabore segururik ez dute ukanen (Borbondarren garaia). Ari garen urteotan euskaldunak biziki lehiatu dira Erregearen onginahia irabazten. Morroi eta zerbitzari manukorrak dira. Beti nagusiaren gustoa egiten dutenak... handik ateratzen dituztenez gero beren ontzako urreak! Hau da ontza bategatik arima saldu zuen klasea. Eta lehen apologistek mamitu dute klase haren ideologia.

Idazleek beste euskal kontzientzia bati erantzun diote, hots, beste kontzientzia bat ageri dute (eta, esan dezagun bide nabar, euskal idazle den-denak, bat ez salbu, Frantzia aldekoak ditugula, eta ez Ameriketarako deskubritu dituen eta ia mundu osoan barreiatu den Espainia aldekoak). Agian ez euskal kontzientzia garbirik, egun eskatu ohi den eran. Baina garbitasunak erlatibokiak dira. Beti ere, historiak permititzen dituen adinakok.

Euskal idazleengan ere, agerian dago, klase nagusia zaldun edo jauntxoak eta ideologia nagusia jauntxo ideologia den garaian, bizi direla. Bernard Etxeparekoak bere *iaun eta iabe* Leheteri eskaini dio liburuia, *Erregeren advokatu videzko eta nobleari, virthute eta hon guztiez konplutuyari*, eta zerbitzari xipigisa eskaini ere. Euskaldunei *animos eta gentil* baderitze, halaber, ongi oroitzen gara, aldi eta gizartekera bakoitzak bere birtute katalogoak eta, beraz, laudorio moduak izaten dituela. Bakoitzak bere “ideologia”, hain zuzen. Hiribarrenek eta Orixek bestela goratu dute euskalduna. Egungo poetarik ez litzateke esaten ausartuko, bere liburuaz euskaldunei eman nahi diena, *zerbait doktrina eta plazer hartzeko, solas egiteko, kantatzeko eta denbora igaraitzeko materia*, dela. Gure ideologian idazleari besterik eskatu ohi zaio... Berdintsu Axularrek (eta, une berean, oso ezberdin): *Ene iaun Bertrand de Etxaus, Tursko Arzipizpiku, Frantziako lehenbiziko erremusinari, Ordenako aitonen se-*

me, eta Erregeren Konseillari famatuari, eskaini dio bere liburu. Etxauskoari aipatzen zaizkion birtuteak eta ospeak, apenas diren gutako inork inori aipatuko lizkiokeenak (ik. *Gomendiozko karta* osoa). Aparte aztertu beharko dugu testuan isuri den pentsamoldea, sentiera. Baina honelako esaldi batek, adibidez, aski erakusten du: *Errege bezti bedi oihalik hoberenaz; aitonen semea erdikoaz, eta nekhazalea arronteraz...* Klase bakoitzari, gizartean agertzeko eta ibiltzeko bere modua dagokio.

Beti ere ideologia honen barruan posible den mugetan ikusi beharko ditugu euskal Autoreok. Ezin imajina genitzake “abertzale kontziente” antzean, gaurko erara. Axularrek *euskaldunen habea, iabea, sostengua* eta gehiago deritzon Kantabres fin Etxausko hau, ez da izan, antza, Euskal Herriaren hainbestetainoko laguntzailerik. Egun traidore esango genioke halako bati... Alabaina, herri baztertu eta erdeinatu *baten* literatura sortu dute. Ez herri honen *aldekoa* bakarrik. Haiena herri kontzientzia argirik ez bada ere, lehenengo argi printzak dira.

Autoreok ez dute Euskal Herriaz apenas hitz egiten, baina euskal herriari mintzo zaizkio, euskaraz. Apologistak, aldiz, Euskal Herriaz mintzo dira beti, baina gaztelauei, erdaraz.

Euskal Herria zatikaturik dago. Etxalde, herrialde bakoitzak ez dio begiratzen bere buruari baino. Euskal kontzientzia ahula da. Apologistek badute euskaldun guztien batasun kontzientziarik. Baina beren jokamoldean txit probintzikoi ageri zaizkigu. Euskal idazleek hobeto sentitu dute euskal batasuna. Eta gehiago saiatu dira, batasuna —beren ekintzaren mailan— obratzen ere. Axular, adibidez. Eta zer esanik ez Oihenart, euskarazko bere lanetan nahiz historikoetan. Hautsita ere, Euskal Herria bat da.

Euskal idazleok Euskal Herriaren dependentzia ezagutu dute. Eta Euskal Herriak lehenengo berak zerbait izan behar duela, ikusi eta erakutsi dute, besteek ezertzat har dezaten. Euskal Herriak, bere buruaren jabe izateko, bere kultura behar du.

Apologisten eta euskal idazleen artean benetan sakona da kontrastea:

Resulta sorprendente que los apologistas no cayeran en la cuenta de esta sencilla verdad: que las apreciaciones pesimistas o escépticas acerca del valor de la lengua vasca tenían un fundamento evidente que sólo podía destruirse con su cultivo literario... Los vascos de Francia han sido por lo general, hasta el siglo pasado, más abundantes que los españoles en lo que Justo Gárate ha llamado con frase feliz “la fe con obras”, es decir, en creer que la práctica literaria había de confirmar las altas virtudes que se atribuían a la lengua y no desmentirlas.

... Los vasco-franceses han sido en general más prácticos y menos adictos a fantasías: entre nosotros se ha sentido en mayor grado la preocupación por el “qué dirán” de los extraños y no faltan las obras que se han escrito por razones de prestigio, mirando más al efecto que pudieran producir entre los vecinos que a las necesidades de los lectores vascos (*L. Mitxelena*).

Aspaldi zeukan esana Dantek: “nulla cosa [hizkuntza] è utile, se non in quanto è usata, né è la sua bontade in potenza [zentzu aristotelikoan!], che non è essere perfettamente”. Jakin, apologistek jakin behar zuten hori. Ez bait da igarri zaila, ikusi egingen da eta. Baina zer gertatzen da?

Betiko bi Euskal Herriak aurkitzen ditugu jadanik:

1. kanpora itzuli dena (Espainiara)
2. bertan dagoena, Euskal Herriari bere izana indartu nahi diona.

Hegoaldean euskal idazlerik ez baldin badago, eta Iparraldean bai, arrazoiak apenas dirudien ekonomikoa. Ezin esan, XV, XVI eta XVII.etan Hegoaldea pobrego zenik Iparraldea baino. Hegoaldea txiroa zen, baina ez dago txirotasun hori zergatik esajeratu. Iparraldea, eta Gaztela bera (Ameriketarako aurkituurretik), askoz aberatsagorik ez ziratekeen, ez baziren pobrego. Arte lanetarako, adibidez, bazen dirurik Hegoaldean, San Martinek ohartarazi duenez. Euskal literaturarik sortu ez bada, beste zerbaitegatik zen. Idatzi ere egin da Hegoaldean: bakarrik, erdaraz idatzi dela.

Datuok sinpleak bezain argigarriak ditugu: mendeotan euskal idazle denak iparraldekoak dira, bat bakarrik ez hegoaldekoa. Apologista denak hegoaldekoak dira. Hegoaldeak ere badu idazlerik, baina apologistak (eta erdaraz, hortakoz). Bestalde, dirua baldin bada kontua, Hegoaldeko literatura apologista dirudun arteanago sortu da, Iparraldeko euskal literatura baino. Eta beste datu bat hau da: mendeotako apologista bakar bat da apezik, Isasti; beste denak jauntxo saileko edo ingurukoak. Euskal idazle bat bakarra, ordea, jauntxo sailekoa (Oihenart, herri kontzientzia txit berezikoa bera), beste denak elizgizonak. Elizgizonak bertako herriari atxekiagoak ziren, bidezko denez. Sektore ekonomikoki ahaltzuek, berriz, kanpora begira zituzten begiak, Hegoaldean bai eta Iparraldean baita ere (Ik. M. Goyhenetche, *Historie de la Colonisation Française au Pays Basque*). Iparraldeko euskal literatura ez da jauntxo giroan sortu. Jauntxo haiek ere euskal jendearen eta euskal gauzen ardura gutxi bait zuten. Laborariei eta arrantzaleei zuzendu zaizkie idazleok.

Bertan Erregerik zebilen artean, posible zen Euskal Herrian, Gorte edo jauntxo inguruko giroan literaturarik sortzea (Etxepare, Leizarragaren Biblia itzulpena). Gorteak frantses eta espainol bilakatu eta urrunduz gero, euskal literaturarik ez da sortuko inguru horretatik. Euskal literatura —Iparraldean— nahiko marjinez giroan sortu da (behereneko gizarte mailan sortu ez arren, erdi aldekoan baino). Hegoaldeko literatura apologista baino askoz gehiago, behintzat.

Espainia Indietako harrapakamendu handian enpeinatuta dabil. Espansio bizi garaian. Eta Hegoaldeko Euskal Herria bere indar guztiekin enpresa horretan leku bat irabazten ahalegindu dela, hori gertatu da, dirudienez. Txiro, Hegoaldea, orain zabal-tzen ziren aberastasunen aldean zen, batez ere. Anartean ez zegoen, bestela, Euskal Herriatik Gaztelara halako emigrante olerik. Ezta erdaraz idazten zuen apologistarik ere.

HIZKUNTZ NAZIONALISMOAK

Burckhardten *Kultur der Renaissance*-n kontatzen da, nola Niccoló Niccolik konbertitu zuen latinaren interesera Piero de' Pazzi, dibertitzean baino pentsatzen ez omen zuen gazte florentinoa, kalean axolagabeki zihoala. Orduan, harritzekoegia ez da, holako tipo batek Dante bera barbarotzat jotzea, hizkuntza bulgarean idatzi izateagatik poema. Alderantziz, Salutatik, Rinuccinik, Albertik, etc., bulgarea defendatu dute. Hain zuzen Albertirena da, gero hainbat eratan eta autoretan aurkitzen den arrazoia bulgarearen alde, Joanes Uharte Donibanekok espainolarentzat honela formulatu duena: “Ninguno de los graves autores fue a buscar lengua extranjera para dar a entender sus conceptos; antes los griegos escribieron en griego, los romanos en latín, los hebreos en hebreo y los moros en árabe; y así yo escribo en mi español”. Lizentziatu Joanes Beriaingok aldiz, biak bait ditugu nafarrak, euskararentzat honela: «Escribo en bascuence porque no ha auido nación en todo el mundo que no se haya preciado de la lengua natural de su patria».

Errespetuko hiru hizkuntzak, begirunea zor zaienak, liturgian erabiltzeko aski nobleak, etab., hiru ziren: hebreoa, grekoa eta latina. Aburu hau, nik ez dakit noiz edo non den sortua, baina oso antzinakoa da. San Isidorok, Etimologietako IX. liburuan, garbi uzten du, paradisuko eta gero dilubio osteko lehen hizkuntza munduan hebreoa izan dela, Babeleko dorrera arte. Gero hiru dira hizkuntza punterengoak: «Las lenguas sagradas son tres: hebrea, griega y latina, las cuales sobresalen especial-

mente en todo el mundo porque en esas tres lenguas escribió Pilatos el proceso de Dios sobre la cruz». Etxeberri Sarakoak San Agustín aipatuz ematen du arrazoi hau *Gomendiozko Karta*-n. Hizkuntza nazionalen burua goititzeko borroka kulturaren eman da, humanistena behintzat. (Erreformazale erlijiosoena hebreoarekin izango da: hobeto esan, Jainkoaren hitza egon zitekeela bulgarean ere). Horiak, beren bulgareak, latinaren eta grekoaren monopolioaren aurka kulturaren beharko dituzte altxatu.

Ez zaigu, noski, polemika luze horien historia zehatza interesatzen. Baina gogora dezagun apurtxo bat: 1529an Romolo Amaseok konferentzia publikoak ematen zituen Boloniako Unibertsitatean, zientzietan bulgarea erabiltzeko errebindikatzen zutenen aurka, latin bakarraren alde kulturaren. Ehun urte geroago, Paduako Unibertsitatean ikasitako mediku bat, latinaren abandonoa filosofian salatzen ari zaigu Italian. Beste ehun urte, XVIII. mendean bertan, gai zientifikoak latinez tratatzea gomendatzen jarraitzen da: “Scrivendo unicamente per le persone dotte, e di materie assolutamente non popolari, dovrebbero usare piuttosto la lingua latina”.

Joera kontrarioan, jakingai guztiak bulgarera itzultzeko helburuarekin sortu da 1540an Florentziako Akademia: “Interpretando, componendo e da ogni altra lingua ogni bella scienza in questa nostra riducendo” (Cosimo I.aren dekretu testua). Sperone Speronik aurrerantzean zientzia guztiak bulgarean lantzea esijitzen zuen bere elkarrizketa bide-urrakorrean, *Dialogo delle Lingue* (1542). Italiarrek ere latinak eta grekoak adina balio behar zuen. Landu egin behar zen, bakarrik. (Albertiren ideiak dira funtsean. Auzi guztiok K.-O. Apelek ikertu ditu ondo: *Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus von Dante bis Vico*). Azkeneko pausoa Varchik eman digu: “La Volgare é più bella della Greca e della Latina”. Beste nazioek italiarrangandik ikasi dute arrazoi modu hau.

Frantzian, modu guttiz paralerroan, La Popelinière bat latinarekin borrokan ikusten dugu, frantsesez idazteko eskubidearen alde: “Sommes nous encor esclaves des Romains, pour es-

crirre nos conceptions en leur langue? Comme ils forçoient nos pères de ce faire, lors qu'ils seigneurieoient les Gaules à leur plaisir?". Frantsesa txiro eta landugabea baldin bada —umeen eta emakumeen hizkuntza— lehenagokoak saiatu ez direlako da behar bezala: "Si dès les commencement chacun de nos ancestres eust tasché de former et enrichir nostre langue: qu'elle seroit aujourd'huy, veu sa qualité, aussi belle que la latine, et peut estre que la grecque". Speroniren irakurle eta jarraikile, frantse-sari buruz, Du Bellay izan da. Honek ere topiko bera jorratzen digu: "Si nostre langue n'est si copieuse et riche que la Grecque ou Latine, cela ne doit estre imputé au defaut d'icelle... mais bien (Axular entzuten ari garela, ematen du) on le doit attribuer à l'ignorance de nos majeurs..., pour la coulpe de ceux qui l'ont euë en garde et ne l'ont cultivé à suffisance". Idatzi egin behar dela, beraz. Zaindu, landu.

Espainian berdintsu ari dira jotzen haizeak. Juan de Lucenarentzat Latinarekin aski da: "Pues si no otro saber que latín nos hace diferenciar de las bestias, aquél debemos todos amar. El que latín non sabe, asno se debe llamar de dos pies". Beste jor-rakoa, bulgarearen alde, Fray Luis de León aipa genezake: "En lo que toca a la lengua no hay diferencia, ni son unas lenguas para decir unas cosas, sino en todas hay lugar para todas; y esto mismo de que tratamos no se escribiera como debiera por solo escribirse en latín, si se escribiera vilmente; que las palabras no son graves por ser latinas, sino por ser dichas como a la gravedad le conviene, o sean españolas, o sean francesas; que si porque a nuestra lengua la llamamos vulgar se imaginan que no podemos escribir en ella sino vulgar y bajamente, es grandísimo error; que Platón escribió no vulgarmente ni cosas vulgares en su lengua vulgar, y no menores ni menos levantadamente las escribió Cicerón en la lengua que era vulgar en su tiempo; y por decir lo que es más vecino a mi hecho, los santos Basilio y Crisóstomo, y Gregorio Nacianceno y Cirilo, con toda la antigüedad de los griegos, en su lengua materna griega, que, cuando ellos vivían, la mamaban con la leche los niños y la hablaban en

la plaza las vendederas, escribieron los misterios más divinos de nuestra fe, y no dudaron de poner en su lengua lo que sabían que no había de ser entendido por muchos de los que entendían la lengua”.

Historia guztietatik orain bi puntu interesatzen zaigu ikustaraztea. Bat, norbere hizkuntzaren harrokeria da.

Alde batetik latinarekin eta grekoarekin borrokan, Europako hizkuntza guztiak, aldi berean, norgehiagokan dabilta bestetik beren artean, zein den bikainena, ederrena, aberatsena, egokiena. Italiako Varchi, Frantzian H. Estienne dago (*La precellence du langage françois*): “Ainsi, ayant tenu pour confessé que la langue Grecque est la plus gentile et de meilleure grace qu’aucune autre, e puis ayant montré que le langage François ensuit les jolies, gentiles et gaillardes façons Grecques de plus pres qu’aucun autre: il me sembloit que je pouvois faire seulement ma conclusion, qu’il meritoit de tenir... le premier [lekua] entre ceux qui sont aujourd’huy”. Propagandista higanautei esku-eskura etorriko zaie hizkuntza nazionalaren harrokeria hori, Biblia frantsesera itzultzearen aurka zeuden katolikoei osteratzeko (ez ahaztu, Frantzia txit katolikoan higanautei, ez benetan frantsesak eta abertzaleak izatea, leporatzen zitzaizela): “C’est faire injure aux François que les estimer plus rudes que les Syriens, Grecs, Latins et autres peuples...” (Oroit Leizarraga).

Ronsardek frantsesa oraindik trauskil eta txiro aurkitzen zuen, “sans mots, sans ornements, sans honneur et sans pris”, eta grekoa eta latina kultibatu nahiago zuten eskoletako humanistei erregu egiten zien “de prendre pitié, comme bons enfans, de leur pauvre mere naturelle”. Esperantza harroz bete-beterik zegoen lasterrerrako halere. Eta ez gutxiago Du Bellay haren adiskidea: “Je ne veux pas donner si hault loz à notre Langue, pour ce qu’elle n’a point encores ses Cicerons, et Virgiles, mais i’ose bien assurer, que si les scauans Hommes de notre Nation, la daignoient autant estimer, que les Romains faisoient la leur, elle pouroit quelquesfoys, et bien tost se mettre au ranc des plus fameuses”. Du Bellay honek jada Frantzian dakusa Athenai eta

Erroma berria, hango on eta edertasunak etxera ekarriz gerra-
-botin gisa, halaxe bait dagokio “la fameuse Nation des Gallo-
grecs” honi. Hainbat anbiziotsuago, Jacques Peletier mintzo da,
Horatioren *L’Art Poétique*-ren itzulpen hitzaurrean: “Nous mé-
prisons notre propre langue pour consumer tout notre temps à
apprendre le grec et le latin. Ce sont là, il est vrai, deux célèbres
et honorables langues, singulièrement la grecque; mais ce n’est
pas une raison pour contenner la sienne domestique. L’exemple
des Romains —Cicéron, César— nous l’enseigne; et l’exemple
de ces Italiens —Pétrarque, Boccace, Dante, Sannazar— qui
écrivirent en leur Touscan, sans négliger pour autant le latin. Si
l’on ne s’adonne qu’à une langue peregrine, il n’est possible ni
d’atteindre à la perfection des Anciens, ni d’imiter la nature. Il
faut rendre grâces aux nobles esprits de notre temps qui, comme
Jean Lemaire de Belges, se sont évertués à faire valoir notre lan-
gue Française. A condition qu’on poursuive dans cette voie, et
sous l’égide de notre tres chretien roi François, nous la voirrons
[hizkuntza frantsesa] de brief en bonne maturité, de sorte qu’elle
suppeditera la langue Italienne et Espagnole, d’autant que les
François en religion et bonnes meurs surpassent les autres na-
tions”.

Espainiatik Malón de Chaide aipatuko dugu, eta basta, ze-
ren eta “no hay lenguaje, ni le ha habido, que al nuestro haya
hecho ventaja en abundancia de términos, en dulzura de estilo y
en ser blando, suave, regalado y tierno y muy acomodado para
decir lo que queremos”. (Oker ez banago, Cervantesek, hain bi-
guna eta malgua eta leuna izateagatixe, gutxietsi egiten zuen
portugesa, espainol hezurtsu gogorraren aldean). Mires-mireste-
koa da Malón de Chaiderezentzat, partikulazki, “la grandeza y
majestad de palabras de que nuestra lengua castellana está como
preñada, y que tiene gran riqueza y copia y mineros, que no se
pueden acabar, de luces y flores y gala y rodeos en el decir”.
Bakarrik, espainol hain dotore hori ere gehiago landu behar
omen dela, ez utzi abandonatuta, eta horrela eginez gero, “habe-
mos de ver muy presto todas las cosas curiosas y graves escritas

en nuestro vulgar, y la lengua española subida en su perfección sin que tenga envidia a alguna de las del mundo y tan excedida cuanto lo están las banderas de España, que llegan del uno al otro polo”. Horixe, berriro: hizkuntzen eta banderen hedakundea!

Erdi Arotik irteeran, Ingalaterrako historia linguistikoa franko diferentea izan da, “for the clergy talked Latin and the gentry talked French”, Trevelyanekin esateko. Normanoen konkistaz gero, ingelesa ez zen baserritarren eta zerbitzuko morroi jendeen dialektoa besterik (*island patois*, “Peasant’s dialect”). Hizkuntza ingelesaren gora erreakzio antifrantses bezala abiatu da, Ehun Urteko Gerraren ondoren (edo bitartean). Gero, Ernazimentuan, grekoarekin eta latinarekin borrokan, italianoarekin eta frantsesarekin lehian, guztiz gailendu da, beste mintzaira nazionalen antzeko prozesua eginez. Erlatiboki gailendu, noski. Aipatu beste bi hizkuntza horien osperik ez zuen lortu oraindik. 1584ean Giordano Bruno Londresen zegoen irakasle, baina ez zuen ingelesa ikasteko batere asmorik erakusten, beharrik ere ez omen zegoen eta: “No hay nada que lo obligue o lo incline a ello porque aquellas personas honorables y los caballeros con quienes suele conversar, todos saben hablar o latín, o francés o español o italiano, pues sabiendo que la lengua inglesa tan sólo se usa en esta isla se considerarían salvajes si únicamente conocieran su lengua materna”. Halere, nik gutxiago ezagutzen dut historia ingelesa, baina hizkuntz harrokeria nazionala berdintsu desarrolatu bide da han ere. Adibide bat N. Chomsky-ren *Cartesian Linguistics*-en aipatzen da, oin-ohar 53, Bentham-en us-tea alegia, munduko hizkuntzarik iaioena eta trebatuena ingelesa dela.

Erliebatu nahi genuen bigarren puntutxo, Nebrijak txit ageriki aitortu digu: egin omen du bere Gramatika “por que mi pensamiento i gana siempre fue engrandecer las cosas de nuestra nacion”. Artea, gramatika nahiz literatura “aberriaren amodioagatik” egitea, literatura enpeinudun (engaiatu) modernoaren oraingo modarik baino, propioki eta berainez jokabide guztiz er-

nazentista da. Villalónek, hari beretik, irakurle guztiei egiten die bere deia (berriro Axular gogora genezake guk nolabait): “hagamos con nuestra posibilidad del estudio de todos juntos una cosa con que enoblezcamos nuestra lengua y naçion”. “La lengua que Dios y naturaleza nos han dado, no nos debe ser menos apacible que la latina, griega y hebrea”. Gordin-gordin Juan de Valdések bere *Diálogo de la Lengua*-n: “Todos los hombres somos más obligados a ilustrar y enriquecer la lengua que nos es natural y que mamamos en las tetas de nuestras madres, que no la que nos es pegadiza y que aprendemos en libros”. Danteren tradizioan zetorren hau dena: *Il Convivio* italieraz idazteko arrazoia nola izan zuen «lo naturale amore a propria loquela», aitor-tzen du berak hitzaurrean (eta italieraren apologia luze batek jarraitzen du). Bere *Defentsa* idazteko arrazoia, Du Bellayk, «l'affection naturelle envers ma Patrie», ematen du, eta: «le devoir en quoy je suys obligé à la Patrie».

Ihardupide tipiko ernazentista, aurrenik, eremu honetan, sorterriaren gorespenak izaten dira, Petrarcegandik Hegoan Shakespeareganaino Iparraldean. L. Zapatak Espainiako goragarritasunen zerrenda bat josi du, “por mitigar en parte esta sed que tengo de celebrar y ensalçar mi patria”. Petrarcek *De viris illustribus* idazten du, eta gizaki printzipal guztiak Italiako herri-
semeak ditu. Arrazoia Pulgarrek ematen digu, berak ere *Claros varones* idatzi duelarik: gizandi horien gorazarreak idatziz, jende espainola zeinen den “kondizio baliotsukoa”, nahi duela funtsean azaldu. Eliztarrentzat santuen bizitzak idazten diren antzera, hiritarrentzat “figura nazionalen” bizitzak eta mirariak idazten dira. (*Cien figuras españolas* fenomenal bat irakurtzen genuen guk oraindik eskolan). Historigintza eta historilariak batez ere gidatu ditu xede patriotikoak Ernazimentu osoan, edonon. “En adquirir a su patria la más honra y gloria que les es posible” ahalegiten du Garibayk. Ocampok idazten du “por la gana de aprovechar a mi nación”. “El ser español me obliga a desear y procurar todo lo que es honra y provecho de mi nación”, establitzen du Rivadeneyrak bere historigintzaren zimen-

tua. “Satisfazer mi deseo del honor de la nación”, izan da Lopez Maderaren zioa: “mi intento ha sido defender por todos caminos las excelencias de nuestra España”. Machiavellik honelaxe abiatu du bere *Discorso intorno alla nostra lingua*: “Siempre que he podido honrar a mi patria, incluso con mi propio daño y peligro, lo he hecho de buena gana porque el hombre no tiene mayor obligación en su vida que ella, pues a ella debe en primer lugar el ser y después todo lo bueno que la fortuna y la naturaleza nos han concedido; y la obligación es tanto mayor para aquellos a quienes ha correspondido en suerte una patria más noble”.

Beste hainbeste da literatoen literaturgintzarekin ere baina. “Nork bere herriari zor dio ahal duen laguntza”, ederki gure Duvoisinek formulatuko duena (erromantikotzat hartua izango da horregatik). Idazleek “escriben por la obligación de la patria”, Pedro de Navarrak haien bokazio kontzientzia laburbilki adierazten duenez. Kontzientzia profesional hori Quevedok kontzientzia moral bihurtuko du: “al hijo de la república lo que le toca es ser propicio a su patria”. Nafarroan maisu bikain egondako Pedro Simón Abril humanistak “solo para mis rudos españoles” idazten du. Garcilaso de la Vegaren *Proemio-an al lector* hauxe aurkitzen duzu: “Por lo cual forzado del amor natural de patria, me ofrecí al trabajo de escribir estos Comentarios”. Eta Lope de Vega, *La jerusalén conquistada* paratu eta, “lo he escrito con ánimo de servir a mi patria”, banaloriatzen da.

Intentzio kontua bakarrik ez da, gainera: formalki ere literatura “espainola” egin nahi izaten da, “al estilo español”, espainolei doazkien arazoez eta gaiez, metrika espainolez eta espainolen gustoa den maneran. Obra baten ontasuna “tan de veras español” izatean datza; bertsoak onak dira, “naturales de España” badira, Loperen gustoarentzat (“gusto de español”, noski). Eta “los romances castellanos tan agradables son porque saben a aquella compostura antigua castellana”, Sánchez de Limak sentitzen zuenez. Poematxo batzuk asko, asko gustatu bazaizkizue, eta munduan kabitzen den laudoriorik handiena, espresatu nahi badiezue: “decid que son castellanos”, eta nahikoa da (Lope de

Vega). *Repreñión contra los poetas españoles que escriben en verso italiano*, idatzi zuen Castillejo batek (jatorrizko titulua: *Contra los que dejan los metros castellanos y siguen los italianos*). Ezagunki, Santillanak idatzi zuen askoz lehenago *Sonetos fechos al itálico modo*, endekasilabo italianoa gaztelaniari egokitu nahiz. Ez zuen izan arrakastarik. Izan dutenak, Boscan, Garcilaso eta jarraikoak izan dira, gaztelania landu eta goititu ere nahi izan dutenak. Baina poesia espainol jatorra, dio Madarak, «en su propiedad no se exorna mas que con agudezas y conceptos, jugando con destreza y artificio de los vocablos equívocos: de donde no es possible juntar tanto (como algunos pretenden) las Musas Españolas, con las Latinas y Italianas, ni escurecer el language con trasposiciones y rodeos, pues es fuerza que deslustren la gracia de los conceptos, para los cuales siempre escogieron los Españoles versos breues, y composiciones dellos no largas».

Aipatu bi puntuok —hizkuntza nazionalaren harrokeria eta hizkuntzaren landuketa aberriaren zerbitzuagatik— elkarrekin batera ibiltzen dira gehienetan. Adibide bat berriro Villalón izan liteke. Lehenik, Villalón sinestuta dago espainolaren berezko goratasunaz eta “no nos debe ser menos apacible ni menos estimada que la latina, griega y hebrea, a las cuales no creo fuese nuestra lengua algo inferior si nosotros la ensalzásemos y puliésemos con aquella elegancia y ornamento que los griegos y los otros hacen la suya”. Bere aldetik, bigarren, aberriaren alabantzaz egin du bere Gramatika: “Y ansí agora yo como siempre procure engrandecer las cosas de mi naçion: porque en ningún tiempo esta nuestra lengua se pudiesse perder de la memoria de los hombres [alegia, inoiz hil egingo balitz ere, gutxienez giza-diaren memorian grekoa eta latina bezain *klasiko bezala* gera dadila!], ni aun faltar de su perfeçion, pero que a la continua fuesse colocandosse y adelantandosse a todas las otras”.

Zabalkundearen ideia hori, beraz, Nebrija baitan zein Villalón baitan, konstantea da. Inperioak adina, edo armak adina, hizkuntza espainolak behar du munduan hedatu (gaztelaniak).

Mundu guztiak espainolaren beharra du, mundu guztiari behar zaio ezarri: “I cierto assi es que no sola mente los enemigos de nuestra fe que tienen la necesidad de saber el lenguaje castellano, mas los vizcainos, navarros, franceses, italianos i todos los otros que tienen algun trato i conversacion en España i necesidad de nuestra lengua” (Nebrija). Baina ideia nahiko topikoak dira, esan bezala.

Hitz handi borobiletan, Lizentziatu Duarte Kalonjea, Herre-raren aintzapenean saiatu zen, poesi argitalpenetan ohizko haren aurkezpenean (1619). Era topikoan, ba, aurrenik hemen ere gaztelania zein kaxkar eta landugabe dagoen, deitoratzen da: Espainian ingeinu argi anitz egondu izan arren azken denboran, bulgarean iharduteak behehitu egingo zituelakoan, “no quisieron divulgar las artes que professavan escribiéndolas en nuestro idioma, como si no lo uvieran hecho los más doctos i sabios de las escuelas griega i latina, escribiendo cada uno en su lengua las artes i ciencias que avían aprendido en las entrañas”. Ez horrela gure poetak: “I no pudiendo sufrir que Italia sola se jactase de aver tenido siempre ombres doctos, i una lengua la más hermosa de las vulgares, puso singular cuidado en ilustrar la nuestra. I no sólo cultivó su fertilísimo campo desechando las yervas infructuosas de los vocablos bárbaros i espinosos de que vía llenos los más de los libros que salían a la luz, pero con discreta elección trasplantó en ella las más hermosas flores de las otras lenguas, con que la dexó tan adornada, que en mui pocas cosas es inferior a las mejores [latina eta grekoa ote?], i conocidamente superior a todas las demás”. Horra, beraz, gaztelania bere leku altuan, oraingoan Herrerak altxatuta. Areagoxe joanez, Herre-raren pasarte baten iruzkinean halaber, honen era guztizko maisutasuna espainolaren goralpenean aintzatzen zuen Lope de Vegak: “Aquí no excede ninguna lengua a la nuestra; perdonen la griega y la latina”. Horra non daukagun landua, edertua, aberastua espainola “berce orenen gaynera”. Haren kontenplaziorako ote da, gozamen estetikorako, espainolen plazer desinteresaturako beren mintzaira bikainean eta “oro dançara” joateko sau-

trela dantzatzera? Bai zera: jende handiaren pozak hori baino handiagoak izaten dira. Orain, hurrengo pausuan, hizkuntza edertatik hizkuntza inperialtara behar da espainola jaso. Orain-oraintxe egitekoa da eta —Herreraren ikasbideari jarraiki— bet-betan egingarria urrats hori: “Bien se puede esperar de los grandes ingenios que cría nuestra España cada día, que, teniendo a quien poder imitar —cosa de mucha importancia para todo género de estudios—, an de estender en breves años los términos de nuestra lengua, como nuestros capitanes estendieron los de nuestra monarquía; que es costumbre casi natural acompañar siempre a los grandes imperios la pureza i hermosura d’el lenguaje”. Erdi Aroak aldarea (fedea, arima erlijioso) eta ezpata ezkontarazi bazituen, ezpata eta luma (hizkuntza, arima zibila) Ernazimentuak.

Finean Herrera horrek emana ziola gaztelaniari “behar zuyen thornuya”, ohorea eta “goihen gradoa” uste zuen Pacheco pintore eta poetak ere. Haren obra Espainiari eskainiz, hedakunde inperial bera opa zion, hortakoz, nazioaren ohorerako, “¡ô nación osada!”, poesiari:

El dulce i grande canto, el espumoso
océano a naciones diferentes
lleve, i dilate ufano su pureza.
Porque tu [Espainiaren] nombre ilustre i generoso
no invidie ya otras liras más valientes,
ni d’el latino o griego la grandeza.

L. Kukenheim autoritate gorengoa dugu alorrotan. Dio: “Les ouvrages des grammairiens du XVIe siècle sont animés de sentiments tout impérialistes, et ce n’est donc pas par la seule curiosité intellectuelle que les princes de la Renaissance ont encouragé les efforts de ceux qui voudraient ‘embellir’ la langue nationale; il importe de mettre en relief que cet intérêt de leur part comportait des vues nettement politiques; aussi, plus d’une fois, les autorités ont-elles voulu intervenir d’une manière decisive en faveur d’une codification définitive de la langue nationale”.

ESPAINOLAREN JATORRIAZ EDO JATORRIZKOTASUNAZ

Herodotoren arabera (II, 2) hizkuntza naturala eta munduko lehena frigioa da, esperimentalki frogatu omen zutenez egiptotarrak era honetan: guraso apaletako bi ume jaioberri hartu zituzten eta artzain bati eman mortuan hazitzeko, umeen aurrean sekula hitz bat esateko debeku garratzenaz. Haurrek inoiz ez zuten artzaina beste inor ikusi, ez entzun. Bi urte pasa ziren, haurrak, guztiz beren kabuz eta ez inoren antzera, *becos*, *becos* esaten hasi omen bait ziren, artzaina txabolara etortzen zitzaientean. Egin ziren egiteko azterketak, eta hitz horrek frigioz “ogia” esan nahi duela, ikasi zuten. Ordura arte egiptotarrek, berak zirela munduan lehenak, uste izaten zuten; handik aurrera frigioei utzi zieten aurrentasuna.

“Ordea hau da froga bat —protestatzen du Etxeberri Sara-koak— erregek bere gogoan zerabilan gauzaren jakiteko yeusik frogatzen eztuena. Zeren haur hek nola bethi hazi izan baitziren ahuntzen artean, behin ere bertzeren mintzorik entzun gabe, etzen miresteko ahuntzen janbatik har zezaten, hitz haren erraittea; zeren ahuntzak ere halatsu egiten baitu bere janba *Bek*”. (Etxeberriren testuan haurrek *bek*, *bek* esaten bait dute: ez *becos*). Beste arrazoi bat ere badu Etxeberriek oraino bertze alde: “zeren nihork bere baitharik ez baitu hitzkuntza jakinik; baizik bertzetarik entzunez, eta adituz, ikhasten da mintzatzen, eta bat bedera zein ere herritan, eta jenderen artean haurdanik hazten

baita, hango hitzkuntza hartzen du”, frogatzen du, esperientziarekin baino sendoago, San Agustinekin. “Halatan beraz ethorkiz eta geure baitharik eztugu hitzkuntza jakinik; eta errege hark ere, halakotz etzuen ongi frogatu, zein izan zen munduko lehenbiziko hitzkuntza”. Aurreneko hizkuntza naturalik ez dago.

“Naturala”, zentzu honetan, ezain hizkuntza izan litekeela, ongi erreparatu du Maisu Gonzalo Correasek, Salamankako Unibertsitatean grekoaren katedratikoak (1626): alegia, “no es natural ninguna Lengua a los hombres; el tener habla i hablar lo es sola-mente. Mas llamaré *natural* suya aquella de la nazione en que nazen i se crian i son naturales. Error es de simple inozenzia el de la opinión de algunos que se imaginan ó creen que si a uno le crian solo, sin otra Lengua, de suyo supiera i hablara la *Hebrea*. Si alguna fuera natural, con ella nazieran todos i la supieran, demas de aquella en que se criaran”. (Dante errepikatzen duela, gogoratuko da, *Parad.* 26, 124 ss: “Opera naturale è ch’uom favella; ma così o così, natura lascia / poi fare a voi, secondo che v’abbella”).

Naturaz ez bada, bai Jainkoaren delibero probidentziatzeko, gizadiaren jatorrizko hizkuntza hebraiera izan dela, fede arrunt kasik dogmatikoa izan da tradizio kristauan, Bibliak bermatua, eta (Alemanian Leibnizek abandonatua zuen jada) lurralde latinoetan bederen, *Encyclopédie* bera barrena, XIX. mendera arte iraun du. Irudipen horrek oinarri teologiko nabaria dauka. Beraz, itxurazkoa baino ez da, tradizio teologiko islamikoan arabiera izan bada paradisuako hizkuntza, Alah-rena berarena, gero-ko beste guztien iturburua. Tesi teologiko honek, kristau hark bezalaxe, oinarripen eta froga arrazoizkoak, bortitzak aurkitu ditu gero zientzietan.

Eskema teologiko horretatik libre, iparreko itsaso aldean, Goropius Antwerpekoak frogatu zuen (*Origines Antwerpianae*, 1569), Adanen paradisuako hizkuntza flamandera izan zela, ez hebreoa.

1435ean italiararen jatorriaz piztu zen eztabaida humanisten artean. Brunik zeritzon, italiara ez zela Erromako bertako bulga-

rea besterik (Danteri atxeki zaio beharbada hori ere), herri xumearen latin landugabe edo “naturala” (“gramatikala”ren kontrastean). Flavio Biondok eta L. Vallak, alderantziz, barbaroen inbasioak eragindako latinaren korrupzioetik sortu dela bulgarea, hots, italiara. Dena dela, “funtsean” latina da beti ere, italiararen ohore handia da hori.

Ez guzti-guztientzat, halere. XVI. mendean Giambullari bat lan patriotikoan Florentzian saiatu da, florentinoa ez dela latin korrupitu bat frogatzen, baina zuzenean hebreotik datorrena etruskoaren bitartez, latinetik pasa gabe. Florentziak berriro entseiatzen du bere originaltasunaren proba.

Aurrerago esana daukagunez, frantsesak ere, momentu batetik aurrera, latin korrupitua izateko ideiak disgustatu egiten ditu, ohoratu ordez. Petrus Ramusek aurkitu du, latinaren gramatikazko kategoriak oso-osorik aplika dakizkiokeela frantsesari. Fenomeno hau, berak alderantziz irakurri du: gramatika latinoa frantsesaren kopia den seinale garbia iruditu zaio. Alfabeto grekoa, orobat, galoek haiei irakatsia omen da, Delfo inbaditu zutenean, etab., ez gara atzera istorio zaharrotara itzuliko. Orain gehiago espainolak interesatzen zaizkigu.

Latin korrupitua dela espainola, Juan de Lucena baitan agertzen da jadanik (*Libro de vida beata*, 1463). Espainolak manupean hobeto edukitzeko (konkista erromatarraren zailtasun handiaren topikoa ez da falta), Zesarrek herri biak nahastea erabaki omen zuen, “y en esta guisa ambas lenguas se bastardaron”. Korrupzioak, oraindik, adiera litekeenik positiboena eta ohoragarriena dauka: “y dende llamamos hoy nuestro comun fablar romance, porque vino de Roma. Ninguna nacion, aunque mas vecina le sea (italianoek izan beharko dute, nik uste), tan apropia su lenguaje a aquella, ni tan cercana es de la lengua latina quanto esta”. Latinaren hurbiltasuna ohoragarria da, ahaide-tasun intimoenaren seinalea.

Latin-antza garrantzia Carmonak esplikatzeko digu ondo: “Entre todas las lenguas de que hasta agora se tiene noticia, la más universal y en esta sazón más comunmente aprobada es la

latina: i por esta causa la porfía que entre algunas nazioni hai en la diferencia de los lenguajes, sobre cuál es mejor, suele parar en saber cuál es más allegado al latín”.

Idea linguistiko hauek beren oihartzunak edo kidetasunak dituzte joera literarioetan: espainola funtsean latin korrupitua dela, deritzotenek (haren ohorea latin-antzean edo latintasunean ikusiz), ahalegin kulteranista ikaragarriak egingo dituzte espainola deskorrupitzeko eta arralatintzeko (Góngorak, adibidez). Jatorri latinoaren etsaiak (Lopez Madera eta G. Correas, adibidez), kulteranismoaren arras kontrarioak izango dira. Orain gatazka literarioak utzi eta historia linguistikoan geratuko gara.

Latinaren korrupzioan barbaroak, Lucenak ez bezala, Alejo de Venegasek sartu ditu: “No es otra la Lengua Castellana que la Latina, sino fuera dejarretada de su natural proporcion por las gentes barbaras que despues vinieron a España, las cuales asi como asolaron las poblaciones antiguas, asi no perdonaron a la virginidad de la lengua, sin que con su babilonica barbareria la corrompiesen”. Sentituko denez, korrupzioak zaila da zentzu positiborik edukitzea terminootan. W. Bahner-ek XVI. mendeko bi gramatikatako testuok dakartza tonu antzekoan: “Esta lengua tuvo origen de la Latina, salvo que ha degenerado algo por la comunicacion y señorío que naciones extranjeras han tenido sobre ella, como Moros, Cartagineses, Godos, Vamtalos, Celtas, Hunnos y Alanos, la cual quedo tan mudada que perdio la puridad de la lengua Latina, aunque todavia han quedado algunos rastros de ella y grande similitud; de tal manera, que la lengua Española no es otra cosa que *Latina corrupta*, aunque no tanto que no quede siempre muy semejante a la Latina” (1555). “Esta lengua Vulgar tiene su origen de la Latina, sino que con el comercio i aun con el imperio de muchas i mui peregrinas naciones, como Africanos, Godos, Vandalos, Unos, Alanos i otras; queda tan mudada, i desecha de su propiedad, i natural ser, admitiendo en su habla palabras, acentos, i pronunciaciones extranjeras, que ha resultado i venido a hazerse una lengua de por si, compuesta de la Latina, i de las sobredichas; de tal manera

que tanga mui mucho mas de lo Latino, que de las otras, tanto que claramente se le parescia ser aquella mesma, que antiguamente se usava en Roma: por donde no sin causa se puede llamar esta nuestra Vulgar, lengua Latina alterada, i corrompida” (1559).

Premia apologetikoak ez du barkatzen halere. Irauli beharra dago arrazoia: “Aunque dicen que el lenguaje Toscano es latin corrupto, el nuestro es incorrupto latin; ni ninguna lengua hay más cercana del latin que la gloriosa nuestra española” (Zapata, ik. W. Bahner).

Latinaren hurbiltasunean ordea zaila da bide luzean irabaztea italianoari. Valdés grekoari atxikiko zaio: “porque la lengua que oy se habla en Castilla (...) tiene parte de la lengua que se usava en España antes que los romanos la enseñeassen, y tiene tambien alguna parte de la de los godos, que sucedieron a los romanos, y mucha de la de los moros, que reinaron muchos años, aunque la principal parte es de la lengua que introduxeron los romanos, que es la lengua latina, sera bien que primero examinemos qué lengua era aquella antigua que se usava en España antes que los romanos viniessen a ella. [Hemen esaten duenez, lehenago, hizkuntza hori euskara zela, uste zuen, beste askorekin: baina orain grekoa izan zela, pentsatzen du]... Soy venido en esta opinion, que la lengua que en España se hablava antiguamente, era assi griego como la que agora se habla es latina (...), aunque tenia mezcla de otras, la mayor y más principal parte della era de la lengua griega. En esta opinion he entrado por dos puertas. La una es leyendo los historiadores, porque hallo que griegos fueron los que mas platicaron en España, assi con armas como con contrataciones, y ya sabeis que estas dos cosas son las que hazen alterar y aun mudar las lenguas, quanto mas que los griegos vinieron a abitar en España, por donde es de creer que, no solamente guardaron su lengua, pero que la comunicaron con las otras naciones, las quales (...) la devieron de acatar. La otra parte donde soy entrado en esta opinion es la consideracion de los vocablos castellanos (...), muchos de los que no

son latinos o arávigos, sino griegos, los cuales creo sin falta quedassen de la lengua antigua, assi como quedaron tambien algunas maneras de dezir”.

Gracian de Aldrete, orobat, grekoaren hurbiltasun-ohorearen topikoari eman zaio: “la propiedad y maneras de hablar la lengua griega responde mucho mejor a la castellana que a otra ninguna”. Ezer originalik ez, beraz, espainolen artean. Errepikapen hutsa.

Grekoaren alde, latinaren alde, zelotipia akademikoak ere izan litezke diferentzien arrazoiak, dirudienez. Gonzalo Correas, gero ikusiko dugu, espainolaren jatorriari buruz ez bataren alde dago eta ez bestearen, baina grekoa nobleago eta erakoagotzat jotzen du latina baino bere dohainetan. Latina espainolaren jatorritzat daukatenez, ordea, sarkasmo gorritz mintzo da:

La causa de su tan ziega credulidad es haber-les costado mucho trabajo i afan estudiar la Latina, i decorar sus prezetos, vocablos i frases, i ver en ella muchas palabras nuestras vulgares, i ninguno la propia en que nazieron i se criaron, ni haber puesto en ella ningun cuidado, ni hecho algun discurso de sus elegancias i copias, antes les pareze pobrísima. I ansi como cosa que no costó nada, casi en nada la estiman, i la otra mucho por lo qe les costó.

Ayuda también el amor propio en los qe saben el Latin para estimarse por ello en mas qe a los *Romanzistas*, como señores de joya preziosa, de qe los otros carezen.

No pasaron a delante a saber la Griega, qe por ella pudieran desengañar-se de su error, i conozer qe es la Reina de las Lenguas del mundo, i madre i patrona de las de Europa, si madre se ha de llamar la qe da vocablos i frases a otra, i mas de la Romana, qe casi todo cuanto tiene bueno es de la griega demas de lo qe antes tenía de la Española. I con todo eso, siendo la Española mas apartada, es la qe mas ajusta i conviene con ella en propiedad, frases i copia, Articulos i maneras de hablar, i en ser clara, i en la qe mejor se trasluze la Griega.

Salamankako katedratikoak ijji horiekin begitan duena, hortxe nonbait izango da B. Aldrete Cordobako kalonjea (Gón-goraren adiskidea), urte batzuk lehenago *Del origen, y principio de la lengua castellana o romance que oi se usa en España* (1606) argitara emana, guztiz jatorri latinoaren alde. “Es tan parecida, i semejante la lengua Castellana a la Latina su madre, que ni esta la puede negar por hija, ni aquella dexar de reconocer le por tal, i en ambas concurren todas las partes de legitima prueua de filiacion”.

Aldretek ere oso garbi aitortzen du bere xedea: “Mi intento solo a sido mostrar su origen, i principio, que como a sido de lengua barbara, sino dela mas prima, i elegante que a tenido el mundo, suficiente causa es de su estima i loa, i para preciar nos della, i no tenerla en poco”. Latinaren ume, latinaren oinordeko-tzat dauka hizkuntza unibertsal (inperial eta katoliko) bezala ere, mundua bateratzeko Probidentiaren tresnatzat alegia. “De la diuersidad dellas [hizkuntzena] nacio la diuision, enagenandose los animos i voluntades de los que en la habla no eran conformes, i de aqui se siguieron los odios i guerras, estimando como por de diuersa naturaleza alos que en la lengua eran diferentes [arrazoi ohargarria horixe, Hobbes baitan ere ageri dena!]. Para unir, i juntar los que assi quedaron desunidos, i apartados fue por Diuina prouidencia elegida Roma, la qual diesse al mundo un language escogido, una habla auentajada, que honrrada en la Cruz lleuasse por todo el mundo este glorioso estandarte, i con el lengua, que juntasse los Reinos; domesticasse los hombres, uniesse los animos, i voluntades, desterrasse la discordia causada dela diuersidad, i hiziesse en la tierra un retrato del cielo, para que el Imperio fuesse mas esclarecido en Dios marauilloso en sus obras, i traças. Desta lengua escogida nuestro, que descien-de la Castellana, i como hija noble de tan excelente madre le cabe gran parte de su lustre, i resplandor, con que ambas se an entendido hasta los ultimos fines del Orbe”.

Aldrete txit merezigarriro bereizten duena, errealismoa da, ideologian bere garaikoa izateari utzi gabe. Apologista fantasti-

koen eta hizkuntz lantzaile enpeinatuen arteko leizea berdindu du nolabait, batzuen eta besteen interesei justizia eginez. “Burlatzen naiz Garibayez” hau paratu du bere prosan: “No puedo dexar de responder a los que sienten que hago agrauio a nuestra lengua en dar le principio, que sea mas moderno, que la poblacion de España por el antiguo Tubal, lo demas tienen por indigno dela grandeza Española; color con que sanean su partido, i se persuaden, que otra cosa no es honrrrosa, ni deuia ser escrita. Semejantes arreos, i atauios de antigüedad no hermosean, ni honrran la lengua, que los tiene propios ricos, i lustrosos, i no fingidos. Si los viejos, i antiguos les agradan tanto, no se, porque usan los deste tiempo dexando aquellos del Fuero Iuzgo, i otros que en libros deste jaez se hallan. La propiedad con copia, i abundancia de vocablos, la dulçura junta con grauedad, la elegancia acompañada de facilidad, i otros ornamentos semejantes son los que honrran, i dan precio, i estima a una lengua. Si estos le faltan, tenga la antigüedad, que quisieren, que no sera digna de Corona, i Palma”. Aipatu donario guztiok dauzka latinak. Espainolak ez badauzka, ez da bere erruz: “Que si como los Romanos honrraron la suia no perdiendo punto en pulirla, i dilatarla, los nuestros trabajassen en la suia Castellana ataiandola no con afectacion sino con asseo, i limpieça, con un poco de cuidado puesto, en lo que la podia adornar, i realçar, no seria inferior a las otras, que el mundo estima, i alaua, i en cosas les haria ventaja (...). I si los que saben, i tienen caudal de eloquencia la tratassen, i enseñassen a disponer como la Latina, no dudo sino, que la igualaria, i en algunas cosas se auentajaria”.

Monarkiaren eta erresumaren ohorea bezala, hizkuntzaren dedua, berriro, Lopez Maderak salbatu du. Hau Garibayren kontrarioa da (teoria berdineko Jacinto de Ledesma, 1626, Pozarena bezala). Teoria hori espainolaren jatorrizkotasunarena da, edota Espainian “lenguage Español nativo” gatzelania dela. Lehen formulazioa, XV. mendearen erdi aldera, Alontso Madrigalekoak eman bide dio, izengoitiz El Tostado: “España fue poblada de Tubal hijo quinto de Iaphet, el qual en el derramamiento de

las gentes, quando las lenguas se partieron, vino con mucha gente de su lengua, que es agora la nuestra, aunque mucho limada y alterada de aquella primera condicion”.

Horixe da Lopez Maderaren tesia (falsifikazio tipiko batzuetan oinarritzen dela, orain berdin zaigu), alegia, nola Espainian jatorrizko hizkuntza gaztelania den eta “como nunca los Españoles perdieron su lenguaje, aunque le mezclaron mucho con el Latino”. Ezin jasan du, beste betzuentzat espainolaren aski ohore zen eritzia, “que el Castellano que hablamos, es latino corrompido, y no antiguo y propio”. Nazio handiaren ohorea zegoen auzian: “Y tocando tanto al honor y excelencia de España esta conseruacion de su lengua, pues ni della, ni del nombre de la Prouincia pudieron dezir los Romanos, que auian triunfado, ni nacion alguna del mundo que se la auia mudado”.

Maderaren argudio gotorrenak ziren “los hallazgos descubiertos en el Monte Santo de Granada entre 1588 y 1598, compuestos de reliquias, inscripciones y manuscritos sobre pergamino. Parte de aquellos escritos, atribuidos a San Cecilio, discípulo del santo nacional español, Santiago, estaban redactados en latín, y otros en castellano (...). De ello se deducía que el castellano había existido ya junto al latín en la época romana tardía. Esto nos basta para comprobar que se trataba de burdas falsificaciones. Pero en aquella época era muy corriente emplear tales métodos cuando se trataba de establecer el árbol genealógico de una ciudad, una raza e incluso un pueblo: ‘A últimos del s. XVI, con el fin de satisfacer vanidades o dar solución a problemas históricos difíciles por falta de datos se llegaron a falsificar documentos’ (Hurtado y Palencia). Para Madera estos hallazgos fueron una magnífica ocasión de adjudicar a la lengua castellana un origen histórico remoto y venerable” (W. Bahner)¹.

---

1 Liburu hau argitaratzeaz dagoela atera berri da gai hau zehazkiago aztertzen duen Caro Barojaren ikerketa berria, *Las falsificaciones de la Historia (en relación con la de España)*, Barcelona 1992.

Honela dio Garibayren aurka: “La lengua Cantábrica, esto es la Vizcayna: es muy antigua en España, pero en su Prouincia, sin auer sido jamas la comun y natiua (...), que en la lengua Vizcayna no se podía verificar lo que escriuio Estrabon, y dizen tantos autores, que los antiquissimos Españoles tenian leyes y versos escritos de tanta antiguedad como auemos aduertido atras, y la lengua Vizcayna jamas ha sido capaz de escriuirse”.

“No hay que dejar de señalar —komentatzen du Bahne-
rrek— cuántos partidarios consiguió Madera con sus ideas en la España del s. XVII. Llama la atención el gran número de humanistas famosos que compartían tan erróneas teorías”.

Jarraitun tinko eta formulatzaile garbi bat Gonzalo Correas izan du: “La lengua Española comenzó con la poblacion de España por Tubal, i es una de las 72 primeras de la division Babilónica”. Kultura idatziaz: “Asentando que hubo letras desde Adan, nosotros las habemos tenido desde Tubal”.

Correas hitzaurrean bertan hasten da salatuz, *Arte grande de la lengua castellana* (1626), “un comun error en qe caen muchos hombres de Letras: qe es imajinar qe la Lengua Española es derivada y corruta de la Latina”. Baina gaiari heldu, heldu, “Comparacion de las dos lenguas latina y castellana”, azken kapitulan egin du:

Opinion es comun injusta i no ecsaminada qe bebieron con la Gramatica muchos qe estudiaron Latin, qe la Lengua Latina es mui eszelente, elegante i copiosa, mas qe otra; i aun qe es madre de la Española, i por eso mejor, i aun qe la Española es la mesma Latina corruta, i por este orijen i dependenzia pretenden honrar i estimar la Española como a hija de tal madre (...).

I habían de discurrir al revés, qe la Española fuè la madre, i la Latina hija i jirón suyo, i saber como siempre desde sus prinzipios fueron mui comunicables ambas, i qe tienen muchos vocablos comunes a las dos por la mucha comunicacion de una nazon i otra, i el Señorío qe en Italia tuvieron los Reyes antiguos de España, i colonias qe a ellas pasaron, i pueblos qe fundaron i morada qe hizieron.

Ezagutzen dugu lehenagotik Italiako errege espainolen historia hori. Froga gehiago behar ez duen kontua da Correasantzat antzinatearena. “Dejando por asentado i notorio que la lengua Griega fue la mejor de las humanas qe hablaron los hombres”, kapitulu honen egiteko behinena da “mostrar qe la Española es la segunda, i la primera de las qe hoi se hablan, i qe la Latina es mucho inferior”. Gaurko mintzairerik oso gutxi arduratuko da. Frantsesa aipatzen da apur bat (orduan negatiboki: “no peca poco en letras superfluas i pronunziazion comfusa”); euskara behin, gaztelaniako “euskal sintaxi” traketsa adierazteko (“razón bascongada”). Baina izkirimiritxo hauxe badakar: “Viene a propósito aqel dicho vulgar a manera de Refran, en qe se comparan las tres Lenguas Española, Italiana i Tudesca, diciendo qe la serpiente en el Paraiso Terrenal habló en Tudesco, cuando engañó a Eva, i Eva en Italiano, i Adan en Español, denotando la Habla Española por varonil habla de hombre varon; la Italiana, de mujer femenina; la Tudesca, no humana, malsonante i dura”.

Latina “mui ambigua y comfusa, desatada y suspensa” izaki eta “falta de partes mui esenziales”, eta “menos cumplida”, “menos copiosa, i pobre”, etab.; ordea, alderantziz, gaztelania izaki “mas grave, llena, dulce i bien sonora, clara i distinta i mas estendida i jeneral”, etab., munduan mintzaira lehenengoa eta unibertatsala izatea, espainolari dagokiola, ez latinari, bistan da. Tarteka, grekoa bera baino garaia goa ere bada espainola. Prononbre erlatiboek, adibidez, “hazen tan cumplida i llena la orazion, i la dan tanta grazia por su elegante conecision i trabazon o ligadura, qe haze por esta causa la Lengua Castellana con el uso dellos conozida ventaja en claridad i eleganzia de hablar, o explicar i dar a entender lo qe quiere, no solamente a la Lengua Latina, qe es desatada i dura en su comparazion, sino a la misma Griega, qe fue i es la Reina de las Lenguas, i la mas cumplida i elegante de todas”.

Zergatik hartu ditu, orduan, hainbeste eta hainbeste hitz latinetik (bera latina baino aberatsagoa izanda)? “A lo cual se responde qe no se puede probar qe no fuesen primero Españoles

del tiempo que los Reyes i jentes de España poseyeron aquellas partes de Italia, i asentaron colonias, i poblaron lugares conozi-dos hoi zerca del Tibre, i dieron prinzipio i nombre a la pobla-zion de Roma, entonzes mediano lugar, que despues ampliaron Romulo i Remo, i se llamaron fundadores, por el nuevo señorio que comenzaron”.

Interes pixka bat jasoagoko gauzarik ez dagoela gaztela-niaz, ostera liteke oraindik. Kultura, zientzia, gai altuak, latinez bakarrik aurkitzen direla. Are, gaztelaniaz ez dagoela “literatura klasikorik”, zaharrik. Honi erantzuna da, azkeneko ehun urtean, Errege Katolikoez gero hain zuzen, gaztelania “ha ido creziendo i enriqueziendo-se de muchos i elegantes libros de toda suerte, que por ser tan notorios i tantos, no es menester hazer aqi catalo-go de ellos, que la dezima parte es mas que todos los Latinos. I si no hubieran tenido los pasados i presentes aquella erronea pre-sunzion de escribir en Latin, tuvieramos muchos mas Autores antiguos i modernos”. Espainola gutxiesten duten jende kultura-dunen aurka protestatzen du Maderak orobat: espainolek, izan ere, “en professando erudicion, ninguna cosa aborrecen mas que las propias [excelencias], desprecian los libros de nuestra len-gua, y buscan y admiran no solo los Griegos y Latinos, que por su antiguedad merecen veneracion, sino tambien los Toscanos, como si nuestra lengua fuesse inferior a otra de las que oy se ha-blan en el mundo”.

Azken objekzio bat: zergatik ez dago urrut-urrutiko antzina-te hartatik dokumenturik batere? Idatzi ere seguruenik ez zutela-ko gehiegi egiten, aurreragoko beste lanik bazutenez gero; libu-ruak eta paperak, hain denbora luzeak berak desegin behar izan dituelako, etab. “I si algo escribieron en piedras o metales, en que tampoco pareze fueron mui curiosos, los Romanos a qien yo culpo mucho en esta parte, lo desbaratarían todo para qitar a los naturales la notizia de sus pasados o antiguedades, i la ocasion de amor a sus propias cosas, i atrahellos a sus costumbres, poli-cia i leyes, i, como si dijésemos [kasu, jaun Albornoz!], *romani-zallos*, i atribuir-se a si todo lo bueno que tuviesen”. Azpimarra-tua jatorrizkoan dago.

(Gaizki ez dago ohartua: irentsi eta asimilatu nahi den herriari, memoria historikoa lapurtu behar zaio. Bere identitatearen kontzientzia).

GAZTELANIA PRIMU

Espainiako burua da Gaztela, Lopez Maderaren arabera. Espainia baldin bada munduko lehen erreinua, eta Gaztela Espainiakoa, esana dago haren printzipaltasuna. Hori Arlantzako monjeak ere bazekien: baina orain hizkuntzaren kapitulua intresatzen zaigu.

“Tambien el nombre de Castilla, que es aora cabeça de España, parece ser antiquissimo”. Brigo, Espainiako lehen errege haietarik laugarrenak, ipinia dizu, bere izen propioaren erara: Brigo, izan ere, “es nombre Arameo, y significa castillo” (L. Madera). Zergatik zeukan errege espainolak izen arameoa, ez da argitzen.

Gero, Errege Katolikoekin hasita bereziki, ikusten dugu “que nuestra lengua Castellana á ido creziendo como suelen las lenguas con el inperio, i qe florece en estos tienpos, i qe parece aver llegado á su cumbre enriquezida con muchos i eszelentes Libros: i qe se va estendiendo por muchas nazionies estranxeras desta corona”.

Machiavelli irakurri behar izan gabe, badirudi espainolek oso garbi eduki dutela beti, Nebrijagandik hasita, Inperioa eta hizkuntza bidelagunak direla. Aldretek berdin uste du: indar politikoak hedatzen du hizkuntzarena, ala itotzen du. Garaileek berrin mintzaira garaitarazten dute, menperatuek “como vencidos y rendidos auian de dexar la lengua propia, i tomar la de los vencedores”. Feijooren *Teatro critico*-an halaber irakurtzen da: “Pues la introducción del lenguaje forastero es nota indeleble de

aver sido vencida la Nación, a quien se despojó de su antiguo idioma. Primero se quita a un Reyno la libertad que el idioma. Aun cuando se cede a la fuerza de las armas, lo último que se conquista son lenguas y coraçones”. Baina luzarora horiek ere galdu egiten dira menpetasunean.

Esaten zuen Marxek, aldian aldiko ideologia domeinatzailea, nagusia izaten dela gizartean. Menperatuek berek, estekadura eta karga artean, jaunen ideologia triunfalista nahi izaten dizute defendatu. Ideologia domeinatzailea berproduzitzen dute beren gatazkan. Agintari goikoen irudia intimizatuz, inbidiatuz, miretsiz eta gorrotatuz, nagusio ideologia beren buruarentzat egokitzen dute, beren morroitzaren harrokeriarentzat. Sinbologia beraz baliatzen dira, orduan, itxuraz, domeinatzaileen fede agresiboa eta zangopekoen sumin edo arrenkurazko superstizio defentsiboa. Ideologia domeinatzailearen barruan ematen da borroka. Gaztelak darabiltzan molde berak erabiliko dituzte beste eskualdeek —hizkuntzek— beren alde.

Hegemonia politikoarekin, Gaztelaren (ez gaztelaniarena bakarrik) hegemonia linguistikoa eta kulturala irmotu da. Ez du Gaztelak halere bere primutasuna eta jauntasuna beste eskualdeen eta nazioen erresistentzia gabe inposatu (euskal apologismoa erresistentzi molde bat izan da bere erara: ez bakarra). Eta ez naiz ari “nazio periferiko”en erresistentzia tradizionalaz. Hererra sevillanoa da, samindurik protestatu duena: “(...) Que no ay cossa buena en toda la grandeza d’España, sino en el Reino de Castilla. Que piensen esto los ygnorantes del bulgo, que siempre fue nezio, y calunien y bituperen las obras de todos los que no son castellanos (...)”. “¿Pensais que es tan estrecha el Andaluzia como el condado de Burgos, o que no podremos usar bocablos en toda la grandeza de esta prouincia, sin estar atenedos al lenguaje de los condes de carrion, i de los siete ynfantes de Lara?”.

Andaluzia eta Gaztelaren arteko aihergoa modu askotan azaldu da mendeotan. Hizkuntzaren arloa bakarrik ardura zaigu orain guri: andaluzek ez dakite gaztelaniaz hitz egiten. Gaizki mintzatzen dira.

Ikustea dago Valdések, *Diálogo de la lengua*, Nebrijari ematen dion tratua. Ametitzen du haren erudizioa, baina: “(...) al fin no se puede negar que era andaluz, y no castellano, y que scrivió aquel su vocabulario con tan poco cuidado que parece averlo escrito por burla”. Ortografia txarraz gain, hainbat omen ditu hutsegiteak —“engaños”— hitzen esplikazioetan eta itzulpenetan, ze, bietan bat: ala ez zuen ulertzen esanahi latinoa; ala “no alcançava la del castellano, y éste podría ser, porque el era de Andaluzia donde la lengua no está muy pura”. Hitzen eta itzulpen okerren adibideok ateratzen ditu Valdések bere probagarri: /aldeano - vicinus; brio en costumbres - morositas; cecear - balbutire; ceceoso - balbus; loçano - lascivus; malherir - deligere; moça para mandados - amanuensis; mote o motete - epigramma; padrino de boda - paranimphus; ración de palacio - sportula; sabidor de lo suyo solamente - idiota; villano - castellanus; rejalgat - aconitum/. Beste batean, /vanidad, invernare, escribir, aliviar/ bezalako kasuetan, Nebrijak nahiago zuen /e/ ordez /i/ hobetsiz, honela errefusatzen die solaskideei arrazoa: “no me alegueis otra vez para la lengua castellana la autoridad de Librixa andaluz, que me hareis perder la paciencia”. Eta berdín /envergonçar - avergonçar/, etab., kasuez atzera: “Ya tornais a vuestro Librixa, ¿no os tengo dicho que, como aquel hombre no era castellano, sino andaluz, hablava y escrivia como en el Andaluzia y no como en Castilla!”.

Herreraren antzera dihardu Cordero valentziarrak, espainola ondo mintzatzeko eta idazteko monopolioa gaztelaei ukatu nahiz: “No debe darse alguno a entender, que por no ser uno de Castilla, no puede saber la manera de escrebir mejor que muchos que los son”.

Leon eta Gaztelaren artean ere bazeudela lehiak eta gaztelania hoberenaren jabe izateko burojopeak, *Don Quijote*-n ikusten da: «que no hay para qué obligar al sayagués a que hable como el toledano». (Cervantesek, bere faltsatzaile Avellanedari egozten dion gauza bat “digna de reprehensión”, haren gaztelania txarra da hain zuzen, “que el lenguaje es aragonés”).

Gaztelera eta valentziera alderatu eta azkena garaitun atera duen beste valentziar apologista bat, W. Bahnerrek aipatzen du: Martin de Vician. Gaztelania narrats mordoiloa omen da: “Es lástima ver, que en la Lengua Castellana aya tanta mixtura de terminos, y nombres del Árábigo, y á les venido por la mucha comunicación, que por muchos años han tenido en guerra, y en paz con los Agarenos. Y hanse descuidado los Castellanos, dexando perder los propios, y naturales vocablos, tomando los extraños: y desto rescibe la noble Lengua Castellana, no poco, sino muy grande perjuicio, en consentir, que de la mas que cevil y abatida Lengua Árábiga tome vocablo, ni nombre”. Gainera espainola zerritu egiten da egunero berriro, beste herriekiko harremanen bidez ere, edonora joan eta nolana hiko hitz berriekin itzultzen diren merkatari eta soldaduekin: “Si fuese de otra Lengua buena como la Castellana, aun seria de sufrir; pero à las veces es de alguna ruin Lengua, y en lugar de honrar su Lengua, ensúcianla; y de esta manera es Lengua compuesta de muchas”. Baina, finean, sorreratik bertatik da espainola erreka umea: “La Lengua Valenciana ha probado con todo cumplimiento, que la Lengua Latina es muy universal por todo el mundo, y de aquella muchas otras lenguas han tomado gran número de vocablos; y que la Lengua Valenciana es hija y factura de la Lengua Latina por derecha linea y propagación. Y que la Lengua Castellana procede de madre bastarda, por ser compuesta de la Romana Latina, que fue Latin corrompido; y en la venida de Roma a Castilla mas se corrompio”. Eta gero barbaroekin, eta arabiarrekin, etab., etab., geroz eta beti korrupituago. Gaztelaniak ikasi nahi badu, valentzierak ematen dio ikasbidea, “que por mas que en Reyno de Valencia habia dos tercios de Agarenos, que hablaban Árábigo, y en esta Era hay un tercio de convertidos que hablan Árábigo, jamás la Lengua Valenciana ha tomado, ni usado de palabra alguna Árábiga, antes por ser el Árábigo tan enemigo del Christiano, le tienen por muy aborrecido”.

Teinkak, erresistentziak, mokokak, “adaptazioak” (zuri-zuri ala moxorro-moxorro). Denek lehenak nahi dute. Gizarte zaha-

rra eraberritzen ari da Espainietan. Hobe, mundu berria ari da sortzen. Karlo V, Komuneroen gerra irabazita, monarka absolutu altxatu da Gaztelan, burokrazia indartsu batean sostengaturik (noblezia eta eliza Gorte gaztelauetatik baztertuak izan dira 1538az gero). Hasi da mugida handia: hamaika abenturero, burokrata, tintazurrut, soldadu edo fraile euskaldun, katalan, galegoren Indiak bilakatuko da Koroaren zerbitzua, hots, Gaztelako bidea eta gaztelania, “Iglesia, o mar, o casa real” (*Quijote* I, 39). Egokitu beharra dago martxa berriari. Zurrunbiloari, eraso leunari. Herriak ez dira konkistaz bakarrik menpean hartzen eta irensten. Begira Kataluniara. XV. mendean katalanak literatura bikaina dauka (Ausias March, Joanot Martorell). XVI.ean Barcelonako burgeskumea da Boscán poeta espainola, Karlo V.aren soldadu eta zerbitzaria. Katalana tradizioaren eta iraganaren mintzaira pasa da izatera. Mundu berria Inperioa da.

Eta nola “egokitu” dira denbora berriari euskaldunak?

JAUNTXOAK ETA JAUNTXO IDEOLOGIA

Errepasa ditzagun, ikusten ari garen puntu guztiok, interpretazio batera hurbiltzeko. Kapitulu nagusiak errepikatuz hasiko gara.

Bada makina bat mito euskal historiaz. Tubal omen dela euskaldunaren patriarka, *hijo quinto de Iaphet, y nieto del segundo padre del género humano, Noé* (Garibay). Armeniatik Bermiora sartu omen zela. Ez, Nafarroara etorri omen zela. Tubal hori ez, baina beste Aitor legendario bat omen dela gure arbaso (Txaho). Deabruak daki nondik etorrira. Euskara parabisuko Adanen hizkuntza izan omen zela. Ez, Jainkoak Noeri irakatsia. Ezta ere, Babelen sortua baizik, etc. Dena dela, parabisuko hizkuntzaren auzi hori, ez da euskaldunek asmatua. Nik ez dakit non eta nondik sortua den. Baina Dantek berak ezagutzen badu eztabaida, Adanek eta Ebak florentinoz hitz egiten ote zuten, eta italianoa ezezik, parabisuko hizkuntza doi-doi Florentziako dialektoa izan ez ote zen, ba, aspalditxokoa dirudi arazoak.

Xelebrea da. Dantek Pietramalako auzunea aipatzen du, Cantalapedra esango bagenu bezala, edozein hiri eta hiriskaren harrokeriaren adibide barregarri gisa, guztietan hizkera garbiena eta jatorrena norberarena delako haizekeriaz (“Tolosako euskara” bezala da hori). Beraz, gurea beste hizkera modu guztien argi eta iturri. Burujope nonbait arrunta genuen orduko: “Nam, quicumque tam obscene rationis est ut locum sue nationis delitiosissimum credat esse sub sole, hic etiam pre cunctis proprium vulgare licetur, idest maternam locutionem, et per consequens

credit ipsum fuisse illud quod fuit Ade”, hots, nola bakoitzak bere sorterriari ohi deritzon eguzkiaren azpian lekurik atsegingarriena, era berean eduki ohi duela bakoitzak norbere hizkuntza besteak oro baino hobetzat, eta, ondorioz, Adan-en mintzaira izandakotzat. (Zuzenki Jainkoak berak irakatsia izanik, logikoki honek izan behar zuen giza-mintzaira perfektuena). Ikus *De vulgari eloquentia*, I, 6, 2). Florentino ilustratu kosmopolitak —“cui mundus est patria velut piscibus equor”— ez du etxezulokeria horietan amildu nahi. Maite-maitea dizu biziki bere Florentzia, baina judizioa sentimenduetan gabe arrazoimenean soil finkatuz, garbi ageri da, berak hala diosku, hebraiera dela gizasemearen lehen hizkuntza munduan: “fuit ergo hebraicum ydioma illud quod primi loquentis labia fabricarunt”. “Arrazoimen obszeno”aren aurkako arrazoimen sentimendu gabeko hau, ez hura baino libreagoa eta zientifikoagoa, baina bakarrik “erlijiosoagoa” da (historikoki beste era bateko mitogintzaren sortzailea berau ere, Elizaren itzalpean). Utz dezagun orain, halere, “parabisuko euskara”ren ipuina.

Euskaldunek —hots, kantabresek— erromatarrekin izan omen zituzten guduez ere, ipuin heroikorik sortu da franko. Baita *Leloren kanta* sonatu bat ere. Sonatua, jakintsu argiak engainatu dituelako bereberki (Humboldt). Erromatar konkistaren aldikoxea zela, pentsatzeraino ailegatu izan bait dira. J.K. Gerrak antzeman zionez, Karlo V.aren garaikoa dirudi. J.M. Leizaolak, euskaldun soldaduak Italiako gerretan zebiltzanekoa izan litekeela, uste du (ik. *Estudios sobre la poesía vasca*). Kantaren Autoreak, nolana ere, truko bat erabili du, jendea engainatzeko: *el canto parece estar escrito, sin duda para darle aire arcaico, en una especie de jerga* (L. Michelena). Truko hori ere ez zuen gure Autoreak asmatu. Asko erabiltzen zen, orduan, beste herrietan ere. Europako herri guztiak “kanta zaharrak” eduki nahita zebiltzan-eta. Berdintsu gertatzen da beste ipuin eta mitoekin.

Oraingo listo batzuek erraz egiten dute barre ipuin horien kontura, “abertzaleen” betiko zozokeriak bagenitu bezala. Ez dago halakorik. Abertzaleek —beste edozeinen antzera— beren

erara mitifikatu dute historia. Baina, lehenengo, mito horiek ez dute zerikusirik guk daukagun abertzaletasunarekin (orain). Eta, bigarren, honelako ipuinak Euskal Herritik landa ere erruz aurkitzen dira. *Estos mitos, que existen igualmente en la historiografía de otros pueblos —idatzi du Argizalek, ARRAGOA 2, 49— sólo pueden llegar a nuestra época como datos curiosos de la imaginación de sus autores, sin que impliquen importancia alguna, ni lleguen a influir en la formación de las generaciones modernas.*

Beraz, mito horiek zer sentidu duten —izan duten— argitu beharko da. Zergatik sortu ziren eta zertarako ziren. Mitoak, ez noski zientziarena, baina bere funtzioa betetzen bait du historian.

Autoreen irudimen bizia baino zerbait gehiago adierazten dute apika. Herri bakoitzaren bere historia mitifikatzeko joera orokorra bada zerbait, bitxikeria hutsik baino gehiago. Eta “mirarizko hasieraren” mitoak, historiografiatik at ere, erlijioetan adibidez, inportantzia handia jokatu du beti. Parabisuaren mitoa ez da horren forma bat besterik.

Ipuinotan, Ernazimentuan, hiru kapitulu bereizi behar da: 1. hasiera miragarria; 2. herriaren heroismoa erromatarren aurka (justu erromatarren aurka, hain zuzen, eta ez beste inoren aurka. Europako herri guztietan beti erromatarren aurka demostratzen da herriaren azkartasuna ipuinotan); 3. hizkuntzaren paregabetsuna. Hirurotan nabari bait da, agerienik, arrazoibideon funtzio ideologikoa.

Alesander Handiak Zeusen semetzat jotzen zuen bere bu-rua. Erromatarrek Eneas troiarraren edo Romulo eta Remoren ipuinak asmatu zituzten. Ronsardek poema bat egin zien frantsesei, *Franciade* —XVI. mendean eta J. Boucheti jarraituz— Frantziako Erregeak Hektorren seme Francus baten ondorengo bihurtuz. Gortearen enkarguz ondu zuen poema hori. Frantziako monarkia beste guztien aldean prestua zela erakusteko, noski. Etc. Ez du merezi luzatzea. Jatorriaren mitoa franko ezaguna eta zabaldua da.

Berrehun urte eta gehiago da, *L'Ingénu* delako ipuinobela hartan, Voltaire mitoon kontra zebilela, haizerrotekin borrokan:

Pourquoi toutes les autres nations se sont-elles donné des origines fabuleuses? Les anciens chroniqueurs de l'histoire de France, qui ne sont pas fort anciens, font venir les Français d'un Francus, fils d'Hector; les Romains se disaient issus d'un Phrygien, quoiqu'il n'y eût pas dans leur langue un seul mot qui eût le moindre rapport à la langue de Phrygie; les dieux avaient habité dix mille ans en Egypte, et les diables, en Scythie, où ils avaient engendré les Huns. Je ne vois avant Thucydide que des romans semblables aux Amadis, et beaucoup moins amusants. Ce sont partout des apparitions, des oracles, des prodiges, des sortilèges, des métamorphoses, des songes expliqués, et qui font la destinée des plus grands empires et des plus petits Etats: ici des bêtes qui parlent, là des bêtes qu'on adore, les dieux transformés en hommes, et des hommes transformés en dieux. Ah! s'il nous faut des fables, que ces fables soient du moins l'emblème de la vérité! J'aime les fables des philosophes, je ris de celles des enfants, et je hais celles des imposteurs.

Eta lehenago, Saint-Evremond hark —*Réflexions sur les divers génies du peuple romain dans les différents temps de la République*— erromatarren bizkarretik ederki egiten zuen barre. Enea bitartez Venusen ume jotzen zituzten beren buruak. Jainkoen ahaidetzat zeuzkaten beren buruak, Romulo bera Marteren seme ei zutela eta (ipuinak dioenez, izan ere, Rea Silvia birjina vestalak Martegandik izanduak eta neskak Kapitolioan isilka utziak omen ziren Romulo eta Remo, otseme batek haziak). Azkenik jainko deklaratu zuten Romulo hori. Haren jarraitzaile Numak hartueman bereziki onak zituen Egeria jainkosarekin. “Badirudi patuak beste zereginik ez zuela, Erroma eraikitzea baino... *Nik higuin diot ipuin hutsez edo gezur arrazoiez jasotako miragarritasun guzti horri*” (Saint Evremond).

Higuin horiek eta kritika horiek XVIII. mendean azalduko dira. Apologistek ez dute oraindik Erdi Aroarekin hautsi. Pentsabide mitologikoetan segitzen dute.

Guzti horretan euskal apologistak beren denboran ez daude bakarrik: bereziki euskaldunen jatorria mitifikatzen dutenean. Nolarebait joera arrunt bati erantzuten dio jokabide horrek. Euskaldunen kasu konkretuan, gainera, noblezia erakusteko beren interesari obeditzen dio. Euskaldunen noblezia jatorrizkoa omen bait da, ez Erregeak edo emana. Ikusi dugu Tirsorena: *Un nieto de Noé le dio nobleza / que su hidalguía no es de ejecutoria*, eta abar. Arazo guztiz praktikoko bateko kapitulu “teoriko” bat izan da, ikusi dugunez.

Nobletasun, odol-garbitasun ororen iturburua mendi goietan dago. Mendiok ez erromatarrek menderatu omen bait zituzten, ez barbaroek eta ez arabeek eta ez inork. Mendi herriak odol “nahastugabekoa” du, hortakoz, garbi-garbia, noblea. Bera bizkaitarren semea zen Erzilla-k, *La Araucana*-ko 27. kantan, arbasoen ohorez kantatu du:

la aspereza
de la antigua Vizcaya, de do es cierto
que procede y se extiende la nobleza
por todo lo que vemos descubierto.

Beren azainak eta egintzak gudu zelaian, dirudienez, herri guztiek gustora gogoratzen eta goratzen dituzte, hausiabartza handiak eta garaitza distiratsuak. Gerran erakusten da, nonbait, herriaren handitasuna. Gerran ikusten da zeinek balio duen. Ia herri guztien historietako idoloak, pertsonaia handiak, gerragileak dira. Eta, berei sinestekotan, gerragile bildugarriak dira herri guztiak. Euskaldunak ere bai omen. XVI-XVII. mendeetako euskal apologistek eta historigileek, erdaldunei, euskaldunak zein gudari finak diren, erakutsi nahi bazieten, bidezkoena arabeak eta aipatzea luketela, dirudi. Arabeek aise menderatu zuten Espainia, ez Euskal Herria. Apologistak harro zitezkeen, hortakoz. Frankoen kontra ere gogor samar jokatu bide dira euskaldunak. Hor ere bazuten materialik, mitorik asmatzeko: Orreaga eta. Egin ere geroago batean egingo da, *Altabizkargo kanta*-n adibi-

dez. Baina apologistek, orain ala gero, erromatarren aurkako balentrirei emango diete inportantzia gehiena... Euskal apologistak ez daude bakarrik euskaldunen heroismoa erromatarren aurka mitifikatu dutenean ere. Espainiako Sagunto eta Numanziaren mitoa eta Viriatorena, Vercingetorixena Frantzian, Arminiorena Alemanian, etc. kide-kide ditugu. Eta badu bere arrazoia. XVI. mendeko haientzat Erroma zen irudi ideala. Eta orduantxe burutzen ari ziren Estatuak, zerbait bazirela erakusteko, Erromari berari buru egiteko gauza izan zirela, asmatzen zuten. Kontuan hartu behar da, Erromari buru egin ahal izateak jendeontzat zuen signifkazioa. Ernazentiston kultura guztia erromatar kulturari oinarritzen zen. Eskolan ia ez zuten erromatar Autoreak besterik ikasten. Beren irakurgaiak horiek ziren. Erromako heroiak zituzten eredu. Erroma zen beti ispilu eta neurri. Euskaldunentzat, gainera, latinak euskara ito ez duelako horrekin, ipuinak egiantzik edo ere bazuen. Eta erromatarrei buru egin zitelako horrekin, menderatu ez zituztenez gero, ia erromatarren mailan jartzen ziren euskaldunak. Sinestu ere, euskaldunek ezezik, erdaldunek berek ere ipuinok sinesten zituztela, ematen du. Juan de Valdésesek hala testimoniitzen digu: *Lo que por la mayor parte de los que son curiosos destas cosas tienen y creen, es que la lengua que oy usan los vizcainos es aquella antigua española. Esta opinión confirman con dos razones harto aparentes. La una es que, assi como las armas de los romanos quando conquistaron la España no pudieron pasar en aquella parte que llamamos Vizcaya, assí tampoco pudo passar la lengua...* Eta horrek, erromatarren garaiko euskaldunei buruz ez du ezer esan nahi, baina zerbait adierazten du XVI. mendeko euskaldunei buruz: gerrazale nahiko basati eta gogor ikusten zituzten, nonbait. Erromatarrei buru egin izana benetan posible iruditzeke lain gogor hain zuzen. *Son buenos para guerra*, esango da euskaldunengatik.

Badago beste arrazoi bat ere, euskaldunen indarra erromatarren aurka erakusteko, eta ez besteen kontra. Mendebalde honetan erromatarrek historiaren hasiera antzean ikusten zirela. Erro-

matarren aurretik betiera iluna bezala zegoen. Beraz, erromatarrek menderatu ez bazituzten, eta haiekin nahastu ez baziren, euskaldunak inoiz menderatu eta inorekin nahastu gabeko zirela, segitzen zen handik: *sin mezcla de otras naciones extranjerias* (Isasti). Eta puntu horietan finkatzen zen nobletasun printzipioa. *Nazio denak enpeinatzen ziren iraganaldiaren leize barne-etara nolabait jaisten, noblezia tituluak ateratzeko. Berak dira hizkuntza zaharrenaren jabe, edo prosa zaharrenaren sortzaile, eta bakoitzak bere alde harro-harro aitortzen du, ingurukoak berankume kaskal harro hutsak direla.* Hauxe irakurtzen dugu P. Hazarden *La Crise de la Conscience Européene 1680/1715* liburuan.

De nation à nation, on bataille aussi pour revendiquer la priorité dans le temps. Elles essaient toutes, alors, de descendre jusqu'au fond de leur passé, pour en rapporter des titres de noblesse. Elles possèdent la langue la plus ancienne, la prose la plus ancienne, la civilisation la plus ancienne. Et à chacune d'affirmer fièrement que ses voisines ne sont que des prétentieuses, que des parvenues.

Nazio denak hala zebiltzan eta baita euskaldunak ere. Euskara zein hizkuntza zaharra eta garbia den; beste denak sasikumeak direla.

Aitzizik badirudi ezen bertze hitzkuntza eta lengoia komun guztiak bata bertzearekin nahasiak direla. Baina euskara bere lehenbiziko hastean eta garbitasunean dagoela (*Axular*).

Espainola hizkuntza gaxte berdea da. Erromatarrek menderatu lurretan jatorrizkoa galduz sortutako hizkuntza. Jatorrizko mintzaira arrunta, Garibayk zioenez, euskara zen Iberia guztian, Tubalek honera bait zuen, Babelgo nahasketaren ondoren. Eta menderapenik eta nahasketarik egon ez den tokian euskarak bizirik dirau.

Euskarari sekulako dohainak ikusi dizkioten apologista horiek, beren garaian ohi zen eran zebilzkigun hizkuntz arloan ere. Alemanian, adibidez, ia gauza berdin-berdinak aurkitzen ditugu XVII. mende azken aldera. Alemania, egia, birrindurik zegoen. Zati-zatiturik. Inguruko enragin menpean zeharo. Baina intelektual buruzagiak, Leibniz ala Pufendorf, Alemaniaren garaitasunean sinestuta zeuden. Alemaniaren batasun moral eta izpirituala, horientzat, ezpalketa politiko guztien gainetikoa eta bortitzagoa zen. Dretxoa? Dretxo germanikoa ez ote zen erromatarra baino antzinagokoa, eta zuzenagoa ere? (Euskaldunek beren Foruak goratuko dituzte). Eta hizkuntza: alemana grekoa eta latina bezain antzinako eta eder da. Alemanak ba omen ditu, grekoaren borobiltasuna, latinen maiestatea, frantsesaren xarma, italiaren grazia, ingelesaren oparotasuna, flamenkoaren duintasuna, eta abar, eta abar. Frederiko Engels gazteak berak, ez XVI eta ez XVII.eko semea izan arren, ez zeukan saltzeko bere hizkuntza alemana, ez horixe! Berrehun urte lehenagoko Autoreak bezalaxe, alemana ingelesarekin, frantsesarekin, grekoarekin, portugesearekin, alderatuz jarraitzen zuen. Eta alemana — *Germaniako hizkuntza, hizkuntza eternoa*, zeritzon bihotz dardaraz — aurkitzen zuen guztietan bikainena... Alemana, argudiatzen zuten apologista alemanek, euskal apologistek bezalaxe, mundua bezain zaharra da. Eta abar, abar, abar.

Literaturan, halaber, ez zuten alemanek zer lotsaturik. Tazitok esaten du, antzinako germanoek beren heroiak eresietan abesten zituztela. Aventinok Erdi Aroko poema epiko batzuk antzina-antzinako kantatzat hartzen zituen, beraz; herriaren ahotan itxuragabetuxerik heldu zaizkigula, aitortzen bazuen ere. Morhofiusen (1682) arrazoiak dira politenak: herri guztietan poesia da lehenengo espresabidea; beraz, Alemaniak ere izan behar izan ditu bere poetak, antzinatean, haien aditzerarik ez badugu ere... Izan behar duena, bada. Logika berberez, *bertsolaritza euskera bezin antzinakoa* dugula, atera digu besteak. Eta bertso-laririk ezagutzen ez dugun denboretan ere, antzina-antzinatean

ala prehistorian, euskaldunak bertsolariak zirela. Izan behar zuten, beraz, baziren. Jakina.

Euskaldunak, orobat, ezin konforma zitezkeen atzo goizeko literatura pobrearekin. Kanta zaharrak behar ziren. Herri denak aspaldiko kanta zahar bila zebiltzan (hots, historia bila). Hala sortuko dira Leloren edo Altabizkargo kantak. Iburguen-Katxopinien kronikan, Grezia homerikoa nahiz Tazitoren germano kantariak kaskar uzten dituen esplikazio bat daukagu, Kantabria izenaren etimologiaz:

El Senorío de Vizcaya fué poblado por Tubal, nieto de Noé. Nunca usaron tener escriptas sus leyes, porque Noé, quando vino a España a visitar a su nieto y las poblaciones que tenía echas, les dió... el gobierno de la República en verso para que con más facilidad lo tuviesen en la Memoria. Y de aquí le vino a la Cantabria llamarse patria y región de los Cantares, por quanto cantaban las leyes que tenían y cantaban los echos heroicos de los difuntos que morían en la guerra y sus descendencias, a lo qual llamaban Heressia.

Legeak abestearen arloan, Hobbesen *Leviatán*-en aurkitzen dut hau: «Y en los tiempos antiguos, antes de que se usasen habitualmente las letras, las leyes se ponían muchas veces en verso, a fin de que el pueblo toscos, disfrutando al cantarlas o recitarlas, pudiese retenerlas tanto más fácilmente en la memoria». Ez da, beraz, euskaldunen pribilegioa. Kanta heroikoak ere ez dira izango.

Norbere hizkuntzaren kontzientzia eta kontzientzia nazional historikoa uztartuz, Ernazimentuan heroi nazionaleri odak eta kantak paratzen zaizkie. Tematika nazional ospetsuz landu nahi da, ohoratu nahi da, literatura. Literatura nazional garaiak era-erako tematika nazionala behar duela, uste bait da. Gai nobleak, behintzat. Ronsardek *Franciade* paratuko du. Milton-ek, halaber, poema nazional heroiko bat egiteko asmoa zuen, Artus legendariaren inguruan: Ingalaterraren krisi erlijioso nazionalak eraman zuen haren ordez trilogia bibliko handia paratzera.

1689an D.C. von Lohensteinek *Arminio eta Thusnelda* nobela heroiko-galaia argitara zuenean, Alemanian, sekulako arrakasta izan zuen. Von Lohensteinek Arminio buruzagia ospatzen zuen, germano heroikoen mitoa erromatarren aurka. *Leloren kanta*-ren ordezeko aleman bat, nobelan. (Arminio hori funtsean historikoa da, Lekobidi ez bezala, Teutoburgoko basoetan Augustoren legioak desegin zituena). Behar zen Autore nazionala agertu zela eta, *patriae amantissimus*, nazio alemanaren ohorea salbaturik zegoen... Garai honetan ez dira gertakizun historikoak mitifikatu bakarrik. Testu faltsurik asmatu ere bai ugari. Poema eta kanta “zahar” asko faltsifikatu bait da, beste nazioetan ere, ideologiazko zio horiengatixe. Ez da Europan literaturarik izango, halakorik ez duenik. Kanta zaharrak asmatzen ziren, hots, zahar tanke-
 ran ontzen ziren, eta antigoalekotzat erraz saltzen ziren (gure *Leloren kanta* edo *Altabizkargo kanta* bezalaxe). Holakoen moda handia bait zebilen Europa guztian.

Euskaldunok —alegia, *arrazista* bildurgarriok eta *naziok*, diotenez— baditugu XV-XVII mendegarrenetan muntaturiko geure balentrien eta hizkuntza ederraren eta beste zera eta zeren ipuinak. Baina apenas daukagun beste herrien mesprezurik eta burlarik, eta besteak baino handiago usterik ere. Oraingo Autore bizkorren batzuk eskandalizatuta dabilzkigu, orduko euskaldunen arrazismoa deskubritu digutela eta, juduen kontra edo. Ez dakiguna da, Europa kristau hartan herri bat bakarrik aurkitu ote duten juduen kontrako “arrazismorik” gabe. Bestetan baino arrazismo gehiago nabari ote da Euskal Herrian? Ez. Inon baino gutxiago, izatekotan. Gainera, judeguena, iruditzen zaigunez, kasu berezia izan da. Arrazismo bila, arrazismo galantagorik bada ugari non errazago bilatu. Europako beste edozein herritan aurki daiteke hemen baino arrazismo gehiago; eta ez judeguen kontra, alboko herri kristauen kontra ere baizik. Adibidez, espainolen arrazismoa euskaldunen kontra. Euskaldunok barbaroak garela eta, esaten zuten horien arrazismoa. Kristaurik ere doi-doi garela, uste zuten horiena. Etxeberri Sarakoak ongi ohartu

dio, euskaldunen basakeriak, moztateak eta beste burla guzti horrek esan nahi duenari:

Egiazki hemen Marianak aurthikitzen dio eskualdunari, aurthik ahal zezokeen harri ukhaldirik borthitzena, edo aha-phaldirik gogorrena: zeren Aristotelesekin dioen eredura, gizonari hitzez egin eta eman ahal dakioken laidorik handiena baita, izpirituz labur eta eskas dela deitzea: ... zeren gizonaren ohorea eta noblezia (Zizeronekin dioen bezala) baitago adimendu izatean, eta ongi mintzatzen jakitean; bide huntaz gizona diferentziatzen da abre mutuetarik, eta egiten Jainkoaren iduritako, zeina baita naturalezak ardiets ahal dezakeen abantailik handiena.

Espainolak berak —beren uste apalean— ez ziren motz eta tonto eta kultura gabeko eta holakorik. *Digo* —idazten zuen Vicente Espinelek— *que yo he alcanzado la Monarquía de España tan llena y abundante de gallardos espíritus en armas y letras, que no creo que la romana los tuvo mayores, y me arrojo a decir que ni tantos ni tan grandes.* Eta, jarraitzen dugu Pedro de Medinaren obra berrikusi zuen Pérez de Mesarekin, *Si tuviésemos lugar de cotejar las letras y sciencia de nuestros Españoles con la de las otras naciones... bien se echaría de ver la ventaja que en todas las facultades los Españoles hacen a los muy letrados de los otros reinos.*

Los españoles —idazten zuen Peñalosakoak— *han poseído y tienen más oro y plata que nación otra alguna, y son los más lustrosos, magnánimos y liberales de todo el mundo.* Espainolek dituzte munduko abantaila guztiak: andre ederrenak, gizon ausartenak, eta abar, eta abar. Eta kultura bizkorrena eta hizkuntza ederrena eta inteligentzia argiena ere bai, noski. *¿Hay otros hijos de más vivo ingenio* —zioen bere harrimena gaingitu ezinda Francisco Santosek— *pues tienen asombrados los tiempos sus escritos tan elegantes?*

Nola ez, ba. Espainol horiek harro-harro egon zitezkeen, eskubide guztiz, eta beste denak mespreza zitzaketen, horregatik inori arrazista iruditu gabe: zeren eta, Jainkoaren semeak agian

ez baziren ere, *puso Dios en el principio del mundo la provincia de España, en testimonio de que en todo él no había otra más principal y soberana*. Eta gero haren inguruan ezarri zuen mundu guztia, haren mendean egoteko moduan. Espainia da munduaren erdia. Eta Gaztela Espainiaren erdi-erdigunea: *En esta provincia es muy probable que formó Dios al primer hombre. En ella consistió lo más ilustre de todo el Paraíso*. Hau zen Juan de Caramuelen teologia espainol dibinoa, jadanik inor eskandalizatzen ez bide duena, hori baino askoz apalago ibili arren euskaldunek egiten duten bezala. Ez dugu segituko tontakerion bitetik.

Espainolek *pensamos ser señores del mundo*, salatzen zuen Espinelek. Eta Cristobal de Villalónnek: *Entre todas las naciones del mundo, somos los españoles los más mal quistos de todos, y con grandísima razón, por la soberbia, que en dos días que ser-vimos queremos luego ser amos*.

Hori da, ba: *queremos ser amos*. Horixe da kontua.

Zergatik hizkuntzaren eta literatura zaharraren eta nork bere kulturaren mitifikazio hauek? Kulturari ematen zaion signifikazio politikoari begiratu behar hemen ere. Kultura gehiagodunak eskubide gehiagodun dirudi. Agintzeko eta nagusi izateko eskubidedun batez ere. Nazio batek besteek baino kultura zaharragoa eta gehiago duela, esatea, haren hegemonia grinak legitimatzea da. Testuinguru horrekin inork ez du kultura gutxiagoko eta kultura zaharrena gabeko izan nahi. Zeharbidez, kultura gehiago eta zaharragoaren aitzakiaz, besteak menperatzeko eta gobernatzeko eskubidea deklaritzen bait da. Kultura, hortakoz, kulturarik baino gehiago, hegemonismo nazionalen zuzenesteko printzipio da. Kulturadunenak eskubide du nagusi izateko.

Ipuin zaharra da hori: *barbaroa* — esaten zuen jadanik Euripidek *Ifigenia*-n— *esklabutarako egina da; grekoa, askatasunerako*. Hots, agintzeko. Euripide lauhun urte K.a. bizi zen. Ipuin hori txit modernoa ere bada: kulturadunena ordeztu progresistena esanez, teoria marxistak nagusitarako eskubide guztiak aitortu

dizkio progresistenari; eta kontserbazaleari, atzeratuari, bat ere ez. Konkista-dretxoaren betiko eskema da funtsean...

Konprenigarri da, euskaldunek kulturarik gabeko gisa agertu nahi ez bazuten. Eta mitoak asmatu bazituzten. Kulturarik ezak —erdara ez menderatzeak, adibidez— nolako menpetasuna ezartzen zien, nahikoa esperimentatzen zuten euskaldunek. Eguntaraxe arte ikusi dugu, baserritarrak nola ibili behar izan duen, erdararik ez zekielako. Trenerako bilete bat ateratzeko gauza ez zela. Medikugana joateko lotsa. Soldaduzkan burlatuta, etc. Beti barregarri. Beti gizajo eta beti esklabu. XVI. mendean ezin izan zitekeen bestela. Bazterrak euskaldun arloitez beterik zeuden. Eta ez da zaila asmatzen, gizajook nola zebiltzan. Otazu y Llanak —*El “igualitarismo” vasco*— XVI. mendeko fraile dominikano baten pasarte hau dakar: (Euskaldunek) *Por la mayor parte no tienen perfecto conocimiento para gobernar, sino sólo viveza y solitud, assi son buenos para guerra y para mar y PARA SERVIR.*

Beraz, gauzak berdintsu zebiltzan Euskal Herrian eta inguruetan. R. Estienne biziki enplegatu da erakusten, hizkuntza guztietan frantsesa bakarrik dela grekoaren pareko (ik. *Traité de la conformité du langage français avec le grec* (1565, beraz, Garibayren garaikoa). Aipa dezagun oraindik Du Bellayren *Défence et Illustration de la langue françoise* (1549). Historia idazteko metodo “zientifiko” berdintsuak han-hemen, orobat. Ikus E. Pasquierren *Recherches de la France* edo C. Faucheten *Antiquités Gauloises et Françaises* eta *Recueil de l’origine de la langue et poésie française*. Azkeneko obra honek “probatzen” duenez, kultura erromatarra hiri eternotik zuzen-zuzenean Frantziara pasa da. Erroma berria Frantzia da. (Horra berriro Sánchez Albornozen edo Maurras eta Barrèsen aitzindariak).

Mazziniren ustez, ordea, nazionalismo modernoetan, Erroma berria Italia zen berriro eta ez beste inor (eta Cola di Rienzo-ri darraikala, bistan da).

XVI. mendeko Autore ingelesek, berriz, herri hautatua Ingalaterra dela, uste dute. William Tyndalek uste hori “probatu”

ere egingo du, ingelesaren eta hebreoaren konparazio arduratsu batez. Ingelesak batez ere frantsesaren aurka joan dira: frantsesa itsusi eta pobre dela, esango dute, ingelesa eder eta aberats, etc.

Espainolak ez ziren motzago: *Segunda Roma*, esango zaio Toledori. Jainkoaren herri hautatua Espainia besterik ez dela, probatzen zuen Frai Luis de Leonek berak, Biblia eskuan. Beno, ez Frai Luisek bakarrik. *España asume el papel de Pueblo de Dios*, esaten digu García Herrerok, makina bat adibide ikusgarritz, *Ideas de los Españoles del siglo XVII* liburuan. *Cómo los españoles dilatan la fe católica, oficio y prerrogativa que tenía el pueblo de Dios escogido*, zeritzon Frai Benito de Peñalosaren liburu bati orduan. *Ya en el siglo XVII — irakurtzen diogu esandako García Herrero horri — se hizo común entender de España las profecías bíblicas y ver cumplidos en las hazañas de los españoles los textos sagrados. No podía, pues, darse una divinización más alta de la patria, brazo de Dios e instrumento de su acción en el mundo.* Jainkoaren seme edo, zerbait baziren espainolok ere, besteak baino gehiago. Etengabe mirariak egiten zerabilten Jainkoa beren alde, guztien kontra: Clavijon, Lepanton, Indietan, Alemanian, Flandrian, itsasoetan... Profetak ere dira mintzo hola-hola: profetek agindua bait da, Espainiak mundu guztian zabalduko duela bere poderioa (*señoreándolo con sus armas*); garaituko duela gudu guztietan; hautsiko dituela hausteko etsai denak; Espainiako Erregeak beste guztien nagusi izanen direla, eta abar. *Pues los españoles — Fernández Navarrete toledano hark esaten zuenez — ... pueden estar ciertos que sus reyes serán los mayores del mundo, cumpliéndose en ellos lo que dijo Dios en los Proverbios..., y lo que a David prometió, diciendo... Verificándose en la Serenísima Casa de Austria lo que de los romanos dijo Virgilio...* Beste nazio denak ezdeus hutsak dira, desgraziatu hutsak: *Miserable Alemania; Desdichada Francia; Escocia, en medio de tantas tinieblas* (Fr. M. Pérez de Heredia). Israel berria Espainia da. Jainkoaren kuttuna. Eta: *El sol mismo, como instrumento de Dios, también da la preferencia a España, pues alumbra continua e incesantemente sus tierras y dominios*

las veinticuatro horas de su curso cada día. Véase si Francia o algún otro Monarca ha tenido o tiene esta calidad; y Dios, que es el Supremo y verdadero Juez, ha determinado esta causa en favor de España en muchas ocasiones, y así lo confesó el Duque de Guisa, diciendo que Dios se había declarado español, cuando el Duque de Alba le venció e hizo retirar de Nápoles... Inork ez bezalako ideologia —hots, mitologia— muntatu zuen Espainiak, bere garaitasuna erakusteko beste nazio guztien gainetik. García Herrerok erakutsi duen *mesianismo y providencialismo nacionalista*, asko ez duela berriro armaturik eta sutan ikusi duguna.

Aleman herriaren teoria Fichtek finkatuko du *Nazio alemanari Mintzaldiak* liburuan. Oso euskal apologisten antzera; Herderren eta segimenean, halere. Filosofo hark *jatorrizko herriaren* kontzeptu inguruan argudiatuko du. Alemanak, esango du, ez dira herri nahasturik, frantsesak eta ingelesak diren moduan. Bizi diren lurraldeko lehen biztanleak berak dira: jatorrizko herri garbia. Eta jatorrizko herriaren karisma bereziak azpimarkatuko dira.

Hori dena ez dakart hona, euskal apologismoa garai hartarako *normala* dela erakustearren. Hori ere esan beharra dago apika. Azterketa zehatzagoak egin beharra dago, batez ere (E. Lembergen *Nationalismus* liburua txit argigarri da), hemen ez bait dugu puntuok ukitu besterik ahal. Baina inportanteago da, apologismoan orduko ideologia arrunta daukagula, ohartzea. Aroaren propioa. Apologisten ipuin eta mitoetan ez zaigu agertzen garaiko *ideologia* besterik. Hots, garaiko klase nagusien ideologia. Historigileok hain zuzen garaiko ideologoak dira. Funtzio hori zuen, apologistek egin diguten historiaren mitifikazioak. Dretxoaren teoria bat da. Boterearen teoria bat.

Apenas dagoen esan beharrik ere, lehen apologistak, beste herrietako beren kideak bezala, funtsean, klase baten, edo kasta baten, zerbitzari direla: nagusienak. Jauntxoena.

Noblezia demostratzeko enpeinu bizi horrek, adibidez, errealitatean, nagusien interesei obeditzen zien batez ere. Errege

Kontseilari batek, juezak eta merkatariak, eskribauak, kapitainak eta Mundu Berriko gobernariak, nonahiko kargudunek, noblezia interes gehiago zuten, noski, edozein baserri zulotatik irrendako ez dakit zein mandazainek eta ezkutarik baino, eta euskaldun soldaduek Italian edo zeinahi kolonok Indietan baino.

Honekin ez da esan nahi, klase baten ideologia izanik, besteena ez zenik. Klase nagusiaren ideologia da garai bakoitzeko ideologia nagusia. Eta ideologia hori euskal jende xotilarena ere bazen, beharrik. Klase nagusiaren interesak ezezik, herri xumearen interesak ere jasotzen bait ziren ideologia horretan. Adibide arrunt bat El Escorialeko harginen grebakoa da, maiz aipatua: Filipe II.ak grebari atxeki zitzaizkion langileak zigortarazi nahi zituen. Baina hargin gehienak euskaldunak izaki —nobleak, hortakoz—, ez zegoen haiek preso atzematerik lehenik entzun gabe, eta ez haiek bilauak bezala zigortzerik ere...

Halere, jauntxo ideologia dugu hori funtsean. Ideologia horretaz jauntxoak beren probetxurako nola baliatu diren, eta ideologia beren interesen arabera nola moldatu eta moldegabetu duten, gauza ezaguna da, beranduenik ere edozeinentzat Otazu y Llanaren *El "igualitarismo" vasco-z* gero, gehienontzat haren premiarik batere gabe. Euskaldun guztiak noble, baina batzuk nobleago. Guztiak berdin, baina batzuk berdinago. Garbi dago, nobletasuna eta, nola ulertzen ziren praxian eta zer aplikazio zuten.

Jauntxo ikuskera eta portaera nabarmenak sumatzen ditugu hizkuntzari buruzkoan, halaber. Euskararengatik hainbeste harrotzen ziren klaseek, deus ez dute egin, euskara kultur hizkuntza bihurtzeko. Axular kexu da, euskaldun *batzuek* ez dakitelako euskaraz nola eskiriba eta ez nola irakur. Hori esaterakoan, Axularrek ezin pentsa zezakeen nekazari, arrantzale eta artzainetan. Horiek ez euskaraz eta ez erdaraz idazten eta irakurtzen jakitea, korriente eta normaltzat ematen zen garai hartan. Axularrek ez du *liburutto hau letratu handientzat egiten. Eta ez xoil deus eztakitenentzat ere*. Gehien-gehiengoa xoil deus eztakiten horiek osatzen zuten. Beraz, Axular kexu bada, beste horiengana

tik da: idazten eta irakurtzen jakin bazekien sektoreagatik, idazten behintzat erdaraz bakarrik dakielako. Jendeon jarrera euskarari buruz apologistek erakusten digute: euskara, horientzat, noblezia titulu bat da, baina ez komunikabide eta tresna bizirik. Gure mende hasieretako *abertzale* askorentzat izango den gauza berbera. *Para los apologistas* — irakurtzen diogu L. Mitxelena-ri— *el valor y aun la superioridad del vascuence sobre otras lenguas no podía depender de circunstancias externas y accesorias como el cultivo literario, sino de cualidades intrínsecas, tales como su pureza, su antigüedad y sobre todo la perfección de su estructura.*

Baina hori horrela zergatik den, da kontua. Arrazoi bat pentsaera da, pentsamoldea. Gauzen *berezko natura* betikoa bilatzen duen pentsamoldea (metafisikoa). Pentsatzeko sistemaren aldetik hori. Eta, horretan, euskal apologisten oso antzekoak ageri zaizkigu beste denak. Baina, historikoago, arrazoia da, klase nagusiok euskara ez dutela tresna eta komunikabide bezala behar, distintzio titulu gisa baizik. Nobletasunaren proba bezala. Isastik ederki erakusten du ikuspide hori: *La nobleza e hidalguía de los naturales y originarios de Guipúzcoa bien conocida está en todo el mundo, por haberse conservado desde su principio en sus solares conocidos con mucha pureza, sin mezcla de otras naciones extranjeras, COMO SE VE EN SU LENGUA BASCONGADA, trages y modo de vivir.*

Egia esa, ideioek, edo fantasiok, euskal idazleak berak harra-patu dituzte denboraren buruan. Etxeparek ideologia horren aztarrenik apenas badu, eta Axular zerbait kutsaturik ageri bazai-gu, Joanes Etxeberri Sarakoa — idazlea eta apologista bateratzen zituena— ideologia horretan murgildurik dabilkigu begi bieta-raino: *Euskara noblea da... zeren Euskara Tubal Prinze Handi haren umea eta alaba baita.* Etxeberrik badaki nobleziaren beste arrazoi bat ere, eta biok bat egiten dute, ikusten ari garenez: *Euskara da hitzkuntza guztien artean bere indar propialez entseiaturik, etsaiez bentzutu gabekoa, hargatik arrazoinekin erran duket, Euskarak merezitua duela nobleziazko kalitatea.*

Agian erantsi beharra dago, Etxeberri Sarakoak euskararen alde irabazi nahi zituenak, Euskal Herriko jauntxoak zirela, hain zuzen. Eta, horregatik ere, bere sentidua luke, testuinguru honetan jauntxo ideologiak inportantzia gehiago hartzeak.

Berdintsu da, menturaz, Larramendik ere idatzi duenean *Corografía*-n: “Esta nacioncita siempre ha estado en este angulo septentrional, jamás se ha confundido ni mezclado con ninguna de las naciones que vinieron de fuera, ni de moros, ni de godos, alanos, silingos, ni de romanos, ni de griegos, ni de cartagine-ses, ni de fenicios, ni de otras gentes. Y la demostración de esta verdad es el vascuence, lengua que evidentemente nos distingue de esotras naciones”.

Klase nagusiok orain arte ez dira deus arduratu euskaragatik. Eta orain ez dira bestela arduratuko, beren interesek eskatzen dieten neurri-neurrian baino. Benetako beren interesen mailan, klase nagusiok aspaldian dabilta erdal klase berdinekin bateginik eta norgehiagokan. Euskarak ez du balio elkartasun eta ez lehiaketa horretan. Kasta nagusiok, jauntxoengandik burgesia modernoraino, beti jarrera anbiguo hori eramango dute euskarari buruz: euskara ohoratuko dute, euskarak beraiek ohoratzen dituelako. Baina euskara lantzen edo, ez dira saiatuko. Euskarak beraiei serbitu behar die, ez berek euskarari. Titulutarako baka-rrik behar den hizkuntza, jakin beharrik ez bait dago eskiribatzen eta irakurtzen.

Jauntxo ideologia horretan ia edergailu hutsa da hizkuntzaren kapitulua. Ez da hori gertatu beste herrietan. Gogor saiatu bait dira beren hizkuntza trebatzen eta gaitzen. Ingelesek hizkuntzaren goresle bizkorrak dituzte: R. Carew, *Epistle concerning the excellencies of the English tongue*; W. Camden, *Britannia, sive Florentissimorum Regnorum Angliae, Scotiae, Hiberniae, et Insularum adjacentium... Descriptio* (1586). Baina kantatzen baino are bizkorrago ziren egiten: ingelesa trebatzen, itzulpenak prestatzen, mintzaira nazionala literaturan, eginbide ofizialetan, erabiltzen. Berdin frantsesek: C. Seyssel, J. Bodin, etc. administrarigoan eta Unibertsitateetan frantsesa sarrerazten

lehiatu dira, ez goستن bakarrik. Ez dute amore emango, Erregearen laguntasuna hizkuntzari lortu arte. (1634ean sortu zen Akademia Frantsesa). Gero nola enplegatu diren, hizkuntza nagusierazten, Erregearen laguntzaz, M. Goyhenetcheren liburuetan ikus daiteke (*Histoire de la Colonisation française au Pays Basque; L'oppression culturelle française au Pays Basque*). Alemanek, orobat, beren hizkuntzaren goresleak bai, badituzte: hala M. Opitz, *Aristarchus sive de contemptu linguae teutonicae* (1617). Baina baita lan egileak ere. Hizkuntz elkarteak sortu zituzten hiri handi guztietan. Berbizkunde bat orduantxe ezagutzen du alemanak. Espainolek badituzte hizkuntzazale eta goresleak: Juan de Valdés, *Diálogo de la Lengua* (1535); Mosé Diego de Valerak —*Crónica abreviada de España*— Espainiaren misioa predikatzen du, historizale gisa ideologia nazionala osatuz. Baina baita eragile eta egilerik ere. Simón Abrilek Filipe II.ari latinaren lekuan zeharo gaztelera sarrerezteko eskatzen zion. Frai Luis de Leonek latina utzi eta gaztelera usatzeko eragin nahi die teologo guztiei. Egin ere halaxe egiten du berak. Espainiako gauzak eder-ederki erakutsi ditu Joseba Intxaustik *Política y Lengua* azterketan. Ikus han.

Alderdi guztietan problema bera zegoen: ordura arteko latinaren monopolioa hautsi eta herri hizkuntzak nagusieraztea. Bazen latinaren aldezkorik. Horiekin ari da Cervantes:

Y a lo que decís, señor, que vuestro hijo no estima mucho la poesía de romances, doyme a entender que no anda muy acertado en ello, y la razón es esta: el grande Homero no escribió el latín porque era griego, y Virgilio no escribió en griego porque era latino. En resolución, todos los poetas antiguos escribieron en la lengua que mamaron en la leche, y no fueron a buscar las extranjeras para declarar la alteza de sus conceptos; y siendo esto así, razón sería se extendiese esta costumbre por todas las naciones, y que no se desestimase al poeta alemán porque escribe en su lengua, ni el castellano, ni aún el vizcaino que escriben en la suya (eta begira, gainera, ni aún-txo horri!).

Klaberiaren arrazoibide bera. Juan de Valdésen arrazoi berberak, halaber. Hori egin dutenak, ordea, egin, Euskal Herrian, Etxepare eta Axular dira, hots, idazleak, jauntxo minoria batekin, eta ez Garibay eta Etxabe, hizkuntz goresleak, jauntxoen gehiengoaz.

Egin, zer egiten zuten jauntxook, lehen euskal idazleek berek ematen digute aditzera nahikoa, zuzen-zuzen ala zeharbidez. Euskara goratu, eta zabartu. Oraindik ez zaio propio erasotzen jauntxoen zabarkeriari, hura deitoratzen bada ere. Agian, oraindik, jauntxook euskaldunak ziren, izan ere, nahiz ez euskaraz eta euskal kulturaz arduratu. Gero, ordea, familiotatik euskara zeharo desterratuko da. Familiok erdara hutsaz baliatuko dira beren harreman eta solasetan. Euskararengatik harrotu ez, baina lotsatu egin dira. Eta berehala erdaraz ederki omen dakitelako, harrotu dira, harrotu. Eusko-barbaro zibilizatuaren seinalea da. Orduan apologista tipo berri bat sortuko da: *euskaltzalea*, ez soil euskararen goreslea. Jauntxook ordea nola espainolari makurtu zaizkion, Pérez de Montalvánen *La toquera vizcaína* hartan ikusten dugu:

Lisandro: Cómo, siendo vizcaína,
hablas tan bien nuestra lengua?

D. Elena: Porque es en vizcaína mengua
y entre los nobles mohína,
hablar vascuence jamás
sino fino castellano.

Ikus zer gure damiselen eta jauntxoen progresoa... Lekutan daude Cervantesen burlak! Klase honek dagoeneko ez du *fino castellano* besterik egiten. Lotsagarri lukete jende prestuok *hablar vascuence jamás*. “Euskaldunentzat” berentzat barbaro bihurtu da euskara. Jauntxo ideologiak aldakor dira; klase interesak dira konstanteak. Interesoi ez dagokie jadanik euskara go-raltzerik ere. Klase honek laster zakarretara botako du euskara, herri xehearen hizkuntza. Hemen gaindi pasa zen Venturino bi-

daztiak testigatzen digu: *se ve que las personas plebeyas hablan vizcaino o vascongado, como dicen, que es una lengua difícilísima de aprender* (mintzatu nahi ez direnen betiko aitzakia), *si bien los nobles hablan claramente castellano*. Jatorri barbaroaren lotsa eta konplexua da. Erdara ikasi eta “ilustratu” direlakoan, Larramendik kontatzen du, nola euskaldun besteak baino gehixeago usteko batzuek, euskarazko hitzik entzunez gero, “óyenlos con desden, y desprecio, afectan que no los entienden, y que se les habla Romance, y hacen vanagloria de aver olvidado su lengua materna”. Hamaika aldiz geuk ezagutu duguna da. Handitu egiten du erdaraz jakiteak.

Euskaldun jende handizkiari, bere klase interesek, usadiozko hizkuntza bezala erdara eskatu ezezik, eta zeharka euskara zabarrarazi, zuzen-zuzenean euskara zapaltzea ere sarri eskatu diote. Hau da: goren klaseek inoiz, edo ia inoiz, ez dute interes positiborik izan euskararen alde. Eta sarri bai euskararen kontra: euskal herrietako klase apalekin zuten kontradizioan, hain zuzen. Euskal kulturarik sortzea zabartuz, herri xumea gora biderik gabe uzten zuten. Harreman ofizialetatik euskara baztertuz, euskara besterik ez zekien gehiengo karguotatik baztertzen zen.

Adibide bat polita, harako maliobra dugu: nola jauntxoek, elkar harturik, Bizkaiko Juntan erabateko nagusigoa beren atzamarretara zuten, jende ttipia gobernutik baztertuz.

Euskal demokrazia ez da parabisu demokratikorik sekula izan, hori egia da. Beti ere interes ezberdinen antolamendu bat zen, desarroilo batzuen emaitza, bere ongaitzekin, argi eta ilunekin. Ez idealen baten inkarnaziorik. Marxek bezala, euskal Bartzarrei *Asambleas completamente democráticas*, eritzi dietenek, optimismo gehiegitxo ikusi dituzte gauzak, dudarik gabe. Interes talde ezberdinak biltzea eta horiek errepresentatu ahal izateko posibilitateak sortzea zen, beharbada, haren baliorik handiena. Sistema demokratikoa ez zen bera gauza, diferentzia sozialak desegiteko, ez gainditzeko. Halere gehiengoari esku ematen zion aginpidean, dirudienez. Jakingarria da, hortakoz, esate ba-

terako, boteretsuek nolako mainak erabiltzen zituzten, txiroak gobernu arazoetatik urruntzeko eta aginpidea monopolizatzeko. Demokrazia kontrolatzeko.

Milako-arena da amarru bat:

Gipuzkoako foruek politika berdintasuna moldaturik zuten gipuzkoar ororentzat, eta hau Euskal Herritik at horrela gertatzen ez zelarik, XVI. mendean zenbait murrizketa eta mugatze ezarri zizkieten berdintasun honi, hautatzaile eta hautagai izateko ondasun jakin batzuen propietatea eskatu bait zen, “milakakoa” deitzen zutena, alegia.

Beraz, zenbait ondasunen jabe izan beharra zegoen, bai hautatzeko, bai hautatua izateko. Pobreek ez bat eta ez beste egin zezaketen. (Hau ere ez da Euskal Herriko inbentua noski). Neurrikin norainoko demokrazia gelditzen zen, Otazu y Llanak estudiatu du.

XVII. mendea hasi zenerako, nagusi samarturik bide zeuden Batzarretan jauntxoak. Halere ez berek nahi adina. Laborarien oposizio gogorarekin kontatu behar zuten oraino. 1613ko Bizkaiko Batzarrean, abenduak 10 —Sagarminaga baitan ikus daiteke pasadizo hau— hiriak bertan ez zeudela, oposizioa eliminatzeko beste tranpa bat asmatu zuten jauntxoek: *se ordenó que en adelante no fuesen admitidos como procuradores de las Anteiglesias los que no supieran leer y escribir en romance*. Lege horrekin gehien-gehiengoa gobernutik baztertuta uzten zen. Irakurtzen *eta* idazten zekitenak ez ziren asko garai hartan, erdal herrietan ere, herriko jende sotil artean. Euskal Herrian apenas izango ziren beste inon baino gehiago. Irakurtzen jakiteraino ailegatzen zen jende xehe gehienak, erdararik ez zekiela (idazten, batipat) bistan da. Aita Materrek *Doctrina christiana*-ren hitzaurrean (1617) honela dio: *Anhitz baita Euskal Herrian irakurtzen dakienik, baina ez Euskara baizen bertze hizkuntzarik aditzen...* Badakigu, larogei urte handi geroago ere, Gipuzkoan, esate baterako, alkate izateko ez zegoela irakurtzen eta idazten jakin beharrik, eta jakin ere askok eta askok ez zekiela. Ehun urte geroa-

go, apenas dagoen herri eskolarik Euskal Herrian oraino. Bizkaiak 1875ean zuen 186 mila arimatatik, 125,5 mila analfabeto omen ziren artean. Eta XIX. mende azkena dugu ordurako... Dena dela, aurrerantzean, nekazariak —hots, gehien-gehiengoak euskal herrietan— letratu eta eskoladun ordezkarietaz baliatu beharko zuten, Batzarretan beren interesak agertarazteko. Eskolatuak: aberatsak edo aberaskumeak, hortakoz, eta, azken finean, jauntxoekin harremanik erraz zutenak, izango ziren elizaldean ordezkariak Batzarretan. Jende xeheak ezin errepresenta zitzakeen berak propio bere interesak, ordezeko letratuon bidez baizik. Honelako letratu ordezkari bat izango da, euskarari Batzarretan ofizialtasun apur bat atzera irabaziko diona: Jose Paulo Ulibarri Galindez, XIX. mendea aurrera zebilela...

Demokrazia itxura salbatzen zen, baina prozedura bat finkatzen zen funtzionamendu demokratikoan, jende xehearen interesak oso ahul bakarrik, bitarteko bidez, errepresenta zitzakeena. Eta lege hau gogor baino gogorrago beterazi zen. 1621ean, Berrriatua, Ereño eta Muxikako ordezkariak ezin Batzarretan parte hartu ahal izan zuten. 1624ean, Arrieta, Basigo, Berango, Castillo-Elexabeitia, Gamiz, Izpaster, Laukiniz, Leioa, Lemoiz, Sondika eta Ubideako ordezkariak: zeren ta, *no se hallaban con suficiencia necesaria en leer y escribir en lengua castellana, como estaba decretado*. Laborariak ez bait zuten amore eman nahi, legeak gogortu ziren. Hurrengo urtean espetxera sartu zituzten Barakaldoko eta Berangoko ordezkariak, arrazoi beragatik. Eta bina dukateko multa, gainera. 1629an, berriro, ez dira Batzarrera ametitzen Fika, Getxo, Leioa eta Sopolako ordezkariak...

Ezagunki, urteotan aginpide pilaketa sistematiko bat burutuz doa jauntxoek eskuetan, holako eta antzeko abileziez, Batzarretan jauntxeria zeharo nagusitzen delarik. Hizkuntz borroka hau aginpide borroka horren parte da. Urteotan lehertzen dira Bizkaian eta Gipuzkoan lehenengo matxinadak. *Gatz Estankoa*-rena ohi deritza iraultza honi. 1631n, Batzarrak irailaren 23an bildu behar zuen. Jendea bero-bero zebilela eta, 24era atzeratu

zen bilkura. Egundu zuenean, *tumultuariamente* bildu omen zen batzarra. Jende asko bildu omen zen, bildu ere, mila eta bostehun inguru bai omen; horietako asko *muchos vecinos no juntos. La gente que acudió... estaba muy descontenta e irritada... Parece ser que se gritaba que era menester que se hablase vascuence para que todos entendiesen lo que se dijera, que no debían ser Diputados los que vistiesen calzas negras, esto es, los que se sustentaban como caballeros, sino las personas sencillas.*

Herri osoaren iraultza izan zen jauntxoek kontra. Nekazariena, bereziki. Baina baita hirietako zapatari, errementari, olagizon, marinel, larrugin, jostun, tratante eta beste guztiena ere, letratuak eta kleroa bera tartean zirelarik. Mugimendua biziki erradikaldu zen, aginte osoa menditarrentzat eskatuz, nekazariarentzat alegia, jauntxoak errekarra boteaz, horiek *traydores que vendían a la república* bait ziren, aldiz *los verdaderos vizcainos son los caseros de la montaña.*

Iraultza hori ez zen noski euskaragatik bakarrik izan. Ez da izan hizkuntza gerrarik. Laborari zergaz eta petxaz eta buldaz zupatuena iraultza izan zen. Baina gogoangarria da hizkuntzarekiko protestaren puntua, aginpidea jauntxoek harrapatzen duten prozesuan. Denagatik baino gehiago, hizkuntzaren barrerak adierazten duenagatik: alegia, jauntxo klasea euskal herri xumeari zeharo arrotua zaiola.

Hau zen, ba, bestalde orain arte apologiatan ari zen klasea. Hurrengo ehun urteetan ez da apologia bat bakarrik agertuko, esatekorik.

Garai honetan, jauntxoek eta herri xumearen arteko etendura kontsumatu da. Jauntxoek lege demokratikoak manipulatu eta beren nagusigoa finkatu dute osotoro eta, une berean, beren loturak estutu Gaztelako jauntxoekin. Atzo berei burlatzen zitzaizkien erdal jauntxoak eta euskal jauntxo burlatuak, elkarrekin batera burlatuko dira orain euskaldun sotil ezjakin, arlote, kultura gabe, barbaroaz... Bide zuzen-zuzen eta logikoa doa euskararen

apologismo hartatik euskararen erdeinuzko zapalketa honetara: jauntxo interesen logika.

Jauntxoek lortu dute bilatzen zutena: integratu dira Inperioan... *La nobleza vizcaina* —dio *Estatuto Nobiliario*-ak— *ocupó siempre el primer lugar entre las demás regiones*. Eta Ciadonchako Markesak: *Vizcaya es un solar único de nobleza, del cual sus naturales primitivos y todos sus originarios son nobles hijosdalgo de sangre, SEGUN NORMAS DE CASTILLA, con los privilegios, exenciones, preeminencias y libertades generales de su estado y calidad, en general del Reino y las especialísimas de sus Fueros propios. Son nobles hijosdalgo de sangre, porque no debieron jamás su calidad a ningún Monarca ni Señor; era de sangre o naturaleza tan antigua como su misma existencia organizada*.

Eta zer zeukan euskaldunak bere odolaren garbitasun horretatik, noblezia horretatik, edo noblezia ipuin horretatik? Ezer ez. Ipuina.

Atzo, euskara zeruraino goratzen ari ziren. Euskararentzat kultur problemarik ez balego bezala mintzo ziren. Etxabe: *porque en mi lenguaje escriben los que entienden, todo lo que quieren*. Nahi zutenak izan behar zuen gutxi, inondik ere. Etxabek Agur Maria bat besterik aipatzen ez bait daki, idatz litekeen guztiaz. Euskaraz idaztea erraza dela eta problemarik ez dela, Isastik ere. Lehenago Espainia guztian mintzaturiko hizkuntza zela. Hizkuntza garbi eta aldaezina, etc.

Gaztelako nobleziarekin harremanak —ezkontza bidezkoak, ekonomikoak, politikoak— lotzen ari zirenen klase ideologia kontraispilatzen digu horrek denak. Asmo eta eginbide benetakorik ez. Handinahien ideologia. Ernazimentu harroetako harro edo ero keriak.

KLASE GALDUA, HERRI SALDUA

XVI eta XVII. mendeetan jauntxoek euskal herriari egin dioten zerbitzua oso kaxkarra izan da. Klase nagusia berak izanik, beren klase interesak Espainian eta Indietan aseguratzen enplegatu dira. Horretaz ez legoke zer esanik, agian, enpeinu horretan beren herritasuna eta beren menpeko euskal nazioa sakrifikatzeraino joan ez balira, beren klase interesen alde. Badute kidekorik horretan ere gure jauntxoek: Txekiako jauntxoak, etc. Hots, aldameneko Erresuma handiren bati arrimatu izan zaizkiotak.

Euskararekin izan duten zabarkeria ez da adibide bat besterik. Hain sintomatiko delako, da, batez ere, inportante. Foruekin zein axolakabe izan diren, merezi luke aztertzea. Adibidez, Erregearen kontraforuak toleratzeko zein etorkor ibiltzen ziren maiz. Alegia, kontraforuok inmediateki beren interesak ukitzen ez zituzten artean, herriaren oso kaltetan izan arren. Makina bat aldiz altxatu da herri zapaldua, kontraforuren baten aurka, Foruen babespean gerizatu nahiz. Baina jauntxoak, orduan, ez zeuden Foruak zaintzeko. Jauntxoek sekula ez dute Foruarekin joko garbia egin. Beren interesak defendatzen zituzten artean, defendatu dituzte jauntxoek Foruak. Ez dute Forua defendatu, beren buruak baizik. Jauntxoak, beren erara, oso Foruzale ez zirenik esan gabe.

Kulturarekikoan ikusi dugu, apur bat, zein xuhurrak ziren. Euskal literaturaren historigileek behin eta berriro ateratzen dute aitzakia hori.

En 1675 —irakurtzea da Villasanteren Historian— este Padre (P. Domingo de Bidegaray) pidió ayuda a los Estados de Navarra para publicar el Diccionario y los Rudimentos vascos que tenía compuestos. Su diccionario era fruto de veinte años de trabajo. Era trilingüe, o sea, vasco, francés y latín. El fin que le había impulsado a hacer esta obra fué el suministrar a la juventud vasca, especialmente a la bajo-nabarra, un medio o instrumento para poder instruirse sin tener que salir del país. Los Estados rehusaron la subvención solicitada.

Historia bera Doktor Etxeberri Sarakoarena, Lapurdin hau:

... Etcheberri (que para esta fecha se hallaba establecido en España) hizo imprimir este escrito para dirigirlo al Biltzar de Ustaritz o Junta autonómica que gobernaba a Laburdi. Al propio tiempo envió a su hijo Agustín como portador de los manuscritos, a fin de recabar de la dicha Junta fondos o ayuda económica para su publicación. Pero el Biltzar no se dejó convencer y denegó la ayuda solicitada. En el folleto impreso... Etcheberri hace notar cómo todos los pueblos aman y estiman sus respectivas lenguas y fomentan su cultivo literario. Los vascos, en cambio, tienen muy poco interés por todo lo que a su lengua se refiere. Deseoso de remediar este mal, dice haber compuesto un diccionario cuatrilingüe, más los rudimentos vascos para aprender el latín, y ambas obras las presenta al Biltzar para que éste se digne publicarlas. Es triste ver, por una parte, la viva y temprana conciencia que apunta en Etcheberri sobre el valor del idioma y lo vital que es para el pueblo vasco el fomentar su cultivo literario, y por otra la incomprensión e indiferencia de sus paisanos, con la que tropieza.

Hona Mitxelenaren eraskina gertakizun horri: *No parece si quiera que hiciese falta un largo debate para llegar a esta decisión.*

Beste kasu bat, Gipuzkoan hura, Mitxelenak azaldu digu:

Martín Yáñez de Arrieta, maestro de Azpeitia, presentó a la Junta General celebrada en esa población en 1609 su versión

de la cartilla del Padre Ripalda, versión que fué sometida a la aprobación de las autoridades eclesiásticas. Sin embargo, obtenida ésta, la Junta de Villafranca del año siguiente “decretó y mandó que no ha lugar lo que pide el dicho Martin Yáñez de Arrieta”: lo que pedía era sencillamente que la Provincia pagara la cantidad (200 ducados) convenida con el impresor.

Hona Villasanteren ondorioa:

Estos hechos y otros similares que podrían aducirse demuestran la indiferencia y despreocupación que caracterizaba a los organismos rectores del país por todo lo que se refiere a empresas culturales, estudios, actividades literarias y cultivo de la propia lengua.

Kultur gauzetarako lukurkeria honekin kontrastatu behar dena, jauntxoek eskuzabaltasuna da Erregeari buruz. Euskal probintziek Erregearen arma babesa gozaten zuten eta inport-esportatzeko libre ziren, erreterriak pagatu behar gabe. Horren ordez, urtean kantitate jakin bat pagatu ohi zioten Erregeari, eta zerga antzeko emari batzuk. Kantitate jakin hura pagatzeko ohitura jauntxoek berek ezarria zen. Gipuzkoak lehenengo aldiz 1629an pagatu zuen, Egañaren arabera. Ikus E. Fz. de Pinedok dioena:

La presión tributaria actúa a través de una estructura social. Por un lado, los impuestos tienen un fin y, por otro, se cobran de un determinado modo, amén de su montante. Quien decide el fin y el modo es el grupo o la clase en el poder. En nuestro caso se trataba de acudir a las “urgencias de la Corona”, del Estado representante de los intereses de la nobleza, ahogado al pretender seguir manteniendo una política imperialista, contra la cual, y expresivamente, se habían ya manifestado las bien moderadas Cortes castellanas. En Vizcaya la percepción de los impuestos, o si se quiere adoptar el vocablo piadoso, el donativo, y la forma lo decidía la Junta General reunida en Guernica. Esta estaba dominada por los notables rurales, los cuales desde principios del seiscientos habían lanzado

una ofensiva con vistas a eliminar la posible presencia de los campesinos —los llamados caseros de la montaña— en dicha asamblea provincial.

Handik aurrera segitu ziren kalamitateak ez zaizkigu orain inporta. Fz. de Pinedoren esplikazio honek bai, inporta digu, gero zalapartak sortu zirenekoaz:

La facilidad con que la Junta accedía a los nuevos y repetidos dacios estaba íntimamente relacionada con la posición que ocupaban los notables vascos dentro de la monarquía hispana. Vascongadas era una tierra pobre, los segundones de las familias aristocráticas tenían que convertirse en comerciantes, en eclesiásticos, en militares, o, lo que era más normal, en burócratas, ocupando puestos al servicio de la Corona. En Madrid constituían un grupo importante y compacto. Una parte considerable de sus ingresos dependía pues del favor real. Por eso cuando se solicitaba dinero, las asambleas provinciales apenas ponían dificultades: se trataba de contentar al rey, máxime teniendo en cuenta que quienes iban a pagar serían los campesinos, pescadores o comerciantes y no quienes accedían al donativo. Presionar era hacer méritos para conseguir prebendas.

Euskaldun jauntxoak zer ziren, Filipe II.ak testamentuan ederki esanda utzi zuen, oinordekoarentzat: *que estime mucho a los vizcainos y les conserve su libertad y sus Fueros, porque son muy leales y fidelísimos vasallos y necesarios para la conservación de la Monarquía*. Erregeari zitzaizkion leialak euskal jauntxoak, ez Euskal Herriari.

Apologismoa leialtasun horrexen ideologia da. Nobletasuna erakusteko enpeinua, ondo ikusita, Erregearen lehen zerbitzari izateko titulua erakutsi nahia da. Bere erara, morroi ideologia: Erregearen morroi izateko ohorearen ideologia. Garibay Filipe II euskaldun bihurtzeraino ausartuko da. Euskal odola gaztelaua (gotoa) baino jatorrago eta nobleago denez gero, arrazoizatzen digu, Filipe II.ak nahitaez euskal odoleko izan behar du. Erregea da lehenengo euskalduna. *En Garibay* —komentatzen du Or-

tzik—, *la teoría de la nobleza universal y la veneración por la Corona son una misma cosa; lo que, por otra parte, responde a la armonía real existente en estas fechas entre el monarca y los comerciantes y rentistas vascos.*

Euskal jauntxoak Erregearen zerbitzari leialenak eta finenak agertzen ahaleginduko dira. Zuritak dakarren pasadizoa: eskoadra venezianoak, portura sartzean, itsasontzi frantsesari agur egin ziolako, eta espainolari ez, euskaldunak zalapartaka hasi ziren, *Ser menosprecio al Rey es* eta ez dakit zer beste aitzakiaz, eta ez ziren sosegatu, venezianoak, atzera irten eta kanoi dunbateko diosala eginez berriro sartu arte. Oso Erregearen ohore-begirale ditugu.

Hala konprenitzen dira Aita Aleson Vianako nafarraren koplak *Gure Erregue Philippe (IV) Andiairen Heriotzean*:

Auts, Erregue viurtu zara,
Sustentaria ceruen:
Nora (ai nizaz!) joanen gara?
Ceruak daude erortzen.

O Nafarroa leala!
Orai bear du acabatu:
Onequin vici izan da,
Onequin ere hil bear du.

Espainiaren handitasunak espainoltasunaren harrokeria ere gogotik erantsiko die jauntxoei. Espainolik espainolenak berek izan nahi dute. Jatorrizko biztanleak izan nahi dute Espainian, beste denak atzetik etorriak. Harrokeria hori zein ideologiatako elementu den, gogoratzen badugu, honek ez du beste komentariarik behar. Iparragirrereren *Ara España, lur oberikan / ez da Europa guztian* hartaraino doa...

Funtsean, ikusten ari garen puntu guztiok —noblezia, euskararen antzinatasuna, eta abar— teoria orokor batean etzaten dira: teoria basko-iberistan. Hau, bere erara, *Hispanidad* teoria bat dugu. Teoria basko-iberistak ez du haxe besterik esan nahi:

Iberiako lehen hizkuntzetako bat euskara zela; eta are, gehiengotan horixe adierazi nahi bait da, jatorrizko hizkuntza bakarra euskara zela Iberian. *Ser ella* —euskara— *la primera lengua de España está claro*, dekretatu du Garibayk. Handik harako Autoreek ziurtasun horri eutsi diote. Bakoitzak bere argumentuak asmatu ditu. Inportantea ez da, euskara Iberia guztian zabaldurik zegoen ala ez; ezta ere, zinez *lehenengoetako* hizkuntza bat ote zen. Eta bai, lehenengo bakarra eta jatorrizkoa bera dela. Hori da intentzioa. *Que la antigua lengua española fuese la nuestra de Vizcaya*, Pozak esan duen bezala. Edo *la primera que se habló en España y general en toda ella* (Echave), edo *la lengua legítimamente española y (...) la lengua de los primeros pobladores de España* (Larramendi). Honez gero irakurleak teoria basko-iberista horren funtzio ideologikoari aise igarriko dio.

Teoria basko-iberistak badu bere alderdi zientifikoa. Zientifikoa bezala, norbait izan liteke —izan zitekeen noizbait— Iberia guztiko jatorrizko mintzaira euskara izan den ustekoa (Humboldt). Baina hori geroago azaldu da. Geroago. Basko-iberismoa berez teoria zientifikorik ez, baino ideologia hutsa zen. Jauntxo ideologia. Eta nabar-nabarmen dago zein posturatatik sortua.

Bereiz dezagun, hortakoz, bi alderdi ideologia honen sorreran. Lehenengoa, ageriena eta nabarmenena, lotsagarriena, Gorteari kosta ahala kosta egokitu eta gustatu nahi zaion jauntxeriarrena dugu. Euskaldunon aldetik. Hori da bat. Euskal jauntxoek Espainiako ideologia nagusiari egokitu zaizkio halere. Hau da, Gorte ideologiari. Hori bait da bigarren alderdia. Ideologia guzti honek ez du besterik egiten, Gorte ideologia arrunta euskal jauntxoen alde bihurtu baino. Jauntxoen klase interesak Gorte ideologiaz espresatu.

Zein da Gorte ideologia hori? “Espainiaren” batasun “naturalarena” besterik ez. Hots, koroa menpeko lurralde guztien jatorrizko “batasun naturalaren” teoria. Espainia guztia Erregearen jabego edo “posesio naturala” dela, adierazi nahi da.

Ez gara luzatuko Erregeen politika unitarista gogorarazten. Irakurleak ondo daki, Nafarroa, esate baterako, nola sartu zen

“koroa batasunean”, Albako Dukearen armadak bilduta. Granda konkistaturik, armaz okupaturik Nafarroa, koroa lurraldean “batasun naturala” biltzen ari zen orduantxe monarkia espainola. Filipe II.ak bukatuko zuen —Garibay bere kronista zuenak— Portugalgo koroa bereganatu zuenean, Albako Dukeak erresuma hura inbaditu ostean. Filipe II.ak batasunaren ideiari oso segitzen zion, Probidentziak hori agintzen omen zuelakoan. Baina Pi y Margallek ederki ohartu zuenez, politika unitarista guzti honen oinarrian dagoena, ez da beste Probidentziarik eta naturaltasunik, zera baino, alegia, *la absurda doctrina de que los pueblos pertenecen a los príncipes* (ik. *Las Nacionalidades*, Libro Tercero, Cap. II). Teoria basko-iberista, euskal jauntxoek ideologia, prozesu horretan bere lekuratzen da. Euskal jauntxerik bere interesen ideologia Gorte ideologiari doi-doitu dio. Berek desarroilatu dute, hein on batean, Gorte ideologia. Espainolik espainolenak, hots, Erregearen subdito “naturalenak”, euskaldunak izan dira. Jauntxoak.

Besterik izan da, oso besterik —*Déclaration historique de l'usurpation et rétention de la Navarre par les Espagnols*, 1625— Oihenarten izpiritua. Oihenartek ez zuen onartzen teoria basko-iberista. Eta konprenitzen da, Arana Goirik ere basko-iberismoa ez bazuen onartzen. Garbi bait dago haren zentzu politikoa. Jauntxo eta jauntxozaleak, ordea, basko-iberistak dira. Beti horretantxe aritu ohi dira basko-iberistak, atzokoak nahiz egungoak: euskaldunek Espainiari zenbat eman dioten, nola destakatu diren Inperioaren enpresa handietan, eta abar, eta abar.

Ikusita dago, izpiritu horrekin jauntxoek zer egin behar zuten. Egia da Espainia izena, orduan, kontzeptu geografikoa zela soil, ez politikoa. Portugesek ere espainoltzat jotzen zituztela beren buruak¹. Baina horixe da gutxiena. Problema da, jauntxo-

---

1 Ik. Ugaldere *Historia*-n, or. 130 eta hur. Antonio Domínguez Ortizek honela dio: “España era un término culto de raigambre clásica, divulgado por el Renacimiento, sobre todo por el medio de la historiografía e ignorado casi por completo por la terminología

ak, Euskal Herriko klase gidaria, zeharo Gaztelara itzulita bizi zela. Arras Erregeari entregatuta. Irabazia non, han begiak. Gaztelan, Gortean euskal jauntxoek begiak. Horrela zer egin behar zuten etxean! Orduko Foruek ez zuten arriskurik. Baina Erregeak euskal autonomiarik murriztu nahi izanez gero, kontraforurik eginez gero, klase hau ez zen buru egin ziezaiokeen harresirik. Erregearen eskutan zegoen. Salduta zegoen euskal herria. Jendeon gorabeheretan, euskal berezitasunak edo euskal autonomiak baino errealitate gehiago zuen, praxian, beren atxekitasunak Erregeari eta Gorteari. *Aita jauna nerea / Gaztelan zanean / ixil askorik* bai, zebilen, ezbeharrak jota, Alos torrea, Euskal Herria, bere baitan sendotu gabe kanpora isurita.

Idea berek, denbora diferentetan, ez dituzte betetzen funtzio berak. Edota: hitz berdinak eta kontu berdinak, beti ez dira kontzeptu berdinak. Hau gogoetatu beharra dago hobeto, itxurak ez gaitzan engaina interpretazioan.

Ideologia jauntxoko anitz motibo gero XIX. mendeko literaturak harrotuko du berriro, karlistaden eta Foruen auziaren inguruan. Euskal gizartearen beste identitate krisi batean alegia. Handik, kultura altuegiko gizartea ere egia esateko ez gara eta, gure artean batzuek narratiba historikoa eta zientzia historikoa ere ez bait dute jakiten ongi bereizten, batez ere istorio hunkigarriak bere sentimentua espresatzen badu, eta horrela gertatu da, motibo haiek XX. mende hasieretako euskal kontzientziaraino heldu ahal izan direla (kontzientzia abertzalera), bariazioen ba-

---

oficial. Antes del siglo XVIII, España era una expresión geográfica sin contenido político; designaba la Península entera (recordemos que, en el siglo XVI, Camoens puntualizará: castellanos y portugueses, porque españoles somos todos)... Todavía en 1708 un autor, Tomás de Puga, dividía a España en Castilla, Aragón y Portugal... La pérdida de los dominios europeos extrapeninsulares (por el tratado de Utrecht) puede decirse que creó a España como entidad política definida; desde entonces, aún sin abandonar la ostentosa titulación tradicional, hubo un rey de España... Más chica que el Imperio, más grande que Castilla, España, la más excelsa de las creaciones de nuestro siglo XVIII, sale del estado de nebulosa y toma contornos sólidos y tangibles". MARAVALL, J.A., "Sobre el origen de español", en: *Estudios de historia del pensamiento español*, 1983, 15-31.

tzuekin: Aitor, betidaniko independentzia, artzain eta laborarien demokrazia aristokratikoa. Baina gure XX. mende zorrotz kritikoa, “probintziano” inkultoa bakarrik definitzen zuten ipuin erromantiko horiek. Beraz, probintziano iluxtratu gaixoa (ez dut esan nahi gipuzkoarra), amorratuta beti modernotasun eta unibertsaltasun bila, mito guztion desegintza zientifikoa enplegatu da larri baino larriago..., bere konfunditu egiteak edo nahasteak ez bestek ikaratuta, inkultoenak bezalaxe.

XIX. mendeko horiek halere inoiz ez dira Ernazimentuko ipuinak, beharbada letra nahi adina errepikatuta ere, baina kopia (drama errepikatzen duen fartsa) onenean ere, edo okerre-nean.

Historiak bide tonto bat ibili du. Hasteko, euskalduna bere munduan euskalduna baino ez zen. Bere burua ez metropolitano eta ez probintziano ikusten zuen eguzkiaren azpian. (Euskaldun horri barbaroa esaten zaio). Alegia, bera bere burukoa da, ez da ezeren probintziatakoa. Nahikoa espazio du etxekoa. Gero, bigarren ekitaldian, munduaren handiari eta bere txikiari ohartu uste bait zaio, probintzianoa hasten da sentitzen. Mundu handian bilatzen du arrakasta, onarpena. Triunfoa bilatzen duen teatroan hain zuzen nahiko du bere abileziak erakutsi (Gortean, Metropoli), publikoaren gustoari beharko zaio egokitu, haren-gandik irabazi behar duenez gero bere aintzaren eta loriaren aitortpena. Horixe izan da ideologia jauntxo ernazentista.

Berez aro ekinkorraren ideologia —gorakor— hori XIX. mendean literato probintzianoen eskuetan erori da (nahiz kasu batzuetan horiek ere arrakasta handienekoak etxetik kanpo izan hain zuzen), narratibako gai bilakaturik. Hirugarren ekitaldia. Baina erlazioak inbertituak daude aspaldi (konstantea euskaldunaren konplexua bakarrik da). Gizarte berrian Metropoliak, edo nahiago bada indar zentralista bilkorrek (administrazioa, komunikazio bideak, politika, kultura) probintzien esanahia degradatu egin dute arras. Hori errealitate bat eta ebidentzia bat da. Uka-tzerik ez dagoenez, sublimatu egiten da orduan, antzinako euskaldun miragarriengan proiektaturik —ipuinetan!— probintziano-

ari edukitzea gustatuko litzaiokeen eta ez daukan handitasuna. XIX. mendean ipuinok ez klase interes bati, ez proiektu edo anbizio bati, ez alderdi bati eta ez ezeri erantzuten diote in concreto, nola ez den sentimentu orokor mindu bati eta gusto burges-txiki dekadente bulgare samarrari Euskal Herriko hiriska aspergarrietan (Bilbo, Donostia, Tolosa, Iruñea, Gasteiz...). Espansioko ideologia baten ordeztasuneko literatura bat. Kultur-kritikoki, degradazio kulturalaren adierazpena. Sozial-psikologikoki, degradazio horrexen konpentsazioa.

Ez dauka zerukisirik. XVI eta XVIII. mendeetan euskaldunek desarroilatu, Gaztelara ateratzeko eta nagusitzeko egin dute mitologia hori. Errepikatu XIX. mendean, probintzian egonez, ziren baino pixka bat interesanteagoak emateko. Unamunok funtsean ongi ulertu du diferentzia hori eta euskaldunei Gaztelan berriro nagusitzera deitu die. Balinba interpretazioarekin zuzen bazebilen, asmoarekin ilargian eta anakronian zebilela bakarrik. Historia ez da zirko bat. Amets karlistak dira horiek. (Egia esan, momentu honetan historian euskaldunari geratzen zaion ia gauza interesante bakarra euskalduna izatea da — edo saiatzea behintzat).

Ernazimentukoak Ernazimentuan ulertzeko, ideologia jauntxoaren sentidua juridikoa eta politikoa izan da garbi. Zientzia izan da, ez literatura (horregatik balio zezakeen ideologia erreal gisa). Argumentazioa izan da. Une berean handizuek leku bat Inperioan aseguratuzeko mitologia efikaz bat, mitologia guk orain ulertzen dugun adieran. Inork ez du euskal berezitasuna gehiago nabarmendu, hain zuzen beren onarpena eta “berdintasuna” erreklamatzeko zuten jauntxoek baino: Euskaldunen jatorri miragarria, historia zoragarria — berdintasunez eta demokraziaz egina, guztiak noble diren herrian dagokionez —, euskal odola, hizkuntza aparta, etc. Beren ideologiaren oinarri sendoenetako bat diferentzia bihurtuko dute, hain zuzen. Eta, halere, euskal berezitasunaren etsai deritzegu, hitzak ez, baina hortzak begiratzeko dizkiegulako. Bilatzen dutena asimilazioa da. Ez iraupena beren identitatean.

Eta hori egiten badugu, ez da aspaldiko gauzek asko inporta digutelako, ez. Haien ondorenean eta zenbait klase girotan, oraindik ere, komeriok, eta jauntxoen irudikera horrek, moda handia duelako baizik.

Holakoak dira *euzkotarrak*, zortzi euskal deitura konplikatu dituztela eta harro dabiltzanak. Euskaraz *agur* esaten besterik ez dakitenak eta ikasi nahi ez dutenak. Hori da jauntxoen eskola.

Jauntxoen eskola da, orobat, euskaldunen loriak eta bitxikeriak liburu erudito eta entziklopedia dotoreetan zelebratzea eta aberriaren ideia folkloristiko bat barreiatzea, Okendoz eta Garayz, Bolibarrez eta Lope de Agirrez, Elkanoz eta Lakozaz, Txurrukaz eta Blas Lezokoz, Urdanetaz eta Legazpiz, San Inazioz eta Saint-Cyranez... eta herriaren izpirik gabe. Jauntxoen eskola da euskal historia mistifikatzea: inondik ere ederrez eder heldu bait gara egungo itsusitara. Halakoxe historia zoragarria izan duena bezala dago, egon ere, gure herria denon bistan.

Beharrak eragin zion euskaldunari, etxea utzi eta munduan barrena ibiltzera.

Nom platz companha de Basclos
ni de las putanas venaus,

kantatzen zuen higuinez eta trufaz Bertran de Bornek. Ez zitzazkion mertzenari euskaldunak beste paga-beharreko lagun horiek baino gehiago gustatzen. Gerra egitea lanbide eta negozio zen euskaldunentzat. Ez zaldunaren ohore eta obligaziorik. Noble izatea bera ere, negozio bat zen jauntxoarentzat. Horixe da noblerik ez izatea. Idealismo gutxiko gizona zen jauntxoa. Premiak eta klase interesek eragiten zioten. Beharrak atera zuen etxetik. Ezin gaizki hartuko diogu hori. Baina gero, beharrak atera zuela ezkutatuz, bere pribilegioen inguruan soil ideologia bitxi bat muntatu zuen, ahaztu zuen nondik zetorren, eta Madrildik zintzilik bitiztea printzipio politiko zindo bihurtu zuen.

Barregarriagoa egiten da horregatixe otsein ideologia herrestari hau, harrokeriaz kamuflatua. Ernazimentuko gizonari

buruz, Burckhardtek haren «ohorearen eta egoismoaren nahasmasa enigmatikoa» seinalatu du. Jauntxo morroia. Handikeria guztiak begirapen pixka bat lortzearren imintzioak baino ez dira azkenean (umearen lainezak, jendeak arreta egin diezaion), errekonozimendu bila: eritzi gortesauaren onerizko apur baten limosna eskea. Lope Agirrekoaren sinpatikoena, horixe behintzat sekula bilatu ez izana da. Zenbat planta, komeria, gezur, maskara, “itxura egiteko”!

Egun batean, kontzertura joan ginen lagun musikari aleman batzuekin eta, ez dakit zergatik, holandes batzuk suertatu ziren gomiturik eta musika holandesa ematen zen. Espainolen harroputz fama iparraldean ezagutzen nuen, Duke Albakoa zer mamu den ere holandesentzat, baina gau hartan beste hauxe gertatu zitzaidan. Pieza barroko bat Maarten Tromp Admiralari zegoen konposatzaileak eskainita. Ideiarik ere ez, zein ote zen Tromp jaun hori! Holandesek, oso dibertiturik, hauxe kontatu ziguten: Admiral horrek 1639an, jesukristoren jipioia eman eta zeharo txiki-txikituta utzi omen zuen, berea baino flota espainol askoz handiagoa, Duins-eko guduan. Beraientzat heroi nazional handi bat da hortakoz. Admiral espainol porrokatuak, ordea, jarraitu zuen kontuak, etxera joan eta zurrumurru propaganda zabaldu omen zuen Espainian azpitik, hogeitabat untzirekin baka-rrik berak ehun eta hamalau untzi galant holandes arras abarrakitu zituela bataila horretan, eta desastre horregatik Tromp Admiralari Estatu Generalen epaiz Den Haag-eko plaza publikoan lepoa moztu ziotela. Admiral espainola txit ohoratua izan omen zen Madrilen garaipen dirdaitso horregatik. Eta denok irriz eta barrez egon ginen, bataila izugarriak fantasian irabazten zituen admiralaren kontura. Berriro lagunen etxean, gero, Duins-eko batailako admiral espainol fanfarroia bilatu nuen Entziklopedia batean: Antonio de Oquendo zen!!, nik Arantzazun Urangaren pintura batetik Pernanbukon holandesen garaile mirarizko ezagutzen nuena, Iparragirrereren “betiko onra Españarena”, Donostiak 1894ean garaile burgoi monumentuan jaso zuena...

Errege handiaren morroiak handia nahi du, bera nanoa izanda ere. Erregearen handitasunarekin bera handitzen delakoan. Gure jauntxoek betiko mirabe-arima da: lehen itsas eta arma gizonena, orain paper eta lumako morroiena eta politikoena (larrua gutxiago arriskatzen da orain), begi handiz miresten duten eta inbidia gorriz inbidiatzen duten “Gorte”aren onginahitxo irabaztearren, zer egin asma ezinda ipurdiak galduta. Jauntxoak beti komedianteak izatera obligatzen dituen, merituak egiten ibiltzeko. Aldian aldiko “handi”engana arrimatzeko. “Unamuno era el aldeano que sale del terruño y se hace rabiosamente ciudadano y adopta todos sus hábitos y sus procedimientos”, igarri zion aspaldi Barojak.

Jauntxoek euskaltasunaren egiazko sentidua, ordea, esan bezala, Unamunok formulatu du: euskaldunek, beren txokoa eta euskara kaxkarra utzi, eta Espainian nagusitu behar dutela. Ezin bere buruaren jabe izan eta besteren buru nahi. Zozokeria hutsa ez balitz, gogoan hartzekoa genuke hor ezkututzen den inperialismoa. Inoiz izan den euskal inperialismo bakarra agian... Bistan da, handitasun ideologia batean bizi denari, estu eta ttipi iruditu behar Euskal Herria. Handitasun ideologia denak Euskal Herriaren etsai dira, itxuraz aldekoak izan arren. Askatasunaren eta justiziaren ideologiak bakarrik egon daitezke Euskal Herriaren alde.

Eta jauntxoek historiak aurrera segitzen du. Ordea jauntxoak Ernazimentuan jauntxo nahi zuela edonon bere burua, eta orain gustora konformatzen da Madrilen morroitxo izatearekin, inork siloi batean enplegatzen badu. Asko apaldu da. Euskal Herriko jauntxoek eta jauntxokumeek derrigor Espainiako jauntxo bilakatu nahi zuten. Horretarako euskal berezitasunak aprobetxatu nahi zituzten. Berezitasunoi ez zieten beste estimaziorik. Irabazpide bat. Abantaila batzuk. Baina beren aurrez-aurre erdal jauntxoak zeuden. Eta haiek morroi bezala bakarrik nahi zuten euskalduna. Azkenean amore eman behar izan du.

Gaur, honez gero, irrigarriak eta itxuragabekoak ematen dute Unamunoren pretentsio konkistatzaile berri haiek. Ez baka-

rrik, Koroari zerbitze eta Estatu moderno bati zerbitzearen artean bereizten ez zekielako. Baizik eta, batez ere, denbora galdu iraganetako loria anakronikoetan bizi zelako. Alegia, ohore handia zen beharbada menditar batentzat behiala, Karlo V.aren edo Filipe II.aren zerbitzaritara iristea, munduko Gortetik maiestate eta boterezkoenean orduan. Zer ohore da gaur, ordea, munduan, Espainian goititzea, Salamankan edo Madrilan triunfatzea? (Parametro santxeskoekin zerbait bai, noski: baina kixoteskoekin hain zuzen?). Horregatik, paradoxa ia komikoa badirudi ere, Unamuno azkeneko euskal jauntxoak kontsidera genezake, Gaztelan garaitu nahita amorraturik eta bere enpeinuan erremedio gabe defasaturik. Gaztela derrigor konkistatu nahita. Heldu ere, ez ote da zangar Salamankako Erretoretaraino heldu? Madrilgo plazaforteari, haatik, Ortega y Gasset seinorito europarra banderadun, urrundik zaunka asko bai, baina ez zaio ausartu sekula erasotxo bat ere egiten. Beti probintziano ilustre doratutan geratu behar izan du eta, konkista-diskurtsu handi batzuk gorabehera, bilbotarrak inpresionatzeko, Espainian paper horixe jokatu du praxian jokatu ere, mistikoarena, modernitatea eta progresoa madarikatzen, Europarekin zaputz, anakoreta. Zaldun bortitza Unamuno paramoan eta iraganaldi historikoan bakarrik da, itzal eta arima erratu artean. Etxetik irten behar eta bere arbasoen bidedetik nahi izan zuen abenturero joan. Bide hori loriazkoa zen garaia (Inperioaren loriarekin batera) betiko pasea zela, ahaztu zuen bakarrik. Beste milaren arteko bide posible oso prosaiko bat besterik ez dela orain. Ez zuen merezi komedia heroizatzen ahalegitea.

Unamunok, zerua kosta ala infernua kosta, euskaldunik euskaldunena eta espainolik espainolena izan nahi zuen. Baina Santxo Azpeitiakok arestian bezalaxe, Don Kixote topa zizun honek ere. *Claro* —esaten zuen León Felipek Unamunogatik— *como él era vasco nunca entendió a Cervantes. No, señor. Además le envidiaba terriblemente ese precioso castellano fluido, que corre. Los vascos nunca han podido dominar el idioma de Castilla y además carecen del sentido del humor... Don Miguel*

era un vasco que se había empeñado en escribir bien en castellano... Nunca aprendió a hablar castellano... No tuvo ni el ritmo ni la magia del castellano... Don Miguel no tenía gracia. Ningún vasco tiene gracia.

Benetan grazia duena, norgehiagoka horiek dira: zein den espainol jatorrago, zeinen erdara ederrago eta beste pikukeriak. Hor jokutzen da arimaren salbazioa. Arima plater bat denean.

Baina hori ez da ezer. Jauntxoen ondoren, Espainian liberalismoa sortu zenean, han agertu ziren euskal jauntxo berriak, harro-harro, liberalik liberalenak berak, Kadizko Konstituzioak ez zuela euskal demokrazia Espainia osora hedatu besterik egiten eta... Burgesia honek foruen bere interpretazioa asmatu du: *Los Fueros de Vizcaya, en su esencia, no son otra cosa que los Fueros del hombre*. Hori Balpardak eta esatea, bidezko iruditzen zaigu. Batzuek oraindik horixe esaten segitzea, eta Foruak defendatzeko asmoz, itxuraz, harritzenago gaituena da. Hori da Foruak sobera daudela esateko modu elegante bat. Foruak orduan ez dira produktuak historiarenak (euskal historia propioarenak), baina metafisikarenak.

Lehenago euskal jauntxoek euskara eta euskal kultura saldu zituzten, Espainian jauntxo izateko. Beste jauntxook Foruak saldu dituzte.

Eliza Ama gero. Eztanda iraultzailearen aurka, Bidasoaren alde batean zein bestean, klerikalismo izutuak Elizaren ume zintzoenak bihurtu gintuen. Erreakzioaren murraila. Iparraldean Frantzia guztiz kristaua zen eta euskaldunok Frantzian kristaue-nak. Frantziaren esentzia. (“Nehor eztaukagu Frantzian gu Eskaldunok baino Frantses hoberik”, hotsegingo du burgoi J. Hiriart Urrutyk): urtetan, euskaldunak Frantziaren esentzia hori salbatzen ahalegindu dira. Atxik Elizari, fedeari! Bitartean Elizak Euskal Herrian frantsesez eman ditu eskolak, frantsestu egin ditu mendi herriak eta kosta. Frantziaren esentzia kristaua ez da euskalduna: kristautasuna frantsesa da Frantzian.

Espainola Espainian. Espainia katolikoa da esentzialki eta Espainian katolikoek euskaldunok izan omen gara beti. Guk

behar genuen katolikotasuna salbatu. Espainiaren esentzia salbatu. Karlistik, integristik eta era guztietako klerikalistik, esentzia espainol katolikoa tiroka salbatzen, erabili ditu Eliza Ama Santak. Hamaika amaren seme, fede ergel batek bidali du infernura. Ez du asko eskertu Eliza Amak.

Hori ere ez da ezer. Gero sozialismoa sortu zen. Eta lehenago nobleziaren eta demokrazia liberalaren eta fede katoliko garbiaren bezala, Euskal Herria segituan bilakatu zen orain *la cuna del socialismo español* (Prieto) eta Bilbo *la Meca socialista* (Maeztu). Komeriak aurrera segitzen du. Filipe II. euskal odolekoa da berriz ere.

Lehenago euskal kultura bezala, gero Foruak bezala, herria, langileria, salduko ote digute orain?

Euskal sozialismoak ez ote du nahikoa, euskal sozialismo izatea?

Gehiegitxo entzuten dugu, behintzat, Euskal Herriko langileria dela Espainiako borrokariena, iraultzaileena, eta abar. Espainiako sozialismoa gezatu egin dela eta, hor hasi dira batzuk, sozialismo “jator” bat berrasmatu nahiz, gero Espainiara zabaldu eta han nagusierazteko. Hemengo buruhaustek, berriz ere, halaxe burubidatzen omen bait dira: etxetik irtenez. Komeria hori, ordea, Santxo Azpeitiakorena da Don Kixoterekin: gaizki armaturik dago eta gatazka hori beti bizkaitarrak galduko du.

Espainiako AK-k azken urteotan eboluzio handia izan du. Eta sintomatiko izan da euskal taldearen jokabidea. Komunista espainolek espainol interesen eta berezitasunen geroz eta axola gehiago ageri dute. Beharrik, itzuri ezinezkoak izan dira gidaritza sobietarrarekin teinkak eta muturkadak. Txekoslobakiaren inbasioaz gero krisia txit larritu da. Alderdi barruan ez da borrokarik falta izan. Carrillok interes nazionalak azpimarkatzen ditu eta AK Sobiet Batasunaren menpetik bere jabetu nahi du. Horretan ere Euskal Herriko taldea ortodoxia zaharrari atxekienik bera agertu da. *La crisis se ha desarrollado en dos etapas —idazten du Guy Hermetek, in Los comunistas en España—. Primeramente se concretizó en 1969, por la exclusión de los*

“sovietófilos” animados por el antiguo secretario de la organización, Eduardo García y por Agustín Gómez. El uno y el otro han conseguido arrastrar a su vez una fracción de los comunistas vascos... En una segunda fase (...) Líster ha sido expulsado por los fieles de Carrillo en setiembre de 1970, en compañía de Celestino Uriarte, dirigente del partido en el País Vasco, etc. Asko esajeratuko genuke, harritzen gaituela, esango bagenu. Non dago euskal proletalgora baino “aberri gabeagorik”, egon ere...

Sozialistek, karlistek, liberalek, jauntxoek, laurehun urteko hari berari segitzen diote: begiak Hegoan dauzkate. Situazioak aldatzen dira, klaseak eta politikak aldatzen dira, jokabideak ez. Euskal Herriari atxeki eta Euskal Herriaren politika soila egiteko, ttipi eta estuegi da, nonbait, Euskal Herria. Hemen ez da historia unibertsalik erabakitzen. Beti mundu zabalari eta politika handiari begira, etxeko lana zabartu eta kanpokoan ari: halaxe dago Euskal Herria, zenbat eginkizun handiagotan sartu, hainbat kaxkarrago atera.

Arerioak eta gaizkileak beti kanpoan bilatzea, gure hondamendiaren kausen erdia bakarrik bilatzea da. Beste erdia etxean dago.

Beti Espainiak eskatzen duena egiten jarraituko ote dugu?

Noiz egin behar dugu, etxeak eskatzen duena? Baina itzul gaitezen meditaziotik historiara.

EUSKARAREN ETXEKO ETSIAK

Goizeko nagi goxoak ogean nadukala, —yeikiko al, ez al?...— telefono otsa.

Zuti belarriok...

Neskameak: Quiéeeen?

Neskamerik ezta Euskalerrian, telefonoz euskaraz dakinik.

Arian barrena ibiltzeko ere, lakatza ta baldarra degu, noski, mintzoa!...

Hau da Lizardiren *Donapaleura yoan-etorria* kontakizun politaren hasiera.

Prestigio gabeko hizkuntza da klase nagusiek baztertu dutena. Eta prestigio gabeko hizkuntza herri xumeak ere baztertu egiten du. Neskameek erdaraz egiten dute; areago telefonoz ari badira.

Lizardi saiatu zen euskarari prestigio ematen. Bere poesia-ekin, batipat. Baina bazekien, kalean prestigiorik agertzeko, besterik behar zuela euskarak. Prestigioak zerikusi gehiago du kalean diruarekin, poesiarekin baino. Lizardik bueltak eta biribueltak ematen zizkion buruan, dirua biltzeko ideiarri. Asmo ederrik bazuen, dirua zertan erabili. Euskarazko periodismoa nahi zuen poetak. Ez zuen asko eskatzen ere: *Zer eskatzen dizutegu gauz eder oiek egiten laguntzeko, zer, zeuen eta nere erria il eztedin? ... Borondate on apurtxo bat eta eguneroko xentimoa! (...), zineari, ardandegari eta yolasari, ez bat, baizik eun ere, ematen diezuten garaion.*

Dirurik ez zen bildu, eguneroko xentimorik ere. *Euskerari ez iltzen laguntzeko* —kexatzen zen Lizardi— *ezin ditezke amar mila peseta zikin batu*. Eta zeinek eman zuen, eman zentxo?

Aberatsak eta pobreak eztutela, alegia, berdin eman. Gei-
go eman dute, yakina... txiroak. Gaurdaño bildu-mordotxo,
geiena beartsuen alez egina da.

Gauzotan gertatzen dena, da, lagundu nahi duenak ez duela zerekin; eta zerekin baduenak, ez duela nahi: *Arlo auetan, biotzean, sakelean ez-ezezirik, bear litzake urrea euki. Ta biotzean, sakelean ezirik, txiroek oi dute; sakelean, biotzean gabe, berriz, aberatsak.*

Aspal-aspaldikoa da hori dena. Eta, ikus, aspal-aspaldiko ipuinok oraingoxeak dira oraindik.

Arrazoirik bazuen Kirikiñok, idazten zuela:

Bilboko kaleetan entzuten dan euskera guztia edo geiena nekezale antzekoak, baserritarrak, umezainak, inudeak, arrain-saltzaileak eta onetarikoak egiten dabe; Jaun usainik daukeen artean gitxi edo bapez...

Euskeraz berba egiteak aldean nai ta nai ez ote daroa bear-tsu edo ez-euki edo pobre izatea?

Egia esan bear bada, orrexek (Jaunak, aberatsak) dauke erru asko euskerea galduaz badoa.

Eta Kanpionek bazuen arrazoirik, Irungo Lore Jokoetan salatzen zuenean (alegia, sozialistek debekarazi nahi omen zituzten Lore Joko haietantxe):

El enemigo que nos aniquila, el enemigo que pretende borrar hasta el nombre de euskaldunas, el desalmado aventador de nuestras tradiciones, el sacrílego violador de los sepulcros patrios, es enemigo doméstico. Vive entre nosotros. Se llama como nosotros. Pertenece a nuestra raza y familia...

Adibideak ateratzen ditu gero. Denok ezagutzen ditugun kasuak, berdinak: gurasoek ez dutela nahi hurrek eskolan euskara ikastea. Jendeak ez duela euskara nahi. Erdara nahiago duela. Langileek nahiago luketela erdara jakin, euskara baino. Eibarko langileen aitortpena aipatzen du: *Hablamos vascuence porque no sabemos español. Nosotros hablaríamos con mucho más gusto en este idioma, pero querer no es poder.* Donostiako egunkariak zabaldua zen testu hau. Nola gertatzen da, herri batek bere hizkuntzari gaitzeriztea, herri soil-soilak?

Faltaríamos a la justicia, si de estas odiosísimas infidelidades hiciéramos responsables a los aldeanos de Ituren y de Busturia y a los obreros de Eibar. Detrás de ellos, a guisa de apuntadores, encontraríamos al “jauncho” rural... al “indiano” de retorno... al industrial... los enemigos declarados del idioma vasco..., los utilitarios... los políticos..., los vascos para quienes la posesión del idioma significa cierto estado de inferioridad intelectual y social, del que quieren redimirse renunciando a la lengua de sus padres.

Zertarako luzatu? Lantuok, Arana Goiriz gero batez ere, idazle eta euskaltzale guzti-guztiek darabiltzate. Lehenago ere bai makina batek. Ideia komuna da, Euskal Herriaren etsai amorratuena txean daudela. Kanpoko etsaiek eta barrukoek bat egiten dute. *Bizkainos: Bizkaya perece... y vosotros la estais matando!* (Arana Goiri). Dirudun kaziki horiek dira Euskal Herriaren etsai zitalenak, Chávarri buru dutela, *despreciable tiranuelo*, herriaren etsai krudelena bera.

Beraz, ez gaitu harritzen, Bizkaiko Diputazioaren jokabideak 1923an: ... *afirmó al mismo tiempo su oposición a la creación de una Universidad Vasca, y sacó una ponencia para que se retirara la subvención a la Sociedad de Estudios Vascos.* Beltzak honela dio:

Una piedra de toque para medir su vasquismo fue la ley por la que en 1901 la Enseñanza Primaria fue confiada a Dipu-

taciones y Municipios. En el País poco o nada se hizo para convertir al vascuence en lengua útil de esta enseñanza; al contrario, en muchos lugares fue perseguida. Las denuncias de los nacionalistas son múltiples y sólo tienen éxito en ocasiones limitadas.

Bere *Historia vasca*-n Aita Bernardo de Estellak: *En los tiempos antiguos y modernos son responsables de la pérdida del euzkera las clases altas e influyentes de Euzkadi.*

Euskal kultura euskara baino gehiago omen da. Zer egin dute klase horiek, esate baterako, euskal unibertsitatearen alde? Egin zezaketen guztia: ezer ez, laurdena gutxiago. Horiek ez daude euskararen alde, ez bait daude euskal kulturaren alde, eta ez bait daude Euskal Herriaren alde. Horiek ez diote higuin gehiago ezeri, euskal berezitasunik, hots, askatasunik adierazten duen edozeri baino. Horietaz esaten zuen *Euzkadi*-k, 1932ko Aberri Egunaren hurrengoan: *Hay en el Bozate, en el Baztán, una raza de godos, de leprosos... Los verdaderos leprosos de la raza están aquí, en este barrio de aristócratas agotes* (Bilboko hiribe aberatsetan).

Klase horren kontra egoteko, hemen ez dago sozialista izan beharrik ere. Aski da abertzale izatea eta klase horren kontra egon behar nahitaez. Baina hori ere ez. Aski da euskaldun izatea bakarrik.

Klase hori izan da bestela edonon hizkuntza landu eta trebatu duena. Baina hemen klase horrek lehenengo nahastu egin du euskara, lardaskatu, erdara-merdarazko nahasteria bat sortuz.

Egiaz alde guztiz hunen zortea izan da hagitz diferentea bertze langoaienatarik; zenbatenaz ere hauk edertzen, eta hazten baitira gehiago jende letradunen artean, eta gaizkoatzen nekhazalenetan; hanbatenaz eskuara kontrarago da tratatua; zeren bere garbitasuna konserbatu, eta konserbatzen baitu jende nekhazale estudiatu gaben artean; eta baldin yeus nahastekadurarik lothu bazaio, edo lizundu bada, hori ethorri zaio eskolanausien eta presuna estudiantuen ahotan, zeinek eskuarazko hi-

tzen lekhuari hedatu, eta erain baitituzte izen arrotzak; edo dela zeren ahanzi baitzitzaizkoten eskuarazkoak, edo ez baitzituzketen behin ere ikhasi Eskual Herrikoak (*Etxeberri*).

Eta, azkenik, euskara abandonatu egin du klase horrek. Abandonatu, mesprezatu eta pertsegitu. Hori dugu, herria saldu digun klase galdua. *Ezen sortherriko hitzkuntza eztakienaz zer erran ahal diteke, baizik bestiak baino bestiago dela? zeren bestiek garbiki eta klarki emaiten baitute aditzera, zer muetatakoak diren, batzuek janbaz, bertze batzuek marrumaz, bertzek arrubiaz, bertzek irrintzinaz, eta finean bertze batzuek kanta errepikaz: xoilki gure eskualdun hauk eztakite adiarazten, nor, eta nongoak diren.*

Errealitateak horiek dira. Eta ez oraingoak orain bakarrik. Mendez mende gabilza horrela.

Halere, zer gertatzen da? Sozialista espainolek, oraintxe bertan, Euskal Herrian bertan, erraz ixten dituzte begiak horren denaren aurrean, historia luze eta penagarri honek denak ezer kontatuko ez balu bezala. “Oraingo errealitateak” bakarrik hartu behar direla aintzakotzat, uste dute, agian. (Fikzio bat eta gezur bat, edo aitzakia txar bat: errealitate horren kausa eta arrazoi eta faktore guztiak ere “oraingoxe errealitatea” bait dira, perspektiba historiko pixka-pixka batekin. Oraina ezer ez da lehenaren konpendioa eta geroko posibilitate guztien altxorra ez bada, erlojutik aparte behintzat; eta “errealitatea” ez da fakto gordina, haren arrazoa eta sentidua ere baizik). Múgica Herzogek esango du, gutxiengoak bakarrik dakiela euskara. Erdaraz denek dakitela, ordea. Hori denok bagenekien. Baina hori problemaren hasiera baizik ez da. Kontua da horrekin orain zer egin ala zer ez egin. Unamunok garbiago esaten zuen: *Esa lengua que hablas, pueblo vasco, ese euskera desaparece contigo... Apresúrate a matarlo, a enterrarlo con honor, y habla español*. Eta *La Lucha de clases*-ek, orduan ere orduko errealitateak bakarrik aintzat hartzen zituelako, agian: *Nosotros lo decimos como lo sentimos, dadas las circunstancias actuales, quisiéramos un*

Gobierno que PROHIBIESE LOS JUEGOS FLORALES, donde se ensalzan las costumbres de una REGION en detrimento de otras, que NO PERMITIERA LA LITERATURA REGIONALISTA y que ACABARA CON TODOS LOS DIALECTOS Y TODAS LAS LENGUAS DIFERENTES DE LA NACIONAL, que son causa de que los hombres de un país se miren como enemigos y no como hermanos. Baina horretan saiatu dena goratzerik ez dago, badakizu zein izan den, lehen berek eskatzen zutena egin badu ere; eta orain errazena horretan inor ahalegindu izan denik ahaztea da, ezer pasa ez balitz bezala. Claudio Sánchez Albornozek ikaragarri liberalki esanen digu, panfleto honen hasieran aipatu duguna: *hablen el vasco, si es que pueden, porque la mayoría no lo saben, pero a pagar impuestos como todos los españoles.* Garbiago esaterik ez bait dago: “guri ez zaigu axola euskararekin zer gertatzen den; hor konpon horrekin euskaldunak berak”. Guk ulertzen ez duguna da, euskara axola ez zaionak, zer eskubide arraio duen, euskaldunek pagatu behar omen dituzten zergez axolatzeko. Ala mila urte kultura gehiagodunen eskubide berriren bat da, bestek pagaturiko etxean bizitzea?

Sozialista euskaldunok, ordea, banakoaz adina komunitateaz interesatzen garenok, uste dugu oraingo errealitateok, euskararen prestigio faltak eta askok euskara ez jakiteak, eta abar, beren esplikazioa eta beren historia dutela. Llabur-llaburki, eta apropos XVI-XVII. mendeetan geldituz, azaldu dugun historia, ez da errealitateon esplikazio guztia. Bai zatitxo bat. Guk aintzakotzat hartzen dugu historia hori: ez bait dugu klase bat bakarrik borrokatzen, baita haren historia ere baizik. Hori da. Guk haren historia ere borrokatzen dugula. Ez dugu heredero eta oinordeko soil izan nahi. Lehen ere nahikoa ikusi da, klase batek bestea azpiratu, eta nagusi berriak aurrekoaren zigorra hartu duela eskuetan, bide beretik eta jokabide berdinekin jarraitzeko. Historiaren kontra nahi dugu etorkizuna.

Gorabehera guztiok Beltzaren *El Nacionalismo Vasco* liburu bukaera dakarkigute gogora:

La historia del nacionalismo es también la del combate contra los derechos nacionales de los vascos llevada a cabo por las oligarquías del País. Desde la alta nobleza del siglo XIX, hasta el capital financiero del siglo XX. La inquina y el daño causados por estos hijos del País son inconmensurables. Y por parte de los sectores de las clases poseedoras que se proclamaban defensoras de lo vasco, la subordinación de la causa nacional a sus intereses sociales ha causado también enormes daños a nuestro pueblo; al decir esto no pensamos sólo en la explotación de la fuerza de trabajo de los trabajadores vascos, ni en los reflejos antivascos y antinacionalistas creados así en las clases explotadas del Estado Español, sino especialmente en la prostitución de la causa patriótica a intereses tan nefandos como los del poder de la Iglesia y la reacción en 1931, o en la decidida práctica contrarrevolucionaria del Gobierno de Euzkadi.

Por ello, sin negar que el principal enemigo de la supervivencia de nuestro pueblo son las oligarquías que gobiernan España y Francia, parece justo aplicar a todas las clases vascas que explotan el trabajo de otros, aquella verdad que Campiñón calificaba de “cruel y odiosísima”:

“que los mayores enemigos que los nabarros han tenido y tienen, son nabarros”.

Ez dago zer gehitu Beltzari: nola eta ez den, hori horrelaxe da, eta kontuak ateratzea. Ordua aspaldi da.

V

**NAZIO ZAHAR BAT MODERNIA
PROPIO GABE**

ERDI AROTIK MODERNIARA

Alesander Handiak mundua greko egin zuen. *Oikumene* bat. Etxe inguru bat, Herkuleren pilareetatik Tauro Indikoraino. Mundua greko zen eta grekoa unibertsala zen. Bera zen mundu osoaren hizkuntza landua, aberatsa, unibertsala.

Orain esaten dugu, hizkuntza unibertsala ingeles edo ez dakit zein omen dela. Espainolek esaten digute, berena hizkuntza unibertsala dela. Euskara ezer ez da. Orduan grekoa zen unibertsala. Sarri aipatu ohi da eta beste edonon aurkitua izango du ausaz irakurleak Zizeronen *Pro Archia*-ko hura: *graeca leguntur in omnibus gentibus, latina suis finibus exiguis continentur*. Hau da, euskaraz esateko: denbora alfer-alferrik galtzea dela, euskaraz idaztea (latinez, esan nahi nuen), luma hartzekotan hobe dela gaztelaniaz egin; greko edozeinek dakiela, latin lau katuk besterik ez; grekoz idatzitakoa mundu guztiak irakurtzen duela, latinez idatziz gero etxe inguruko muga franko estuetan gelditzen zarela. Zizeronek, latinez idatziz, probintziano bazterkoi baztuentzat idazteko inpresioa zuen, beraz.

Zizeronek latin “txiroa” ere grekoaren aldean defendatu beharra izan du, hizkuntza propioa mesprezaten zutenen aurrean. Bai, grekoa *prolixior fusiorque sit, quam nostra*, aitortuko du; hau da, “konpliagoa eta hedatuagoa latina baino”. Halere, ez omen da pentsatu behar, latina dirudien bezain erromes eta eskas denik, ez da uste izan behar lotsaizun denik hura publikoan erabiltzea (*De Oratore*)... Ez ote dira aspalditxokoegiak apolo-

gismoaren kontuak? Ez ote berdin artxizaharrak handikeria eta harrokeria kulturalak?

Erromanizatuek agian harro sentitzeko motibotzat hartzen dizute beren erromanizazioa, horrek herri kultu egiten dituelakoan. Erromatarrek berek beti pairatu zuten konplexu mingarri bat bezala Greziaren aldean. Zibilizazioa, kultura, zientzia, artea, hori grekoa zen. Grekoa iruditzen zitzaien iruditu erromatar barbaroei, hobeto esan. (San Paulok berak ez al die grekoz idatzi Erromako kristauei bere gutuna, ez latinez?). Ahaleginak eta bost egiten zituzten, hortakoz, grekoen parera iristeko. Autore grekoak imitatu nahita ibili dira beti latinoak. Erromako hiriarri polis grekoen antzeko tankera eman nahi izan zitzaion, mendeetan zehar, ornamentu, irudi, kale, tenplu eta trazo denean. Familia printzipal guztiek esklabu grekoak zeuzkaten haurren irakasle. Kontsulek, inperatoreek, prefektoek idazkari grekoak hartzen zituzten. Karrera distiratsua egin nahi zuenak, eta estudioak leku ospetsuetan egin horretarako, Greziara jo behar zuen. Zizeronek, latina hainbat eratan edertu eta aberastuko duen erretorikoak, Athenain eta Rodosen egin zituen ikasketak. Bere emazte aberatsaren diruak, Greziatik irudiak, liburuak eta nolanhiko pitxiak ekarrazten xahutzen zituen: honela apaindutako hemezortzi bat landetxe ba omen zuen berea, museo antzera jarria. Hizkuntza, arte, literatura, filosofia grekoen miresmenez eta inbidiaz pasa zuen Zizeronek bere bizi osoa. Haren modura beste erromatar handiki guztiak: kultu agertzeko, grekoz mintzaten jakin beharra zegoen, Autore grekoak aipatu solasean, teatro grekora joan, grekoen erara jantzi, jainko grekoen irudiak benerratu etxean. Grekoz hartzen zituzten beren lemak: Augustoren *speude bradeos* famatua adibidez: “astiro lastertu” paradoxa.

Erromatarrek beti aitortu dute beren mirrintasuna kulturaren. Zizeronek, ordurako Lukrezio baten obra egon arren, “literatura latinoak filosofian ez du oraindik ezer aportatu”, ebazten du Tuskulanetan. “Besteak (alegia, grekoak) gailen bitez arteetan, nahi badute, bitartean Erroma da munduko bakearen begiralea”, kanta-kontsolatzen da Virgilio *Eneida*-n (VI, 851-3). Unamuno-

ren “¡Que inventen ellos!” baten antzera apika. Erromaren handia politikoa eta militarra da. Kulturala ez da. Grezia militarki okupatu eta handik inportatua da Erromako kultura, Horaziok berak ezagutu duenez: “*Graecia capta ferum victorem* (begira: *ferum*, barbaroaren adjektiboa”) cepit et artis / Intulit agresti (berriro) Latio” (Epist. II, 1, 156-7).

Erromaren hasieretan, aurreneko inskribuak etruskeraz daude; latinezkoak berak, alfabeto grekoan idatzi dira lehenik. (Palestrinako Manius-Numasius testua izan liteke antzinakoena, 600. K.a. ingurukoa). “Erromatarrak” barbaro hutsak ziren. Ez kultur hizkuntzarik eta ez alfabeto latino propiorik zeukaten. Kultura, gero ere, ez zuten sortu, baina lapurtu: Erromaren armei zor zaie, togei barik. “Los conquistadores de los reinos helenísticos son absolutamente filohelénicos, desde Flaminio, vencedor en Cinoscéfalos, hasta L. Mummius, el devastador de Corinto” (L. Bieler). Eskulturak eta bibliotekak bezala, komediografoak, idazleak, historilariak, idazkariak, irakasleak esklabu ekartzen dituzte Erromako etxe guztietara. Kultur hizkuntza bezala grekoa berehala nagusitzen da. B. Farringtonek dio: “Los primeros historiadores de Roma fueron griegos o romanos que escribieron en griego. La lengua griega permaneció durante todo este período como el principal idioma de la cultura superior en Roma”. L. Bielerrek orobat: “El uso del griego hablado y escrito fue largo tiempo de rigor entre los hombres cultos... Aun el autor de comedias tenía que presuponer entre su público cierto conocimiento de esta lengua, y no tan elemental; pero no sólo entre la élite, a la que Terencio se dirigía, sino entre la concurrencia más amplia de Plauto”.

Grekoa behar-beharrezkoa zen hiriko bizitza sozialean. Gaio Mario bat, jatorri popularrekoa, sei aldiz Kontsul izendatua nahiz izan, eta neskatxa Julia batekin esposatua nahiz egon, eta ohore militar eta politiko guztiak nahiz irabazita eduki, eta dirua barra-barra, eta nahiz Erromako lehenengo gizona bera izan, latinez bakarrik mintzo zen. Bere inguruko gizarte jauntxoa, optimatea, apropos grekoz mintzatzen zitzaion bere aurre-

an, umilatzeko eta lotsarazteko. Teatrora joan behar, handikien obligazio sozialetan ez hutsegiteko, eta ridikulua egiten zuen. Arlote huts bezala geratzen zen sozietate finean. Hainbeste umilazio eta depresio ezin eramanez, edateari eman eta delirioan hil zen.

Kaligula kaiser izendatu zutenean, norgehiagoka eta sariaketa jai handiak antolatu zituen Erroman: literaturako sariak, poetikoak zein erretorikoak alegia, grekoz eta latinez egin ziren. Sariaketen ohitura honi gero (usadio grekoa bera ere) Neronek bultzegin zion. “Neronia”k deitzen ziren Lore Joko poetiko horiek. Erromatarren gutxitasun konplexu kulturalaren mostra egokia da Neron hau. Kantaria eta poeta zen. Erromatarrek ezjakin kaitu hutsak zirela, grekoek bakarrik zeukatela zentzu artistiko egiazkorik, eta Erroma utzi eta Greziara bidegin zuen. Teatroak bisitatu, Olinpiadetan zalgurdiz korritu, erretorika praktikatu, jakintsuekin solastu, ez zen aspertzen, bere burua ahalik eta grekoena itzultzearren. Hain zen grekoen miresle, ezen grekoak ez zirela beste hilkorrek bezalakoak lurraren gainean eta, polis greko guztiei askatasunaren pribilegioa luzatu bait zien: horren hitzaldia grekoz egin zuen Korinton berak, eta zutarri batean testua inskribarazi. Horregatik, mendebaldean kristauek egindako tradizioa daukagu, oso beltza Neronekiko, aldiz grekoek eskeronezko tradizio positiboa utzi dute hari buruz.

Kaiser grekofilo porrokatua Hadriano izandu da, estudiantetan jadanik Erroman *graeculus* deitua, greko-txikia, eta Inperioa kulturalki helenizatzen inor ez bezala beti ahalegindua, Galienoren eta Julianoren aitzindari. Hizkuntzaz ezezik, erlijioz ere arras greko bilakatu nahirik, Eleusiko misterioetan iniziatu zen. Berdin egin du gero Galienok: honek emaztea ere grekoa hartu zuen, Cornelia Salonina, bi-biak Plotinoren filosofiari guztiz emanak izan bait ziren beren pentsaeran. Kaiser filosofoa halere antonomasiak Marko Aurelio estoikoa dugu: kanpainan ere gauero erretorika ariketak egiten omen zituena, beti trebe egoteko hizkuntzaren jabetasunean. Grekoz idatzi du bere testu mar-

dula, *ta eís eautón*, bere buruari abertentziak, “Solilokioak” ohi deritzona.

Ikusteko jende patrizio honek Erroman zenbateraino zuen barrendua grekoa, hizkuntza zein kultura, adibide polita Kaiser Otho da, jargoi inperiala Galbaren hilketari eskerrak bereganatu zuena (Neronen adiskidea lehenago). Hilketaren barne-harrarengatik edo, ametsetan Galbaren mamua agertzen omen zitzaiola eta, Oreste berri edo Macbeth zahar hori, bere arrenkurrak deliratzeko grekoz nola aritzen zen zinkurinka, entzuten zioten gauean zerbitzariak. Grekoa zeukaten subkontzientea bera.

Latina benetan apenas izan den kulturaren ama bereziki oparoa. “Bajo la égida de Roma, irakurtzen diogu Farrington-i, quedó asegurado el progreso de la pública ignorancia”. Eta beharaxeago: “Una verdadera y exacta conciencia de que existiese algo parecido a la ciencia desaparece casi completamente bajo el Imperio, a excepción de algunas ciencias también debilitadas, como la medicina o la arquitectura”.

Ernazimentuan bertan, Europa moderno osoak begiak antzianatera bihurtu dituenean, Petrarca latinoak nahiko ditu altxatu eredu. Erasmo ebakorra da: non ikasi, Grezian dago, ez beste inon. “Omnis fere rerum scientia a Graecis petenda est”. Kito. Egia da holandese barbaro bat zela Erasmo hori. Baina italiarrak laster ohartu dira, zimentu oso ahulen gainean zimentatzen zela beren harrokeria kultural “abertzalea”. Escaligero semeak, orduan, soluzioa asmatu dio latinaren biluzgorritasunari: hizkuntzak familiatan sailkatuz, latina zuzen-zuzen grekoaren dialekto deklaratu du. Hizkuntza denak hebreoaren ume zirela, suposatzen bait zuen (dogma arrunta zen), latinaren ohorea salbatuta zegoen, grekoarekin bateginda. Bide batez latinkumeak ohortzen eta kontziliatzen ziren beren artean: hizkuntza “greko-latino” denak ahaideak ziren. (Honen “matrices linguae” horietatik abiatu zaigu Larramendi, euskararen ohorea errebindikatu nahirik).

Beraz, harrotzen hastekotan, badirudi, ezertan bada, ez Erroman eta erromanizazioan, baina Grezian eta helenizazioan bilatu beharko liratekeela sustrai kulturalak, zertan harrotu.

Tontakeria da, baina jarrai diezaiogun jokoari: Zer, grekoak berak? Irakurria duzu menturaz Euripide-ren *Oreste*. Gogoratu-ko dituzu hango barbaroak (frigiarrak): arranpalo koldar, mari-txu emagizon, ikaratiak, “ihes eginez nire bizitza salbatu dut, ni-re sandalia barbaroekin ezpata argibotik ihes eginez..., urrun, urrun ihes eginez, oi lurraren!, barbaroek ohi duten eran”. Bi mutil gazte grekok (“bi lehoi bizki, bai, bi greko”) barbaro andana bat ihesi-ziztu larrian sakabanatzen du. “Barbaroak suhar gerreroan oso atzean daudela, erakutsi zuten, grekoen aldean”. Eta ez dakigu ondo frigiarr horiek azkenean ezpatatz hiltzen diren ala izuz. “Beti kobardeak izan behar dute frigiarrak!” (barbaro-ek).

Ezaguna da eta ez dago errepikatu beharrik, grekoak izan direla gure kultur tradizioan, mundua bi partetan erdibituta utzi dutenak: alde batean gu (ongia eta birtute guztiak), bestean barbaroak. Xenoaren topiko klasikoa helenoak sortu du: barbaroak (“eskitak”) piztia infidelak dira, zinausleak, azpisugeak, maltzur-rak, koldarrak eta krudelak. Ez dagoela haiekin fidatzerik; basakeria, hiri bizitzarik eta hiriko bizimodurik, harreman koderik eza, agoraren falta, inkultura, izango ditugu haren karakteristi-kak helenoen begitan. Herodotoren obran jadanik finkatua ageri da estereotipoa. Tukididek eta Estrabonek (IX, 2, 2 adibidez: grekoa arrazoiak mugitzen du, barbaroa zigorrak) tradizioa jar-rraitu baizik ez dute egiten.

“Trata itzazu helenoak nagusi legez, barbaroak jabe gisa: haietaz lagunez eta ahaideez bezala okupatuz, besteoz hazkurria eta jatena ematen zaien animalia irrazionalez bezala”: hauxe izan omen da, Filiporen heriotzakoan, Aristotelek Alesander Handiari emandako aholkua zuzen gobernatzeko. Düringek, ezatabaidatua bada ere, autentikotzat dauka kondaira. Esanahia sinplea da: aita jaunak familiakoak bezala tratatu behar dira he-lenoak; etxean esklabuak eta abere domestikoak bezala barbaro-

ak. Ez dute arrazoimenik. Ez dira pertsonak. W. Jaeger-ek bereziki persiar barbaroenganako Aristoteleren ezinikusia eta erdeinua azpimarkatzen du (bere adiskide Hermiaren ohorez ondutako poeman adibidez: adiskide hori persiarrek torturan hil zuten). Halere seguruenik ez dago esperientzia mingarri pertsonalen beharrik hori esplikatzeko: sentiera greko arrunta isladatzen zuen. Aristotelek pertsonalki ezagutu zituen barbaro gehien-gehienak, funtsean denak, esklabuak ziren, eta horietakoak erruz ezagutu ditu bere inguruan. Pentsa genezake, zer modutako jendea izan zitekeen. Kontrastean, Aristotelek berak ohartzen digu, grekoak “librea” deritzo bere buruari, preso atzemana izan denean ere: “no quieren los griegos llamarse a sí mismos esclavos, sino sólo a los bárbaros” (*La Política*, I, 6). “Se consideran nobles no sólo en su país, sino en cualquier parte”. Pentsaera greko honen az-tarnak Platonen obran aurkitzen dira orobat ugari. Horregatik, Aristotele, barbaroa eta esklabua, ez zortearen, naturaren arabera baizik, identifikatzeko estremoaraino doa. Barbaroa bere naturarak destinatatu du esklabu izatera: “está claro que, por naturaleza, unos son libres y los otros esclavos. Y que a éstos les conviene la esclavitud, y es justa”.

Konkista eskubidea legitimatzen da horrela: “Si la naturaleza no hace nada imperfecto ni en vano, es necesario que todos esos seres existan naturalmente para utilidad del hombre. De modo que también el arte de la guerra será en cierto modo un arte adquisitivo, puesto que la caza es una parte suya. Y ésta debe practicarse frente a los animales salvajes y frente a aquellos hombres que, si bien han nacido para ser gobernados, se niegan a ello, en la convicción de que esa guerra es justa por naturaleza” (*Ib.*, I, 8). Esklabuen ehiza bidezkoa.

Grezia munduaren goeneko edo aurreneko punttan dago. Horrek badu, ez da horrela izatea bakarrik, bere esplikazio zientifikoa, berriro aipatzea mereziko duena, zergatik behar duen horrelaxe izan (Montesquieu eta Herder-ekin XVIII. mendean modan jarriko den arrazoi klimatologikoa: *Arist.*, *Pol.* VII, 7 baitan bezala, ideia berdinak in Platon, 24 c, 987 d, eta Herodo-

to III, 106): hiri idealeko jendearen naturak nolakoxea izan behar duen “más o menos podría comprenderse con sólo fijarse en las ciudades más gloriosas de los griegos y en toda la tierra habitada, según está repartida entre los distintos pueblos. En efecto, los pueblos que habitan en lugares fríos y los de Europa están repletos de arrojo pero más faltos de reflexión y técnica, por lo que viven con mayor libertad pero sin organización política ni condiciones para dominar a sus vecinos [hau da barbaroaren lehenengo tipoa: bigarrenak segitzen du]. Los de Asia, en cambio, son de espíritu más reflexivo y técnico, pero cobardes, por lo que viven sometidos y esclavos. Y el pueblo griego, de igual forma que ocupa geográficamente un lugar intermedio, también tiene cualidades de ambos pueblos ya que es valiente y reflexivo. Por ello vive en libertad, con las mejores formas de organización política y *con la posibilidad de dominarlos a todos* si encontrara un sistema de gobierno único” (Alesander bat edukiz gero alegia).

Inperialismoak, ikusten duzunez, tradizio legitimatzaile luzea dizu filosofian. (“Printzearen legeei kontra jarri zaien filosofoaren exenplurik, bat bakarra ez dago lurraren gainean”: filosofoen meritutzat esan ahal uste zuen Voltairek hori!). Aristotelearen azken testu horretan, halere, polita da nola inkultura grekoaren aitortza aitorkaitz bat ezkututzen den. Izan ere, barbaroaren ideia grekoa zaldun-aro heroikoan taiutu da: gudari grekoak bere arma pertsonalak ditu, bere izena eta leinua, bere nortasunaren harrotasuna (“aitaren etxea”rena), indibidualitate kontzientzia, kontrajartzen zaizkion oste asiatico nahasi inpersonalen kontrastean; edo bere gerra eta zaldun diziplina du, erasotzaile trakiarren arramantza kaotikoaren aldean. Bestalde batasun helenikoaren sentimendua bizi-bizi dago. Orduan bost axola zitzaizkion grekoari arteak eta zientziak. Zaldunaren birtuteak zituen aintzakotzat. Adorea, emandako hitza, burgoitasuna, elkartasuna. Barbaroa ez zen adoretu, baina basapizti; ez zuen emandako hitza betetzen, etab. Ez zen zaldun. Testuinguru militar eta zaldun-etikoaren adiera honetan dago oraindik osoki

Platonen *Errepublik*a-n (469-471 zenb.) bien kontrajarpa, orain edozeini nahiko eskandalosoa irudituko litzaiokeen moduan, desarroilatuta: “sostengo que el linaje helénico tiene entre sí relaciones de sangre y de parentesco; pero afirmo también que es ajeno y extraño al linaje de los bárbaros. Los griegos pueden combatir con los bárbaros y los bárbaros a su vez con los griegos, por tratarse de enemigos naturales”.

Baina egun batez —mende eta erdi inguruko egun batez— grekoek bapatean deskubritu zuten, zibilizatu egin zirela. Ikargaria da, balio sistema tradizional bat puskatzen hasten denean. Segurantzia denak puskatzen dira. Ohartu ziren, barbaroak bezalaxe biziak zirela lehenago beraiek, barbaroak bezalaxe ihardunak, eta “en muchas y variadas cosas”, erreparatzen zuten, “que el mundo griego antiguo tenía un modo de vida similar al del bárbaro actual” (ik. Tukidide, I, 5-6 xehekiago). “Las leyes antiguas eran demasiado simples y bárbaras: los griegos llevaban entonces armas y se compraban las mujeres unos a otros” (Arist., *Pol.* II, 8). Baina lehen barbaroak izan baziren, zerk desbarbaratu zituen? Are, Tukididek erreparatzen zuen, Greziako parte on bat, orduantxe bertan, IV. mendean, barbaroen berdin-berdin bizi zela mila ohitura modutan... Horrela, “Ilustrazio grekoa” deritzonoko gizonok ohartu ziren, ohartu, zibilizatzea, arteak eta zientziak eta aktibitate sozial aberasgarrien gorapenak ekarri zutela. Baina nondik zetozen guzti horiek?

Grekoek onetsi egin behar zaie, barbaroen klitxea beraiek sortu badute, desegin ere beraiek egin zutela. Dikotomia hori logikak (dialektikak) birrindu zuela, pentsatuko litzateke, Platonen komentaria batzuk irakurriz (G. Martin, P. Friedländer). Politegia, egia izateko. Dena dela, Platonen pasarte diairetiko edo metodologiko batek (*Sof.*, 262 c) halaxe dio: alegia, oker arituko ginatkeela, gizadia zer den ulertzeko edo, “queriendo dividir en dos partes el género humano, se hiciera la división como la hacen la mayoría de las gentes de aquí, cuando, tomando primero la raza o linaje helénico como una unidad distinta de todo el resto, ponen en un grupo todas las demás razas, siendo así

que ellas constituyen un número incalculable de pueblos que no se mezclan ni se entienden entre sí, y dado que los califican a todos con el nombre único de bárbaros, imaginan que con haberlos designado por medio de un solo nombre han hecho de ellos una sola raza o linaje”.

Heleno/barbaro erdibiketa, izango da logikoki (diairetikoki) gaizki epaitua (alegia, animalia “ez-lehoia” ez dago jakiterik zer baden), denborarekin kaskaldu egin bada, halere, eta azkenean maskaldu egin bada, filosofoentzat bederen, beste batzuk izan ditu arrazoiak. Platonen *Errepublika*-k berak ageri duenez, IV. mendeko grekoek, basakeria gehiegi jasan dute jada grekoengandik ez bestegandik, inor besterik basatiagotzat munduan edukitzeko anaia grekoak berak baino. Hainbat gerra, tirania, elkarren txikizio, kiskalmendi, masakre. Bai harrotasun helenoa, bai nazio (hizkuntz) batasunaren kontzientzia, kraskatuta geratu ziren. *Ancien Régime* antiko-grekoa porrokatuta zegoen. Xenofonek, errege ongi erakutsi baten eredutzat, alegia birtute moralen erakusgarri, barbaro bat aurkeztu zezakeen, Kiro persiarra hain zuzen (*paideia* barbaroaren gehitasuna!). Platonek herrien (kulturen) bikoiztasuna pikutara bidaltzen zuen, autokontzientzia tradizionalako oinarri bat arbuiatuz. Baina antzinatearen eta hiriaren beraren uko erradikalean, Antistene joan da muturrenara, ama esklabu trakiarreko filosofo athenaitarra, Sokrateren entzule artatsua: ez aberri, ez klase, ez heleno/barbaro, ez libre/esklabu, dago naturaz. Hitz hutsak. Aurreritzi hutsak. Ez dago norbere burua eta norbere birtutea besterik (balioa), eta natura. Grezia puntu-puntu dago, beraz, eraso “barbaro” batek iparraldetik hartu eta, poliaren murrerik zaharrak erautsirik, unibertso barbaroarekin *oikumene* bakarrean, berdin dezan. Gero, heleno eta barbaroaren diferentziarik eza, estoarren dotrinara heldu da. Hemendik Paulo Tarsokoagana, kristautasunera, demokrazia burgesera.

Baina, guri, joan-etorri horietatik, inkultura grekoaren arazoa interesatzen zaigu. “Gizonek daukaten aberastasuna eta txirotasuna, irakasten zuen Antistene hark, ez gauzetan, ariman

edukitzen dute”. Tradizioen eta instituzioen krisiak, arimara barnarazi ditu filosofoak (Sofistika, Sokrate). Baina nola “aberas-ten” da arima? Nondik etorri dira Greziara zientziak? *Sofista* el-karrizketan (223 c-224 d), sofistek “arimaren janariekin” trafikatuz Athenaira inportatu dituzten ondasun legez, musika eta pintura aipatzen dira, “y muchos otros artículos dedicados al alma, que se transportan de acá para allá y se venden”. *Epínomis*-en ironiaz beterik esaten die Platonek herrikideei: “sentemos el principio de que todo lo que los griegos reciben de los bárbaros lo embellecen y lo llevan a su perfección”. Hori uste bide dute grekoek. Platonek badaki, ordea, hori gezurra dela. Hartu, baina batere edertu ez omen dutenaz jarraituko du hortakoz: astronomiaz. Dakitentxo, esaten ari zaie Platon, besteri ikasi diote. Ikasteko ere uzkur eta nagi ez direnean hori. Zeren eta, gortesiak alde batera utzirik, *Lege*-etan (819 ss) deblauki aurpegira dienez, haien ezjakintzan honez gero ez du nagikeria eta ahultasuna ikusi nahi, ezpada “una necesidad propia de puercos de cría”, nazka-nazka eginda “vergüenza de toda la raza helénica” sentitzen bait du. Greziako “gizaseme libreek” ez dakite, salatzen du orain, ezta “los innumerables niños de Egipto” ume-umetatik eta jolasean ikasten dutena ere. *Timeo*-n (22 b), “Solón, Solón, esaten dio bisitari honi apez egiptotar batek, vosotros los griegos sois siempre niños: ¡un griego nunca es viejo! A lo que replicó Solón: ¿cómo dices esto? Y el sacerdote: Vosotros sois todos jóvenes en lo que a vuestra alma respecta. Porque no guardáis en ella ninguna opinión antigua, procedente de una vieja tradición, ni tenéis ninguna ciencia encanecida por el tiempo...”

Kultura grekoa ere atzo goizekoa: “mil años menos”, etab. Eta kopiatur, daukatentxo... Munduan ez gara bakarrik.

Zaldun aroko harrotasun kolektiboaren lekuan, kontzientzia indibiduala: armen handitasunaren lekuan, artearen eta zientziaren goratasuna, gizabanakoaren edergarri bakar: horra arima grekoetan gertatu den itxuraldaketa VI. mendetik IV.era (puntu honetantxe jaio da, Grezia asiaticoan, filosofia). Epika naziona-

lak, helenoaren bibliak, arbasoen gesta heroikoak irakasten dizkio: arteaz eta zientziaz, baina, deus ez dio esaten. Nondikoak dira horiek? Arbasoengandik ez bada, nondik etorri dira Heladera? Harrotasun berriaren, hots, jakituriaren, filosofiaren, arteen, zientzien jatorrizko iturriak zein herri barbarotaraino aldatzen diren orain, ikusleku ona da Diogene Laerte. Argia ekialdetik, Egiptotik dator. Ahalegindu ere biziro ahaleginduko dira grekoak aurrerantzean, barbaro horiengandik edozein dotrina zupatzten. Horrela, lehenik dotrina helenistak, gero kristautasuna (tartean hainbat beste lorapen gnostiko edo neoplatoniko) jalgi dira. Berak ez du hala uste Diogene Laertek, baina “dicen algunos, informatzen gaitu, que la filosofía tuvo su origen entre los bárbaros; pues como dicen Aristóteles y Soción, fueron los magos sus inventores entre los persas; los caldeos entre los asirios y babilonios; los gimnosofistas entre los indios; y entre los celtas y galos los druidas, con los llamados semnoteos. Que Oco fue fenicio; Zalmoxis, tracio; y Atlante, líbico. Los egipcios dicen que...” Grezian ez beste edonon sortua dirudi kulturak.

Orain, beraz, barbaroaren klitxea grekoari berari aplikatu nahiz gero, emaitzak ez dira ateratzen distirazkoak: mendekua barbaroa bada, ez dago grekoen jainkoak baino barbaroagorik; botinagatik gerran aritzea zalduna ez bada (“arima txiki eta emakumezkoarena” baino, Platonen esanean), zaldun gehiegi ez da ibili Heladen; barbaroa gezurtia eta perjuoa bada, *graeca fides* zeri erromatarrek zeritzoten (*timeo Danaos et dona ferentes*), gogora daiteke. Zizeronen testu ikaragarria batez ere, *Pro Flacco*: “testimoniorum religionem et fidem numquam ista natio coluit”, etc. Irakurtzea dago Tukidide.

Gauzak horrela jarrita, Greziak ere ez dirudi hainbesterainoko mirabilia. Ez dugu historia luzatuko. Hizkuntzari berari akatsak eta hutsuneak aurkituko zaizkio: guri gehien ardua zaigun gaiari lotzeko. Aristotele bera, grekoari terminoak falta zaizkiola, kexatuko da. Ez dagoela filosofia ondo esaterik. Neologismoak asmatu beharra dagoela, cfr. *De anima*, II, 7, 418a 26; 419a 2-6, 32, etab.; *Et. Nic.*, III, 10, 1115b 25; IV, 12, 1126b 19,

etab.; *Meteor.* IV, 3, 380b 28; 381b 14, etab.; *Top.*, VIII, 2, 157a 23.

Baldin orain euskara, den bezain “labur, eskas eta hertsia” bada, “nola munduak uste baitu, eta baitaduka, dela” guk bada-kigu aspaldi, “euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak”. Landu izan balute behar bezala gure arbasoek, etc. Arrazoi hau, nik ez dakit zenbat aldakitan, zenbat hizkuntzatan, lurraldetan, baldintzatan, eratan, arotan, ikusita daukadan nire irakurraldietan. Arruntaren artxiarrunta da literatura guztietan topikoa. Ikusi dudatan topiko horren formula zaharrena, halere, *Sofista*-ko hauxe da, Jesukristo baino lehen laugarren mendean. Grekoaren terminologia faltaz ari da hor Platon: “¿Dónde, entonces, debemos buscar un nombre apropiado para cada cosa? No hay duda de que es difícil encontrarlo, porque los antiguos, según parece, tenían cierta pereza y falta de discriminación..., con el resultado de que hay una seria carencia de nombres”.

Ikusi dugu, lantu bera latinarekin Zizeronek zerabilela: grekoa txiro, latina pobre... (Ez bait dirudi oso pertsona kultuarena, norbere kulturaz harroegi ibiltzea). Kultura — hizkuntza — guztietan dago nonbait harrokeriaren ordua eta apaltasunaren ordua.

Goazen hurrengo puntura: nola nagusitu da, orduan, latina? Hau da, ohituren menpera erortzen ari gara planteamoldean bertan oharkabeki: nagusitu ez da beharbada ezer eta inor bera egin, nagusitu egin dute.

Nola gertatu da, ba, latinaren nagusitzea? Lehenengo: latina, esanguratsua da, Erroman bertan ez baina, probintzietan nagusitu da kulturalki. Bigarren, latina ez da kulturagatik nagusitu: administrazioagatik nagusitu da. Zehazkiago: armadagatik, administrazioagatik eta Elizagatik. (Historiak bere historiak ditu). Horra latinaren ahalmen kulturalak.

Legionari erromatarrek hedatu dute latina “mundu guztian”. Ez eskolek, baina kasernek. Armek, ez lumek (“bella toto in orbe terrarum suscepta”, Augustoren hilburukoan dagoen moduan esanda). Finkatu, administrazioko hizkuntza bezala finkatu da aurrenik, lurralde konkistatuen harremanetan hiriburuaz, bate-

ratsu zuzenbidekoa eta merkataritzakoa. Eskolako eta kulturako hizkuntza bezala, aldiz (filosofiakoa, adibidez), probintzietan finkatu da, ez Erroman, eta hein batean bakarrik. Hobeto esan, mendebaldeko probintzietan bakarrik egin du hori, nagusitzea: mintzaira grekodun eskualde okupatuetan latinak inoiz ez du izan zer eginik. Beste probintzietan bai, efikaza izan da bertoko hizkuntza babesgabetuak azpian itotzen. Eskola izan da tresna baliotsu bat. Po lautada galoa zeharo latindua zegoen Aro Inperiala baino lehen. Gure aldi kristaua hasi inguruan, desagertuz doaz inskribu indigenak Etrurian, Veneton, Kanpanian. Italia osoa latinoa da. (Napoli eta Regio Kalabria aldea izan ezik: hor grekoak irme jarraitu zuen). Iberian I., Galian II. mende azkenetarako K.o., eta III. mende hondarrerako Numidian eta Mauritanian, mendebaldearen erromanizazio linguistikoa burutua dago, Inperioa barbaroen agresioen pean kordokatzen hasten denean, arrakalatzten, eta laster bi erditan erdibitzen (395). Gerotxoago barbaroek Inperioa inundatu dute. Erromatik baino, mendebaldean Ravennatik, ekialdean Konstantinopolitik, aldi berri bat hasten da historian: Erdi Aroa. Probintzietan hasten da. Lekoretan.

Inperio Erromatar ekialdekoan, hiriburua Konstantinopolin duela, aise nagusitu da grekoa. Kulturalki latinak ez dio sekula grekoari itzalik egin, ez konkurrentziarik apurrena ere. Ekialdean latinak ez du sekula ezer pintatu kulturalki. Kontzientzia politikoan bai nolabait (latinak ez bada, Erromak bederen): bitxia ere bai bait da, gaurko grekoek beren buruari nola (*Romäi*) deritzoten (“erromatarrak”), *helenoak* terminoa “jentilak” signifiktzera pasa zuten-eta. Honek esan nahi du, gidaritza “kulturala” indar berri batek hartu duela, ekialdean zein mendebaldean: indar hori Eliza da.

Mendebaldeko Inperiora mugatuz: adaska beregain desberdin askotako fenomeno sasia izan da kristautasunaren kultur gidaritza berak hartzea Inperioan, hiru mendetan egon eta gero erdeinatuta, pertsegituta, katakonbetan. Bi oinarritzko datuak hauek izan litezke: V. mendean iparraldeko herri inbasoreek,

Hispanian, Italian, Galian eratu dituzten erresuma zatikatueta, latina hartuz joan direla Gorteko eta administrazioko hizkuntza gisa. Teoderikok jada latinez legegin zuen; Klodobeok, katolizismora konbertituz, bere herriaren fedea latinari lotu zion. Eta horixe da bigarren datua: Elizaren latina. Kultura latinoaren goratasunaz, hizkuntza latinoaren paregabeaz eta eternitateaz, Inperatorerik Erroman inor sinestuta egon bada, Diokleziano izan da, bera dalmatiarra, probintzianoa beraz, kristauak pertsegitu zituen: kristauek hain zuzen jarraituko dute latinaren balioaren kontzientzia hori. Eta probintzietan.

Eliza katolikoa probintzietan hasi da, liturgian, grekoaren lekuan, latina erabiltzen. Batez ere Afrikan, dirudienez. Afrikan sortu dira Bibliaren lehenengo itzulpenak latinera. Afrikan, lehenengo idazle latino handiak ere kristaugoan. “La literatura cristiana latina comenzó en Roma, pero en la misma Roma se adelantaron los escritores de lengua griega. Justino, Taciano e Hipólito enseñaron en Roma, y Atenágoras se dirigió en griego al emperador Marco Aurelio, el cual escribía asimismo en griego (...). Solamente hacia la mitad del siglo III, cuando el latín reemplaza al griego como lengua litúrgica de la comunidad cristiana de Roma, se habrá establecido definitivamente el uso del primero como lengua literaria cristiana” (E. Gilson). Afrikan, ordea, San Agustinen garaian oraindik, latina eta eskola latinoan, jende gutxi batzuen hizkuntza zen, status sozial jauntxoagoaren marka eta sinbologia, “erromatarraren” (edo erromatartuaren) ezaugarria. Gehiengoaren hizkuntza punikoa zen, hirietan bertan, are gehiago nekazaldean. (San Agustinek, bere famili moduarengatik, latin besterik ez duela jakin, ematen du). Baina afrikar latino, h.d., erlatiboki “kultu” horiek, ez zekiten grekorik, probintziano barbaroak ziren berak erromatar kultuen begietan. San Hilario Poitierskoa, galoa izan arren jatorriz, familia printzipalekoa eta edukazio erromatarrekoa, Treverisko San Ambrosio, Erroman eskolatua, etc., denak kultura grekoan izan dira edukatuak, familia on batean behar zuen bezala, Inperioaren aparatuan. Elizako “afrikano handiak” bilakatu direnak, aldiz,

edo kultura grekoaren etsai amorratuak izan dira (Tertuliano), edo ez dute hura zuzenki jatorrizko hizkuntzan eta testuetan ezagutu, itzulpenen eta iruzkinen bidez baizik (San Agustin). “Probintzianoak” izan dira. Ongi ikusi da hori San Agustinen polemikan Juliano pelagiarrarekin: honek, kultura greko jentilaren zein kristauaren ezagutzaile ona izaki bera, San Agustin beti “afrikanoa” bezala tratatu du, *Poenus*, mesprezuz. Bien arteko polemika erlijiosoa, gerra puniko berri bat balitz bezala agertarazi nahi izan du: alegia, barbaro afrikarrek kultura erromatarri berriro erasoko baliote bezala. San Agustin bera errefuxiatu da, ordea, bere probintzianismoan, zerbait esan nahi du horrek: “Optimi punici christiani”, kristau afrikanoak dira (kultura gutxiagokoak bai, baina) jatorrenak! P. Brown-ek erakusten du (*Augustine of Hippo*) nola, mila kondizioengatik, dotrina katolikoaren printze hau, kultura kosmopolitaren frakasatu bat izan den.

Gero, guztiz inportantea, hizkuntz ereduaren kontua dago: kristautasunera herri apala konbertitu da. Hirietako proletalgora. Jende xumea, eskola gabea. Elizak bere ofizialtzat hartu duen latina, ez da latin klasikoa izan, Virgiliorena edo Zizeronena, latin *vulgata* baizen, modu sinplean esateko. Latin oso korrupitua. (“Vulgato corpore femina” bat, emagaldua adierazteko esatera da). Bi datuokin, barbaroen latinizazioa eta latinaren bulgarizazioa, mendebalde latinoaren (kristauaren) oinarriak bota dira. Espainian, konkretuki, Rekaredoren konbertsioak (589) familia printzipal hispano-romanoen eta aristokrazia bisigotoaren fusioa permititu zuen: hau berehalaxe izen latinoak hartzen hasi da, *senatore*-en erara jartzen eta bizitzen, latina bereganatzen, eskola eta ikasketa latinoak sustatzen, Toledon bereziki. Gortearen inguruan. Isidoro Sevillakoak bere Mezena Sisebutorentzat idatzi du *De natura rerum*, Sisenandorentzat Gotoen Historia. Sisebuto bera aski trebe zen latinez poema txar bat idazteko, Txilperiko trebeagoa, beste bat idazteko are txarragoa. Ismael Quilesek, San Isidororen goresle sutsua izan arren, haren latina

«bastante bárbaro» aurkitu du. Ez du batere gehiegitu, egia esateko. Hainbat barbaroagoa haren erudizio modua da halere.

San Agustinen *De doctrina christiana*-rekin hasita, gero praktikan Boetio eta Kasiodororekin, esan daiteke milurte oso bat, Atlantida kultural greko-romatar galduaren berreskurapen historia izan dela Erdi Aro guztia (400-1400). Harrotzea dauka Sánchez Albornozek, harrotu nahi badu. Errekuperazio hori ez dute egin herri mediterraniarrek, iparraldekoek baino. “A la fin du VIIe siècle, les centres de gravité de la vie occidentale s'éloignent de la Méditerranée pour se fixer dans des régions plus septentrionales... Le renouveau culturel de l'Occident est favorisé par la création de deux grandes puissances politiques, celle des Francs et celle des Lombards (biak “barbaroak”: Erroma berria!, eta, bestetik, Eliza), et d'une puissance religieuse, celle de la Papauté” (P. Riché). Ez ditugu jarraituko lan erraldoi egonarrizko luze horren faseak eta peripeziak, Ernazimentu karolinotik, monastegietatik, eskola katedraldarretatik, XIII. mendeko Unibertsitate eskolastikoetara. Garrantzizkoa, mendebaldeari gagozkiola, zera dugu: mundua kristaua da; kultura latinoa da. Mendebaldea Erdi Aroan egin da zinez latinoa. Modernitatearen Ernazimentura iristen garenean, latina, mendez-mende gramatikalki nahiz teknikoki zorroztua, landua, kulturaren eta zientziaren hizkuntza unibertsala bera da. Grekoa espezialista oso gutxi batzuk bakarrik dakite. Praktikan desagertua dago mendebaldeko kultur mundutik. Are, kultura klasiko grekoa bera, hein handi batean, arabiarren mediazio eta itzulpen bitartez bakarrik errekerperatu da. Batere irakurtzen diren autore grekoak itzulpenetan irakurtzen dira. Itzulpen latinoetan. San Tomasek, adibidez, greko tutik ez zekien. Eta bera da sartaldean Aristotele mende eta mendeetarako filosofo nagusi ezarri duena. San Tomasek bihurtu du Aristotele mendebaldeko pentsamenduaren oinarri tinkoenetakoa behin eta betiko. San Tomas hori dela eta, begira zer bilakatu den kulturaren mundua Erdi Aroan: italianoa zen bera eta filosofia grekoa latinez irakasten zuen Paris frantsean nahiz Kolonia alemanean. Horrelakoxe batasuna lortu zuen

kultur munduak. Latinez hitz egiten zuen kulturak Europa osotan. Zientziak, administrazioak, zuzenbideak, komertzioak, Erromako Kuriak eta Gorteetako Kantzeleriek. Latinaren mundu trinko hori Ernazimentuaren gainetik luzaro aseguratuta da. 1687 zen jadanik, Newtonek *Philosophiae naturalis principia mathematica* oraino latinez argitara zuenean (1643koa da *Gero!*). Guztiz normala zen hori. Mekanika, geometria, algebra, medizina, anatomia, botanika, kimika, latinez ikas-irakasten ziren Unibertsitate guztietan. Hizkuntza kultua, zientzietakoa (Unibertsitateetakoa), latina zen. Eta latinean zegoen jasota gizonak ezagutzen zuen guztia, kultura klasiko grekotik arabikora eta erromatarrera.

Erdi Aroko kulturaren eta zientzian zentzuren bat gailendu bada, Paris izan da, “omnium studiorum nobilissima civitas”, ez Erroma, eta Chartres lehenago. Iparralde frankoa, beraz. Horrela Italiak Pontifikatua zeukala, esaten zen, Germaniak Inperioa eta Frantziak Estudioa. “His itaque tribus, Sacerdotio, Imperio et Studio, tamquam tribus virtutibus (...) Catholica Ecclesia spiritualiter mirificatur, augmentatur et regitur” (Jordano Osnabrückekoa). Handik hara Frantziak —Paris eta ingurunea bakarrik oraindik— bere gehiagotasun intelektualaren harrokeria paregabe bat desarrolatu zuen. Nahiko luzea da, baina A. Murrayren azalpenak (*Razón y sociedad en la Edad Media*, 1982) merezi du osorik aldatzea:

La idea de que los franceses eran peculiarmente orgullosos no fue del todo una invención de finales del siglo XIII. Huellas de ello pueden hallarse mucho antes. Pero ahora, en la época de Carlos de Anjou y Felipe el Hermoso, la *superbia gallica* se convirtió en un lema entre quienes sentían su situación amenazados por ella. «Se aman a sí mismos y desprecian a todos los demás... Piensan que tienen derecho al primer lugar en el mundo», escribió un renano en 1288. «*Superbissimi... sunt Gallici*», escribió Fra Salimbene de Parma hacia 1280: «desprecian a todas las naciones del mundo, y especialmente a los ingleses e italianos». Al comienzo del siglo XIV se dijo que el

papa Bonifacio VIII arriesgó su alma aplastando a la *superbia gallicana*, y Villani relata que los flamencos libraron la batalla de Courtrai por la misma causa. (...). Incluso el francés Juan de Jandun, elogiando su capital en 1323, tuvo que admitir que cuando sus habitantes partían de la prudencia, lo hacían con «algo de jactancia».

Mientras que la queja de las susceptibilidades heridas hace imperfecto el testimonio histórico, éste es ampliamente escuchado y corroborado desde dentro de Francia como para merecer la atención. La especial atención que merece la *superbia Gallica* es debida a una peculiaridad. Se trataba, ampliamente, del orgullo intelectual: el francés era mejor porque era más inteligente. Podemos tal vez leer este mensaje en la exultación de Jean de Meung (hacia 1277) de que el duque de Anjou, una simple «víctima» en el concurso internacional de ajedrez que se jugaba en el sur de Italia, había dejado fuera de juego a sus rivales. Tal vez podemos leer este mensaje en el alegato de uno de los más temibles adversarios de Francia, el pendenciero papa italiano Urbano VI, al joven pretendiente a emperador, Wenzel, en 1383: Wenzel no debe ser «burlado» por las «trampas y artimañas» que se hallan en las blandas palabras de los franceses que ocultan la ambición de gobernar el mundo bajo un aspecto antimilitar. Pero el mensaje no debe de buscarse en frases torcidas, siendo explícitamente expresado por los propios patriotas ilustrados de Francia desde mediados del siglo XIII hasta comienzos del siglo XIV.

Lo expresaron a través de los modelos entonces familiares para manifestar la opinión. El primero de los patriotas en cuestión utilizó el modelo de la antigua profecía. Fue el autor de la «Fuente de todas las ciencias», atribuida al apócrifo antiguo «filósofo Sidrach». Escrito, probablemente, hacia 1243 en Lyon, el libro logró una amplia difusión en francés y en algunas otras lenguas vernáculas durante los siglos XIV y XV. No solamente el autor tiene una elevada visión de los franceses en el mundo. («Serán el mejor pueblo tanto a los ojos de Dios como del mundo», profecías de «Sidrach»). Este papel dependía, en un grado notable, del pensamiento. Como dirigentes del mundo, los franceses sustituyeron a los antiguos griegos, maestros de la ciencia y de la astronomía. Los franceses serán «el

pueblo más reverenciado de este mundo», dice «Sidrach», «y el más sabio». El autor también menciona la religión de Francia y el valor de sus títulos para la hegemonía. Pero el «filósofo Sidrach» coloca en primer lugar la sabiduría.

Otro modo, junto a la «profecía», mediante el cual se expresaban las nuevas opiniones, era a través de la reinterpretación de las antiguas. Era opinión familiar que las estrellas influían en el carácter. La influencia estelar no afectaba solamente a los individuos. Podía argumentarse que el aspecto de las estrellas estaba relacionado más allá de toda una región, de manera que afectaba también al carácter nacional. Este razonamiento astrológico condujo a la racionalización de las opiniones sobre los órdenes de precedencia nacionales. Dicha racionalización también construyó un molde intelectual característico de toda la astrología. Ambas tendencias están ilustradas en el empleo de esta idea por el ideólogo Pierre Dubois, que escribía en 1306: “A través de la... benevolencia de la armonía celestial, aquellos hombres nacidos y criados en el reino de los franceses, especialmente cerca de París, superan con mucho, por naturaleza, a los nacidos en otras regiones: en su comportamiento, en su constancia, en su fortaleza y en su buen aspecto. Esto es dictado por la experiencia, la suprema maestra del conocimiento práctico”.

En un relato más íntimo, Dubois explicó precisamente en qué consistía la superioridad francesa. Era, sobre todo, asunto de «razón», puesto que: “los galos usan el juicio verdadero de la razón mucho más precisamente que cualquiera otra nación del mundo. Los galos no se mueven más que en un orden debido. Apenas nunca, o absolutamente nunca, impugnan la recta razón. Esto no se ve en otras naciones”.

Entre las viejas ideas sobre la formación del carácter nacional, el siglo XII poseía una con más apoyo en la tierra que cualquiera proporcionada por la astrología. Dicha idea se refería al clima y procedía de Aristóteles (...). En 1323, Juan de Jandun empleó la idea en su elogio de París. Pero el pasaje aristotélico exigía cambios. La bondad divina, apiadándose de la fragilidad humana, coloca a Francia —no a Grecia, ahora— bajo el aspecto templado de las estrellas. Sus habitantes ni se hielan ni pierden «la sangre y el espíritu» a través de los poros

abiertos por el calor. El calor inclina a los hombres a furores tan brutales que «impiden el examen paciente y meditado, y el ejercicio del juicio prudente». El frío, en cambio, paraliza a los hombres en un estado de aprensión permanente. “Pero la tercera cualidad, la que pertenece a la Galia, se halla entre estas dos, disfrutando una adecuada proporción de cada una. Por una parte, logra el vigor del espíritu para gobernar; por otra parte, mientras tanto, el talento de la divina prudencia. Por consiguiente —y es la verdad y no la adulación lo que me mueve a decir esto— los reyes más ilustres y excelentes de Francia merecen ser reyes del mundo entero; es decir, que se trata de una cuestión de preferencia connatural por el bien”.

La pretensión de Francia al primer lugar en el mundo descansa, además de en el vigor, en la «prudencia divina». Al adaptar el modelo de Aristóteles, Juan de Jandun utilizó en efecto algo de la inteligencia que él reivindicó para su nación. Hizo un hábil cambio en el mapa climatológico de su modelo: para Juan de Jandun, el calor producía ferocidad; para Aristóteles, sofocado en el cálido Egeo, el calor producía inteligencia. Tan pequeño fue el cambio necesario para introducir en París la confianza griega.

Como ejemplo del comportamiento irracional de otras naciones, Pierre Dubois citó el peligro de los peregrinos que recorrían Italia, donde podían ser desarmados por la multitud y muertos por un caballo sin que nadie se molestara.

Gehi dezagun, Pierre Dubois horrexen arabera (Aristoteleri jarraiki beti), printzipio politiko honek balio duela gizar tean eta gizadian: “los hombres de intelecto vigoroso son los soberanos naturales y señores de los demás”.

Ernazimentu italiarraren harrokeria “antibarbaro”ak, Pariseko Unibertsitatearen kontrarioak halaber, bere justifikazio historikoa zizun. “Bernardino de Siena, toscano, y gran predicador de la época, empezó su carrera florentina de predicador en 1424 con estas palabras: *Italia es el país más inteligente de Europa. Florencia es la ciudad más inteligente de Toscana*. Inteligentee-naren lehiaketa hauetan, hizkuntzen norgehiagoka interesatzen

zaigu oroz gain guri. Erdi Aroko latinaren heredentzia. Eta zer egiten duen euskarak dema horretan. Erdi Arotik Moderniara pasatzera goaz.

1714ean frantsesa finkatu zen munduko hizkuntza diplomatiko bezala, Rastatteko Bakean. Aldi batez frantsesa izanen da hizkuntza unibertsal berria. Eta jira eta bira segitzen du munduak. Orain ingelesa da.

Aro Modernoa Erdi Aroarekiko haustura batez hasten da. Althusserianoek “haustura epistemologikoa” hainbeste aipatzen digutenean, haustura batetaz mintzo gintezke lasai: *Haustura humanista* esango diogu horri.

Haustura errazik izan ez zena, irakurleak aise igarriko dio. Kultura guztia eta ia bizitza publiko guztia mendean daukan hizkuntza bat, ez da nolanahi arbuiatzen. Lanak emango ditu latinetik nazio hizkuntza modernoetara iragateak. Baina hizkuntza gorabeherok beren kontestu zabalean ikusi behar dira. Hizkuntz arazoa beste mila gauzarekin lotuta ibili ohi da. Eta hizkuntza aldatu baino lehenago, beste gauza asko aldatu beharko da.

Humanismoa latin eta grekozale izan dugula, pentsa lezake norbaitek. Erdi Aroa luzarazten zuela, besterik ez.

Erdi Aroa latinoan izan da, bai. Baina eliz-latinoa. Latino zaharretara itzuliz, klasikoetara eta are Errepublikara itzuliz, mundu eliz-latinoarekin hausten zen bide batez. Eten hori ez da bat-batean agertzen. Baina denboraren buruan, arian-arian eta ia oharkabean, haustura bat gertatu dela, sumatzen da. Denbora berri bat ireki da. Beste pentsaera bat. Jomuga berriak.

Gizatasunaren eredutzat Zizeron edo Sokrate hartzen zituenak, santuei eta eredu kristauei konkurrentzia ateratzen zien, eta monjerik edo frailerik izatea baino hobe zeritzon filosofo izateari. Hots, “humanista” izateari. Gogora Erasmo. “Onde non può né deve distinguersi, nell’umanesimo, la scoperta del mondo antico e la scoperta dell’uomo, perché furono tutt’uno” (E. Garin). Gobernari bikaina baldin bazen Augusto, koloka gelditzen ziren Errege eta kaiser kristauen pretentsioak. Erromatar Errepublikari ederresten bazitzaion, Monarkia arriskuan zegoen; Monarkia-

rekin Autoritate sakratu guztiak, Kontzilioak ezik behintzat. Kontzilioak Autoritate kolektiboak dira. Horixe, adibidez: Autoritate kontzeptua Senatu antzeko baten sentiduan aldatuz doala (*Senatus populusque*), erakusten dute teoria kontziliaristek berrek. Elizak 1516an kondenatu egin behar izan zituen joera demokratiko arriskutsuok. Baina, zer kondena eta kondena ondo, eboluzioak bere bidea segitu zuen.

Ezin horretan ere luza gaitzke; nola Erdi Aroa izan zen katedral bikain eta guztiz armonikoa orain kraskatu den, pitzatu eta arraildu den, erakusten. Batasun zaharra ia puskaturik zegoen. Errege guztien gaisetiko denek onartzen zuten Kaiser nagusirik ez zegoen egiazkorik. Denek onartzen zuten filosofiarik ere ez zegoen, Autoritate filosofikorik. Eta, orduan, altxatu ziren Lutero eta Kalbino, eta gelditzen zen Autoritate unibertsal bakarra puskatu zuten: Eliza, funtsean batasun osoaren ardatza izan zena. Erljio batasuna.

Europar sakabanatuta, atomizatuta gelditzen zen guztia: Errege mordoska bat zen, herri pila bat, *gentes* eta *nationes*. Hizkuntz batasunak ez zuen asko iraungo. Ez zegoen Europa batuko zuenik: ez Kaiserrik, ez Gurutzadarik, ez *filosofia communis*, ez erlijiorik... Eta hori falta zenean, hizkuntz batasuna berez bezala galdu zen. “Berez bezala” horrekin ez da esan nahi berehalaxe galdu zenik; logiko zela baizik, batasun linguistikoa galtzea.

Hizkuntza eta literatura nazionalen mendeotako bultzada konprenitzeko, guzti hori gogoan hartu behar da. Europa osoa biltzen zuen batasuna —politiko, filosofiko, erlijiozko, etc.— zeharo puskatu da. Azkenik batasun linguistikoa bera (latinezkoa). Eta batasun berriak sortzen ari dira, unitate berriak; hots, Estatu modernoak, literatura nazionalak.

Orohar, mundu berri baten sorrera da. Organizazio eta organizatzeko printzipio berrien sorrera. Eta guzti honetan inportantzia handia izango dute nazio hizkuntzek eta nazio literaturek. Horiek izango dira kontzientzia sozial eta politiko berrien oinarri tinkoenetako bat.

Guk orain beti esaten dugu Estatu modernoan sorrera progreso handia izan dela historian. Bego. Halere, gauzek ez dirudite hain begien bistakoak eta sinpleak. Esate baterako ez da zaila imajinatzea, Inperioa desegin zuten barbaroen inbasioak gabe, progresioak beste bide batzuk ibili izango zituela. Bego hori ere. Dena dela, literatura nazionalen sorreran eta desarroiloan, progresorik ez, baina dekadentzia eta partikularismoa ikus zitezkeen garai batean. Latina mintzaira unibertsala zen, landua, dotorea, etc.; gaztelania, frantsesa, ingelesa eta besteok, hizkuntza txikiak, arloteak. Latinarekin batasuna eginda zegoen; italia- noz, frantsesez idatziz, batasuna desegiten zen. Nazio hizkuntzak eta literaturak ez dira indartu garai honetan, eragozpenik eta kontrakarrarik franko aurkitu gabe. Heresiei eta sektei bezalaxe, partikularismoa egotziko zaie. Probintzikeria. Hertsikeria. Makina bat kosta da Unibertsitateetan latina kendu eta nazio hizkuntzak sartzea.

Euskaldunak erraz konprenituko du hori dena. Guri ere probintzikoi eta partikularista esaten digute, gaztelania eta frantsesa bezain hizkuntza “unibertsalak”, landuak, ederrak, aski etsi ordez, euskal eskolak, euskal prentsa, euskara administrazioan, etc. eskatzen ditugulako. Euskaraz idaztea tontakeria hutsa dela, “dialekto” kaxkar hau salbatzen enpeinatzea erokeria hutsa dela, eta abar, hamaika aldiz entzun ditugu. Horiek ez dira guri bakarrik gertatzen zaizkigunak eta gaur bakarrik gertatzen direnak. XVI mendegarren aldera, berdintsu ibili izan dira gaztelaniaz, Boscan, Frai Luis de Leon eta haiek. Malón de Chaide idazle nafarra dugu, *Conversión de la Magdalena* bat gazteleraz idatzi zuena. *Habiendo yo comenzado esta niñería en nuestro lenguaje vulgar — airtortzen digu — he tenido tanta contradicción y resistencia para que no pasase adelante, como si el hacerlo fuera sacrilegio o por ello se destruyeran todas las buenas letras...* Mundu polit honetan nafar batek defendatzen zuen *secretos tan divinos — en lengua vulgar* idazteko eskubidea, gaztelautzat.

Sortzen ari dira Estatu berriak. Baina gauzak ilun daude oraindik. Marsilio Paduakoak herri subirania proklamatu du

(Italian ez da Erregerik). Cola di Rienzo Errepublikaren Erromatarra proklamatu du. Baina batasun edo unitate printzipio bortitzena dinastikoa agertuko da. Koroa inguruetan bilduko dira batasun berriak: Erresumak. *Cuius regio, eius religio*, erabakiko da; geroxeago, Erregeek, erlijioa bezalaxe, hizkuntza ere berek erabakiko dute (*cuius regio, eius lingua* antzeko bat egiten da, hortakoz) eta *Academie Royal* haiek sortuko dira. Une berean, izan ere, herritasun kontzeptua biziki indartu da. Eta inork ez du erromatar herria edo grekoak baino gutxiago izan nahi. Hautsi dena baino gehiago izan nahi da. Nazio kontzientziak bizten dira. Flandriarrek, orain, Gaztelako Erregearen aginpidea, on ala txar ez, baina *arrotz* sentitzen dute. Hori gauza berria da: agintariak *casus belli* bateraino arrotz sentitzea. Flandrian herri kontzientzia bizia dago. Flandria, ordea, humanistaz beteta dago. Flandriar sentitzen dira; hots, herri sentitzen dira, eta erromatarrak edo grekoak bezain herri bizkorra sentitzen dira. “Guk ere baditugu gure Alesander, gure Solon, gure Aristide, gure Pompeio, gure Kamilo”, esango da Flandrian...

Sortzen ari ziren Estatuak, latino eta greko soinekoak jantzi zituzten. Eta *Ernazimentu* bat zela, esan zen. Berriro jaiotze bat artearena, zientziarena, literaturarena, kulturarena. Errege dira, Frantzia Frantzisko I, Espainia Karlo I, eta abar.

Izan da erlijiozko arrazoirik herri hizkuntzen alde. Batez ere erlijio arazoek ia nazio arazo baten tankera hartu duten lekuetan. Baina erlijiozko arazoioek ez zeuden bakarrik: erlijio auziek ere hizkuntz arazoak sortzen zituzten. Hori horrela da, alderantziz baino. Hizkuntz arazoaren ordua jota zegoen eta denak edonon hizkuntz arazoa sortzen zuen.

HUMANISTAK: DESBIDAPENA

Etxeberri Ziburutarrak 1627an argitara eman zuen *Manual Debozionezkoa*. Ezaguna da, Etxeberriren liburu batean agertu zirela Klaberriaren bertso famatuak, *Burlatzen naiz Garibayez*. Baina lehenengo liburu honetan bada beste pasartetxo guztiz seinalagarri bat:

Ikusirik, nola bainaiz iaiotzez eskalduna,
gure nazioa dela kopla maite duena,
hartarakotz iakiaraz diat bertsoz ezarri:
lasterrago ikhas eta maizago aiphagarri.
Lehenago nonbait urrun Greziako partetan
herriko legeak eman ohi ituen kantetan.

Bertsook aipatzen direnean, orduan ere euskaldunek “kopla maite zituztela”, adierazteko izan ohi da.

Begira. Merezi du ohartzea, Trento ez, baino Grezia agertze horrek, *Manual Debozionezko* baten atarian. Orain esango genukeenez, (“herriko legeak... kantetan”) garaiko “ideologia nagusiak” burua agertu digu. Guk ere gure humanismotxoia izan dugu. Literatura nazional bat edukitzeko, izan genuen gure posibilitatea.

Esaten da, ondoegi esaten ez bada ere, antzinatearen aurkikundeak elikatu zuela humanismoa. Greko-latinoen ereduzkotatunak. Eztabaida zakarrak ibili dira gero mediebisten eta ernazentistien artean horren kontura. Ernazimentuak, badirudi onar-

tu beharra dagoela, ez du funtsean antzinatearen ezagutza hobetarako material berri partikularrik izan, batez ere begi berriak baino. “Renacimiento no quiere decir que vuelvan los antiguos, sino que de las cenizas del pasado emergen (...) los tiempos nuevos” (J.A. Maravall). Garinek berak aitortu edo salatu du aspaldi, “un vecchio e sempre nuovo equivoco, e cioè l’idea che l’umanesimo sia stato determinato e caratterizzato dalla conoscenza di nuovi testi classici prima ignorati”. Europaren birkulturapenaren historia, inbasio barbaroen ondoren —Ernazimentu karolinoan, XII. mendean, XV/XVI.etan— ondare klasikoaren birreskurapenaren (antzinatearen aurkikunde faseen) historia izan da astiro-astiro. Birreskurapen handiena —materialki— beharbada XII/XIII. mendeetan burutua zegoen. Edonola ere *il Medioevo leggeva i classici; I “barbari” non furono tali per avere ignorato i classici, ma per non averli compresi nella verità della loro situazione storica*. Ernazimentuan berria zinez autore klasikoen balioa da, haiek imitatu eta haiekin neurtu beharra (adibide ona Dante: ezaguna da *Infernua*, esate baterako, hexometro latinoetan asmatzeko nolako ahaleginak egin zituen); haiekin identifikazioa (adibide hobea, Petrarca). Eta, garrantzizkoena guretzat (euskararen ikuspegitik alegia), antzinateari euforiko atxekiak orain ez direla Unibertsitateak, baina Italiako herriak, bizitza zibila, profanoa.

Antzinatearen tradizioan ikusita bere burua, Errepublika italiarrek autokontzientzia (politiko, kultural, linguistiko) harro alai bat garatu dute. Munduko nazio aurreratuena sentitu dira (Burckhardt). Bere-bereak sentitu dituzte maisu klasikoak, oroz gain Zizeron. Europa moderno osoak Italiari jarraitu dio. Zer egin du Euskal Herriak?

Orixe ibili ohi zitzaigun ahaleginetan, euskarak balio duela grekoak adina, latinak adina, frantsesa eta horiek eskasagoak direla, eta hola. XVI/XVII.eko gizon bat dirudi. Horrelaxe ibiltzen ziren. Batez ere, grekoa adina eta latina adina izate hori oso garrantzizkoa zen. Baina literatura parametro klasiko greko-latinoetan klasifikatu nahia lehenagokoa dugu. Axularri “euskal Zize-

ron” zeritzoten berehalaxe, Etxeberri Sarakoak eta. Bidezko da. Neurria haiek ematen zuten: grekoek eta latinoek. Irakurlea oroituko da Gasteluzarren *Parnasseko musa zahar profanoaz*, Oihenarten Parnaso gaineko zazpi ahizpez, etc. Axularrek zenbat aprobetxatzen dituen Autore grekoak eta latinoak. Giro horretan sortu da — izan da lehen aldiz posible — euskal literatura.

Garai hartako hitzetik hortzera greko eta latinoak aipatzeak esanahi diferente asko izan dezake. Guri hemen bat axola zaigu: Etxeberri Ziburutarrak adierazten duena, eta ez naiz luzatuko haren testuingurua osatzen orduko euskal literaturan. Testu paralerro bat, ordea, ezin utzi aipatu gabe. Iburguen-Katxopinena da: euskaldunek, irakurtzen dugu kronikan, *nunca usaron tener escriptas sus leyes, porque Noé (...) les dió (...) el gobierno de la República en verso para que con más facilidad lo tuviesen en la Memoria y (...) cantaban las leyes que tenían*, eta abar. Horra, grekoek egiten omen zutena, euskaldunek egiten omen zutela eta dutela. Iburguen-Katxopinek esanda, Etxeberrik bezalaxe: grekoen antzekoak gara. Gero berdin Orixek, Lekuonak. Eta hori edukita, sekula ez dut jakin zer daukagun.

Jeneralean, XVI eta XVII. mendeetako euskaldunek, ez berdinek eta ez antzekorik dutela, agertu nahiko dute halere. XVIII. mendearen hondarrean, oraindik «de esos pueblos en nada parecidos a otro alguno» idazten dio Gazeli Euskal Herritik Nuñok Cadalsoren *Cartas Marruecas*-etan. “Aunque en la capital misma (Bilbo) la gente se parece a la de otras capitales, los habitantes del campo y provincias son verdaderamente originales. Idioma, costumbres, trajes son totalmente peculiares, sin la menor conexión con otros” (LXVII). Herri bakarra dira lurraren gainean. Beraz, ez dute beste herriek adina enpeinu erabiliko, grekoak adina badirela edo grekoen ide direla, erakusten. Baina “obligazio humanista” honi euskaldunak ere bere tenorean makurtu behar izan zaizkio. Guztien buru eta ahotanegi zebiltzan grekoak, aldean jaramonik egin gabe pasatzeko. Hiletak, adibidez, ez dira ezer tipiko grekorik. Baina Garibayk honela eman digu euskal hiletan berri:

Bien creo yo, que d'estos Lacones Griegos, vezinos de Lacedemonia, devió quedar a los Cantabros el antiguo uso, que en muchas partes de esta región aun dura, de arañarse y arrancar cabellos, quando algun principal muere, y de cantar y llorar con versos elegiacos y tristes la muerte de tal finado, contando sus prohezas y virtudes, y dichos y hechos notables suyos, con las de sus passados... Y si el muerto era algun señalado varon, o cabo de linaje, rasgavan en sus puertas lanças, y escudos y paveses, y otras armas defensivas y offensivas, como hasta pocos años ha, se acostumbrió, siendo, a lo que se presume, tomado de los Griegos, con el vestirse de negro, en señal de lloro y tristeza, y el colgar de los escudos y armas de las sepulturas.

Holako eta antzeko ohiturak esplikatzeko ez zegoen greko beharrik. Garibayk ezagutzen zuen Tazito (*Leloren kanta*-ren egileak ezagutzen zukeen bezala). Baina ez da berdin keltak edo germanoak aipatzea eta grekoak aipatzea. Arrasatearrak sarri-sarri aipatuko ditu grekoak eta latinoak: Ercilla (*La Araucana*) Julio Zesarrekin alderatzen du, etc.

Joanes Etxeberri Sarakoak zenbat erabiltzen dituen latinoak eta grekoak, ez daukat inori gogoratu beharrik. Hizkuntzaren nobleziaz dela, antzinatasunaz dela, aberastasunaz eta garbitasunaz, beti latinoak eta grekoak aterako dizkigu, aspergabe. *Eta hala grekoak ere manera hunetan galdu zuen bere garbitasuna; eta, orobat, handikan erran zuten Quintilianok, eta Dionisiok, ... hala grekoek, nola latindunek hitzak, edo izenak faltatzen zitzaiztenean batak bertzeaganik hartzen zituztela, elkharri ordainzka prestatuz bezala, halatan beraz, eztela zer miretsi, baldin eskuara ere zorthere berean eroririk kutsatua edireten bada, eta abar, etc.*

Larramendik esaten zuen orobat, euskara landu egin behar dela, eta *desta suerte hará mil excesos el Bascuence al Griego y otras lenguas en su riqueza y variedad admirable.*

Grekoen eta euskaldunen artean paralerro bat ateratzen da, kidetasun bat. Funtsean, grekoak, latinoak ala hebreoak aipa, berdintsu da. Europa guztian nabari duguna da hori. Erlijiosoe-

nek hebreo aipatuko dizute; gutxiago debotoek latina eta grekoa. Konparazio horien helburua nork bere hizkuntzaren bikaintasuna erakustea da beti. Europako nazio guztiak zebiltzan orduan bakoitzak bere hizkuntzaren dohainak eta loriak azaldu nahita. Beren hizkuntzaren eskasi konplexu bat denek sofrizten zuten, inondik ere, ez euskaldunek bakarrik, latinaren aldean. Eta ez da harritzekoa, luzaroan latina erabateko nagusi izandu zenez gero, nola zeruan hala lurrean. Euskaldunon berezitasuna, sekula ez zaigula konplexua bukatzen, da bakarrik, besteei noiz-bait pasa zaien bezala.

“Barbaroak” hizkuntza denak sentitu dira, landugabeak, hasiera batean. Zer gure Etxepare eta zer Axular? Gaztelaniaz berdin-berdin zioen Garcilaso de la Vega: “Yo no sé qué desventura ha sido siempre la nuestra que apenas ha nadie escrito en nuestra lengua, sino lo que se pudiere muy bien excusar”. Orobatsu Juan de Valdésék: “Como sabéis, la lengua castellana nunca ha tenido quien escriba en ella con tanto cuidado y miramiento quanto sería menester para que hombre, quiriendo o dar cuenta de lo que scrive diferente de los otros, o reformar los abusos que ay oy en ella, se pudiese aprovechar de su autoridad”. Nebrija, hirugarren, hain zuzen berak autoritate hori bilakatu nahi izan duena hizkuntzaren maisutzan: “Nunca dexé de pensar alguna manera por donde pudiese desbaratar la barbarie por todas las partes de España tan ancha y luengamente derramada”. Mila adibide gehiago legoke. Topiko bat da bere modura. Eta Ernazimentuko beste hamaika topiko bezala (hizkuntzari eta literatura-ri buruz) Dante baitan ageri da jadanik. Trattato Primo edo Sarrera gisakoaren V. atalean, bere *Il Convivio*-ren hainbat akats ari da eskusatu nahita. Zenbait makur txikiagoren artean, “la macula sostanziale” aitortzen du hor, obraren hoben errotikoa, “da l’essere vulgare e non latino; che per similitudine dire si può di biado e non di frumento” (lehentxeago, alegia, bere obra hori ogiarekin konparatu da). Ernazimentu guztiak, XVI. ala XIX.ean, “barbaria” moduren batetik ateratzeko izaten dira. He-

men, eta Japoiari ala Txinan. Metroa, ordea, hemen Europan, latina eta grekoa izan dira.

Italiarrak hasi eta alemanak buka, horretan aritu dira denak: beren hizkuntzek latinak eta grekoak adina balio dutela erakusten, alegia.

Bereizkuntza bat oso garrantzizkoa dago hemen egin beharra, orain aipatu testuok berez nahikoa agertarazi badute ere agian. Grekoarekin edo latinarekin kidekatzeak bi esanahi oso diferente izan dezake: bat, harrokeria nazionalarena da, aurrerago aipatu dugun moduan, antzua; baina bi, positiboa, ekintzarena da, bultzadarena, anbizioarena, lehiarena, haien goratasunera jaso gurarena norbere hizkuntza apala. Bat ideologikoa, bestea praktikoa. Esanahi bien balioa guztiz desberdina da. Esanahi praktikoa bakarrik interesatzen zaigu orain greko-latinoekin berdindu nahia (klasizismoaren esanahian, ez goragoko apologetikoa). Izan ere greko-latinoen ereduzkotasanari jarraiki, ia lasterketa baten historia izan da Europako literatura nazional modernoaren hastapenen historia. (Nazionalismoaren lasterketa, ergelkeria bat iruditzen zaigu; min-min lotuta joanda ere, literaturarena ez).

Lehenengo italiarrek lortu zuten —Dante, Petrarca, Cola di Rienzo— italiararen esistitzeko eskubidea. Frantsesek segitu zuten, *Pleiade*-koekin, eta abar. E. Jodellengatik esaten duenez Ronsardek, haren bidez *françoisement sonna la grecque tragédie*... Beste batek frantsesaren eta grekoaren kidetasuna erakusten lan handiak erabili zituen. Toskanoaren eta frantsesaren kidetasuna erakusten saiatu da, noski, lehentxeago J. Lemaire de Belges (*Concorde des deux langaiges*), toskanoa aurrerago zebilen eta frantsesa baino. Erromak egin duen antzera Greziarekin, egingo du Frantziak Italiatz: konkistatu eta kultura pixka bat ikasi handik (inportatu, lapurtu). Maisu frantsesak idazle italiarren ikasle eta imitatzaile bilakatu dira aurrenean. Baina laster toskanoa ez da jadanik aski; grekoak berak adina balio duela frantsesak, erakutsi behar da. Latina eta grekoa bait dira goreneko neurria, zenbat balio den.

Gero ingelesari ailegatuko zaio txanda. Historia berdina. Ingelesak, lehenengo, frantsesak adina balio duela, erakutsi beharko du (Trevisa, Chaucer eta beste), frantsesaren mendean sentitzen zen eta. Ingelesak balio ez badu, eta besteek gutxiesten badute, arrazoia da, eskoletan, itzulpenetan latinetik, noble etxeetan, ikasien ahotan, etc. ingelesaren ordeztu beti frantsesa erabiltzen delako, arguituko du Trevisak. Grekoak adina ere balio duela, erakutsi beharko da geroxeago. *Hizkuntza ingelesak* — irakurtzen diogu Abel Boyerri, Addisonen *Caton* itzulpenari hitzaurrean — *grekoarekin eta latinarekin konpeti lezake...* Aski da.

Kardaberazek, XVIII. mendean jarraituz oraindik auziarekin, honela zioen: *Gure euskerak bazter oietan orrelako gizaseme andien patu onik izan eztu. Baña latin ta griegoak asko-jakiñen ditxa ta gloria ori ez badute, bere modura marabilla txikiagoa ezta, baizik miragarritzko prodijio andiago, euskera, soil-soil, bakarrik edo nik eztaikit nola, bizirik ainbeste sekuletan egon dan ta dagoen: ain berez ta beregan, ain argi ta garbi, bere erio ta arerio guztien damu gorri gaixtoan badere.* Fedea hori da: zeintzuk dira obrak ordea? Goazen berriro gure (XVI-XVII) mendeetara.

El tordo vizcaíno hartan pasarte hau dator, orduan euskaldunek nola beren buruak zuritzen zituzten ikusteko:

Algunos llaman a la lengua vizcaína lengua cortada, y consiguientemente, a los vizcaínos, de la lengua cortada..., por la cortedad de la lengua y defecto de vocablos. Verdad es que no es tan abundante como la griega, pero muy sucinta y sentenciosa, llena de adagios y refranes, etc.

Errefrauen horrek ere barnagoan dizu bere esanahi propioena. Nola esan espainolei ez garela basakumeak, herri kultoa gara? Euskarak ez dizu Platon bat izan. Literarioki landu eta aberastu dizunik. Baina bestela, berez, hizkuntza bezala, esaeretan eta errefrauetan ugaria da, hots, “filosofikoa” da. (Filosofo euskaldun handirik ez dago, baina euskara hizkuntza filosofikoa

da). Honen sentidua Aristotelegandik dago, zuzen ulertzeko: haren ustez, gure aldia baino lehen, beste ziklo bat izan zen, gizaldi jatorrago bat (denborarekin mundua gainbehera doa), katastrofe batek irentsi bait zuen zibilizazio bikain hura. Kultura hartatik edo gizadiaren “lehen jakinduria”tik salbatu diren hondarrak, erretrauetan geratu dira. Aristotele ohartua zegoen, erretrauek esperientzia zahar baten adierazpenak biltzen zituztela, “filosofia” zahar-zuhur bat, eta linguistikoki ere jeneralean forma arkaikotsuak izaten zituztela. Euskal erretrauen biltzaileak ere, hortakoz, ez ziren ihardun interes linguistikoengatik, nolabait esan “filosofia adamitiko” baten hondarren bilketan baizik. Italiararen aldean gaztelaniak ere ez zuen autore literario ospetsurik. Baina, Juan de Valdésék osteratzen zuenez (apologista euskaldunek inoiz ez dute kopiatu besterik egin: oso gutxi “fantasiatu” dute eta, batez ere, “ideologia originalik” produzitu, orain batzuek horrekintxe eskandalizatu nahi luketen arren, ez dute batere egin), autore distiratsurik ez, baina gaztelaniak sekulako erretraueria dauka. Erretrauak hizkuntzaren filosofikotasunaren proba bilakatu dira. Handik hara, erretrauaren “kultu” patriotiko espainol horretan, ironizatu egin nahi izan ez badu behintzat, Cervantes bera jausi da (seguruenik biak dago haren obran). Mal Lara humanista sevillanoa izan da apologismoaren mota honen teoriko nagusia gaztelaniaz. “Ebanjelio txikiak” zeritzen erretrauei (gero Gonzalo Correasek bezala, erretrau biltzaileak). Hauxe zuen bere tesia. Lehenengo, munduko erretraurik hoberenak eta jatorrenak espainolak direla: “Ver lo ha facilmente cualquiera que prouar lo quisiere, no ser ni en numero, ni en gracia, ni en sentido de comparar los refranes de las naciones, que en alguna manera conoscemos, con los Españoles”. Bigarreno: “Antes que hubiese filósofos en Grecia tenía España fundada la antigüedad de sus refranes”. Ergo, ez da espainola bezalakorik munduan, grekoaren beraren aurretik bera dagoenez gero. Beren zorakerien maisu asko izan zuten apologista euskaldunek... Ideia tonto denak ikasten zituzten, bakarrik lan egiten ez.

Axularrek, geroago Orixek bezalaxe, enpeinu berezi bat jarri du testu latinoen itzulpenetan, bion indarrak neurtzen ari baltitzaigu bezala. Hara Villasantek zer dioen *Axular* liburuan, oso ongi ohartua:

Mitxelenak uste du gure erretorak izango zuela bere harrokeriatxo, latinezko testuak euskerara zeinen ederki itzultzen zituen ikustean.

Bai. Hau ohargarria da oso. Axularrek bere liburua latinezko testuz josia atera zigun, eta testu hoiek beti euskerara itzultzen dira. Granadak, esate baterako, ez du horrelakorik egin. Hark erderaz bakarrik eman ohi ditu aipuak, Axularrek beti latinez eta euskeraz.

Hemen bada ene ustez intenzio bat. Esan nahi dut: hainbeste testu latinezko sartu baditu, hori ez du arrazoi gabe egin.

Apaiz euskaldunari bidea erakutsi nahi dio Axularrek. Apaiz euskaldunak lotuta ikusten zuen bere burua. Kristau fedeko jakinduriaren ondasunak (denak latinez edo latinaren kume diren hizkuntzetan daudenak) euskeraz emateko estu ta larri aurkitzen zen, nondik jo edo nola asmatu ez zekiela. Axularrek bere ustez aurkitu du bidea, berari atarramendu ona eman dio. Eta bide hori erakutsi nahi die bere apaiz anaiei.

Izan ere Axular euskal apaiz idazle bezala problema larri baten aurrean aurkitzen zen, eta berak bazekien hori ondotoxoa. Hauxe da konkretuki problema: Mendebaleko kristau kulturaren ondasunak nola eman euskeraz? Apaiz euskaldunak kristau erlijioa erakutsi eta jakinduria partitu behar dio kristau fededun euskaldunari. Nola ordea? Inguruko hizkuntzek lan hori egin dute aspaldidanik; baina euskera egituraz hain da bestelakoa, beste hizkuntza hoiek ez bezalakoa! Eta eginkizun hoietan hain da usatu gabea! Mendebaleko kulturaren ondasunak eman ahal dakizkioke euskeraz euskaldunari? Eta ematekotan, nola eman daitezke?

Horra Axularrek zedukan problema, garbi adierazia.

Axularrek izango zuen apika bere harrokeriatxo. Baina horko hori ez da asunto pertsonalik, itzultzaile trebetasun eta abilezia pertsonalaren arazorik, printzipiozko problema baino:

euskararen gaitasunen problema. Axular ez da ari *bere* abilezia pertsonalak erakusten, euskararen ahalmenak erakusten baizik.

Axularrek, bera teologo izanik, euskararen gaitasunak teologia mailan erakutsi nahi baditu, hori ere ez da problema orokarraren zati txiki bat besterik. Justu teologoari zegokion zati konkretua. Baina orokorra dugu problema. Orain arte latinez ematen zen kultura nola euskaraz eman. Villasantek ongi seinatu du. Horren partetxo bat da: kristau fedeko jakinduria nola euskaraz eman. Problema orokor honetan Axularrek bere eremua landu digu. Zorigaitzez euskarak ez du beste eremuetan Axular gehiago izan: beste eremuok tokatzen zitzaizkienak, bestetan zebiltzan eta. Hori izan da gure problema: gure humanistak elizakoak izan dira.

Ez dago terminoetan kontraesanik, denboretan bai. Eliza katolikoak tradizio humanista bikaina izan du, izan. Gertatzen dena da, Elizako bizitza eta gizarte zibileko bizitza bereiztera zihoazela orduantxe, eta bakoitzak bere martxa eramango zuela. Eta gertatzera zihoan, baita, hizkuntzarentzat guztiz garrantzizkoa, gizartea eskolatu eta eskolagabeetan partitzera zihoala betiko erremedio gabe, Burckhardtek ohartu bezala (“erst jetzt notwendig eintretenden Scheidung von Gebildeten und Ungebildeten in ganz Europa”). Elizan bakarrik heldu da, ordea, euskaraz mintzatzera funtsean humanismoa. Ondo, baina gutxi; gutxi, eta gutxiena behar zuen lekuan (kultura moderno bat eraikitzeko).

Axularrek saioa egin du eta irabazi egin du: erakutsi du euskara ez dela beste hizkuntzak baino “gaixtoago”. Eta *baldin egin balitz euskaraz hanbat liburu, nola egin baita latinez, frantzesez, edo bertze erdaraz eta hitzkuntzaz, hek bezain aberats eta konplitu izanen zen euskara ere*.

Bai, jauna: euskarak beste edozein hizkuntzak adina eta gehiago balio du, jarraituko digu tradizioa beti Kardaberazek:

A baña —dio norbaitek— euskerak naiagatik latin edo gaztelaniaren itzegiteko elegantzia edo edertasun ta erretorika edo elokuenziarik berez ez du! Ola, adiskide, oriek ere baditu-

gu? Ai gizagaxoa! Zer diozu? Gaitzak eragin al dizu? Ala fede, zer gaitz aundiagorik, jakin-ez itsua baino? Ignorantzia edo jakin-ez triste onetan euskaldun asko arkitzen dira, ta gañez eragin ta itsu-itsuan zer dioten ere ez dakite.

Bukatzeko: apologistak eta euskal idazleak funtsean giro berdinetan eta ideologia ber-batez zebiltzala, esan liteke. Baina ideologia funtsez berdin eta jokabide arras desberdinetako gizarzte sail bi, joera eta jokaera bi, planteamentu bi, ageri zaizkigu idazle talde biotan: hots, apologisten baitan eta euskal idazleen baitan. Idazleek opzio kulturala egin dute; apologistek politikoa. Idazleek etxe barrurakoa; kanporakoa apologistek. Ideologia *berak* balio sozial eta praktikoa arras diferente *bi* ageri ditu. Geroago Azkoitiko Zalduntxoan eta Larramendi eta besteen artean aurkituko dugun kontraste berbera aurkitzen dugu jadanik XVI/XVII. mendeetan. (Jauntxoek jauntxoan tradizioari jarraitu diote). Bi Euskal Herriak. Bi Euskal Herri horiek ez dira batetik Eliza —euskaltzale, etc.— eta bestetik burgesia —Madrilera edo Parisera begira. Gauzak ez dira hain sinpleak. Baina gauzak ia-ia horrelaxe direla emateraino ailegatu dira... sinpleak izatera. Humanistak, euskal idazleak izan dira; apologistak, ipuin-jario aprobetxategi batzuk, botereari arrimatu nahita.

Gure humanismoan gauza asko dago —nolabait esan— deskolokatuta edo bezala (gure historia da). Figura humanista oso samar bat, jurista, politikoa, historigilea, latinista, poeta, berandu eta fantasma galdu bat bezain bakarti agertu zaigu, esaterako: Oihenart, Zuberoatik. Bestalde XVII.ean, XVIII.ean, XX.ean berriro, momentu historiko bat baino gehiago, behin eta berriro alferrik samar errepikatzen den saioa ematen du euskal literaturan humanismoak. Nahi egon eta ezin egon... Etorri ere saio denok Elizatik etorri dira-eta.

ELIZA ETA EUSKALTZALETASUNA

Gorte aldera egin zuten jauntxoek beren aukera. Beraz, erdararen alde. Hegoaldekoa ikusi dugu. Ifar aldeko burgesiaz ik. M. Goyhenetche, *L'oppression culturelle française au Pays Basque*, 1974, eta *Histoire de la colonisation française au Pays Basque*, 1975.

Ibon Sarasolak honela azaldu digu, hortik zer sortu den:

Jokaera horren ondorioz mende honetako jenerazioek jaso duten herentzia makurra, literatura tradizio balios batez, ERLI-JIO GAIEZ KANPO bizpahiru mendeko atzeratasuna, mila dialekto literario eta kultura gabeziarik izugarriena duen hizkuntza marjinal bat izan da.

Herri literatura aparte behintzat —errefrau formulak eta bertsolaritza adibidez— ia erlijiozkoa beste “literatura garai” zaharrik ez dago euskaraz. Literatura garai zahar hori, erlijiozkoa izateaz gainera, eliztarrek egina da, eta ia dena katoliko ortodoxoa da.

Batzuek Elizaren apologia erraz bat bihurtu nahi omen digute hori: “euskaltzale bakarra Eliza da; Eliza beti euskaltzale izan da”. Ez da bidezko. Eliza, hemen, Eliza gehiena, jauntxoek gurdian ibili izan da. Herriska askotan euskara galdu bada, elizgizonena izan da errua eta Elizarena da lotsa. Larramendi batek eta Kardaberaz batek beren garaiko apez eta fraileei buruz esan dituztenek, ongi agertzen digute, eliztarren artean euskaltzaleak

bazirela, bai (berak, esate baterako); baina *Eliza* esatekoa bestetan zebilela. Euskal Herriko klase nagusiek paper tristea egin dute beti. Eliza ez dago salbu. Salbu egon litezkeenak, doi-doi hamar justu dira. Baina gure judizioan hamar eskas horiek ez dira aski Sodoma eta Gomorra salbatzeko.

Beno, utz dezagun hori. Orain, Elizaren defentsak, ia inork ez ditu benetan hartzen. Askoz benetanago hartzen dira atakeak Elizari.

Eta euskal literatura bera ere Elizari atakatzeko arrazoi —edo aitzakia— bihurtu dugu. Gehien-gehienoi lotsa ematen digu euskal literaturan hainbeste apez eta fraile eta ia besterik ez ikusteak. Bai, lotsa ematen du. Eta, egunotan, lotsatetik agresio bizira bihurtu gara. Zerbait halere onartezina egiten zait. Gaur agresiboago gara, nolarebait, ezer egin dutenokin, ezer egin ez dutenekin baino. Eta Elizarekin egiten duguna da gauza bat. Beste bat, horrela gure literaturarekin egiten duguna da.

Orain euskal literatura guztia —elizarrena bait da ia erabat— *tridentinismo* hutsa balitz bezala estanpatzen dugu. Kontrarreforma hutsa balitz bezala esplikatzen dugu. Euskararen alde “bere interesak” hobeto zaintzeagatik bakarrik jarri den klase edo kasta klerikal baten errepresentante garbi genituzke idazle guztiok. Politika intolerante eta erreazionari baten zerbitzariak. Herri xehea, euskara besterik ez zekiena, beti azpian edukitzeko soil aritu zirenak. Beren xede eta helburu klerikalez besterik arduratu ez direnak. Zapaltzaile eta engainatzaileak, azken finean. *Gure literatura erlijiosoa, burges klasearen eragile ta mendeko izan da*, eta are, *Gure literaturaren kondaira euskal burgesiaren ideologia atzerakoia*ren historia da, eraso du Haranburu Altunak. Eta nik ez dakit non ikusten duen burgesia. Bista hobea du nik baino. Edo imajinazioa bestela.

Lekutan darabiltzagu Axular eta... gizagaixoak! Beraz, burgeskeria hori besterik ez dira gure *Maisuak*?

Sarasolak bereziago dihardu problema honetan. Aski gogor, halere:

Apaizen nagusigo ikaragarri honen aurrean, responsabilitate antzeko zerbait ikusi du zenbaitek, gure literaturaren atzeratasuna eta batasun falta haien kulpa dela baieztatuz. Kontrako tendentziak, zeinaz gaurko apaizak hain ongi probetxatu baitira, Eliza Katolikoaren baitan ikusi nahi du euskeraren zale bakarra, eta euskeraren alde hain maitasun haundiz egin duen lan izugarria eskertu behar zaiola deklaritzen du [Ez postura baten eta ez bestearen bibliografiarik ematen da]. Postura oker biok planteamolde faltsu batetatik sortzen dira.

Sarasolak berak planteiu hau eman digu, bere *Historia* berran interesgarrian (hainbat gogoeta egin erazi digu eta hainbat planteamendu berpentsatzera behartu gaitu):

Eliza Katolikoari ez zaio ezer eskertu ez reprotxatu behar. Ez zuen maitasunak eragin Eliza euskera erabiltzera. Motiboak, askoz ere prosaikoagoak eta praktikoagoak izan dira eta dira, irakaskintza erlijiosoarenak hain zuzen. Horregatik EZ ZEN BESTE EZERTAZ ARDURATU, uste zuenez beste problemak ez zegozkio lako haren helburu konkretuari. Egia da zenbait apaizaren euskaltzaletasuna gauza agiri eta nabari dela [Baita ere beste zenbaiten etsaigoa eta aiher gaiztoa], baina gauza bat da apaiz baten jokaera eta beste bat Elizarena, instituzio eta talde bezala.

Gauzak derrigor gaizki planteatzeko hasiera, *Elizaz* hitz egingiten hastea iruditzen zait niri, euskal literaturaz ari bagara behintzat. Daukaguna ez da Elizarik; idazle mordoska bat daukagu; mugimendu literario bat, apez mordoska batekin eta apezik ez diren apur batzuekin. Horiengandik hasi behar da. Horiek zer diren. Zeren eta, Eliza zer den jakiteak ez bait digu esplikatzen, horiek zer diren. Eta horiek direnak ez du erakusten, Eliza zer den.

Daukagun horren gainean aritzekotan, eta dauzkagun datuen gainean problemak planteatzekotan, *Elizaren* auzia derrigor planteatu nahi bada (Elizarekin dauzkagun beste problema ba-

tzuk hona proiektatuz, duda gabe), gauzak gehiago berezi beharra dago.

Alegia, gauza bat da apez bat ala beste euskaltzale izatea, eta besterik da Eliza euskaltzale izatea, instituzio eta gizarte talde bezala. Hori egia da. Nola ere egia den, Eliza, instituzio eta talde bezala, sekula ez dela euskaltzale apartik izan. Eta zer? Zer ondorio atera genezake hortik gure literatoentzat? Bereizkuntza horrek, zerbait esplikatzen duela ematen du (teatro falta, etc.) eta ez du ezer esplikatzen. Endredatu bakarrik egiten du. Literaturaz ari bagara, horrek denak ez du deus balio. Eliza, instituzio eta talde bezala, euskaltzale ala ez-euskaltzale izan bait liteke; baina ezin izan liteke literato ala ez-literato. Euskal literaturan teatrorik edo falta bada, obra profanorik, guzti horretan parte gutxi du Elizak.

Bereiz ditzagun, ba, literaturaren problemak eta Elizaren problemak. Elizaren euskaltzaletasuna eta euskal literatoen euskaltzaletasuna eta euskaltzaleen literaturzaletasuna.

Hasteko, has gaitezen Elizaz. Tamalez horixe da egia: agian ez Eliza katolikoaren baitan bakarrik, baina bai kasik hantxe bakarrik, eta zehatzago, ia kleroan bakarrik, ikusten da euskararen aldeko zaletasunik (XVI/XVII. mendeaz ari gara, noski). Eliza katolikoaren *baitan*; baina, berriro garbi esateko, Eliza Katolikoaren parte batean bakarrik. Elizari (instituzio publikoari, hierarkiari) nire ustez balegoke zer reprotxatu. Eta ez gutxi.

Baina berdindu ezinezkoak dira bultzada tridentinista —“katixima” eragilea— eta Elizako parte batean gehienbat aurkitzen dugun bultzada literario eta zinez euskaltzalea. Ez ditzagun biok nahasmahasi.

Alde batetik Eliza dago eta tridentinismoa dago. Hau da, mehatxaturik sentitu den Elizaren erlijio irakaskintza bizkortzea dago: pixka bat erreforma bezala eta beste pixka bat kontrarreforma bezala (Joana de Albretek kalbinismoa zabaldu nahi bait du). Arrazoi “prosaiko” horiengatik, XVI. mendean Eliz Hierarkia kezkatzen eta axolatzen hasiko da, eta predikazioa euskaraz egin erazten eta katiximak (dotrinak) argitarazten ahaleginduko

da. *Euskal literatura katiximaz betetzen da* (Sarasola). Ikus, horretarako, Joxe M. Rementeria, *Euskal Kristau Ikasbideen historia laburra*, in “Kristau Bidea”, JAKIN 1975. Orain alde batera uzten dugu, katixima denak hortik sortuak ote diren; ala beste motibo eta inspiraziorik ere izanez, korronte horretan sartuak, zenbait arrazoigatik. Esplika nadin: alegia, erlijio irakaskintza beste motiborik ez lukeenak, seguru asko, dialektoren batean idatziko liguke bere Dotrina oraintxe bertan ere, gure egunotan. Euskara batuan eta h-z, eta abar, Dotrina idazten duenak, ordea, erabili du buruan besterik, erlijio irakaskintzaz aparte. Bada hor beste inspiraziorik eta beste motiborik. Hauxe esan nahi dut: XVI/XVII. mendeetako dotrinek eta dotrina antzekoek ez diruditela denek motibo bakar batez eta berdinez eginak. Orain jende asko ari da ikastoletarako liburuak prestatzen, eta ezin esan liteke guztiok “bokazio pedagogiko” batez ari direnik. Aldian aldiko premiei makurtu beharra dago, Euskal Herrian batez ere. Eta susmoa hartzen da, XVI/XVII. mendeetako katiximagile eta obra asketikogile eta itzultzaile guzti haien artean ere, batek baino gehiagok premiari makurtu behar izan duela, eta ez bere goiari segitu. Egin beharra zegoena eta egin zitekeena egin zuten. Katixima eta Dotrina artean ere bereizkuntzak egin beharko lirатеke. Baina ez ditugu gauzak gehiegi konplikatu.

Hau da gauza bat: bere zereginetarako tresna bezala, bere interesen bila, euskara hartu zuen Elizak. Egia esateko, bada zerbait. Burgesiak ez zuen beste horrenbeste egin. Positibotzat hartu behar elizak egin duena. Bestalde, guztiok sinestuta gaudе, euskara salbatzekotan, horixe lortu beharrean gaudela: euskara guztientzat probetxugarri izan dadila, bakoitzak bere interesak zaintzeko. Euskararen maitasun hutsa ez da aski. Baina ez da esplikatzen zaila, Elizak egin zuena, zergatik burgesiak ez zuen egin. Dirudienез asko estimatzen ez ditugun arrazoi prosaiko eta praktiko horietxek falta zirelako haien kasuan. Guk geuk arrazoi praktiko eta prosaiko horiek ez ditugu batere gutxiesten. Baina bego hori. Horiek gutxiestekotan, Eliza horren-

gatik zuzen esanik dago, ez dagoela horri zer eskerturik eta ez zer reprotxaturik. Bere interesei obeditu die.

Hori ote da alabaina euskal literatoen kasua? Nik ez dut uste. Kontsiderazio horiek, nire ustez, ez dute gauza handirik balio euskal literatura gehienaz eta hoberenaz. Literatura hau, gehien-gehienbat, mugimendu baten barruan sortu da. Eta mugimendu hau bestela juzkatu behar da, bertako gehienak elizgizonak badira ere.

“Literatura hobereña” esaten diogun hori ere bere garaikoa da, noski. Aldea dago Etxeparegandik batzuek Sarako eta besteek Donibane Lohitzuneko eskola deritzoten horretara.

Tridentinismoak, bultzada orokor bat ematen zuenez eta —Euskal Herrian ezezik, Europa guztian— giro bat sortzen zuenez arrunt, badu zerikusirik euskal mugimendu literarioaren hastapenekin. Baina mugimendu honen berezitasuna ukatu ezinezkoa da halere. Hori ez da mugimendu tridentinista soil. Mugimendu partikularra da. Berezia. Ezin har daiteke kontrarreformaren produktu soiltzat. Aitzitik, Kontrarreformak baino beste pentsabide batzuek gehiago inspiratu dutela, susmo har daiteke. Edo, behintzat, beste inspirazio batzuk direla, mugimendu honi bere kera, berezitasuna, eman diotenak. Autoreok *haustura humanista* hartan situatzen dira nolarebait. Ez osorik, baina bai beren jarrera askotan eta bereziki herri hizkuntzaren arloan.

Mugimendu tridentinoaren barruan dauden aldetik ere, mugimendu honetan sumatzen bide da zenbait berezitasun. Detailetxoetan. Adibidez, *Kontrarreformak* —irakurtzen diogu Sarasolari— *mundu katoliko guztian intolerantzia ekarri zuen. 1542an Inkisizioa sortu zen, 1543an inprenta zensura, 1545ean Trentoko Kontzilioa hasi zen. Eliza katolikoak indarraren bidea hartu zuen, apaiz humanistak persekutatuz, aszetika berri bat ezarriz, sortu berri ziren laguntzaz.* Fruitu konkretu bat, gure artean, sorgin pertsegizioak izan ziren. Eta *Hauxe da harrigarria*, irakurtzen diogu Villasanteri: *GERO-n giristinoen bekatu mueta guztiak aipatzen direlarik, sorginkeriaz eta abar ez da fitsik esaten.* Eta jarrai genezake: heresiez ere harrigarri gutxi axolatu da.

Luterak aipatzen ditu esaterako eta ez higanautak; *luthertasuna*, eta ez kalbinismoa, eta abar.

Lehenago aipatu den intolerantzia, usantzetara, ohituretara eta moral osora zabaltzen da, eta are literaturara. Axular ez da Etxepare, konforme. Baina ehun eta piko urte geroago zenbaiti tolerantetegi eta nabarmenegi eta gordinegi iruditzeke adina libre bai. Añibarro eta Intxauspe, adibidez, ez dira ausartu Axular dagoen dagoenean argitara ematen, edo eta itzultzen. Eta biok urruti samar daukate Tridentinoak. Puritanismoak eta *pruderie*-ak ez dute Tridentinorik behar, izateko.

Eliza tridentinoak apez humanistak pertsegitzen bazituen, talde honetako batzuek behintzat ez da dudarik, franko humanistak zirela (*Algunos de los autores poseen una magnífica formación humanística*, Mitxelena), eta abar, eta abar.

Aztergarriak lirakeke honelako puntuak. Baina ez dugu alderdi horretatik segituko. Aztertuko ahal dira noizbait.

Euskal literaturako Autoreok ez dira blokean tridentinismoarekin berdindu behar, ezta tridentinismoaren euskal kapitulu bezala soil esplikatu behar ere. Hots, euskaraz baliatzen sineskaiak irakasteko bakarrik hasi zen Eliz politika batez. Eta gaizki legokeelako baino gehiago, ezer esplikatuko ez lukeelako. Jaki-na Elizaren postura hori Autoreon alde zetorrela eta apezok Eliza haren alde. Eta Autoreok erlijiozko obrak egin dituzten aldetik, tridentinismoak eta euskal literaturak nolabait kointziditzen dutela. Baina, sentidu horretan, tridentinismoak ukitu gabeko gauzarik ia ez legoke orduko European. Idazleok apezak direnez gero ere, korronte tridentinoan dabilzala esateak apenas argitzen digun ezer, Patagoniako eta Malabaretako apezak ere — inguru haietan apez idazlerik baldin bazen — korronte tridentinoan ibiliko zirela, iruditzen zaigu eta.

Azken finean talde horrek duen interesa ez da tridentino talde gutxi asko orijinal izatea. Talde honi interesik ematen diona, mugimendu literario baten hastapen eta erdigune izatea da. Hau mugimendu autonomo eta beregaina da, berezia; mugimendu literarioa, hain zuzen. Preokupazio erlijioso-moralez eta pedago-

gikoz, noski; baina, preokupazio literarioz ere bai; eta baita preokupazio eta kontzientzia humanistikoki euskaltzalez ere.

Preokupazio erlijiosoak ez gaitu harritu behar. Garibay batek ere nahikoa bazuen. Eta naturalago da Sarako Erretoreak preokupazio erlijiosorik izatea, Erregearen kronistak izatea baino. Anormala Sarako Erretoreak eta Ziburuko fraileek preokupazio hori ez izatea izango genuen. Orduko giroan, batez ere. Klase borrokak ere, hots, ideologia borrokak, erlijio gerrak ziren orduan. Termino erlijiosoetan espresatzen ziren.

Axularren inguruko Autore mordoska interesante bihurtzen duena horixe da: mugimendu *literarioa* izatea eta mugimendu *euskaltzalea* izatea. Autoreok elkarrekin lan egiten dute. Ez dira katiximak egitera mugatzen. Behereneko herri xeheari baino gehiago, eskolatu samarrari ari zaizkio: *todos ellos se dirigen a gentes de bastante cultura y acostumbradas a la lectura* (L. Mitxelena). Nahiko ikasiak eta literaturzaleak ziren berak: *Algunos de los autores poseen una magnífica formación humanística y todos han recibido al menos una iniciación en las bellas letras*. Euskara landu nahi dute. Itzulpenetan biziki saiaturen dira; eta ez dugu ahazten, ingelesaren edo alemanaren kultiboan abiatu zirenak ere itzulpenetan nola saiatu ziren.

Literaturzaleak direlako bazterrera utz genezake orain. Euskaltzale kontziente direlakoaz jarraituko dugu.

Hau mugimendu kontzienteki euskaltzalea izan dugu sortzetik beretik, erlijioa irakasteko “motibo... prosaikoagoak eta praktikoagoak” aparte. Mila puntutan ageri da hori.

Etxepare, noski, euskaltzalea zen eta ez nolana hiko. Etxeparek aspaldi ohartu zion, inguruko herrietan ere berdintsu nabari den orduko buruhauste hari: euskarak literatura behar duela, liburuak behar dituela. Euskara ez zen estimatzen, *zeren ezein skripturan erideiten ezpaitzen*. Berak sortu zion estimazioa, uste zuenez: *Heuskaldun den gizon orok altxa beza buruya / ezi huyen lengoagia izanen da floria. / Prinze eta iaun handiek orok haren galdia / skribatuz hal balute ikhasteko desira*. Esan behar da, Donibane Lohitzuneko taldea Etxepareren jarraikile

izan dela ideiotan. Eta ideia horiek, lehentxeago ala geroxeago, ia berdin-berdin aurkitzen direla inguruetakoko herri literaturen hastapenetan, ikusita daukagunez.

Donibane Lohitzuneko taldea propio eta kontzienteki euskaltzale genuela orobat, apenas egon daiteke dudarik. Literaturaren historizale guztiak adierazten digutena da. Argi eta garbi utzi nahi genuke hori halere. Garai hartarako bere esanahi berezia du horrek. Gure artean Aita Villasante dugu, zalantza gabe, talde hura aztertu duenena. Hara zer dioen:

Garai hartako euskal liburuak ikertuz, laster ohartzen gara gauza batez: Sarako erretorearen inguruan bazela adiskide molto bat: apaiz, praile, midiku, ta abar, eta zorionez hoiek, elkarri gogoia berotuz eta elkar bultzatuz, sortu zuten euskal literaturaren mobimendua, Euskal Herriko beste eskualdeetan lo zeuden bitartean.

Euskaltzale talde hura nork osatzen zuen, oker egiteko peril handirik gabe asma dezakegu, garai hartako euskal liburuetan ageri diren izenak ikusiz: Klaberia, Hirigoiti, Materre, Gillentena, Axular, Etxeberri Ziburuko, Haranburu, Argaignarats, t.a.

Gizon ikasiak eta eskolatuak zirela laguntalde hartakoak esan beharrik ez dago.

Nolanahi ere, XVII. mendeko lagunarte honek halako giro bat sortu ahal izan zuen euskararen alde.

Tarteka uneak utziz aldatu dizut pasarte hau hona, guri interesatzen zaiguna hautatuz. Ikus Villasanteren *Axular* liburuan —JAKIN 1972— kapitulu guztia, *Sara-Donibaneko giroa*.

Donibaneko taldeak, lehenengo, taldean lan egiten zuen. Eta zintasunez lan egiten zuen. Euskararen arazo inportanteenak ordurako ikusirik eta planteaturik zeuzkatela, ikusten dugu: literatura falta, prestigio falta, nola sortu euskara literarioa, ortografia, euskalkiak eta euskara batua, nola jokatu itzulpenetan, eta abar. Taldean ariz, euskara literario aski homogeno eta batua lortu zuten, lortu ere. Horrek denak euskaltzale kontzientzia oso desarroilatua erakusten du.

Gero, egin ere lan bikaina egin zuten. Ez ziren problemak planteatzen bakarrik ibili. Jakina, gehien-gehienak eta ia denak elizgizonak izaki, handik jo zuten beren lanetan, bidezko da hori. Aita Villasante berak ematen digu mugimendu hark sortu zituen liburuen kontu eskematikoa (zerrendan Axular falta da):

Materre frantziskotarrak, *Dotrina Christiana*, 1617. urtean. Voltaire, *Tresora hirour lenguaietakua* (bigarren edizioa 1642. urtekoa da; lehenbizikoak ez du urterik jartzen. Vinsonek uste du 1620.ean agertu zela Lionen).

Etxeberri Ziburukoak hiru liburu eman zizkigun, bertsotan eginak: *Manual Debozionezkoa*, 1627; *Noelak eta berze kanta espiritual berriak*, 1630; *Elizara erabiltzeko liburua*, 1636.

Haranburu, saratar frantziskotarrak: *Debozione eskuarra, miraila eta orazinotegia*, 1635.

Argaignarats, Ziburuko koadjutoreak, bi liburu: *Abisu eta exortazione probetxosak bekatorearentzat*, 1641; *Deboten brebiarioa*, 1665.

Aranbillagak, *Jesukristoren Imitazionea*, 1684.

Gazteluzar jesuitak (Ziburukoa zen hau ere) *Egia katolikak*, 1686.

Silvain Pouvreaux *Giristinoaren dotrina*, 1656; *Filotea*, 1664; *Gudu Espirituala*, 1665. Apez frantses honek euskeraz ikasi eta itzulpen batzuk egin zituen. *Hiztegi* moduko bat ere utzi zuen (argitaragabea).

Oihenartek, *Gaztaroko neurtitzak eta atsotitzak*, 1657.

Tartasek, bi liburu: *Onsa hilzeko bidia*, 1666 eta *Arima penitentaren okupazione debotak*, 1672. (Tartas eta Oihenart Lapurdiko tradizioetik kanpoan dira).

Detxeberri edo Dorrek Hoyarزابalek frantsesez egindako liburua euskerara itzuli zuen: *Liburu hau da Itsasoko Nabigazionekoa*, 1677.

Mongongo Dassanzak (Nafarroa Beherekoak) albaitaruentzat liburu txiki bat atera zuen.

Badira oraino Katixima tipiak (Belapeyre, Oloroeko, t.a.).

Bereizkuntzak egitekotan, ba, denak zaku bat berean sartu gabe, gutxienez hiru talde egin beharko genituzke:

1. Apologistak: euskara goratzen, baina erdara erabiltzen dutenak (erdarazko euskal kontzientzia). Agian talde honekin batera konta genezake Eliz Hierarkia ere, euskara erabiltzeko agintzen bait du, baina berak erdaraz diharduela (kontzientzia euskaltzalerik ezin aitor dakioke, ez euskarazko eta ez erdarazkorik. Kontzientzia erlijiosoa izan da euskararen alde jarri duena).
2. Bigarren taldea osatuko dugu euskaraz ari direnekin, baina propio kontzientzia euskaltzalerik gabe: euskararen bidez, baina erlijioa kultibatzen dute, ez euskara. Beren arteko diferentziak aparte, gure perspektiban tridentinoak eta antitridentinoak elkarrekin hartuko genituzke: hots, katiximagileak eta, esate baterako, Leizarraga eta lankideak. Euskaltzale kontzientziarik ez diegu ukatuko. Baina aitortzeko arrazoi askorik ere ez dute ageri, zeharbidez besterik (batzuen lanak ongi erakusten du, euskara estudiantzen eta lantzen gogotik enplegatuak direla, eta hori ez da egiten zaletasunen bat gabe).
3. Aipatu dugun mugimendu literario *eta* euskaltzale horretako Autoreak, hirugarren talde batean bereiziko genituzke aparte. Horiek *euskara bera* kultibatzen dute, ez erlijioa bakarrik euskararen bidez.

Mugimendu hau euskaltzalea da. Euskararen problemak aztertzen dira. Euskara estudiantzen da (“euskaldun berriak” ere baiditugu!). Euskara goratzen da eta ez da euskara goratzeko okasiorik galtzen (Etxeberri Ziburukoak, adibidez, San Inazioaren eta San Frantzisko Xabierren hizkuntza euskara zela, seinalatuko du). Euskara defendatzen da. Euskaraz irakurtzen eta idazten irakatsi nahi da: Aita Materrek halaxe dio espreski bere Dotrianan. Eta hark baino lehenago Leizarragak: *Bertze natione guziék, zeinek bere lengoagean bezala, Heuskaldunak ere berean duentzat, zertan irakurtzen ikas ahal dezan... nezessario estima-*

tu ukan dut, ABC haur berze instruktionerekin Heuskaraz ere iar ledin. Euskaraz ahalik gehiena idaztera bultzatu nahi da: ... Haur da nik nahi nukeien gauzatarik bat, ene enseiu aphur hune-k kilika zinitzan eta gutizia, bertze enseiu hobea baten egi-tera eta ene hemengo falten ere erremediatzera. Zeren halatan, ez lizateke euskara hain labur, eskas eta ez hertsia, nola munduak uste baitu, eta baitaduka, dela.

Erreformatik leku askotan abiarazi du lekuko hizkuntzaren literatura. Eta kontrarreformatik Eliza Katolikoa leku askotan behartu du, lekuko hizkuntzaz baliatzera. Baina herri hizkuntzari buruzko jarrearen arazo hau, konfesio auziak baino zabalago da eta zaharrago da eta sakonago da. Eta Suomi-Finlandiatik eta Islandiatik Euskal Herrirainoan halako arrakastarik izan badu, ez da izan Elizek soil halako indarrik zutelako, “giroak” ere indar ematen ziolako baizik. Ernazimentuak biztu duen *nueva curiosidad que despiertan las lenguas vulgares* hartaz mintzatu zaigu Mitxelena. Hemen, Eliz jokabide batzuek eta Elizarekin ikuskitzunik ez zuten indar humanista herrizaleek bategin dute. Misio-lariak, orain, misionatuen hizkuntzez axolatuko dira. Gramatikak eta hiztegiak egingo dizkigute. Hizkuntzak aztertzen dituzte. Beste izpiritu bat da oraingoa. Alegia, XVI. mende alde hartakoa. Hori dena Trento baino lehenagokoa da, giro hori. Ez dirudi Rafael Mikoletak, adibidez, Tridentinoarekin zerikusirik asko izan behar zuenik, bere *Modo breve de aprender la lengua vizcayna* hura burutu zuenean. Agian Mikoletaren antzeko inspirazioz aritu zen Jacques de Béla, bere euskal hiztegia eta gramatika llaburra burutu zituenean. Inspirazio ez tridentino berdintsuz imajinatzen ditugu Voltaire hura ere, *Tresora hirour linguaietakua* eman diguna, eta Silvain Pouvreau. Ez dut aipatuko Landucci. Eta Bertrand de Sauguis, edo Zalgiz —*Eskaldun Poeta*—, edo *Leloren kanta* asmatu ziguna bera, ez ziren Tridentinoaz asko arduratzen agian... Tridentinoak ikuskitzunik badu euskal literatur mugimendu honen hasieretan. Haren ezaugarri batzuetan. Baina Tridentinoa baino lehenago eta sakonago beste

giro bat dago, *izpiritu* bat dago, eragile bera izan dena funtsean. Beste asunto bat da gero Tridentinoak bere marka uztea.

Apologistak “euskaltzale” dira beren eran. Ondoriorik gabeko euskaltzaleak. Eskaparatea dira, ez lantegia. Harrez gero-koan ezagutu dugu makina bat halako beste, eta horietxetakoak ditugu apologistak. Zinez euskaltzale agertu direnak Etxepare eta dira, Materre, Voltaire, Etxeberri biak, Axular, Zalgiz, Oihe-nart, Mikoleta, etc. Gehienak elizgizonak. Elizaren parte handienak, ordea, jauntxoen parte handienak bezalatsu jokatu zuen. Zerbait hobeto, halere (gogora Dotrinak eta predikazioak). Jauntxoen eta eliztarren beste parte bat zinez euskaltzale agertu da. Euskaltzale denak ez ziren eliztarrak; gutxiago ziren eliztar denak euskaltzalerik; baina euskaltzale gehienak eliztarrak dira, bai.

Euskal literatura euskal apaizen literatura dela esan daiteke, egiaztu du Sarasolak. *Gure literatura egin dutenak apaizak izan dira. Euskal literatura apaiz-literatura bat da*, salatu du Haranburu Altunak... Salatu? Hori horrela bada, apenas den egin dutenen kulpa. Egin ez dutenen kulpa da. Lotsagarri ez da apez horiek beren eginkizunaren altueran egon badira. Besteak ez egotea da lotsagarri.

EUSKAL ERNAZIMENTU BAT, ERNAZIMENTURIK IZATERA HELDU EZ ZENA

Aberatsa ez da euskal literatura, ez horixe. Ez gara zaldu-nak. Euskal literaturaz interesatzen hasten dena, berehalaxe ikar-ratuta gelditzen da, ez bada gelditzen lotsatuta.

Maiz honelako zerbait gertatzen zaie euskaltzale berriei gu-re literaturarekin: lehenengo ez dugu jakiten badagoenik ere. Gero badagoela jakiten dugu eta begira hasten gara. Eta gero, ez dagoela, pentsatzen dugu berriro. Euskaltzalearena benetan arra-za sakrifikatua da.

Manual debozionala eta Elizara erabiltzeko liburu, Egia katolikak eta Onsa hiltzeko bidiak, Debozionala eskuarrak eta Abisu probetxosak bekatoreentzat, ez dakit zenbat Jesukristoren Imitazione... Zein ez ikaratu? Azkenean atsedean handi bat har-tzen da, honelako tituluren bat ere ba omen dela aurkitzean: Li-buru hau da itsasoko nabigazionala. Ulises bertopatu bagenu baino gustorago.

Egia, abisatuta gaude alde zurretik:

La *literatura popular* vasca, esencialmente oral, es proba-blemente tan rica y tan variada como la de cualquier otro pue-blo. La *literatura culta* es por el contrario tardía, escasa y en conjunto de no muy alta calidad.

Baina batek oraindik ez daki *tardía, escasa* eta *de no muy alta calidad* horrek zer ezkututzen duen.

Zer gertatu da hemen?

Villasanteri hau irakurtzen diot:

Gure eskasia hau esplikatzeko, kontuan eduki behar da Euskal Herria hizkuntza ttiki eta berezi baten jabe dela. Eta hain zuzen, guztiz bestelakoa eta inguruko hizkuntzak ez bezalakoa delako, oso beranduraino ez da landua izan. Horrek ez gaitu gehiegi harritu behar, Europan mendez-mende gauzak ekarri duten martxa ikusiz gero. Europako mendebalean latina izan da hizkuntza landu bakarra, eta geroago latinaren kume diren hizkuntzak.

Hori egia da, baina ez nau betetzen. XV. mendean, ikus daitekeenez, jauntxoek eta, beren produkzio literariorik —poetikorik— bazuten euskaraz. Milia Lasturkok, Joana Olasokok, Santxa Otxoa Ozaetakok, eta abar, emazte artean, Alos Torreko alaba eta aparte; Peru Abendañoren eta Bereterretxen kantoria, eta abar, orobat, lekuko. Gehiena galdu egin da, noski, oraindik Aita Zabalaren AUSPOA-rik ez genuen eta. 1489.ean sartu zen Euskal Herrian inprenta.

Beraz, zer egon dira klase horiek XVI. eta XVII. mendeetan? Poemagintzan jarraitu zuen jendeak, noski! Baina honez gero mundua asko zabaldu zen. Mundua mundu berri bat zen. Euskal Herria ez zegoen bere mugetan eta bere etengabeko lis-karretan hertsita. Euskaldun asko zebilen munduan barrena, soldadu, merkatari, letratu, ikasle. Beste literaturarik abiatzeko eta kantak inprimarazteko ordua zen.

Ikasketak erdaraz eginez gero, euskaraz berriro ematea ez dela erraza, badakigu. Baina erraz-errazik ez zen, latinez ikasketak egin eta gaztelaniaz edo frantsesez ihardutea ere; edo, nahia-go bada, latinez ikasi eta ingelesez edo alemanez aritzea; edo, estremo bateraino joateko, latinez ikasitako teologia euskaraz ematea, Axularrek eta bezala.

Erraztasuna, edo errazkeria hobeto, arrazoi bat da. Latinetik frantsesera edo gaztelaniara pasoa errazagoa da euskarara baino. Ordea, horrek ere ez gaitu betetzen. Zergatik errazkeriara jo

den, galdera gelditzen bait da, publiko handiak —halakorik bazen neurrian— euskaraz egiten zuen tokian eta euskara txit lardatzen eta goratzen zen garai batean. Errazkeriak ere bere esplikazioa eskatzen du. Euskara hainbeste goratzea eta ez lantzea, ez bait da beste gabe normala, nire ustez.

Edozergatik izango da; dagoena horixe da. Apez literatura bat. *Jesukristoren Imitazioneak* eta *Filoteak*.

Beste arrazoi bat hemengo jendearen zabarkeria da kultura gauzetan. Baina ezta hori ere, ez dugu aski arrazoi. Apologisten lanak berak argitara ezinda gelditu ziren: Zaldibiaren *Suma*, Isastiren *Compendio*, Iburguen-Katxopinen *Crónica*. (Datu garrantzizkoa da hori, apologisten ideologia “euskal ideologia”rik errazegi ez bihurtzeko). Garibayk Batzarren laguntza eskatu zuen bere lanak publikatzeko eta deus ez lortu... Bestalde, hale-re, arte eta arkitekturaz polliki osatu zen Euskal Herria mendeotantxe. Horretarako adina diru bazen. Interesik bazen. Musikak ere —organulari, kapelmaisu— susperraldi bat ezagutu omen zuen. Bazen letretako bizitza kulturalik ere: teatrokoa, adibidez. Baina herri euskaldun garbi-garbietan erdarazko teatroa ematen omen bait zen (Hondarribian, Errenterian)...

Horrekin kontrastatzen duena, euskaldunen hizkuntz harrokeria da. *Sería injusto en sumo grado acusar a los vascos de los siglos XVI a XIX, incluso en sus clases más elevadas, de menospreciar la lengua... Todos los vascos han sentido un orgullo desmedido por su idioma, orgullo que ha encontrado su expresión más conocida en las numerosas apologías que se le han dedicado desde el siglo XVI* (L. Michelena).

Horixe daukagu, ba: euskararen harrokeria eta —praxian— erdalkeria, klase nagusien aldetik. Literatur aldetik, ondorioz, pobrez beldurgarria.

Eskasia honi esplikazio diferenteak aurkitzen zaizkio. Sarasolak Villasanteri ikusi dioguna aipatzen digu. Baina honela boroilduz, edo aldatuz:

Latina zen kulturaren bidea, eta ondoren, handik sortu ziren hizkuntzak. Latinetik hizkuntza romanikoetara zeraman bidea etengabe baitzen, ez zuten orduko euskaldunek bi hizkuntzen artean aukeratu beharrik ikusten. Hautatzeak ez zuen sentidurik, aukera betidanik egina baitzegoen. Aukera erdera zen. Egoera hau euskal kontzientzia batek bakarrik gaindi zezakeen. Kontzientzia falta honek markatzen du euskal literaturaren historia XIX.gn mendearen bukaeraino. Horregatik, XVI.gn mendetik XIX.gnaren bukaera arte doan epean, erlijio liburu multzo bat eta ezer guti gehiago aurkitzen da, hots, bere helburu xuhurrez baizik arduratzen ez den literatura erlijios praktikoko bat, exzepzio apur batzuk ezik, hizkuntzaren problemez kasorik egin ez duena.

Testu txokagarri honetan badirudi, txirotasunaren errua euskal idazleena dela; asko ez bada, apur bat bederen idatzi dutenena. “Bere helburu xuhurrez baizik arduratzen ez den literatura erlijios praktikoko (...), exzepzio apur batzuk ezik, hizkuntzaren problemez kasorik egiten ez duen” horrena. Idazle talde hori, ordea, bere eremuan ari zen, bai, eta horretan mugaturik; baina korrontearen kontra zebilen, gizarte osoari begiratzen badiogu. Bestalde, inor harritzekorik ez da, elizgizonen lehen-lehenik eta gehien-gehienik erlijiozko literatura landu badute garai hartan.

Izan ere, gogora dezagun, bide nabar, “idazle profesional” esan genezakeen hori, euskal idazle bat bakarra ez dela mende guztiotan izan. Bere bestelako zereginez *gain* idatzi ere egin dutenak dira denak.

Euskal kontzientzia falta bada, idazleok nahikoa kontzientzia bazuten. Salatzen den *euskal kontzientziaren falta* hori, zinezkoa, batez ere beste nonbait aurkitu behar da. Frantziako literaturan gutxienez ehuneko larogaitamar idazle noblezia eta hirugarren estatukoak badira, eta Euskal Herrian klerokoak, proportzio hauek hemengo gizartearen anormalitatea salatzen dute, eta “noblezia” eta hirugarren estatua Euskal Herrian zertan zebiltzan, galdera sortzen da ezinbestean.

Horixe bait da kontua: euskal “noblezia” eta hirugarren estatatu eskolatu edo merkataria Erregearekin zebiltzala, ez euskal herriarekin, etxetik kanpo.

Antzeko kasuak beste zenbait herri txikitan dauzkagu; hots, *Koroa batasunaz* aldameneko herriren bati loturik bizi izan diren herrietan: Txekoslovakia, etc. Txekoslovakian ere elizgizonak izan dira, alemanaren kontra, herri hizkuntza eta kultura kultibatu dituztenak. XVI. mendean txekera liturgi-hizkuntza bilakatu zen; Biblia itzuli zen, etc. Baina, Euskal Herrian ez bezala, geroxeago nobleziaren eta burgesiaren parte batzuek ere bide honi ekin zioten: humanistek, hain zuzen. Euskal idazle eliztarrek ia bakarrik aurkitu dira. Nobleziak eta hirugarren estatuak ez diote segimenik eman haien bultzadari. Txekerak alemanaren alboan literatura apal, baina errespetagarria sortu ahal izan zuen. Oinarrion gainean jeikiko da XIX. mendeko Berbizkunde txekoa.

Problemok ez dago pertsonalizatzerik. Baina, argibide gisa, bi nafar ia sinbolo antzera ageri zaizkigu. Axular, humanista, Espainia aldeko Nafarroan sortua, Frantzia aldekora pasea, *euskal idazle*; Joanes Huarte Donibaneko (Garaziko), humanista, Frantzia aldeko Nafarroan sortua, Espainiara pasea, *escritor español*. Bi Euskal Herri. Elkarren osagarri behar zutenak, elkarrengandik ihesi... Han erdibitu zen, bere identitatea oraindik aurkitu ezin duen Euskal Herri eskizofrenikoa.

Erregeari atxekirik, noblezia eta burgesia bitarteko euskal jauntxeria erdi-merdi horrek ez du ezer egin euskal kulturaren alde, hegoaldean. Gorte inguruko eta Errege inguruaren kultura bereganatu du. Euskal Unibertsitatearekin zer egin duen ikusi besterik ez dago. Oñati, Lizarra, Iratxe, Iruñea... Edo Elizak parte hartu du, edo ez da ezer egin. Gehienetan biak. Gorteari baino gehiago begiratu ohi ziela bere negoziocoi, esan da. Batak ez du bestea eragozten. Euskal jauntxoek batari oso begiraturaz, besteari ez zioten gutxiago begiratzen. Ernai-ernai bazeuden mundua zer zebilen (Caro Baroja), ez zeuden lo, Gortea zer ari zen. Gaztelau handikiak ez bezala, kupidarik gabe merkataritzan ibiliak di-

tugu, bai. Baina beti ere *Gortearen Zerbitzari*. Erregearen eskutik zintzilik bait zeuden beren negozioak.

Ikusi dugu nola zerabiltzaten Gaztelan, iseka eta burlaz. Baina zakur honek edozein momentutan ostikada eman ziezaiokeen nagusiaren eskutik jaten zuen.

Garibay batenari, adibidez, Fausto Arozenak deritzo *monarquismo ferviente, mayor quizá que el que constituía la tónica del tiempo*. Jauntxook begiz eta bihotzez Erregeari atxekitzeko zitzaizkion, lapa bera baino. (Lope Agirrekoa bera bakarra da). Ezaguna da, Erregearekin egon eta geroko Garibay estasiatuaren trisagioa: *Dios le guarde. Dios le guarde. Dios le guarde muchos años. Amen*. Gero, noizean behin, behera begira, Jauntxook “Mecenas de sus paisanos” ere izatea ez da ikaragarria.

Caro Barojak arrazoi du: *Que en el siglo XVI se pudiera ser imperialista y monárquico de un lado y partidario de las libertades forales de otro, es algo que hay que admitir, nos guste o no*.

Jauntxook Erregearen morroi eta morroi-morroi ziren, lehen-lehenengo. Espainiaren eta Gaztelaren miresle, hurrengo. Eta azken-azkenean euskaldun. Jauntxook benerazio santu batez mintzatu dira beti Gaztelaz. *Pero qué castellano ha hablado de Vizcaya o de la tierra vasca en general con el amor y respeto con que habló Garibay de Castilla y de otras partes de España?* (Caro Baroja).

Miresmena gora eta atxekitasunak behera, handik ez zaigu sortu desprezioa eta burla eta hondamendia besterik. Euskal kulturaren hondamendia lehenengo. Foruena gero. Nazioarena aurki.

Baina zer jende genuen jauntxo-jende hori? Zein mundutan bizi zen kultural eta intelektualki? Jauntxoon kultura, hala irudi du, kultura edukitzea inportantea dela, enteratu izaterainotsu, iristen bide zen eta ez asko gorago, jauntxo jaunenetan ere. Don Antonio de Oquendo eskolan hasi omen zen hasi mutikotan, baina “descubriò aun no auiendo acabado la grammatica, mas inclinacion à las armas, que à las letras: y assi pidiò cesasse el

cuidado de enseñarselas”. Hamasei urte orduko Napolin zebilen Armadan. Gero halere bizi guztian negartu omen zizun eskolarik eza: zeren-eta Senekak dioenez “con la ciencia se dà entero cumplimiento à la felicidad humana”, eta Isokratek ere dio, etab. Semeak hala azaldu digu.

Funtseanago, beraz, edo funtsenean, problemak ez dirudi literaturarena, tenorean Euskal Herrian somatzen den gizarte eta kulturarena baizik (adierarik zabalenean) eta klase nagusietan bereziki. Hau da, testurik baino lehen eta gehiago, izpiriturik ez da egon hemen ernazentistarik. Erdi Aroko zama zaharraren azpian beti, pentsamoldeak iraganean ainguratuta jarraitu du denbora berrietan ere gehien-gehienbat, edo onen-onenean nahaste-borraste batean lardastuta modernitate eta antzinate artean.

Oquendotar jende horrek hain zuzen ez dirudi txarra garai-ko izpiritua ikertzeko (berdin har zitekeen beste edozein, Gari-bay esaterako: egina digu hori Caro Barojak). Nahiko zozoiloa da, baina irakurriz gero nahiko argigarria ere bai, ideologia estúpido baten ispilu inuzente, *El hèroe càntabro: Vida del Señor Don Antonio de Oquendo. Por el General Don Miguel de Oquendo, Cauallero del Abito de Santiago, y Señor de las Casas de Oquendo, y San Millan*. Semea duzu hau. *En Toledo*, 1666. Berau ere letretan baino lehen armetan entseiatua. Baina itsasoan porrot osoa egin, untzi denak hondoratu eta beste zenbait kalamitate gehiago jasan ondoren etxera erretiratu eta (“deleitosa quinta” batean, topiko ernazentistarekin bat) irakurgai onurazkoen irakurketan errefuxiatua. (Baina eskaintza, Gipuzkoari, liburuko aurrean, Madrilen sinatzen da, itzal handiagorako). Letratua, hortaz. Liburu onak adiskideak direla, dio Don Miguel honek, Petrarcaren topikoa ezagutzerainoko ilustrazioa baduela erakutsiz: “compañeros, que sin enfadar deleitan, y enseñan”. Baserriaren eta Gortearen konparazioa ere ez da falta. Eta Senekaren, Zizeronen aipu obligatuak han-hemen iraurrita; Zesarren eta Trajanoren beneraziozko gomutak, behar duen lantzeetan. Historia zentzu filosofiko altu batekin bezala narra-tzen da —edo egiten da itxurapena— gertakarien artean senten-

tzia zuhurrak tartekatuz. Figura erretoriko faunenak serio-serio luzitzen dira (“Conozco la cortedad de mi ingenio, siendo digno de la elocuencia de vn Tito Livio, de vn Tacito, o de vn Valerio”). Hitz batean, maina ernazentista guztiak simulatzen dira. Bakarririk, finean ia penagarria da, baliapide guztiokin ere zein gaizki lortzen den disimulatzea tonu heroikoarekin jauntxeria kalddar honen harrokeria zuri eta ohore merkantilaren arrunzeria.

Nolanahi ere, ahaleginak berak zekien ongiena egin gabe ez da semea geratu (ez zekiela oso ongi), aita zuena Eszipion bat, Ponpeio edo Paulo Emilio bihurtzeko, eta horiek baino ere gurenago kasua bada. Aitarengan, omen, izan ere, “se hallaron juntos el valor, prudencia, y constancia de los antiguos, y modernos Capitanes, y vltimamente fue el credito de las armas nauales de su tiempo, y el terror, y espanto de las Naciones enemigas”. Gizandi horrek holandesaren aurka “dos batallas de las mas sangrientas, y reñidas que han visto nuestros tiempos” gudukatu zituen. Guduotako heroia eta lehoia Oquendo da. Ona, trebea, noblea, edozer gauza: beti zorte txarrarekin hasi baina gero irabazlea. Holandesaren ausardia bera “bizarria hipocrita” da aitzitik, bere kanoi eta mosketeriako suarekin kiskali egiten zituen-eta Oquendoren untziak (“villanamente”). Gainera holandesak beti jende eta untzi eta artilleria gehiago, handiago, hobeagoak dira. Horrela “solo el Valor Español (maiuskulazkoak) podia suplir tan gran desigualdad”. Horixe sobera bait zuen, beti garaile Oquendo ateratzen zaizu halere, Duinseko itsas-guduan hogeitabat untzitxo espainolekin bakarrik ehun eta hamalau holandesen aurka, esaterako. Aipatu genuen istorioa. Bidezkoa denez, “desto se le hizo despues cargo al General Olandes por los Estados: à que respondiò que la Capitana Real de España con Don Antonio de Oquendo dentro, era inuencible”.

Halako ekintza apartak, halakoxe natura aparteko batenak izan behar zuten emaitzak. Hil eta gero agertu zen bistan, Oquendo hau ez zela nolanahiko kristaua: “aun muertos los hombres insignes, tienen señales que los acrediten, diferenciandolos de los demas, auiendo abierto el cuerpo del Señor Don

Antonio para embalsamarle (...), le hallaron en la punta del corazón tres cerdas gruesas, crédito sin duda de su valor”.

Bere lekutxoa dizu mitologia eusko-ernazentistak ere. Txit euskotarra genuen Oquendo. Txit gipuzkoarra, hobe: “sin tener gota de sangre que no sea Guipuzcoana”. Horren inportantzia badakigu. Probintziok, izan ere (“y Montañas de Navarra”) “han conseruado en si intactas la sangre, y origen de sus primeros pobladores despues del dilubio, sin auer admitido jamàs mezcla de otras Naciones”. Jauntxo gipuzkoarrarentzat Gipuzkoa gailentzen da bereziki. “Siempre Guipuzcoa ha sido origen de grandes y esforçados Varones”. Gipuzkoa nagusi da “las inauditas hazañas de los Cantablos” haietan ere erromatarren buruzki: Garibayek asmatu zuen gudu haien kokapena hemen eta Oquendo semearentzat honez gero zalantzarik ez dago, non egon zen “la parte principal de la Cantabria, que se opuso a los Romanos Exercitos, siendo indubitable que las Montañas de Guipuzcoa merecieron esta gloria”. Dena da loria, ohorea, harrokeria.

Beste ohorea, loria eta harrokeria, Printzearen zerbitzua da, jauntxoaren kontzeptuan: “los servicios que despues que se vniò Guipuzcoa à Castilla, ha hecho a sus Principes, son innumerables, continuandolos sin interualo alguno, siendo sus esquadras el nerui principal en todos tiempos de la Armada del oceano (...). No ha auido año en que aya dexado de dar testimonios al Mundo de su fidelidad, y amor à su Principe, acudiendole en los mayores empeños, con donatiuos copiosos, con soldados para sus exercitos, y Marineros para sus Armadas. El daño que han sentido los enemigos desta Corona de sus vaxeles, es indecible”. Leialtasun honi eutsi dio Oquendo Almiral gipuzkoarrak orobat: “quien siempre antepuso el servicio de su Principe à sus propias comodidades”.

Klase jauntxo honen moral a ohorearena da, homerikoa. Ez da zuhurtasunarena, esate baterako, erdiko bidearena, ez horixe. Hain etsai ugariren aurrean hobe zukeela kaira sartu, aholkatu zion lagun bati, “pues juzgaua por imposible, que pudiesse resistir a tan desigual fuerça, à que respondiò con enojo, que hasta

entonces, jamas el enemigo le auia visto las espaldas, y que no permitiese Dios, que con vna mancha tan grande menoscabasse su reputacion”. Soldadu izutuak suhartzeko diskurtsu bat ezin falta lege onean, ba, eta honelaxe harengatzen ditu: “(...) retirarnos no puede ser viuiendo yo; rendirnos, y perder las libertades es de bestias; dexar que nos la quiten, de cobardes: quien por viuir queda sin reputacion es esclauo, y no sabe que la esclauitud no merece nombre de vida (...); quien no vee la hermosura que tiene el perder la vida, por no perder la honra, ni tiene honra, ni vida. Si Dios fuere seruido que en esta ocasion la perdamos, moriremos en defensa de la Religion Catolica, contra tan implacables enemigos de ella, por el credito de nuestro Principe, y por la reputacion de nuestra Naciòn (...). Y assi no os espante el numero, que quantos mas fueren, tendremos mas testigos de nuestra gloria. Santiago, y a ellos”. Oquendo semeak, halako aitaren ohoratzeko asmotan, beraz: “Morir con credito, es coronar todas las acciones de la vida, y morir sin èl es no auer viuido”.

Eredu morala eta inperiala beti Erroma da. *El hèroe càntabro* (literatura latinoko perla merke samarrez beteta, tenorean behar zuen bezala) hango maisu eta modeloetan inspiratu da, Imperatore eta Printze zuzenetan, ekintza heroiko eta kapitain handi apaletan. “Sacaua Roma para sus desempeños, en los mayores ahogos, del arado Consules que la gouernassen, y Capitanes que la defendiessen; mostrandose aquellos grandes hombres tan poco ambiciosos en sus empleos, que acabando el tiempo en que se juzgaron necesarios a su Republica, boluian a cultivar sus heredades”. Ikus nola sortzen diren arazo publikoaren zerbitzari bikainak...

Txit ongi hori dena (Ernazimentuaren imitazioa, edo karikatura, moduetan). Bakarrik, bi puntu larriegi edukinean, guzti horrekin kontraesan gorri-gorrian harrapatzen da Oquendoren komerian.

Itxuraz ohoreagatik egiten da dena: sufritzekoak sufritu, penatzekoak penatu, izpirituan oinazeak eta haragian zauriak eramanean edonolakoak, egonarriz eta sendotasunez. (“Los trabajos

sin duda fortalecen el animo; y de la manera que los arboles —nik ez dakit, topikoren bat utzi al den ahaztuta— combatidos de los vientos echan más profundas raizes, assi los grandes hombres se arraigan mas en la virtud, impelidos algunas vezes de los vientos de la aduersidad”)... Antza, ba, obligazioa bete-tzeagatik egiten da dena, desinteresatuki, esku eta bihotz-zabal-ki. Erlijosoki bezala. Ohoreak, izan ere, eta Printzearen morrontzak eta Fedearen defentsak, ideologia honetan orok egiten dizu bat. (Fedea ere —edo erlijioa— ez da izaten beti berdina noiznahi: “tridentinoak” ez dira garai honetako euskal idazleak bakarrik, are beraiek dira beharbada gutxien-gutxiena, edozein jauntxo inperial baino askoz gutxiago). Fedeagatik egiten dira gerrak eta konkistak, eta negozioak; edo berdin Printzeagatik eta Nazioagatik. Ohoreagatik beti ere. Saririk ez da bestelakorik aipatzen, ohorea bera da apika nahikoa sari.

Alegia, bestelakoak falta ez direnean, berez etortzen diren irabazi eta hobari gizen askoak. Falta badira, mutiko!, orduan harrokeriak txikiagoak bihurtzen dira, idealak eta ideiak ere pittin bat maskalagoak bezala, ohoreak ere ez dirudi nahiko handitasun handia berak bakarrik. Orduan Oquendo semea Erromak saritu egiten zituela merezidunak, oroitzen da. “Tenia entonces el valor en los exercitos (...) la recompensa deuida à los trabajos adquiridos, siendo los Romanos tan eficazes en la obseruancia de la justicia distributiua, que sola esta virtud les assegurò su duraciòn. En aquel tiempo buscaua el premio a la virtud; no la inteligencia, y maña al premio”. Oquendotarrak ez dira nonbait merezi —edo espero— zuten moduan sarituak izan: diskurtsu tonu ideologikoaren azpitik desengainua eta egiazko interes klasekoen eta pertsonalen erresumina nabaritzen da. Benerazio itsuaren lekuan posible egiten dira gogoeta kritikoak gobernuarekiko: “No ay mayor mal en vna Republica, que el que la gouierna estè dominado de alguna vehemente passion, y que la razon no tenga el lugar que merece, atropellando con el poder el derecho, y las leyes”. Merituak egitea bezain ardurazkoa, Printzeak haiek ezagutzea bilakatzen da orain: “Los seruicios que se

hazen à los Principes, pocas, ò ninguna vez llegan à sus oídos, si el arcaduz por donde deue caminar su noticia, se les cierra: importa mas saberle grangear para medrar, que muchos años de fatigas"... Begira, ba, zer Santxo dugun barnean Kixote hau! (Ohorearena baino beste moral bat azaleratzen bait da hor). Herroi kantabriarraren bizitza goitiar dotore hasten da, Plutarko aitapuz eta; bukatu beste honela egiten du: "El Señor Don Antonio fue desgraciado en auer tenido por emulos los que podian engrandecerle, auiendo quedado su casa sola en estos Reynos sin participar de la grandeza, y liberalidad de sus Principes, aunque con la gloria de auer merecido lo que no acertò à conseguir". Argitsua esaldia liburu bukaerarako.

Bigarren: itxuraz ohorearen zaldun ibiltari hau, bere erreto-rikaren arabera, egiaz guruztari bat zen batetik, merkatari gutziatsua bestetik; baina gero, gainera, monje baten Erdi Aroko heriotzaz hiltzen da azken orduan. Egarriz erretzen sukarrez, ura eta ura eskatzen zuen, eta medikuek ukatu. Azkenean, zer eginik ez zegoela engoitik eta, utzi zioten edaten. Hartu zuen eskuetan basoa, eta sakrifizio bat egin zezakeela gogoratuta, Jainkoari eskaini zion —"beste David batek bezala"— eta isuri egin zuen lurrera. "No le quedaua al Señor Don Antonio que vencer sino à si mismo, que es la mayor vitoria". Sakramentuak debotoki hartu eta isiltasunean barnera bildu zen. Ez zuen beste hitzik atera. Gorpuzti eguna suertatu bait zen, beharrik, prozesioa etxeko atearen parera heldu zen momentuan "le entregò aquel espiritu, que en defensa de su santa Fè tantas vezes empleò".

Horra, ba, euskal Ernazimentua: Ernazimenturik izatera heldu ez zena. Erdi Aroarekin haustura burutu ez zuena. Kultura modernorik eta gizarte modernorik sortu ez diguna. Apez mordoska bat ez bait da aski horretarako, klase nagusiek, horretarakoenek, euskal kulturari atzea eman badiote jadanik. Egin dute-nek, zerbait egin dute. Besteok ezer ez.

Hori da problema: euskal literaturan —kulturaren— *falta* diren klaseak. Aroak. Munduak. Ez bait da hizkuntzaren zentzua bakarrik falta, ezpada zentzu ernazentista guztia: kulturaren, eta

bizitzarena. Hein batean Ernazimentua bera falta da. (Espainolak izan gara). Gure klase nagusia, kulturalki, ezorduan eta ezlekuan ibili da; ordu-orduan eta lekuan, bere anbizio materialetan bakarrik: Gortera begira. Florentziak, Ferrarak, Pisak, beren bizitza egin dute, beren buruei begira: Euskal Herriak ez. Alegia, euskal jauntxoek ez.

Jauntxo klase honen “humanismoa” bere klase interesen zerbitzua izan da. Eta klase interesok, une hartan, “Koroari integratzea” eskatzen zioten.

Klase honek egin ahalak egin ditu, bere Gaztelako klase bixkiarekin diferentzia guztiak berdintzeko, konfliktoak isiltzearen eta bere posizioa aseguratzearen. Jauntxoak jauntxoarena. Morroi-arima zirtzilezko jauntxoarena.

Etxeberri Sarakoak ipuin hau kontatzen du: Sparziano Severo inperatoreari behin arreba joan zitzaiola ikustera, baina latin hain gaizki hitz egiten zuela, anaia lotsaz gelditu omen bait zen. “Ahalkeria hura, bada, bere begien aitzinetik khentzeagatik, berhalaxe eman zioela haren semeari konseilaritasuneko arropa, edo kargua, eta arrebari ere hainitz emaitza eta joia handi, eta hainbertzez despediturik, herrirat igorri zuela”.

Eta komentatzen du Joanes Etxeberrik:

Halatan egungo egunean ere on lizateke halako eskualdun ahalkagarrien herritik igortzea eta khentzea: BADUT USTE KAUSI LITEZKEN ZENBAIT JOAITEKO ONIK BAI HALABER GOGOTIK LIHOAZKENIK, BALDIN KAUSI BALEDI BERTZE HALAKO KARGU ETA PRESENT EMAILE BAT...

EUSKAL HERRI ZAHARRA ETA DENBORA BERRIAK

Ez dugu hemen XVI-XVII. mende horietako historia politikorik edo sozial-ekonomikorik egin nahi —egun horixe egiten da gehiena— orduko kultur giroa pittin bat jorratu baino. Ohar-txo batzuk behar-beharrezkoak ditugu, kultura baten ezaugarri nagusietako bat hain zuzen gizarteak bere buruaz duen ustea eta kontzientzia bait da: eta gizarteak bere buruaz duen ustea eta kontzientzia hein batean politikoa da beti nahitaez.

Euskal gizartearen kontzientzian mailak eta moduak daude, noski, eta alde ezberdinak. Euskararen kontzientzia, esate baterako, komuna da: baina idazleek eta apologistek oso modu ezberdinetan sentitua eta bururatua, ikusi dugunez. Jauntxoek eta herri xeheak ere oso ezberdin ikusia. Batzuentzat euskal herriaren bereizgarri bat besterik ez da; besteentzat “herrigile” da, ez herriaren agerpen soil, axaleko seinale soil. “Hori euskalduna da” esaten eta ulertzen jarraitzen zuen herriaren herrigilea. Gari-bay jauntxoak Filipe II bere jauna bihur zezakeen “baskoen leinuko”; ezin bihur zezakeen euskaldun.

Kontzientzia komuna da, orobat, independentziarena. Orain asunto bihurria da “euskal independentziarik” aipatzea. Kontzientzi galeraren ondorioa dugu hori. Lehenago, XIX. mendean aurrera samar arteraino, naturaltasun guztiarekin mintzo ohi zen euskal herrien independentziaz eta subiraniaz, beregaintasunaz. Kontzientzia honek, bere oinarri historikoaz eta politikoaz gainera, kutsu mitikorik ere bazuela, ez dauka zergatik inor harritu:

espainolen, frantsesen edo ingelesen kolektibitate kontzientzia —oraindik ez diogu nazio kontzientzia deituko— ez da mito gutxiagoz hornitu eta jantzi garai berean.

Errealitatea hori da: euskaldunek beren independentziaren kontzientzia osoa zutela. XIX. mende hasieran bertan, Joan Antonio Zamakola bizkaitarrak naturaltasun guztiaz aipa zezakeen *la independencia absoluta con que siempre se habían gobernado los bizcaynos bajo la protección de los emperadores romanos y de los reyes de España*.

Txaho, noski, independentzia gora eta independentzia behe-
ra ari zaigu etengabe. Eta batzuek uste dute, Txaho pionero eta aitzindari bat izan dugula horrekin. Geroagoko abertzaleen aitzindari goiza. Niri ez zait iruditzen. Aitzitik, horretan batipat, Txaho guttiz tradizionalista da: hain zuzen, itzaltzera zihoan antzinako tradizioari gogor eusten ziona. Bakarrik, Txahok independentziari sentidu moderno bat ematen ziola jadanik. Beste gehigarri mistiko batzuk aparte.

Zamakolak *nación basca* esaten zuen lasai-lasai, halaber. Edozein espainol klasikok esango zukeen bezalaxe, beti hala esan izan bait da. Baina Zamakolak 1818an bere *Historia de las Naciones bascas* publikatu eta berehalaxe, espainol kontzientziak ez dio euskal kontzientziari inola toleratuko, bere burua naziotzat hartzea: handik aurrera *País Vasco, región, Provincias Vascongadas*, eta abar, izan beharko dugu, baina inola ere ez euskal naziorik. Nazio Espainia da; beste denak (Euskadi, Katalunia, Galiza) eskualdeak dira. Baina hori ere XIX. mendekoa da: independentziarena bezala, nazioaren kontzeptua ere Espainiarentzat erreserbatzea. Monopolizatzea.

Mendez-mende euskal lurraldearen murrizte bat dagoen bezalaxe, euskal kontzientziaren etengabeko zerkoa eta murrizte progresiboa dago. Azkenean, nafarrak euskalduntzat jotzea zilegi den ala ez ere, auzitan daukagu... Martxa honetan, *Vasco de Gama* eta haiek izango dira, euskaldun izenik onartuko zaien bakarrak.

Jakina *independentzia*, *nazio* eta besteak, zentzuz aldatuz doazela historian! Errealitateak aldatuz doazen bezalaxe.

Baina gauden gure XVI-XVII. mende horietan. Orduan, bai errealitateak eta bai hitzen zentzuak, holaxe ziren: Errege Katolikoek solemneki *nación separada* zeritzoten Bizkaiari 1491ko apirilaren 19an. 1506an erabaki zen Burgosko Gorteetan, euskaldunek ez zutela Gaztelako Gorteetan esku hartzerik, *Estados separados* zirelako. Hori da beste kontu bat: ikaragarritzko krimena balitz bezala akusatzen zaituzte gaur, “separatista” zarela. Baina dokumentu zaharrak, espainolak alegia, *Estados separados* eta *nación separada*-z beterik daude. Ez gara gu izan, borrotu dituztenak.

Beraz, euskaldunek beren independentziaren kontzientzia zuten; eta espainolek, halaber, euskaldunen independentziaren kontzientzia zuten. Independentziaren espresio inportanteena, euskaldun haientzat, Foruak ziren; eta Foruetan *pase forala*. Kanpokoentzat ere Foruak ziren euskal independentizaren espresio zinezkoena. Mosén Diego de Valera, Errege Katolikoek kontseilari eta diplomatikoak, honela adierazi du: *E como los vizcaynos tengan antiguas leyes e costumbres que puedan desnaturarse del rey si atentare quebrantarlas...*, eta abar. Hau da: Erregeak baino gehiago balio zuten Foruek; eta Foruok errespetatzen ez bazituen, euskaldunak eskubidean zeuden, Erregea antzarak perratzerara bidaltzeko. Beraz, Errege Katolikoek zintzo-zintzo Bizkaiko Foruak errespetatzea zinegin zuten. Eta Foruak hala dio: *Otrosí, cualquiera carta que el Señor de Vizcaya diere contra fuero de Vizcaya, que sea obedecida y no cumplida*. Zer berririk esan du Larramendik? (Berria, tradizioa zahartuta zegoela, zen).

Halaxe zen teorian. Eta halaxe zen errealitatean. Baina gutxiago.

Errealitatean izan ere, Moderniarekin, bi printzipio absoluturen konfliktoa sortzen da: Foru-legearen subirania eta balio absolutua, batetik; bestetik, aldiz, Monarkaren aginpide, agian ez teorian, baina bai errealitatean, geroz eta gehiago absolutua;

eta aurki baita teorian ere absolutua. Bi aginpide-printzipio absolutuk ez daukate elkarren buruz-buru koexistitzerik. Bietan batek atzera egin beharko du.

Sortu ere, laster sortu ziren konfliktoak. Ez luzatzearren, Chinchillaren kapitulazio deritzona bakarrik aipatuko dizut.

Errege Katoliko horiek, Foruak errespetatzea zinegin eta gero, beren aginpidea edozein Foruren gainetik behin betiko aseguratzea, deliberatu zuten. Inori arrazoi eta kargu eman behar hori ez bait zitzaien Erregegoaren duin iruditzen: Erregea edozeinen eta edozeren gainetik dago, ez dio konturik zor inori, uste zuten. Kontsiderazio handia zioten Erregegoari. Delibero are handiagokoak zirenez gero biak, kolpe batekin likidatu nahi izan zuten asuntua. Beraz 1489an ordena eman zioten Bizkaiko Juntari, erradikalki debekatuaz behin eta betiko,

se juzgaran ni dieran por desaforadas las cartas de sus Altezas, queriendo juzgar é determinar los súbditos sobre el juicio de su rey é Reyna é señores naturales, so pena que cualesquier procuradores de juntas é sus jueces é diputados que lo contrario hicieren, mueran por ello, é asimismo los letrados que tal consejo dieran y la parte que la tal carta presentare en la tal junta y pidiere que la den por desaforada; y el escribano que el tal juicio o escritura signare o diere fe de ella, que pierda el oficio é le corten la mano!

Amenazo beltzak dira Errege txit Katolikoena, baina bizkaitarrek nolabait salbatu ahal izan zizuten beren legearen gaitasuna.

Konprenitzen da, oraindik. Errege Katolikoak plan handiak zerabilzkien buruan, eta Isabelek ausaz ez apalagoak: Granada konkistatu, Nafarroa konkistatu... Eta Bizkaia behar zuten. Burdina eta itsasontziak behar zituzten. Hobe zen alferrikako liskarrak ebitatu. Gainera, geroxeago Ameriketako sortuko zaizkio Koroa gazteluari: badu beste zereginik, Bizkaia “berdinkatzea” baino. Oraingoan eta oraingoz bizkaitarrek hogeitamaika eskutik zeukaten. Eta hogeitamaikak eskutik irabazi egiten dizu. Bai-

na zenbat aldiz tokatzen zaio bati hogeitamaika eta eskutik, joko politikoan?

Horrela sartzen gara XVI. mendera. Handik aurrera, istilurik eta iskanbilarik ez da faltako. XVII. mendean aurreraturik, Filipe IV.ak Arabako Foruen beregaintasuna aitortuko du, zenbait kalapitaren ondoren beti ere:

Que siendo la dicha Provincia libre, no reconociente superior en lo temporal y gobernándose por propios fueros y leyes, se entregó de su voluntad al señor rey Don Alfonso XI con ciertas condiciones y prerrogativas expresadas en la escritura que se otorgó del contrato recíproco...; y, desde entonces... aunque la dicha provincia ha estado y está incorporada en mi corona..., se ha reputado por provincia separada del reino..., porque de todo es libre y exenta, así como lo son el mi Señorío de Vizcaya y la mi Provincia de Guipúzcoa.

Sarri izaten zen Foru auziren bat. XVIII. mendean sartu orduko, Filipe V.ak ez zituen Gipuzkoako Foruak ontzat eman nahi izan, deklarazio hau erantsiz baino: alegia, Foruak ontzat ematen zituela, *sin perjuicio de nuestra Corona Real, ni de tercero*. Irakurleak aise sumatzen du, honez gero bidean datorrela 1839ko *sin perjuicio de la unidad constitucional de la Monarquía* hura: Foruen hondamendia.

Foruak salbatu ahal izan ziren. Salbatu? Gero gerokoak. XVI-XVII mendegarrenetan euskaldunek beren “independentzia” salbatu ahal izan badute, eta geroago ezin salbatu izango badute, hondamendiaren kausak hain zuzen XVI-XVII. mendeotantxe daude.

Izan ere, independentzia Foruekin guztiz berdintzen badugu bakarrik, esan genezake, euskaldunek beren independentzia salbatu dutela. Bestela, independentziaz zerbait gehiago ulertzen badugu, garbi aitortu behar, independentzia ez ekonomiko, ez sozial, ez politiko, ez kultural, ez eliztarrik, salbatu digutela. Beraz, esango nuke, Foruak salbatu direla, bai; baina ez independentzia.

Hemengo jauntxoak, handikiak, edozertan espainolen erak eta manerak koptatuz, jauntxo zinez gortesau eta espainol hutsak bilakatu dira, Larramendik desprezioz akusatzen zituenez. Eta egia da, horientzat Foruak pribilegio soil bihurtuko dira, ez herri berezi baten lege bereziak: ez bait dira herri berezirik, eta ez bait dute izan nahi ere. Aitzitik, gutxien-gutxiena horixe nahi dute: bereziak izan. Beren pribilegioak —Foruak— aparte behintzat, gaztelauak *bezalakoxeak* izatea baino enpeinu handiagorik ez dute.

Beraz, jauntxo horien Foruak beren pribilegioak dira; jauntxo horien independentzia ez da beren pribilegioak besterik. Eta, beraz, jauntxo horiek oso beren erako Foruen defentsa egingo dute: Independentziaren defentsarik, ordea, apenas batere. Euskaldunen independentziak, oraindik gustora aipatuko dizuten arren, edukin eta sustantzia guztia galdu dizu horien ahotan.

Euskal Herria, XVI-XVII. mende horietan, deseginez eta mirrinduz doa besteen aldean. Inguru herriak gizarte politiko ongi bermatuak bihurtzen ari diren artean, guk Nafarroa galtzen dugu, eliz-batasuna bera galtzen dugu, herrialdeen artean ez darabilgu borroka eta pelea besterik, probintzia bakoitza bere aldeetik doa, ez dugu euskal kultura modernorik sortzen, derrigor Korooan integratu nahirik ibili gara, herri bezala ez dugu herritasuna indartzeko ezer egin, zitekeen dena egin dugu herritasuna maskaltzeko. Batasunik gabeko, indarririk gabeko, kultura modernorik gabeko, herri zarpail honek defendatu beharko ditu, gero, euskal Foruak eta independentzia. Eta ezin defendatuko ditu, noski.

Ez da on eta gaiztoetako filme bat izan. Beti esan dugu eta berriro esaten dugu, hau ez dela Txanogorritxoren eta otsoaren historia. Alde batetik, egia da, antzinako eta tradizionala da Espainiako politikaren espansio joera, Euskal Herriak okupatzeko. Baina, beste aldetik, ukatu ezinezkoa da Euskal Herrien beren interesa —Nafarroa aparte uzten dugu— Espainian kokatzeko, Aro Modernoan behintzat. Alderdi biak daude.

Orain ez zaigu axola Euskal Herria eta Espainia zenbat lotura ekonomiko eta politikoz lotu diren mendeotan, Koroaren enpresa handietan enpeinaturik. Zenbat eratako independentzia galdu digun mendeotan Euskal Herriak. Kultur arloan bakarrik geldituz, Euskal Herriak zenbat ahaztu eta zabartu eta galdu duen bere burua, ikusiko dugu: bere zabarkeriaz eta bestearen espansio poderioz beti ere. Nola galdu duen independentzia kultural eta izpiritual guztia. Euskal Herria gizarte-zirriborro bat bihurtu da. Begira, ba, aurre hori daukanak laster zer atze behar duen, aginpide zentralaren erasoak euskal independentziari sistematikoki has daitezenean.

Euskal Herria, pentsa litekeen okerrera zegoen prestaturik, denbora berrietarako. Erregeak —eta Erregearekin politika espainolizatzaileak, asimilatzaileak— mila modutan aseguru ahal izango du bere autoritatea eta influentzia Euskal Herrian, independentzia forala sokabatuz eta minatuz. Azkenean bakarrik etorri da, gero, eraso frontala.

GU GARA MILA PROBINTZI

Euskal Herria polizi arloan bakarrik da bat, esaten zuen besteak.

Egungo administrazioak ez du Euskal Herriaren beste batasunik ezagutzen, hau da, beste Euskal Herririk ez du ezagutzen, poliziaren erakundeak oso-osorik biltzen duen antolaketakoa baino. *Zeruko Argia*-n Jose Luis Lizundiak indignaturik salatzen zuen:

[Egungo administrazioaren egituran] Konstante bat aipatzekotan, Euskal Herriaren batasun falta kronikoa azal dezakegu. Ez Elizaz, ez unibertsitari distritoz eta ez judizio administrazioz, Hego Euskal Herria ez da bat, ez du bateratasunik.

Elizaz, artzapezpikutegeiei bagagozkie: Bizkaia eta Araba Burgosen barrutian ditugu eta Gipuzkoa eta Nafarroa Iruinakoan.

Unibertsitari distritoz, Bizkaiak Bilbon du bere burua. Araba eta Gipuzkoa Valladoliden menpe daude. Eta Nafarroa Zaragozari atxikia.

Judizio administrazioz, Araba eta Bizkaia Burgoseko huzitegiaren menpeko dira eta Gipuzkoa eta Nafarroa, berriz, Iruinakoak.

Aurrera jarrai zezakeen: Araba eta Nafarroa beren “Estatu-toekin” edo Kontzertuekin, Gipuzkoa eta Bizkaia gabe, etc.

Administrazioarentzat ez dago Euskal Herririk. *Provincias Vascongadas*-ik ere ez dago.

Baina Euskal Herriaren batasun falta ez da egungo administrazioaren konstantea bakarrik: euskal historiako konstantea da. Gauzak gaizki badaude, ez daude, dauden bezala, geure erru gabe. Arrazoi gabe ez zen esaten, izen batik ere gabeko herria gara: *euskaldunak, Heuskaldunak, eskualdunak, eskaldunak, iuskaldunak!*

Es, en efecto, bien extraño que la desgraciada nación vasca haya sido tan desgarrada que se halle uno perplejo cuando quiere darle un nombre general. No hay, en efecto, ninguno que usen unánimemente los Franceses, Españoles y Alemanes (G. de Humboldt)

(Dena dela, hori alemanek berek apenas daukate hobeto: Deutsche, Tedeschi, German, Allemand).

Ez ditugu euskalki diferenteak aipatuko, geroxeago ikusi beharko ditugun arren: *bat bederak daki heuskal herrian kuasi etxe batetik berzera-ere minzatzeko manerán zer differentzia eta diversitatea den* (Leizarraga). Ez dugu ere aipatuko, Ipar Euskadi eta Hego Euskadi bi Estatu diferentetan ebakita daudela. Hobe ahaztu *Hirurak-bat* eta *Vasco-Navarro* guzti haiek; XIX. mendeaz gero izan ditugun anai-gerrak, eta abar.

Kanpionek herri tankeren diferentzia bat erreparatu du:

En Nabarra se observa un fenómeno tan notable cuan difícil de explicar. Únicamente existen caserías en la vertiente oceánica de los montes: la divisoria de aguas es estrictamente la divisoria de los modos de poblar: al norte, dispersa (solo en parte ahora); al sur, conglomerada (sin excepción). Esta extraña ley la comprueban Bizcaya, Gipuzkoa, Labourd, Nabarra de Ultrapuertos, Soule, países oceánicos; Alaba, país mediterráneo como la mayor extensión de la alta Nabarra. No son la raza, ni las producciones, ni la naturaleza del terreno las causas de ello, pues diferencias de este género no es posible alegarlas en aquellos territorios limítrofes perfectamente iguales. Compárese, por ejemplo, Alsasua y Cegama, Lanz y Almandoz, Espinal y Valcarlos, etc. etc. Estos pueblos, en qué se distinguen unos de

otros? En nada, si exceptuamos el modo de habitar... La divisoria de las aguas marca un antiquísimo hito de influencia mediterránea, y acaso del avance étnico meridional. Los baskos de la vertiente sur cayeron más tempranera y completamente dentro de la órbita de la cultura clásica, de la civilización cuyo origen y desarrollo se sitúa en las orillas del Mar Interior.

Eguraldi eta lurkera diferentziak aparte —gehiago ere badaude— historikoak dauzkagu. Irujok hiru partetan partitzen dizu Euskal Herria: *Euzkadi podría reputarse dividida en tres zonas diversas, la euskaldun, la erderizada y la irredenta*. Irujo Hegoaldeko Euskal Herriaz ari da, baina funtsean Euskadi osoaz balio du, zerbait zabalduz gero:

Puede reputarse aquel solar, dividido en tres franjas territoriales, de la costa hacia el interior, a partir de las playas del Golfo de Vizcaya: la primera, constituida por Vizcaya, Guipúzcoa, una porción de Alava y el Norte de Navarra, conserva hoy su conciencia vasca y el euskera; podríamos denominarla zona euskeldun. La segunda, integrada por el resto de Alava y el Sur de Navarra, forma parte de Euzkadi, pero ha perdido su idioma; es la zona erderizada. La tercera, con Jaca, Rioja, Bureba y Vardulia, fué absorbida por Aragón y Castilla, ha perdido la conciencia racial y el idioma; sólo nos es dado llamarla, desde el punto de vista vasco, zona irredenta.

Diferentzia historiko-politiko gehiago ere atera liteke: Nafarroa monarkiko, Bizkaia Jaurgo; elizaldeak eta hiribilduak, etc.

Ekonomikoak: itsasalde arrantzale eta merkataria; mendialde ganadero, abelduna; soro lautada nekazaria...

Egun beste diferentzia batzuk sumatzen dira. Egungo talde sozialista batek, adibidez, Euskadi zentrala (Bizkaia eta Gipuzkoa) eta Euskadi periferikoa bereizten ditu, azkenekoan Nafarroa, Araba eta Ibaizabalen ezker aldeak kontatuz. Kontzientzia abertzale politikoaren ariogan, ezpairik gabe.

Bada diferentziarik eta diferentzia handirik. Eta diferentziak handiak badira, are handiagoak, horiekin dauzkagun problemak.

Batzuentzat azkenean diferentziak besterik ez dago, inolako batasunik ez. Horiek laster esaten dizute: Euskal Herria ez da sekula bat izan, “herri baten batasuna fikzio literario bat da”, “herria ez da bat”. Ez, noski, goitik behera egiten den batasunik ez du eta ez du izan, tarte historiko laburren batean izan ezik. Estatuak edo Aginpide komunak bakarrik ematen bait du hori! Geure arteko diferentzia kultural eta historiko guzti horiek gehien-gehien aintzat hartzen dituztenak, eta euskal batasunik ez dela sekula egon aipatzen dutenak, izaten dira, jeneralean, abertzaleren batek euskal berezitasunik aipatzen duenean “diferentzialen” kontra derrefente altxatzen direnak (“estrukturalismoa diferentziala da, aranismoa bezala!”)... Jakina. Horientzat Naxera ez da Euskadi, Tuter a zalantzan dago, baina Gibraltar Espainia da eta Ceuta ere bai. Eta Boabdil arabea da, baina Karlo V.a espainol hutsa...

Problema handia izan dugu beti hau eta dugu berriz ere politikan: Nafarroa ez da eta ez da behin ere izan Euskadi, esaten dute. Nafarroak tradizio “bereziak” ditu! Besteren batzuek Probintzia bakoitzak bere Kontzertu Ekonomikoa aparte egin dezala, nahi dute, hiru Probintziak ere ez omen bait dira bat, zer esanik ez laurak. Zenbaiti absurdu iruditzen zaio Ipar Euskadi go-goan hartzea ere, beste “nazio” bat omen delako hura (nazioak burgestaroan sortzen omen zirenez), eta abar, eta abar.

Kontu zaharra. Ezkerretik eta eskuinetik berbiztu da Balpar-da... “Nazionalisten” berezitasun-zalekeria eta partikularismoa beti salatzen aritu izan direnak, horietxek ditugu beti, Probintzia bakoitzaren tradizio, Foru, istorio eta misterio partikularrak eta bereziak ateratzen ari zaizkigunak orain. Begira zein den partikularista. Izan ere, Espainiari buruz ez dago partikularista izate-rik; baina unibertsalismo espainol horrexek agintzen du, euskal probintzien gorabeheretan ahalik partikularistena izatea. Kontentsazio legea hori izanen da, beharbada.

1924ean, Primo de Rivera Diktatoreak Estatutu proiektu bat eskatu zuen, *para examinarlo y otorgarlo, después de repararlo y autorizarlo*. Bizkaiko Diputazioa mutur zorrotz burgoitu zen:

Jamás en la historia han formado las Provincias Vascongadas una región. Eta holaxe erabaki zuen:

Nada más contrario a la significación tradicional de Vizcaya y a sus actuales conveniencias morales y materiales, que el intento de englobarla en una región creada a expensas de...

Eta Estatuturik gabe gelditu ginen. Bizkaiko Diputazio hartan Liga Monarkikoak agintzen zuen. Eta nola Euskal Herria sekula ez den bat izan, eta horregatik ez duen bat izan behar sekula, izan ez denak ez duelako inoiz izan behar, ba, Liga Monarkikoak Euskal Unibertsitate baten proiektua ere boikotatu egin zuen; eta “Sociedad de Estudios Vascos” bera ez zuen subentzionatu nahi, eta abar, eta abar.

Gero Bigarren Errepublika etorri zen. 1931n, Prieto sozialistak egina omen den Gobernuaren Dekretu batek hartzen zituena bere gain Liga Monarkikoaren kezka, probintzia bakoitzaren tradizio guztiz partikular horiei buruz: ... *si esa autonomía ha de legalizarse en un Estatuto uniforme para las tres provincias Vascongadas y Navarra o si, por el contrario, se articulará en un Estatuto por cada provincia, respondiendo así al régimen tradicional...* Aitzakia bat besterik ez zen, jakina, euskal berezitasunen eta tradizioen errespetu guzti hori: tramiteak atzeratze-ko.

Foruak kentzekoan ez zen hainbeste problema egon. Zart eta kolpe batetik denak suntsitu ziren. Baina hori ez da tradizio euskalduna. Espainola da.

1933an sozialistak eta errepublikanoak ados zeuden Hego Euskadi guztiarentzako Estatutu bakarrarekin. Partikularismoak ahaztu dira. Baina orain radikal-sozialistei eta karlistei tokatzen zaie txanda: Nafarroaren berezitasuna proklamatzeko dute eta ez dago ataskaderotik nola irten...

Laurentzat ez bada, hiru probintzientzat egingo da Estatutua. Prieto bera da orain, partikularismoak ahaztu behar ditugula eta lehenbailehen Estatutu bakarra presta dadin, jeiki dena eta

presa ematen duena. Botoetara jo zen: eta Junta Tradizionalistek, Estatutua kritikatu ondoren, zer boto eman, libre uztea erabaki zuten; eta Bizkaiko Federazio Sozialistak eta radikal-sozialistek botorik ez emateko kontsigna erabaki zuten...

1935ean, hauteskundeak irabazirik (hiru probintzietan), proiektua Parlamentuan eztabaidatu behar zen: horra non Oriol altxatzen zaigun Arabaren berezitasuna salbatu beharrean... Eskuindar monarkikoei berriz ere sozialistak (PSOE) eta radikal-sozialistak arrimatu zitzaizkien, Arabak berriro hauteskunde bat aparte egin zezala, proposatuz. Alderantziz, komunistek euskal nazioa ezagutzen dute eta abertzaleen alde irten dira, “inperialismo espainolak zapaltzen dituen beste herrien askatasuna ere” esijituaz (alegia, Maroko, Katalunia eta Galiza). Hizki eta mizki, asuntua berriro artxiboetara pasatzen da. Han egongo da hauts artean lo, gerrak iratzarri arte.

Euskal probintzien berezitasunak eta partikularitateak misterio santu handia dira, mirari suerte asko sortzen dutenak politikan. Euskal arazoa bera da efektu harrigarriak sortzen dituen ziri magikoa. Oso kuriozoso bait da ideologiak nola transfigurutzen diren problema honen aurrean: monarkiko liberalek, lehen oso gutxi axolatu izan dituzten Foruak, ahoa betean eskatzen dituzte, Estatuturik ez, baina Foruak nahi (?) omen bait dituzte. Karlistak faxistekin berekin elkartzen dira. Eta begira klase-batasunaren arrazoi hau: *Hoy un obrero vasco se siente más hermano del obrero madrileño que del patrono vasco; hoy el vínculo de la clase social es superior al vínculo territorial que vosotros hipertrofiáis...* Hori esaten duena ez da komunistaren bat, ez. Calvo Sotelo da. Alderdi Komunista txiki-txikiaren izenean momentu hartan mintzatu dena, oster, borroka abertzalea onartuz ezezik, fronte abertzale-sozial bakarra (KAS bat, hortakoz?) esijituz altxatu da:

El pueblo laborioso de Vasconia, que, lógicamente lucha por su emancipación del Estatuto imperialista central, si la quiere conseguir tiene que combatir, a su vez, contra la propia

burguesía y la única forma que tiene para ello, consiste en constituirse en Comités de Liberación Nacional y Social, ya que el pueblo vasco no aspira sólo a emanciparse del imperalismo central, sino también socialmente. Esos Comités de liberación nacional y social, A BASE DE FRENTE UNICO (*rumores*), tienen que unir a su labor constante para lograr sus reivindicaciones económicas la lucha por su emancipación nacional...

Garai bateko komunista batek esaten zuen hori. Gero komunisten errekak ur komunista asko eramán du, euskal ur gutxi.

Bai, historia bitxiok eta gehiago ikus daitezke J.M. Castell-sen liburuan, *El Estatuto Vasco*.

1936an gerra. Gero Diktatura. Eta gero lehengo inkimakoak eta dingon-dangoak berriro.

Gure partikularitasunekin problema handiak dauzkagu, benetan.

Gu gara mila probintzi
lengo legerik ez utzi,
oieri firme eutsi,

kantatu beharko luke Xenpelarrek. Eta egon lasai: hanka bana eta biak hautsiko ditugu, lehengoari firme “eutsi” nahita, joan zenari, eta berririk gabe.

Batasunik gabe, ez zaharrik eta ez berririk eskuratuko bait dugu ezer.

Hemen ez zaigu interesatzen, euskaldunon batasun falta kronikoaren historia egitea. Bakar-bakarrik apuntatu nahi dugu, puntu inportante hori ere XVI-XVII. gizamendeetan tinkatu eta bermatu zela.

Batipat, Ipar eta Hego Euskadi etenda gelditu zirelako. Okerrena Nafarroa gelditu zen: seigarren merinaldea (Nafarroa Beherea) Frantziak eramán zion. Hegoaldean Gaztelak harrapatu izan dizkionak ere falta ditu. Ahaztu egin ote ditu Nafarroak bere gorputz-atal horiek?

Hori ez da dena. Denok dakigu San Inazio gipuzkoarra kanoi zartada batek Iruñearen “defentsan” zauritu zuela: hau da, Nafarroaren konkistan, ez defentsan, eta Nafarroa konkistatu zuten tropa espainolekin zebilela. Gipuzkoarrok ez dugu lotsarik ere, probintziaren armarrian bertan Errege tartalo bat eta hamabi kanoi zahar eramateko: Nafarroaren inbasioan irabaziak Belaten, inbasore gisa! Irunen, Hondarribian, alarde zoro horiek ospatzen dira oraindik eta “frantsesen” kontrako azainak ospatzen direla, uste da... Gauza xelebrea da gure Gipuzkoa.

San Inaziok borrokatzen zituen eta irundarrek San Martzialetan urtero garaitzen dituzten “frantses” horien historia oso polita da. Historia esanguratsua, batez ere, euskal kontzientziaren bideak eta bidegabeak ikusteko.

Kanpionekin hasiko natzaizu, beti ere Maisu bait dugu:

La rivalidad nacional que entre España y Francia ha existido fue causa de que muchos españoles hayan mirado de reojo la vida histórica de Nabarra, disgustándose por el sabor francés que muchas de las cosas de esa vida histórica presentaban al observador. Mas la influencia francesa se ha ejercido también en diversos períodos de la vida española común, marcándose en el desenvolvimiento de su cultura; pero porque circunstancias históricas inevitables, dada la naturaleza de las cosas, obraron no sólo sobre la vida cultural de Nabarra, sino también sobre su vida política, exteriorizada en las varias dinastías francesas que ocuparon el trono pirenaico, los españoles han alabado los actos de sus gobiernos encaminados a destruir la vida nacional nabarra, porque se les antojaba que esta era vida puramente francesa, ocultándoseles todas las divisas de una independencia nacional propia, a la cual Nabarra, como cualquier otro pueblo, tenía perfecto derecho.

(...) La primera acusación de afrancesamiento se produce con la supuesta oriundez francesa del primer monarca nabarro.

Beste dena utzirik, Nafarroak independentzia galdu zuen garaiko eta handik aurrerako gorabeherekin enplegatuko gara gu.

Nafarroari zerbait lagundu zion bakarra, inbasio espainola-
ren kontra, Frantzia izan zen. Fernandoren aitzakia ere Nafarroa
okupatzeko, Frantziari gerra egitea zen: Nafarroatik pasatzeko
aitzakiaz okupatu zuen Nafarroa. Gero Napoleonek Portugal
gerra egiteko Espainia okupatu zuen bezalaxe. Beraz, Frantse-
sen kontrako gerra baten hasiera besterik ez zen izan Nafarroa-
ren okupazioa, teorian behintzat. Gainera, Espainiak Frantziare-
kin gerra asko zerabilen garai hartan Italia aldean. “Etsai nazio-
nala” Frantzia zen.

A los pocos años de acaecidas, las luchas por la indepen-
dencia nabarra tomólas el pueblo por guerras contra los france-
ses. A poco de la batalla de Noain cantaban los tercios castella-
nos, y con ellos los beaumonteses: *En aquesta de Navarra*
[Orreaga berriren bat irudituko zitzaien espainolei, dudarik ga-
be] —*donde fue la de Naín - era llegado tu fin - si piedad no lo*
estorbara. - Francia, di, cómo pasara? - Par mon ame, ye ne
se! - Pues yo te lo contaré.

Kasu horri, ba: honez gero nafar abertzaleak frantsesak zi-
ren. Zamorako Apezpiku Acuñaak ere, Nafarroan Errege-Ordez-
kari zebilela, “frantsesak” preso hartzea eta esklabu bihurtzea li-
bre uzten zuen: nafar abertzaleak. Azkenean euskaldunek berek
irentsi dute aza eder hori, gipuzkoarrek batez ere, baina baita
nafarrek berek ere! Horrela ikasten du morroiak nagusiaren ide-
ologia. Eta horrelaxe joan da argitzen eta prosperatzen euskal-
dunon euskal kontzientzia, probintzi ezkutuz eta festaz eta fol-
klorez kultibaturik.

Euskarazko kanta epiko zaharrena *Beotibarko Kanta* dugu,
que celebra la victoria de los guipuzcoanos sobre un ejército
navarro que había entrado en su territorio el año 1321:

Mila vrte ygarota
vra vere videan.
Guipuzcoarrak sartu dira
Gazteluco echean.

Nafarroquin batu dira
Beotibarren pelean.

Begien bista-bistan dago: gipuzkoarren eta nafarren arteko pelea bat izan zen eta besterik ez. Interesgarria, hortakoz, Garibayren *Compendio*-an irakurtzen duguna: *y hasta agora se conservan cantares antiguos, hechos en memoria suya, no sólo en lengua castellana, cuyo comienzo es desta forma: “De Amasa sale Gil Lopez de Oñaz y Larrea, —al encuentro de FRANCESES— para lidiar en pelea”* ... Beraz, apologisten garairako, ideologia nazional espainolera makurturik, nafarrekin inoiz izandako auzi denak frantsesekin izandako bihurtu dira. Ia ez dago nafarrekin gerrarik, gerra denak eta garaipen denak frantsesen kontra eta frantsesen gain izan dira, orain eta beti. Gipuzkoarrak dira espainolik espainolenak. Gipuzkoarren etsaiak frantsesak dira beti. Eta are interesgarriago, nola ideologia honek apologisten baitan eraginkor segitzen duen, eta forma xeblebre samar batean eraginkor. *Guipuzcoarrak sartu dira Gazteluco echean*, esaten du kanta zaharrak: *tanto Zaldibia como Isasti sostienen, frente a Garibay, que significa “así los guipuzcoanos han vuelto a ser castellanos”*. *Es difícil de sostener esta opinión, ya que el nombre vasco de Castilla ha sido siempre Gaztela, no Gaztelu* (L. Michelena, *Textos Arcaicos Vascos*, 1964, 67). Gaztelu ala Gaztela, zer axola: apologistek beren intentzioari obeditzen diote, ez hitzari. “Eta gertakizunak nire teoriaren arabera ez badaude, berentzat okerrago”. (Orreagako batailak berak transfigurazio berdina ezagutu du, interpretazio ideologiko honen poderioan: espainolen eta frantsesen arteko arazo bihurtu da hura ere). Aita Onaindiaren *Mila Euskal Olerki Eder*-en beste Beotibarko kanta bat aipatzen da, K. Otaegik umetan Zegaman ikasi omen zuena. Balio literario eta historiko eskasekoa izan arren, ikusten ari gatzaizkizun eragipen ideologiko espainol-nazionalaren testimonio baliosa, nolabait. Begira:

Beotibarko zelaiak
len ilunak, gaur alaiak!
Beotibarko arkaitzetan
FRANTZESAK gure oinetan.

.....

Nora zuaz, Oñaz jauna
FRANTZES jendearengana?

Nafar (abertzale)ak frantsesak dira. Probintzianoak espainolak dituzu, jakina!

Handik aurrera, ordea, euskaldunei berei frantses edo frantsesiar esaten hasiko dira espainolak. Nonbait ez zen zaila gertatu hori. Mugak eta Erreterriak Ebron zeuden, ez Bidasoan. Eta edozein espainolek daki, Espainiaren muga Frantzia dagoela. Nafarren eta beste euskaldunen arteko diferentzia ere galdu zen, Erresuma galdu zenean: nafarrak eta euskaldunak berdin baziren, ordea, denak frantses ere hortxe-hortxe. Euskaldunen burla bat bihurtuko da, frantsesak direla. Garaitu eta menderatu dituzten espainol-gaiztoak, ez besterik. Bigarren dibisioko espainolak. Euskaldunek ahaleginak eta bost egingo dituzte, inor baino espainologo agertzearren. Nahiko alferrik. Espainian minoriek bizimodu beltza dute.

Indietan bertan ez da liskarrik eta burlarik falta izan euskaldunen eta espainolen artean. Hamaika euskaldunek diru egin du Ameriketan. Espainolek ez zuten hori begi onez ikusten. Handik hara, sesioa franko. Borroka sonatuena, benetako gerra, Potosíko euskaldunen eta *vicuña* edo espainolen arteko gerra izan zen. *Vicuña* horiek su eta gar ekin zioten euskaldun denak garbitu nahita, lehenago juduak garbitu zituzten bezala. Zergatik?

¡Cuántos franceses que hablan vascongado andan entre vosotros en las Indias, y nos llevan nuestras riquezas!

Porque vosotros [euskaldunak], para gozarlas [Indiak], dejáis vuestras tierras y venís a éstas; y sabe Dios cuántos de ellos tienen sus abuelos en Francia y son gabachos.

Euskaldunak ez ziren besteak bezalako espainolak. Ez dira ongi koadratzen Espainia “garbian”. Arrotzak dira. “Frantsesak” dira... kitto.

Larriak, halere, despabilatu ditu pixka bat euskaldunak. Orain akordatzen dira, anaiak direla denak. Larri baino larriago idazten dute — 1623 — sorterrira, abisatuz,

las calamidades y miserias que nos hacen padecer con insolencia, libertades y demasías no bistas, algunos hombres desalmados, que a título de provincias españolas han levantado bandera haciendo juntas, confederándose entre sí para hazer y causar una notable persecución contra los hijos de V.S. del nobilísimo Señorío de Vizcaya y Provincia de Alava y Reyno de Navarra, que sin distinción hermandados en estos extendidos reynos de las Indias con amor y benevolencia nos llamamos bascongados.

Orain denak anaiak dira eta laguntza nahi dute. Zer espero zezaketen Madrilek laguntzea? Albaladejok komentario hau erantsi dio gertakizun honi: *Curiosamente, el conflicto parece que se inició con la llegada de un funcionario real. Tal parece como si entre los planes de Olivares, además de la ofensiva fiscal, estuviese incluida también una campaña contra los fundamentos que justificaban de una u otra forma la existencia de las autonomías regionales.*

Etxeari su eman, eta gero negar eta garrasi. Premia maisu zorrotza dela, esan ohi da. XVIII. mendean hasiko zaizkigu ikasten euskaldunak, noizbait ere, gehiago elkar hartzen. Berandutxo. Uste dut gero berriro ahaztu zaigula.

XVI eta XVII. mende horietan, euskaldunak bai, baina Euskal Herririk ez balego bezala, ibili dira euskaldunak, bai kanpoan zebiltzanak eta bai etxean zeudenak. Probintzikeria hutsetan, probintzizulo hutsak, batzuek amazuloak izaten diren eran. Bakoitza bere aldetik. Bata besteagandik urrunduz, elkarri estranjero erizteraino. Damutuko dira. Baina ikasi, ez dute ezer ikasiko.

Gaur ere ez dugu ezer ikasiko, baina gauzak garbi esan beharra dago: Euskal Herria geuk galdu dugu.

Elkarren artean galdu genuen Nafarroa.

Eta sekula eskarmentatu ez garenok, elkar joka gabiltza beti ere. Horrelaxe irabaziko dugu, dudarik gabe, horrelaxe galdu genuen independentzia.

Ez dakit, baina Otazuk dioenez, Nafarroak berak uxatu zituen beste probintziak haren elkartasunetik:

Cabe pensar, incluso, que la dureza con que los Reyes de Navarra inician el proceso (importando habitantes extranjeros o francos y fundando las villas con arreglo a una planificación rigurosa), provocó a la larga la crisis de autoridad de los navarros, crisis que culmina con la entrega voluntaria de Alava y Guipúzcoa a la Corona de Castilla.

Gaztelak hobeto tratatuko ditu (interesatzen zaion artean behinik-behin). Baina probintziok Nafarroari gero egin diotena, familia oneko anaia maitatien istorio edifikantea dugu oso! (1936ko gorabeherak aipatu beharko ote dira, oraindik?). Irujo-ren pasarte bat aldatuko dizut, luze bada, irakurgarriago da luze baino eta:

Incluso en los momentos más trágicos de nuestra historia, cuando los vascos occidentales, enrolados bajo las banderas de Castilla, luchaban contra Navarra y la vencían, hasta en esos momentos, digo, Navarra era la mejor salvaguardia de las libertades de Guipúzcoa, Alava y Vizcaya, porque a los reyes de Castilla les interesaba demasiado unir a la suya la corona de Navarra; para que ese interés no se convirtiera en trato amable para las regiones vascas, cuyos hijos eran los mejores soldados que en aquella empresa, para ellos vital, podían utilizar. De haber recibido suficiente maltrato los vascos occidentales por parte de Castilla, en 1200 no hubieran estado alineados los vizcaínos peleando por Castilla contra Navarra ante los muros de Victoria, ni en los tres siglos subsiguientes hubieran mantenido viva y cruenta la frontera de malhechores, ni en 1512 Alava hubiera recibido como huésped y amigo al Duque de Alba ni apostado el ejército que conquistó a Navarra, ni los cañones de

Belate habrían formado parte del escudo de Guipúzcoa, ni en 1512 los guipuzcoanos hubieran decidido la suerte en la batalla de Noain en favor de Castilla.

Suele tacharse con frecuencia a San Ignacio de Loyola de mal vasco, porque era en el mundo capitán de Castilla, y como tal defendió, con gran valor, contra Navarra, la fortaleza de Iruña en 1521. ¡No! San Ignacio no merece ese reproche. El cargo, de formularse, ha de ser hecho contra toda la Euzkadi occidental. San Ignacio no hizo más ni cosa distinta que lo que hicieran sus coterráneos. Al esfuerzo de los arcabuceros vascos se debe el que la batalla de Rávena no fuera una catástrofe que arrastrara a los miembros de la Liga Santísima. Aquellos arcabuceros vascos servían bajo las banderas de Castilla; y la Liga Santísima para la que peleaban, fué la que asfixió a Navarra. La culpa es de todos: no es tuya, ni mía: es nuestra; porque, aunque contados, también hubo navarros que pelearon por Castilla.

Geure historia pagatzen ari gara. *Nunca un pueblo pierde la vida nacional sin culpa que le sea imputable. Y Nabarra, singularmente en su historia reciente, ha padecido de accesos de estupenda locura*, idatzi du garrazki Kanpionek. Ez nafarrak. Eroak, eta galantak, euskaldun guztiok gara. Erokeriaren historia, euskal historia.

Euskal Herria euskaradunen herri dela, ikusi dutenek, bai, erreparatu dute, diferentzia guztien gainetik herri eta kolektibitate bat garela: “arrazak” bat (Axular), “natione” bat (Leizarraga) “Nafarroa Garaian, Nafarroa Beherean, Zuberoan, Laphurdin, Bizkaian, Gipuzkoan, Alaba-herrian eta bertze anhitz lekutan” (Axular). Baina horiek ere muga politikoekin jo dute buruz-buru: *eztituzte euskaldun guztiak legeak eta azturak bat, eta ez euskarazko minzatzea ere, ZEREN ERRESUMAK BAITITUZTE DIFERENT*. Dударik gabe, euskalkietako diferentziak, mintzaeran, ez dira Erresumak diferent direlako. Bazekien Axularrek hori. Baina *euskara literarioan* ere diferentziak egotea, *batak eta bertzeak, nork bere herriko edo erresumako arauaz eskiribatzea*, hori bai, Erresuma diferentetan bizitzeak zekarren. Bes-

tela, Erresuma batak laster sortu izango zukeen hizkuntza literario bata eta berdina.

Gorago ere aipatu ditugu puntuok. Berrero gogoratzeak ez digu kalterik egingo. Idazleek, berek ahal zutentxo, egin dute, Euskal Herri osoarentzat baliozko literatur-hizkuntza sortzearen. Baina errealista zenituen. Eta beren liburuak mugaz gaindi zenbat zabalduko ziren, ez jakinez, lehen-lehenik beren inguru-neari begiratu behar izan diote.

Leizarragak ahalik eta gehienentzat idatzi nahi zizun: *lengoageaz den bezenbatean ahalik gehiena guziei adi erazitzeari iarreiki izan gaitzaitza, eta ez xoil edozein leku iakineko lengoage bereziri (Heuskaldunei)*. Baina ikusten zuen haren lana batez ere non zabalduko zen: erreforma onartu zuten lurraldeetan. *Eta minzatzeko manieraz den bezenbatean, Heuskal-Herrian religio-nearen exerzitioa den lekuko jendetara konsideratione gehiagokan dut, ezen ez berzetakoetara: eta haur, speranzaz ezen Instruktione hunek lehenik, eta orain behin gehienik, hetan zerbitzaturen duela.*

Orain ere ez gara bestela ari. Nolabait sortu edo erdi-sartu dugun euskara batua, gipuzkera osatuago da euskara baturik baino. Euskarak Institutuzio ofizialen babesik balu, eta Euskadi osoa Bidasoaren alde bietan bat balitz, eta beste zenbait harrizko ola eder gehiago bagenu, balizko baino, bestelakoxe burdina aterako genuke guk ere. Baina gauzak diren bezala dira. Eta gaurko tresneriaz ez dago beste erremediorik. Horrek esan nahi du, hizkuntza nazional egiazko bat ez duela literaturak bakarrik egiten. Beti Inperioarekin ez bada, beti Estatuarekin doa, hizkuntza. Kultur hizkuntza.

Euskal idazleek ere ezin sortu izan dute Euskal Herri osorako kultur tresnarik. Eta, beraz, literaturak ere ezin batasun kontzientzia osorik eman ahal izan dio Euskal Herriari, Greziari Homerok eman zion bezala, Dantek Italiari. Alegia, XVI-XVII. mendeetako euskaldunek badute euskaltasun eta elkartasun kontzientzia. Baina ez konsekuentzia guztiak ateratzera pasatze-

ko eran. Mila probintzian ibili dira, konpromezu inposibleak egin nahiz.

Hasieran esaten genuen, egungo administrazioak ez duela ezagutzen Euskal Herri batik. Agian ez da hori okerrena. Beldur naiz, Euskal Herriak berak ez dakiela bat denik.

NAFARROARIK EZ, ERNAZIMENTURIK EZ

XVI. mende hasieran galdu genuen euskaldunok Nafarroa. Galdu zena, Koroa bat edo Errege familia bat baino gehiago izan zen, eta Erresuma bat soil baino gehiago ere: hastera zihonan periodo historikoa galdu genuen, nazionalitateen desarroilorako dezisiboa.

Horregatik, Euskadiren desarroiloa, nazionalitate bezala, anormala da. Gaur arte ezin burubidatu izan du orduko kalamitateak.

Nafarroa izan zitekeen euskara hizkuntza ofizial deklaratuko zigun Estatu euskaldun bat. Baina hori ez da gertatu. Eta ezin gerta zitekeen, posible zen momentuan Espainiak konkistatu egin zuen eta.

Nafarroaren konkistak Nafarroaren subirania ezezik, Euskadi osoaren independentzia galdu zuen. Desarroilo nazionalik eta historia propiorik egiteko bide guztiak galdu zituen. Euskadi, Nafarroa beregainik gabe, nazionalitate subdesarroilatua gelditu da.

XVI. mendean hasten dira European Estatu nazionalak antolatzen. Koroaren azpikotasun soil izandu dena, alegia, Errege baten menpeko izatea besterik ez zena, unitate politiko nazional bihurtuz doa. Kultura nazionalak —literaturak, zentzu zabalean— inportantziarik handiena ukanen du: kolektibitate zentzua biltzen du eta espresatzen du; kontzientzia historikoa finkatzen du (gizartearen identifikazioa eraginez, esate baterako, heroi nazional batzuekin: *El Cid* heroi nazional bilakatu da, ez gaztelaua

bakarrik; Pelayo heroi nazional bilakatu da, ez asturiar bakarririk)... Lehenago ez zen horrela: zu leku batean jaio zara eta Errege bat suertatu zaizu; errege hori ez zaizu gustatzen; ba, josten zara beste baten lurretara eta lehenago zurea zen Erregeari gerra egiten diozu; zeure sorterrria erre eta kiskaltzen duzu gerra horretan, baina inori ez zitzaion ezer iruditzen hori: nazionalitate kontzeptua, egon bazegoen, baina ez zen politikoa. Lotura juridiko-politikoa erregearekin edukitzen zen, ez sorterriarekin. *El Cid Campeador* hark, adibidez, horixe egin zuen, eta patxada guzti-guztiarekin ere. Orain sortuko da kontzientzia, gizonok *herri batekoak* garela, ez Erregeren baten menpekoak bakarrik, eta inportanteena horixe dela: zein herritakoak garen, eta ez zein Erregerenak garen. Gaur normala horixe iruditzen zaigu, baina orduan oraindik ez. Ideiek eta sentieriek ere beren historia behar dute.

Ernazimentuak, kulturaren sekularpenak, herri hizkuntzen usadio literarioak eta, ez azkenik, inprimategiak, batasun prozesu honi daragiotu. Kausa diferenteen bitartez heldu dira gizonak *herri bateko seme* sentitzera eta horri inportantzia politikorik ematera.

Nazio hizkuntza, politikarentzat, helpide eta medio soil ezezik, helburu bihurtuko da. Politika nazio hizkuntzan apoiatuko da; hizkuntzak nazio politika bermatzen du: *que siempre la lengua fue compañera del imperio*.

Batasuna nukleo baten inguruan egiten da. Euskal Herriek, ordea, honez gero ez dute beste erdigunerik eta erreferentziarik izanen, Madril baino. Gortea. Han dago erakarmena. Nafarroak, izan ere, Foruak nolabait salbatu baditu ere, Gortea galdu du, eta erakarmen guztia galdu du. Euskal Ernazimentu bizi bat protagoniza zezakeen foko bakarra genuen hura. Gorteak ez bait ziren, aldi hartan, ekintza ezberdinen bilgune hutsak. Indar zabal-tzaile eta eragile bizkorrak baizik. Zentru eragileak ziren. Nafarroa, berriz, Foruekin ala gabe, satellite bat bihurtu da: utzi dio indar eta argi barreiatzaile izateari. Tituluak titulu, euskal probintzia bat gehiago da, besteen artean; jadanik ez besteen anaia

nagusi eta maisu eta gidari, tokatzen zitzaion bezala. Probintzia bakoitza bere aldetik ibiliko da. Bere baitan galdurik biziko da, Madriren azpiko. Eta batasunak sortzeko periodo historikoan hori. Hemen ez dago indarra darion eta eragiten duen eta ekinaldi batean euskal herriak biltzen dituen erdigune zainart bizirik. Nafarroa falta da.

Nafarroa falta zaigula, esanez, euskal Erresuma falta zaigula, esaten da. Euskal politika. Baina konsekuentzia guztiakin. Nafarroak berak euskal kontzientzia galtzen du eta nafar kontzientzia ere galtzen du, zeharo influentzia espainolaren pean erortzeko. Pasibo gelditzeko. Eta galtzeko. Independentzia galdu zuenetik ia karlistadetara arte edo, Nafarroaren izenik apenas entzun ere egiten den. Ez du ezer pintatzen.

Los Baskones se nacionalizaron en forma de reino de Navarra. Durante un tiempo, difícil de acotar, baskón y nabarro fueron términos equivalentes. El edificio histórico se asentaba sobre la base étnica en cuanto ésta se exterioriza mediante el idioma, las costumbres, las instituciones y la conciencia nacional colectiva...

Nabarra cada día va siendo menos baska, y cada día menos Nabarra también. La ley de degenerescencia es doble: la una vacía el contenido basko; la otra, el contenido nabarro; esta segunda ley opera con mayor lentitud que la otra (Campión).

Kolektibitate kontzientzia “nazional” hori Nafarroak galdu egiten badu, beste probintziez ez dago zer esanik. Sekula ez dute izan; ez zuten zer galdu. Bizkaia, Gipuzkoa, Araba, haizearekin zebiltzan orbelak izan dira beti. Zuhaitza Nafarroa zen: sustraiak eta enborra. Gernikako Arbola egiazkoa Nafarroa da. XVI. mendean ihartu egin zen, ez du fruiturik emango.

Euskal literaturak hasiera bi ditu: lehenengoak (Etxepare, Leizarraga), XVI. mendean eta Nafarroako Erresuman sortua, Gorte inguruko giroan sortua hain zuzen, porrot egin zuen, lur jo zuen, segimenik aurkitu ezinda, politikak segimenik utzi ez ziolako. Horregatik, etenaldi baten ondoren, bigarren hasiera er-

dialdeko burgesiaren eta marjinazioaren artean sortuko da, Donibane Lohitzunen. Baina hori, leku pribilegiatua izanik, ez da Euskal Herri osoa mobiliza dezakeen zentrurik.

Beraz, Ernazimentu “gortesau” bortitzik —a la Etxepare— izateko posibilitatea ito zigun Nafarroaren konkista espainolak: hain zuzen, euskal probintziak, banaka eta bakoizka, Ernazimentu espainolaren menpean lotzeko.

Tengo por indudable que, un día, hubiera tomado cuerpo en Navarra, en una Navarra plenamente independiente, la gestión de dotar al reino de una cultura literaria diferenciada de los dos poderosos vecinos, utilizando a tales efectos la lengua original del propio país, que por algo Sancho el Sabio denominó “lingua navarrorum”. Y tal medida hubiera sido adoptada con dinastías de origen indígena o extranjero, porque al efecto y la emoción debidos al idioma nacional, se hubiera unido la necesidad práctica de asegurar la independencia espiritual y cultural del país, como requisito preciso para poder mantener su libertad política de manera firme y duradera (Irujo).

Berdin uste du Ortuetak:

La adopción de una segunda lengua, como signo de distinción y como lengua literaria, por las clases altas, no implica el abandono del habla indígena... En otros países de Europa, en esos tiempos, se han dado idénticos casos de menosprecio del verbo nacional. Por ejemplo, en Inglaterra bajo el feudalismo normando, las clases altas relegaron al inglés; pero Inglaterra, al sobrepasar la época de disminución de su personalidad nacional y recuperarse, dignificó a su idioma. Idéntico caso se hubiera dado en Vasconia si ésta no perdiera su soberanía estatal. Y se dará el día en que la recupere (ik. *Sancho el Mayor, Rey de los Vascos*, II, 1963, 141).

Ez dugu esajeratu nahi. Nafarroako Gorteak ez du inoiz eragipen handirik erakutsi, eta apenas interes handiagorik, *lingua navarrorum* hori harreman sozialen eta zeregin politikoaren oina-

rri bihurtzeko. Aitzitik, Gorte eta monastegi nafarrok izan genituen, gaztelaniaz idazten aurrenik abiatu zirenak. Bost axola zitzaizen euskara orduan. *Lingua rustica* zeritzoten euskarari Leireko monjeek. Baina Erdi Aroa zen. Erdi Aro iluna. XVIII. mendean berriro ikusten dugu, Iruñeko Tribunalak erreparoa jartzen zituela, Kardaberazen liburu bat —*Aita San Ignacioren bicitza laburra*— publikatzeko. Orain Modernia da. Modernia beltza. Tribunalak Arandako Kondeagana jo zuen, Karlo III.aren Ministro bait zenuen hori. Ministro honek erantzun du, ez zela komeni ezer publikatzea gaztelaniaz baizik. Eta ezer ez zedila euskaraz publikatu, bere baimen propio gabe. Mogel dabil hurrengo Nafarroako Errege Kontseiluarekin auzitan, *Confesio ta Comunioco Sacramentuen gañean Eracasteac* publikatu nahita. Nafarroako Errege Kontseiluak, ezetz. Orduan Mogelek jo zuen Karlo IV.aren Ministroarengana, Urkixo bizkaitarra bait zen orain (liberal frantsestia gero Jose Bonaparterekin) Ministro. Eta Urkixok, baietz. Mogelek esker onik erakutsi zion Urkixori:

La mano poderosa de nuestro piadoso y benéfico Monarca ha vencido un obstáculo, de otra manera insuperable, para la publicación de esta obra, a representación del autor e influjo del excelentísimo señor don Mariano Luis de Urquijo, que mira a la felicidad de su Patria bascongada con una atención que deberá hacer conservar su memoria a los verdaderos paisanos. Su Majestad ha dirigido una Orden al Consejo Real de Navarra para que no se oponga a la impresión de esta obra, ni de otra ninguna por ser bascongada, siempre que no contenga alguna doctrina opuesta a nuestra santa religión. Qué triunfo para nuestro perseguido idioma!

Halere orain XVI. mendean gabilitza. Nafarroaren independentzia dabil auzitan. Eta Nafarroak bere buruari begiratu behar dio.

Gorte inguruan izpiritu ernazentistak izpiritu euskaltzalerik hartu zuen, XVI. mende horretan. Etxepare, noski, eragile bezain eragina dugu, giroaren produktu. Giro horren aztarrenak,

Zuberoan behintzat, geroago ere bizi-bizi aurki daitezke (Bertran Zalgizeko, Bela familia, etc.)... Frantzisko Xabierkoak, beti oso nafar eta euskaldun sentitu zenak, euskara sentitzen zuen bere-bere hizkuntza (“mi lengua vascuena”, berak zioenez). Donibane Lohitzuneko mugimendua sortu zenean, hiri hartan aurkitzen dugun euskaltzaletasunak, antzinago zituen sustraiak, ezpairik gabe. Axular nafarra da, noski.

Dudarik ez dago, Etxepare nafarra ezezik (aski aipatua dugu beste leku batean), Leizarraga ere guztiz euskaldun eta euskaltzale sentitzen zela. Baina bere lana egitera, zenbait jendek eragin zion: berak esaten duen *kargu hunen hartzera inzitatu ukan nautenek*, hain zuzen. Eta horien artean *Agramondeko Iau-naren ezortazioe handiak eta Belzunzeko eta Meharineko Iau-nen... solizitatze ardurazkoak* aipatzen dira. Seinale noblezian eta Gorte aldean euskaltzale girorik bazela. Gehiago Leizarragari buruz, eskolari buruzko kapituluan.

Horregatik, ba, Irujoren akusazioa:

Con la independencia en el orden internacional de Navarra y con las libertades nacionales de Castilla, perdimos los vascos algo que, sería aún de mayor transcendencia, si cupiera en la vida humana don máspreciado que la libertad. El siglo XVI pone de relieve en Europa la iniciación de los Estados nacionales propiamente dichos. El renacimiento, la imprenta, la secularización de la cultura, el incremento de la riqueza, la reforma y el sentido nacional a que nos hemos referido, produjeron, entre otras consecuencias, la de sustituir el latín por las lenguas vulgares en la redacción de documentos, en el uso oficial, en la enseñanza universitaria y en la literatura.

.....
[Hori egiteko entseguak sumatzen dira Nafarroan ere: Irujok batzuk aipatzen ditu]. La sugestión existió pues; le faltó órgano que la encauzara y poder que la aplicara. Este órgano y este poder no podían ser otros que la Corte de Navarra. Su desaparición de la escena política europea, nos privó a los vascos y ha privado a la cultura humana, de la tradición secular. Este daño inmenso hemos de imputarlo a los fautores del crimen de lesa

humanidad que redujo a ruinas y cubrió con abrojos los estadios de la realeza de Navarra (Irujo, *Inglaterra y los vascos*, 1945, 66/67).

Justu Ernazimentuak indar berriak biztu behar zituenean eta Nafarroak munduaren harrimena izan behar zuenean¹, *el reino de Navarra, antiguo corazón del país, convertido en un pequeño reino sin salida al mar y mediatizado políticamente, pierde su anterior importancia* (L. Michelena).

Eta, Euskadin, hori zen eta hori da, lehen ala orain: Nafarroarik ez, Ernazimenturik ez. Euskadi Nafarroa da.

---

¹ Shakespeare, “Navarre shall be the wonder of the world”, *Love’s Labour’s Lost*, 1594/1595.

ERNAZIMENTU ETA KONTRARREFORMA ARTEAN

Apologistei, interes material oso konkretuez gainera, Ernazimentuak positiboki eragiten zien. Horiek dira, eskasak bederen, “euskal kontzientziaren” hastapen bat. Labur-laburki esateko: 1571koa da Garibayren *Compendio historial*-a; Zaldibia 1575ean hil zen; Lizentziatu Pozak 1587an argitara eman zuen *De la antigua lengua*; Isastiren *Compendio*-a 1620an idatzia zen, etc.

Honekin batera, beste iturri bat aipatu behar da, nire ustez inportantzia gutxiago ez duena: erlijiosoak. Eta tradizio hau ere, Ernazimentu eta Erreforma artean, Gaztela bidetik joango da eta ito egingo da, beharrik.

Horregatik, Hego Euskadin —probintziak banaturik eta Gaztelari uztarturik bait dago zeharo, bizitza kultural beregainik batere gabe— ez da euskal kontzientziaren Bizkunderik ezagutuko askoz beranduago arte, Ipar Euskadin ezagutu den moduan. Euskadin Ernazimentua Inperio interes eta tridentinismo artean kateatu zaigu, hortakoz.

Joan Bernal DIAZ DE LUKO Kalagurriko Apezpikuak (1544-1555) eman erazi zuen, oker ez banago, euskaldunei euskaraz predikatzeke lehen agindua. Berak salatu zuen ere, euskal apezkek ez zutela euskaraz predikatu nahi izaten. Handik aurrera Kalagurriko sinodaletan errepika monotono bat bihurtuko da neurri hori (Don Pedro Manso, Don Pedro Lepe). Diaz de Luko

hori *Constituciones eclesiásticas* batzuen publikarazle ere bada. Baina “tridentino” bat besterik ez genuela, esan ote liteke?

Ez da ahaztu behar, Ernazimentuak herri hizkuntzen interesa biztu zuela; interes hori ez zela luterano edo kalbinisten esklusiboa; espainolak ere orduan hasi zirela, teologia eta, espainolez ematen, eta abar, lan sistematikoan.

Apezpiku honen berri gutxi dakigu. Arabarra zen, Luko herriaren sortua, Gasteiz aldean. Gehienbat Gaztelan, Galizan, Andaluzian, Aragoan ibili zitzaigun, baina beti bere herri eta herrialdearen maitale agertu omen zen. Luko izena eramateak berak hori ager omen dezake.

Este detalle de su apellido Díaz de Luco, que jamás ocultó a pesar de que revelaba su harto humilde lugar de nacimiento, cuando ya en el siglo XVI los nobles y hasta los obispos se titulan con otros nombramientos mejor armonizados con su dignidad nobiliaria, le caracteriza como fiel hijo de su Euskalerría. En coherencia con ello, su último gesto de no querer ser enterrado en el claustro de su sede episcopal sino en la sencilla iglesia donde fuera bautizado, patentiza tanto su profunda virtud como su natural afecto al pueblo al que pertenecía (Manu E. Lipúzcoa).

Horrek denak izpiritu ernazentistan ederki koadratzen du, sorterriaren maitasun horrek batipat. Elsazia bisitatu duenak, ikusi du, Santa Otilia mendian, Charles Ruch apezpikuaren hilibia, hitzokin: “Elsaziarentzat nire bihotza”. (O’Connellen testamentua ezaguna da: “Nire gorpua lurrarentzat; nire arima Jainkoarentzat; nire bihotza Irlandarentzat”). Sorterrian hilobiratzea nahi zuen Díaz de Luko hori, “ernazentismo” izpiritu oso luze eta zabal baten baitan koka genezake, hitzaren zentzu lazoenean ere.

Bestalde, Ernazimentuak nazionalitate kontzientziaren bizualdia zekarrela, ez dago zergatik gehiago insistitu.

Gure apezpiku arabarra euskal sermoilari eske San Inaziori idazten ikusi dugu behin eta berriro, Valladolidetik lehenengo

eta Trentotik bertatik gero. “No hay en el mundo provincia a quien V.m. sea tan obligado”, idazten zion. Eta baita: “V.m. está informado... de la falta de eclesiásticos vascongados que puedan y quieran aplicarse a predicar por aquella tierra”, euskaraz, noski. Loiolakoak Apezpiku arabar honi deritzo “ángel de los vascongados”, Axularrek besteari berdintsu erizten zion eran... Gipuzkoarrak sermoilari nafar bat bidali zion arabarrari, Otxoa haren izena, santu eta mirarigile izen handikoa.

Diaz de Luko hori apezpiku genuen eta, sorterriaren bereziki maitale ala ez, Eliz-makineriari bereziki loturik zebilen ziur. Ohargarri bait da, larrian bakarrik lortu ohi duela Euskal Herriak euskal apezpikurik: Diaz de Luko hori, arrisku protestantearen garaian; abertzaletasun aranistak burua goititu zuenean (eta Eijo y Garay edo Zacarías Martínez bezalako espainolista fanatikoen ondoren, hain zuzen), Mateo Mujika, 1928an (Francok garaitu zuenean, ordea, Lauzirika eta konpainia berriro); ETak berriz hautsak harrotu dituenean, atzera euskaldunak... Erdarazko debozioak *a Dios rogando y el mazo dando* errezatzen du.

Gatozen XVI. mendera eta XVII.era. Trentorekin ala gabe, hemen ez da mugimendu literario aipagarriarik sortu. Hegoaldean. Zer gertatzen zen? Gaztelak menperatuta zegoela; indarrez baino gehiago, halere, liluraz.

Aita Moret kronistak deitoratzen zuen jadanik, *lingua navarrorum* delakoa gainbehera zihoala, gaztelaniak erasota. Landa-zuri arabarrak ematen du arrazoia —*Historia de Alava*: apezek eta ilustratuek ez dutelako erabili nahi euskara. Berriz ere Diaz de Lukorena aurkitzen dugu, XVI. mendetik XVIII.era arte: “la falta de eclesiásticos vascongados que puedan y quieran...”. Landazurik argi eta garbi salatu du: Araban euskara galtzen ari bada, apezen zabarkeriagatik.

Ernazimentu giro hartan euskal apezak ere *ilustratu* bihurtu bide ziren. Baina kultura handia, distiratsua, Gaztelak zuen. Unibertsitate bikainak, jakintsu sonatuak. Gaztela bere apogeoan zebilen orduan. *Ilustratuei*, ba, “kultu” hitz egitea gustatzen zitzaien; hots, gaztelaniaz. Ez, “jende txiki ezjakinak” bezala,

euskaraz. Dotore eta kultu zen erdaraz egitea, euskara arlote zen. Larramendik berriro salatu zuena: “como que el vascuence es solamente lengua para aldeanos, caseros y gente pobre; diablura más perjudicial no ha podido introducirse en los púlpitos”. Aspaldiko gaitza dugu, ba, orain arte dirauen izurri hau.

Bestalde, aski normala dirudi orduko kleroak euskara bereziki mesprezatzek. Humanismoak eta Ernazimentuak zenbait lekutan klero ezjakinaren burlarik franko egin du. Baina, Euskal Herrian ia klase intelektual bakarra bera zela aparte, Espainian kleroa ondo babesturik zegoen, inork burlarik egiteko. Eta humanismoak, hizkuntza nazionalen bizkundera bezala, latin klasiakoaren berbizkunde (akademiko) bat sortu zuela, ez da ahaztu behar, Erdi Aroko latin “barbaroaren” aldean. Hain zuzen, hizkuntza nazionalak biztu dituzten humanista horiek, ezerk harrotzen bazituen, beren kultura klasikoak. Humanista batek, harro-harro, Zizeronen latin dotorea egiten zizun; ez Erdi Aroko latin mordoiloa. Humanismoak, hortakoz, hizkuntza nazionalen eta latinaren prestigioa, biena alegia, altxatu zuen. Eta latinaren prestigioak eta ospeak, “jakintsuen hizkuntza” gisa, kleroaren prestigio intelektualari laguntzen zion. Kleroak oso goiz onartu zituen hizkuntza nazional erromanikoak —latinkumeak—, baina nekez eta berandu hizkuntza nazional ez erromanikorik. Izan ere, nolarebait latinaren prestigioa latinkumeetara pasatzen zen. (Lerro honetan, «el latín sagrado / de que fluyeron los romances nobles”, kantatuko du Unamunok). Baina euskarari, esate baterako, ingelesaren edo alemanaren antzera, ez latinaren eta ez beste inoren prestigioak laguntzen zion.

Ante los ojos de los clasicistas el baskuence no podía por menos de cubrir plaza de rustiquísima entre las rústicas (que ni siquiera parentesco podía alegar con las clásicas para ser mejor mirada), y de alcanzarle, por tanto, la proscripción fulminada contra todos los idiomas vulgares. Al euskara le ponía en situación de inferioridad su mismo aislamiento; era una especie lingüística singular, sin ramificaciones de parentesco con ninguna otra de Europa, y esta circunstancia, que acrecienta el interés

de la Lingüística, cuando esta ciencia no existía aún y sólo imperaba el humanismo acrecía el menosprecio de éste hacia la rusticidad de aquella (A. Campión, *Nabarra en su Vida Histórica*, 1971, 178).

Trentoren eraginez, pastoral berritze bat ezagutu du Elizak. Eta, Ernazimentuan gaudenez gero, pastoralak ere *instrukzioari* begiratuko dio bereberki, eskolatzeari, irakasteari. Eta bai horregatik, eta bai —beste gabe— Ernazimentuan gaudelako, euskarak bere lekutxo irabaziko du Elizan. Mitxelenari hartzen diogu:

Se toman entonces medidas sistemáticas para que los sacerdotes se ocupen de una manera regular y efectiva de la instrucción religiosa de los fieles, actividad que hasta esas fechas parecen haber tenido muy abandonada en muchos lugares. Los Obispos de Calahorra y Pamplona se preocuparon además de que tanto la enseñanza del catecismo como la predicación se hicieran en lengua vernácula: constituciones sinodales y mandatos de visita establecen que todos los cristianos deben llegar a saber “en su propia lengua” la doctrina cristiana o al menos los principales artículos de ella.

Ordura arte *en latin y en romance* irakasten bait zen dotrina bera, Echavek jakinarazi digunez.

Desde finales del siglo XVI, por el contrario, queda abundante constancia, siempre que se hayan conservado los libros parroquiales, del constante celo con que las autoridades eclesiásticas velaron porque la numerosa población del país que no conocía prácticamente otra lengua que la vasca fuera instruída en ésta y no en otra (*Historia de la Literatura Vasca*, 1960, 60).

Dokumentu askorik ez dago. Baina euskararen baliapen honetan, tridentinismoa eta izpiritu ernazentista eskuz-esku dabiltzala, esan genezake, dabiltzan apurra. Gogora dezagun apur bat somarioki:

- Lukotarra 1544ean edo 45ean izendatu zuten apezpiku Kalagurrin —Kontzilio bezperan, nolana ere— eta hasieratik bertatik euskal sermoiari bila dakusgu. Apenas gogoratu beharrik egongo da, iparraldean *Linguae Vasconum Primitiae*-ren (1545) urteak direla horiek.
- Hamabost urte geroago konbertitzen da kalbinismora Joana Nafarroako (1559).
Eta handik bi urtetara Hegoaldean Antso Elsokoren *Doctrina Christiana* agertzen da Iruñean (1561).
Berriz ere, 1562koa dela, gogoratu beharko dugu, Landuchioren *Dictionarium Linguae Cantabrigiae*.
Gainera, Kontzilioan oraindik ez zen kalbinismoaren problemarik planteatu (buruhauste handiagoak zituen Kaiserrak Alemanian): 1562an hasi bait zen, kalbinismoaz enplegatu den Tridentinoaren hirugarren periodoa; lehenengo bi periodoetan luteranismoaz ihardun zen soil. Predikuari buruzko arau kontziliarrak, aldiz, 1546an dekretatuak dira.
Antso Elsokoren atzetik, justu hamar urtetara, Leizarragaren *ABD, edo Christinoen instructionea, otoiitz egiteco formarequin* (1571). Baina begira: 1570ean sortu zen Logroñon Inkisizio Tribunal berezi bat Euskal Herrietarako.

Bitartean, gutxi asko, euskarak bizitza artistiko apurren bat bazeraman, ernazentismo giroak agintzen zuenez: Jean Etxegarai apezak 1565 aldera egin zuela, ematen du, *Artzain Gorria* pastorala; poesiarik ere ondu bide zuen, eta hamabost silabatako neurritz hain zuzen (Oihenartek dioskunez; Oihenartek beste Arnaut Logras bat ere aipatu digu, hamabost silabatako bertsogilea berau ere). 1564ekotzat jotzen da, orobat, Joan Amenduxkoren eresia polita, Iruñeko mediku semearena: “Hemen naça orçirik, noyzbait gozo ericirik...” Ordukoak edo, halaber, Lizentziatu

Don Migel Sueskunen oktabak (“Ni zertako jaio nintzan?” itzulpena, alegia).

Zerbait egiten zen euskaraz, egin ere; “en mi lenguaje escriben los que entienden, todo lo que quieren”, askotxo esatea izan arren. Urte haietantxe (1565) Pedro Madariaga Dimakoak esaten zuenez, ba omen zen euskaraz libururik eta ez zen nekeza euskaraz idaztea. Azkenik, ezin ahaztuko dugu eskribau honen beraren kapitulua, sintomatikoa bait da ernazentismorako (ofizioa ere halaxe zuela, gogoan dugularik): *Capítulo último de los inventores de las letras, y de la Orthografía en Lengua Vizcayna, y quan elegante y antiguo es este lenguaje*. Kopistak eta kaligrafoak Ernazimentuaren bultzagile bortitzenetakoak izan dira Italian.

Tridentinismoak ez zuen oraindik ernazentismoa guztiz galdu. Biok batera zebiltzan. Eta une honetan posibilitate bezala ageri da, biok bizkorturik euskal literatura sortu izatea.

Baina historia oso nahasi batek darrai. 1562an Higanauta guduak hasten dira Frantziako erresuman. Ipar Euskadik arte eta letra beste kezkarik erabiliko du handik aurrera puska batean; Pabe kalbinisten (higanauten) hiriburutzat jo bait genezake. Espainian, aldiz, Filipe II ez zegoen lasai. Villasanteren *Historia*-tik aldatzen dizut:

En 1512 Fernando el Católico se había apoderado de Navarra, no sin la activa colaboración de los vascos de las Vascongadas, e invocando una Bula de Julio II, en que se excomulgaba a los reyes de este Reino y se ponían sus Estados a merced del primero que los ocupara. El resentimiento creado con este motivo arrastró a la reina Juana a renegar del catolicismo y a abrazar la reforma calvinista, que ella intentó por todos los medios implantar en los dominios que le estaban sujetos. Desde este momento, el peligro de herejía fue ya, no una excusa, sino una verdadera razón para que los reyes de España se negaran a devolver el reino de Navarra a sus antiguos poseedores. Felipe II alegará el peligro de herejía que de la comunicación con los franceses pudiera provenir, para conseguir que los territorios de

Guipúzcoa y de Navarra que pertenecían a la diócesis de Bayona, dejasen de pertenecer allá y pasasen a la jurisdicción del obispado de Pamplona. La comunicación entre ambas Vasconias fue en gran parte restringida e impedida. De hecho, ambas Vasconias vivirán en relativo aislamiento y desconocimiento mutuo, y en un clima cultural bastante distinto. La Vasconia de este lado no llega a tener literatura vasca digna de este nombre sino con dos siglos de retraso respecto de la de allá. Sin embargo, también en este lado encontramos, en el siglo XVI, ciertos principios u obras reseñables...

Beraz, eten bat konstatatu behar da: Euskadi erdibitu diguna. Bidasoa hori, muga politiko baino lehenago, muga erlijioa izan bait da. Erdibiturik, Euskadiren dependentzia Paristik eta Madrildik geroz eta osoagoa izanen da. Filipe II horrek sinatu zuen Gipuzkoako Junten erabakia, alkate guztiei irakurtzen eta idazten jakitea agintzen ziena (1573). Erdaraz jakitekotan, noski. Burutik hasi behar da, goitik. Indioekin ere politika horixe zeraman.

Hurrengo urteetan Erresuma biek —Espainiak, Frantziak— eramango duten politikan, bion ekintza komun guztiz “tridentino” bat bakarrik seinalatuko dugu: sorginen pertsegizioa. Zer axola zitzaizkien erregeei sorginak? Euskadin Errege boterea finkatzeko lan pastoral tridentinoa izan dugu hori, garai berean Iparrean eta Hegoan. Eta herri txikizio barbaroenaren ondoren, sorginak konbertitzeko predikazio goxoa, 1612tik aurrera, Iparrean eta Hegoan batera hori ere. Predikazio horretarako, euskaraz zekiten predikariak, bilatu zituzten berriro, Erreginak Frantzia eta Erregeak Espainian: Iparrean jesuitak enkargatuko ziren eta Hegoan Arantzazuko fraileak...

Bitarte horretan, Iparraldean —gerrak eta sorgin pertsegizioak gogorrenik hura harrapatu bait du— ez da ezer agertu. Lehenengo obra handiak, alegia, Ipar Euskadin sortuak ditugu. Gorte inguruko girotan sortuak hain zuzen (Etxepare, Leizarraga). Hurrengo urteotan, aldiz, Bidasoatik gora armek hitz egiten dute, ez hegatsek. Hendrike IV.aren interesak Biarrio-Nafarroa-

tik kanpora daude. Euskal literaturak ez du Iparraldean burua berriz agertuko, giroa bakeatu arte. Orduan, haatik, Frantzia guztian nabari den bizkunde indarrez altxatuko da.

Bakoitzak bere bidea eramango dute jadanik Iparraldeak eta Hegoaldeak. Banatu dira. Lotuta daude. Zangopean daude lotuta. Hegoaldeak bizitza lasaiagoa du. Ez du Iparraldeak bezalako hausturarik sofritu (eta ez du halako indar-berrizterik ezagutuko). Baina, Espainia guztiarekin, ahultzen eta makaltzen ari da. Mende bukaeran bakarrik agertuko da *Doctrina Christiana* berri bat (1596), Bilbon hau, Betolazarena. Eta, berriro, urte hartantxe bertan agertzen da, Iruñean, *Refranes y Sentencias comunes en Bascuence, declarados en Romance*, Urkixok Garibayrena uste zuena. Izpiritu ernazentista ez da arras galdu. Gainera, 1587an Lizentziatu Poza urduinarraren obra agertu da, *De la antigua lengua, poblaciones y comarcas de las Españas*.

Izpiritu ernazentistaren bizitasuna hainbat hobeto ikusten dugu Iruñeko Olerki Sariketetan (1609 eta 1610): erlijiozko festak berak olerki sariketaz eta ospatzen dira. Eukaristiari halako alarde bonbaziazko antiprotestante bat erantsi zaio. Ez gara mintzatuko Sariketotara presentatu ziren poesiez: euskal literaturzaleen artean aski ezagunak dira. Apezpikuak eratzen zituen Sariketok, Antonio Venegas de Figueroak. Apezpiku hau, Supremako Inkisitorez gain, olerkizale handia genuen, Gongorarekin eta adiskidetuak. Aski esanguratsua deia ere: *Y porque celebrándose en este Reyno de Navarra la solemnidad de esta fiesta, no es razón que la lengua matriz del Reyno quede desfavorecida, se pide en este certamen un romance de doze coplas en Bascuence...* Hurrengo urtean (1610) berriz eratu zen Sariketa. Baina: *No hubo mas de un Romance bueno en bascuence*. (Eta gaineratzen digu komentaristak: *y no me espanto, que es propio de esta lengua faltar en Romance...*).

1609an hain zuzen Góngorak egonaldi bat egin badu Iruñean, apenas pentsatuko nuke kasualitate eta kointzidentzia hutsa izan dela Sariketarena urte horretantxe. (Ez dakigu noiz egon zen Iruñean, baina maiatzaren 6 eta 7an Agurainen zegoen). Po-

eta kulteranoa bere adiskide Gotzaina bisitatzera etorria zen euskaldunen hiriburura. Soneto bat ere utzi digu, Apezpikuak Burlatan zeukan landetxeari paratua (Góngorak mesedeak ordaintzeko moneta zen askotan poesia bat), laudorio ernazentista puztuen estiloan Printze ongileari: “A una casa de placer, llamada burlada, de don Antonio Venegas, obispo de Pamplona”.

Aqui la primavera ofrece flores,
al gran pastor de pueblos, que enriquece
de luz a España, y gloria a los Venegas, *etab.*

Bi adiskide literaturzaleak erreka ondoan paseiatzen imajinatzen ditugu landetxeko isilean (“que si el cristal le rompe desatado / suave el ruiseñor le lisongea”), literatura berrienaz solas gozoan eta urrutiko mundu handiaz, Apezpikuaren Iruñeko auzune, “aldea”, gogaikarrian laster agorturiko izpiritua kulturako berritasunen berriekin ttantta bat errefreskatzen den artean. Gotzaina diozesiaren basa eta baztertasunaz arren gurutzen da; “bai, bai, ez da kulturarik eta fineziarik hemen, arrazoi duzu, Nafarroa hau Frantzia heretikoa da, gardu baratza, landa elkorra”, nahi dio lagunak lagun egin bere adian. Laborariak idiekin eta mandoekin pasatzen dira soroetara. Artzain eta nekazari jendearen bilgune bat da Iruñea. Gure lagunek urbea falta dute. Toledo, Kordoba. Zalantza gabe, lekuaren mortua, euskaldunen moztadea, topiko denak hamar aldiz erreparatu dira harat-honat ibilki. “Sariketako poesia horietxek: hor daukazu, hemen goitasun klasikorik ez dago, latinoen dotoreziarik”. Eta barbaroen herrian dena nola barbaroa den, Iruñeko kanpaiak ere barbaroak dira, ez diote lo egiten utzi bisitari ilustrari. Guztiaz burlatzen abila da eta, dirudienez, Iruñeaz eta kanpaiez xorroxki burlatu izan da Góngora. Erantzulerik ere aurkitu dizu, ordea, iruñar muzindu bat, “yo bascongado soy” aitortuz (kasu!), baina “nahiz motza naizen”, “loro andaluz” arrogantearen burlari burlaz atzera osteratuz, berak ez bait du oso adimendutsua ematen. Poeta anonimoak “contra d. Luis, que estando en Navarra se

quexó de las campanas le quitaban el sueño” egin du sonetoa (Góngora oraindik ez da Góngora: edozein d. Luis, euskaldunen beste burlatzaile bat gehiago bakarrik da):

Yo bascongado soy, pero bien siento
que siendo el non plus ultra de las canas
en los desuanes padeceis trabajo;

Pues no conoçe vuestro entendimiento
que es imposible callen las campanas
si ha venido de Córdoua el badajo.

(Historia guzti hauxe, bere Gorputzi eta Sariketekin, Goztzainekin eta poetekin, ez da adibide txarra, Ernazimentua hemen erlijioarekin nahastuta nola zebilen).

Izpiritu ernazentista bere modura bizia badago, izpiritu tridentinoak indarrez gainezka dagoela, dirudi. Animoz beterik hasi dugu mendea:

Don Pedro Manso, en Logroño, año de 1600. Y porque es conveniente, que cada Provincia tenga la Doctrina Christiana impresa en lengua paterna; y porque ay en la tierra Vazcongada desde nuestro Obispado diferencia en el Vazquence del Senorio de Vizcaya, Provincia de Guipúzcoa y Alaba: estatuímos y ordenamos, que los Señores Obispos, nuestros sucesores, hagan imprimir cada año cartillas de la Doctrina Christiana en Romance y en Vazquence, según el uso de las Provincias...

Goian aipatu dugun Venegas de Figueroa hori ere kezkatu ailegatu zen Iruñera: dotrina kristaua “se ha hecho imprimir en vascuence y en las demás lenguas que se usan en este obispado”, idazten du 1608an eta bi urte lehenago etorria zen.

Poesia sariketaz eta hasi bazen, hasi, laster aspertu zen, itxuraz. Bi aldiz eratu zuen eta ez gehiago. Eta, bigarrenak ia desengainaturik utzi zuela, pentsa liteke (“es propio de esta lengua faltar en Romance”). Hobeto joan ote zitzaion dotrinekin?

Ezetz dirudi, horretan ere. Aztarrenik ere ez da gelditu, behintzat, atera nahi ziren dotrina ugari horienik.

Zer pentsatuko dugu: apezpiku horiek, esanak esan arren, interes gehiegirik ez zutela? Frantzian egoera normaldu zenean, esate baterako, beren kezka larriak aise pasa zitzaizkiela?

Ala benetan ez ote zegoen dotrina horiek euskaraz zeinek idatzi? Ipar Euskadin, euskaraz predika zezakeenik bilatu zutenean, sorginak konbertitzeko, zaila izan zela, ematen du, halakorik aurkitzea. Begira zer dioen Villasantek:

Baina euskeraz predikatzen zekitenak behar, eta horrelakorik nekez aurkitzen zen. Aita Coton jesuitari eman zitzaion bilatzeko kargua (1612. urtean). Honek Tolosako Probintzialagandik iritxi zuen euskaldun bat, Aita Soccarro. Hau eta beste lagun bat hasi ziren lanean.

Pixka bat harritzen gara, eta harritzekorik ere bada, egia esateko. Hor dago, behintzat, Hendrike IV.aren 1601eko gutuna Axularren arazoan: han esaten denez, ordurako Axular predikari ospetsua zen Donibane Lohitzunen, bai Apezpikuaren eta bai herriko jende prestuen kontentuz. Ez zen bakarra bera izango, noski. Ez ote da politikaren bat sumatu behar euskal predikaririk ezin etxean aurkitu horren atzean? Predikariak urrutietatik ekartze horrek, eta sorginen predikazioa beti Ordenetako jendeari, ez bertako apez sekularrei, gomendatze horrek, zer pentsaturik sortzen du... Gainera, doi zortzi urte geroago (1620) eman zen Nafarroa Frantzian urtzen zuen Batasun Ediktoa! Berdin da. Geldi gaitezen, esaten zaigunarekin: zaila zela euskaraz predikatze horrek aurkitzea, zein zailtasun mota zen, argitzen ez bazaiagu ere...

Hegoaldean ez dirudi errazago zenik. Díaz de Lukok Italiaraino jo zuen halako bila eta San Inaziok, zein bidali bai, eta Italian arrakasta handiz predikatzen ari zen bat bidali zion: bat, eta euskaraz ez zekien Frantzisko Borjakoa lagun zuela hura.

Ala, apezpikuen izpiritu tridentino hori, apezpikuek eta apezzen batzuek zuten —Kaiserraren esan-esanekoeak, agian—, bai-

na ez jendeak? Hori pentsatzeko ere arrazoirik ez da falta. Martin Yáñez de Arrietak Ripaldaren dotrina euskaratu zuen eta inprimaketa Gipuzkoako Juntek ordaintzea eskatzen zuen. Gipuzkoako Juntek ez zuten ordaindu nahi izan (eta Apezpikuak ere ez zuen ordaindu nahi, noski; lehenengo pagatzailea berak izan behar zukeela, bait dirudi). 1609an zen hori: lehenengo Poesia Sariketa antolatzen zen urte hartantxe...

Zergatik ez pentsatu, apezpiku ohoregarriok, asko agindu, baina deus gutxi eman dutela? Horrexen traza bait dago. Apezpikuak Printze-txiki batzuk bezala ziren, beren Gortetxoekin. Gortetxoetan Gorte handia imitatzen zen noski.

Gaztelania bere Urre Aro gailurrean zebilen orduantxe (Venezas de Figueroa Iruñeko apezpiku izendatu baino urte bete lehenagokoa da *Don Quixote*). Eta zinez estimatzen zen kultura, hizkuntza, Gortekoa edo gaztelaua zen, dudarik gabe. Badakigu, Eliza espainolak mendeotan sarri jokatu duela, “en una mano el Quijote y en la otra la cruz” omen zeramaten misiolarien antzera, Severino Aznarrek harro-harro esaten zuenez: ebanjelioa zabaltzeko bidea jendeari gaztelania irakastea omen bait da. Horrelako zerbait irakurri behar ote da Don Pedro Mansoren lerroen artean: *y las [dotrinak] que se imprimieren en Vazquence, tengan también la Doctrina en Romance?* Nik uste baietz. Moriskoak bezalatsu ziren, agian, euskaldunak, espainolentzat. Edo indioak bezala. Ebanjelizatuz batera, zibilizatu ere egin beharra zegoen bazterrak: espainolizatu.

Nafarroa konkistatu eta gero, Erresuma zaharra espainolizatzeko tresna bat Eliza izan zen, ezagunki. XVI. mendean nahiko euskaldun zen oraindik Nafarroa, euskaraz mintzo zena, alegia. Sta. Teresaren fundazioetako bat Iruñean egin zen. 1583ko abenduan inauguratu zen moja karmeliten konbentua. Mojekin etorri zen Aita Graciánek (*Peregrinación de Anastasio*) hau kontatzen digu: “Llegaron a Pamplona por el mes de diciembre las monjas... ya había algunos días que yo las esperaba en la ciudad, predicando con fruto de aquella gente; donde me acaeció que mujeres que no entendían castellano, sino sólo vascuen-

ce, venirme a oír diciendo que entendían mis palabras”. Elizak, itxura duenez —euskarari begiratzten omen zion Eliza tridentinoak hain zuzen— konfidantza handia zuen euskal fededunei gaztelania ulertarazten zien Izpiritu Santuan. San Frantzisko Borjakoak ere gaztelaniaz predikatzen bait zuen Euskal Herrietan: esito galantez, gainera, kronistek diotenez... eta “jendeak ulertzen ez zion arren”, kronista horietxek ohartzen dutenez. Trentok ez zion euskarari erregalia handirik ekarri. Hemen dena borrokaz eta lanez irabazten da. Eta baita Trentoren aplikazioa ere. 1604ean konfessore eta predikari euskaldunak esijitzen zituen Iruñeko hiriak, “considerando (los Rexidores) que el lenguaje primero y natural de la dicha ciudad de donde por la mayor parte heran los moços y moças de serbicio [horra beti “iende ttipia” euskaldun!] hera el bascuence y que assi como otros muchos vecinos y habitantes no sabían ni entendían otra lengua que el dicho bascuence”. Lizarran berdintsu zen oraindik. 1607an bikario berriak izendatu ziren Lizarran, eta erdaldunak izendatu ziren, herriaren protesta bizia sortuaz: “de las tres partes una es vascongada y el electo vicario... no sabe bascuenz y a esta causa la elección echa por ella debe ser dada por nula”. Nafarroak, bere hizkuntza defendatzeko, borroka egin behar izan zuen: hain zuzen Eliza tridentinoaren kontra egin ere.

Ez da imajinatzen erraza, izan ere, Inperioak hemen ezarri dituen Apezpikuek, euskarari estimazio handia izan ziezaioketenik. Errazago pentsa genezake, Indietako hizkuntzez bezalatsu, euskarari buruz ere usteko zutela, ezgauza dela sakontasun teologiko handirik espresatzeko, eta abar. Euskara Eliz Printze horientzat basa hizkuntza zen, zibilizazio hizkuntzarik ez zen. Beti ere gaztelaniaren mirabe antzean ikusiko zuten Apezpiku horiek. “Arima gaixoak” salbatzarren euskara erabili beharra zegoela euskal-indioekin; baina erruki hutsez eta ezin-ezinbestezkoa baino gehiago ez. Gaztelaniaz egiten du pertsona zibilizatuak. Apezpiku eta Inkisitore horiek euskal-indioak zibilizatu ere egin nahiko zituzten, dudarik gabe. Eta jendea espainol irakatsiz zibilizatzen bait da... De Lancrek, behintzat, ongi agertu

du, erlijio garbitasunaren arduradun handia bazen, euskaldunen —eta, konkretuago, euskararen— mesprezatzaille txikiagoa ez zela. Geroago Traggiak eta bezalakoxe usteak bait zituen euskarari buruz: esateko hizkuntzarik ere apenas iruditzen zaion euskara; lardaskeria besterik ez, hiru herrien nahaspilatik nolabait sortutako lengoajea... De Lancrentzat (euskal jatorriko kaskoina bera) herri madarikatu tipiko edo topikoa baizik ez ziren euskaldunak, zikinak, nahastuak. Nekez imajina liteke, bene-benetan, Ernazimentu literario eta kulturalik, Inperioaren kargudun eta begirari horien atzapar artean odola zeriola eta Inkisizioaren surtan bizi zen Euskal Herri batean.

Apezpikuak —hori ez dugu ahaztu behar— Sixto IV.ak 1482an Errege Katolikoei hauek izendatzeko emandako pribilegioez gero, komisario politiko antzeko kargudunak ziren. Habsburgotarren aldian batez ere. Eliza, Habsburgotarren politikarako tresna baliagarrietakoa izan da edonon eta Nafarroaren integraziorako Espainian bereziki. “Uno de los hechos más indicativos de este dominio consistió en el privilegio concedido por Adriano VI a su discípulo Carlos I por una bula de 4 de mayo y por un breve de 28 del mismo mes de 1523 para gozar del derecho de patronato y de presentación de personas idóneas a la mitra de Pamplona; con este privilegio el Papa canonizaba y daba por buena la conquista y la ocupación del viejo reino; el emperador se encargaría de nombrar para la mitra a eclesiásticos de máxima confianza” (T. de Azkona). Filipe II oso zelosoa zen pribilegio horien. *Permiso regio* gabe sakristau ere ez zegoen izaterik Filipe horren domeinuetan. Kateatik estu-estu lotuta zeuzkan bere Apezpikuak. Haren juristek eta teologoek argitzen zutenenez, *vicariato apostólico* bat omen bait zegokion Erregeari... Kontu estuak eskatzen zizkien Apezpikuei. Apezpikuek, ezaguna denez, Aita Santuari ere kontu eman behar izaten diote, Diozesia nola doan. Filipe II.ak ez zien uzten hori ere: berari eman behar zioten kontu, ez Aita Santuari. Toribio de Mongrovejo, orain San Toribio deklaratu dutena, Aita Santuari kontu emango ziola, setatu zen, Erregearen kontra. Ez alferrik. Errege-

aren aginduz tribunaletara eraman zuten segituan eta beltzak eta txuriak ikusi behar izan zituen. Karrantzaren auzian garbi erakutsi zuen Filipe II.ak bere domeinuetan ez zegoela bera beste Aita Santurik.

Aspaldiko garaiez ihardutean, erraz gertatzen zaigu perspektiba galtzea. Apezpiku bat Apezpiku bat da. Baina XVI. mendeaz ari bagara, Apezpikua lehen-lehenik Erregearen mandatarari eta zerbitzaria da. Monarkiaren interesen apostolua eta polizia. Inkisizioa ere tresna politikoa den bezalaxe. Bestela ere badakigu, Habsburgotarrentzat zein baturik zeuden politika eta erlijioa. Apezpiku izendapenetan are gehiago. Beraz, hemengo Apezpikuek Erregearen interesak begiratzen eta zaintzen dituzte. Eta ez du inork usteko, “euskal bizkunde” bat Erregeari interesatzen zitzaien. Beraz ezta Apezpikuei ere: eta ezin asko interesatu, Apezpikuon menpe zegoen klero ignoranteari.

Filipe II.ak, mugak itxi eta bere domeinuetako Euskal Herria Baionako Diozesitik ebaki zuen horrek, ongi agertzen zuen testamentuan, zer inportantzia ematen zion Euskal Herriari, Nafarroari bereziki, muga denez gero: *si aquel Reyno [Nafarroa] hubiera caido en manos de tan grandes herejes como han sido y al presente son los sucesores de quien lo perdió...* Eskerrak Nafarroa ez den libre! Probidentziak berak entregatu dio garaiz-garaiz Nafarroa Espainiari, Filipek dioenez, heresiak gal ez dezan. Eta Probidentzia horri, horrixek alegia, Filipek gogotik lagundu zion: hartarakoxe Apezpikuak izendatuz. Euskal Herria bilduko zioten Apezpikuak hain zuzen. Ardi denak artaldean nahi zituen Errege Filipek.

Diaz de Lukoren izendapena munduko gauzarik logikoena da, hortakoz. Baina Habsburgotarren logika politikoa, ez Trentoren logikan (Trento bera Habsburgotarren logikan dagoela aparte). Erlijioa ez zen aitzakia txarra Euskal Herria “integratzeko”. Sorginak, heretikoak, eta abar, Euskal Herrian Errege Autoritatea finkatzeko ez zeuden batere gaizki asmatuta.

El rey Fernando ganó el reino de Navarra cubriéndose el rostro con la careta de la Religión; el verdadero conquistador no fue el Duque de Alba, sino Julio II. Los partidarios de Castilla nunca dejaron de poner muy de bulto el aspecto religioso de la conquista, y como durante el siglo XVI España fue el campeón del catolicismo, y las guerras contra los protestantes excitaron sobre manera el sentimiento católico, que en los nabarros era muy vivo, formóse ambiente *favorable* a los prestigios de que se valieron los detentadores al dar ya sus primeros pasos. Los reyes de España cuidaron de que los obispos de Pamplona y los abades de los monasterios que componían el brazo eclesiástico de las Cortes y entraban en ellas por la puerta falsa de la naturalización, así como otras dignidades de la Iglesia, NO FUESEN NABARROS. La significación católica de la monarquía española se atrajo para sí el fervor del tiempo presente y borró los recuerdos del tiempo viejo. Las personas eclesiásticas, deliberadamente algunas, inconscientemente otras, sembraron adhesionismo a manos llenas. En el último tercio del siglo XVI los monjes cistercienses de Leyre, haciéndose reos de ingratitud imperdonable, emparedaron en oscuros rincones los restos de los monarcas nabarros, bienhechores insignes de su casa, y quitaron sus sepulcros de la vista del pueblo, para que el pueblo con mayor facilidad los olvidase! A la causa de naturaleza religiosa, que tan eficazísimamente contribuyó a que Navarra se aviniera con la pérdida de su soberanía... (ik. Campión, *Nabarra en su vida histórica*, 1971, 490/491).

Nolanahi ere, oraindik ez zen “euskal literatura katiximaz bete”. Okerrago. Huts-hutsik segitu zuen. Beraz, apologistek bezalaxe tridentinistek ere, euskararentzat ez dute hitz ederrak beterik izan: ez izpiritu ernazentistak eta ez tridentinoak eman du fruitu literariorik Hegoaldeko Euskadin. Biak espainolak ziren. Espainolistak. Handinahiak. Hego Euskadi Gaztelaren atzetik zihoan itsu-itsu. Espainiak ederki biltzen zuen artaldean polliki-polliki. Zibilizatu egiten zuen behialako mendi-otsoa.

1613an gertatu ziren, beste leku batean kontatu ditugun historiak, gaztelania ez zekiten alkate eta ordezkariak (*para que mejor se gobierne la república*, esijitzen zen gaztelania jakitea)

urte hartan debekatu zitzaielako Bizkaiko Juntetan parte hartzea... Heretiko eta sorgin historia artean. Alkate zigortuak. Sorgin politikoak. Heresia politikoak (gaztelania ez jakitea). Deabru absolutista dantzan ari zen Zugarramurdin. Elizako musikaz.

HUMANISMOA, SORGINAK, HERESIAK, AUTO DA FE-AK: IZPIRITU ASKATASUNAREN AGONIA

Yo, lo confieso, no solo no soy latino de raza (como vasco que soy) sino que aunque con la mente procure comprender el latinismo, mi corazón lo rechaza. Culmina, a mi entender, el espíritu latino en el catolicismo, hasta tal punto, que aún los librepensadores latinos son católicos sin saberlo. El ideocratismo latino y su idolatría me repugnan; me repugna su adoración en la forma y su tendencia a tomar la vida como obra de arte, y no como algo formidable y serio (Unamuno).

1534ean sartu zuten preso, Ingalaterran, Thomas More humanista; une hartan, Juan de Vergara, Espainiako humanisten esperantza, usteltzen ari zen Inkisizioaren gartzeletan. “Denbora gaiztoetan bizi gara, isilik egotea hitz egitea bezain arriskutsu bait da”, idazten zion urte hartantxe Joan Luis Vivesek Erasmo-ri. Erasmo zentsurak berehala kondenatuko zuen Espainian; Thomas Moreren *Utopia* berdin... Humanisten pertsegizioz bukatzen zaigu XVI. mendearen lehen erdia. Antihumanismoaren Internazionala nagusitzen da. Erreforma eta Kontrarreforma. “Izpiritu espainola”.

Europa guztian, humanisten —intelijentzia kritikoaren— askatasuna, sineskerien, intolerantziaren eta absolutismoaren hankapean zanpatuta geldituko zaigu. Espainian inongo okerre-na. Garai honetan Espainia edozein sentidutan “gizarte hertsia”

bilakatu zaigu, Henry Kamenek definitu duen bezala (ik. *The spanish Inquisition*, 1965).

Haize berri freskoz hasia zen mendea, hasi. 1474ean lehenengo inprimategia muntatu zen Valencian (Euskadin 1495ean inprimatu zen lehen liburua, Iruñean). 1480ko Legeak libre utzi zuen erbestetik liburuak sartzea. Alcalán, Salamankan, profesore gazte humanistak ari ziren irakasten. Alfonso de Fonseca, Tolledoko Artzapezpikua, eta Inkisitore Nagusia bera, Alonso Manrique, erasmistak ziren...

Inkisizioaren kontraerasoa 1529an hasi zen (Espainiak ez zuen Trentorik behar, goian esan zaigun tridentinismo intolerantearen marka guztiak hausteko): deabruak daki zenbat profesore eta humanista preso atzeman eta gartzeletan pilatu zen. Edo ikaratu eta ikaraz isilarazi. Halere infernua Filipe II.ak biztu zuen. 1559an egin zen, Trinitate igandez, lehenengo Inkisizio sutea, Valladoliden, Errege Filipek pertsonalki lehendatzen zuela: zerimonia handi baten erdian, 30 gizagaixo kondenatu ziren, eta horietako 14 plazan bertan erre eta kiskali zituzten. Urte honetan bertan ordena eman zuen Erregeak, erbestean estudiantzen ari ziren denak lau hilabete barru etxera itzultzeko (beraz, estudiante euskaldunek, Frantziara joera handia zuten nafarrek batez ere, hemendik aurrera Unibertsitate espainoletan estudiatu beharko dute). Liburu zentsura zorrotza sartu zuen, halaber, eta heriotz kondena jarri zitzaion liburu ez permitituen kontrabandoari. Filipe II horrek, "gizarte hertsia" perfekzionatzeko, Bidasoan ezarri eta hertsu zuen muga eliztarra, heresiaren birus gaiztorik sar ez zedin.

Gogora dezagun: bazter guztietan fanatismo antiluteranoaren sua eta garra biztu zenean, orduantxe izendatu dute Kalagurririko Apezpiku Lukotarra, euskal predikari bila saiatuko den lehena.

Eta gogora dezagun, halaber: Inkisizioak bere aldetik bestelako lanik franko egin zuela urteotantxe Euskal Herrian. XVI. mende hasieran (1510) inkisitore bat ailegatu omen zen, Fernando Katolikoaren itzalpean, Tuterara. Tuterarrek, indignaturik,

Nafarroako Gorteengana jo zuten: *Que nos quiten a ese fraile que se llama inquisidor!* Eta tximistak harturik ospa egin behar izan omen zuen... Orain Kalagurritik eta Logroñotik arituko da. Eta nola aritu ere: Espainiako Inkisizio Tribunal guztietan kondena gehien eman duena Kalagurrikoa dugu: euskaldunen Tribunalala zelako, esplikatzeko du Kamenek. 1540 eta 1599 artean 310 pertsona izan ziren Kalagurriko Tribunalean kondenatuak. Beste datu bat: XVI. mendearen bigarren erdi honetan berrehun inguru izan ziren Espainia guztian luteranogatik kondenatuak: hirutatik bat eta piko, euskaldunak. Horrezaz gainera sorginkerriaren paroxismoa dator, okerrena Euskal Herrian hori ere, eta abar. Erraz imajina daiteke Euskal Herriko giroa. Oraindik ere, pertsona bat bihurri aparta denean, “Inkisisinoia” baino gaiztoagoa dela, esaten dute Bermion.

Ez du merezi Inkisizioaz luzatzea, bestela “legenda beltza” egiten ari garela, esango dute zuriek. Hauxe bakarrik: “debozio liburu” guzti-guztiek kontrol estu bereziak pasa behar zituztela; inprimatu aurretik lehenengo eta inprimatu eta gero berrito, zabaldu aurretik; eta zabaldu eta gero, ezer susmatzen zuenak, salatzeke obligazioa zuen oraindik. Euskarazko dotrinak eta, egin nahi baziren, apenas zen horixe inor animatzeko giroa. Batez ere kontutan hartzen badugu, zentsurak inoiz jakin izan duela, euskaraz egindako liburuaren erdal itzulpen osoa eskatzen, zentsoreak euskararik ez zekiela. Argitalpena horrelaxe atzeratua da, esate baterako, Gerrickoren *Cristau Doctrina guztiaren esplikazioaren saiaquera*: dena erdarara aldatzeko agindu zioten, zentsoreak uler zezan!

Bide nabar horixe ohartaraziko dizut: zentsura, edo zentsura aitzakia, euskal kultura zanpatzeko arma bikaina dela, aspaldi erreparatu zen. XIX. mendean, Iztuetaren obra batean hau idatzi zuen eskuz norbaitek, Aita Donostiak publikatu duenez: *el pueblo guipuzcoano carece, en verdad, de las grandes ventajas de la prensa; lo uno porque en su lengua apenas hay más escritos que los necesarios para enseñar los principios de la religión...; lo otro, porque aun cuando algunos guipuzcoanos quisieren co-*

mo Iztueta escribir varias materias, tendrían que sujetarse a la censura del corregidor, cuya autoridad en nombre de un gobierno despótico se hace sentir con tanto más peso en este punto, cuanto que es el único en que no esté templado por los fueros y franquicias del país.

Baina, gerokoak geroko, arantzatik irten eta goazen sasira; zentsuratik Inkisiziora.

Ozta-ozta egongo da orduko pertsonalitate intelektualik, Inkisizioarekin istiluren bat izan gabe: Nebrija eta El Brocense bezalako humanistak, ala Góngora bezalako poetak, Cervantes noski, filosofoak nahiz teologoak, apezak eta apezpikuak, zaldunak zein jende xumea, mistikoak eta santuak berak, dena terrorizatzen zuen Ofizio Santuak. Larri asko erabili zuen Frai Luis de Granada, debozio liburuaren egile zen eta: *Libro de Oración*, haren liburuak sekulako arrakasta izan zuen Espainian: bost urte-tan hogeitahiru argitalpen. Baina 1559an Indexean sartu zioten. Melchor Canoren grazia zen hori. Alferrik ahalegindu zen Frai Luis gizagaixoa bere liburuari maldizioa gainetik apartatzearen. Inkisizioaren markak harrapatzen zuena, madarikatuta gelditzen zen. Azkenean Trentoko Kontzilioak berak haren liburua ontzat eman zuen. Halere Frai Luisek ez zuen burubide onik: *Guía de Pecadores* ere Indexean sartu zioten... Irakurleak dakikeenez, liburu debekatuen zerrendan sarturiko eta debekaturiko Granadaren obra honetaz asko baliatu da Axular. Axularrek, bestalde, ez du garaikide askorik aipatu, baina “santu bat” bezala aipatu du Thomas More; Ribadeneyra behin eta bitan aipatzen du, eta Ribadeneyra hori ez zegoen Espainian batere ondo ikusita, 1593ko kapituluan jesuitek aspiranteentzat “odol garbitasun” obligazioa ezarri nahi izan zutenean, kontra egin zuen kanpaina gogorragatik; Ovidio ere aipatu du (latinez, haatik!), *Amodio Artea* erdaraz Indexean zeukana... Axularrek Frantzia aldera joko du, aire libreago bila edo.

Herrian, halere, sorgin ehizak inpresio handiagoa egiten zuen, dudarik gabe, “heretikoena” baino; nahiz eta heretikoena ere Kalagurrin sutsuagoa izan —hitza den bezalaxe harturik—

beste inon baino. Sorgin sute izugarrienak XVII. mende hasieran ikusi ziren: 1610eko azaroaren zazpian *auto de fe* bat paratu zen Logroñon (Nafarroan), hainbeste zerimonia eta parsimoni- niaz, ezin bukatu izan bait zen hurrengo egunera arte¹. 53 preso ekarri ziren, horietako 29 sorgin akusazioz. Azkenean hamaika sorgin bota zituzten surtara (bost *in effigie*). Nafarroak pertsegi- zio bereziki latza jasan zuen sorginak zirela eta ez zirela. Hango inkisitore bat, berak bakarrik 50 eta gehiago sorgin kiskal erazi zituelako, banaloriatzen zen. Urte bete lehenago (1609) Iparral- dean De Lancrek 600dik gora kondenatu eta hilerazi ei zituen: bi apez, horien artean; eta beste bost apez Etxauz Apezpikuak salbatu zituen De Lancreren atzamarretatik. Beharbada De Lan- cre horrek euskaldun guztiak sorginak zirela, uste zuen eta eus- kaldun apezak ere denak sorgintzat edo jotzen zituen (beraz, sorginak konbertitzeko predikariak kanpotik ekarri beharko di- ra!). De Lancrek gorroto fanatiko itsua zien euskaldunei... Poli- tika paternalistaren taktika zaharra da, astoari lehenengo kristo- ren egurra eta gero arbi hostoa ematea. Jendea terrorizatu ondo- ren, beraz, erregina guztiz kupitu omen zen eta jendeoz errukiturik, suaren eta zigorraren ordezt, bihotz zabalki, bihotz zabala zen bezala bera, predikariak bidaltzea erabaki zuen, sor- ginak konbertitzeko sermoi gozo-gozoak predikatzen: *Ene se- me alaba chipi laztanchoak, oficio zital ori utzi eguiçu. Biurtu zaitex Jaungoico poderosoagana Christau onak bezela; sinisten deçula Jesu Christo Criadore eta Redemptoreagan, eta aren Fe- de Santa Catolican, Eleiza ama Santuac sinisten aguintzen di- tuan moduan...* “Hasieran, jendea, beldurra eta izuak hartua,

---

¹ *Auto (de fe edota da fe)* horrek, portugesez, *akto* esan nahi du, eta, berez, edozein ekitaldi publiko solemne adierazten zuen; zehatzago, teatroko ikuskari haundienak, Korpus Kristi jaietakoak alegia (*auto Sakramentalak*). *Auto da fe*, hortakoz, fede-akto publiko bat da: presoak prozesioan ekartzen ziren plazara, *sanbenittoa* jantzita (*Saco bendito*), beren heresi bekatua aitortzen zuten, doktrina heretiko gaiztoak jendaurrean madarikatzeko eta da- mu-damaturik surtan kiskaltzeko, penitentzia gisa.

ihesi zihoan mendi eta oihanetara, lehengo sarraskiak berritzera zetozelakoan. Gero, berriz, horrelakorik ez zela ikusiz, tropelka joaten omen ziren predikuak entzun eta kofesatzera. Era hortara, mixio haietatik fruitu ugariak jaso omen ziren” (Villasante).

La brujería del siglo XVI en el País Vasco —deritza Barandiaranek— no era más que la brujería que estaba difundida por todo el continente europeo y se fue adaptando a nuestro país como lo hizo en los demás pueblos. Lo curioso es que el hombre tiende a encarnar estas cosas en alguien, y este alguien depende de las circunstancias políticas, económicas, religiosas y de otro tipo; gracias a determinados designios de orden político, la brujería pareció encarnada en los vascos. Esto interesaba a ciertos políticos y gentes arribistas, como hoy interesan clisés de un signo muy parecido porque resultan útiles; entonces se decía de nosotros: “Estos son brujos”, una manera de castigar al adversario, y luego tratarlo como a tal, como si el nombre hiciera la cosa. Así los llevaban a los tribunales. Los jueces de estos tribunales estaban constituídos ya en aquel tiempo por extraños al país, no conocían nuestra lengua, *eta abar* (Ugalde, *Hablando con los vascos*, 1974, 30/31).

Gauza sinplea da hori. Zugarramurdi Nafarroan dagoela bezain sinplea. Nafarroa konkistatuan. Euskaldunak diferenteak ziren. Barbaroak ziren. Frantsesak ziren. Sorginak ziren. Eta XIX. eta XX. mendeetan jarraituko duena. Eta orain.

Justu 1609 eta 1610 horietan abiatu zen levanteko morisko-en irazketa sistematikoa; eta horietantxe, Venegas de Figueroak, Iruñean, itxuraz poesia sariketak antolatzen bezala zituen... Eta urte horietantxe egiten dira Euskal Herrian inongo sorgin erreketak handienak.

Heretikoak zirela edo sorginak zirela, erlijioak Espainiaren esku uzten zuen Euskal Herria. Eta Espainiak betiko politika erabili zuen: esku batean makila, bestean arbi hostoa. Gogor orain, bigun gero. Dotrina kristauak eta Inkisizio suak. Olerki sariketak eta sorgin ehizak. Horrela otzantzen eta umilatzten eta menderatzen da astoa. A zer astoa Euskal Herria!

Euskaldunak nola burubidatzen ziren terrorismo guzti honen azpian, ez dakigu. Sintomatiko da, halere, Axularrek, esan dugun legez, diren eta ez diren bekatu suerte guztiak aipatzen dituela, baina hitzik ez sorginkeriaz. Garibayk —berak behintzat halaxe dio— karguz Inkisizioko familiar izan arren, ez zituen batere gogoko Inkisizio asuntuak.

Alabaina, oposiziorik ez da ageri inon. Euskaldunoi ere, ahalik eta historia ederrena izatea, gustatuko litzaiguke. Espainia makabro horren aldean, orduko euskaldunen izpiritu demokratiko eta tolerantea destakatu nahi izaten da. Gerra aurrean asko aipatzen ziren, hori probatu behar zuten kasuren batzuk. Aita Vitoria, batez ere. Tontakeria bat da. (Baina ez, horixe bera eta gehiago egiten duten besteena baino tontakeria handiagoa. Besteek ere gustorago aipatzen ohi dituzte beren heroiak, beren xixareak baino. Holakoxea da mundua).

Dena den, kasurik ez da falta. Eta euskal herrietan Inkisizioak inon baino sorgin eta heretiko gehiago aurkitzen bazuen, geroago inon baino *Entziklopedia*-ren irakurle gehiago aurkituko den bezala, beharbada bertako giro zerbait liberalagoari zor zitzaion. Ez bait da dudarik, erre ziren heretiko horietatik, gehien-gehienak ez zirela heretikoak, gehienez ere apur bat liberaltxo baino.

San Inazio bera liberalegi zen Espainia beltz hartan, liberalismoaren prototiporik ez dugun arren. (Beharbada, Areilza egungo Espainian demokrata eta demokraziaren maisu duzun bezala). Espainian pariak bezala tratatzen ziren konbersoak: kristau bihurturiko juduak edo arabeak. Galerazirik zeukaten apez izatea, edo ordenaren batean sartzea. Jesuitek ate denak zabaldu zizkieten. (San Inaziok, umorez, hori oso polita bait da, *el humor español* deitzen zion arraza-garbitasunaren mania horri). Ikaragarritzko kanpaina sortu zen Espainian jesuiten kontra horregatik. “Sinagoga” deitzen zioten Konpainiari. Baina San Inaziok ez zuen amore eman: *humor de la Corte y del Rey de España* esanez jarraitu zuen, umorez baino gehiago sarkasmoz orain. (San Inazio bera —ez da ahaztu behar hori— Inkisizioa-

ren atzaparretatik pasea zen, eta judutzat joa, orobat, Ama Birjinaren ohorez zapatuak ospatzen zituelako). Beste puntu inportante batean ere Loiolakoak buru egin zion izpiritu inkisitorialari. Inor heretiko zela, susmorik hartzen bazen, derrefente abisatu beharra zegoen Inkisizioari. Loiolakoak bere jarraikileei debekatu egin zien, Konpainiako inor Inkisizioari akusatzea. Eta pribilegio bat ere iritsi zuen, jesuita heretikoak edo heresi susmoak Konpainiak berak juzkatzeko, eta ez Inkisizioak. Makina bat eskandalo sortu zitzaion. Baina Loiolakoak ez zuen Inkisizioarekin ezer jakin nahi eta bere hartan setatu zen, Erregearen nahiz Apezpiku guztien eta Inkisizio ahalguztidunaren kontra. Debekatu egin zien jesuitei, azkenean, inoiz inkisitore izatea. Kurioso da horixe: lehenengo antijesuitismoa San Inazioaren alderdi positiboek eta progresistek sortu dute eta Espainiako erreakzionario beltzenek muntatu dute...

Ez dago zergatik euskaldunak demokraziaren eta tolerantziaren inkarnazio bihurtu. Denok dakigu, arrazakeriak eta, hemen izan zuten arrakasta. Euskal Herriak hori dena, ikasi, Gaztelari ikasi omen zion. Baina ikasleak irakasleari gain hartu zio-la, esan liteke.

Hala eta guztiz ere itxurazko dirudi, pentsatzeak, zenbaitek behintzat, ezen ez denek, Espainian ofiziala zenaz beste plegu eta jaidurarik hartuko zuela, gehienak errekarekin aise joan baziren ere. Gaztelauek ez bezalako usantza eta ohitura zibilak ziztuzten euskaldunek etxean. (Voltairek Lisboan egindako auto-da-fe batean ere bizkaitar bat erre arazten du, “erregai” tipikoa zelako agian...). Horrela interpretatu izan dute gehienek Aita Vitoria: ik. J.A. Agirreren *El Padre Vitoria visto por un vasco (Cinco Conferencias)*; Manu E. Lipúzcoak honela dio:

En la doctrina y en la conducta de este personaje vasco se da toda una coincidencia con el espíritu y línea de las instituciones y leyes vascas. Traduce en su derecho de gentes lo que sus hermanos de sangre habían llevado a la vida socio-política. Siendo, además, miembro de una de las principales y más comprometidas familias alavesas, Vitoria conocía el espíritu que

inspiraba desde tiempo inmemorial los *batzarres* de Arriaga, en coincidencia con los otros de Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya, o sea, tanto en el marco general del país como en el de cada valle y aldea. Al fraile Vitoria le tocó echar por tierra muchos tabús que, sobre todo en su época, era sumamente peligroso arriesgarse a tocar. Llegó a ser perseguido por los magnates españoles en base a sus ideas clarividentes, opuestas a la norma de conducta de los conquistadores, ya de América ya de Navarra, y otros países.

Erlijio eta fede auziok ez ziren erlijio auzi soilak noski. Persegizio horiekin Aginpide zentralak Euskal Herria, eta bereziki Nafarroa, “integratu” eta berdindu nahi zituela, esan da. Ezaguniki, zentralismoaren eta gaztelanismoaren tresna politiko boteretsua zen Inkisizioa. Katalunian, Aragoan, Valencian, Inkisizioa bide sortu ziren konflikto foralak aipatu beharrik ez dago. Aski ezaguna da Antonio Pérezen historia eta Aragoako Foruen hondapena. 1485ean Nafarroan errefuxiatu ziren, Don Pedro de Arbués Zaragozako Inkisitorea puinalatu zuten juduak. Ahal izan zutenak, alegia. Besteei sekulako torturak egin zitzaizkien eta azkenean lau puska egin zituzten Zaragozako plazan. 1507an Nafarroara ihes egin zuen Borjatarraren kasua daukagu, halaber: Fernandok preso atzeman nahi zuen; baina Albritten Gortean kargu eta ohore handiak eskuratu zituen Fernandoren etsaiak. Orduan Fernando Katolikoak Borjatarra heretiko deklararazi zion Inkisizioari... Euskaldunak —katalanak eta, bezala— ez ziren ongi abenitzen “gizarte hertsia” esijentziekin¹. Inkisizioaren eginkizuna, esaten du Kamenek, Espainia defendatzea zen. Espainiako klase batzuk defendatzea, esango genuke guk.

Kasutxo bat aipatuko dizut nik ere, hortakoz, Euskal Herrian jaramon handirik egin ez zaiona da eta: Karrantzaren ara-

---

2 Hemen XVI eta XVII mendegarrenetako Foru auziak aipatu beharko lirateke (ik., adibidez, Albaladejo, *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa*, 1975, 42-52, “Aranceles y fiscalidad, una perturbación constante”). Gorabehera kultur-historikoetara mugatzen gara hemen.

zoa. Bartolome Karrantza eta Mirandaren auzia, ezpairik gabe, Inkisizioaren affaire sonatuena da, *la cause célèbre*. Eta Karrantza hori nafarra zen. Alegia, oraindik Nafarroa beregain eta librean sortua, 1503an; Nafarroaren okupazioa eta independentzia gerrak ezagutua, Aita Vitoria bezalaxe, eta Azpilkuetaren adiskidea. Azpilkueta hori, berriz, nafar familia ezaguneko duzu. Abertzalea.

Euskaldunak Errege-Idazkari eta beste kargudun altu bilakatzeak, aipatu dugu nolako bekaitzak eta ezinikusiak sortzen zituen. Karrantza ere nekazari pobreen seme zen. Baina hidalgo-seme, dakigun eran. Hamabi urterekin hasi zituen estudioak Alcaláko Unibertsitatean. Gero, Valladoliden eta Erroman ikasketak bukatu, Inkisizioaren zentsore izendatu zuten nagusiek, ordurako dominikanoen Ordenan sartua zena. Eskaintza onik izan zuen (Erregearen konfessore, edota apezpiku izateko, adibidez): Karrantzak denei uko egin zien. 1553an Printze Filiperi lagun eginez Ingalaterrara doa. Nafar odol-beroak heretiko gaizto guztietatik laster garbitu omen zituen bai Oxford eta bai Cambridge. Ingelesek *The Black Friar* izengaitztoa ipini zioten. Baina ingelesentzat gogorregi zena, bigunegi zen espainolentzat: Londresen egin zituen predikuetan zelatari espainolek “kutsu luteranoa” sumatu zioten... Ingalaterratik Flandriara joan zen, Printzearekin beti. 1557an Toledoko Artzapezpikua hil zen eta Errege Filipek haren ondorengo izendatu zuen.

Hor daukagu Karrantza, nekazari nafar txiro apalen seme hidalgokumea, Toledoko Artzapezpiku (Iruñeko Apezpikuak, ordea, espainolak ziren beti). Apez eta frailerik franko seme bazuen espainol aristokraziak, ez zion barkatuko “monje beltzari”, beren semeei postu eder hori kentzea. Lermosko Kondearen bi semeek, batez ere: Pedro de Castro, Cuencako apezpiku, eta Rodrigo de Castro, Supremako ofizialea. Horiek biek lotsarik gabe agertu zuten, apaltasun ebanjeliko miresgarriz, bihotz-bihotzez mesprezatzen zutela, “leinu iluneko” jendea ibiltzea kargu altuetan; beraz, Karrantza Toledoko Artzapezpikutara jasotzea, neka-

zalkumea eta nafarra gainera, espainol nobleziaren irain eta desohore iruditzen zitzaien.

Gainera, “monje beltza”, ondo estua izanik, liberal irekiegia bide zen “neurri espainolentzat” (H. Kamen). Estudiantetan bi aldiz Inkisizioari salatua izan zen, erasmista omen zelako. Trenton ere zenbait Apezpiku eta teologo espainol disgustatu zuen, enpeinu gehiago jartzen omen zuelako, Elizaren erreforma erradikalak eskatzen, heretikoak kondenatzen baino. Beraz, Karrantza bera ere luteranoa zela katoliko mozorroz, akusatuko dute. Gainera, esan ere noizbait esan omen zuen, ez zitzaiola ikaragarri inportante iruditzen, batek purgatorioan sinesten ote zuen ala ez zuen, kristau zuzen ala heretiko zen ikusteko... Melchor Cano zakurra eta Valdés Inkisitore Nagusia izango dira Karrantzaren salatari teologikoak.

Karrantzak bazekien, eta mundu guztiak zekien, zer intrigak zebiltzan haren kontra. Baina bakar-bakarrik zegoen nobleziari eta Inkisizioari buru egiteko. Azkenean, Artzapezpiku izendatu eta bi urtetara doi-doi, 1599ko abuztuan, Gobernuak Valladolidera zitatu zuen, heretiko susmoren batzuegatik erantzutera.

Lasterka eta presaka heldu zitzaion teologo liberaltsu adiskide bat Valladolidetik, isil-isilka eta ezkutuka, Inkisizioak haren kontra apailatu zituen trikimailuak abisatzera. Pedro de Soto zen, Inkisizioaren planak burlatzen ausartu zen teologo hau. Axularrek Autore garaikide gutxi aipatu digu —nafarra duzu Axular ere—, baina Soto hori birritan, “Doktor handi” bezala bietan.

Valladolidera bidean, Torrelagunan, Rodrigo de Castro hura azaldu zitzaion, hamar gizon armatu berekin, eta Toledoko Artzapezpikua preso atzeman zuen. 1559ko abuztuak 22 zizun. Karrantzaren auziak —beraz, gartzelak— 1576ko apirilera arte iraungo du. Karrantza hil baino lehentxeagora arte. Iparraldean Saint-Cyrani gertatu zaio berdintsu Richelieu-rekin. Iparrak, Hegoa: historia berbat.

Zazpi urte luze eduki zuten Karrantza gela itxi batean, inor ikusterik gabe, arras isolatuta, Jauna hartzerik ere gabe. Zazpi

urte luzeko presio, umilazio, koakzio, interrogatorio, mehatxu, burla infernua. Baina nafarrak ez zuen amore ematen.

Denek zekiten, auzia ez zela teologikoa, soziala eta politikoa baizik. Aita Santuak ere bazekien eta esaten zuen hori. Horrexek utzi zuen Karrantza lagun gabe. Inor ez zen ausartzen hitzik ateratzera Karrantzaren alde: hots, Inkisizioarekin eta nobleziarekin afrentatzera. Bat bakarrik altxatu zen Karrantzaren alde. Nafarra hura ere, beharrik: Martin Azpilkuetako, “Doktore nafarra” deitua. Axularrek aipatzen duen garaikide bakana hau ere: hau ere Axularrek bi aldiz segidan aipatua. Doktore nafarrak bere honra eta fama eta etorkizuna eta karrera, dena sakrifikatu zuen Karrantzari laguntzearren. Marañonek idatzi duenez, historia honetan Azpilkueta ageri da gizon bakarra eta zintzo bakarra, gizarte espainola genuen kanailada ustel guzti haren erdian.

Hunkigarria da bi nafarron patua. Nolarebait, Espainian lotutako Nafarroa guztia dituzu biok. Filme baterako historia, tragedia grekoen eran: sorterri gabetze eta Inperioan ezin integraztearen historiak.

Guk hor uzten ditugu Karrantza eta Azpilkueta, beren zorigaitzetan, auziari gehiago segitu gabe. Bi nafarrek infernu espainol bat pasako dute.

Tormentuok Euskal Herria ito egin dutela, ematen du. Ez da harritzekoa. Libertaterik ez dago bide berririk abiatzen ausartze-ko. Izpiritua bildurrez bizi da. Hegoak hautsi zaizkio. Dotrina irakatsi, hitzez-hitz ortodoxia motzenari atxeki, apal-apal eta er-
ne bizi, larrua salbatu: hori izango da kuidadurik handiena. Obedientzia da garaiko birtute altuena. Humanismoa klandestinitatean bezala bakarrik biziko da.

ESKOLA GABEKO HERRIA

A la raza vasca... sólo le falta cultura, esaten zuen Ortega y Gassetek. Eta Sánchez Albornozek badaki, guk daukagun problema, horixe dela, alegia, *mil años menos de civilización que cualquier otro pueblo* edukitzea. Eta zer: gezurra ote da?

Segun zeri esaten zaion kultura eta zibilizazio. Dena dela, egia hutsa da, Unibertsitaterik ez dugula, esate baterako. Eskolarik ere ez dugula.

Unibertsitaterik ez dugu eta ez zaigu utzi nahi. Mendez mendez ez zaigu Unibertsitaterik utzi. Mendez mendez, bertako jauntxoak ez dira zinez enpeinatu Euskal Herriak bere Unibertsitaterik izan dezan. Zertarako: *creo que con una carrerita como la de perito mercantil es suficiente para Pamplona*, esaten zuen Rodeznoko Kondeak, karlisten (eta nafarren!) buruzagi handia huraxe. Eta gehiago nahi duenak, hor dauzka Unibertsitate espainolak.

Unamunok, denbora batean guztiz internazionalista eta PSOEko sozialisten apostolua bait zen Euskadin burgesito ikarratu hori, esaten zuen, Unibertsitaterik ez izatea hobe dela euskaldunontzat. Horrela etxetik irten beharrean aurkitzen gara. Eta horrek ireki egiten du. Aberastu. Mentalitatea zabaldu... Horixe ez da arrazoi txarra, ona baldin bada. (Eta seme-alabak edozein Unibertsitatetara bidaltzeko dirua erruz duenarentzat arrazoi ona da apika). Arrazoi kopiatua da gainera, Uharte Donibanekoari. Ez dakigu zergatik ez zaion Espainiari arrazoi bera aplikatzen, hain arrazoi ona.

Euskal Unibertsitateaz —hots, haren faltaz— nahiko idazten da egunotan. Utz dezagun hori.

Eskolarik ere ez dugu.

Momentu honetan ez dugu eskolarik, ez zaigulako uzten. Baina, hori, azkenean gertatu zaiguna da. Lehen ez genuen eskolarik; eta ez zen, uzten ez zitzaigulako: geuk nahi ez genuelako, zen. Sekula ez dugu eskolarik izan.

Zer arraio gertatu da hemen? Euskaldun jauntxoek ukatu egin diote euskal herriari, zor zitzaion eskola.

Joakin Jamarrek Foruez esaten zuena, eskolez eta euskal kulturaz arrunt esan genezake: *Dos grandes demoledores ha tenido nuestra vieja legislación* [hots, gure kulturak] *en el sentido del retroceso, uno fuera y otro dentro del país: fuera, el poder central; dentro, el caciquismo, o para que el lector nos entienda mejor, la JAUNCHERIA.*

XV eta XVI. mende haietan, ikasi nahi zuenak, berak moldatu behar zuen, ahal zuen moduan, ikasteko. Berak bilatu behar zizun non ikasi, zeinek irakatsi. Eskolarik ez zegoen, egungo eran batik-bat. Baina apezten batek edo fraileren batek, eskribau erretiraturen batek, eskola emango zion, enpeinua jarriz gero. Familia printzipalenek maisu partikularrak zeuzkaten beren umeentzat. Oso-osu gutxik jakin ohi zuten irakurtzen eta idazten. Jende xehea ez zen inongo eskolatara joaten, ume-umetatik lanera baino.

Mendi baserrietan, behintzat, ikus daitezke holakoak oraindik ere. Batzuen gurasoak, urrutiko baserriren batean sortuak, ez dira eskolara joan hilabeteren batzuk baino gehiago beren bizi guztian. Irakurtzeko nolabait moldatzen dira; sinatzeko nahiko lan. Lehenago mundu guztia horrelaxe zebilen Euskal Herrian.

XVI. mende azkenetan eta XVII. mendean hasi ziren eskolak sortzen gure herrietan. Eta Udaletxeak eskolen ardura hartzen hasi ziren. 1577an Korrijidoreak Elgoibar bisitatu zuen, eta herri gastuetan maisu baten pagua ikusirik, eskandalizatu zen eta Alkatea eta udalkideak kastigatu egin nahi izan zituen, mai-

suari pagatuz herri dirua alferrik galtzen omen zutelako. Gastatu zuten dena, beren poltsikotik atzera herri kutxan jartzeko, agindu zien. Alabaina herriak erabaki zuen, diru haiek ondo gastatuta zeudela. Badaezpadan Tolosako Udalak Errege Zedula bat lortu zuen lehenengo, eskola gasturik ordaintzen hasi aurretik. Beldur ziren, agian, Tolosako udalkideak, beren larrutik pagatu eragingo zitzaizela, aurretik ondo aseguratzen ez baziren.

Inportantzia pixka bat izaten, XVII. mendean hasi ziren eskolak. Udaletxeak egiten ziren haien kargu (gero Diputazioek hartuko dute eskolaren ardura; azkenean Estatuak). Jakina, ez legoke oraingo eskolak eta haiek alderatzerik. Irakurtzen eta, gehienez, idazten; apur bat kontuak ateratzen; eta kristau dotrina: horra ikasgai guztiak. Oso begiratzen zitzaion kaligrafia onari, etorkizunerako inportantea bait zen hori. Dotrinari ere gizarte hartan inportantzia handia emango ziotela, ez dago esan beharrik.

Eskolotan euskara erabiltzen zen, erabili (sarri, behintzat, eskolak ez ziren baserriren bateko ganbara edo mandioa besterik). Baina euskara ikasten zenik, ezin esan genezake beste gabe. Erdara apurren bat ikasten zela bai. Metodo guztiz primitibo hori ere: maisuak hitz bat esaten zuen, erdaraz, eta umeez hitz bera errepikatzen zuten; ahal zutenek idatzi ere egingo zizuten, eta kaskoan sartu ahalako guztia buruz ikasten zizuten, lezioa kantatuz bazterrak nazkatu arte, iskanbila batean, maisuak edozergatik makila jasotzen zuela. Eskola batzuetan latin ere ikas zitekeen, eskola partikularretan bereziki.

Euskal herri hura euskalduna zen oraindik; hots, euskaraz egiten zuena. Ez ziren asko erdaraz molda zitezkeenak. Noble etxeetan ere (Loiolan, adibidez; edo Xabierren) euskaraz egiten zen. Gregorio Monrealek dioenez: *Algunos grupos sociales estaban en condiciones para conocer la lengua castellana: todas las gentes que vivían de la pluma, los peones temporeros que acudían a Castilla a trabajar en las faenas de la recolección —llamados ‘gatzela mutillak’—, los indios que retornaban a sus lugares de origen, los que se dedicaban a la actividad co-*

mercial y los que habían permanecido en el ejército o en la armada en largas estadias. Bestelakoek euskara baino ez zekiten. Beraz, Euskal Herri horretan ia nahitaezkoa zen euskara eskoletan zerbait erabiltzea.

Beharbada honela parti genezake eskola hura, ikasgaiak hiru zirela, esan dugunez:

- Kristau dotrina euskaraz ematen zen gehien-gehienbat.
- Kontaduria —aritmética— erdaraz.
- Irakurtzen eta idazten, erdaraz ikasi ohi zela, uste du Aita Lasak: *Catecismo se aprendía en vascuence. Pero el estudio sistemático del vasco en las escuelas creo que no se practicó.*

Halere, badakigu zenbait herritan nola-halako bilinguismoa praktikatzeko zutela. Aita Lasak berak aipatu dizkigu kasu batzuk. Horrek esan nahi du, euskal herriari eskola ukatu baldin bazaio, ez dela oposizioerik gabe izan. Baina oposizioa alfer-alferrik izan da.

Bilinguismoa praktikatu duen irakasle sonatu bat, baina oso modernoa dugu kasu hau, Agustin Paskual Iturriaga zen, euskal literaturan ezaguna, *Diálogos vasco-castellanos para las escuelas de primeras letras en Guipúzcoa* obraren egilea: alde batean erdaraz eta bestean euskaraz ematen da testua. Iturriaga, ordea, pedagogoa argiz beste, euskaltzale fina genuen. Metodo pedagogiko okerren kulpaz dela, uste zuen, euskara galduz bazihoan, eta jendeak behar bezala ikasten ez bazuen: hasiera-hasieratik erdaraz irakasten hastea umeekin. Euskaraz hasiz, ezagunetik ezezagunera, haurrek hobeto ikasten zutela eta euskararik ez zutela galtzen, pentsatzen zuen. Era honetan, bai euskara eta bai erdara ikasten zituen umeak.

Hortakoz, Iturriagak antipedagogiko bezala salatzen zuen ohitura arrunta, eskoletan hasieratik bertatik gaztelania besterik ez erabiltzea da. Orain horrexek inporta digu: gaztelania soil erabiltzeak dirudi eskoletako ohitura arrunta. Iturriaga bera sal-

buespen ohoragarria genuke: aspaldian ohizkoa bestea zela konfirmatzen duen salbuespena.

Salbuespen bakarra dugunik, halere, ez du ematen. Iturriak XIX. mende hasieretan burutu digu bere lana (1830 aurretik bukatua zuen liburua, 1842an argitara eman bazen ere). Bergarako Mintegiaren ildoan zebilen apika. XIX. mendean badira gehiago ere, euskarazko eskolaren alde: Ulibarri, Aita Jose Antonio Uriarte, eta abar.

Beste batek merezi du, oraindik, aparte aipatzea: Luis Astigarraga maisuak. Harenak dituzu hitzok:

Muy fundada me parece la opinión del sabio Larramendi, que dice ser una errada conducta la de prohibir a los jóvenes vascongados el hablar en las escuelas su lengua nativa; pues la experiencia de veinte años en que he ejercido la educación de mis hijos y de otros muchos jóvenes, y las dificultades que estoy palpando en mi colegio para enseñar a los niños de este país cualquiera ciencia, y particularmente la gramática castellana, han acabado de convencerme de que todo debe explicárseles primero en vascuence, poniéndoles oportunos ejemplos y comparaciones en ambas lenguas; si ya de antes no comprenden suficientemente la castellana, aunque en todo lo demás que entiendan se les hable siempre en esta última lengua.

Ez ziren esijentzia ikaragarriak, ikus daitekeenez, bilinguismo aldeko pedagogo horienak. Ezin esango da, “euskararen inperialismoa” proklamatzeko zebiltzanik. Baina eskatzen zuten gutxi hori ere gehiegi zen, antza... Beti izaten da “gehiegi”, euskararentzat ezer eskatzen bada.

XIX. mendea utzirik, maisu partikularra J.A. Mogel izan dugu nonbait, XVIII. mendean. Euskal literaturan oso ezaguna berau ere. *Peru Abarka*-ren egileak bazekien *letrak*in batean *euskaltzale*tasuna irakasten, haren iloba Bizentak aitortu duenez. Mogelek latin eta humanitateak ezezik, euskara ere ederki irakasten zuen. Proba ona dira bi iloba idazleak (bat emakumea gainera).

Beraz, euskararik erabili izan da eskolan. Ez erabiltzeko aitzakiarik ez zegoen. Garibayk, etc. ez dirudite, euskararik batere entzun gabe ibili direnik eskolan. Axularrek eta, hainbat gutxiago. Euskara propio ikasi dutenik ere, ez da ikusten, noski, dokumentalki behintzat. Baina euskararen usadioa debekatzeak berak adierazten du, aurretik usadioren bat egon dela.

Iturriaga, Mogel eta besteak aparte, XVI. mendean jada ikusten dugu eskoletan euskara.

Etxeparek ez du propio eskoletarako egin bere obra. Baina ez duela guztiz ahaztu, esango nuke. Euskaldunek *zerbait doktrina* izan dezaten, idazten bait du (nahiz eta haren *Doctrina Christiana* ez den eskoletarako bururatu); eta *printze eta iaun haundiek...* [euskara] *ikhasteko desira* zutela, gogoan zuen, halaber.

Leizarraga baitan garbi dago: beraskoiztarrak oso gogoan zituen eskolak. *Heuskal Herrian gaztetassunaren irakasteko kargua dutener* laguntzeko itzuli zuen *ABC edo Christinoen Instruktionea*:

Berze natione guziék, zeinek bere lengoagean bezala, heuskaldunak-ere berean duenzat, zertan irakurtzen ikas ahal dezan... nezesario estimatu ukan dut, ABC haur berze instruktionerekin Heuskaraz-ere iar ledin.

Leizarragak batez ere Nafarroa independenteari begiratzen zion bere obran, *minzatzeko maneraz den bezenbatean*. Bistan bait zegoen —*lehenik eta orain behin gehienik*— lurralde haie-tan zerbitzatuko zuela haren lanak; ez, Espainiari anexatutako aldean.

Hegoaldean, horretaz axola zedin Gorte gabe, ausaz beranduago hasi ginen euskarari begiratzen. Etxabek esana da, hemen erlijioa bera latinez eta gaztelaniaz irakasten zela. Trento ondorenean euskara erabiltzen hasi omen ziren. Baina beren lanak izango dituzte Larramendik eta, Kardaberazek eta, XVIII. mendean bertan, dotrina behintzat edonon euskaraz eman dadin; eta

jendeak euskaraz irakurtzen ikas dezan, debozio libururik irakurri ahal izateko adina bederen. Halere garai honetarako zabaldu-xea dirudi euskarazko dotrinak eskolan:

Bizkaian, baita emen gure artean ere, sazerdote jaun asko ikusi ditut eskoletan obra ori zelo ta arreta andiz egiten; obra obeagorik errientzat ezin, ala fede, umeak ondo azitzea baino, egin dezakee... Bestela, zer lotsa gaizto itsusiagorik euskaldun galtzadun edo gizon egin bat lau errengloi euskeraz ezin irakurrik, ez atzera ez aurrera, lotuta ikustea baino? —idazten zuen Kardaberazek.

Kardaberazek *Kura jaun eta Eskola-Maisu zelosoai* eskaini zien bere “Euskeraren berri onak”.

Baina Kardaberazekin engoitik XVIII. mendean aurrera gabilta; gainera, Kardaberazek esaten duenak, dudarik gabe, erlijio arloan bakarrik balio du. Ordurako herri gehien-gehienek beren eskola zuten. Eskola bat baino gehiago ere bai, beharbada. Ulibarrik dioskunez, Okendok —Arabán— hiru eskola zituen: Parrokia bakoitzak bana, euskarazkoak biak, Ulibarriri sinestekotan; eta beste hirugarren bat, erdaraz.

Afirma asimismo Ulibarri que las escuelas vascas estaban dirigidas por los sacerdotes del pueblo y en ellas la enseñanza (ésta es su característica) se impartía toda en vascuence. Es afirmación que Ulibarri hace en otras ocasiones extensiva a otras poblaciones vascas, citando casos concretos de personajes conocidos de su época, como el vizcaíno José de Murga, que, a través del vascuence, ya había, para los ocho años, aprendido el latín. Hechos de esta naturaleza le proporcionarían más tarde argumentos para defender como viable la idea de la creación de escuelas vascas, en las que el euskera fuera vehículo único de enseñanza para toda asignatura.

Si tales afirmaciones sonaran a fantásticas a alguien, en su apoyo pudieran aducirse otras ajenas, como algunas del Padre Cardaveraz en su *Euskeraren berri onak* (1761), que no distan mucho de las del hijo de Oquendo. Y aun en el mismo sentido,

parece hablar el hecho de que las más de las primeras gramáticas vascas se escribieron con la finalidad de enseñar a los vascos algún erdera, el latín o el castellano, muy al contrario de las que se escriben ahora (L. Akesolo).

Dirudienez, ba, hauxe daukagu:

- Euskara erabili izan dela eskoletan, erabili; baina hori ez zela korrientea, ohizkoa. Propio euskaltzaleak, edo pedagogiaz kezkatuenak, edo elizgizonak, izango dira, euskara darabiltenak. Minoria bat. Ez eskola “ofizialak”.
- Haurrek eskoletan gaztelania ikasi behar dutela, guztiek uste dute. Euskara irakatsi nahi dutenek ere, ez dute dudarik egiten, gaztelania irakatsi beharra dagoela. Azkoitiko Zalduntxoek ere asmo horiek zituzten. eztabaida ez da, gaztelaniarik bai ala ez; baina euskararik *ere* bai ala ez. Batzuek euskara *ere* irakatsi behar dela, esango dute; gehien-gehienek euskarari ez diote batere jaramonik egingo.
- Eskola gehienetan gaztelania hutsa erabili da eta ikasi da.

Larramendik salatu zuena:

Los Bascongados no parece que han hecho aprecio della... Dentro de su País se destierran quantos medios pudieran conducir para conservarla y descubrir sus primores. Nada se lee ni escribe ni se enseña a los niños en Bascuence; no hai Maestro que quiera ni sepa deletrear en su Lengua.

Ulibarrik bertsoz salatzen zuen:

Esaizu: zelan da au,
zetara ari gara?
Euskera berba eginda,
eskolia erdera?

Beraz, GAUR-ek (*Así está la enseñanza primaria*, 1969), Aita Lasari jarraiki, ematen zuen iritzia, hartuko dugu konklusio bezala:

Sin perjuicio de que en las zonas rurales la enseñanza se desarrollase predominantemente en vascuence, en las urbanas en cambio, y desde tiempos antiguos, se desarrollaba en castellano. De la misma manera que en los países latinos se hablaba corrientemente las lenguas romances mientras la cultura empleaba el latín, así también en el País Vasco ha ocurrido que uno era el idioma hablado, el vascuence, y otro el idioma de la cultura, el castellano. Sin que de aquí se pueda deducir la inexistencia de una importante cultura en vascuence, ni menos aún la necesidad de que la cultura actual haya de desarrollarse sólo en castellano.

Aparte de los fuertes condicionamientos ajenos a los vascos que influían en este sentido, a los propios vascos les interesaba el castellano para hacer carrera y para emigrar, pues no se puede olvidar que antiguamente nuestro país era una de las zonas más pobres de la península.

Arrazoi ez okerra, baina bai oso motxa, iruditzen zaigu emigrazioarena, sarri aterea izan den arren. Egiazko arrazoa euskarren erabateko prestigio falta zen eta gaztelaniaren ohorea, kultur hegemonia. Marianak bezalaxe —Larramendik haren kontra irten zuen— etxean bertan ere jende askok eta agian gehienek, printzipalenek behintzat, *rudem et barbaram linguam, cultum abhorrentem* zeritzoten euskarari, askoz lehenago Nafarroako monjeek eta Gorteak *lingua rustica* zeritzoten moduan. Ez kanpokoek bakarrik.

Baina euskal jauntxoek euskara erdeinatzen badute, ezjaki-bakarrik ere ez da kausa. Larramendik hobeto ikusi zuen: hemengo jauntxoen haizea eta putza, Gaztelako jauntxoen antzera ibiltzeko; bertako noblezia jatorra gutxietsirik, Gaztelako noblezia tankera kopiatu duten bezalaxe, kopiatzen dituzte mintzamoldea eta ere. Tximuek bezala, Gorte aldean ikusten zuten dena, imitatu nahi izaten ziguten gure jauntxo dottoreok. Indiano-

ek, zer esanik ez, herri xehearen gainetik altxatu nahi izaten zizuten burua, aberasturik itzuliz gero. Haiek ez zizuten, gero, urrea bakarrik besteek baino gehiago: baserritarrok baino askoz ilustratuagoak eta mundua ikusiagoak eta kultuagoak ere baziren, alajainetan... Txomin Agirre nobelistak halako indiano mizolo bat pintatu digu.

Barbaroak — ikusi dugu — berena baino garaiago iruditzen zitzaizen zibilizazio molde batean integratzearen, kristau bihurtu ziren. Uste zuten, bataioak beren jatorri barbaroa borratzen zirela, jatorri barbaroaren lotsa garbitzen ziela, jatorritik askatzen zituela, gizaseme berriak egiten zituela eta zibilizazio garaio batean txertatzen zituela. Bataioak sentidu politikoa zuen. Kategoria sozial bat ematen zuen. Bataiatuz gero ez zirela barbaroak. XVI eta, batez ere, XVII. mendeko jauntxoekin, apezekin eta edonolako handikiekin, berdintsu gertatu zaigu Euskal Herrian. Kultura eta zibilizazio gaztelauak liluraturik bizi dira. Mintzaira estatu sozialaren sinbolo da. Gaztelania mintzatzeak kategoria ematen du. Euskara ez jakitea — umetatik ez jakitea, hainbat hobe — jatorri ilustrearen seinale iruditzen zaie: kultura gabeko basas-herri honekin ez daukate zerikusirik, beste jatorri batekoak dira berak, ez dira baserritarkume arloteak... Berdin-berdin gertatu da Ernazimentu aurretik Ingalaterran eta Ilustrazio garaian Alemanian eta Errusian: Gorteak eta nobleziak frantsesetik bakarrik hitz egiten zizuten; noble askok ingeles, aleman edo errusoz hitz egiten jakin ere ez zekien. Edo nahiago zuen ez jakin. Herria bihotz-bihotzez mesprezatzen bait zuten, ez ziren herri hizkuntzaz ere “kutsatzen”. Konplexu horixe nabaritzen dugu euskal handikien baitan. Azkuek eta, Barandiaranek eta, egingo duten herri kulturaren balioberrizkuntza urruti dago oraindik. Burgesiak mesprezatu egiten du herri kultura. Baserritarkeria, mendizulokeria, iruditzen zaie euskal kultura. Burgesak ez du baserritar izan nahi. “Hiritarra” da. Kaletarra. Burgesak “ilustratua” izan nahi du. Haren aberria “mundu zabala” da; haren kultura, “kultura”, hots, ez hango edo hemengo kultura, kultura bera baizik, *la cultura*. Eta gure burgesa ez da ohartzen, kultura

bera uste duen hori, beste askoren arteko kultur molde bat dela bera ere. Eta bera ignorante bat. Burgesari estuegi egiten zaio euskal aberria; kaskarregi euskal kultura; baserritarregi euskara...

Ondorioz, haizejo bezain barnean konplexuti, euskaldunek ez dute euskara mesprezatu eta baztertu bakarrik egin, eskoletako ateak itxi alegia; ezpada deabrukeriak asmatu dituzte euskararen pertsegitzeko. Edonola euskara itozteko geroago Estatuak erabiliko dituen metodoak, bertoko geure jauntxoek asmatu dizkigute. Jauntxoon eskutik etorri bait da hona, etorri ere, ito nahi gaituen Estatua. Aita Lasa mintzo zaigu:

El día 18 de marzo de 1787 contrató el pueblo de Elgoibar con el maestro Gregorio de Landibar. En la cláusula 2 estipulaba:

“Que no permita a los niños hablen dentro ni fuera de la escuela otro idioma que el castellano; y entreguen el anillo para que vaya circulando entre ellos en las faltas en que incurrieren; y al último que llevare el tal anillo a la escuela le aplique la pena de azotes o palmada con suavidad”.

La escritura de Aya del 27 de noviembre de 1784 decía:

“Dará orden estrecha de que nunca hablen entre sí el vascuence, sino el castellano. Y para puntual observancia de esta orden se valdrá del medio común o sortija, tomando cada sábado razón de su paradero y reprendiendo, apercibiendo y castigando directamente al que se hallare con él”.

El día 9 de enero de 1730, entre las cláusulas estipuladas entre el pueblo y el maestro de Beasain, había una que decía:

“Y que no les permita hablar en vascuence sino en castellano, poniendo anillo y castigándoles como merecen”.

Herrietako jauntxo horiek, lehenengo, jende xehearen gainetik altxatu dira, kasta apart eta nagusi bilakatu dira, besteak baino gorago plantatu eta berezi dira. Horixe, “jauntxoak” dira. Eta orain —milakakoen neurriekin eta— Udaletxez jabeturik, beren basakeri konplexua mendekatu nahi dute. Beren ustezko “nagusi kultura” ikasi nahi dute eta inposatu nahi dute. Jatorri

euskaldun apalekoak dira. Baina behin jauntxotaraz gero, jauntxo eta handiki dotore agertu nahi lukete. Miresten dituzten nagusi gaztelauak bezain “kultu” haizeputz agertu nahi lukete. Beren jatorriaz eta jatorrizko euskal kulturaz lotsatzen dira. Barbaro hauek ere “bataiatu” egin nahi lukete. Beren lotsa borraratu nahi lukete. Bataioko ura gaztelania da.

Gure egunotaraino heldu da burgesiaren mesprezu hori euskararentzat. Beste milaren ordeztan, hona hemen Ortuetak kontatzen duen adibide bat:

Una señora de buena sociedad, en Bilbao, oye a una nieta suya decir “ama” a la que le dió el ser y, comenta su abuela materna: “como las aldeanitas?” (textual y reciente).

Esa señora dice así, porque la clase social a que ella pertenece, padeciendo de ceguera —con valiosas excepciones—, cree vivir en un mundo distinto a la clase popular, no por otra cosa. Y ella se alarma un poco de oír el idioma popular en boca de su nieta... Parece ver allí en su nieta, un incipiente proceso de descenso social.

Urteak eta urteak burla eta zanpaketa jasanez igaro ostean, azkenik herri xeheak berak sinestu egin ditu burla horiek; nagusiek bezalaxe pentsatzera makurtu da eta bere barneratu egin du euskararen lotsa: gaztelania da kultura... Euskalduna lotsa da euskaldun izateaz! Eta ez da ohartzen, bere zanpatzaileen ideologia bereganatu besterik ez duela egin. Bere zanpaketa onartu! Handik hara, oso ondo konprenitzen dugu, gorago ere aipatu duguna, langile arrunt batzuek munduko inuzentzia handienarekin aitortzea: *hablamos vascuence, porque no sabemos español. Nosotros hablaríamos con muchísimo más gusto en este idioma, pero querer no es poder.* Eta ez dira ohartzen, zanpatzaileak ahoan jarri dien hitza esaten dutela, eta besterik ez. Zenbat arrazoi zuen Marxek benetan!

Nagusien ideologia da aldi bakoitzeko ideologia nagusia: hona hemen kasu exenplar bat, nola horixe garbi-garbi gertatu den, non eta “euskal sozialismo”an. Euskal sozialismo espainoan alegia. Alienazioa perfektoa izan da.

VI

ZER EGIN?

HISTORIAREN PROBLEMAK

Pixkana-pixkana bagoaz aurrera. Bagabiltza, behintzat. Edo badabil denbora. Eta batek, eguneroko bere zereginen artean, problema gehiegi aurkitzen du.

Problemak, ideologietan: gure usteek, itxaropenek, jomuga eta xedeek, zenbat balio ote dute? Gizona ez ote da *abere gaixo* bat? Ez ote ditugu kontuak ateratzen — ametsak egiten — gizona abere dela kontuan hartu gabe?

Problemak, historian: nondik ote gatozen. Nola iraun duen herri kaxkar honek, erromatar, franko, goto, arabeen inperio bazterretan. Zergatik ez den euskal Estatu iraunkorrik sortu. Zergatik lotu zitzaizkion Araba, Bizkaia, Gipuzkoa Gaztelako Koroari. Nolako loturak ziren... Batez ere: nondik nora sortu diren, joan den ia berrehun urte honetako istiluak eta zer diren istiluok funtsean. Guretzat lekurik ba al dagoen mundu modernoan.

Euskal historiari gagozkiola, egia esateko, lehenengo problema eta okerreana, da, ez dugula ezagutzen. Propio hartaraxe jarri ez den egungo euskaldun (eskolatu) batek, neuregandik hasita, hobeto ezagutzen du Europako beste edozein herritako historia, bere herrikoa baino. Non ikasirik ez dugu asko izan, batik bat. Azterketa historiko gehienak tesiren bati atxekiegirik zetozen, polemika gogorretan. Gero, historizaleak berak elkarren kontra zebiltzan. Eta, gainera, orainarekin enplegatuturik dabilenak, oraina eta orain artekoa irauli nahita dabilenak, historia pa-

seari ez dio kontserbazale batek adina begiratzen. Etorkizunean ikusten ditu bere arazoak. Ez iraganaldian.

Hori da kontua: Euskal Herriak ez du iraganaldi hobe behar. Etorkizuna behar du hobe.

Historia asko, ordea, iraganaldi hobe bat emateko bakarrik egin zaigu. Historia “abertzalea” batez ere.

Halere, historiaren inportantzia ez du inork ukatuko. Alderantziz. Edozeinek ikus dezake, historiak diharduten liburuak geroz eta gehiago agertzen direla. “Teoria hutsaren” bolada bat egon da, nolabait esateko. Ideiak soil-soil predikatzen ziren, larri gorritan. Orain, aldiz, azterketa historikoen boladan gaude oso-osorik. Egon ere, merkaduria horren eskari handia dago. Konferentzia asko ematen da —halaxe eskatzen delako—, liburu asko idazten, are eztabaida gehiago sortzen, karlistadez, Foruez, euskal demokrazia omen zenaz, jauntxoez, eta abar. Nortasuna galdu zuen (kendu zitzaion) herriak bere iragana bilatzen du.

Frankismotik postfrankismora pasoa ezagutarazten du horrek. Lehen filosofiak eta teoriak zen dena. Orain dena historia da. Lehen, marxismoa eta nazio arazoa, eta hola. Orain, historia-ko liburuak bata bestearen ondoren: Zabala, Ugalde, Ortzi, Bel-tza, Otazu, Fz. de Pinedo, Solozabal, Fusi, Fz. Albaladejo, Idoia Estornes, eta abar. Ez dakit zenbat. Ireki ezazu *Zeruko Argia*, eta bete-beteta dator: Foruak, Estatutua, konferentziak han, konferentziak hemen, historia gora, historia behera. Hegohaize, ifarraize: pentsagioren kanbioa.

Ez dut horretan luzatu nahi, baina ez nuke utzi nahi aipatu gabe ere: uhin berri hau, ideologiaren —eta borroka ideologikoaren— espresabide berri hau, *erदारaz* dator! Euskarazko literatura genuen, orain arte, euskal problematikari lotuena. Euskal literatura pobreaken ia bentaja bakarra horixe zen. Erdara hasi da nagusitzen berriro... Gainera, guk nahi dugun Euskal Herria, ez da ezein historiarekin demostratzen denik, behar duguna baino. Etorkizuneko Euskal Herri bat, hain zuzen historiaren kontra.

Konferentzia eta azterketa eta liburu horiek ere ideologiaren batekin egiten dira, noski. Eta historia mailan, edo historia jantzitan, lehengo ideologia borrokan segitzen dugu, noski baino noskiago. Historia ez zaigu historiagatik axola. Interes politikoak garamatza historiara. Funtsean, oraina eztabaidatzen dugu historian. Oraina bilatzen dugu historian, eta, horrela, historian oraina *berregin* — atzeraka egin — nahi genuke. Iraganaldian fabrikatu nahi dugu etorkizuna.

Oraingo istilu eta gorabeherak esplikatzeko, beti karlistadetara jotzen dugu. Lehenago ere bazen haatik hamaika komeria. Lehenagokorik, ordea, aipatu ohi dugun ia dena, hauxe da: Aita Larramendi, Azkoitiko Zalduntxoak, Llorente eta konpainia...

Denok dakigun eta beti aipatzen dugun gauza bat hau da: XVIII. mendean bazen jadanik zerbait euskaldunen eta gaztelarren artean. Hor dira Larramendiren polemikak Euskal Herriaren defentsan. Ordurako auzi bizian zebiltzan, handik aurrera behin eta berriro aurkituko ditugun hari muturrak eta korapiloak:

- euskara zein hizkuntza zahar eta paregabe den, ala ezain kaskala, batere balio ez duena
- Foruen paregabetasuna eta gizarte bizitzaren atarriaren bikaina Euskal Herrian, ala Foruon oinarririk eza eta balio eskasa
- euskaldunen odol garbitasuna eta berenezko noblezia, *privilegio y gracia de los Reyes* izan barik, ala euskaldunen edonolako plebeikeria eta nortasunik eza, herri gisa, eta abar.

Baina Aita Larramendi, Azkoitiko Zalduntxoak eta zirenak zirelako besteak, prozesu luze baten buruan agertu dira.

Prozesu horren hasieran euskaldunen beren zabarkeria izugarria dago. Prozesu horren buruan bi alderdi daukagu gaur arte: batek esaten du, Euskal Herriak ez duela piku ustel bat balio. Besteak esaten du, Euskal Herria bezalakorik ez dagoela mun-

duan... Jakina, gauzak ez dira horren simple botatzen. Tontoena ere bere tontakeriak disimulatzeko adina listo izaten da gaur. Eta eztabaida horiek nola politikoak izaten diren, gainera, gauzak politikoago esan ohi dira. Batek behinolako euskal demokrazia goretsiko du; besteak hura beheretsiko. Batek karlisten abertzaletasuna demostratu nahiko; besteak haien klerikalismo eta atzerakoikeria. Batek Arana Goiriren merezimenduak; besteak haren arrazismoa, eta abar.

Biek arrazoi dutela, esango al dugu? Eta zer? Zer aterako dugu hortik? Euskaldunek sekula Nafarroako Erregerik, eta Forurik, eta demokraziarik, eta Gernikako Arbolarik, eta karlismo-rik, izan ez balute ere: zer? Eta euskaldunek Nafarroako Erresuma eta Foruak eta demokrazia eta beste loria handi asko izan badute ere: zer? Orain eta hemen bizi gara. Ez goaz iraganaldira. Etorkizunera goaz.

Jokabideok zer interes errepresentatzen dituzten, inporta digu.

Batek Euskal Herriaren historia bat egingo digu, edertasunez eta loriaz beterik. Zer esan nahi digu?

Besteak ez du Euskal Herriaren historian miseriak besterik aurkitzen. Zer esan nahi digu?

Euskal Herrian gauzak ez direla behar bezala ibili, nekerik gabe onar genezake. Bestela ez ginateke gauden bezala egongo. Beraz, euskal historiako gizandiak eta orrialde argiak bakarrik aipatzen dizkigutenei, orrialde ilunak non dauden, galdetu beharko diegu. Sozialista batek ez du pentsatu ohi, lehenago gauzak hobeto zebiltzanik. Eta hobeto bazebiltzan ere, gutxi preokupatzen du horrek. Beraz, orrialde ilunak bakarrik idazten dizkigutenei, ba, ez diola inporta, esango diegu. Guk horregatixe nahi dugula etorkizun argiago eta Euskal Herri hobe bat.

Gaurko errealitatea hauxe da: zaila dela euskaldun izatea. Euskaldun izan nahi izatea. Eta ez gutxi garelako, laguntasun gutxi dugulako, eta abar, bakarrik. *Euskaldun izaten enpeinatze-ko motibaziorik finkatzea da zailena*. Euskaldun izateak merezi duela, erakutsi egin behar da Euskal Herrian. Ia beste inon egin

beharrrik ez dagoena. Inork ez digu eragozpenik jarriko, espainol gisa edo frantses gisa esistitzeko. Baina beren etxeari Espainia eta Frantzia izenak eman dizkieten horiei, euskaldun izatea ezer ez izatea iruditzen zaie nonbait. Eta, azkenean, pentsamolde hori geure buruotan ere sartzea iritsi dute.

Espainol gisa edo frantses gisa harrotzen bazara, euskaldun izanik, inork ez dizu ezer esango. Aitzitik, euskaldunek Espainia eta Frantzia zenbat edertu eta ohoratu dituzten, esaten baduzu, izpiritu zabal eta unibertsaleko gizona deklaratuko zaituzte. Kondizioari beti Espainia eta Frantzia deritzo. Gu ez gara geuretzat.

Baina euskaldunak zein euskaldun diren, edo izan diren, edo izan behar luketen, esan orduko, segituan botako dizute aurpegira, izpiritu estu eta kaldarra zarela, artobero, etxezulo, xuhur, auzokoi, bistamotz eta beste zernahi dotorezia. Burgesa zara, gainera, eta proletalgoaren batasunaren etsaia (Espainiaren batasunaren etsaia alegia).

Euskaldun izatea, soil-soil euskaldun izatea alegia, ez izatea hobe den gauzaren bat da bene-benetan. Alegia, merezi du Espainiaren edo Frantziaren ohorerako euskaldun izatea. Baina ez, euskaldunaren ohorerako euskaldun izatea. Euskaldun ona, espainol edo frantsesaren akzidente eta osagarri huts dena, da. Euskaldun izatea, euskaldun izatearekin aski dela, hori ez da ka-bitzen, Pariseko eta Madrileko jauntxoek *izpiritu zabal eta unibertsal* deklaratu duten horretan. Hori ez da orain bakarrik horrela. Historiak jarri du horrela. Eta *euskaldunek berek dute fal-ta*, ez Euskal Herriak. Historiak ekarri gaitu gauden puntura.

ARESTI BAI, BAIAGO LEON FELIPE

Bakoitzak bere zoroa bizi omen du eta euskaldunon zoro bat izena da. Ez geure lanak, izanak, egiten gaitu nonbait, baina etxearen izenak, deiturak, leinuak. “Bizcaitarra zarian aldeti eguinda daucazu idalguija; ez baña Bizarguin, Odolateratzalle, ta zauri-osatzallia zarianeti”, Peru Abarkak uste ohi duenez. Eta gure deitura, hots, hidalgia, noiz-non sortua ote den, familiak zein armari duen, ibili ohi gara bila. Etxe askotan ikusten da, familiakoa omen den armariaren erreproduzio bat horman esegita.

Genealogia bat era honetan beneratzen denean, zehatz-mehatz ez dakit zer bilatzen duen giza-abereak, baina han bere burua goititu, nobletu, handitu nahi izaten dizu zalantza gabe. Geu ezer handirik ez gara, baina etorkiak ohoratu egiten gaitu. Historiak, antza, bestelako dimentsio bat ematen digu.

Historiaren fikzioak, hobeto esan: armarian eta, ez bait daukagu gehienez ere sinbolo primitibo samar bat besterik. Hori bai, geuk aitortu nahi diogun esanahi (handitasun, harrokeria) guztikoa hura. Horrela —fedea adinako balioz: fedea beti izan da kreatiboa— erabilgarritasun errazeneko bere nortasunaren sinboloa da edozeinentzat. Etxea apaintzeko ere balio dizu. Norberak ematen dio gusto duen goitasuna bere buruari.

Oso inbentu positibotzat daukat nik sozialki nobletasun orokorraren euskal soluzioa bere garaian. Esan nahi du, euskaldunek, mundu zahar bat bukatzera zihoanean, beren formula politiko propioa asmatu zutela mundu berrirako, berentzat egokiena

eta, besteak zer ari ziren begiratzen bada, txit originala. Euskaldunen nobletasun orokorrak orduan errealitate politiko, juridiko eta sozial (erlatibo, baina) zinezkoa eta oso positiboa adierazten zuen. Nik ez dakit soluzio politago asko ote dagoen Europan.

Horregatixe, ordea, utzi nostalgiak eta autoengainuak, eta hautsi beharra dago mito batzuk: orain orainean gaudela ulertzeko (ez XV. edo XVI. mendeetan); eta ulertzeko, euskaldunok eta Euskal Herriak orain errealitate oso bulgare bat baino ez dugula osatzen gaurko munduan eta pentsatu beharra daukagula beste soluzio bat. Sinbolo batzuk, beharbada indibidualki oraindik baliore terapeutikoren bat edo betetzen dute kasu batzuetan, honez gero aitortu beharra dago kolektiboki anakronikoak eta barregarriak diruditela.

Euskaldunok, aro baten amaiera eta etorkizunaren atarion, berriro geure posizioa historian formulatu beharrean gaude. Eta, hasteko, geure egiazko errealitatea ezagutu eta onartu beharrean. Errealitate hori gaur-egun zein den, León Felipek esan digu oso garbi, nik uste:

¡Qué
lástima
que yo no tenga
una casa!
Una
casa
solariega
y blasonada;
una
casa
en que
guardara
a más de otras cosas
raras,
un sillón de viejo cuero,
una mesa apolillada
y el retrato de mi abuelo
que ganara

una batalla...
¡Qué
lástima
que yo no tenga un abuelo
que ganara
una
batalla,
retratado
con una mano cruzada
en el pecho
y la otra mano en el puño de la espada!
¡Y qué
lástima
que yo no tenga siquiera
una espada!...
porque... ¿qué voy a cantar
si no tengo ni una patria,
ni una tierra
provinciana,
ni una
casa
solariega
y blasonada,
ni el retrato de un abuelo
que ganara
una
batalla,
ni un sillón viejo de cuero,
ni una mesa, ni una espada?...

Pertsonek bezala nazioek beren historia mitikoa muntatzen dizute. Beren gizandiak, errege santuak, heroisak, garaipen dir-daitsuak eta derrota teatralki heroikoak, etab., beren zeru, infernu eta purgatorioekin, nazionalismoak beste erlijio batzuk dira eta.

Baina begira: beste herri batzuek beren sinbolotzat lehoiak, hartzak, otsoak, arranoak, tigreak dauzkate. Guk arbola bat: “eman ta zabal zazu munduan frutua”. Gurea ez da handitasuna.

Gurea askatasuna da.

Euskal historian, gertaldi arrandiosorik eta, ez dago. Baiona eta Burgos artean ez da ikusten tamaina samarreko beste katedrale bat. (Mendi kapera eta herri-txikiko eliza eder anitz ordea). Baserriak dira gure “jauregi” gehienak. Maila bateko metropolirik ez daukagu: euskal hiri handienak —Bilbo bera— ez dira auzopila probintziano batzuk baizik. Arestik esan bezala, ez gara aberatsak, ez gara zaldunak. Harrokeria inkultoa da. Baina, gure kasuan, tontoa da gainera. Ahal izan bagenu, pentsatzen dut, guk ere besteak bezalaxe egin izango genuela, alegia “enda sendo, azkar ooren antzera auzo ahulagoren bizkarretik hedatu eta aberastu”. Beste herriak konkistatu, zanpatu, lapurtu. Kontsolagarria da guretzat, ezinez bada ere, ahal zutenek egin egin dituzten krimenak, egin gabe edukitzea. Besteak beste orain libre gaude astakeria haietaz patriotikoki harrotu behar izatetik eta, harrotu ahal izateko, gure inteligentziak lepatxuritu.

Guk ez daukagu Inperiorik eta ongi da horrela. Libertatea da gurea.

Baina umeek berek “zein da handiena, zein da indartsuena, zerekozerena” galdetzen dizute, beti superlatiboan: irabazleen eta garaileen gizartean bizi gara. Handikeriaren kulturaren.

Ikasi egin behar da txikia izaten. Kulturaren kontra eta gure gizarte modernoko balio eskalaren kontra. Mundua ez handitu, baina edertu —*small is beautiful*— nahi baldin bada behintzat. Mundua libreago eta ederrago bilaka dadin, euskaldun gisa kolaboratu nahi baduzu alegia.

KULTURGINTZA, HERRIGINTZA

Espainola kultura “handia” da. Euskal kultura txikia da. Espainolek, beren benetako kultur handitasunean dudak baldin badituzte (eta badituztela, ematen du), tontakeria bat egiten dute euskararekin konparazioak eginez. Txinoarekin ere ez dugu konparatzen ohi gure euskaratxoa. Beste neurri klase bateko gauzak dira.

Euskal kultura ez da txikia bakarrik. Urratua da, puskatua. Katea-kateaturik bizi da. Luzaro zanpatu dute.

Hirugarren: luzaro abandonatu dute euskaldunek berek euskal kultura. Hortik sortzen da, euskaldunek beren euskal kulturarekin erlaziokera txit problematikoa izatea. Euskaldunaren eta bere euskal kulturaren artean zubi luze bat bezala dago. Zubi hautsi bat, askotan.

Kulturgintzan ari denak, hiru jende mota aurkitzen du:

Lehenengoa, euskararen kontra zuzen dabilena, edozein arrazoigatik. Euskara zeharo ignoratzen du, kontra joateko ezpada. Guztion espainoltasuna, nazio batasuna, euskararen ezdeusa, aipatuko dizkizu. Euskararen jazarle eta zanpatzaile direktoa. Orain arte haizea bere alde zuen eta bere posturak disimulatzen aritu beharrik ere ez du sentitu jende honek.

Bigarrenak euskara abandonatzea hobe dela, esaten (pentsatzen) dizu. Erabat, Unamunoren edo guraso zabar

askoren antzera; edo, nola-hala, proletalgoaren batasuna ez haustearren, adibidez. Euskararen etsairik ez da, etsai, sentimenduz behintzat. Baina ez dio sentidurik ikusten. Gerra aurrean oso zabaldua bide zegoen ikuspide hau. Sozialista zahar gehienak halakoak ziren (Eibarko sozialismoa), euskaldun sozialistak alegia; bestela Euskal Herriko sozialismo zahar gehiena goiko sailean sartzen bait da, euskararen etsai zuzenen sailean. Abertzale izeneko asko ere sail honetan sartu beharko litzateke agian, gerra aurreko hazaldian batik-bat. Hauetako gehienek maite dute Euskal Herria, beren erara. Euskal Herria eta euskal gauzak txalotzen ez dira makalenak izan ohi. Baina maite dutena *txokoa* da: Athelitic Bilbaotik, Santurtziko sardina eta Getariako txakolina zehar, *el mejor puente colgante*-raino. Euskal historia kurioso bat, Okendoz eta gainezka, oso polita. Aitorren hizkuntza zaharra. Euskal kantak. Euskal giroa. Txistua, etc. Halakoek Euskal Herria euskal kultura egiazkorik gabe maite dute. *Folklorista* izenez burlatu izan zaie azkeneko denboran.

Jende mota honetakoak, egun, asko ez dira ikusten, posturak oso erradikaldu zirenez gero. Baina lehenengo jende motak etorkizunik ez duenez gero —hemendik aurrera demokrata izan beharra egongo bait da— sail hau berriro indartuko dela, pentsa liteke. Lehenengo sailekoak hemen anparatuko dira, orain arteko beren atzamar beltzak goante xuritan ezkutatzeko. Oso izpiritu zabal eta unibertsalistako jendea izango ditugu. Munduko jende liberalena.

Hirugarren jende mota euskaltzalea eta abertzalea da. Borrokan ari da. Baina gehienetan beste zeregin batzuetan ari da bera eta kulturagintza ez du ondo ulertu.

Honelakoak ere geroz eta gutxiago gelditzen dira. Baina azkeneko urteok dira lekuko, fronte kulturalakoek eta sozialekoek,

armadunek, politikoez, zenbat haserre erabili duten. Kulturgintzaren sentidu politikoa eta soziala ez da beti garbi ikusi. Agertu ere, ez da beti agertu. Euskara hain kinka larrian dago, beti euskara eta euskara aipatu bait da, ia besterik ez. Oraintxe bertan ere horretan lehiatu beharra dago. Premiak zertara behartzen gaituen, gauza bat da. Baina guk nahi duguna, ez da edozein euskal kultura, euskaraz egotea beste kondiziorik gabe. Guk ez dugu nahi minoria batzuentzat kultura eta besteentzat euskara soil. Guztientzat euskara eta guztientzat kultura. Beraz, nahi duguna ez da irakaspen sistema bat dagoen bezalaxe hartu, tresnak eskuz aldatu, eta euskaraz jarri; beste sistema bat sortu baizik, beste edukin batzuk, eta han euskara. Eginkizunak hain diferentte izanik, diferentziak nahitaezkoak izango dira aurrerantzean ere kulturgintzaren eta beste zereginen artean. Batez ere politikoez. Betikoa delako. Halere guztion elkartasuna ezagutu dela, uste dugu.

Beraz, hiru mailatan banatzen dira, kulturgintzan aurkitu ohi ditugun problema politikoez. Bi sailetan bereziko ditugu: folkloristen problema bazterrean utz genezake.

Euskal kultura txikia dela, pobrea dela eta ahula dela, eskasa dela... Aitzakia horiek eman ohi dituzte, bai ito nahi luketenez eta bai zabartu dutenek.

Askotan kulturaz soil mintzatu ohi gara, kultura hori bera-huts denik balitz bezala. Ente abstraktu bat. Horrelakorik ez bait dago. Dagoena jendea da, gizarteak, beren zereginenez, joan-etorriaz, politikaz, komertzioz, kantuz, solasez, tradizioz, eta abar. Beren kulturaz. Eta jende arteko harremanak daude. Herrien artekoak ere bai.

Liburuetan ikasten diren eta liburuetatik ezagutzen diren kulturak izan ohi dira, gehienetan, kultura abstraktu horiek —kulturaren baten ideia *hutsak* hain zuzen. Kultura sumerioen zer ideia duzu zeuk, irakurle? Monumentu batzuk eta doi-doi ezer gehiago seguruenik. Beste edozein kulturarekin berdintzatzen zaizu, agian, gehiago dakizun arren (barrura sartu ez bazara behintzat): Autore mordoska bat ezagutzen duzu, historia

apur bat eta zenbait istorio, arte obrak, etc. Baina kultura hori dena gizonik gabe balebil bezala da. Zure ideia horretan kultura bat dago eta gizonik ez dago barruan. Berez dabil. Edo, hobeki, berez dago, berez denik bezala dago, airean. Pentsatzen hasiz gero, badakizu, gizakirik gabe kulturarik ez dagoela. Baina noiz hasten da bat gogoeta horiek egiten!... Euskal kulturaz ere askotan halaxe hitz egiten da. Euskararen etsaiek, batez ere, ez dute ohartzen, nonbait, euskal kulturaz mintzatzea euskaldunoz mintzatzea dela. Ez gaitu harritzen, gehien-gehienek euskal kulturaren ideia bat besterik ez bait dute, kanpotik begira hartu dioten antza, eta nola-halakoa hura. Ez daude barruan. Horretaraz gero goazen gu beste muturrera: euskal kulturarik ez dago; dagoena Euskal Herria da. Eta dagoena ez da euskal kulturaren eta erdal kulturaren arteko problemarik, euskal herriaren eta erdal herriaren arteko problemak baizik (eta ez dio hemen axola problemak sortu dituztenak herriok berak ez izatea).

Euskal kulturaren eta erdal kulturaren artean harreman problemarik baldin badago, herrion arteko harreman problemak dira. Gorabeherok soil *kultur arteko* problemak bezala tratatzea, problemaren suari ihes egitea da, esparru kasik neutral batera. Problema faltsutzea da. Problema *kultural soil* bihurtu nahia, egiaz problema politikoa dena.

Euskaldunek harremanak badituzte frantsesekin, espainolekin. Izan dituzte eta izango dituzte ere. Munduan jarraitu nahi genuke eta problema ez da harremanik izatea ala ez izatea. Nolako harremanak da problema.

Oraingoak ez dira harreman onak. Bat-batean denek ikusi dutena da hori, izpiritu santuaren tximistargiren batek argituta edo. Lehen jende txit serioak esaten zizun, euskal problemarik ez zegoela. Orain, badagoela denek. Baina, zer ote da, badagoena? Sánchez Albornozen batentzat, problema guztia apika da, euskaldunek ez dutela beste probintziek adina zerga pagatu nahi. Eta euskaldunek askatasuna eskatzen badute, zergarik ez pagatzeko aitzakia hutsa izango da... Sánchez Albornozen tontotzat jo gaitu, baina arrazoi nahiko inteligentea erantsi digu, alajaine-

tan. Arrazoi horrekin oso-osorik esplikatuta daude Burgosko auzia, hildako gazte andana hura, gartzeletako gazte pila hori, erbestera zaizkigunak, azken urteotako mugimendu kultural guztia, ikastolak, ezker berria, etc. etc. Dena garbi dago: zerga kontu hutsa...

Utz ditzagun interpretazioak, istiluak nondik sortu diren. Zergak izan, besterik izan, bai zerga kontuan eta bai beste batzuetan, zuzendu beharra dago harremanak euskaldunen eta franko-espainolen artean.

Kultur arloan, esate baterako. Ez dugu kultur arloa ateratzen, inportanteena bera delako. Baina horretaz ari gara.

Guretzat abiaburu sinple eta garbi hau dago: kultur herri zapaldua gara eta horrek ez du bueltarik. Edozein minoria txikienei giza eskubide oinarrizko bezala aitortzen zaionik ere ez dugu izan guk. Eta ez axolagabekeriak, axola handiko politikaz baino.

Euskal kulturarekin —ez euskararekin bakarrik— eraman den politika, apenas izan den herri zibilizatu batengandik itxaron zitekeena. Justu, horixe da, *no son más que unos españoles sin romanizar* pentsatzen duen jendeagandik, berriz ere beldur izan litekeena. Herri bezala onartzen ez gaituztenengandik, ez huts bezala ikusten gaituztenengandik.

Kulturaren esanahi politikoa garbi dago. Geuk nahi ez bagenu ere, aldamenekoek egiten dute. Eta mundu horretan daukagu bizi ala hil beharra. Gainera, Estaturik ez dago bururatzerik honez gero, kulturaren administrazioa bere eskuetan hartu gabe. Eta hor dago koxka.

Nolarebait herri baten zibilizazioa eta kultura herriaren historia da. Baina historia bizia. Frantsesak ez dira gaur bestiak baino demokratago, 1789an iraultza bat egin zutelako. Grekoak ez dira kultur herri nagusirik munduan, noizbait hala izan zirelako. Eta euskaldunak VII. edo IX. mendean sevillanoak (?) baino barbaroago baziren, horrek ez gaitu sekula santa guztirako barbaroago uzten sevillanoak baino. Planteamolde horiekin ez goaz inora, inbezilitatera ez bada.

Espainolek beren ustez historia distiratsua badute, beajeon dagiela! Kultura handia badute, zorionak eta urte askotako!

Baina kakoa ez dago hor. Euskaldunek besteek baino kultura gehiago ala gutxiago duten, horixe da testuinguru honetan *onartzen ez dugun planteamoldea*. Kultur masa handiagoak eta txikiagoak daude, noski, bai zabaleroz, bai historiaz. Kultur historia handia du Egiptok. Zabalero handirik ez. Kultur historia nahiko berria ingelesak. Bai zabalero galanta. Eta zer? *Kultur masa* esan dut apropos, kalitate kontua baztertzeagatik. Ez bait dakit, holandresak eta italianoak, esaterako, ingelesak baino kultura gutxiagokotzat jotzea zer abelera litzatekeen. Eta edonola ere: zer inporta dio handi ala txiki, eskubideen eta errespetuaren maila honetan?

Etsi-etsian, balorazioak ere onar genitzake. Onar genezake espainola eta frantsesa kultura baliosago direla, handiago, ederrago, aberatsago, eta hori eta hurago, euskalduna baino. Eta zer, halere? Horrek ez du esan nahi, frantsesak eta espainolak pertsona kulturadunagoak direnik berak euskaldunok baino. Batez ere, ez du esan nahi, abantaila horiek inor zapaltzeko printzipio bihur litezkeenik. Harremanak pertsona eta herri arteko gorabeherak dira. Eskubideak pertsonak dituzte; ez gauzek. Herriek dituzte, ez kulturek. Galileiren pertsegizioa ez dago gaizki, Galileik arrazoi zuelako; izan ez balu berdin-berdin da. Triskatu ziren eskubideak, ez ziren zientziarenak; Galileiren eta gizon guztien eskubideak ziren. Eta pertsegitu zena Galilei zen, eta Galileiren pertsonan gizon guztiak ziren, ez zientzia. Euskararen pertsegizioa ez ondo dago eta ez gaizki dago, kultura handiren ala txikiren baten pertsegiziorik delako; herri baten pertsegizio delako, gaizki bakarrik dago eta beste ezer ez. Herri txiki eta indefentsoa bada herri hori, aldiz, hainbat okerrago.

Kultura handi, kultura txiki: beti horrela gabilta. Eta hori da betiko Inkisitoreen pentsamoldea. Inkisitoreak uste du, egiak eskubiderik duela eta gezurrak ez. Egiak, ba, pertsegitu egin behar duela gezurra. Baina gezurra pertsegitzen duena ez da egia izaten, gizon batzuk baizik; eta pertsegitzen dena beti gizaki

batzuk izaten dira, ez gezurra. Hor dago Inkisitoreak egiten duen saltoa gauza batetik bestera: egiaren eskubideetatik pertsona batzuen eskubideetara. Berak eskubiderik ez duela, badakienez, gauza baten eskubideak hartzen ditu beretzat, egiarenak ala kultura handi batenak. Salto horixe egiten digute beste Inkisitoreok, espainol kulturaren handitasunetik espainolen handitasunera.

Euskaldunok, su adoratzaileok, badakigu sua ez dela kea. Espainol kulturaren handiaz eta euskaldunaren txikiar ari zaizkigunok, keaz ari dira, handik inolako printzipiorik atera nahi badute, gizarteon antolaketa politikoko baterako.

Euskararen etsaien arrazoibideek —hots, kultura erromanizatu hutsaren aldezkariak, espainolarenek— beste oker bat ere ezkututzen dute. Labur-labur adierazteko: kulturak eskubiderik balu bezala, mintzo ohi diren legez, handitasunak eskubide gehiago balu bezala, mintzo ohi zaizkigu orobat. Azkenean horixe esan nahi digute: kultura espainola indartsuago da, beraz, euskal kultura ahulagoa itozteko eskubide du...

Hori horrela, kultura gora eta kultura behera, azkenean problemaren ihesi gabiltza: Estatua da problema.

Eta, hain zuzen, jende erromanizatu, txit zibilizatuen Estatuok ari dira ongienik erakusten, ezagutzen duten Estatu molde bakarra, *herrien gartzela* batena dela. Hori eta horixe bakarrik dela problema guztia, geroz eta sinestuago bait nago.

Orain, dirudienez, *eskubideen* maila hori garbitu da. Demokrakazi haize berriak dabilta, eta haizeak berri diren guztietan bezala, hitzetik hortzera ez da eskubideak besterik aipatzen. Euskaldunonak ere mila aldiz aitortu dira egunotan. Aitortu behar ez lituzketenek ere gortesia fin-finez hainbeste eskubide aitortu dizkigute...

Gu ez gara gehiegi fidatzen. Eta arrazoi sinple bategatik: orain ez da eskubideak besterik aipatzen, baina Estaturik ez da eskubide hutsez egiten. Eskubide adina obligazioz egiten da Estatua. Eta ikusiko dugu, orain eskubideak bakarrik aireatuz dabiltzanok, obligazioak aipatzeko orduan, euskaldunon obliga-

zioak nola ikusten dituzten, eta Estatuaren obligazio artean euskaldunen eskubide guzti haiek zertan gelditzen zaizkigun. Euskararen etsaiek erabateko derrota sofritu dute, itxuraz. Baina derrota teoriko hutsa. Mihiaren ordua pasa eta hortzen ordua datorrenean, ikusiko da, hortzak ere berriak al diren. Ez dugu ezetz esaten. Baina ezta baietzik ere, ikusi baino lehen.

Beharbada laster problema denak konponduko dira. Sines-tea libre dago. Anartean, halere, saiatu egin behar.

Saiatu egin behar politika aldetik. Fronte sozialean. Eta kultur mailan ere saiatu egin behar.

Begira euskal gizartea: jatorri diferenteenetako jende nahasketara gara, euskaldun, galego, andaluz; erdiak baino gutxiagok daki euskaraz; hitz egiten dakien lautatik hiruk ez daki euskaraz irakurtzen eta idazten; Unibertsitaterik eratu nahiko bagenu, apenas inguratu ahal izango genukeen Fakultate guztietarako adina irakaslerik, euskaraz ondo dakiela; periodista gutxi batzuk besterik ez dugu tituluz horniturik; profesional gehienak erdara hutsez bizi dira. Klase bajuenetako jendea da euskalduna; komertziantea, bankari eta goen klase guztia, kapitaldunak ala teknikoak, erdaraz bizi dira, ez orain gutxi duela, antzinatik baino; lurralderik ederrenak deseuskaldunduta, hiriburuak batez ere laurak (Hegoaz diot). Euskal literatura, hasi eta buka, ur bedainkatuzko literatura bat. Euskara, mendez mende marjinatorik egondako hizkuntza ezain herbala, aparato tekniko bat gabe mundu modernoan behar diren kontzeptuetarako, batasunik lortu ezinda, eta euskaldunok, geu, *h* bategatik otsoak bezala elkarrekin...

Euskal kultur gintzan ari garenok, badakigu Salamankako Errektoreak edo Múgica Herzog eta Sánchez Albornoz horiek denek adina, euskara nola dagoen.

Merezi al du euskal kultur gintzan aritzeak?

Kultur gintzak duen sentidu politikoa eskatzen du galdera horrek: zer sentidu du kultur gintzak, merezi al du? Gurea ez al da funtsean problema politiko hutsa?

Segun zer nahi dugun. Gizamortu nahasi bat nahi badugu, orain garen bezala, utz gauzak bere kasa ibiltzen, ez dago zergatik nekatu. Eta azkenean, ziur samar ikusten da hori, tortila espainola izango da, zartagin honek frijituko duena, Euskadi askatuan nahiz askatu gabean.

Herri bat izan nahi badugu, ordea, Euskal Herria, saiatu egin behar. Etorकिनak eta, integratu egin behar omen dira. Non dago, horiek integra ditzakeen Euskal Herria? Baserrian integratu behar al dute?

Hizkuntzak herritasunerako duen inportantzia nahikoa idatzi da. Bazter uzten dugu orain alde hori. Herriak herritasun kontzientzia behar du herri agertzeko eta herri bezala jokatzeko. Herri kontzientzia politikoa, kulturala. Herri batasunak, ordea, bere organoak behar ditu, agertzeko eta desarroilatzeke. Zeren inguru bildu herri kontzientzia? Kontzientzia sorle bat geografia bera izan liteke: ingeles kontzientzia biziki uharteak taxutua da (*continental* dira beste europarrak). Erlijioa izan liteke: erlijioak elkartarazi izan ditu herri bezala irlandesak, polakoak, kroatak. Estatu ez da faktore makalena izan, herri kontzientzia sortzeke. Hizkuntza izan liteke. Oraingo, batik-bat, gure artean, hizkuntza beste ezer ezin izan liteke azken finean. Geografiak, erlijioak, historiak, elkartasun ekonomikoak, arrazak (odol klasearen kontzientzia kolektiborik imajinatu egin behar da!), herri batasunaren kontzientziarik ez dute suspertuko.

Guk beti esaten eta berresaten dugu, euskal arazoa herri arazo dela, nazio arazo dela. Halaxe da, izan ere. Orain denek hala esaten dute. Baina ez gaitezen engaina. Gutxienez ehun eta berrogeitamar urte bada hemen nazio arazoa dagoela. Baina, iruditzen zait, besteek beti euskaldunen —los vascos— arazo bezala ikusi dituztela gauzak; alegia, grupo edo talde bezala hartu dituztela euskaldunak, ez herri bezala, Jehovaharen Lekukoak edo ama ezkongabeak eta homosexualak ere beren problemak dituzten taldeak diren eran, Estatuaren barruan. Eta euskaldunak berak, horrelakoxe interes talde bezalago agertu direla beti, berak ere, herri bezala baino. Arana Goiri da gauzak garbi nazio arazo

bezala ikustera iritsi den lehenengoa gure artean. Jende asko dago oraindik, halere, Ebroz behera ezezik etxean bertan, herririk eta naziorik ez duena ikusten. Minoria sakabanatu batzuk iruditzen zaizkie euskaldunak. Horiek, liberalenak behintzat, prest omen daude euskaldunentzat *indioen reserbatu* batzuk antolatzeke; eta nahi dezanak nahi dezan hizkuntza erabiltzeko libertatea izanen omen du. Horien Euskadi ez bait da Euskal Herria, euskal herria.

Ni beldur naiz, halakoak uste baino gehiago direla oraindik ere.

Gogora ditzagun, azken aldion gure artean erabili diren arrazoiketa batzuk: kapitalismo aberri gabeak Erdiuharteko herri guztiak Estatu batean berdindu eta asimilatu dituela eta pauso *progresista eta iraultzailea* izan dela hura; Euskadi ez dela euskaldun hutsa, hainbeste etorkin eta basko dagoela; Euskal Herria naziorik ez dela, soil nazionalitate baizik, eta abar. Arrazoi-bide guztiok funtsean gauza ber batera apuntatzen dute: nazio planteamoldea ukatzera.

Herri bat garelara eta naziorik garelara, ez diogu inori agertuko azterketa txorrotzak herritasunaz eta naziotasunaz eginez, nazio bezala jokatzeko baizik. Praxiaz. Kontzeptuak eta interpretazio historikoak nahi den bezala bihur litezke. Bestalde, *nazio, nazionalitate* eta beste kontzeptuak, herrien praxi batzuk esplikatzeke asmatu dira. Hemen nazio bat eta nazio arazo bat daudena, zinez nazio bezala agertuz eta gogor jokatzeko bakarrik erakutsiko dugu. Eta orduan bakarrik onartuko zaigu nazio garenik. Orduan sortuko dira guri dagozkigun kontzeptuak, nazio, nazionalitate ala nazioapatata. Ez hitzak, ekintzak behar dira.

Bostehun urte inguru bada, euskaldunak eta espainolak elkarrekin bazterrak aurrera dabiltzala. Eta beste horrenbestetsu, edo pare bat gehiago, elkarrekin muturka ari direla. Euskaldunak beren *berezitasunean* beti enpeinatu dira. Baina, historian zehar, zer izan da berezitasun hori? Ohitura batzuk, noblezia titulu xeble bat, Lege (Foru)ak... XIX. mendean Foruak ziren euskaldunek odolez eta suz defendatzen zuten euskal berezita-

sunak. Euskaldunek apenas jokatu zuten herri bezala, Foru auzia-
ren azpian, orain behintzat —*post festum*— aise ikus daitekeen-
ez, herri arazoa egon arren. Liberalek (Txaho eta Garateak
aparte) beste hainbeste.

Espainolak XVIII. mendean hasi ziren euskaldunei herrita-
sunak eta naziotasunak ukatzeko bidean. Eta XIX. mende hasieran
kanpaina sistematiko bat abiatuko da, Gobernuaren enkarguz,
Euskal Herria probintzia pribilegiatu soil bezala agertarazteko
eta beste probintziekin *berdintzeko*. Hots, *integratzeko*, *asimila-
tzeko*.

Orain Borbondarren zentralismoari botatzen zaizkio kulpak
guztiak. Edo “liberalismo zentralista burgesari”. Errazegia da
hori. Borbondarrekin ala gabe, Espainia —koloniak galtzen ari
zela— Estatu moderno bat bere baitan bilakatzeko bidean zeto-
rren. Probintzi zati guztiekin, Koroa baten ordean, Estatu bat.
Euskal Herrian naziorik ikusi balute, apenas uste dut, begirapen
gehiago izango ziotenik. Baina hori aparte, espainolek ikus ote
zezaketen Euskal Herrian probintzia batzuk besterik? Euskaldu-
nak berak ez ote dira gehiegi probintzia huts bezala agertu, be-
ren kontzientzia politikoan nahiz kulturean, munta gutxiko *be-
rezitasun* batzuen harrokeria zoroa besterik gabe?

Euskal arazoan bi gauzari begiratu behar diogu: gauza bat
da, espainolentzat euskaldunak zer diren: *españoles sin romanizar*,
eta abar. Taldetxo marjinatu kurioso hutsa bihurtzen gaituen
tradizio luzea dago. Mila eratan agertu da, mendez mende, eta
ondorio latzetara ekarri gaitu. Gogora dezagun, euskal *nazio* ba-
tez mintzatu ahal izateko bakarrik, zenbat problema egon den,
Euskal Herria oraingo gizarte nahasirik ez zenean ere. Eta ez
dugu uste, euskal arazoa problema partikular berezietara muga-
tzeko enpeinu hori —*nazio* hitza, adibidez, jasan ezin zuen pos-
tura hori— guztiz gainditua denik. Espainolak espainolak dira
eta oso gutxi kanbiatuko da hori.

Beste gauza, euskaldunak berak nola agertzen diren, da.
Nazio kontzientzia irmez, beren kontzientzia politikoan nahiz
kontzientzia kulturean, ala ez ur eta ez ardo.

Oraingo kulturgintzak sentidu politiko horixe du. Ez, noski, besteei kultura nazional bat agertzea bakarrik, hein batean sortzea ere baino. Nazio hau zarpildu bada, ez bait da kanpokoen erruz bakarrik izan, geure beste hainbestez ere baizik. Ohitura berezi batzuk edo Lege bereziren batzuk izan omen ditugulako bakarrik, inork ez gaitu naziotzat hartuko.

Gu gure etsaien kontsiderazio berberetatik hasten gara: euskal kultura erkina dela; nazio erdi desegina garela, etc. Xehe-mehekerietan ez gara hasiko, nazio-erdiak eta nazio-laurdenak non hasten diren, naziorik ote garen, ala, jadanik, nazio baino pittin bat gutxiago, etc. Ez digu batere inporta zer garen definitzea. Ez da bizantinismoetarako ordua. Etorkizunera begira auzia garbi dago: hemendik ehun urtera, edo euskal nazioa izango gara edo ez gara ezer izango. Hori da dena. Orain ilun dago zer garen. Hortakoz praxiak bakarrik erabaki dezake, zer garen.

Euskal Herria gaur kontzientziaren ospitale bat da. Gehienok erdi puskak gara: erdi euskaldun, hiru laurden euskaldun. Kaos honetatik zer jendeak irtengo duen, euskal nazio ala espainol azkenean erromanizatu, lanak eta borrokak esango du. Ikus beza bakoitzak, egiten ari den lanak, zertara daraman. Beste eskolastika guztiak alferrik dira. Jendeak euskaldun oso irtengo badu, euskal nazio batean integraturik, nazio kontzientzia politikoko eta kultural osoz, ez erdizkako, ez sentimendu kontradiktorioek urratuta, horretarako ikusi egin behar du jendeak nazio hori, non integratu jakiteko, integratu nahi badu. Nahi ez badu, ez dago zer eginik. Baina orain, euskaldunok, ebakitako adarrak bezala gara, enbor bila; haragi puskak bezala, hezurren bila. Euskal nazio baten hezurak behar dira: eta non integratu ez dakiten etorkinak, erromanizatu diren lurraldeak, eskizofreniak harapatu dituen hiriburuak, eskola arrotzetan eskolatu garen barbaroak, atxekiko zaizkie hezurroi. Euskal nazioa atomizaturik dago. Bildu egin behar da. Kulturgintzak bakarrik esan lezake non bildu.

Horixe da gure kulturgintza: herrigintza, naziogintza. Komunitate baten berregintza. Itzuli beharra daukagu atzera, izan-

du gabe geratu ginen Ernazimentu hartara: Euskararen Ernazimentura baino gehiago, Ernazimentu euskarazko batera. Geure buruaren aurkikuntzara eta libertatera.

AURKIBIDEA

Aurre-oharra	7
I. EUSKALDUNAK: ERROMANIZATU GABEKO HUTSAK ...	15
Testutxo bat eta bere ingurutxo	17
Xenofobia problemak	25
Kulturarik ez, herririk ez.....	29
II. MITO ZAHARRETIK IPUIN BERRIRA.....	35
Espainolak eta euskaldunak	37
Erromatarrak eta barbaroak.....	39
Barbaroak eta euskaldunak.....	47
Inperioaren hondamendia eta euskaldunen independentzia.....	51
Goto barbaroaren ipuinetik espainol prestuaren mitora	63
Franko guztiz prestuen mitoa.....	73
Kristauak eta barbaroak.....	85
Euskaldun basatiaren mitoa	97
Mitoaren zabalkunde bidea	105
Batasunaren kontzeptu mito-patologiko bat.....	121
III. ERNAZIMENTUETAKO IDEOLOGIETAN	143
Handikeriazko ideologia	145
Aitareen etxe harroa	161
Tubalioak eta gotoak	177
Munduan Espainia, Espainian Gaztela.....	185
Espainol txit gurena	201
Minoriak zapaldu, mundu txarra astindu	207
Arraza garbi eta guztiz garaia.....	215
Ebanjelizatu, zibilizatu, espainolizatu	227
“Cuerpo unido de Nación”	237
“Anch’io son...”	249

IV. INPERIOAREN MORROI	259
Historia bazterreko herria	261
Lurralde pobrea	283
Euskaldunak eta erdaldunak elkarrekin	293
Apologistak versus euskal idazleak	321
Hizkuntz nazionalismoak	331
Espainolaren jatorriaz edo jatorrizkotasunaz	343
Gaztelania primu	357
Jauntxoak eta jauntxo ideologia	363
Klase galdua, herri saldua	389
Euskararen etxeko etsaiak	407
V. NAZIO ZAHAR BAT MODERNIA PROPIO GABE	415
Erdi Arotik Moderniara	417
Humanistak: desbidapena	443
Eliza eta euskaltzaletasuna	455
Euskal Ernazimentu bat, Ernazimenturik izatera heldu ez zena ..	469
Euskal Herri zaharra eta denbora berriak	483
Gu gara mila probintzi	491
Nafarroarik ez, Ernazimenturik ez	507
Ernazimentu eta Kontrarreforma artean	515
Humanismoa, sorginak, heresiak, auto da fe-ak: izpiritu	
askatasunaren agonia	533
Eskola gabeko herria	545
VI. ZER EGIN?	557
Historiaren problemak	559
Aresti bai, baiago León Felipe	565
Kulturgintza, herrigintza	569